

ISSN 2308054-X

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

Маҷаллаи илмӣ

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

Научный журнал

HERALD

TAJIK STATE UNIVERSITY OF COMMERCE

Scientific journal

1(35)/2021

ПАЁМИ

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

HERALD

OF THE TAJIK STATE
UNIVERSITY OF COMMERCE

1(35)

Душанбе, 2021

**ПАЁМИ ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН**

«Паёми Донишгоҳи давлатии
тиҷорати Тоҷикистон» аз
соли 2011 ба таъби мерасад

**ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ**

«Вестник Таджикского
государственного университета
коммерции» публикуется с 2011 года

Сармухаррир

Ректори ДДТТ Курбонзода М.Р.

Главный редактор

Ректор ТГУК Курбонзода М.Р.

Муовини сармухаррир

Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент
Самиев Фахриддин Бобоевич

Заместитель главного редактора

Кандидат экономических наук, доцент
Самиев Фахриддин Бобоевич

АЪЗОЁНИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Адамов Н.А.	д.и.и., профессор, ОАО «ИТКОР», ш. Москва
Аминов И.А.	д.и.и., дотсент, ДИС ДДТТ, ш. Хучанд
Амонова Д.С.	д.и.и., профессор, ДМТ, ш. Душанбе
Ҷабборов А.Д.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Исраилов М.	д.и.и., профессор, ДСҚР, ш. Бишкек
Раҷабов Р.К.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Тарасова Е.Е.	д.и.и., профессор, ДКМБ, ш. Белгород
Улмасов Р.У.	д.и.и., профессор, ДСРТ, ш. Душанбе
Ҳабибов С.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Шаропов Ф.Р.	д.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Султонов З.С.	н.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

Адамов Н.А.	д.э.н., профессор, ОАО «ИТКОР», г. Москва
Аминов И.А.	д.э.н., доцент, ИЭТ ТГУК, г. Худжанд
Амонова Д.С.	д.э.н., профессор, НУТ, г. Душанбе
Джаббаров А.Д.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Исраилов М.	д.э.н., профессор, КРСУ, г. Бишкек
Раҷабов Р.К.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Тарасова Е.Е.	д.э.н., профессор, БУПК, г. Белгород
Ульмасов Р.У.	д.э.н., профессор, РТСУ, г. Душанбе
Ҳабибов С.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Шаропов Ф.Р.	д.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Султонов З.С.	к.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе

© *Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
Таджикский государственный
университет коммерции*

МУНДАРИЧА

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ, СОҲИБКОРӢ ВА СОҲАИ ИҚТИМОӢ

1.	Қурбонзода М.Р. Шароитҳои аввалиндараҷа ва тамоюлҳои рушди иқтисодиёти миллӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт	7
2.	Саидов С.С., Мачидзода Д.М. Ҷанбаҳои назариявӣ ва хусусиятҳои ташаккул ва рушди механизми идоракунии истифодаи об дар минтақа	12
3.	Рачабов Р.К., Қудратов Р.Р., Рачабова Н.Р. Экспертизаи гумрукӣ ва масоили он дар раванди гузаронидани назорати гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	20
4.	Факеров Х.Н., Зубайдов С. Баъзе паҳлӯҳои рушди бозори истеъмолӣ	27
5.	Одиназода К.С. Саноаткунонии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъсири он ба самтивазкунии муҳоҷирати меҳнатӣ	36
6.	Кабутов Қ.М. Савдои чакана ва тамоюлҳои рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	41
7.	Комилов С.Ҷ. Иқтидори истеҳсолии корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмони Ҷумҳурии Тоҷикистон	47
8.	Шаропов Ф.Р., Рустамов Ф.М. Иқтидори кадрӣ ҳамчун омил рақобатпазирии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар бозори хизматрасониҳои таълимӣ	53
9.	Мирзоалиев А.А., Ҳалимов П.А. Зарурияти такмили нақшаи ҳисобҳо: мушкilot ва дурнамо	59
10.	Машокиров Ҷ.Н. Низоми менечменти сифат: моҳият, сохтор, хусусиятҳои татбиқи он дар бозори хизматрасониҳои таълимӣ	67
11.	Маҳмудов М.А., Маҳмудов Ф.Ф. Соҳибкории хурд ва миёна дар низоми иқтисоди бозорӣ	73
12.	Нурдинов Б.Х., Дӯстматов Б.М., Мирзоев У.Ё. Омилҳои асосии баланд бардоштани самаранокии истифодаи иқтидори инноватсионии минтақаи марказии Тоҷикистон	79
13.	Содиқов Р.Х. Суғуртаи хавфҳои молиявӣ дар шароити номӯътадили иқтисодиёт	83
14.	Ҳоҷаев Д.Х. Таҳлили нишондиҳандаҳои динамикаи сармоягӯзори таъмини амнияти энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон	89
15.	Зубайдов С. Хусусиятҳои миллӣ дар раванди фаъолият ва рушди бозори истеъмолӣ	96
16.	Рачабов О.Ҷ., Аҳмадов Ф.М. Таҳлили омории тағйирёбии нишондиҳандаҳои асосии бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	101
17.	Юнусова М.М. Заминаҳои назариявии амалигардонии сиёсати иқтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	108
18.	Шаропов Ф.Р., Лутфулоев М.Д., Кабутов Қ.М., Амонов С.С. Ташаккул ва рушди технологияҳои рақамӣ дар савдои чакана	112
19.	Мирзоалиев А.А., Шаропов А.Ҷ. Бенчмаркинг ҳамчун воситаи махсуси таҳлили ҳисоботи молиявӣ	123
20.	Рачабов О.Ҷ. Усулҳои вариатсионӣ ва атрибутивии таҳлил аз рӯи натиҷаҳои таҳқиқотҳои интихобии бозори меҳнат	137
21.	Аҳмадов Ф.М., Давлятова М.С. Таҳқиқоти масъалаҳои гендерии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир	141
22.	Давлатов Г.П. Таъмини бехатарии озуқаворӣ ҳамчун асоси амнияти миллӣ ва иқтисодӣ	148
23.	Досиев М. Н. Мушкilot, танзим, рушд ва моҳияти соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	153

24. Икромов Н.Қ. Муҳити институтсионалии танзими зиддибухронии бонкҳо дар 159 Цумхурии Тоҷикистон	
25. Исмоилов Ш.М. Рақамикунонӣ ва технологияҳои рақамӣ дар соҳаи маориф 169	
26. Маъмуров А.М. Масъалаҳои баланд бардоштани маърифати андозӣ дар рушди 175 маъмурикунонии андоз	
27. Нуров Б.А. Асосҳои ташаккули аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ дар 184 Цумхурии Тоҷикистон	
28. Сафаров А.Г., Давлатова Р.М. Нақши занон-роҳбарони хоҷагиҳои деҳқонӣ 190 дар таъмини амнияти озуқаворӣ	
29. Субҳонзода И.С., Иброҳимзода О.Ю. Суғуртаи баҳши аграрии Цумхурии 194 Тоҷикистон дар шароити муосир	
30. Точев М.Н. Ҳолати муосири ташкили рушди ҳамлу нақли борҳои 199 байналхалқӣ тавассути нақлиёти автомобилӣ	
31. Хайруллоев Ф.Н. Хавфҳои лоиҳаҳои инвеститсионӣ: таҳлил ва усулҳои 209 баҳодихӣ	
32. Ҳасанов М.Н., Ситамов М.С. Нишондиҳандаҳои техникӣ-иқтисодии 214 конструксияҳои қабулшудаи гузаргоҳи зеризаминӣ	
33. Холов Р.Ш., Мирзоев С.С. Таҳлили омили сатҳи монетизатсияи иқтисодиёти 219 миллӣ	
34. Хоналиев Н., Саидов М.К., Раҳматов А.А., Ниязова С.К. Самаранок 227 истифода бурадани фондҳои гардон дар корхонаҳои кӯҳӣ	
35. Шобеков М., Шаропов А.Ч. Ташаккул ва рушди назарияи муодилаи тавозунӣ 233	
36. Давлатова З.А., Бобев Б.Б. Баъзе масъалаҳои рушди бозори технологияҳои 241 иттилоотию коммуникатсионӣ	
37. Раҳмонзода З.Ф. Сифати хизматрасониҳои таълимӣ дар муассисаи таҳсилоти 248 олии касбӣ: категория, унсурҳо, пирамидаи сифат	
ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ	
1. Абдулазизова З.С., Турды-Аханова И.А. Мулоҳизаҳои Мулло Абдулкарим 259 Бухорӣ дар бораи Россия ва пойтахти он Санкт-Петербург	
2. Бубиев М. Ч., Қурбонов А. А., Сафарова С. Ҳ. Технологияи таҳсилоти 265 фосилавӣ дар таълими физика	
3. Бахтовари Мурод. Мукалламаҳои қонунгузори чиноятӣ дар самти 273 муносибатҳои кредитӣ	
4. Раззоқов Б.Ҳ, Рустамова З.Ҳ. Моҳият ва мақсадҳои ҷазои маъмурӣ 278	
5. Қурбонов М.А., Раҳмонова З.Ф., Акрамов Ф.М. Ҳифзи парванда ва 286 ҷузвдонҳо дар системаи омили MS Windows: BITLOCKER ВА EFS	
6. Сатторов А.Э., Абдуллоев И.К., Қурбонов А.А. Ташаккул ва рушди 293 қобилияти хонанда дар ҳалли масъалаҳои математикӣ ба воситаи технологияи муосир	
Маълумот оид ба муаллифон	300
Маълумот барои муаллифон	305

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО
И СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА

1.	Курбонзода М.Р. Стартовые условия и тенденции развития национальной экономики в условиях цифровизации экономики	7
2.	Саидов С.С., Маджидзода Д.М. Теоретические аспекты и особенности формирования и развития механизма управления водопользованием в регионе	12
3.	Раджабов Р.К., Кудратов Р.Р., Раджабова Н.Р. Таможенная экспертиза и ее проблемы в процессе проведения таможенного контроля в Республике Таджикистан	20
4.	Факеров Х.Н., Зубайдов С. Некоторые аспекты развития потребительского рынка	27
5.	Одиназода К.С. Индустриализация экономики Республики Таджикистан и ее влияние на переориентацию трудовой миграции	36
6.	Кабутов К.М. Розничная торговля и тенденции ее развития в Республике Таджикистан	41
7.	Комилов С.Дж. Производственная мощность предприятий промышленности строительных материалов Республики Таджикистан	47
8.	Шаропов Ф.Р., Рустамов Ф.М. Кадровый потенциал как фактор конкурентоспособности высших учебных учреждений на рынке образовательных услуг	53
9.	Мирзоалиев А.А., Халимов П.А. Необходимость совершенствования плана счетов: проблемы и перспективы	59
10.	Машокиров Дж.Н. Система менеджмента качества: сущность, структура, особенности их реализации в рынке образовательных услуг	67
11.	Махмудов М.А., Махмудов Ф.Ф. Малое и среднее предпринимательство в системе рыночная экономика	73
12.	Нурдинов Б.Х., Дустматов Б.М., Мирзоев У.Ё. Основные факторы повышения эффективности использования инновационного потенциала Центрального региона Таджикистана	79
13.	Содилов Р.Х. Страхование финансовых рисков в условиях нестабильности экономики	83
14.	Ходжаев Д.Х. Анализ показателей динамики инвестиций в обеспечении энергетической безопасности Республики Таджикистан	89
15.	Зубайдов С. Национальные особенности функционирования и развития потребительского рынка	96
16.	Раджабов О.Дж., Ахмадов Ф.М. Статистический анализ изменения основных показателей рынка труда в Республике Таджикистан	101
17.	Юнусова М.М. Теоретические основы реализации социальной политики в Республике Таджикистан	108
18.	Шаропов Ф.Р., Лутфулов М.Д., Кабутов К.М., Амонов С.С. Формирование и развитие цифровых технологий в розничной торговле	112
19.	Мирзоалиев А.А., Шаропов А.Дж. Бенчмаркинг как особый инструмент анализа финансовой отчетности	123
20.	Раджабов О.Дж. Различные и привлекательные методы анализа результатов отбора рынка труда	137
21.	Ахмадов Ф.М., Давлятова М.С. Исследование гендерных вопросов населения Республики Таджикистане в современных условиях	141

22. Давлатов Г.П. Продовольственная безопасность как основа национальной и экономической безопасности	148
23. Досиев М. Н. Проблемы, регулирование, развитие и сущность экологического предпринимательства в Республике Таджикиста	153
24. Икромов Н.К. Институциональная среда антикризисного регулирования банков в Республике Таджикистан	159
25. Исмоилов Ш.М. Цифовизация и цифровые технолгии в образовании	169
26. Маъмуров А.М. Вопросы повышения налоговой культуры в развитии налогового администрирования	175
27. Нуров Б.А. Основы формирования аутсорсинга бухгалтерских услуг в Республике Таджикистан	184
28. Сафаров А.Г., Давлатова Р.М. Роль женщин-руководителей дехканских хозяйств в продовольственной безопасности	190
29. Субхонзода И.С., Иброхимзода О.Ю. Страхование аграрного сектора Республики Таджикистан в современных условиях	194
30. Тоджев М.Н. Современные тенденции развития организации перевозок международных грузов автомобильным транспортом	199
31. Хайруллоев Ф.Н. Риски инвестиционных проектов: анализ и методы оценки	209
32. Хасанов М.Н., Ситамов М.С. Техничко-экономические показатели принятых конструкций пешеходных переходов	214
33. Холов Р.Ш., Мирзоев С.С. Факторный анализ уровня монетизации национальной экономики	219
34. Хоналиев Н., Саидов М.К., Рахматов А.А., Ниязова С.К. Эффективное использование оборотных средств на горнорудных предприятиях	227
35. Шобеков М., Шаропов А.Дж. Формирование и развитие теории балансового уравнения	233
36. Давлатова З.А., Бобев Б.Б. Некоторые вопросы развития рынка информационно - коммуникационных технологий	241
37. Рахмонзода З.Ф. Качество образовательных услуг в высших профессиональных учебных заведениях: категория, элементы, пирамида качества	248

ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

1. Абдулазизова З.С., Турды-Аханова И.А. Размышления Мулло Абдулкарима Бухори о России и её столице Санкт–Петербурге	259
2. Бубиев М. Ч., Курбонов А. А., Сафарова С. Х. Технология дистанционного обучения в преподавании физики	265
3. Бахтовари Мурод. Совершенствование уголовного законодательства в сфере кредитных отношения	273
4. Раззоков Б.Х, Рустамова З.Х. Сущность и цели административного наказания	278
5. Курбонов М.А., Рахмонова З.Ф., Акрамов Ф.М. Шифрование файлов и папок в Windows: BITLOCKER И EFS	286
6. Сатторов А.Э., Абдуллоев И.К., Курбонов А.А. Формирования и развитие читательской способности решения математических задач с помощью современных технологий	293
Сведения об авторах	300
Памятка для авторов	305

**ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ, СОҲИБКОРӢ ВА СОҲАИ ИҚТИМОӢ
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО
И СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА**

УДК 330.341.13

Курбонзода М.Р.

**ШАРОИТҲОИ АВВАЛИНДАРАҶА ВА ТАМОҶОЛҲОИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ
МИЛЛӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ**

Дар мақола қайд карда мешавад, ки дар шароити густариши муносибатҳои нави иқтисодӣ яке аз масъалаҳои муҳим ва актуалӣ ин фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ дар асоси рақамикунонии иқтисодиёт ба ҳисоб меравад. Дар мақола шароитҳои аввалиндараҷа ва тамоҷулҳои рушди иқтисодиёти миллӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд, ки он имкон медиҳад равиши муназзами таҳияи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз ҳисоби сенарияи инноватсионӣ, яъне рушд дар асоси навоариҳо дар ҳама соҳаҳои ҳаёти илтимоию иқтисодии кишвар дар амал тадбиқ карда шавад. Дар баробари ин, пешниҳод карда мешавад, ки дар шароити иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки заминаҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодии истифодаи самараноки иқтисодиёти рақамӣ таъмин ва пурзӯр карда шаванд.

Калидвожаҳо: иқтисодиёти рақамӣ, инноватсияҳо, ҳукумати электронӣ, технологияҳои рақамӣ, технологияҳои инноватсионӣ, технологияҳои молиявӣ, намудҳои нави фаъолияти иқтисодӣ, технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ (ТИК), амалиётҳои молиявии электронӣ, амалиётҳои иқтисодии электронӣ, тичорати электронӣ, молҳои электронӣ, хизматрасониҳои электронӣ.

Курбонзода М.Р.

**СТАРТОВЫЕ УСЛОВИЯ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ
ЭКОНОМИКИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ**

В статье отмечается, что в условиях развития новых экономических отношений одним из главным и важным считается деятельность экономических субъектов на основе цифровизации экономики. В статье исследуются стартовые условия и тенденции развития национальной экономики в условиях цифровизации экономики, которая предполагает системного подхода разработки Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года за счёт инновационного сценария развития, то есть развитие на основе нововведений во всех сферах социально-экономической жизни страны. Наряду с этим, предлагается идея о том, что в условиях национальной экономики Республики Таджикистан необходимо обеспечить организационные, правовые и экономические основы для эффективного использования цифровой экономики.

Ключевые слова: цифровая экономика, инновации, электронное правительство, цифровые технологии, инновационные технологии, финансовые технологии, новые виды экономической деятельности, информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), электронные финансовые операции, электронные экономические операции, электронная коммерция, электронные товары, электронные услуги.

Kurbonzoda M.R.

STARTING CONDITIONS AND TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY

The article notes that in the context of the development of new economic relations, one of the main and important is the activity of economic entities based on the digitalization of the economy. The article examines the starting conditions and trends in the development of national economies in the context of digitalization of the economy, which involves a systematic approach to the development of the National Development Strategy of the Republic of Tajikistan for the period up to 2030 through an innovative development scenario, that is, development based on innovations in all spheres of socio-economic life of the country. At the same time, the idea is proposed that in the conditions of the national economy of the Republic of Tajikistan, it is necessary to provide organizational, legal and economic foundations for the effective use of the digital economy.

Keywords: digital economy, innovation, e-government, digital technologies, innovative technologies, financial technologies, new economic activities, information and communication technologies (ICT), electronic financial transactions, electronic economic transactions, electronic commerce, electronic goods, electronic services.

Тараққиёт ва рушди иқтисодиёти ҷаҳон, махсусан, иқтисодиёти давлатҳои пешрафтаи дунё аз он шаҳодат медиҳад, ки тули якчанд даҳсолаи охир тағйиротҳои зиёди сохторӣ аз ҳисоби таъсири бевоситаи омилҳои иқтисодӣ, аз ҷумла, прогресси илмӣ-техникӣ ва қисмати таркибии он – иқтисодиёти рақамӣ ба назар мерасад. Мавзӯи бахши рақамии иқтисодиёт ба яке аз мавзӯҳои мубрам, рӯзмара ва саривақтӣ ба ҳисоб рафта, имкониятҳои иқтисодии ҳамаи субъектҳои фаъолияти иқтисодиёти миллиро васеъ менамояд. Дар ин гуна ҳолатҳои тағйирёбии вазъи иқтимоию иқтисодӣ аз ҳисоби воридшавии технологияҳои рақамӣ барои иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки чораҳои махсуси иқтисодиро оид ба фароҳам овардани шароитҳои мусоид, дар мадди аавал, баҳри истифодаи технологияҳои рақамӣ ва дар ниҳояти қор таъмини рушди иқтисодиро маҳз аз ҳисоби бахши рақамии иқтисодиёт дар амал тадбиқ созад.

Бояд қайд намуд, ки назария ва методологияи иқтисодиёти рақамӣ айни замон пурра мукамал нагардидааст. Таҳқиқотҳои анҷомдодаи олимони хориҷӣ ва ватанӣ нишон медиҳад, ки дар сатми густариши муносибатҳои иқтисодӣ дар сатҳҳои гуногуни иқтисодиёт бештари қисматҳои методологияи он ҳанӯз ҳам норавшан боқӣ мондаанд. Вале як нуқтаи муҳим бояд қайд карда шавад, ки ибораи иқтисодиёти рақамӣ бештар хусусиятҳои эмпирикӣ, яъне таҷрибавӣ дорад ва айни замон, дар он давлатҳое, ки истифодаи технологияҳои рақамӣ мавриди васеи истифода қарор гирифтаанд, бештар аз фароҳам овардани шароитҳои мусоиди технологӣ дарак медиҳад.

Тибқи маълумотҳои Бонки ҷаҳонӣ иқтисодиёти рақамӣ низоми муносибатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ буда, дар асоси истифодаи технологияҳои рақамии иттилоотӣ-коммуникатсионӣ фаъолиятро дар амал тадбиқ менамояд [4]. Аз таърифи додасуда бар меояд, ки иқтисодиёти рақамӣ ҳамчун маҷмӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ баромад намуда, имкониятҳои технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсиониро (ТИК) васеъ менамояд. Ба ҳамагон маълум аст, ки ТИК, пеш аз ҳама “интернет”, шабакаҳои мобилӣ ва сенсорӣ, амалиётҳои молиявии электронӣ, технологияҳои молиявӣ (Fintech), амалишавии намудҳои гуногуни тичоратӣ электронӣ ва ғ. дохил карда мешаванд [10].

Дигар ташкилоти бонуфуз, Созмони ҳамкории иқтисодӣ иқтисодиёти рақамиро нисбати фаъолияти иқтисодии бозорҳои ҷаҳонии молиявӣ бодарназардошти истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ба хоштири амали намудани тичорати

электронӣ маънидод менамояд, ки объекти хариду фурӯширо молҳои электронӣ ва пешниҳод намудани хизматрасониҳои электронӣ баромад менамоянд [8]. Дар таърифи додашуда ҳаминро бояд қайд намуд, ки дар иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки фаъолияти молиявӣ дар шакли анъанавӣ, яъне ташкили фаъолияти молиявии бозорҳои электронӣ қисман мавҷуданд ва бештари амалиётҳои молиявӣ танҳо дар бозорҳои аввалиндараҷа ба роҳ монда шудаанд, мушкilotҳо ва муаммоҳои зиёде ҷой доранд, ки дар оянда заминаҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ ва иқтисодӣ он бояд ба роҳ монда шаванд. Ба ибораи дигар, ҳангоми мавҷуд намудани бозорҳои молиявии электронӣ, ба монанди дигар бозорҳои молиявии электронии давлатҳои пешрафтаи дунё, ки дар марказҳои молиявии ҷаҳон қарор гирифтаанд (Лондон – Нью-Йорк – Токио – Сюрих – Женева – Франкфурт-на-Майне – Амстердам – Париж – Гонконг ва ғ.) иқтисодиёти рақамиро дар амал тадбиқ намудан бениҳоят қори мушкил аст ва дар ин ҳолатҳо танҳо ҷузъҳои алоҳидаи онро метавон истифода намуд.

Иқтисодиёти рақамӣ ҳамчун самти нави назарияи иқтисодӣ дар таҳқиқотҳои олимони мавриди васеӣ омӯзиш қарор гирифтааст. Олими машҳури амрикоӣ Келли К. Қайд менамояд, ки коммуникатсияҳо, ки дар ниҳояти қор ба технологияҳои рақамӣ ва воситаҳои алоқа мубадал мегарданд, на танҳо бахши иқтисодиёт аст, балки коммуникатсия ҳамчун иқтисодиёт баромад менамояд [3]. Дар шароити иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон коммуникатсия ҳамчун яке аз соҳаҳои иқтисоди милли ва, пеш аз ҳама, соҳаи инфрасохторӣ баромад менамояд. Рушд ва тараққиёти соҳаи мазкур имконият медиҳад, ки ҷузъиётҳои иқтисодиёти рақамӣ дар амал тадбиқ қарда шаванд. Дар баробари ин, набояд фаромуш қарда, ки коммуникатсия хусусияти ягонаи фазоиро доро мебошад, яъне ҳангоми дар марказ тараққи додани соҳаи мазкур ва ба инобат нагирифтани дигар минтақаҳои кишвар, махсусан деҳоти мамлакат коммуникатсия имкониятҳои иқтисодиёти миллиро дар маҷмӯъ васеъ қарда наметавонад. Аз ин рӯ, пешниҳод қарда мешавад, ки дар барномаҳои давлатии таҳиягардида хусусиятҳои минтақавии рушди соҳаи мазкур дар мадди аввал гузошта шаванд.

Дигар таҳқиқотҳои олимони хориҷӣ, махсусан таҳқиқотҳои Бренен С. ва Крейс Д. ба он асос меёбад, ки иқтисодиёти рақамӣ ба 3 бахши асосӣ тақия менамояд: зинаи аввал: бахши рақамӣ, ки дар худ ҷунин ҷузъиётҳо, ба монанди телекоммуникатсия, таъминоти барномавӣ, технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионии консалтингӣ, мошинаҳои ҳисоббарор ва ғайраро дар бар мегирад; зинаи дуввум: иқтисодиёти рақамӣ, ки дар худ ҷузъиётҳои бахши аввал ва платформаҳои ҳалли масъалаҳо, хизматрасониҳои рақамӣ ва ғайраро дар бар мегирад; бахши сеюм дар баргирандаи ҷузъиётҳои аввал ва бизнеси электронӣ ва тичорати электрониро дар маҷмӯъ дар бар мегирад [1]. Аз гурӯҳбандии иқтисодиёти рақамӣ дар ҳақиқоти олимони мазкур ҷунин бармеояд, ки иқтисодиёти рақамӣ - қисмати ҳаҷми умумии истеҳсолот ба ҳисоб меравад, ки дар асоси истифодаи технологияҳои рақамӣ ба роҳ монда мешавад ва дарбаргирандаи маҳсулотҳои рақамӣ ва хизматрасониҳои рақамӣ асос меёбад.

Ба ақидаи Калужский М.Л. иқтисодиёти рақамӣ муҳити фаъолияти иқтисодӣ дар шабакаи интернет ва дарбаргирандаи шакл, намуд, усул, олот ва натиҷаи амалишавии онро дар назар дорад [6]. Аз таърифи додаи олими рус маълум мегардад, ки асоси иқтисодиёти рақамиро шабакаи умумичаҳонии интернет ташкил медиҳад. Дар ин ҳолат шартҳои муҳими рушди иқтисодӣ ин фароҳам овардани шароитҳои мусоид барои шабакаи интернет ба ҳисоб меравад. Дар инҷо, аз як тараф, фаъолияти ширкатҳои мобилии ватанӣ, аз тарафи дигар бошад, озод ва дастрас будани хизматрасониҳои электронии шабакавӣ дар назар дошта мешавад. Танҳо дар ин ҳолат метавон гуфт, ки натиҷаҳои амалишавии фаъолияти иқтисодӣ ва молиявӣ дар асоси иқтисодиёти рақамӣ метавонад сурат гиранд.

Дар баъзе таҳқиқотҳои дигар қайд мегардад, ки ҳуди рақамикунонӣ ҳамчун ҷараёни иқтисодӣ ба ҷунин талаботҳои умумӣ ҷавоби мушаххас мегардонад, ки ба онҳо дохил қарда мешаванд:

- Микёс – дарбаргирандаи истеҳсолот, фаёлияти соҳибкорӣ, илм ва ҷанбаҳои иҷтимоии ҳаёти инсон;
- Самаранокии истифодабарӣ;
- Дастрас будани дараҷаи натиҷанокӣ;
- Ба истифодабарандагон дастрас будани қобилиятҳои иттилоотӣ;
- Дараҷаи натиҷанокӣ дар бахши воқеии иқтисодиёт (саноат, кишоварзӣ, сохтмон ва ғ.)
- Суръатбахшии ҷараёни барориши моли нав ба бозори ҷаҳонӣ;
- Баландбардории беҳатарӣ ва эътимодияти ҷараёни тавлиди маҳсулоти истеҳсолшаванда;
- Афзоиши дараҷаи мунъатифии истеҳсолот;
- Баландбардории дараҷаи сифатнокии маҳсулот;
- Баландбардории умумии самаранокии истеҳсолот [12].

Дар ин ҳолатҳо рақамикунонии иқтисодиётро ҳамчун ҷараёни иваз намудани фаёлияти оддии иқтисодиёт ба рақамӣ дар назар доштан зарур аст, ки он дарбаргирандаи марҳилаҳои асосии истеҳсолот ва дар маҷмӯъ тағйири фаёлияти иқтисодиро дар назар дорад.

Ба ақидаи олими ватанӣ Файзуллоев М.Қ. иқтисодиёти рақамӣ фаёлиятест, ки дар асоси ҷорисозӣ ва истифодаи технологияҳои рақамӣ - иттилоотӣ дар ҷараёнҳои истеҳсолӣ, идоракунӣ ва дигар самтҳо ташкил шуда, ҷиҳати таъмини манфиатҳои миллӣ, баландбардории сатҳи зиндагии мардум, инчунин фароҳам овардани рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ дар бозорҳои беруна амал мекунад. Иқтисодиёти рақамӣ гузариш ба шакли сохти нави ҳаёт, моделҳои нави пешбурди тичорат ва ташкили ҷараёнҳои нави истеҳсолӣ мебошад [7].

Дар таҳқиқотҳои олимони ватанӣ, аз ҷумла [13], қайд мегардад, ки дар шароити иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор муаммоҳои истифодаи иқтисодиёти рақамӣ мавҷуд аст, ки барои бартараф намудани онҳо чунин вазифаҳоро бояд ҳал намуд:

- Таъмини ҳуқуқи шахрвандон ба дастрасии маълумот;
- Таъмини озодии интиҳоби воситаҳои бадастории дониш ҷангоми кор бо маълумот;
- Ҳифзи урфу одатҳои шахрвандон ҷангоми истифодаи қисматҳои иқтисодиёти рақамӣ;
- Таъмини давлатии беҳатарии манфиатҳои шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғ.

Ҳамин тариқ, омӯзиши паҳлӯҳои гуногуни мафҳум ва моҳияти иқтисодиёти рақамӣ аз он дарак медиҳад, ки асоси онро технологияҳои рақамӣ ташкил медиҳанд ва фаёлияти нави иқтисодӣ амалӣ карда мешавад. Дар бештари таҳқиқотҳо, диққати асосӣ ба он қисмати технологияҳои рақамӣ равона карда мешавад, ки онҳо дар оянда метавонанд вазъи амалишавии фаёлияти иқтисодиро дигаргун созанд. Масалан, дар таҳқиқоти анҷомдодаи [2] қайд мегардад, ки ҷангоми гузариши фаёлияти иқтисодӣ ба технологияҳои рақамӣ то соли 2036 50 ҷисади ҷойҳои корӣ автоматикунонида (рақамӣ) карда мешаванд ва ин ба тағйирёбии сохтори бозори меҳнат оварда мерасонад, ки дар ниҳояти кор ҳолати иҷтимоӣ ва иқтисодии минтақаҳои алоҳида ва дар маҷмӯъ давлат дигаргун карда мешавад. Сабаби асосии ин гуна дигаргунӣ, ин пеш аз ҳама, компютерикунонии фаёлияти иқтисодӣ ва молиявӣ ба ҳисоб меравад. Ба андешаи мо, барои ба истифодаи технологияҳои рақамӣ гузаштан лозим аст, ки ҳамаи субъектҳо ва ниҳодҳои фаёлияти иқтисодӣ заминаҳои иқтисодии ташкили фаёлиятро дар шакли зарурӣ ба роҳ монда тавонанд. Барои кормандоне, ки дар оянда дар ташкилоту муассисаҳо ва корхонаҳои алоҳида кор ва фаёлият менамоянд тафриқабандии музди меҳнати кормандони таҳассуси миёнадошта сурат мегирад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тӯли солҳои охир, махсусан, ҷангоми бунёди заминаҳои ташкилӣ ва ҳуқуқии фаёлияти иқтисодӣ аз ҳисоби иқтисодиёти рақамӣ баъди қабул

гардидани санадҳои меъёрию ҳуқуқии дахлдор ва кӯшишу талошҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сурат гирифт. Нахустин маротиба дар Паёми Пешвои миллат оид ба иқтисодиёти рақамӣ чунин гуфта шудааст: Сармояи инсонӣ ҳамчун муҳаррики пуриқтидор ба пешрафти инноватсия ва технологияҳои нав мусоидат мекунад ва бинобар ин, илми муосири ватанӣ бояд ҷавобгӯро бештар ба илмомӯзӣ, татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва таҳқиқи масъалаҳои иқтисоди рақамӣ сафарбар намояд. Махсусан, вусъат додани раванди ихтироъкорӣ, азхудкунии технологияҳои инноватсионӣ ва ҷорӣ кардани онҳо дар истехсолот вазифаи аввалиндараҷаи олимони кишвар маҳсуб меёбад [9]. Аз гуфтаҳои Пешвои миллат маълум мегардад, ки асоси иқтисодиёти рақамиро инноватсияҳо, технологияҳои инноватсионӣ, технологияҳои нав, лоиҳаҳои инноватсионӣ ва раванди ихтироъкорӣ ташкил медиҳанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои фароҳам овардани шароитҳои муосири гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ як қатор санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ қабул гардидаанд, ки фаъолияти иқтисодии субъектҳои алоҳидаи иқтисодиёти миллиро танзим менамоянд, ки миёни онҳо метавон ду концепсияи асосиро ҷудо намуд: Концепсияи ташаккули Ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Бояд қайд намуд, ки самаранок истифода намудани иқтисодиёти рақамӣ дар ҷӣ дар сатҳи иқтисоди миллӣ ва ҷӣ дар сатҳи минтақаҳои алоҳида имкон медиҳад, ки ҷойҳои кори нав таъсис дода шаванд. Вале набояд фаромӯш кард, ки дар бештари мавридҳо, ҷӣ гунае, ки таҷрибаи давлатҳои тараққиқкардаи дунё шаҳодат медиҳад, бештари ихтисосҳо ихтисор мешаванд. Аз лиҳоз ҳангоми истифодаи оқилонаи иқтисодиёти рақамӣ бояд диққати асосӣ маҳз ба ҳамин самт равона карда шавад. Масалан, таҷрибаи собит сохтааст, ки дар доираи фаъолияти ширкатҳои фаромилалии ҷаҳон зарурати ихтисори бештари кормандони шуъбаҳои муҳосибот ба миён омадааст. Айни замон дар фаъолияти корхонаву ташкилотҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ин ҳолат ба назар намерасад, вале дар ояндаи наздик бояд дар ҳолати омодабош қарор дошт.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷӣ гунае, ки дар боло қайд гардид, ҷузъиётҳои иқтисодиёти рақамӣ, аз ҷумла Ҳукумати электронӣ амал мекунад ва тибқи радабандии ҷаҳонӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷойи 139 қарор гирифтааст, ки ин нисбати давлатҳои Осиёи Марказӣ танҳо аз Туркменистон мавқеи хубтар аст, лекин нисбати дигар давлатҳо кӯшишу талошҳои зиёдро дар ин самт амалӣ намудан лозим аст [5].

Ҳамин тариқ метавон ба хулосае омад, ки иқтисодиёти рақамӣ ва ҷузъиётҳои алоҳидаи он, ки дар шароити иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди истифода қарор гирифтаанд, метавонанд сохтори иқтисоди миллиро, аз як тараф, аз ҳисоби пайдоиши намудҳои нави иқтисодӣ, аз тарафи дигар бошад, аз ҳисоби ҷори намудани технологияҳои муосир, ки дар натиҷаи фазои иқтисоди миллиро беҳтар месозад. Дар баробари ин, дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [11] яке аз ҳадафҳои асосӣ дар соҳаҳои нақлиёт ва телекоммуникатсия - бартараф намудани тафовути электронию рақамӣ байни минтақаҳои мухталиф, баҳусус дар ноҳияҳои кӯҳсор ва дурдаст метавонад тавассути истифодаи самараноки иқтисодиёти рақами бартараф карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Brennen S., Kreiss D. Digitalization and digitization. Culture digitally. 2014. September. URL: <http://culturedigitally.org/2014/09/digitalization-and-digitization>.
2. Ivanova I. A., Sadridinov M.I. et al. Digitalization of organizations: current issues, managerial challenges and socio-economic risks //Journal of Physics: Conference Series. – IOP Publishing, 2019. – Т. 1399. – №. 3. – С. 033038.
3. Kelly K. New Rules for the New Economy: 10 radical strategies for a connected world / K. Kelly. — New York: Viking, 1998. — 224 p.

4. Бонки чаҳонӣ. 2016 с. Ҳисобот оид ба рушди иқтисодии соли 2016 «Дивидентҳои рақамӣ» [Vseirnuyu bank. 2016 god. Doklad o mirovom razvitii 2016 «Tsifrovyye dividendy»].
5. Департаменти масъалаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии Созмони миллалӣ муттаҳид. Сономаи расмӣ: <https://publicadministration.un.org/ru/Research/UN-e-Government-Surveys>.
6. Калужский М. Л. Маркетинговые сети в электронной коммерции: институциональный подход / М.Л. Калужский. — М.: Берлин: Директ-Медиа. — 2014. — 402 с.
7. Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Сономаи расмӣ: <https://parlament.tj/>.
8. Маълумотҳои Созмони ҳамкории иқтисодӣ. OECD Digital Economy Outlook 2015. URL: http://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/oecd-digital-economy-outlook-2015_9789264232440-en.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/21975>.
10. Савина Т.Н. Цифровая экономика как новая парадигма развития: вызовы, возможности и перспективы // Финансы и кредит. — 2018. — Т. 24, № 3. — С. 579 — 590. <https://doi.org/10.24891/ fc . 24 . 3 . 579>.
11. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе, 2016. 106 с.
12. Угольников О. Д., Мордовец В. А. Цифровая индустриализация стран с различными технологическими укладами //Технико-технологические проблемы сервиса. – 2021. – №. 1 (55). – С. 79-86.
13. Холматов М. М. Институциональные аспекты развития цифровой экономики Таджикистана //Таджикистан и современный мир. – 2020. – №. 2. – С. 128-137.

УДК 338.4

Саидов С.С., Маджидзода Д.М.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ И ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ ВОДОПОЛЬЗОВАНИЕМ В РЕГИОНЕ

В статье рассматриваются теоретико-методологические аспекты и особенности формирования и развития механизма управления водопользованием на региональном уровне. Главная цель - создать и разработать концептуальную модель системы устойчивого водопользования в регионе, которая отражает характер и этапы водопользования, методологию их оценки, а также механизмы управления водопользованием. Также в статье отмечается, что эффективное использование водных ресурсов создает условия для развития различных секторов экономики и защиты социальных интересов, что в основном связано с правильной выработкой национальной водной политики и механизма управления водными ресурсами. В статье приводятся отличительные особенности водопользования от водопотребления в условиях ограниченности природных ресурсов и раскрываются региональные особенности.

Ключевые слова: Национальная экономика, региональная экономика, регион, водные ресурсы, природные ресурсы, водопользование, водопотребление, устойчивое водопользование, механизм управления.

Саидов С.С., Мачидзода Д.М.

ЌАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ МЕХАНИЗМИ ИДОРАКУНИИ ИСТИФОДАИ ОБ ДАР МИНТАҚА

Дар мақола ҷанбаҳои назариявӣ ва методологӣ, хусусиятҳои ташаккул ва рушди механизми идоракунии истифодаи об дар сатҳи минтақавӣ баррасӣ карда мешаванд. Ҳадафи асосӣ - эҷод ва таҳияи модели концептуалии системаи устувори истифодаи об дар минтақа мебошад, ки хусусият ва марҳилаҳои истифодаи об, методологияи баҳодихии онҳо, инчунин механизмҳои идоракунии истифодаи обро инъикос мекунад. Дар мақола истифодаи самараноки захираҳои обӣ барои рушди соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт ва ҷимояи манфиатҳои иҷтимоӣ шароит фароҳам меорад, ки ин асосан бо таҳияи дурусти сиёсати миллии об ва механизми идоракунии захираҳои об алоқаманд аст қайд шудааст. Инчунин хусусиятҳои фарқкунандаи истифодаи об аз истеъмоли об дар шароити маҳдуди захираҳои табиӣ оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: иқтисоди миллий, иқтисоди минтақавӣ, минтақа, захираҳои об, захираҳои табиӣ, истифодаи об, истеъмоли об, истифодаи устувори об, механизми идоракунии об.

Saidov S.S., Majidzoda D.M.

THEORETICAL ASPECTS AND FEATURES OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE MECHANISM OF WATER USE MANAGEMENT IN THE REGION

The article discusses the theoretical and methodological aspects and features of the formation and development of the mechanism of water management at the regional level. The main goal is to create and develop a conceptual model of a sustainable water use system in the region, which reflects the nature and stages of water use, the methodology for their assessment, as well as water use management mechanisms. The article also notes that the effective use of water resources creates conditions for the development of various sectors of the economy and the protection of social interests, which is mainly associated with the correct development of a national water policy and a mechanism for managing water resources. The article presents the distinctive features of water use from water consumption in conditions of limited natural resources and reveals regional features.

Key words: National economy, regional economy, region, water resources, natural resources, water use, water consumption, sustainable water use, management mechanism.

Природные ресурсы считаются одним из важнейших направлений исследований экономики региона и основным сырьем для их освоения. Поэтому трудно переоценить роль природных ресурсов, в том числе воды, в развитии производительных сил. На этой основе, важно изучить расположение и структуру природных ресурсов в регионе, их экономическую оценку и рациональное использование. В современных условиях, в связи с ухудшением экологической ситуации и ее влиянием на экономику всех стран мира, возникает необходимость изучения всех вопросов защиты и воспроизводства природных, и в том числе водных ресурсов.

По мнению многих исследователей, сущность и понятие природных ресурсов, содержащихся в отдельных системах «общество-природа», требуют научной точки зрения. Так как, в процессе жизни человека, растения и животные часто используются окружающей средой и на нее влияют по-разному.

Например, по мнению Л.А. Минца «под естественными ресурсами понимаются тела и силы природы, которые на данном уровне развития производительных сил и изученности могут быть использованы для удовлетворения потребностей человеческого общества в

форме непосредственного участия в материальной деятельности (т.е. являются предметами потребления и средствами производства)» [2].

На наш взгляд, данная концепция положительно влияет на уровень развития науки и производства в обществе, одновременно демонстрируя эффективное использование природных ресурсов с научной точки зрения. Поэтому природные ресурсы - это категория социальных наук, в основном экономических.

Вода – это основа существования людей, растений и животных, постоянно развивающаяся во взаимодействии между людьми, странами и народами. Надо сказать, что в процессе использования водных ресурсов их потребление для нужд населения играет особую роль. Во второй половине XX века вода как безграничный дар природы становится фактором, который может определять перспективы экономического и социального развития общества. Очевидно, что при увеличении производства потребность в питьевой воде и орошении земель быстро растет, и в этих условиях количество регионов, не обеспечивающих достаточными водными ресурсами, постоянно увеличивается. Показателем этого фактора является то, что в ближайшие годы традиционные источники водных ресурсов - речные и подземные воды будут неуклонно сокращаться. Согласно прогнозам, в развитых странах уже в первой половине XXI века потребность в воде из возобновляемых источников воды возрастет [9].

По нашему мнению, «не менее сложны водные проблемы и в развивающихся странах. После распада СССР многие природные ресурсы оказались по разную сторону границ, и необходимо заново определять правила их использования. Если нефть и газ стали конкретно чьими-то и продаются по мировым ценам, то вода – один из ценнейших ресурсов в Центральной Азии – продолжает оставаться бесплатным. Однако суть заключается не только в этом. Следует отметить, что проблемы водно-энергетических ресурсов, водопользования и вододеления имеют многоплановый характер» [9].

Как утверждает в своей научной работе А. Савина: «В научных статьях используются два подхода к определению термина «водные ресурсы». Согласно первому подходу, под водными ресурсами в широком смысле слова следует понимать практически все естественные водоемы окружающей среды в свободном состоянии, то есть воды гидросферы. При таком подходе к водным ресурсам относятся Мировой океан, поверхностные воды рек, озер, болот, водохранилищ, атмосферная и почвенная влага, подземные воды, вода, заключенная в ледниках и снег.

При втором подходе, в узком смысле под водными ресурсами понимают пресные и минерализованные, естественные и преобразованные природные воды, которые используются в настоящее время в заданных целях и могут быть использованы в ближайшей и обозримой перспективе. Именно в таком понимании нами рассматриваются водные ресурсы в представленной работе, так как данный подход отражает ценность водных ресурсов для экономики региона» [5].

Лучшие среди природных ресурсов - это вода, с которой без него не продолжается жизнь. Изучение и исследования экспертов по всему миру выявили причины нехватки воды, неправильного использования водных ресурсов в сектор экономике, ухудшения ее технологической структуры и инфраструктуры, а также неправильного и нецелевого использования воды из природных источников. Своевременное решение этих проблем создаст условия для питьевого водоснабжения, продовольственной безопасности, энергетической независимости и поддержания баланса природных экосистем. Наряду с другими природными ресурсами водные ресурсы занимают особое место и закладывают важную основу для развития всех секторов экономики и повышения уровня жизни населения. Механизмы управления водными ресурсами влияют на экономическое развитие и благосостояние за счет повышения эффективности водопользования.

Учитывая развитие социально-экономических отраслей, в том числе, развитие ирригации в сельском хозяйстве, а также ускоренный рост населения, можно сказать, что использование водных и земельных ресурсов становится серьезной проблемой.

Основная проблема использования водных ресурсов заключается не только в неравномерном распределении водных ресурсов в отдельных регионах или в сезонах посева сельскохозяйственных культур, но и в связи с уровнем загрязнения в результате неправильного использования сельхозпроизводителей и несоответствия требуемым нормам его качества.

По мнению многих экспертов данной отрасли, существуют проблемы с доступом к водным ресурсам в глобальном масштабе, и эта проблема имеет свои решения. В этом контексте важно учитывать не только количественные и качественные показатели, но и знать соблюдение современных защитных и рациональных методов использования воды. В послании Главы государства, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона Парламенту Таджикистана от 26 декабря 2018 года, говорится: «несмотря на то, что Таджикистан имеет огромные запасы воды, обеспечение сельского населения качественной питьевой водой требует серьезного улучшения. В сфере сельского хозяйства и ирригации реализуется 35 проектов на общую сумму 5,4 миллиарда сомони. Мы всегда должны помнить о возрастающем влиянии изменения климата на состояние водоснабжения» [4].

Исходя из этого, Таджикистан является территория с важнейшими природными ресурсами, и их эффективное и рациональное использование играет важную роль в социально-экономическом развитии страны.

Одновременно с нехваткой поливной воды в районах с рискованным земледелием, также доступ людей к чистой питьевой воде будет проблемой. По научным прогнозам, исследователя В.И. Данилова-Данильяна «если в 2005 году примерно одна девятая часть населения мира страдала от нехватки воды, то, по мнению ученых, к 2025 году это число, вероятно, достигнет 37%, а около 1,5 миллиарда человек в мире всегда испытывают нехватку чистой воды» [1].

По словам Х. А. Одинаева: «...в настоящее время значительная часть доходов сельского хозяйства приходится на долю орошаемого земледелия. По некоторым расчетам около 80% валового производства и 90% доходов тружеников села, приходится именно на долю орошаемого земледелия. Это, прежде всего, связано с тем, что производительность орошаемых земель по сравнению с богарными землями выше почти в 5 раз. Между тем на продуктивность орошаемых земель значительное влияние имеет эффективность оросительной системы, определяющая экологическое состояние земельных ресурсов. К сожалению, в последнее время именно данный фактор стал фактором замедления социально-экономического развития сельских местностей» [3].

В других отечественных исследованиях по данной проблематике основной акцент делается на проблеме использования общих ресурсов и объектов инфраструктуры для устойчивого водопользования в рамках функционирования экономической деятельности по водным ресурсам [6]. Механизм управления водопользованием в ускорении интеграционных процессов играет главную роль и для достижения поставленной цели очень важно эффективно использовать водные ресурсы Центральноазиатского региона, и наряду с этим соблюдать внутрирегиональную пропорцию по эффективному использованию водных ресурсов.

Другим важным аспектом механизма управления водопользованием считается выбор основного подхода к управлению водными ресурсами. Выбор основного подхода на протяжении долгих лет исследуется многими отечественными учеными. Как отмечается в некоторых исследованиях, отличительной особенностью бассейнового подхода заключается в его комплексности и уникальности [7].

По мнению экспертов, население земли до 2050 году достигнет более 9 миллиардов, и этот фактор может привести к очень высокому увеличению потребления воды. Ученые сектора экономики считают, что из-за влияния изменения климата на этот период уже более 50% населения земного шара могут столкнуться с дефицитом воды.

В этом контексте Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон выступил с высокой трибуны на 54-й сессии Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций, и принимая во внимание огромную роль воды предложил объявить 2003 год «Международным годом чистой воды» [8]. К счастью, это предложение было принято. В 2005 году по этому предложению было объявлено Международное десятилетие действий «Вода для жизни» (2005 год до 2015 года) [11].

Более того, инициатива об объявлении Международного десятилетия действий "Вода для устойчивого развития" была впервые объявлена Президентом Республики Таджикистан в ходе седьмого Всемирного водного форума, который состоялся в апреле 2015 года в Республике Корея. На очередном заседании Генеральной Ассамблеи ООН единогласно было принято решение об объявлении 2018-2028 годов "Международное десятилетие действий «Вода для устойчивого развития» от 21 декабря 2016 года под номером 71/463. Весьма символично, что данное десятилетие началось во Всемирный день воды 22 марта 2018 года и будет завершено также во Всемирный день воды - 22 марта 2028 года. Данная резолюция была поддержана союзом и соавторством 193 стран-членов ООН.

Таким образом, с учетом ситуации и тенденций в развитии водных ресурсов, для достижения эффективного использования водных ресурсов и устойчивого развития, на наш взгляд, целесообразно реализовать следующую группу мероприятий:

- своевременное техническое перевооружение и реабилитация гидротехнических сооружений. Как известно, в стране 9 водохранилищ, вместимость каждого из которых составляет от 0,028 до 10,5 млрд куб. м³ воды. Эти объекты в настоящее время нуждаются в ремонте, так как они расположены в неблагоприятных сейсмических зонах и представляют опасность затопления нижележащих долин (несмотря на то, что этот процесс в стране осуществляется постепенно, например, завершается реконструкция Нурекской ГЭС). Следует отметить, что в августе 2014 года было подписано "Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Европейским банком реконструкции и развития о реконструкции Кайрокумской ГЭС на сумму 75,7 млн. долларов США, а также реализуются десятки инвестиционных проектов по развитию гидроэнергетики. Цель проекта **“Реабилитация Кайрокумской ГЭС”** является увеличение нынешней мощности ГЭС с 126 до 142 МВт, посредством установки двух новых более мощных турбин. Они предотвратят расточительные потери воды и обеспечат производство большего количества электроэнергии без изменения расхода воды, благодаря чему повысится коэффициент полезного действия станции" [10].

Вышесказанные данные показывают, что проблема рационального использования водных ресурсов — это проблема не только одного региона, но и ее влияние на мировое сообщество в различных формах. Например, наряду с состоянием орошаемых земель важную роль в условиях отдельных регионов играют другие экологические и экономические проблемы.

Основными отличительными особенностями водопользователей и водопотребителей является процесс изъятия или не изъятия воды. Использование воды для нужд гидроэнергетики, водного транспорта, лесосплава, рекреации, рыбного хозяйства происходит без изъятия воды и поэтому эти отрасли обычно называются водопользователями. В отличие от них водопотребители используют водные ресурсы вне водных источников. К последним относятся: орошаемое земледелие, ирригация; промышленность; сельское и коммунально-бытовое хозяйство; теплоэнергетика и т.д. Наиболее крупными водопользователями Республика Таджикистан являются гидроэлектростанции. В большинстве случаев они полностью используют весь сток, а

иногда часть стока, накапливая излишнюю воду в водохранилищах. Для орошения земель из рек выделены около 200 каналов. Наиболее крупные из них Вахшский магистральный и Большой Гиссарский, орошаемые Вахшскую и Гиссарскую долины. Общая протяженность магистральных и распределительных каналов достигла порядка 28,6 тыс. км, что равняется длине всех рек Таджикистан [11]. Развития орошаемого земледелия остается превалирующим, поэтому необратим процесс дальнейшего увеличения водопотребления. На территории республики функционируют семь крупных зональных оросительных систем, характеризующихся комплексом весьма различных по своему техническому уровню мелиоративных сооружений и устройств по забору и подаче воды. В техническом отношении только незначительная часть систем находится на удовлетворительном уровне. Анализ водохозяйственной системы республики показывает, что в ней и в сельском хозяйстве имеются значительные резервы рационального использования водных ресурсов. Большая часть орошаемого земледелия республики недостаточно технически оснащена: только 23% фонда орошаемых земель обслуживаются технически совершенными системами.

По нашему мнению, значительную роль в процесс рационального использования водных ресурсов играет необходимость применения научно-обоснованных севооборотов. Огромный вред приносит засилье монокультуры в сельском хозяйстве.

Эффективное использование водных ресурсов региона целесообразно за счет внедрения механизмов управления водными ресурсами. Фактически, при реализации механизма управления водными ресурсами, в первую очередь, следует уделять внимание методам регулирования рыночной экономики, таким как процессы государственного, административного, экологического, экономического и социального управления водопользованием и водопотреблением. Этот механизм не может существовать без инструментов компенсации ущерба экосистеме под действием антропогенных факторов. В настоящее время этот механизм компенсации за использование водных ресурсов приобретает особую важность, учитывая неотъемлемые нормы ущерба в сельском хозяйстве.

По нашему мнению, традиционная концепция использования воды основана на предположении о том, что вода, как источник быстро растущего дефицита, должна использоваться в местах, где она является наиболее полезной. Однако в странах, где подавляющее большинство населения занимается сельским хозяйством, а продовольствие является основным источником снабжения и занятости сельского населения, потеря водных ресурсов и снижение их могут представлять серьезную угрозу для развития сельских районов и широкого населения.

Исследование показывает, что в последние годы обеспечение питьевой и поливной водой было основной проблемой во многих странах мира, и этот процесс также распространяется в Республике Таджикистан. Большинство населения Республики Таджикистан, как и других стран Центральной Азии, работает в сельской местности, и их основным занятием является сельское хозяйство. То есть основным источником дохода является именно то, что 80% сельскохозяйственной продукции производится за счет орошения.

"...Необходимо также отметить негативное воздействие изменения климата, вызывающего такие связанные с водой стихийные бедствия, как наводнения и сели. Обеспечение населения доступом к безопасной питьевой воде и базовой санитарии остается главным приоритетом водного сектора Таджикистана. Данная проблема особенно остра в сельских районах, где проживает более 70 процентов населения страны. По этой причине воде уделяется приоритетное внимание в Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. С тем чтобы систематизировать цели и задачи устойчивого развития, связанные с водой, в настоящее время в стране разрабатывается проект Национальной водной стратегии на период до 2030 года. Разработана и находится

на рассмотрении новая редакция Водного кодекса, учитывающая современные тенденции и требования. Ключевое место в этих документах занимает право человека на доступ к безопасной питьевой воде и санитарии" [12].

Исходя из этого, следует отметить, что политика управления водными ресурсами и водная реформа в Таджикистане может быть осуществлена посредством эффективного и рационального ирригационного использования, обоснованного для экологии и экономики, а также сохранения защиты экологического баланса в агроэкосистеме, развития и роста производства сельскохозяйственной продукции с учетом соблюдения международных норм и стандартов.

Принимая во внимание вышеупомянутые аспекты, а также особенно важную роль водных ресурсов в секторах экономики страны, их региональные характеристики и границы, необходима реальная водоохранная политика для улучшения репродуктивного водного потенциала, поддержания устойчивого управления водопотреблением и качеством воды, решения экологических проблем, а также в желаемом количестве и качестве обеспечение потребителей водой.

В период перехода к рациональному управлению водными ресурсами, скоординированные действия всех отраслей экономики играют основную роль, и могут регулировать экономических, экологических и социальных институтов. На этом этапе, выращиваются основные сельскохозяйственные культуры, а функционирование всех сфер орошения сельского хозяйства в основном улучшается за счет эффективного использования воды. В связи с этим, реализация всеобъемлющих и разумных мер по управлению водными ресурсами и мелиоративным потенциалом земель направляются для регулирования продовольственной безопасности страны и устойчивого развития сельского хозяйства. Вместе с тем, водный баланс должен служить основанием для определения водных ресурсов региона и их использования с учетом роста внутренних и внешних факторов, конкретизации развития наиболее трудоемких культур.

Основной принцип рационального использования воды преобразуется в принцип устойчивого развития и постоянно сохраняется в этих условиях, с тем чтобы удовлетворить санитарно-гигиенические и экологические и другие требования, отвечающие в основном целям водопользования.

Отсюда следует, что границы водного баланса должны соблюдаться и не превышать, то есть по количеству воды, необходимому для нормального функционирования всех секторов народного хозяйства. При этом следует учитывать, что водный баланс региона и развитие новых секторов экономики, в основном промышленная переработка и рост населения не пострадает, поэтому необходимо учитывать их потребности в воде.

Все исследования, проводимые отечественными и зарубежными исследователями, свидетельствуют об устойчивом развитии сельского хозяйства, но не всегда зависят от соблюдения этих требований. Этот фактор основан на том, что основные цели и задачи комплексных мер основаны на увеличении затрат на внедрение новых водосберегающих технологий и направлены на решение текущих проблем отрасли.

На наш взгляд, для решения этих проблем необходимы научные подходы, выявление и разработка эффективных процессов для формирования и развития механизма устойчивого водопользования в сельскохозяйственных территориях, включая своевременное освоение посевных площадей, а также поиск новые подходы, такие как разработка индикаторов экономической заинтересованности сельхозпроизводителей в реализации мероприятий. Кроме того, за последнее десятилетие снижение уровня управления водными ресурсами на фермах отрицательно сказалось на урожайности основных сельскохозяйственных культур, продуктивности орошаемых земель и устойчивых ирригационных системах. Местные водные комитеты и ассоциации водопользователей не смогли решить технические проблемы в работе реабилитационных и

ирригационных фондов из-за недостаточной финансовой поддержки и недостаток материалов и оборудования. Эти проблемы привели к изменению экономических отношений между участниками системы водоснабжения, водоканала и водопользователей в целом.

При этом, состояние водных и земельных ресурсов и их использование во многих отношениях стали определяющими факторами социально-экономического и экологического развития, а также состояния окружающей среды. Исходя из этого, механизм устойчивого водопользования остается важным в системе водного хозяйства каждого региона и основным принципом соблюдения экологических требований в деятельности водохозяйственных организаций сельского хозяйства считается экологическая безопасность. Следует обратить внимание на рост оборота воды, снижение загрязнения почвы и источников воды и рост производства органической сельскохозяйственной продукции. Регулирование водопользования осуществляется органами управления водными отношениями экологических и экономических регуляторов.

Необходимо отметить, что при переходе Республики Таджикистан на новую модель устойчивого развития государственные органы должны решить несколько фундаментальных задач, в том числе:

- совершенствование существующих экологических стандартов в ходе экономических реформ, развитие экологического рынка посредством создания инфраструктуры;
- организация партнерства государств для решения проблем перехода к устойчивому развитию и на этой основе создание эффективной системы продвижения этих идей;
- стимулирование иностранных инвестиций в регионе с акцентом на производство экологически чистой продукции и защиту экологических интересов во внешнеэкономической деятельности.

На основе этого научного и практического интереса можно детализировать механизм рационального использования воды применительно к определенным сферам жизни человека. В своей работе, в частности, мы сосредоточены на совершенствовании механизма управления системой устойчивого водопользования, которая с учетом рыночных отношений и различных форм обеспечивает комплексное воспроизводство водных ресурсов, более высокую продуктивность, лучшее качество продукции и условия окружающей среды в сфере сельского хозяйства.

С этой точки зрения можно сделать вывод, что важнейшим направлением рационального использования водных ресурсов в регионе должно быть управление водными ресурсами, при этом особое внимание уделяется не только методам управления рынком. Методы эффективного регулирования водопользования со стороны государства должны основываться на усилении контроля со стороны государственных органов на всех этапах водопользования, например, от подачи воды из источников до водопользователей на правовой основе, и должны сочетаться с рыночными методами управления водными ресурсами.

Поскольку каждый регион считается отдельной экологической и экономической системой, а водные ресурсы образуются в определенном бассейне рек, при разработке способов управления образованием устойчивого использования воды важны региональные особенности и расширение возможностей водных ресурсов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Данилов-Данильян В.И. Дефицит пресной воды и мировой рынок / В.И. Данилов-Данильян // Водные ресурсы. – 2005. – Том 32. - № 5. – С. 65.
2. Минц А.А. Экономическая оценка естественных ресурсов. М.: «Мысль», 1972. С. 11.

3. Одинаев Х.А. Развитие механизмов управления водопользованием в сельском хозяйстве/Х.А. Одинаев, Х.Г. Норов // Вестник ТНУ (серия экономических наук). - № 6 (62). - 2010. – С. 3.
4. Послание Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона Парламенту Таджикистана. – Душанбе, 2018.
5. Савина А.М. Рациональное использование водных ресурсов как фактор регионального развития. Дисс. на соиск. уч. ст. канд. экон. наук. Оренбург, 2004. С. 166.
6. Садриддинов М. И., Орзуев П. Д. Проблемы использования общих ресурсов и объектов инфраструктуры в экономике стран Центральной Азии //Финансово-экономический вестник. – 2018. – №. 3. – С. 35-40.
7. Саидов С. С. Основы бассейнового подхода к управлению водными ресурсами в Центральной Азии //Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – Т. 2. – №. 2-5. – С. 81-84.
8. Саидов С.С. Межгосударственное сотрудничество на уровне управления трансграничных вод // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук (научный журнал). – Душанбе: «СИНО», 2013. – №2/6(120). – С.285–290.
9. Саидов, С. С. Совершенствование экономического механизма регулирования трансграничного водопользования: на примере стран Центральной Азии: диссертация кандидата экономических наук: 08.00.05 / Саидов С. С. [Место защиты: Тадж. нац. ун-т]. - Душанбе, 2012. - 182 с.: ил. РГБ ОД, 61 12-8/2971.
10. Соглашения между Республикой Таджикистан и Европейским Банком Реконструкции и Развития по проекту “Реабилитация Кайрокумской ГЭС”. <http://minfin.tj>.
11. Справочник по климату СССР: вып.31, ч.1-5. -Л.: ГМИ, 1966-1970 г
12. Эмомали Рахмон. Водные ресурсы для устойчивого развития / Эмомали Рахмон //Журнал ООН, Хроника ООН. – Номер 1. – 2018. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://unchronisle.un.org/ru/article/5152>.

УДК 339.545 (575.3)

Рачабов Р.К., Қудратов Р.Р., Рачабова Н.Р.

ЭКСПЕРТИЗАИ ГУМРУКӢ ВА МАСОИЛИ ОН ДАР РАВАНДИ ГУЗАРОНИДАНИ НАЗОРАТИ ГУМРУКӢ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола асосҳои назариявии экспертизаи гумрукӣ дар заминаи амиқи муносибатҳои бозорӣ баррасӣ шудаанд. Намудҳои асосии экспертизаи гумрукӣ омӯхта шуданд. Хусусиятҳои экспертизаи гумрукӣ ҳангоми назорати гумрукии мол ошкор карда шудааст. Саволҳои барои гузаронидани экспертизаи гумрукӣ, гирифтани намунаҳо ва чошнӣ аниқ карда шуда, марҳилаҳои рушди институти экспертизаи гумрукӣ муайян карда шудаанд. Таҳлили фаъолияти Озмоишгоҳи марказии гумрукии Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шуда, динамикаи экспертизаи гумрукӣ барои солҳои 2007-2020 омӯхта шудааст. Самтҳои асосии такмили экспертизаи гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок ва пешниҳод карда шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: молҳо, экспертизаи гумрукӣ, мушкилот, назорати гумрукӣ, гирифтани намуна ва чошнӣ, самтҳои такмили экспертизаи гумрукӣ.

Раджабов Р.К., Кудратов Р.Р., Раджабова Н.Р.

ТАМОЖЕННАЯ ЭКСПЕРТИЗА И ЕЕ ПРОБЛЕМЫ В ПРОЦЕССЕ ПРОВЕДЕНИЯ ТАМОЖЕННОГО КОНТРОЛЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье исследованы теоретические основы проведения таможенной экспертизы в условиях углубления рыночных отношений. Изучены основные виды проведения таможенной экспертизы, выявлены особенности проведения таможенной экспертизе при таможенного контроля товаров. Уточнены вопросы для проведения таможенной экспертизы, взятие проб и образцов, определены этапы развития института таможенной экспертизы. Проведен анализ деятельности Центральной таможенной лаборатории Таможенной службы при Правительстве Республики Таджикистан и изучена динамика проведения таможенной экспертизы за 2007-2020 годы. Обоснованы и предложены основные направления по улучшению проведения таможенной экспертизе в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: товары, таможенная экспертиза, проблемы, таможенный контроль, взятие проб и образцов, направления улучшения таможенной экспертизы

Radjabov R.K., Kudratov R.R., Radjabova N.R.

CUSTOMS EXPERTISE AND ITS PROBLEMS IN THE PROCESS OF CONDUCTING CUSTOMS CONTROL IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article explores the theoretical foundations of customs expertise in the context of deepening market relations. The main types of customs examination have been studied. The features of the customs examination during the customs control of goods are revealed. Issues for conducting customs expertise, taking samples and samples were clarified, stages of development of the institute of customs expertise were determined. The analysis of the activities of the Central Customs Laboratory of the Customs Service under the Government of the Republic of Tajikistan was carried out and the dynamics of customs examination for 2007-2020 was studied. The main directions for improving the conduct of customs examination in the Republic of Tajikistan have been substantiated and proposed.

Key words: goods, customs examination, problems, customs control, taking samples and samples, directions for improving customs examination

Дар шароити муосир баҳоидиҳои мавқеи экспертизаи гумрукӣ ва ҳалли масоили он дар низоми гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойи махсусро ишғол менамояд ва аз натиҷаи он таъмини бехатарии бозори истеъмолии кишвару ҳимояи манфиатҳои иқтисодии он вобаста аст [4].

Дар раванди омӯзиши ақидаҳои илмии олимони ватанӣ ва хориҷӣ муайян намудем, ки ташкил ва гузаронидани экспертизаи молҳо, дар озмоишгоҳҳои аз аккредитатсия гузашта, ки ба шахси сеюм мансубанд, сураат гирифта натиҷаҳои расмӣ ба соҳибони мол ирсол мегарданд. Ҳоло дар Тоҷикистон фаъолияти экспертизакунии ва назоратии сертификатсиякунониро мақомоти давлатию ташкилотҳои дигари ғайридавлатӣ ба анҷом мерасонанд. Ин раванд бо мақсади сертификатсиякунони ва чиҳати иҷозат додани воридоту содироти молҳо ё барои иҷрои талаботи ҳокимият (судҳо, мақомоти гумрук ва ғ.) нисбати бисту як гурӯҳи молҳо мутобиқи номгуӣи молҳои фаъолияти иқтисодии байналмилалӣ сураат мегирад [1]

Дар раванди гузаронидани экспертиза кормандони лабораторияҳои гумрукӣ, ташкилотҳои дахлдор, коршиносоне, ки мақомоти гумрук дар асоси шартнома ҷалб карда

мешаванд, иштирок менамоянд [3]. Инчунин дар раванди экспертиза декларант ҳуқуқ дорад ба мақомоти гумрук номзади коршиноси худро ирсол кунад.

Истилоҳи “экспертиза” дар ҳар соҳа ба тарзи гуногун фаҳмида мешавад. Барои фаҳмидани мафҳуми экспертиза ва алоқамандии вай, бо тадқиқотҳо ва баҳодиҳии молҳои хоҷагии истеъмоли ва ифодаёбӣ, дар воситаҳои ахбори оммавии баъзе қарорҳои он чӣ гуна молҳои “хуб” ва баъзеашон “бадсифат” мебошанд. Ғайр аз ин, чун қоида онҳоро ба ду намуд ҷудо мекунанд: мутлақ - бо қабули нишондиҳандаи сифатҳои муайянбуда ва нисбӣ - арзиши нишондодҳои баҳодиҳии сифати молҳо.

Экспертизаҳои гумрукӣ дар маҷмӯ ба даст овардани натиҷаи таҳлили кимиёӣ, физикӣ, микробиологӣ ва технологиро ҷамъбаст мекунанд. Дар расми 1 намудҳои экспертизаи гумрукӣ нишон дода шудааст. Нисбати намудҳои мухталифи экспертизаи гумрукӣ имтиёзҳо ҳангоми интиқоли мол ва воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукӣ ва ҷораҳои батанзимдарории ғайритарифӣ истифода карда мешаванд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки натиҷаи экспертизаи гумрукӣ ҳангоми ҳисоб намудани пардохтҳои гумрукӣ, андозҳо, ситонидани онҳо, қабули қарор оид ба иҷозати воридот ва содироти молҳо аз сарҳади гумрукӣ ҷойи калиди роҳ мебошанд. Ин амал дар асоси муайян намудани «рамзи мол аз рӯи ФНМ ФИБ; кишвари истеҳсоли мол ва арзиши гумрукии мол; беҳатарии экологӣ ва истифодабарии молҳо; ба гуруҳи маводҳои бадеӣ, таърихӣ ва археологӣ, ки ба мардуми кишвар мансубанд» сурат мегирад.

Бояд қайд намуд, ки ҳангоми барасмиятдарории гумрукӣ намудҳои зерини экспертизаҳо ҷойи асосиро мегиранд [2]:

1. Муайян намудани кишвари истеҳсолкунандаи мол.

2. Муайян намудани ҷойи мол дар таснифоти тарифӣ вобаста ба натиҷаи назорати гумрукӣ ва мизонҳои тарифии гумрукии амалкунанда.

3. Бо мақсади сертификатсиякунии молҳо ва хизматрасонӣ.

Таҳлили фаъолияти озмоишгоҳи гумрукӣ нишон дод, ки дар онҳо пеш аз ҳама экспертизаи молшиносӣ барои муайян намудани сифат ва арзиши истеъмолии молҳо гузаронида мешавад. Инчунин муайян намудани мамлакатҳои истеҳсолкунанда, экспертизаи криминалистикӣ, экспертизаи моддаҳои нашъадор ва нашъамонанд ва санҷиши молҳо ба мақсадҳои сертификатсиякунонӣ гузаронида мешавад.

Ба ғайр аз ин таҳлили номгӯии экспертизаҳо нишон медиҳанд, ки ҷойи махсусро экспертизаи объектҳои иттилоотӣ; моликияти зеҳнӣ; молҳои экзотикӣ ва дорои технологияи ҳозиразамон ишғол менамоянд.

Ҳангоми қабули қарор доир ба натиҷаи экспертизаи гумрукӣ ва таҳқиқотҳо коршинос бояд қисматҳои зеринро баҳо диҳад:

-дар раванди таҳқиқи молҳои хӯроқа;

-ҳангоми таҳқиқи маҳсулотҳои нафтӣ, материалҳои сӯзишвории молиданӣ ва моеъҳои оташгир, пайвастагиҳои кимиёӣ, моеъҳои спиртдор, маводҳои локурангсозӣ, полимерӣ ва маҳсулоти онҳо, қоғазҳо ва маҳсулоти онҳо;

-бофандагӣ ва маҳсулотҳои бофандагӣ;

-металлҳои қимматбаҳо, хӯлаҳо ва маҳсулоти онҳо ва воситаҳои нақлиёти автомобилӣ, мошин ва механизмҳо доир ба гуруҳҳои афзалиятноки молҳо дода мешавад.

Расми 1- Намудҳои асосии экспертизаи гумрукӣ

Дар натиҷа ҳулосаи экспертӣ нисбати ин саволҳо баъди гузаронидани экспертиза пешниҳод карда мешавад.

Ташкили гузаронидани экспертизаи гумрукӣ дар сохторҳои экспертии кишварҳои хориҷӣ ва дар лабораторияи марказии гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон имконият дод, ки иҷрои вазифаҳои зеринро ҷудо намоем [5]:

1. Тайёр намудани лоиҳаи санадҳои меъёрӣ оид ба фаъолияти лабораторияи гумрукӣ, тартиби якҷояи амали шудани онҳо дар мақомоти гумрукӣ, ташкилотҳо ва гузаронидани экспертизаҳо ва таҳқиқи молҳо.

2. Гузаронидани экспертизаҳо бо қарори мақоми гумрук ва таҳқиқи молҳо бо пешниҳоди ҳулоса, таҳқиқи тамоми спектери молҳо, ё ки аз сарҳади гумрукӣ, интиқол дода мешаванд: маҳсулотҳои ҳӯрокворӣ, автомобилҳо, молҳои заргарӣ, металлҳои сиёҳ, ранга ва ғайра.

3. Дар қоркарди чорабиниҳо оид ба мукамалгардонии назорати гумрукӣ, ошкор намудан ва қатъ намудани ворид кардани интиқоли молҳои сифаташ паст ва молҳои қалбакиро, бо мақсади муҳофизати бозории истеъмолӣ пешгирии менамоянд.

4. Гузаронидани экспертизаҳо ва тафтишоти моддаҳои захрдор, воситаҳои нашъадор, доруворӣ, ашёҳои биологӣ ва кимиёӣ, чавҳари тиббӣ, моддаҳои кимиёӣ, маводҳои барои истеҳсоли нашъа, иштирок кардан дар қорҳои мақомотҳои гумрукӣ оиди мубориза бар зидди гардиши ғайриқонунӣ ва ғайра дохил мешаванд.

5. Гузаронидани экспертизаҳо дар лабораторияҳои гумрукӣ ва тафтиши молҳо бо мақсади гумрукӣ таъмин карда мешаванд. Роҳбарияти ташкилӣ-методӣ ва фаъолияти

экспертӣ-таҳқиқотии озмоишгоҳи гумрукӣ мавҷуд буда, чорабиниҳо оид ба ташкилот ва тақмили ҳамаҷонибаи ҷиҳати таҷрибаи лабораторияи гумрукӣ яққоя бо мақомоти гумруки амал менамоянд.

6. Яққоя бо сохтори зертобеъ татбиқи намунаҳои технологияи ҳозиразамон барои гирифтани намунаи молҳо, гузаронидани экспертиза ва тафтиши молҳо, истифода намунаҳои таҳлили экспрессӣ, тайёр намунаҳои ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-методӣ оид ба масъали экспертизаи гузаронидашуда, аз худ намунаҳои усулҳои нав, воситаҳои техникаи ҳозиразамон.

7. Таҳлил намунаҳои ва ҷамъбасти шаклҳо ва усулҳои гузаронидани экспертизаҳо, тафтиш кардани молҳо дар лабораторияҳои гумрукӣ, ва натиҷаи тафтишот ва экспертизаҳои гузаронидашуда мебошад.

8. Муайян намунаҳои талаботи лабораторияҳои гумрукӣ бо таҷҳизотҳои кимиёно аналитикӣ, тартиб додани нақшаҳои перспективии харидани онҳо бо назардошти ҷудо намунаҳои маблағҳои пулиро ба роҳ менамоянд.

9. Намудҳои ҳисоботи лабораторияҳои гумрукиро кор карда баромада барои баланд бардоштани самаранокии кори лабораторияҳои гумрукӣ нақша чорабиниҳо тартиб дода, амалӣ намунаҳои онҳоро ташкил менамоянд. Натиҷаи фаъолияти озмоишгоҳи гумрукиро дар асоси ҷамъ овардан ва коркарди маълумотҳо ва бонки маълумотӣ, доир ба фаъолияти экспертӣ ва намунаҳои молҳо таҳлил менамоянд.

10. Дар асоси тартиби муайян намунаҳои Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, озмоишгоҳи марказии гумрукӣ доир ба фаъолияти гумрук маълумотҳо ва машварат медиҳанд. Озмоишгоҳи гумрукиро бо қонунҳо, санадҳои меъёрӣ ва дигар адабиёти маводҳо таъмин менамоянд.

11. Тайёр намунаҳои, бозомӯзӣ ва баланд бардоштани малакаи кормандони озмоишгоҳи гумрукиро ба роҳ монда, дар раванди баланд бардоштани малакаи кормандони мақоми гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирок мекунанд. Барномаҳои таълимӣ, дастурҳои методиро оид ба асосҳои гузаронидани экспертиза кор карда мебароянд. Системаи аттестатсияи экспертҳоро кор карда мебароянд.

12. Ташкил ва иҷро намунаҳои таҳқиқотҳои илмиро ба роҳ монда, натиҷаи онҳоро барои мукамал намунаҳои усулҳои экспертизӣ ва таҳқиқи молҳо истифода мебаранд.

13. Бо розигии Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ташкилотҳои экспертии Тоҷикистон ва давлатҳои хориҷа муносибати дутарафа барқарор менамоянд. Таҷрибаи ин ташкилотҳоро барои ҳимояи бозори истеъмолӣ аз молҳои пастифат ва таъмин намунаҳои лабораторияҳо бо воситаҳои техникаи истифода мебаранд.

14. Кори семинарҳои илмию методиро доир ба экспертизаи гумрукӣ ба роҳ менамоянд. Дар кори комиссияҳои экспертии байналмилалӣ, байни соҳавӣ ба машварату конференсияҳо доир ба масъалаҳои экспертизӣ иштирок мекунанд. Муносибати мутақобилаи озмоишгоҳи гумрукиро бо дигар ташкилотҳои экспертию таҳқиқоти ташкил мекунанд.

15. Дар яққоягӣ бо мудириятҳои минтақавии гумрукӣ, масъалаи кушодан, тақмил ва барҳам додани озмоишгоҳи гумрукиро амалӣ менамоянд. Аттестатсияи кормандони озмоишгоҳи гумрукиро мегузаронад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон даврҳои зерини рушди институти экспертизаи гумрукиро ҷудо намунаҳои бамаврид аст:

1. Рушди назорати гумруки дар замони давлати собиқ Шӯравӣ;
2. Дар замони соҳибистиклолӣ баъди созиш додани озмоишгоҳи марказии мақомоти гумруки Тоҷикистон.

Дар Тоҷикистон озмоишгоҳи марказии гумруки фаъолияти хешро дар асоси меъёрҳои байналхалқӣ, Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон (боби 51), “Низомнома”-и лаборатория ва нақшаҳои тасдиқшуда амалӣ менамояд [5]. Ҳуқуқҳои озмоишгоҳи марказии гумруки Тоҷикистон дар санадҳои пешниҳодшуда муайян карда шудаанд ва таҳлилҳо

гувоҳӣ онанд, ки онҳо дар фаъолияти озмоишгоҳ дар асоси шартнома ба пуррагӣ иҷро карда мешаванд. Озмоишгоҳи марказии гумруки даромади гирифташударо барои инкишофи пояи моддию техникаӣ ва афзун намудани музди меҳнати кормандон равона менамояд.

Дар озмоишгоҳи марказии гумрукӣ бо супориши мақомоти гумрукӣ экспертизаи гумрукӣ бо мақсади ташкил ва гузаронидани назорату барасмиятдарории гумрукӣ, пешгирии вайронкунии қоидаҳои гумрукӣ, баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ оид ба қочоқ ва ҷиноятҳо таҳқиқотҳо гузаронида мешаванд.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки истехсоли экспертизаи гумрукӣ бо супориши мақомоти гумрукӣ бемузд ва дигарон дар асоси шартномаҳои басташуда сурат мегирад. Ба ғайр аз ин экспертизаи гумруки дар асоси таҳқиқотҳо бо мақсади: «ҳаммонандкунӣ; муайян намудани сохти физикавӣ, кимиёӣ, сифат, марка, навъ, намуди молҳо; тасдиқ кардани сертификати мувофиқат ё бехатарии он; муайян намудани хосияти моддаҳои нашъадор, пуртаъсир ё заҳрдор, шаклҳо, намуди сангҳои қимматбаҳо, табиӣ, сангҳои синтетикӣ ва минералҳо, зичии онҳо, инчунин маҳсулоти онҳо» гузаронида мешавад.

Ба ғайр аз ин экспертиза барои муайян намудани мамлақати истехсолкунандаи мол; технологияи истехсолот, меъёри маҳсулотҳои истехсолкунанда, хароҷоти ашёи хом; хосияти молҳои илмӣ, технологӣ, ҳарбию таҷҳизотӣ, предметҳои бадеӣ, таърихӣ ё археологӣ; моликияти зеҳнӣ гузаронида мешавад.

Яке аз раванди асоси ҳангоми гузаронидани экспертизаи гумрукӣ гирифтани чошнӣ ба ҳисоб меравад. Мутахассисони лабораторияи гумрукӣ ҳангоми гирифтани чошнӣ ва намунаи молҳо бемузд ёрӣ мерасонанд. Предметҳо ва ҳуҷҷатҳо, объектҳои пешинаи экспертии тафтишшуда (ҳамчунин намунаҳо), мувофиқи хотираи эксперт дар намуди борҷомакунонӣ ва нашркунонӣ ба мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба шахсони мансабдоре, ки экспертизаро таъин намудаанд, яқоя бо натиҷа ё бо ахборот оид ба имконнопазир будани натиҷаҳои додашуда, баргардонидани мешаванд.

Бояд қайд намуд, ки декларант ҳуқуқ дорад, ки бо натиҷаи экспертизаҳои гузаронидашуда ошно гарданд.

Дар тӯли солҳои охир аз тарафи озмоишгоҳи марказии гумрукӣ корҳои назаррас ба анҷом дода шудааст ва он дар баланд бардоштани сифати гузаронидани назорати гумрукӣ саҳми беназир дорад. Натиҷаи таҳлили фаъолияти озмоишгоҳи марказии гумруки дар чадвали 1 оварда шудааст.

Чадвали 1. Динамика гузаронидани экспертизаи гумрукӣ дар озмоишгоҳи марказии гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2007-2020

Нишондиҳандаҳо	2007	2010	2011	2012	2013	2014	2018	2020	Соли 2020 ба 2007, маротиба
Миқдори умумии экспертизаҳои гумрукии гузаронидашуда, адад	627	1075	1579	1095	1192	1244	2525	1970	3,1
Аз он ҷумла:									
- молҳои воридотӣ	89,59	89,38	89,39	89,40	89,45	89,65	89,55	89,75	-
- молҳои содиротӣ	10,41	10,62	10,71	10,6	10,55	10,35	10,45	10,25	-

Манбаъ: маълумотҳои ОМГ, 2020.

Аз рӯи натиҷаҳои дар чадвали 1 овардашуда маълум гардид, ки дар соли 2020 нисбат ба соли 2007 шумораи экспертизаҳои гумрукӣ 3,1 маротиба афзудааст. Инчунин дар соли 2007 мутобиқан ҳиссаи молҳои воридотӣ ва содиротӣ, ки аз экспертизаи гумрукӣ

гузаронидашудаанд- 89,59% ва 10,41%-ро ташкил диҳанд, дар соли 2020 бошад -89,75% ва 10,25%-ро ташкил медиҳад.

Ба ақидаи мо озмоишгоҳи марказии гумрукӣ имконият дорад потенциали захиравии хешро боз ҳам барои беҳтар шудани сифати экспертизаҳои гумрукӣ равона созад. Бо назардошти ин дар асоси омӯзиши раванди экспертизаҳои гумрукӣ ва ҳалли масоили он ҳангоми гузаронидани назорати гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин натиҷаҳо ба даст овардем:

1. Дар озмоишгоҳи марказии гумрукӣ ҳатман гузаронидани экспертизаҳои гумрукии молҳои содиротӣ ва воридотӣ дар раванди интиқоли онҳо воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукӣ бо мақсади барасмиятдорию назорати гумрукӣ ба роҳ монда шудааст.

2. Дар раванди гузаронидани экспертизаҳои ҳама намуди молҳо, аз он ҷумла молҳои истеъмолӣ истифодаи усулҳои мухталиф ва имкониятҳои озмоишгоҳи марказии гумрукӣ барои ба даст овардани натиҷаҳои зарурӣ истифода бурда мешаванд.

3. Дар асоси таҳлили фаъолияти озмоишгоҳи марказии гумрукӣ дар тӯли солҳои 2007-2020 камбудии мавҷударо дар фаъолияти он ошкор намоем, ки онҳо бевосита ба истифодабарии иқтисодии ин озмоишгоҳ ва бо кормандони баландхисос таъмин будани он вобаста аст. Аз тарафи дигар дуруст ба роҳ мондани муносибати мутақобила байни озмоишгоҳи марказӣ ва мудирияҳои минтақавии гумрукӣ зарур аст.

4. Барои беҳдошти хизматрасонии экспертизаҳои гумрукӣ пешниҳод менамоем:

- пояи моддию техникаи лабораторияҳои гумрукӣ бо таҷҳизотҳои ҳозиразамон ва воситаҳои мобилӣ мучахҳаз карда шавад;

- ба роҳ мондани гузаронидани таҳқиқи ғаврии экспертизаҳои молҳо аз рӯи номгӯи молҳои ФИБ ва сифати онҳо;

- бо воситаҳо ва таҷҳизотҳои технологияи ҳозиразамони эксперти мучахҳаз гардонидани дидбонҳои гумрукӣ ва гумрукҳо;

- ба роҳ мондани пешбарии таҳқиқотҳои ҳангоми амалиётҳои гумрукӣ, пеш аз ҳама ҳангоми батанзимдорӣ ва гузаронидани назорати гумрукӣ;

- мукамал намудани инфрасохтори экспертизи криминалии озмоишгоҳи марказии гумрукӣ ва филиалҳои он;

- созмон додани системаи автоматикунонидашудаи экспертизаҳои гумрукӣ дар сохтори системаи ягонаи автоматикунонидашудаи иттилоотии гумрукии Тоҷикистон;

- пешбурди корҳои илмӣ таҳқиқотӣ дар озмоишгоҳи марказии гумрукӣ бо истифодаи хароҷотҳои минималӣ;

- риояи муҳлати гузаронидани экспертиза мутобиқи талаботи Кодекси гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- компютеркунонии ҷойҳои корӣ ва ташкили манбаъи маълумотҳои экспертизӣ ва таҳқиқотӣ, инчунин созмон додани базаи экспертии маълумотҳо дар озмоишгоҳи марказии гумруки;

- ташкили бозомӯзии кормандони озмоишгоҳи марказии гумруки ва тайёр намудани мутахассисони рақобатпазири ватанӣ дар асоси бастанӣ шартнома байни мақомоти гумруки кишвар ва Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон аз рӯи ихтисоси экспертизаҳои гумрукӣ;

- созмон додани филиали озмоишгоҳи марказии гумрукӣ дар ш. Хучанд ва Панҷи поён ва ғайра.

Дар маҷмӯ амалӣ намудани ин пешниҳодҳо имкон медиҳад, ки сифати экспертизаҳои гумрукӣ дар кишвар беҳтар гардида, озмоишгоҳи марказии гумрукӣ вазифаҳои дуруст иҷро карда, дар баланд бардоштани самаранокии назорати гумрукии хиссаи худро гузаронида, ҳимояи манфиатҳои иқтисодӣ ва беҳтарии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъмин намоянд.

АДАБИЁТ

1. Раджабов Р.К., Хикматов С.И., Саидов М.Ш. Проблемы развития таможенного обслуживания в Республике Таджикистан //Вестник ТГУК. №1(6). -2014. -Душанбе: «Сумани Кудрат», 2014. -С.44-50
2. Раджабов Р.К.Некоторые подходы к формированию механизма управления инфраструктуры региональной таможенной системы// Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. -Душанбе: «Сино», 2014, № 2/1 (127). –С.93-99
3. Раджабов Р.К., Алиев М.Б. Развитие внешней торговли и таможенной службы в условиях рыночной экономики//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. -Душанбе: «Сино», 2016, № 2/9 (218). – С.26-32
4. Раджабов Р.К. Региональные особенности развития рынка таможенных услуг монография. - Душанбе: «Ирфон»,2014-152с.
5. Таможенный кодекс Республики Таджикистан. Душанбе: ТСРТ, 2016 420с.

УДК 338.242:332.1(575.3)

Факеров Х.Н., Зубайдов С.

БАЪЗЕ ПАҲЛУҲОИ РУШДИ БОЗОРИ ИСТЕЪМОЛӢ

Дар мақола таҳлили масъалаи ташаккул ва рушди бозори истеъмоли оварда шудааст. Инчунин баъзе ҷанбаҳои рушди бозори истеъмоли баррасӣ карда мешавад. Ошкор карда шуд, ки танзими маҷмӯи истеъмоли бо хусусиятҳои фаъоли худ дар низоми муносибатҳои бозорӣ муайян карда мешавад. Маҳз маҷмӯи истеъмоли ба таъсири омилҳои бозор бештар тобовар аст ва дар асл аз талаботҳои пардохтпазирии аҳоли ҷурра вобаста аст. **Калимаҳои асосӣ:** таҳлили иқтисодӣ, танзими давлатӣ, ташаккул, рушд, маҷмӯи истеъмолкунандагон, рақобат.

Факеров Х.Н., Зубайдов С.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО РЫНКА

В статье исследован анализ вопрос формирования и развития потребительского комплекса. Рассмотрена некоторые аспекты развития потребительского рынка. Выявлено, что регулирование потребительского комплекса определяется самими особенностями его функционирования в системе рыночных отношений. Именно потребительский комплекс в наибольшей степени подвержен влиянию рыночных факторов и, по существу, полностью зависим от платежеспособного спроса населения.

Ключевые слов: экономическая анализ, государственное регулирование, формирование, развитие, потребительский комплекс, конкуренция.

Fakerov Kh.N., Zubaidov S.

SOME ASPECTS OF THE CONSUMER MARKET DEVELOPMENT

The article analyzes the analysis of the question of the formation and development of the consumer complex. Some aspects of the development of the consumer market are considered. It was revealed that the regulation of the consumer complex is determined by the very peculiarities of its functioning in the system of market relations. It is the consumer complex that is most susceptible to the influence of market factors and, in fact, is completely dependent on the effective demand of the population.

Key words: economic analysis, government regulation, formation, development, consumer complex, competition.

Механизмы по сбалансированному рынку потребителей особое внимание уделяется балансу спроса и предложения, с учетом непосредственного и косвенного влияния на активность количества поступающего предложения по обеспечению нужного объема, или иными словами поступающих предложений на рынке.

Следует отметить, что здесь затронуто государственное регулирование по созданию и дальнейшего развития потребительской системы сбыта, а также процессы, связанные со свободным передвижением экспорта и импорта товаров.

Одним из примитивных трактованием потребительского рынка выступают его характерные данные, как: «комплекс отраслей и видов бизнес процессов, выпуском разнообразных товаров и услуг, которые служат для удовлетворения потребностей потенциальных клиентов. В свою очередь данные процессы связаны непосредственно с формированием определенных условий для достижения экономико-социального прогресса граждан и государства в целом, тем самым обеспечивая рост трудового потенциала, решая задачи по обеспечению нормального уровня жизни населения».

Потребительский рынок можно рассматривать следующим образом:

Выпуск производственных и непроизводственных товаров;

Спрос и предложение на работы и услуги, которые предлагаются и пользуются определенными слоями населения страны.

Исследуя указания рекомендации комиссии Организации Объединенных нации, в которых содержится Международный стандарт отраслевых классификаторов «МСОК» всех бизнес процессов, предлагается широкий спектр отраслей потребительского комплекса национальной экономики [1].

Типология отраслей потребительского рынка определяет бизнес-процессам централизованный подход, которое имеет как теоретическое, так и методико-практическое значение в целом.

Необходимо заметить, что задачи выявления между определенными отраслями таких, где по своему характеру призваны возместить материально-финансовые, духовно-культурные, социально-нравственные нужды населения в виде товаров и услуг, а также повышения ценность этих благ, синхронно придавая им свойства потребительского спроса и предложения. В данной ситуации значимый интерес представляет взаимосвязанные отрасли потребительского рынка, которых можно охарактеризовать следующим образом:

Производственные - тяжелая, легкая и пищевая промышленность, сельскохозяйственная отрасль;

Отрасли сферы услуг – торговля, бытовое обслуживание, общепит и т.д.

При этом следует понять некоторые методологические аспекты, где в производственную составляющую необходимо включить товары первой необходимости, что в свою очередь имеет особую значимость, так как товары подсобного хозяйства граждан

напрямую удовлетворяют спрос населения, с другой стороны наполняет рынок потребительских товаров.

Другой аспект, где нами не рассматриваются услуги, которые имеют спрос у населения социального, культурного и интеллектуального характера, что в свою очередь создается государством условия для цивилизованного общества повышая их морально-нравственные качества. К ним можно отнести – образование, культуру, искусство, медицинские услуги, туризм, спорт на бесплатной основе.

Характер управления потребительского рынка устанавливается самим рынком. Исходя из этого потребительский рынок постоянно зависит от волатильности рыночных факторов, платежеспособности граждан, так как все хозяйствующие субъекты работают исключительно на удовлетворение нужд потребителей их продукции.

Изначально определится с родом деятельности хозяйствующих субъектов на рынке сбыта также было сложно, так как с переходом с плановой экономики на рыночную появились новые формы собственности, а также их направленности.

Хотелось бы отметить, что по всей республике удельный вес госпредприятий в ключевых сферах экономики потребительского рынка за последнее время падает. В промышленности за 2011-2018 годы число предприятий возросло на 35,71%, а в сельском хозяйстве возросло на 11,54%, в торговле 2,41 раза [2], виден подъем сельхоз продукции приусадебных участках и дехканских хозяйствах.

По поводу частного сектора следует отметить, что в общем объеме розничного товарооборота, увеличилась с 68,0% в 1991 г. до 98,0% в 2020г. по Республике Таджикистан. Вопрос связанный со сферой услуг в 2018 году относительно частной собственности выглядит следующим образом, его удельный вес составил 83,91%, включая и бытовые услуги - 99,15% [2] и т.д.

Соответственно эти действия имеют кардинальные отличия в системе функционирования хозяйствующих субъектов. Взамен базовых устоев комплексных мер, которые обеспечивают допустимые доли на потребительском рынке, хозяйствующим субъектам необходимо самим выстраивать свою функциональную стратегию, где регулирование системой деятельности переходит по существу на макроуровень.

Основной цепочкой в деле регулирования рынка сбыта с учетом интересов поставщиков продукции, на первый план выходят базовые сегменты потребительского рынка и его функциональные действия с позиции плотной конкуренции, выявляя уровень восприимчивости рынка к спросу и предложению, а также прогноз воспроизводительной составляющей предприятий на перспективу.

Несмотря на это, характер потребительского рынка, с учетом создания баланса интересов предполагается как прямое, так и косвенное регулирование со стороны государства. В данном случае, нами рассматривается методологическая позиция, которая на протяжении многих лет, не смотря на сложные периоды, при которых останавливалось производство и предоставление услуг, спрос со стороны потребителей всегда сохранялся. В данных условиях рыночные инструменты не работают в полную силу, что в свою очередь необходимо государственное содействие для обеспечения хотя бы минимального набора потребностей населения в потребительских продуктах и услугах.

В процессе трансформации рыночных преобразований в Таджикистане потребность госрегулирования на рынок преобладает, но это не означает, как было замечено ранее, что государство не имеет права вносить коррективы даже в условиях позитивного развития граждан в процессы социального и экономического характера.

В период развала Советского Союза потребительский рынок в Республике Таджикистан практически не функционировал, так же, как и в других союзных странах СНГ.

Однако в последние годы произошли существенные изменения в общем объеме продукции промышленности, которые указаны в таблице ниже.

Таблица 1.

Динамика изменения индексов общего объема продукции промышленности в Республике Таджикистан за 2010-2018 годы (процентах к предыдущему году)

Отрасли	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Вся промышленность	105,7	110,8	103,8	105,0	111,3	116,0	121,3	110,6
в том числе:								
добывающая	134,3	121,2	143,1	124,5	117,9	153,3	121,7	103,5
обрабатывающая	103,3	110,2	99,0	100,9	110,1	112,5	122,9	114,8
Производство и распределение электроэнергии, газа и воды	100,5	106,4	105,6	106,8	111,5	103,7	116,7	152,5

Источник: составлено на основе данных Статистический ежегодник Республики Таджикистан-2018. - Душанбе: «ТоРус», 2019. - С.262 [2].

Согласно данным таблицы можно рассмотреть подъем индекса промышленных товаров с 105,5 % в 2010 году, до 110,6% в 2018 году. При этом соответственно в добывающей, обрабатывающей, производстве и распределении электроэнергии, газа и воды 134,3 и 103,5; 103,3 и 114,8; а также 100,5 и 152,5 %.

При проведении анализа важным считаем изучение тенденции изменения структуры отраслей промышленности в Республике Таджикистан. Полученные результаты приведены в табл. 2.

Таблица 2.

Тенденция изменения структуры отраслей промышленности в Республике Таджикистан за 2010-2018 годы в процентах

	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Вся промышленность	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Добывающая промышленность	9,8	12,9	11,2	13,3	13,5	19,9	22,6	19,6
Обрабатывающая промышленность, в том числе:	70,7	68,8	69,5	66,1	65,6	62,1	58,8	56,6
производство пищевых продуктов, включая напитки и табака	32,2	34,9	36,1	31,0	28,5	24,4	21,5	20,6
текстильное и швейное производство	16,4	16,2	13,7	12,5	10,6	10,1	11,8	10,8
производство кожи, изделий из кожи и производство обуви	0,1	0,2	0,1	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3
прочие отрасли промышленности	0,1	0,2	0,2	0,4	0,2	0,2	0,2	0,2
Производство и распределение электроэнергии, газа и воды	19,5	18,3	19,3	20,6	20,9	18,0	18,6	23,8

Источник: составлено на основе данных Статистический ежегодник Республики Таджикистан-2019. -Душанбе: «ТоРус», 2019. - С.256-262 [2].

Из табл.2 видно, что за указанный период произошли изменения в структуре отраслей промышленности в Республике Таджикистан. Если доля добывающей промышленности в 2010 г. составила 9,8%, то в 2018 году возросла и достигла 19,6%, обрабатывающая промышленность уменьшилась от 70,7 до 56,6%.

Для оценки результатов потребительского рынка особое место отводится динамике производства пищевых продуктов, включая напитки и табак в Республике Таджикистан. Результаты анализа представлены в табл.3.

Таблица 3.

Динамика производства пищевых продуктов, включая напитки и табак в Республике Таджикистан за 2010-2018 годы

Продукты	2010	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018г. к 2010г., в %
Мясо (включая субпродукты 1 категории), тыс. тонн	27,1	27,4	36,9	40,7	45,5	47,2	59,0	2,2раза
Говядина и телятина, тыс.тонн	22,7	24,2	32,4	35,1	42,3	45,4	55,2	2,4 раза
Баранина, тыс тонн	4,1	3,2	4,4	5,1	2,7	1,6	1,7	41,46
Мясо птицы, тыс.тонн	0,1	0,0	0,1	0,5	0,5	0,2	2,1	21 раза
Колбасные изделия, тонн	998	2083	3220	4116	4947	4942	4629	4,63 раза
животное масло, тонн	20,9	25,6	93,6	138,2	204,9	212,0	153,6	7,34 раза
Цель молочная продукция в пересчете на молоко, тыс. тонн	4,1	5,8	8,2	14,5	14,0	14,4	14,6	3,51 раза
Сыры и брынза жирные, тонн	17	100	120	181	191	224	256	13,18 раза
Растительное масло, тыс. тонн	14,1	14,1	13,0	10,0	10,1	12,7	16,3	90,07
Консервы, млн. условных банок	51,0	69,9	31,4	16,1	22,1	22,7	23,6	44,51
Сухие фрукты, тонн	2329	1808	2135	1328	1792	1948	2929	125,70
Кондитерские изделия, тыс. тонн	3,9	6,3	10,7	14,5	15,7	19,1	13,9	3,56 раза
Макаронные изделия, тыс. тонн	2,5	4,0	6,9	5,9	4,3	4,6	4,4	176,0

Безалкогольные напитки, тыс. дал.	3477	5986	6576	6634	6727	7087	11198	3,22раза
Минеральная вода, тыс. дал.	1002	1318	1486	1364	1345	1520	1533	153,0
Водка и ликёроводочные изделия, тыс. дал.	53	63	62	59	51	56	52	98,10
Вино виноградное, тыс. дал.	21,5	16,4	16,0	9,1	10,7	10,9	13,1	60,93
Шампанское, тыс. дал.	0,7	0,1	0,1	0,07	0,11	0,10	0,4	57,14
Коньяк, тыс. дал.	2,2	2,6	1,8	1,1	1,2	1,9	2,0	90,90
Пиво, тыс. дал.	111,4	108,9	109,5	105,5	104,2	97,9	94,2	84,56
Папиросы и сигареты, млн. штук	921	305	482	306	432	574	766	62,32

Источник: составлено на основе данных Статистический ежегодник Республики Таджикистан-2018. -Душанбе: «ТоРус», 2019. - С.280-281 [2].

Согласно данным табл.3 в целом наблюдается рост объема производства пищевых продуктов за 2010-2018 годы. При этом только объем производства растительного масла - 90,07%, консервов - 44,51%, вина виноградного уменьшился на 60,93% шампанского - 84,71%, коньяка -90,90%, пива -84,56% и папиросов и сигарет-62,32%.

Другим важным компонентом влияющая на состояние потребительского рынка является изменение объема производства текстильной, швейной продукции, обуви в Республике Таджикистан (табл.4).

Из табл.4 видно, что за рассматриваемый период соответственно объем производства ткани: хлопчатобумажных тканей, шелковых тканей, хлопковые семена, уменьшились на 32,50; 29,29; 28,57; 93,21%, а по другим товарам наблюдает рост их объема.

В целом после 2000 г. с учетом позитивной общественно-политической и социально-экономической ситуацией в Таджикистане наблюдаются положительный рост уровня ПР.

Таблица 4

Динамика производства текстильной, швейной продукции, обуви в Таджикистане за 2010-2018 годы

	2010	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018г. к 2010г., в %
Ткани – всего, млн. м ²	26,7	19,8	19,8	9,2	2,9	4,3	8,7	32,50
Хлопчатобумажные ткани	25,6	18,1	18,2	8,4	2,5	3,3	7,5	29,29
Шелковые ткани	0,07	0,07	0,0	0,0	0,0	0,01	0,02	28,57

Нетканые материалы типа тканей	1,0	1,6	1,6	0,8	0,4	0,5	1,2	120
Чулочно – носочные изделия, млн. пар	5,7	1,0	1,7	1,7	2,8	3,8	5,7	100,0
Трикотажные изделия, млн. штук	-	0,03	0,02	0,3	0,4	0,1	0,1	5,0 раза*
Ковры и ковровые изделия, млн. м ²	0,6	1,4	1,8	1,2	1,7	2,8	3,4	5,67 раза
Обувь, млн. пар	0,03	0,09	0,1	0,08	0,09	0,1	0,1	3,33 раза
Резиновая обувь, млн. пар	0,4	0,3	0,3	0,4	0,4	0,7	0,7	175,0
Хлопок–волокно, тыс. тонн, в том числе:	95,0	112,0	105,0	98,4	85,0	112,0	98	103,16
Хлопковые семена, тыс. тонн	162,0	181,0	168,3	158,0	133,2	180,0	151	93,21

Примечание: * 2018г. к.2011г.

Источник: составлено на основе данных Статистический ежегодник Республики Таджикистан-2018. -Душанбе: «ТоРус», 2019. -С.282 [2].

Важно заметить, что на ПР в Республике Таджикистане особое место отведено продукции сельского хозяйства, которое предоставляется всеми формами собственности от государственных до частных предприятий, и обусловлено это тем, что:

- основная масса населения живет именно в сельской местности, где производит и перерабатывают сельскохозяйственную продукцию;
- сельскохозяйственная продукция на потребительском рынке в структуре ВВП Таджикистана всегда занимала основное место относительно других товаров;
- в самой структуре потребительского рынка продовольственные товары сельского хозяйства занимают основное место.

Характерные особенности потребительского рынка в Республике Таджикистан обусловлены изучением подходов регулирования сельскохозяйственного производства, как одного из основного фактора выявляющего на рынке спроса и предложения.

На данный момент частные дехканские хозяйства выпускают сельскохозяйственную продукцию в объеме 64,5% в целом, животноводства -91,8%, а также растениеводства на 61,1% соответственно. Благодаря адресным подходам экономических реформ относительно сельского хозяйства дали положительную динамику роста и жизнеспособности данной отрасли в обеспечении страны продовольственной независимости.

Республика Таджикистан за счет собственных возможностей обеспечена зерном более чем на 65%. Однако, существующее положение дел также имеет ряд проблем которое не позволяет дальнейшему развитию сельского хозяйства в нашей стране. Одна из таких проблем связана с ходом регистрации частников на право-обладании земельными угодиями. Другая причина таких проблем в развитии сельского хозяйства связана с большим количеством налогов [4].

Отсутствие должных механизмов, а также нецелесообразное использование земельных угодий за прошедший период привели экологическую ситуацию к отрицательным показателям в регионах.

На сегодняшний день, согласно официальным данным Республики Таджикистан в области сельского хозяйства: «... в республике за 2011-2018 годы объем сельскохозяйственной продукции в стране возросло на 43,29%». Это в свою очередь связано с результативной работой частного сектора и участия государства предоставляемых мотиваций.

Главным направлением регулирования функционирования процессов аграрного хозяйства, по нашему мнению, является рациональное применения налогообложения со стороны налоговых органов. Упрощенная система сама по себе является хорошей поддержкой со стороны государства, как и в большинстве стран мира, но вместе с тем, в условиях нашей страны Республики Таджикистан, огромная часть территории находится в зоне катастрофического земледелия, где налоговые механизмы не вполне соответствуют. Объектом единого налога является земельная площадь, где сумма налога не зависит результатов деятельности и устанавливается в виде стабильных платежей за единицу земельной площади в расчете на один год. Все это конечно же мотивирует высокопроизводительную деятельность дехканских хозяйств в процессе поддержанию и восстановлению жизнеспособности земельных угодий. В свою очередь, в период засухи и наводнений или других непредвиденных обстоятельствах местные аграрии при обязательной уплате налогов не будут иметь финансовых возможностей осуществлять даже простое воспроизводство.

Выходом из данной ситуации, по нашему мнению, может быть внедрение дифференцированной системой страхования аграрного сектора, которое должно быть обязательным для тех, кто находится в зоне рискованного земледелия, а для тех, кто занимается растениеводством, такой подход должен действовать с продолжительностью более 3 лет.

В то же время, следует отметить что, не смотря на положительную динамику роста в области сельского хозяйства, также наблюдаются некоторые трудности.

Факторы, которые замедляют рост сельскохозяйственного процесса, по нашему мнению, являются следующие:

- использование семян, не соответствующих к применению или не качественные;
- низкий уровень борьбы против сельскохозяйственных вредителей;
- несвоевременная уборка урожая из-за отсутствия должной техники и топлива.

Государственная поддержка позволила решить задачи продовольственной безопасности и их доступности, прежде всего населению проживающих в сельской местности, которые благодаря своим трудом обеспечили прод. независимость в стране.

В перспективе повышение роли аграрного сектора в решении продовольственных проблем ПР предполагает активного и адресного участия государства. Опыт развитых стран мира показывает, что без государственного участия достичь значимых результатов в аграрном секторе очень сложно.

Исходя из этого, государственное регулирование должно иметь целевой характер, которое должно быть адаптированными, имело бы возможность быстро реагировать на сложившуюся ситуацию потребительского рынка и мнение граждан.

Исследование роли домашних хозяйств, необходимо отметить лишь то, что последние должны выступать полноправными субъектами экономики, практически как автономная сфера народного хозяйства, институциональная единица, что в свою очередь является объектом системы государственной регулирования как таковой.

Конечно же, в любом государстве «теневая экономика» имеет место быть, и такой учет объемов потребления будет не совсем достоверным, но в свою очередь это может стать началом к нормализации учета точных данных относительно домашних хозяйств в целом.

Развитие предпринимательства во всех его формах имеет особое значение для удовлетворения продуктами и услугами потребительского рынка [3].

Формирование предпринимательства в Республике Таджикистан возрождалось поэтапно. Первый этап формирования предпринимательства берет свое начало с конца

восьмидесятых годов прошлого столетия, когда возрождалась первая система индивидуальной трудовой занятости и кооперационного движения, которые охватили, прежде всего, сферу потребительского рынка. В начале девяностых годов индивидуальная занятость насчитывала приблизительно восемь тысяч человек, где количество хозяйствующих субъектов малого предпринимательства было более 2500 единиц. С этого момента появились первые кооперативные предприятия, на сегодняшний день это прототип международной интеграции в сфере предпринимательской деятельности. Это дало начало институционализации экономической деятельности малых форм предпринимательской деятельности, совместных предприятий и индивидуального предпринимательства, которые на заре 90-х годов стало набирать обороты.

Важным фактором слабой конкурентоспособности малых форм предпринимательской деятельности являлось отсутствие конкретной программы государственного регулирования предпринимательской деятельности того периода. Вся система малого предпринимательства развивалась сама собой, которая не имела соответствующих нормативно-правовой составляющей. Процедура оформления хозяйствующих субъектов имела сложный и дорогостоящий процесс. Отсутствовала практически система экономической поддержки от государства, а доступ к банковским ресурсам был весьма неприемлем из-за дорогих кредитов и бюрократических проволочек.

В Республике Таджикистан за 2010-2018 годы в целом наблюдается увеличение числа действующих малых предприятий, среднесписочная численность работающих (без совместителей), выручка от реализованной продукции (работ, услуг) за год и фонд оплаты труда (включая совместителей). В целом по стране соответственно число зарегистрированных дехканских хозяйств возросло на 2,82 раза, площадь сельхозугодий и средний размер земучастка уменьшились на 2,01% и 65,33%. Это в основном связано с созданием новых дехканских хозяйств на основе их разделения во всех регионах страны. За указанный период наблюдается рост численности граждан, занятых индивидуальной трудовой деятельностью в целом по стране на 2,34 раза. При этом соответственно в бытовом обслуживании в торговле и общественном питании, а также в других видах деятельности доля численности уменьшилась на 2,6; 6,9 и 5, п. п

Основным фактором благоприятного функционирования хозяйствующих субъектов и повышение их роли в системе потребительского рынка является реформа налоговой и финансово-кредитной системы государства для лиц занятых процессом удовлетворения спроса и предложения товарами и услугами на потребительском рынке.

Хотелось бы отметить вопросы, связанные с налогообложением, так как доходы предпринимателей зачастую превышают средний уровень заработной платы по республике. Действующая прогрессивная налоговая ставка подоходного налога, во-первых, может препятствовать деловой активности предпринимателя, а во-вторых, будет подталкивать предпринимателей на занижение показателей доходов при предоставлении налоговой декларации, тем самым скрывая свои реальные доходы.

На сегодняшний день в условиях недобросовестной конкуренции, как на внутренних, так и на внешних рынках сбыта, увеличивается уровень риска, в связи с чем приобретает вопросы, связанные со страхованием предпринимательской деятельности. Она должна стать неотъемлемой составляющей стратегии формирования финансовой инфраструктуры потребительского комплекса.

Подводя итоги, характеристика регулирования ПР обуславливается особенностями деятельностью последнего в процессе активных рыночных взаимосвязей учитывая спроса граждан, так как в рыночных условиях деятельность хозяйствующих субъектов ориентированы полностью на нужды потребителей на рынке товаров и услуг.

Следует институционализировать экономику домашних хозяйств, наладить учет производственной и сбытовой деятельности с тем, чтобы придать статистическим данным о потребительском комплексе характер реальности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Макекадырова А.С., Тарханов А.В. Потребительский комплекс национальной экономики. – М.: Изд-во Рос. экон. акад., 1999. – С.12; Национальная экономика России: потенциалы, комплексы, экономическая безопасность / В.И. Волков и др. Под общ. ред. В.И. Лисов. - М.: ОАО «НПО «Экономика»», 2000. – С.238.
2. Статистический ежегодник Республики Таджикистан-2018. -Душанбе: «ТоРус», 2018. - 482с.
3. Султонов З.С. Роль малых форм предпринимательской деятельности в экономическом росте и сокращению уровня бедности в Республике Таджикистан/ Султонов З.С., Саидова М.Х., Абдуллоев А.Б., Махмудов М.А.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Сумани Кудрат», 2018. № 1(22). - С. 12-17.
4. Факирзода Х.Н. Потребительский рынок: состояние и перспективы. Монография. - Душанбе: «Ирфон».: -2019. - 284с.

УДК 325/327 (575.3)

Одиназода К.С.

**САНОАТКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ТАЪСИРИ
ОН БА САМТИВАЗКУНИИ МУҲОЧИРАТИ МЕҲНАТӢ**

Дар мақолаи мазкур саноаткунони иқтисодиёти кишвар ҳамчун омилҳои муҳими ташкили ҷойҳои нави корӣ дар кишвар мавриди баррасӣ қарор дода шуда, таъсири он ба тағйирёбии равандроҳои муҳоҷирати меҳнатӣ баҳогузори қарда шудааст. Собит қарда шудааст, ки дар даҳсолаи наздик рушди босуботи саноати кишвар сабаби кам гардидани муҳоҷирони меҳнатӣ дар хориҷа гашта ба сатҳи зиндагии аҳолии кишвар таъсири мусбт хоҳад расонид. Дар баробари ин, ҷанбаҳои раванди муҳоҷирати меҳнатии беруна тараққи қарда шуда тавсияҳои илмию методӣ оид ба амалишавии ҳадафи ҷоруми кишвар - саноаткунонии босуръати кишвар бо дарназардошти нақши он дар баландбардории неқӯаҳволии мардум пешниҳод қарда шудааст.

Калид вожа: муҳоҷират, меҳнат, раванд, иқтисодиёт, саноаткунонии, давлатӣ, корхонаҳо, истеҳсолот, ташкили ҷойҳои навикорӣ

Одиназода К.С.

**ИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ЕЕ
ВЛИЯНИЕ НА ПЕРЕОРИЕНТАЦИЮ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ**

В данной статье рассматривается индустриализация экономики страны как важный фактор создания новых рабочих мест, и оценивается ее влияние на изменение процессов трудовой миграции. Доказано, что устойчивый рост промышленности страны в ближайшее десятилетие приведет к сокращению количества трудовых мигрантов за рубежом и положительно скажется на уровне жизни населения страны. При этом разработаны аспекты процесса трудовой миграции и научно-методические рекомендации по реализации четвертой цели страны - ускоренной индустриализации страны с учетом ее роли в повышении благосостояния населения.

Ключевые слова: миграция, труд, процесс, экономика, индустриализация, государство, предприятия, производство, создание новых рабочих мест.

Odinazoda K.S

INDUSTRIALIZATION OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND ITS IMPACT ON REORIENTATION OF LABOR MIGRATION

This article examines the industrialization of the country's economy as an important factor in the creation of new jobs, and assesses its impact on changing the processes of labor migration. It has been proved that the steady growth of the country's industry in the next decade will lead to a decrease in the number of labor migrants abroad and will have a positive effect on the living standards of the country's population. At the same time, aspects of the process of labor migration and scientific and methodological recommendations for the implementation of the fourth goal of the country - the accelerated industrialization of the country, taking into account its role in improving the welfare of the population - have been developed.

Key words: migration, labor, process, economy, industrialization, state, enterprises, production, creation of new jobs.

Баъди пош хӯрдани ИҚШС ва соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мушкилотҳои зиёд мувоҷеҳ гашт ва дар чунин вазъияти ҳам барои ҳукумат ва ҳам барои аҳоли мушкил тадбири муҳочирати меҳнатӣ дар хорич аз кишвар роҳи раҳой аз ин вазъияти сангин гардидааст.

Дар солҳои охири мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ ҚШС Тоҷикистон ба яке аз ҷумҳуриҳои саноатӣ – аграрӣ табдил ёфта буд. Дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ҳиссаи маҳсулоти саноатӣ нисбат ба маҳсулоти кишоварзӣ зиёд буд. Соли 1991 шумораи умумии корхонаҳои саноатӣ дар ҚШС Тоҷикистон ба 2308 адад мерасид. Аз миқдори умумии корхонаҳои саноатӣ дар ҚШС Тоҷикистон 425 ададаш корхонаҳои нисбатан калон буда, аз онҳо 207 корхонаҳои саноати вазнин ва 119 ададашон корхонаҳои саноати сабук буданд. Ҷанги шаҳрвандӣ (1992 -1997) ба фаъолияти саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши манфӣ гузошт. Корхонаҳои саноатии Тоҷикистон аз соли 1996 ин ҷониб аксар зараровар ҳисоб мешудаанд. Зеро ҳамон солҳо ба ҷумҳурӣ воридоти молҳои саноатии хоричӣ хело афзуд. Дар натиҷа аз як тараф аксарияти корхонаҳои саноатӣ фаъолият намекарданд, аз тарафи дигар, он корхонаҳое, ки фаъолият мекарданд, маҳсулоташон бо молҳои ба ҷумҳурӣ воридгардида рақобат карда наметавонистанд [8; саҳ 25].

Дар давраи то соли 2002 шумораи онҳо доимо кам шуда, дар соли 2000 -ум 1251 ададро ташкил дод. Шумораи корхонаҳои саноатӣ 44 адад кам шуд. ва 1999 ададро ташкил дод. Ҷамин тарик, ҷумҳурӣ ҳанӯз ба шумораи корхонаҳое, ки дар соли 1991 кор мекунанд, нарасидааст. Дар солҳои минбаъда, шумораи онҳо ба 2043 адад ва дар соли 2017 афзоиш ёфт [7].

Бояд қайд кард, ки дар давраи Шӯравӣ дар ҷумҳурӣ шумораи зиёди корхонаҳои бузурги саноатӣ фаъолият мекарданд.

Корхонаҳои калони истеҳсоли рағғани растанӣ, маҳсулоти қаннодӣ, шароб ва машрубот, консерваҳои сабзавот ва мева, бофандагӣ, либос, ҷӯроб, пойафзол, мошинҳои насосҷӣ ва савдо, яхдонҳо, маҳсулоти кабелӣ, трансформаторҳо ва ғ. Агар дар соли 1991 шумораи миёнаи солони мутахассисҳои саноатӣ ва истеҳсолӣ 215,4 ҳазор нафарро ташкил дода бошад, пас дар соли 2017 он 86,6 ҳазор нафарро ташкил дод.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз рӯи бисёр намудҳои маҳсулот ҳанӯз кам мешавад. Коҳиши истеҳсоли баъзе намудҳои маҳсулот қатъ карда шуд, аммо сатҳи истеҳсоли онҳо ҳанӯз ҳам аз сатҳи соли 1991 паस्तтар аст.

Аммо, дар тӯли солҳо соҳибхитиёрии кишвар, истеҳсоли зиёда аз 8 намуди маҳсулоти саноатӣ қатъ шуда, зиёда аз 18 намуди он коҳиш ёфтааст.

Ин нишондиандаҳо дар солҳои истиқлолияти кишвар истеҳсоли молҳо, аз қабилӣ нафт (аз чумла конденсати газ), газ, консерваҳо, шампан, матоъҳо, матоъҳои бофанда ба монанди бофандагӣ, абрешим, матоъҳои пашмин коҳиш хоҳад ёфт. Гарчанде истеҳсоли чунин молҳо, ба монанди рағани растанӣ, консерваҳо, ангур, коняк, сигор ва як қатор дигар молҳо барқарор карда шуда бошад ҳам, ҳаҷми истеҳсоли онҳо нисбат ба соли 1991 хеле кам боқӣ мондааст.

Ва истеҳсоли чунин молҳо, аз қабилӣ хокаи чомашӯӣ, сафолӣ ва сафолӣ, сода, нуриҳои минералӣ (аз ҳисоби 100% ғизо). Дар қадвали 1 динамикаи тағйирёбии истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар давраи соҳисистиклолии кишвар оварда шудааст.

Қадвали 1. Динамикаи тағйирёбии истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар давраи соҳибистиклолии кишвар

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					2019. % 2010			
	1991	2000	2010	2015	2019	1991	2000	2010	2019
Ангишт (Ҳазор тонна)	313	22,2	199,7	1041,9	2027,8	562,2	7926	881,2	194,6
Масолеҳи сохтмони ғайримадани (Ҳазор. м ³)	6118	97,7	467,0	1167,4	1541,1	18,0	1131,2	236,6	300
Рағани растанӣ (Ҳазор тонна)	4,7	0,1	20,9	138,2	21,6	4510,6	212000	1014	451
Асфалт (Ҳазор тонна)	-	-	8257	141041	103437	-	-	838,5	1252
Семент (Ҳазор тонна)	1013	54,8	288,2	1418	4202	308,2	5697,0	1083,3	1458
Қолинҳо (Млн. м ²)	7,6	0,3	0,6	1,2	3,9	36,8	933,3	466,6	650

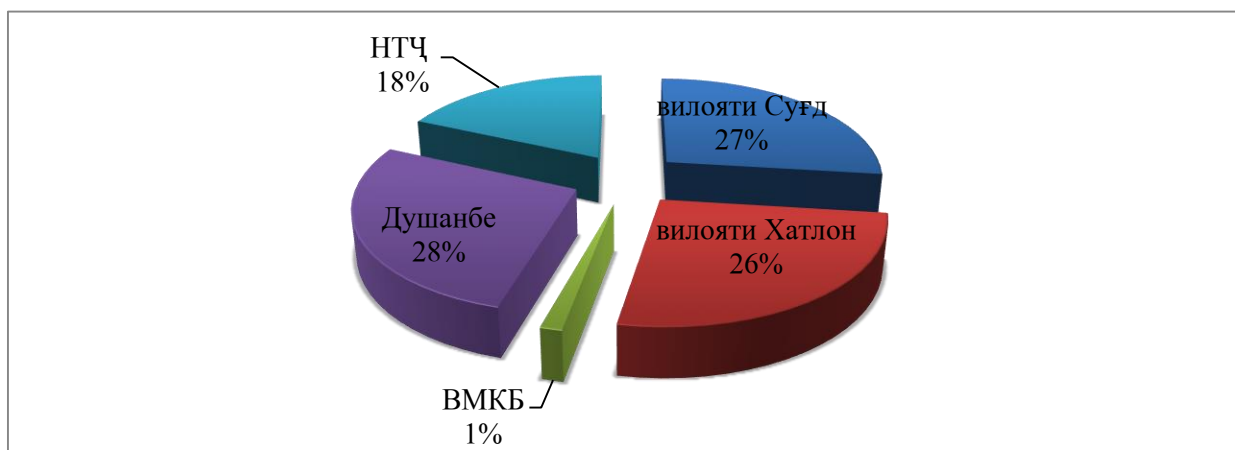
Манбаъ: Омори солонаи Агенти омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2020. – С. 280, 282, 283 [3].

Чи тавре, ки аз қадвал бармеояд, дар даҳсолаи аввали пас аз истиқлолияти кишвар, амалан тамоми истеҳсоли маҳсулот коҳиш ёфт. Ҳамин тавр, истеҳсоли ангишт аз 313,0 ҳазор тоннаи соли 1991 то 22,2 ҳазор тонна дар соли 2000, масолеҳи сохтмони ғайримадани аз 6118 ҳазор метри мукааб то 17,4 метри мукааб коҳиш ёфт. Рағани растанӣ аз 4,7 ҳазор тонна то 0,01 ҳазор тонна, семент аз 1013 ҳазор тонна то 54,8 ҳазор тонна, масолеҳи деворӣ аз 270,8 миллион дона, қолинҳо аз 7,6 миллион метри мураббаъ то 0,3 миллион метри мураббаъ коҳиш ёфт.

26 декабри соли 2018 асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ — Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон саноатикунони босуръати кишварро ҳамчун ҳадафи чоруми миллӣ эълон намуда, зарурати то 22 % расонидани ҳисаи соҳаи саноатро дар ММД ибраз доштанд. Дар баробари ин қайд намуданд, ки “расидан ба ин ҳадаф рушду нумӯи иқтисодӣ ва зиндагии осудаю шоистаи аҳолии кишварро таъмин хоҳад кард. Бо назардошти аҳамияти бузурги ҳадафи мазкур дар мамлакат аз ҷониби сармоягузори ватаниву хориҷӣ даҳҳо коргоҳҳои истеҳсоли мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифта, ҷойҳои нави корӣ таъсис дода мешаванд” [5].

Гузариш ба модели саноатикунонии босуръати икшвар шароит фароҳам меоварад, ки дар кишвар масъалаҳои таъмини аҳоли бо ҷои қорӣ ҳал карда шуда, масъалаҳои ҷойдоштаи иқтисоди дар самти таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва болобардории неқӯаҳолии мардуми он беҳтар ҳаллу фасл карда шавад. Дар барори расидан ба ҳадафи ҷоруми миллӣ, ки гузариш аз модели аграрии рушд ба содели саноатикунониро пибинӣ менамояд, имконияти давлатро дар мукамалгардонии сохтори содироти кишвар боло бардошта барои ноил гардидан ба тавозунии мусбии савдо мусоидат хоҳад намуд.

Баъди эълон гардидани ҳадафи ҷорум мувофиқи нишондиҳандаҳои омори дар соли 2019 дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи саноат тағйироти ҷиддӣ ба вуқӯ омада 219 корхонаи нави саноатӣ таъсиси дода шуд, ки дар онҳо 2942 ҷойи қорӣ нав ташкил карда шуд.

Расми 1. Корхонаҳои саноатӣ

Вобаста ба минтақаҳои кишвар дар вилояти Суғд 59 корхонаи нави саноатӣ бо 969 ҷойҳои нави қорӣ, дар вилояти Хатлон 57 корхонаи саноатӣ бо 678 ҷойи қорӣ ва Вилояти мухтори қухистони Бадахшон 3 корхонаи саноатӣ бо 87 ҷойҳои нави қорӣ таъсис дода шуд. Ба шаҳри Душанбе ҳамчун пойтахти кишвар 60 корхонаи нави саноатӣ таъсиси дода шуд, ки 812 нафар соқинони шаҳрро бо ҷойи қорӣ ва маоши хуб таъмин намуд.

Вобаста ба соҳаҳои иқтисодиёт аз теъдоди умумии корхонаҳои таъсисд 38 — корхонаи саноатӣ дар баҳши, 53 дар баҳши саноати сабуқ, 50 дар баҳши истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ ва 62 корхона дар баҳши саноати озуқаворӣ таъсис дода шудааст [2; саҳ 35].

Қобили зикр аст, ки Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми октябри соли 2016, №392 тасдиқ шудааст. Он таҷамумгари дурнамои рушди кишвар дар даҳсолаи оянда вобаста ба тамоюлҳои дар соли охир ба вуқӯомада мебошад [1].

Дар стратегияи мазкур се сенарияи рушди иқтисодиёти кишвар пешбинӣ карда шудааст, ки рушди инертсионӣ, индустриалӣ ва индустриалию инноватсионӣ ба шумор меравад. Сенарияҳои зикргардида дар асоси таҳли амиқ пешбинӣ карда шуда дар онҳо як қатор фарзияҳои муҳим аз қабилӣ татбиқи афзалиятҳои миллӣ, тамоюлҳои демографӣ дар кишвар, истифодаи самараноки захираву имкониятҳои мавҷуда, имкониятҳои инвеститсионӣ, самарои ҳамгирӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ ва минтақавӣ ба инобат гирифта шудаанд [6; саҳ 3].

Дар стратегияи мазкур тавачҷӯхи махсус барои истифодаи васеи омилҳои дохилӣ барои таъмини рушди иқтисодӣ зоҳир карда шудааст. Сенарияи мазкур хусусияти пешгирикунандаи тараққиётро дар асоси рушди манбаҳои дохилӣ, фаълосозии иштироки Тоҷикистон дар равандҳои минтақавӣ ҳамгирӣ иқтисодӣ, камкунии вобастагии нисбии кишвар аз воридоти озуқаворӣ ва тамоюл ба воридоти технологияҳои муосир пешбинӣ мекунад. Суръати афзоиши миёнасолонаи ММД 6-7%-ро ташкил медиҳад, ҳаҷми ММД дар

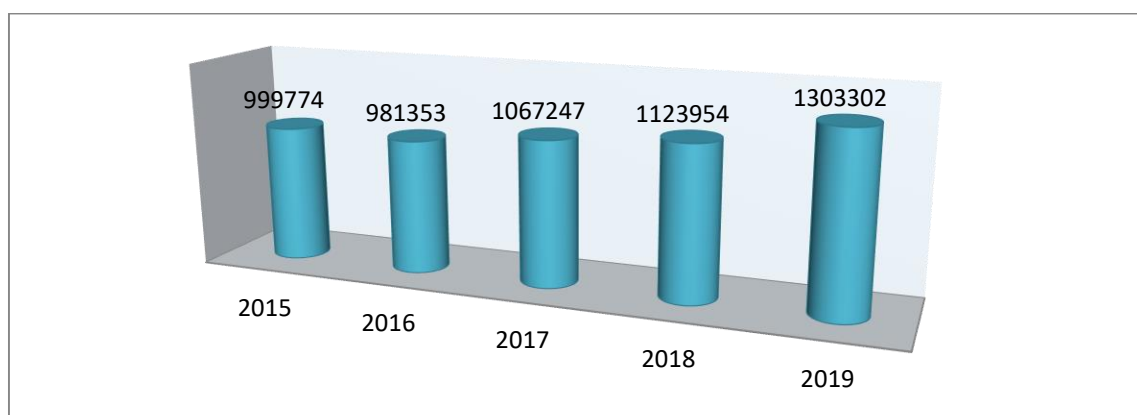
давраи пешбинишаванда 2,6 маротиба афзоиш меёбад ва ҳаҷми он ба ҳар нафар аҳоли 2 маротиба зиёд мешавад.

Аз рӯи чунин сценарияи рушд суръати афзоиши ММД аз рӯи панҷсолаҳо мутаносибан 5-6% (солҳои 2016-2020), 6-7% (солҳои 2021-2025) ва 7-8% (солҳои 2026-2030)-ро ташкил медиҳад.

Дар асоси Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳар сол дар қаламрави кишвар 100 ҳазор ҷойҳои нави кори таъсис дода мешавад ва то соли 2030 дар қаламрави ҷумҳурии. Ба ақидаи мо то соли 2030 дар қаламрави Ҷумҳурии 1 миллиону 800 ҳазор ҷойҳои нави кори ташкил карда мешавад ва таъсиси он ба муҳоҷиршави шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири мусбат мерасонад.

Муҳоҷирати меҳнатӣ ба хориҷа омиле мебошад, ки ба низоми таъмини зиндагии аксарияти оилаҳои Тоҷикистон таъсири калон мерасонад. Қараёни асосии муҳоҷирати меҳнатӣ ба хориҷа ба кишварҳои Иттиҳоди давлатҳои мустақил равона карда шудааст, ки дар байни онҳо шумораи зиёд ба Русия (беш аз 90%) ва боқимонда ба Украина, Қазоқистон ва дигар кишварҳои Иттиҳоди давлатҳои мустақил мераванд. Тақрибан, 5% муҳоҷирон ба кишварҳои хориҷи дур мераванд. Беш аз 90% муҳоҷирони меҳнатиро мардҳо ташкил медиҳанд, ки дар баробари ин, қисми ғаёб ва қобилимеҳнатӣ мебошанд. Танҳо 25-30% муҳоҷирони меҳнатии тоҷик дар Федератсияи Русия дори мақоми аз ҳама ҷиҳат танзимгардида мебошад. Ҳарчанд ин нишондиҳандаҳо сол аз сол афзоиш ёфта истода бошад ҳам, дар баробари он садҳо ҳазор шаҳрвандони Тоҷикистон, ки барои ба даст овардани даромад хориҷа равона мегарданд шароити арзандаи кор ва зиндагиро дар хориҷа надоранд. Муҳоҷирони меҳнатӣ дар хориҷа асосан ба кори мавсимӣ машғуланд, аз ин рӯ қисми зиёди онҳо дар аввали баҳор ва тобистон ба хориҷа сафар мекунанд. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дар бозори меҳнат дар баробари кормандони баландихтисос нақши махсусро дар рушди саноат кормандони ихтисоси нокифоядошта мебозанд. Агар давлатҳои мутараққии саноати хангоми баррасии масъалаҳои муҳоҷират бештар ба ҷалби қувваи кории соҳибтахассус тавачҷӯх зоҳир кунанд давлатҳои рӯбатараққӣ ба мисли Федератсияи Россия барои дар баробари кормандони соҳибтахассус ба қувваи корғарии тахассуси пастдошта низ зиёд эҳтиёҷ дорад, ки онҳо мушкилоти норасогии командонро дар соҳаи сохтмон ва баҳши кишоварзӣ ҳал хоҳанд намуд.

Мувофиқи маълумотҳои омили Федератсияи Руссия дар чор соли охир дар қаламрави Федератсияи Руссия дар қайд мақомоти анзод ба қайдгирии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар расми 2 нишон дода шудааст [4].

Расми 2. Шумораи умуми муҳоҷирони меҳнатии шаҳрвандҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қаламравии Федератсияи Руссия.

Мувофиқи қонунгузори Федератсияи Русия барои ҳар як шаҳрванди хориҷие, ки дар қаламрави он ҳамчун муҳоҷири расмӣ ғаёблият менамояд, ки дар як моҳ 5200 рубл барои пардохт намудани андоза (патент) давлат муқаррар намудааст. Дар асоси

нишондиханадҳои дар расми 2 оварда шуда таҳлил намудем, ки дар як сол аз ҳисоби як муҳочирӣ хориҷӣ 62400 рубл ба буҷети Федератсияи Руссия пардохт мегардад. Мо чунин таҳлил намудем, ки танҳо дар соли 2019 аз ҳисоби муҳочирони меҳнатӣ шарҳвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон 1303302 -нафар дар қаламрави Федератсияи Руссия ҳамчун муҳочирӣ расмӣ фаъолият менамоянд, ки ба буҷети ин кишвар ба маблағи 81326044800 миллиард рубл ворид гаштааст.

Ҳамин тариқ, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар баробари муҳочирони меҳнатӣ, манфиатҳои муҳочират ба давлати қабулкунандаи он зиёд ба чашм мерасад. Аз ин рӯ, ҳангоми таъмини рушди устувори саноат дар кишвар онҳо метавонанд ба фаъолияти соҳибкорӣ дар дохили кишвар фаро гирифта шуда, дар баробари саҳмгузори ба рушди иқтисодӣ кишвар шароити мусоиди зистро дар дохили кишвар барои худ фароҳам меоваранд. Маҳз, саноатикунӣ босуръат ва таъсири корхонаҳои нави саноатӣ дар даҳсолаи наздик метавонад тамоюли рӯварии аҳолии кишварро ба хориҷи кишвар кам гардонид, истифодаи самараноки донишу малакаҳои онҳоро дар дохили кишвар ба роҳ монанд. Ҳамаи ин дар навбати худ ба болоравии иқтисодӣ содиротӣ маҳсулоти саноатӣ мусоидат намуда, сарчашмаҳои воридоти ашёи хориҷиро дар дохили кишварро зиёд мегардонад.

АДАБИЁТ

1. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 –уми декабри соли 2003 №523 «Дар бораи Консепсияи рушди саноати Тоҷикистон».
2. Омори солонаи Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе - 2020. – С. 280, 282, 283.
3. Омори солонаи Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе - 2020 – С. 35.
4. Омори Федератсияи Руссияи Москва – 2020.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 –юми декабри соли 2016.
6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраҳои то соли 2030. Душанбе - 2016.С-3.
7. Султонов З.С. Роль малых форм предпринимательской деятельности в экономическом росте и сокращению уровня бедности в Республике Таджикистан/ Султонов З.С., Саидова М.Х., Абдуллоев А.Б., Махмудов М.А.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Сумани Кудрат», 2018. № 1(22). - С. 12-17.
8. Ҳотамов Н.Б., Довуди Д., Муллоҷонов С., Исоматов М. Таърихи халқи тоҷик (Китоби дарсӣ). – Душанбе - 2011. – С 25.

УДК 339.3

Кабутов Қ.М.

САВДОИ ЧАКАНА ВА ТАМОЮЛҲОИ РУШДИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола моҳияти иқтисодиву иҷтимоӣ ва аҳамияти рушди савдои чакана ҳаҷун соҳаи муҳими иқтисоди милли ва намуди фаъолияти соҳибкорӣ баррасӣ гаштааст. Бо дарназардошти ошкор намудани тамоюлҳои рушди бозори ҷаҳонии савдои чакана хусусиятҳои хоси марҳилаи муосири рушди савдои чаканаи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян шудааст.

Ҳамчунин аз ҷониби муаллиф омилҳои муҳити дохилӣ ва берунӣ, ки ба рушди савдои чакана таъсир мерасонанд, ошкор карда шудаанд, ки ба инобат гирифтани таъсири онҳо барои қабули қарорҳои самараноки идоракуни дар раванди рушди савдои чакана муҳим арзёбӣ мегардад.

Вожаҳои калидӣ: савдо, савдои чакана, тамоюлҳои рушд, омилҳои ба рушди савдои чакана таъсиррасон, стратегияи рушд.

Кабутов К.М.

РОЗНИЧНАЯ ТОРГОВЛЯ И ТЕНДЕНЦИИ ЕЕ РАЗВИТИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматривается социально-экономическая сущность и значение развития розничной торговли как важной отрасли национальной экономики и вида предпринимательской деятельности. С учетом тенденций развития мирового рынка розничной торговли выявлены особенности современного этапа развития розничной торговли в Республике Таджикистан.

Автор также выделяет внутренние и внешние факторы среды, влияющие на развитие розничной торговли, учет влияния которых играет важную для принятия эффективных управленческих решений в процессе развития розничной торговли.

Ключевые слова: торговля, розничная торговля, тенденции развития, факторы, влияющие на развитие розничной торговли, стратегия развития.

Kabutov K.M.

RETAIL TRADE AND ITS DEVELOPMENT TRENDS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article **discusses** the socio-economic essence and significance of the development of retail trade as an important branch of the national economy and a type of entrepreneurial activity. Taking into account the development trends of the world retail market, the features of the current stage of development of retail trade in the Republic of Tajikistan are revealed.

The author also highlights the internal and external factors of the environment that influence the development of retail trade, taking into account the influence of which is important for making effective management decisions in the development of retail trade.

Key words: trade, retail trade, development trends, factors influencing the development of retail trade, development strategy.

Савдои чакана яке аз соҳаҳои зудрушдбандаи иқтисодиёти ҷумҳурии буда, ҳолат ва самаранокии иқтисодиву иҷтимоии он ҳам ба сатҳи зиндагии аҳоли ва ҳам ба рушди бахшҳои воқеии иқтисодиёт, бахусус бахшҳои, ки ба истеҳсоли молҳои истеъмолӣ машғуланд, таъсири бевосита ва ғаёлол мерасонад. Ин соҳаи иқтисодиёти милли аз рӯи шумораи қорамдон, ҳаҷми ғаёлол ва ҳиссагузори ба ташаккули маҷмуи маҳсулоти дохилӣ баҳши асосӣ ба шумор меравад. Савдо ҳамчун сарчашмаи вориди ғаштани воситаҳои пулӣ қисми назарраси бучетҳои давлатӣ ва маҳаллиро ташаккул медиҳад ва ба устувории молиявӣ дар кишвар мусоидат менамояд [7, с. 11].

Зернизоми чаканаи савдои дохилӣ дар шароити имрӯза қариб 90 %-и қардиши моли ҷумҳуриро ташкил медиҳад ва низоми мураккабе дар доираи муҳити иқтисодиву иҷтимоии зудтағйирбандаи бозорӣ мебошад. Ҳамаи қараёнҳои мусбат ва манфие, ки дар ҳаёти иқтисодиву иҷтимоии мамлакат ба амал меоянд, пеш аз ҳама дар ғаёлоли қорхонаҳои савдои чакана инъикос меёбанд. Ҳиссаи он ҳамчун баҳши маҳсули иқтисодиёти милли дар

истеҳсоли ММД-и чумхурӣ дар соли 2019 тақрибан 14,6 %-ро ташкил дод [1], аз рӯи нишонаи ворид гардидани маблағҳои андоз ба бучети давлатӣ соҳаи савдо дар байни дигар соҳаҳои иқтисодиёт мавқеи панҷумро ишғол мекунад.

Дар шароити муосир ҳиссаи шугли аҳоли дар соҳаи савдо ва ҳуроки умумӣ тадричан зиёд гашта, тибқи омили расмӣ алҳол беш аз 6,4 %-и шумораи аҳолии ҷамоати иқтисодиро ташкил медиҳад [1].

Савдои чакана алоқаҳои бозориро дар байни истеҳсолгарон ва истеъмолгарон таъмин намуда, вазифаҳои масъулиятнокро оид ба фурӯши молҳои истеҳсолшуда иҷро мекунад [2]. Мақсади асосии ҷамоати савдо дар таъмини пурраи тақозои истеъмоли дар вақт, миқдор ва номгӯи барои истеъмолгарон мувофиқ ва пешниҳоди доираи васеи хизматҳо зоҳир мегардад. Дар натиҷаи ноил шудан ба ин мақсад, сатҳи зиндагии аҳоли баланд мегардад, корхонаҳои соҳаи савдо ва истеҳсолот пас аз пӯшонидани хароҷоти ҷорӣ худ ҳаҷми зарурии ғоидаро ба даст меоранд, ки барои рушди минбаъдаи онҳо заминаҳои молиявиро фароҳам меорад.

Дар таъмини неқӯаҳволии аҳоли нақши рушди босуботи савдои молҳои истеъмоли ҳамчун бахши муҳими соҳаи хизматрасонӣ тадричан боло меравад. Дар робита ба ин, вазифаи бисёр муҳим фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷамоати корхонаҳои савдо дар шароити иқтисоди бозорӣ ба ҳисоб меравад [3].

Дар шароити муосир бо татбиқи принципҳои иқтисоди бозорӣ ва таъмини меъёру қоидаҳои қонунгузорӣ соҳаи савдо ба намуди пешқадам ва ҷолиби ҷамоати иқтисодӣ табдил ёфтааст, ки манфиатҳои истеъмолгарони ниҳой, яъне аҳолиро фарогир мебошад. Дар шароити амали модели бозории хоҷагидорӣ аҳамияти ҷамоати савдо ҳамчун шакли рушдёртаи мубодила, ки алоқаи зичро дар байни фурӯшандагон ва харидорони молҳо таъмин менамояд, ба сатҳи сифатан нав мебарояд.

Соҳаи савдо алоқаҳои бозориро дар байни истеҳсолгарон ва истеъмолгарон таъмин намуда, вазифаҳои масъулиятнокро оид ба фурӯши молҳои истеҳсолшуда тавассути пулро иҷро мекунад [4]. Аз ин рӯ, ба андешаи мо, мақсади асосии ҷамоати савдо дар таъмини пурраи тақозои истеъмоли дар вақт, миқдор ва номгӯи барои истеъмолгарон мувофиқ ва пешниҳоди доираи васеи хизматҳо зоҳир мегардад. Дар натиҷаи ноил шудан ба ин мақсад, сатҳи зиндагии аҳоли баланд мегардад, корхонаҳои соҳаи савдо ва истеҳсолот пас аз пӯшонидани хароҷоти ҷорӣ худ ҳаҷми зарурии ғоидаро ба даст меоранд, ки барои рушди минбаъдаи онҳо заминаҳои молиявиро фароҳам меорад.

Таҳлили қиёсии таърифҳои гуногуни мафҳуми савдо асос гаштанд, ки савдору ҳамчун ҷамоати махсус оид ба расонидани неъматҳои моддӣ аз зинаи истеҳсолот то истеъмолгарони ниҳой бо роҳи хариду фурӯши онҳо тавассути пул бо мақсади таъмини тақозои пардохтпазири харидорон ва гирифтани андозаи ҳарчи бештари ғоиди таъриф дода шавад.

Аз рӯи нуқтаи назари рушди ҷамоати соҳибкорӣ, савдо намуди мустақили ҷамоати иқтисодӣ мебошад, ки барои ба даст овардани ғоиди нигаронида шудааст. Объекти ҷамоати савдору мубодилаи мол, хариду фурӯши он бо иштироки пул, пешниҳоди хизматҳои иловагӣ дар ҷараёни фурӯши молҳо, таъмини расонидан, нигаҳдошт ва тайёркунӣ ба фурӯш ташкил медиҳанд.

Ҳамин тавр, муаллиф чунин мешуморад, ки савдо аз рӯи мазмун ва таъиноти вазифавии худ соҳаи муҳим ва мустақили иқтисоди бозорӣ, намуди махсуси ҷамоати соҳибкорӣ, шакли меҳнати ҷамъиятӣ мебошад, ки мақсади асосии он фурӯши мол ва хизматрасонӣ ба истеъмолгарон аст. (расми 1).

Расми 1 – Савдо ҳамчун соҳаи иқтисодиёти миллӣ ва намуди фаъолияти иқтисодӣ (пешниҳоди муаллиф)

Дар шароити иқтисоди бозории ба иҷтимоиёт нигаронидашуда ҳалли масоили рушди босубот ва баланд бардоштани самаранокии савдои чакана аҳамияти махсус пайдо мекунад. Маҳз ин зерсохтори савдои дохилӣ аз рӯи мазмун ва мақсади худ самт ё равиши иҷтимоӣ дорад, зеро бо манфиат ва тақозои истеъмолгарон робитаи бевосита дорад. Савдои чакана зерсоҳаи асосӣ ва зудрушдбандаи савдои дохилӣ буда, ҳоло ба шаклҳои гуногуни моликият (хусусӣ, давлатӣ, кооперативӣ, омехта ва ғ.) тақия намуда, бо роҳи фурӯши мол ва ташкили хизматрасонӣ дар ҳалли вазифаҳои муҳими иқтисодиву иҷтимоии давлат вобаста ба таъмини зиндагии шоистаи аҳоли фаъолона иштирок менамояд.

Ҳамчун соҳаи ба истеъмолгарони ниҳой наздики иқтисодиёт, савдои чакана ба сифати танзимгари ҷараёни истеҳсолот аз як тараф, дар мавриди муайян намудани ҳаҷм ва номгуӣ маҳсулоти истеҳсолшуда ва аз тарафи дигар, дар муайян намудани имконияту хоҳиши истеъмолгарон ва тағйирёбии сатҳи зиндагии аҳоли баромад мекунад.

Ба андешаи мо, аз рӯи нуқтаи назари аҳамияти илмию амалӣ, омӯзиш ва муайян намудани тамоюли муосири рушди бозори ҷаҳонии савдои чакана ба мақсад мувофиқ мебошад. Ошкор намудани таъсири тамоюли бозори ҷаҳонии савдои чакана ва истифодаи таҷрибаи пешқадам барои таҳия ва қабули қарорҳо дар самти татбиқи технологияҳои рақамӣ инноватсионии идоракунии корхонаҳои савдо дар шароити муосир зарур мебошанд.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ собит месозад, ки алҳол дар савдои чакана тамоюлҳои зерин зоҳир меёбанд:

- ҷаҳонишавӣ ва рушди савдои шабакавӣ;
- бузургшавӣ ва муттаҳидшавии корхонаҳои савдо;
- бисёршаклӣ ва ҳамгирии бисёршабакавӣ;
- рушди савдои электронӣ;
- рушди технологияҳои рақамӣ ва татбиқи инноватсияҳо [6];
- татбиқ ва паҳншавии воситаҳои нави пардохти хариди мол;
- истифодаи афзояндаи барномаҳои мобилӣ барои хариди мол;
- рушди фаъолияти маркетингии корхонаҳои савдои чакана;
- диверсификатсияи фаъолияти корхонаҳои савдо;
- масъулияти соҳибкорон дар назди ҷомеа ва рушди савдои иҷтимоӣ [5].

Дар асоси муайян намудани тамоюли асосии рушди бозори ҷаҳонии савдои чакана, хусусиятҳои хоси марҳилаи муосири рушди савдои чаканаи Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо дарназардошти таҳлили вазъи воқеӣ дар бозори истеъмоли ва арзёбии коршиносони гуногун, ба монанди олимон, муҳаққиқон, шахсони масъули мақомоти ваколатдори ҳокимияти давлатӣ, менечерони зинаи олӣ ва мутахассисони ин соҳа чунин арзёбӣ намудан мумкин аст.

Якум, ҷараёни ворид шудани корхонаҳои савдои хориҷӣ ба бозори истеъмолии ҷумҳурӣ дар марҳалаҳои аввал қарор дорад ва вазни хоси тичорати шабакавӣ дар ҳаҷми умумии гардиши савдои чаканаи кишвар ночиз аст.

Дуюм, дар ҷумҳурӣ муайян намудани дараҷаи муттаҳидшавӣ дар савдои чакана бо сабаби рушди нокифояи савдои шабакавӣ ва корхонаҳои калон душвор аст.

Сеюм, дар кишвар тамоюли афзоиши вазни хоси шаклҳои муосири тичорат ба назар мерасад, вале ин ҷараён суръати начандон баландро дорост.

Чорум, дар ҷумҳурӣ ҷараёни рушди савдои электронӣ дар зинаи ташаккул қарор қарор дорад ва албатта монеаҳо дар ин самт ҷой доранд, ки ҳалли онҳо бо рушди технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ вобастагӣ дорад.

Панҷум, ҷараёни татбиқи технологияҳои рақамӣ ва инноватсияҳо дар савдои чаканаи ҷумҳурӣ дар доираи шаҳрҳои калон, ба монанди Душанбе, Хучанд ва Бохтар маҳдуд мебошад.

Шашум, воситаҳои пешқадами пардохти хариди мол дар шабакаҳои савдои чакана маҳдуд истифода мешаванд. Дар нуқтаҳои савдо ҳазинаҳои худхизматрасонӣ вучуд надоранд.

Ҳафтум, субъектҳои савдои чакана барои фурӯши молҳо барномаҳои мобилиро хеле кам истифода мебаранд. Танҳо дар соли 2020 вобаста ба паҳншавии бемории сироятии कोरोनाвируси навӣ COVID-19 дар ин самт касе пешравӣ ба назар расид.

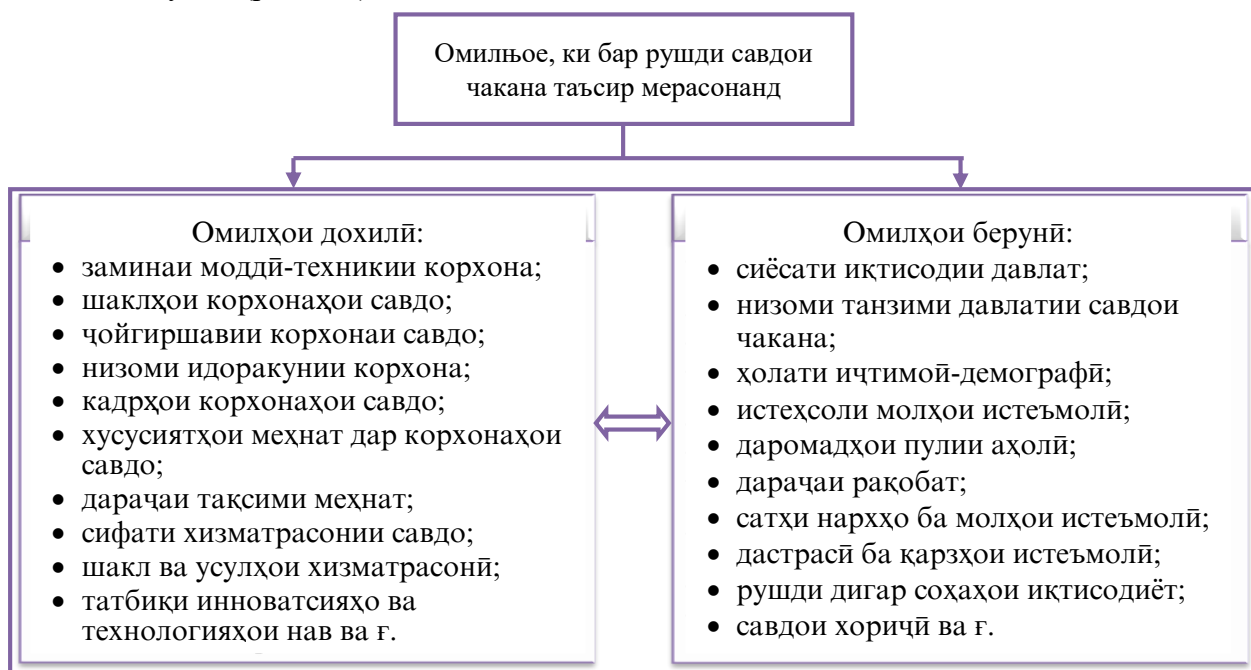
Ҳаштум, субъектҳои савдои чакана ба рушди фаъолияти маркетинг ва услухи муосири он то андозае диққати ҷиддӣ намедиханд.

Нухум, фаъолияти аксари корхонаҳои савдо танҳо бо ҷараёни хариду фурӯши молҳо ва пешниҳоди доираи ночизи хизматҳо маҳдуд мешавад.

Даҳум, бо сабаби мавҷуд набудани нақшаҳои асосноки рушди стратегӣ, бисёр корхонаҳои савдо лоиҳаҳои иҷтимоиро амалӣ намесозанд.

Ба андешаи мо, дар шароити имрӯза, ҳалли масъалаҳои рушд ва фаъолияти самараноки савдои чакана дар миқёси ҷумҳурӣ ва ҳудудҳои маъмурии он хеле муҳим мебошад. Нуқтаи назари стратегӣ дар рушди савдои чакана метавонад яке аз воситаҳои таъмини зиндагии шоистаи аҳоли гардад. Дар робита ба ин, ошкор намудани омилҳои асосии муҳити дохилӣ ва берунӣ, ки ба ҷараёни дигаргуниҳо дар савдои чакана таъсир мерасонанд, аз манфиат ҳолӣ нест. Аз ин лиҳоз, дар ҷараёни гузаронидани таҳқиқ мо

омилҳои асосии дохилӣ ва берунӣ ба ҳолати савдои чакана таъсиррасонро муқаррар ва асоснок намудем (расми 2).

Расми 2 – Омилҳои асосии муҳити дохилӣ ва берунӣ, ки ба рушди савдои чакана таъсир мерасонанд (муаллиф тартиб додааст)

Тафриқаи омилҳо ба дохилӣ ва берунӣ, ки аз ҷониби муаллиф амалӣ шудааст, имкон медиҳад, ки дар амали хоҷагидорӣ андозаи мушаххаси таъсири ҳар як омилро ба тағйирёбии натиҷаҳои фаъолияти савдою хоҷагидорӣ корхонаҳои савдои чакана муайян ва асоснок карда шавад, ҳолати воқеӣ дақиқ ва объективона арзёбӣ гардад ва қарорҳои идоракунии дуруст қабул карда шаванд.

АДАБИЁТ

1. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020.
2. Мариншоев М.М., Султонов З.С. Исследование подходов к оценке качества услуг предприятий розничной торговли/ Мариншоев М.М., Султонов З.С.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2019. №4(29). - С. 90-103.
3. Факеров Х.Н. Потребительский рынок: состояние и перспективы. Монография. – Душанбе: «Ирфон», 2019. – 290 с.
4. Факеров Х.Н., Шаропов Ф.Р., Мариншоев М.М. Социально-экономический механизм развития розничной торговли: Монография / Под редакцией доктора экономических наук, профессора Хабибова С.Х. – Душанбе: “Ирфон”, 2018. – 150 с.
5. Факеров Х.Н., Шаропов Ф.Р. Современные тенденции развития мирового рынка розничной торговли // Междунар. науч.-практ. конф. «Таджикистан и современный мир: актуальные проблемы развития инновационной экономики». – Душанбе, 2017. – С. 8-11.
6. Шаропов Ф.Р., Лутфуллоев М.Д. Таъсири технологияҳои рақамӣ ба рафтори истеъмолгарони савдои чакана / Шаропов Ф.Р., Лутфуллоев М.Д. // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ. – Хучанд, 2020. - № 4 (55). – С. 119-123.
7. Шаропов Ф.Р. Управление социально-экономическим развитием розничной торговли. – Душанбе: «Ирфон», 2018. – 280 с.

Комилов С.Ч.

ИҚТИДОРИ ИСТЕҲСОЛИИ КОРХОНАҶОИ САНОАТИ МАСОЛЕҶИ СОХТМОНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола иқтидорҳои истеҳсолии корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмони Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлилу баррасӣ шудааст. Истифодаи иқтидори истеҳсоли яке аз нишондиҳандаҳои самаранокии истеҳсолот буда, беҳтар истифода бурдани иқтидори истеҳсоли – ин барориши зиёди маҳсулот аз ҳар воҳиди таҷҳизот, механизм, минтақаи корӣ, майдони истеҳсоли ва харчи воситаҳои пулӣ мебошад. Аз ҳамин лиҳоз нишондиҳандаи «иқтидори истеҳсоли» аз рӯи тавсифи миқдории худ, ҳамчун нерӯи бузург ҳисобида мешавад.

Калидвожаҳо: саноати масолеҳи сохтмонӣ, иқтисодиёт, ҷойгиркунонии корхонаҳо, иқтидори истеҳсоли, истихроҷ ва коркарди масолеҳи сохтмонӣ.

Комилов С.Дж.

ПРОИЗВОДСТВЕННАЯ МОЩНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ СТРОИТЕЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются и анализируются производственные мощности предприятий отрасли строительных материалов Республики Таджикистан. Использование производственных мощностей является одним из наиболее эффективных показателей производства, более эффективное использование производственных мощностей - это большой объем производства на единицу оборудования, механизма, рабочей зоны, производственной площади и стоимость израсходованных средств. Поэтому показатель «производственная мощность» с точки зрения его количественного характера считается наибольшим потенциалом.

Ключевые слова: промышленность строительных материалов, экономика, размещение предприятий, производственная мощность, добыча и переработка строительных материалов.

Komilov S.J.

CAPACITY OF THE ENTERPRISES OF AN INDUSTRY OF BUILDING MATERIALS OF REPUBLIC TAJIKISTAN

The article discusses and analyzes the production capacity of enterprises in the construction materials industry of the Republic of Tajikistan. The use of production capacity is one of the most efficient indicators of production, more efficient use of production capacity is a large volume of production per unit of equipment, machinery, working area, production area and the cost of funds expended. Therefore, the indicator "production capacity" in terms of its quantitative nature is considered the greatest potential.

Key words: building materials industry, economy, location of enterprises, production capacity, extraction and processing of building materials.

Рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тараққиёти саноат, ки дар афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ саҳми калон дорад, вобаста аст. Бо мақсади таъмини диверсификатсияи иқтисодиёт, инкишофи нерӯи истеҳсоли, гузариш ба иқтисодиёти

инноватсионӣ зарур аст, ки иқтидори истеҳсолии корхонаҳои саноатӣ пурра истифода карда шавад. Дар асоси пурра ба қор андохтани иқтидори истеҳсолии корхонаҳои саноатӣ расидан ба ҳадафҳои рушди стратегӣ имконпазир мегардад [1].

Дар байни корхонаҳои саноатӣ дар таъмини рушди иқтисодӣ нақши асосӣ ба корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ тааллуқ дорад. Зеро Ҷумҳурии Тоҷикистон аз захираҳои масолеҳи сохтмонӣ бой буда, метавонад талаботи ҷумҳуриро ба масолеҳҳои сохтмонӣ пурра таъмин намояд. Инчунин Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд кардаанд, ки: «Рушди минбаъдаи иқтисодиёти Тоҷикистон аз самаранок истифода гардидани захираҳои бойи табиӣ он ва вусъат додани истеҳсолоти саноатӣ вобастагии калон дорад. Аз ин рӯ, ба Вазорати энергетика ва саноат, Вазорати рушди иқтисод ва савдо, Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ зарур аст, ки яқоя бо дигар вазорату идораҳои кишвар оид ба ташкили корхонаҳои истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ чораҳои мушаххас андешанд» [2].

Ҳамин тавр, истифодаи пурраи иқтидори истеҳсолии корхонаҳо дар бахши воқеии иқтисодӣ яке аз муҳимтарин воситаҳои баромадан аз бӯҳрон, мустақкамкунӣ, рушд ва таъмини рақобатпазирӣ мебошад. Он ба нишондиҳандаҳои иқтисодии корхонаҳо таъсири мусбӣ мерасонад, махсусан: афзоиши истеҳсоли маҳсулот таъмин ва арзиши он паст карда мешавад; сармоягузорӣ барои зиёдкунии истеҳсоли маҳсулот кам карда мешавад; сарфаи меҳнат аз ҳисоби истифодаи интенсивии таҷҳизот, ки дар фондҳои асосӣ таҷассум ёфтааст, таъмин карда мешавад.

Сатҳи баланди самаранокии иқтисодии истеҳсолоти саноатӣ истифодаи пурраи захираҳои истеҳсолии корхонаро талаб мекунад. Аммо, барои ин, пеш аз ҳама, қорқарди нишондодҳо, муайян намудани имкониятҳои истеҳсолии корхона зарур аст. Яке аз ин нишондодҳо иқтидори истеҳсолӣ ба шумор меравад. Ин нишондод комплексӣ ба ҳисоб рафта, дар он тамоми фаъолияти асосии истеҳсолӣ дар назар дошта мешаванд.

Иқтидори истеҳсолӣ ин ҳаҷми ниҳонии истеҳсолоти сохтмонӣ мебошад, ки як ташкилот сохтмонӣ-васлқунӣ метавонад онро дар тӯли як сол бо истифодаи ҳамаҷониба ва самарабахши ҳама гуна захираҳо иҷро кунад. Иқтидори истеҳсолӣ аз миқдор ва сифати корхонаи қорқард, ҳайати қорқарон ва сатҳи таҳассус, речаи истеҳсолот, шароити табиӣ ва иқлимӣ сохтмон ва ғайра вобаста аст. Иқтидори истеҳсолии корхонаи сохтмонӣ доимӣ нест. Он метавонад дар натиҷаи таҷдиди техникӣ, васеъқунӣ ё таҷдиди корхона афзоиш ёбад.

Бояд қайд намуд, ки иқтидори истеҳсолии корхонаҳои масолеҳи сохтмонӣ аз имконияти қорӣ ҳар як таҷҳизоти қориди истеҳсолот қардида, ки иқтидори қорӣ он дар шиносномаи техникӣ оварда шудааст, вобастагии калон дорад.

Ба ақидаи мо иқтидори истеҳсолии корхонаҳои масолеҳи сохтмонӣ, пеш аз ҳама, аз ҳаҷми захираҳои қонҳои масолеҳи сохтмонӣ, қобилияти фондҳои асосӣ ва самаранок истифода бурдани техника ва технологияҳои муосир дар қараёни истеҳсолот ва дар ин асос бунёд намудани қорхона ва қорқоҳҳои қарбути соҳа вобастагӣ дорад.

Барои рушди соҳаи саноати масолеҳи сохтмонӣ дар ҷумҳурӣ захираҳои қаровони ашъи қом, ҳусусан захираҳои қалони ашъи қоми масолеҳи сохтмонӣ қарвуд мебошад [3]. Дар ҳудуди ҷумҳурӣ беш аз 600 қон ва зӯҳуроти қанданиҳои қоиданок ошқор қарда шудаанд, ки айни қамон аз онҳо истифода бурдашуда, қармудҳои қуноқуни масолеҳи сохтмонӣ низ истеҳсол шуда истодааст. Аз таҳлилҳои қарблум қардид, ки таъминоти ақсарияти қонҳо қармчун ашъи қом қарои фаъолияти қорхонаҳо аз 20 то 50 сол қусоидат қармуда, ин қарои дар оянда сохтани қорхонаҳо аз нуқтаи қарари иқтисодӣ имқонпазир аст.

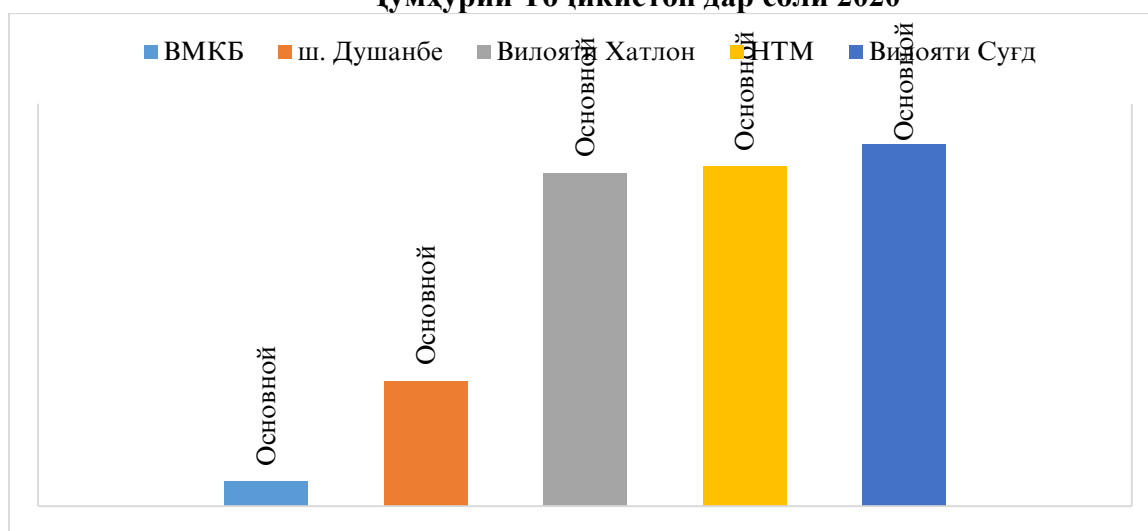
Қалли муаммоҳои таъмини истифодаи пурраи иқтидори истеҳсолии қорхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ аз қорӣ қармудани қароварихо вобастагии қалон дорад. Бо ин қарқсад Стратегияи рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарои қарвари то соли 2030 қарбул қарда шудааст, ки мувофиқи Стратегияи қиллии рушд аққалиятҳои зерин дар саноат муайян қарда шудаанд:

- баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва занчири арзиши иловаи соҳаҳои саноатӣ;
- афзоиши ҳаҷми истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти саноатӣ, ки дар бозорҳои дохилӣ ва беруна рақобатпазир мебошад;
- ташкили низоми самараноки тайёр намудани мутахассисоне, ки дорои қобилияти офаридан ва азхудкунии технологияҳои саноатӣ ва истеҳсоли маҳсулоти инноватсионӣ мебошанд;
- бунёди асосҳои институтсионалӣ барои рушди устувор ва пешгирикунандаи соҳаҳои саноат, ташкили кластерҳои инноватсионӣ ва пурмаҳсул;
- рушди низоми миллии воридотивазкунии интихобӣ дар асоси коркарди захираҳои маҳаллӣ, пеш аз ҳама, дар комплекси агросаноатӣ (коркарди маҳсулоти меваю сабзавот ва зиёдкунии истеҳсоли он), дар комплекси сохтмонӣ, саноати сабук ва хӯрокворӣ” [4].

Фаровонии ашёи хоми масолеҳи сохтмонӣ вобаста ба ҳаҷм ва муҳлати истифодабарии дурударози онҳо имкон дод, ки шумораи корхонаю коргоҳҳои соҳа ба маротиб афзояд. Шумораи корхонаю коргоҳҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бевосита ба истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ машғуланд, дар расми 1 оварда шудааст.

Аз таҳлили расми 1 маълум мегардад, ки дар ҷумҳурӣ шумораи корхона ва коргоҳҳои соҳаи масолеҳи сохтмонӣ дар маҷмӯъ ба 530 адад баробар буда, аз ин миқдор дар ВМКБ 2%, ш. Душанбе 10,6%, вилояти Хатлон 28,1%, НТМ 28,7% ва вилояти Суғд 30,6%-ро ташкил медиҳад.

Расми 1. Ҷойгиршавии корхонаю коргоҳҳои соҳаи масолеҳи сохтмонии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ба андешаи мо сабабҳои нобаробар ҷойгиршавии корхонаю коргоҳҳои масолеҳи сохтмонӣ дар миқёси ҷумҳурӣ инҳо шуда метавонанд:

- вобаста ба зиёд шудани талаботи аҳоли ба намудҳои масолеҳи сохтмони бунёди онҳо дар шаҳру, ноҳияҳо;
- вучуд доштани қонуниятҳо, принципҳо ва омилҳои ҷойгиршавии қувваҳои истеҳсолкунанда чиҳати бунёди корхона ва коргоҳҳои соҳа;
- муҳайё сохтани шароити инфрасохторӣ ва логистикӣ дар корхонаҳои соҳаи масолеҳи сохтмонӣ бо мақсади пешниҳод намудани онҳо дар бозорҳои дохилӣ ва наздисарҳадӣ [5];
- ҷойгиркунии корхонаҳои саноатӣ (бояд дар минтақаҳо бошанд, ки омӯзиши захираҳои ашёи хом имконпазир буда, муҳлати истифодабарии зиёд ва инфрасохтори ин ноҳияҳо рушд ёфта бошанд);

➤ сатҳи рушди иқтисодӣ ва таҷҳизоти техникии минтақа;
 ➤ сатҳи касбии кормандоне, ки дар саноати масолеҳи сохтмонӣ кор мекунанд;
 ➤ имконияти сохтмони нерӯгоҳи барқии хурд дар минтақаҳои чумхурӣ. Ҳамин тавр, аз ҷониби ҚДММ «Хуаксин Гаур Суғд семент»-и ноҳияи Бобочон Гафуров нерӯгоҳи барқии хурд бо иқтидори 25 мВт сохта шудааст, ки корхонаи мазкурро бо барқи доимӣ таъмин менамояд. Ин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аввалин корхона мебошад, ки бо ин усул фаъолият менамояд. Истифодаи барқи истеҳсолнамудаи корхона ба паст шудани арзиши аслии семент мусоидат намудааст.

Воқеан ҳам саноати масолеҳи сохтмонӣ яке аз соҳаи муҳими ҳар як кишвар ба ҳисоб рафта, барои рушд ёфтани соҳаҳои дигар замина фароҳам меорад. Вобаста ба ин, якчанд хусусиятҳои фарқкунандаи соҳаи мазкур вучуд дорад. Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи соҳаи мазкур воҳиди ченак баҳисоб меравад: Масалан, истеҳсоли семент бо тонна, оҳану бетон, регу-шағал бо м³, хишт, бомпӯши асбестӣ (шифер) бо дона ва ғайра муайян карда мешаванд.

Ин иқдом истихроҷу коркарди ҳарчи бештари ашёи хоми масолеҳи сохтмониро тақозо менамояд. Фаровонии ашёи хоми маҳаллӣ имкон додааст, ки имрӯз дар ҷумхурӣ корхонаҳои зиёд дар самти истеҳсоли хишт, семент, коркарди регу шағал, гач, оҳак ва ғайра фаъолият намоянд. Ғайр аз ин, бунёди якчанд корхонаҳои дигари истеҳсолкунандаи масолеҳи сохтмонӣ низ ба нақша гирифта шудааст.

Истеҳсоли намудҳои асосии масолеҳи сохтмонӣ, аз ҷумла семент, маснуоти оҳану бетонӣ, қуму шағал, хишт, оҳак, гач, сангҳои ороишӣ, бомпӯшҳои асбестӣ ва иқтидори истеҳсолии онҳо дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Истифодаи иқтидори истеҳсолии корхонаҳои алоҳидаи масолеҳи сохтмонӣ дар соли 2020

№	Намуди маҳсулоти сохтмонӣ	Воҳиди ченак	Иқтидори лоиҳавӣ	Истеҳсол дар соли 2020	Истифода, %
1	Сементбарорӣ	млн. тн	5,6	4,2	75,0
2	Маснуоти оҳану бетонӣ	ҳазор м ³	80,0	25,5	31,8
3	Коркарди қуму шағал	ҳазор м ³	2000,0	1434,3	71,7
4	Хиштбарорӣ	млн. дона	500,0	253,5	50,7
5	Оҳакбарорӣ	ҳазор тн	35,0	17,6	50,3
6	Гачбарорӣ	ҳазор тн	60,0	8,2	13,6
7	Коркарди санг	ҳазор м ²	120,0	32,0	26,6
9	Бомпӯши асбестӣ	х. дона	4600,0	1842,8	40,1
10	Гачқартон	млн. дона	2,6	1,3	50,0

***Сарчашма:** аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумотҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоб шудааст.

Аз таҳлили ҷадвали 1 маълум аст, ки ягон намуди маҳсулоти сохтмонӣ бо иқтидори лоиҳавие, ки корхонаҳо фаъолият менамоянд, истифода нашудаанд. Аммо, новобаста аз он, ки корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ бо иқтидори лоиҳавиашон фаъолият накардаанд талаботи аҳоли ва иншоотҳои сохтмони ҷумҳуриамон бо намудҳои асосии масолеҳи сохтмонӣ пурра таъмин мебошанд.

Фаъолияти истеҳсолии корхонаҳои истеҳсолкунандаи намудҳои асосии масолеҳи сохтмониро дар алоҳидагӣ баррасӣ менамоем.

Корхонаҳои сементбарорӣ. Дар ҷумхурӣ 16 корхона дар самти истеҳсоли семент фаъолият менамоянд. Иқтидори лоиҳавии онҳо 5,6 млн тоннаро ташкил медиҳад. Соли 2020

4242,3 ҳазор тонна семент истеҳсол шудааст, ки 75,5% иқтидори онҳоро ташкил медиҳад. Се корхонаи азими сементбарорӣ – ҚДММ «Хуаксин Ғаюр семент», ҚДММ «Чжунгтсай Моҳир семент»-и ноҳияи Ёвон ва ҚДММ «Хуаксин Ғаюр Суғд семент»-и ноҳияи Б.Ғафуров иқтидори истеҳсолиашонро аз 95 то 98% истифода бурдаанд. Бо иқтидори пурра фаъолият намудани корхонаҳои зикргардида имконият дод, ки талаботи бозори дохилӣ бо ин намуди маҳсулот пурра таъмин шуда, содироти он ба роҳ монда шавад.

Ҷадвали 2. Маълумот оид ба иқтидор ва истеҳсоли семент дар солҳои 2015-2020

Солҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Иқтидори лоиҳавии корхонаҳои сементбарорӣ чумхурӣ (млн. тн)	5,0	5,0	5,0	5,0	5,6	5,6
Истеҳсоли семент (млн. тн)	1,5	2,0	3,1	3,8	4,2	4,2
Иқтидори истифодашуда бо %	33,3	40	62	76	84	84

***Сарчашма:** ҳисоби муаллиф.

Аз таҳлили ҷадвали 2 бармеояд, ки ягон корхонаҳои истеҳсолкунандаи семент бо иқтидори лоиҳавиашон фаъолият накардаанд. Сабабҳои инро мо пеш аз ҳама дар талаботи дохилии давлат ва берун аз он ба ин намуди маҳсулот мебинем. Соли 2020 ҳаҷми сементи содиротшуда ба 1,3 миллион тонна баробар гардид, ки 30% ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшударо ташкил менамояд.

Як қисми масолеҳи сохтмонӣ ба хориҷи кишвар содирот қарда мешавад (ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. Маълумот оид ба содироти семент дар солҳои 2015-2020 (ҳазор тонна)

Номгӯи давлатҳо	Содирот дар солҳои					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Чумхурии Исломии Афғонистон	0,6	204,5	657,9	528,1	576,8	505,1
Чумхурии Узбекистон	0,0	42,2	249,1	810,4	890,0	763,1
Чумхурии Қирғизистон	0,0	35,5	115,5	86,4	80,6	42,8
Ҳамагӣ	0,6	282,2	1022,5	1424,9	1547,7	1312,0

***Сарчашма:** аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумотҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Чумхурии Тоҷикистон ҳисоб шудааст.

Сохтмон ва ба кор даровардани корхонаҳои нави сементбарорӣ бо таҷҳизоти навтарини технологӣ соли 2013 оғоз ёфт. Имрӯз дар кишвар 3 корхонаи калон ва 13 корхонаи хурди истеҳсоли мавҷуданд.

Дар баробари ин модернизатсияи корхонаи калони сементбарорӣ – ҚСП «Тоҷиксемент» дар шаҳри Душанбе бо иқтидори солонаи 1,2 миллион тонна идома дорад. Ба истифода додани ин корхона соли 2022 пешбинӣ гардидааст, ки дар он 500 ҷои нави корӣ муҳайё мегардад. Арзиши умумии амалишавии лоиҳа 100 миллион доллари ИМА-ро ташкил медиҳад.

Инчунин бунёди якчанд корхонаҳои сементбарорӣ дигар дар ноҳияҳои Данғара, Қабодиён, шаҳрҳои Турсунзода ва Леваканд пешбинӣ гардидаанд.

Дар ояндаи наздик иқтидори умумии корхонаҳои сементбарорӣ дар чумхурӣ бояд солона ба 8,0 миллион тонна расонида шавад. Афзоиши истеҳсоли ин намуди маҳсулот тавассути ба истифода додани иқтидорҳои нави истеҳсоли бо ҷорӣ намудани технологияҳои навтарин ба нақша гирифта шудааст.

Корхонаҳои хиштбарорӣ. Иқтидори умумии онҳо 500,0 млн. доноро ташкил медиҳад. Тибқи маълумотҳо соли 2020 дар чумхурӣ 130 корхонаи хиштбарорӣ фаъолият намуда, 171,5 миллион дона хишти сохтмонӣ, 82,5 миллион дона хишти сементи, 170,5 ҳазор метри мураббаъ хишти роҳрав ва 45,4 ҳазор метри мукааб газоблок истеҳсол кардаанд. Барои истеҳсоли хишт аз ашёи хом дохилӣ ва пухтани он ангишти маҳаллӣ

истифода мегардад. Айни замон талаботи бозори дохилӣ бо ин намуди маҳсулот пурра таъмин шуда истодааст.

Ҷадвали 4. Маълумот оид ба истеҳсоли хишти сохтмонӣ дар солҳои 2015-2020 (млн. дона)

Номгӯи масолаҳ	Истеҳсол дар солҳои						
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Ҳамагӣ	142,3	162,3	167,0	180,0	197,9	229,0	254,0
Хишти сохтмонӣ	114,6	116,9	119,2	123,6	135,7	159,1	171,5
Хишти сементӣ	27,7	45,4	47,8	56,4	62,2	69,9	82,5

***Сарчашма:** аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумотҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоб шудааст.

Корхонаҳои коркарди регу шағал. Шумораи корхонаҳои коркарди регу шағал 210 ададро ташкил дода, соли 2020 зиёда аз 1,4 млн. м³ маҳсулот истеҳсол кардаанд. Иқтидори лоиҳавии онҳо зиёда аз 2,0 млн м³-ро ташкил медиҳад. Зиёд шудани ҳаҷми истихроҷ ва коркарди регу шағал имконият дод, ки истеҳсоли маҳсулоти аз он вобаста буда, аз чумла, бетони сохтмонӣ, тахтасангҳои роҳравӣ ва хишти сементӣ низ рӯ ба афзоиш оварад.

Ҷадвали 5. Маълумот оид ба истеҳсоли қуму шағал дар солҳои 2015-2020

Номгӯи масолаҳ	Истеҳсол дар солҳои					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Қуму шағал (ҳазор м ³)	1122,2	1241,3	1101,0	1232,2	1511,4	1434,3

***Сарчашма:** аз ҷониби муаллифон дар асоси маълумотҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоб шудааст.

Корхонаҳои шифербарорӣ. Дар ҷумҳурӣ 10 корхонаи истеҳсоли бомпӯшҳои асбестӣ фаъолият менамоянд, ки аз ин шумора 4 то дар вилояти Суғд, 2 то дар вилояти Хатлон, 2 то дар шаҳри Душанбе, 2 то дар шаҳри Ҳисор ҷойгир мебошанд. Иқтидори лоиҳавии онҳо 4,6 миллион доноро ташкил дода, соли 2020 1,9 млн. дона маҳсулот истеҳсол гардидааст. Таи чанд соли охир дар ҷумҳурӣ чандин корхонаҳои истеҳсоли бомпӯшҳои асбестӣ сохта мавриди баҳрабардорӣ қарор дода шуданд.

Ба истифода додани корхонаҳои нав дар ин самт имкон дод, ки ҳаҷми воридоти ин намуди маҳсулот сол то сол коҳиш ёбад. Чунончӣ, соли 2018 ба ҷумҳурӣ ба маблағи 10,0 млн доллар бомпӯшҳои асбестӣ ворид шуда буд. Ин нишондиҳанда дар соли 2020 ба 6,4 млн доллар расид. Яъне, баъди зиёд шудани истеҳсоли ин намуди маҳсулот дар дохили кишвар, воридоти он коҳиш ёфт.

Ҷадвали 6. Маълумот оид ба истеҳсоли бомпӯши асбестӣ дар солҳои 2015-2020

Номгӯи масолаҳ	Истеҳсол дар солҳои					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Бомпӯши асбестӣ (ҳазор дона)	9,7	133,0	302,0	915,0	1421,0	1843,0

***Сарчашма:** аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумотҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоб шудааст.

Ҳамин тавр, ба хулоса омадан мумкин аст, ки иқтидори истеҳсоли корхонаҳои саноатии мамлакатро аз бисёр бобат дар шароити имрӯза мавҷудияти захираҳои ашёи хоми маъданӣ, гуногунии онҳо, миқдору сифат, ҷойгиршавии географӣ ва инкишофи босамари саноати кӯҳӣ муайян мекунад. Азбаски аксарияти захираҳои маъданӣ қобилияти барқароршавӣ надоранд, лозим аст, ки нисбати истихроҷу коркарди онҳо муносибати

ниҳоят ғамхоронаю дилсӯзона зоҳир карда шавад, ба исрофкорӣ роҳ надода, ба истифодаи босамари онҳо диққати калон дода шавад ва ба талафёбии беасос набояд роҳ дод.

АДАБИЁТ

1. Комилов С.Дж., Файзуллоев М.К., Раҳмонов Дж.Р. Управление развитием инновационных процессов на промышленных предприятиях. Монография. – Душанбе: «Типография ТНУ», 2020. -248с.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Сайти расмӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 апрел. ш. Душанбе-2008. <http://president.tj/node/13739> санаи истифодабарӣ 10.03.2021.
3. Раҳимов Ш.М. Возрождение и развитие промышленности Таджикистана в переходный период//диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук / Душанбе, 2001.
4. Стратегия развития промышленности в Республике Таджикистан на период до 2030 года // Постановление Правительства Республики Таджикистан от 27 марта 2018 года, №159.
5. Султонов З. С. Направления и механизмы развития инфраструктурного обеспечения предпринимательства в Республике Таджикистан/ Султонов З. С., Саидова М.Х., Табарова Д.А.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. №3(28)-2019. - С.43-47.

УДК 2964.331.1

Шаропов Ф.Р., Рустамов Ф.М.

ИҚТИДОРИ КАДРӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РАҚОБАТПАЗИРИИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ ДАР БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ТАЪЛИМӢ

Дар мақола иқтидори кадрӣ ҳамчун омил рақобатпазирӣ муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар бозори хизматрасониҳои таълимӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Муаллифон омилҳои асосии рақобатпазирӣ муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар бозори хизматрасониҳои таълимиро нишон дода, марҳилаҳои асосии ташаккул ва истифодаи иқтидори кадрӣро асоснок намудаанд. Ҳамчунин дар мақола унсурҳои асосии иқтидори кадрӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ таҳқиқ шудаанд. Масъалаи дигаре, ки дар мақола таваҷҷуҳи муаллифониро ба худ ҷалб намудааст, ин самтҳои асосии рушди иқтидори кадрӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ мебошад, ки яке ба сифати аз омилҳои асосии рушди иқтидори кадрӣ низомии таҳсилоти олии касбӣ баромад мекунад. Аз ҷониби муаллифон инчунин омилҳои, ки ба ташаккул ва истифодаи самараноки иқтидори кадрӣ муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ таъсир мерасонанд, ошкор гардида, ҳадафҳои муҳимтарини рушди иқтидори кадрӣ муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ пешниҳод шудааст.

Вожаҳои калидӣ: иқтидори кадрӣ, омилҳои асосии таъсиррасон ба иқтидори кадрӣ муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, бозори хизматрасониҳои таълимӣ, ташаккули иқтидори кадрӣ, принципҳои иқтидори кадрӣ, захираҳои кадрӣ, ҳадафҳои барномаи рушди иқтидори кадрӣ муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ.

Шаропов Ф.Р., Рустамов Ф.М.

КАДРОВЫЙ ПОТЕНЦИАЛ КАК ФАКТОР КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ НА РЫНКЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ

В статье рассматриваются кадровый потенциал как фактор конкурентоспособности вузов на рынке образовательных услуг. Авторы показывают основные факторы конкурентоспособности вузов на рынке образовательных услуг и обосновывают основные этапы формирования и использования кадрового потенциала. В статье также исследуются основные элементы кадрового потенциала высших учебных заведений.

Еще один вопрос, привлечший внимание авторов статьи - основные направления развития кадрового потенциала в высших учебных заведениях, что является одним из ключевых факторов развития. Авторами в работе определены факторы, влияющие на формирование и эффективное использование кадрового потенциала в высших учебных заведениях, а также предложены важнейшие цели для его дальнейшего развития.

Ключевые слова: кадровый потенциал, основные факторы, влияющие на кадровый потенциал высших учебных заведений, рынок образовательных услуг, формирование кадрового потенциала, принципы развития кадрового потенциала, кадровый резерв, цели программы развития учреждений высшего профессионального образования.

Sharopov F.R., Rustamov F.M.

HUMAN RESOURCES AS A FACTOR OF THE COMPETITIVENESS OF HIGHER INSTITUTIONS IN THE MARKET OF EDUCATIONAL SERVICES

The authors of the article examines human resources as a factor in the competitiveness of universities in the educational services market.

The authors show the main factors of the competitiveness of universities in the educational services market and substantiate the main stages of the formation and use of human resources. The article also examines the main elements of human resources in higher education institutions.

Another issue that attracts the attention of the authors of the article is considered the major directions for the development of human resources in higher educational institutions, which is one of the key factors in the development of human resources in higher education.

The authors also identified the factors influencing the formation and effective use of human resources in higher educational institutions, and proposed the most important goals for the development of human resources in higher educational institutions.

Key words: human potential, stages of human potential development, the main factors affecting the personnel potential of higher educational institutions, the educational services market, principles of human potential, tasks of developing human potential in higher educational institutions.

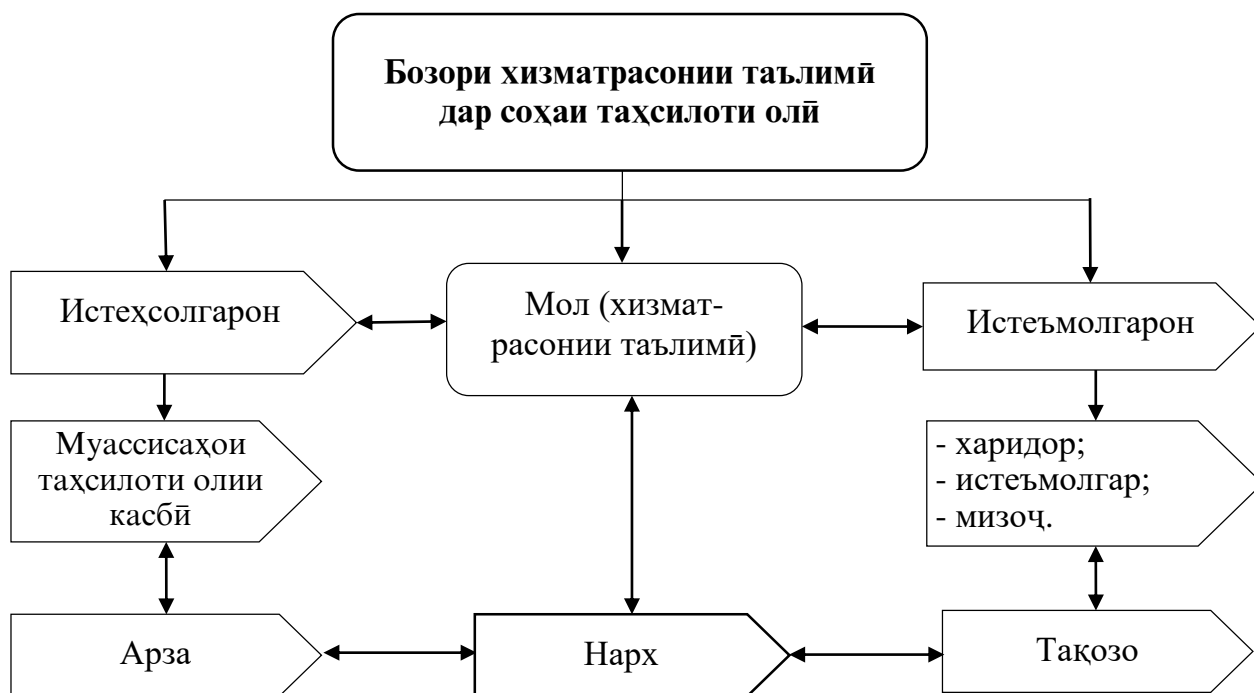
Тавре, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми солонаи хеш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 26.12.2018 қайд карданд «таҳким бахшидани иқтисодӣ ва илмӣ кишвар, қорӣ кардани ихтироот дар истеҳсолот, устувор гардонидани пояҳои моддиву техникаи муассисаҳои таълимӣ, баланд бардоштани сифати таълим дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот, ҷалби боз ҳам васеи истеъдодҳои ҷавон ба омӯзиши технологияҳои муосир ва қорҳои эҷодиву техникаи вазифаи муҳимтарини соҳаи илму маориф мебошад» [2].

Фаъолияти самараноки муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар шароити муосир ба омили калидии рушди иқтисодӣ ва кадрӣ ва унсури муҳими ташаккули сифатии захираҳои инсонӣ дар ҷумҳурӣ таъдил мегардад. Ҷузъи муҳимтарини ислоҳоти соҳаи маориф ва

таҳсилоти олий ҳалли мушкилот бо кадрҳо ва баланд бардоштани мақоми иҷтимоию иқтисодии омӯзгорони ҳамаи зинаҳои таҳсилот, дар навбати аввал ҳайати илмию омӯзгорӣ мебошад. Дар шароити амали муносибатҳои бозорӣ таъмини босифати хизматрасониҳои таълимӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии ҷумҳурӣ вазифаи ниҳоят муҳим буда, яке аз унсурҳои муҳими таъмини эҳтиёҷоти иқтисоди миллӣ ва бозори меҳнат бо мутахассисони баландихтисос мебошад. Тағйироти куллие, ки дар бозори хизматрасониҳои таълимӣ ҷумҳурӣ ба амал омаданд, ташаккул ва рушди нуқтаҳои назари муосир оид ба ошкорсозии моҳият ва унсурҳои таркибии иқтидори кадриро тақозо дорад, ки он дар навбати худ ба сифати омили асосии баланд бардоштани самаранокии фаъолият ва таъмини рақобатпазирии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ баромад мекунад.

Бояд қайд кард, ки муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар бозори махсус, яъне бозори хизматрасониҳои таълимӣ фаъолият менамоянд. Дар навбати худ, ба андешаи мо, хизматрасониҳои таълимӣ категорияи муҳими иҷтимою иқтисодӣ буда, ҳамчун натиҷаи фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бо фармоиши истеъмолкунандагон арзёбӣ гардида, ба ташаккули қобилияти зеҳнии шахс нигаронида шудаанд.

Бо дарназардошти ин, дар таҳқиқ нақшаи унсурҳои асосии бозори хизматрасонии таълимӣ дар соҳаи таҳсилоти олии касбӣ пешниҳод шудааст (расми 1).

Расми 1 – Унсурҳои асосии бозори хизматрасониҳои таълимӣ дар соҳаи таҳсилоти олии касбӣ (аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст)

Бозори хизматрасониҳои таълимӣ бахши таркибии бозори хизматрасонӣ маҳсуб ёфта, маҷмӯи муносибатҳои иқтисодиро ифода мекунад, ки ба фурӯши хизматрасонии таълимӣ ва маҳсулоти илмӣ-таълимӣ марбут аст. Тамоюли муҳими рушди бозори хизматрасонии таълимӣ дар соҳаи таҳсилоти олий дар шароити муосир пурзӯршавии рақобат дар байни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ мебошад. Ин ҳолат зарурати ҷустуҷӯи афзалиятҳои рақобатпазирии муассисаҳои таҳсилоти олии касбро тавассути рушди намудҳои гуногуни иқтидори он, аз он ҷумла иқтидори кадриро ба миён меоварад.

Дар асоси таҳлили ҳолати муосири рушди бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ тамоюли мусбӣ ва манфӣ дар рушди низоми таҳсилоти олии касбӣ мушоҳида карда шуд.

Бо тамоюлҳои мусбат муаллиф чунин омилҳоро пешниҳод менамояд:

- гузариш ба бисёрзинагии таҳсилот (бакалаври, магистратура ва PhD);
- талаботи баланди докталабон барои гирифтани таҳсилоти олии, ки ба зиёдшавии миқдори донишҷӯён оварда расонид, (аз соли 2011 то соли 2019) тамоюли афзоиш дошта, дар маҷмӯъ, дар ин давра, ба 123,2 % (34,7 ҳазор нафар) афзудааст;
- афзоиши миқдори муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар бозори хизматрасониҳои таҳсилот (аз соли 1991 то соли 2019 3 баробар, аз 13 то 40 муассиса);
- афзоиши хизматрасониҳои пулакии асосӣ ва иловагии таҳсилот;
- фаромилликунонии таҳсилот (рушди академии донишҷӯён ва омӯзгорон);
- компютеркунонии раванди таҳсилот;
- тадбиқи таҳсилоти фосилавӣ.

Аз ҷониби муаллиф бо тамоюлҳои манфӣ чунин омилҳоро пешниҳод менамояд:

- раванди синну соли ҳайати профессорону омӯзгорон;
- дараҷаи сатҳи пасти дониши докталабон ва донишҷӯён;
- Мавҷуд набудани шафофиат дар низоми баҳогузорӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ;
- мувофиқ набудани таҳассуси хатмкунандагон ба талаботи бозори меҳнат;
- норасоии захираҳои молиявӣ барои омодагӣ ва аз навомадагии кадрҳо, таҷдиди базаи моддӣ-техникӣ, ҷалби профессорон аз хориҷ;

Тамоюлҳои мусбӣ ва манфӣ дар боло зикршуда ба рушди иқтидори кадрӣ муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ таъсир мерасонанд.

Иқтидори кадрӣ муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути ба кори омӯзгорӣ ҷалб намудани мутахассисони боистеъдоди муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, хатмкардагон магистратура, докторантҳо, олимони ҷавон, мутахассисоне, ки курсҳои тақмили ихтисос ва барномаҳои таълимии байналмилалиро бомуваффақият хатм намудаанд, мустақкам карда мешавад.

Иқтидори кадрӣ муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, ки дар ягонагии хусусиятҳои макон ва вақт баромад мекунад, дар як вақт се зинаи пайвастшавӣ ва муносибатҳои мутамарказро ифода мегардад. Аввалан, мафҳуми «иқтидор» гузаштаре ифода менамояд, яъне маҷмӯи хосиятҳоро арзёбӣ мекунад, ки субъектҳои фаъолияти таълимӣ чамъ намудаанд.

Дуюм, мафҳуми «иқтидор» ҳозираро аз нуқтаи назари тадбиқи амалӣ ва истифодаи имкониятҳои мавҷуда тавсиф менамояд. Бо дарназардошти иқтидори кадрӣ донишгоҳ аз рӯи ин мавқеъҳо, бояд дар назар дошта шавад, ки дар баробари имкониятҳои амалишаванда, имкониятҳои амалинашаванда низ мавҷуд буда метавонанд, ки аксар вақт боиси коҳиши самаранокии фаъолияти он мегардад.

Сеюм, иқтидор барои инкишоф (барои оянда) равона карда шудааст. Дар фаъолияти илмӣ ва таълимӣ, иштирокчиёни он на танҳо қобилияти амалии худро ҳаллу фасл мекунад, балки инчунин малака ва қобилиятҳои навро ба даст меоранд. Ягонагии ҳолатҳои мӯътадил ва тағйирёбандаро пешкаш намуда, иқтидор дар худ ба сифати тавоноӣ унсурҳои рушди ояндаи донишгоҳро нигоҳ медорад.

Дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон чараёни ташаккул ва ба роҳ мондани кор бо кадрҳо бо муқаррароти алоҳидаи қонунгузории ҷорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҷумҳурӣ дар бораи меҳнат ва таҳсилот, инчунин бо меъёрҳои байналмилалӣ танзим карда мешавад.

Тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон кадрҳои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ аз кормандони илмӣ омӯзгорӣ (ҳайати профессорону омӯзгорон, кормандони илмӣ) ва маъмурию идоракуни (кормандони муҳандисии техникӣ, маъмурию хочагӣ, истехсолӣ ва ёрирасон) иборат мебошад.

Хусусан, самаранокии фаъолияти муассисаҳои олии таълимӣ, қобилияти нерӯи кадрӣ низоми ба худбарқарорсозӣ ва худинкишофдиҳӣ аз сифат ва миқдори иқтидори кадрӣ вобаста мебошад.

Иқтидори кадрӣ тӯли солҳои зиёд зери таъсири «мактабҳо», анъанаҳо ва фарҳанги ташаккулёфтаи касбӣ ба вучуд омада, тавассути мақсадҳо, принципҳо ва усулҳои идоракунии амалӣ мегардад. Имкониятҳои идоракунии тавассути сафарбар намудани кормандони соҳаи идоракунии ва истифодаи донишу таҷрибаи онҳо дар ҳаёт татбиқ карда мешаванд.

Иқтидори кадрӣ муассисаи таҳсилоти олии касбӣ на фақат тайёрии омӯзгоронро ба иҷрои вазифаҳои рӯзмарраи худ, балки маҷмӯи имкониятҳои онҳоро дар ояндаи дарозмуддат низ бо дарназардошти малакаи илмию омӯзгорӣ, дараҷаи ҳавасмандӣ, таҷрибаи амалӣ, фаъолият ва серҳаракатии касбӣ инъикос мекунад. Дар бораи сифати фаъолияти ин ё он муассисаи таҳсилоти олии касбӣ асосан аз рӯйи то кадом андоза мукамал будани иқтидори кадрӣ он баҳо медиҳанд. Бинобар ин иқтидори кадрӣ ҳамчун яке аз объектҳои асосии идоракунии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ баррасӣ мешавад.

Барои таҳлил ва тасвирӣ пурраи хулосаҳои асоснок оид ба вазъи иқтидори кадрӣ муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ҳисоб кардани нишондиҳандаҳои зарур аст, ки таркиби сифатии кадрҳои илмию омӯзгорӣ ва самаранокии истифодаи онҳоро тавсиф менамоянд.

Ба чунин нишондиҳандаҳо инҳоро дохил кардан мумкин аст:

- таносуби шумораи омӯзгорони бо дараҷаи илмӣ ва бе дараҷаи илмӣ умуман ва аз рӯи ихтисосҳо;
- миқдори қиёсии докторҳои илм, профессорон дар теъдоди умумии омӯзгороне, ки дараҷаю унвонҳои илмӣ доранд;
- сохтори синнусолии шумораи ҳайати илмию омӯзгорӣ бо мақсади ташкили захираҳо барои тадриҷан иваз намудани омӯзгороне, ки ба синни нафақа расидаанд;
- сохтори шумораи омӯзгорон аз рӯи собиқаи кори илмию омӯзгори;
- сохтори шумораи кадрҳои бо дараҷаи илмию омӯзгорӣ аз рӯи ихтисосҳои асосии илмӣ;
- вазни қиёсии шумораи омӯзгорон дар шумораи умумии кормандони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ;
- таносуби шумораи ҳайати илмию омӯзгорӣ ва кормандони таълимию ёрирасон;
- зариби ҷойивазунӣ ва доимияти кадрҳои илмию омӯзгорӣ;
- зариби нав кардани кадрҳои илмию омӯзгорӣ.

Агар панҷ нишондиҳандаи аввал ҷанбаҳои сифатии иқтидори кадрҳои илмию омӯзгориро тавсиф намоянд, се нишондиҳандаи охир дараҷаи самаранокии истифодаи иқтидори мавҷудаи кадрӣ муассисаи таҳсилоти олии касбиро нишон медиҳанд [3].

Ҷадвали 1- Шумораи ҳайати илмӣ - омӯзгории муассисаҳои таҳсилоти олии касбии

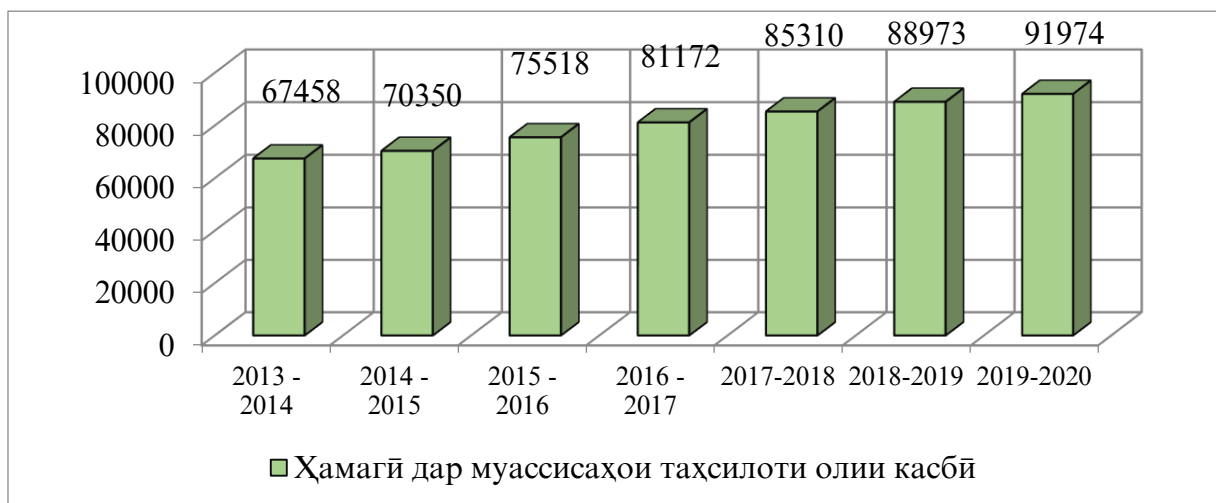
Ҷумҳурии Тоҷикистон, нафар [1, с.48]

Муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ	Соли таҳсил						
	2013 - 2014	2014 - 2015	2015 - 2016	2016 - 2017	2017- 2018	2018 - 2019	2019- 2020
Ҳамагӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ	67458	70350	75518	81172	85310	88973	91974

Сарчашма: Маҷмӯи омили соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми 2, Душанбе – 2020, с 48.

Маълумоти дар ҷадвали 1 ва расми 2 овардашуда гувоҳӣ медиҳад, ки ҳиссаи ҳайати профессорону омӯзгорон дар солҳои таҳсили 2019-2020 дар таносуб бо солҳои таҳсили 2013 - 2014 ба андозае афзоиш ёфтааст.

Расми 2. Шумораи ҳайати илмӣ - омузгории муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [1].

Таҳлили мо нишон медиҳад, ки шумораи кормандони илми омузгории МТОК дар мамлакат танҳо дар шаш соли охир 24516 нафар зиёд гардидааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бозори муассисаҳои таълимии давлатӣ ва ғайридавлатӣ торафт васеъ шуда, муассисаҳои таҳсилоти олии касбии давлатӣ, ҳам тарзи таҳсили буҷетӣ ва шартномавиро пешниҳод менамоянд. Умуман, дар оғози соли 2019-2020 дар ҷумҳурӣ 40 муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва филиалҳои давлатию ғайридавлатӣ ба ҳисоб гирифта шудааст.

Иқтидори кадрӣ муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар намуди умумӣ, шумораи кормандон бо малакаҳои таҳассусии касбӣ ва имкониятҳои эҷодии онҳоро пешниҳод мекунад. Вай на танҳо омодагии ҳайати профессорону омузгорони мактабҳои олиро ба иҷрои вазифаҳои худ дар айни замон, балки маҷмӯи ҳамаи имкониятҳои дар дурнамои тӯлонӣ бо назардошти синну сол, ихтисоси илмӣ - омузгорӣ, таҷрибаи амалӣ, фаъолияти қарӣ, сифати фаъолият ва сатҳи ҳавасмандиро инъикос менамояд.

Афзоиши талабот дар бозори қарӣ водор мекунад, ки дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ заминаи модию иқтисодии кадрӣ пурқувват карда шавад. Зеро мавҷудияти омузгорони соҳибтаҷриба ва дорои донишу малакаи баланд, имкон медиҳад, ки равияҳои гуногуни омодаسازی мутахассисони ҷавобгӯ ба бозори меҳнат ташкил карда шавад.

Дар асоси истифодаи маҷмӯи нишондиҳандаҳо, ки ҷанбаҳои миқдорӣ ва сифатии рушди иқтисодии кадрӣ муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва тамоюлҳои тағйирёбии онро ифода мекунад (таносуби шумораи омузгорони дорои дараҷаи илмӣ; миқдори қиёсии докторҳои илм, профессорон дар теъдоди умумии омузгороне, ки дараҷаи унвонҳои илмӣ доранд; сохтори синнусолии шумораи ҳайати илмӣ омузгорӣ; сохтори ҳайати омузгорон аз рӯи собиқаи қарӣ илмӣ омузгорӣ; вазни қиёсии шумораи омузгорон дар шумораи умумии кормандони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ; таносуби шумораи ҳайати илмӣ омузгорӣ ва кормандони таълимӣ ёрирасон ва ғайра), вазъи воқеии иқтисодии кадрӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ арзёбӣ гаштааст.

Ҳамчунин дар асоси гузаронидани пурсишнома омилҳои асосии ба рушди иқтисодии кадрӣ муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ таъсиррасон ошкор карда шуданд: андозаи музди меҳнати кормандон, заминаи моддию техникӣ ва иттилоотии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, тақмили ихтисоси ҳайати илмӣ омузгорӣ ва дигар категорияҳои кормандон.

Дар шароити муосир тамоюли назаррас дар бозори хизматрасониҳои таълимии низоми таҳсилоти олии тадриҷан пурзӯр гаштани сатҳи рақобат ба ҳисоб меравад, ки он муассисаҳои таҳсилоти олии касбро водор месозад, ки барои таққими мавқеи худ дар бозори мазкур ва тайёр кардани мутахассисони ба тақозои бозори меҳнат ҷавобгӯ иқтисодии

мавҷудаи худро самаранок истифода баранд ва барои рушди он тадбирҳои судманд андешанд.

АДАБИЁТ

1. Маҷмӯи омили соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми 2, Душанбе – 2020.- С. 48.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе - 26.12.2018.
3. Фақеров Ҳ.Н., Қодирова З.Ҳ., Шаропов Ф.Р. Механизми ташаккул ва рушди иқтисодии кадрӣ таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе 2011. - С 18-21.

УДК 657.1.

Мирзоалиев А.А., Ҳалимов П.А.

ЗАРУРИЯТИ ТАКМИЛИ НАҚШАИ ҲИСОБҶО: МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМО

Муҳимият. Ҳисобҷои муҳосибӣ ба сифати муҳимтарин манбаъи иттилоотии возеҳ ва эътимоднок барои таҳияи ҳисоботи молиявӣ таъиноти умум баромад намуда, ба қабули қарорҳои оқилонаи идоравӣ мусоидат менамоянд. Нақшаи ҳисобҷои амалкунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз 10 сол пеш мавриди тақомул қарор дода шуда буд, вале бо мурури замон то андозае кӯҳна шуда, навигарҳои амалияи муҳосибиро таҷассум намесозад. Ин вазъият ба самаранокӣ равандҳои баҳисобгирӣ ва идоракунии молиявӣ таъсири манфӣ расонида, муҳимият ва аҳамияти амалии таҳқиқотро тақвият мебахшад.

Усулҳо. Ҳангоми таҳқиқот муаллифгон усулҳои умумии илмӣ идрок (муқоиса, таҳлил, муносибатҳои мантиқӣ ва муназзам), усулҳои илмӣ иқтисодии махсус (ҳуҷҷатнигорӣ, навишти дутарафа, ҳисобҷо, ҳисобот), инчунин манбаъҳои гуногуни иттилоотӣ (санадҳои меъёрӣ, адабиёти махсуси ватанӣ ва хориҷӣ)-ро истифода бурданд.

Натиҷаҳо: Таҳқиқот муносибати муназзамро дар мавриди тақомули нақшаи амалкунандаи ҳисобҷои муҳосибӣ бо асосноксозии илмӣ зарурияти воридсозии ҳисобҷои нав бо назардошти тағйироти кулӣ дар стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дарбар мегирад. Ба таври танқидӣ муқаррароти умумии методологии нақшаи ҳисобҷои амалкунанда ва ақидаҳои олимони соҳа баҳо дода шуда, як қатор тавсияҳо оид ба инкишофи минбаъдаи он пешниҳод гардидаанд.

Дурнамо. Натиҷаҳои бадастомада ҳулосаҳои олимони дигарро илова ва инкишоф дода, исбот гардид, ки нақшаи ҳисобҷо бояд ба таври доимӣ зери таҳрир ва тақомул қарор дода шавад, вале барои ин як қатор омилҳои ташкилӣ-методӣ ва методологӣ монеъ мешаванд.

Вожаҳои калидӣ: ҳисобҷои муҳосибӣ, Нақшаи ҳисобҷо, ҳисобҷои кулӣ, ҳисобҷои ҷузъӣ, ҳисоботи молиявӣ, зерҳисобҷо, СБҲМ (IFRS) 16, дороии шартномавӣ, ўҳдадориҳои шартномавӣ.

Мирзоалиев А.А., Халимов П.А.

НЕОБХОДИМОСТЬ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПЛАНА СЧЕТОВ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Актуальность. Бухгалтерские счета являются наиболее важным источником прозрачной и надежной информации для подготовки финансовой отчетности общего назначения и способствуют принятию обоснованных управленческих решений. Действующий план счетов в Республике Таджикистан был разработан 10 лет назад, но со временем он несколько устарел и не отражает нововведений бухгалтерской практики. Такая ситуация отрицательно сказывается на эффективности процессов бухгалтерского учета и финансового управления и усиливает важность и практическую значимость исследований.

Методы. В ходе исследования авторы использовали общенаучные методы познания (сравнение, анализ, логические и систематические связи), специальные научные экономические методы (документация, двойная запись, счета, отчетность), а также различные источники информации (нормативные документы, отечественная и зарубежная литература).

Выводы: исследование включает системный подход к совершенствованию существующего плана счетов с научным обоснованием необходимости введения новых счетов с учетом фундаментальных изменений в Международных стандартах финансовой отчетности. Критически оценены общие методологические положения действующего плана счетов и взгляды ученых в данной области и дан ряд рекомендаций по его дальнейшему развитию.

Перспектива. Результаты дополняют и развивают выводы других ученых и доказывают, что план счетов следует постоянно пересматривать и улучшать, но этому мешает ряд организационных, методологических и методологических факторов.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, план счетов, синтетические счета, аналитические счета, финансовая отчетность, субсчета, МСФО (IFRS) 16, договорные активы, договорные обязательства.

Mirzoaliev A.A., Halimov P.A.

THE NEED TO IMPROVE THE ACCOUNT PLAN: CHALLENGES AND PROSPECTS

Relevance. Accounts are the most important source of transparent and reliable information for the preparation of general financial statements and facilitate informed management decisions. The current chart of accounts in the Republic of Tajikistan was developed 10 years ago, but over time it is somewhat outdated and does not reflect the innovations in accounting practice. This situation negatively affects the efficiency of accounting and financial management processes and increases the importance and practical relevance of research.

Methods. In the course of the study, the authors used general scientific methods of cognition (comparison, analysis, logical and systematic connections), special scientific economic methods (documentation, double entry, accounts, reporting), as well as various sources of information (regulatory documents, domestic and foreign literature).

Conclusions: the study includes a systematic approach to improving the existing chart of accounts with scientific justification for the need to introduce new accounts, taking into account fundamental changes in International Financial Reporting Standards. The general methodological provisions of the current chart of accounts and the views of scientists in this area were critically assessed and a number of recommendations for its further development were given.

Perspective. The results complement and develop the findings of other scientists and prove that the chart of accounts should be constantly revised and improved, but this is hindered by a number of organizational, methodological and methodological factors.

Key words: accounting, chart of accounts, synthetic accounts, analytical accounts, financial statements, subaccounts, IFRS 16, contractual assets, contractual obligations.

Муқаддима

Солҳои охир дар бораи зарурати такмили Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирӣ бо сабаби рушди вазъи иқтисодӣ ва тағйироти кулӣ дар стандартҳои байналмиллӣ бисёр баҳсу мунозираҳо ба назар мерасад. Аз ин рӯ, дар мақолаи зерин мо зарур мешуморем, ки дар бораи сохтор ва мундариҷаи нақшаи ҳисобҳо, ҳисобҳои нав ва тавзеҳи онҳо истода гузарем.

Чанбаҳои гуногуни такмили нақшаи амалкунандаи ҳисобҳо дар асарҳои олимони ватанӣ Низомов С.Ф. [6;7;8], Каримов Б.Х. [1], олимони хориҷӣ [2;9] мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Хусусиятҳои алоҳидаи истифодаи стандартҳои нав дар таҳқиқотҳои пешинаи мо дида шуда, баъзе тавсияҳо оид ба такмили нақшаи ҳисобҳо бо назардошти тағйири стандартҳои байналмиллалӣ пешниҳод шуда буданд [3;4;5].

Нуқтаи назари коршиносон

Баъзе коршиносон сабаби аввалини камбудии Нақшаи ҳисобҳоро дар ғайриимкон будани мустақиман пур кардани моддаҳо (нишондиҳандаҳо) -и тавозун ва дигар шаклҳои ҳисоботи баҳисобгирии молиявӣ аз маълумоти дар он овардашуда медонанд. Бе муҳокимаи баҳснокии таҳминҳои зикршуда баргарафсозии ин камбудӣ хеле мушкил аст, зеро рӯйхати моддаҳо (нишондиҳандаҳо), ки бояд дар ҳисоботи молиявӣ ифшо карда шаванд, вобаста ба хусусиятҳои фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ, намуди фаъолият, мансубияти соҳавӣ, сохтори ташкилӣ ва шароити идоракунии, ва омилҳои дигар, инчунин талабот ба ифшои маълумот дар ҳисоботи молиявӣ, ки стандартҳои байналмиллӣ муқаррар кардаанд, хеле зиёданд. Миқдори ҳисобҳои баҳисобгирӣ бо миқдори моддаҳои ҳисоботи молиявӣ мувофиқ нестанд, зеро тибқи талаботи принсипи муҳимият ва муттаҳидсозӣ маблағи ҳисобҳои ғайримухимро метавон дар як моддаи ҳисоботӣ мутаххид намуд. Инчो мушкилот на дар мушкилии пур кардани ҳисоботи молиявӣ, балки дар мавҷуд набудани як қатор ҳисобҳои дигарест, ки бо сабаби дигаргуншавии стандартҳо пайдо шудаанд.

Бесабаб нест, ки Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон чараёни тасдиқи шаклҳои қолабии ҳисоботи молиявиро не, балки шакли онҳоро ба танзим медарорад, ки онро ҳар як субъекти хоҷагидорӣ дар асоси талаботи қорбарони манфиатдор нисбати баҳогузории вазъи молиявӣ, натиҷаҳои молиявӣ ва ҳаракати воситаҳои пулӣ бо роҳи ифшои маълумоти муҳим пур менамоянд. Ҳамчун маълумотнома бояд дар хотир дошт, ки дар солҳои иқтисоди мутамаркази нақшавӣ солони шаклҳои стандартии ҳисоботи баҳисобгирии қорхонаҳо, ки дахҳо соҳаро (саноат; сохтмони асосӣ; кишоварзӣ; савдо; илм ва ғ.) намояндагӣ мекунанд, тасдиқ карда мешуданд. Ҳамзамон, вазорату идораҳои соҳавӣ онҳоро бо нишондиҳандаҳои барои идоракунии зарурӣ илова карданд.

Дар ин маврид низ мебояд қайд намуд, ки шаклҳои ҳисоботи молиявие, ки Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 май соли 2011, №42 тасдиқ намудааст, мебояд бо сабаби пайдоиши объектҳои нави баҳисобгирӣ ва тағйири қоидаҳои баҳисобгирӣ таҷдиди назар гарданд.

Аз ин рӯ, ҳисобҳои ба Нақшаи ҳисобҳо дохилшуда бояд маълумоти заруриро барои таҳияи ҳисоботи молиявӣ дар асоси стандартҳои байналмиллалӣ ва равишҳои муайяннамудаи субъекти хоҷагидорӣ барои мавҷудияти маълумоти зарурӣ барои қорбарони беруна тавлид кунанд.

Ҳамчун нуқсони дуввум, имконнопазирии истифодаи Нақшаи ҳисобҳои қорӣ барои тавлиди иттилооти зарурӣ барои таҳияи ҳисоботи молиявии мутобиқи стандартҳои байналмиллалӣ ҳисоботи молиявӣ зикргардида қайд карда мешавад.

Мо дар бораи самаранокии қабули варианти дохил кардани тамоми қоидаҳои тавлиди иттилоот дар доираи СБҲМ ба Нақшаи умумии ҳисобҳо (истифодабарандагони Нақшаи ҳисобҳо якҷанд ҳазор шахси ҳуқуқӣ мебошанд), дар ҳоле, ки ҳисоботи молиявӣ мутахҳидаро аз рӯи ҳисобҳои мо, на бештар аз 300 ташкилот (асосан ташкилотҳои қарзӣ ва корхонаҳои воҳид) таҳия месозанд, чизе ибраз наменамоём. Ҳар сол на бештар аз сеяки субъектҳои манфиати ҷамъиятӣ мавриди аудити ҳатмӣ қарор мегиранд ва ҳисоботи онҳо асосан тибқи қоидаҳои баҳисобгирии ватанӣ, на тибқи СБҲМ, ташаққул меёбад. Ин дараҷаи талаботро барои таҳияи ҳисоботи молиявӣ мутобиқи талаботи СБҲМ нишон медиҳад. Ҳамзамон, ҳисобот тибқи СБҲМ бо усули тасҳеҳот таҳия карда мешавад, на мустақим, тавре ки баъзе мутахассисон пешниҳод кардаанд.

Ҳангоми ташаққули Нақшаи ҳисоб бояд дар назар дошт, ки мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ" доираи васеи субъектҳои хоҷагидорӣ метавонанд усулҳои соддакардашудаи баҳисобгирӣ, аз ҷумла рӯйхати мухтабари ҳисобҳои баҳисобгириро истифода намоёнд.

Масъалаи дигаре, ки ҳангоми такмил додани Нақшаи ҳисобҳо бояд ҳалли худро пайдо кунад, тасдиқи пештари тағйирот ва иловаҳо ба Нақшаи ҳисобҳо ё қаблан қабули стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ мебошад. Ҳалли ин масъала ҳаҷми тавзеҳотро барои ҳар ҳисобе, ки тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ" ба дастурамали ислоҳшуда ва иловашуда оид ба истифодаи нақшаи ҳисобҳо дароварда мешавад, муайян месозад. Дар соли 2011, Нақшаи ҳисобҳои қорӣ аз ҷиҳати тавзеҳот бо сабаби мавҷуд будани тавсияҳои методологӣ оид ба татбиқи СБҲМ, ки ҳангоми таҳияи он тасдиқ шудааст, ба таври назаррас содда карда шуд. Ба андешаи мо, ин қарори баҳсбарангезе буд, ки мо дар соли 2011 асосан аз сабаби набудани вақт барои омода кардани тавзеҳоти баландсифат барои ҳар як гурӯҳи ҳисобҳо ва ҳисобҳои куллии онҳо, инчунин ташкили баҳисобгирии дурусти ҷузъӣ қабул кардем.

Амалияи истифодаи ҳисобҳои баҳисобгирӣ ва ташаққули нақшаи кории ҳисобҳо нишон медиҳад, ки аксари сармуҳосибон қоидаҳои дар санадҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муқарраршударо пурра намефаҳманд, ки онҳоро, масалан, ҳангоми бақайдгирии далелҳои ҳаёти иқтисодӣ доништан зарур аст. Тариқи баҳисобгирии захираҳои баҳии зарарҳои интизории қарзии қарздориҳои дебиторӣ, камнархшавии захираҳои моддиву молӣ, воситаҳои пули электронӣ, камнархшавии воситаҳои асосӣ, дороиҳо ва ўҳдадориҳои шартномавӣ бе доништани СБҲМ мушқил аст, зеро Дастурамал оид ба истифодаи нақшаи ҳисобҳо чунин ҳисобҳоро дарбар намегирад. Асарҳои олимони ватанӣ ба қоидаҳои кӯҳна ё ба пуррагӣ ивазшудаи пешбарии баҳисобгирӣ асос ёфта, истифодаи онҳо дар амалия то андозае беаъно гардидааст. Илми муҳосибӣ доимо дар ташаққул ва рушд буда, қоидаҳои баҳисобгирии миқдори зиёди объектҳои баҳисобгирии соли 2019 аллақай барои соли 2020 кӯҳнашуда ба ҳисоб мераванд. Мисоли оддии кӯҳна шудани қоидаҳоро дар истифодаи стандарти нави байналмилалии ҳисоботи молиявӣ СБҲМ ((IFRS) 15 «Даромад аз рӯи шартномаҳо бо мизочон» мебинем.

Иньякоси даромад дар ҳисобҳо

Бо оғози татбиқи СБҲМ ((IFRS) 15 «Даромад аз рӯи шартномаҳо бо мизочон» зарурияти азнав дида баромадани тартиби баҳисобгирии даромад аз фурӯш ба миён меояд. Нақшаи ҳисобҳои амалкунанда аз 27 май соли 2011, №41 бо назардошти талаботи стандарти байналмиллии ҳисоботи молиявӣ СБҲМ (IAS) 18 «Даромад» баҳисобгирии даромадҳоро ба тартиб медаровард. Аммо бо сабаби ивазшавии стандарти мазкур бо СБҲМ ((IFRS) 15 дар соли 2018 зарурияти такмили нақшаи ҳисобҳо бо илова сохтани ҳисобҳои нав ва пешниҳоди тартиби ҷадиди баҳисобгирии даромадҳо баръало аён гардид [4, с.59-60].

Мазмуни стандарти нав талаб месозад, ки ҷанбаҳои зерини амалиёти молиявӣ-хоҷагии корхонаҳо ба таври кулӣ дигаргун гарданд:

1. Дороиҳо оид ба ҳуқуқи баргардониши захираҳо

Нақшаи амалкунандаи ҳисобҳо баҳисобгирии арзиши аслии захираҳои моддиву молиро дар қисми баргардониш ба инобат намегирад. Аз ин рӯ, зарурияти дар гурӯҳи ҳисобҳои 10700 «Захираҳои моддиву молӣ» ҷудо кардани ҳисобҳои «Дорой аз рӯи ҳуқуқи баргардониши захираҳо» ва «Тасҳеҳоти баҳоии зарар аз камнархшавии захираҳо» муҳим мегардад. Муҳаққиқони ватанӣ истифодаи ин ҳисобҳоро ба назар нагирифта, навиштҳои муҳосибиро тибқи талаботи стандарти лағвгардида - СБҲМ (IAS) 18 пешниҳод намудаанд, ки қомилан нодуруст аст [1, с.53]

Ҳисоби 10791 «Дорой аз рӯи ҳуқуқи баргардониши захираҳо» ҳисоби нав барои инъикоси дорой ба андозаи арзиши аслии захираҳои фурӯхташуда, ки аз харидорон баргардониши онҳо тибқи СБҲМ ((IFRS) 15 интизорист, мебошад.

Дар шартномаи хариду фурӯш мувофиқи махсусиятҳои предмети шартнома байни харидор ва фурӯшанда сабабҳо ва шароитҳои гуногуни баргардониши молҳо метавонанд дарҷ гарданд. Агар ба харидор ҳангоми баамалбарории баргардониш:

- баргардонидани пурра ё қисмани воситаҳои пулӣ (чуброни пардохтшуда);
- тарҳи маблағи баргардониш аз уҳдадориҳои мизоч дар назди таъминкунанда (аз хариди аллакай ба амалода ё интизорӣ);
- гирифтани моли дигар бар ивази моли баргардонидашуда кафолат дода шавад, он гоҳ СБҲМ ((IFRS) 15 ба фурӯшанда баҳодихии уҳдадориро оид ба баргардониш ва эътирофи дорой ва уҳдадориҳои зеринро пешбинӣ менамояд:
- даромад аз пешниҳоди захираҳо танҳо ба андозаи чуброни интизорӣ;
- арзиши аслии молҳои фурӯхташуда ба назардошти баргардониши интизорӣ;
- уҳдадорӣ оид ба чуброни арзиши баргардониши интизорӣ;
- дорой оид ба ҳуқуқи харидор барои баргардониши захираҳо.

Тибқи СБҲМ ((IFRS) 15 дар лаҳзаи пешниҳоди молҳо фурӯшанда бояд даромад аз фурӯши худро ба андозаи маблағи баргардониши интизории молҳо кам карда, уҳдадориҳои шартномавиरो дар назди харидор оид ба чуброни баргардониш эътироф созад.

Мисол, Ширкат молҳоро ба миқдори 10 дона бо нархи 50 сомонӣ барои 1 дона (арзиши аслий – 30 сомонӣ) фурӯхт. Аз рӯи шarti шартнома харидор ҳуқуқ дорад, ки 2 дона молро дар давоми 60 рӯз баргардонад.

То татбиқи стандарти нав ин амалиёт дар ҳисобгирӣ чунин инъикос меёфт:

Даромад: $10 \text{ дона} * 50 \text{ сомонӣ} = 500 \text{ сомонӣ}$

Арзиши аслий: $10 \text{ дона} * 30 \text{ сомонӣ} = 300 \text{ сомонӣ}$.

Бо қабули стандарти нав - СБҲМ ((IFRS) 15 амалиёти мазкур чунин инъикос мегардад:

Даромад: $8 \text{ дона} (10-2) * 50 \text{ сомонӣ} = 400 \text{ сомонӣ}$

Арзиши аслий * дона $(10-2) * 30 \text{ сомонӣ} = 300 \text{ сомонӣ}$.

Уҳдадорӣ оид ба шартнома $2 \text{ дона} * 50 \text{ сомонӣ} = 100 \text{ сомонӣ}$

Дорой аз рӯи ҳуқуқи баргардониш $2 \text{ дона} * 30 \text{ сомонӣ} = 60 \text{ сомонӣ}$.

Инъикос дар баҳисобгирӣ:

То истифодаи стандарти нав:				Аз рӯи СБҲМ ((IFRS) 15			
	Дебет	Кредит	Маблағ		Дебет	Кредит	Маблағ
Даромад аз фурӯш	10410	44010	500	Даромад аз фурӯш	10410	44010	400
				Уҳдадорӣ аз рӯи шартнома	10410	22050*	100
Чамъ:			500	Чамъ:			500
Арзиши аслии фурӯш	55010	10720	300	Арзиши аслии фурӯш	55010	10720	240
				Дорой аз рӯи ҳуқуқи баргардониш	10791*	10720	60
Чамъ:			300	Чамъ:			300

- *Ҳисобҳои нави пешниҳодшаванда (коркарди муаллифон)*

Ҳамин тарик, мувофиқи талаботи СБҲМ ((IFRS) 15 фурӯшанда дар ҳисоботи худ бояд:

- ба ҷои эътирофи даромад аз рӯи молҳо бо баргардониши интизорӣ ўҳдадориро аз рӯи шартнома нисбати баргардониш;
- ба ҷои арзиши аслии молҳо бо баргардониши интизорӣ дорой аз рӯи ҳуқуқи баргардониширо эътироф созад.

Хулоса: Дорой аз рӯи ҳуқуқи баргардониш дар андозаи арзиши аслии молҳои пешниҳодшудае, ки баргардониш имконпазир аст, эътироф карда шуда, дар натиҷаи истифодаи муқаррароти стандарти нав арзиши молҳои зикршуда аз арзиши аслии молҳои фурӯхташуда хориҷ карда шуда, дар қисмати «Захираҳо» инъикос мегардад.

2. Дороиҳои кӯтоҳмуддат аз рӯи шартнома

СБҲМ ((IFRS) 15 барои инъикоси дороиҳо аз рӯи шартномаҳо талаб месозад, ки ҳисобҳои зерини нав ба нақшаи ҳисобҳо ворид карда шаванд:

- 10591 «Дороиҳои кӯтоҳмуддат аз рӯи шартномаҳо»
- 22540 «Ўҳдадориҳои кӯтоҳмуддат аз рӯи шартномаҳо».

Тибқи СБҲМ ((IFRS) 15 дорой аз рӯи шартнома – ин ҳуқуқи ширкат ба ҷуброн бар ивази молҳо ё ҳадамоти ба харидор пешниҳодшудае мебошад, ки ин ҳуқуқ аз ҳар ҳолати дигар ба ҷуз далели баитмомрасии давраи муайяни вақт (мисол, аз иҷроиши ўҳдадориҳои муайян дар оянда) вобастагӣ дорад.

Мувофиқи талаботи СБҲМ ((IFRS) 15 даромад бояд дар лаҳзаи иҷроиши ўҳдадориҳо ё дар рафти иҷроиши онҳо эътироф гардад. Аз ин рӯ, аз лаҳзаи бастанӣ шартнома то иҷроиши пурраи он таъминкунанда метавонад дорои шартномавино эътироф созад.

Саволе бар миён меояд, ки чаро дороиҳо аз рӯи шартномаҳо бо харидорон на дар гурӯҳи ҳисобҳои «Қарздорӣ дебиторӣ тичоратӣ», балки дар гурӯҳи ҳисобҳои «Дороиҳои кӯтоҳмуддати дигар» ба ҳисоб гирифта мешаванд?

Чуноне маълум аст, қарздорӣ дебиторӣ ин ҳуқуқи корхона ба ҷубронест, ки бе қайду шарт аст. Аммо шартнома – ин қарордоди байни ҷонибхост, ки дар натиҷаи он ҳуқуқ ва ўҳдадорӣ барои иҷроиш ҳатмӣ пайдо мешавад.

То иҷроиши пурраи ўҳдадориҳои шартномавӣ таъминкунанда наметавонад қарздорӣ дебиторӣ харидорро эътироф наояд, ва аз ин рӯ дороиро аз рӯи шартнома ба ҳисоб мегирад.

Мисол, аз рӯи шартнома таъминкунанда ўҳдадор аст, ки на танҳо таҷҳизотро фурӯшад, балки васл ва бакорандозии онро низ ба анҷом расонад. Харидор бошад, танҳо пас аз иҷроиши пурраи шартнома пардохт месозад. Арзиши таҷҳизот 20000 сомонӣ, ҳамлу васли он 5000 сомонино ташкил менамояд.

Дар лаҳзаи пешниҳоди таҷҳизот таъминкунанда дороиро аз рӯи шартнома бо харидор чунин эътироф менамояд:

<i>Дорои шартномавӣ</i>	20000
<i>Даромад аз фурӯш</i>	20000

дар лаҳзаи ба анҷом расидани васлкунӣ таъминкунанда дороиро аз рӯи шартнома бо харидор чунин эътироф менамояд:

<i>Дорои шартномавӣ</i>	5000
<i>Даромад аз фурӯш</i>	5000

Пас аз бакорандозии таҷҳизот ўҳдадориҳо аз рӯи шартнома пурра ба иҷро расида, таъминкунанда ҳуқуқи беқайду шартро оид ба гирифтани ҳақи хизматро аз рӯи шартнома бо харидор ба даст меоварад:

<i>Ҳисобҳо барои қабул</i>	25000
<i>Дорои шартномавӣ</i>	25000

Хулоса: Дар лаҳзаи эътирофи даромад таъминкунанда дорои ҳуқуқи беқайду шартро бар ҳақи хизмат надорад, ва аз ин рӯ ба ҷои қарздорӣ дебиторӣ дорой аз рӯи шартнома эътироф карда мешавад. Дорой аз рӯи шартнома дар худ ҳуқуқи таъминкунандаро барои

чуброни қисмани ўҳдадориҳои шартномавии иҷрошуда ифода месозад. Ҳисоби 10591 «Дороии кӯтоҳмуддат аз рӯи шартнома» дороиро аз рӯи шартнома бо харидор то лаҳзаи иҷроиши пурраи ўҳдадориҳои шартномавӣ инъикос менамояд.

3. Ўҳдадориҳо аз рӯи шартномаҳо

Мувофиқи талаботи СБҲМ ((IFRS) 15 корхонаҳо бояд ба ғайр аз ҳисоби нави 22540 «Ўҳдадориҳои кӯтоҳмуддат аз рӯи шартномаҳо» бо ҳисоби дигари 11850 «Ўҳдадориҳои дарозмуддат аз рӯи шартномаҳо»-ро низ мавриди истифода қарор диҳанд.

Тибқи стандарти мазкур ўҳдадорӣ аз рӯи шартнома – ин ўҳдадориҳои корхона оид ба пешниҳоди молу хизмат ба харидор мебошад, ки аз рӯи онҳо чуброн гирифта шудааст, ё барои пардохт пешбинӣ гардидааст.

Аксар вақт як шартнома дар худ якҷанд чузъиётро дарбар мегирад, мисол, фурӯши таҷҳизот бо ўҳдадориҳои насби он, бакорандозӣ ва танзим. Дар ин ҳангом барои ҳар як чузъи шартнома шартҳои гуногуни иҷроиш метавонанд пешбинӣ шаванд. Мисол. Мувофиқи шартнома таъминкунанда бояд таҷҳизотро фурӯхта танзими онро низ ба анҷом расонад. Таъминкунанда иҷроиши ўҳдадориҳои худро дар давоми 30 рӯзи пас аз гирифтани пешпардот дар андозаи 50% кафолат медиҳад. Таъминкунанда ўҳдадориро оид ба иҷроиши шартҳои қарордо танҳо пас аз гирифтани 50%-и пешпардохт бар дӯш мегирад.

Мувофиқи СБҲМ ((IFRS) 15 пас аз бадастории пешпардохт аз харидор корхона бояд:

- ўҳдадориро аз рӯи шартнома нисбати масъулияти худ оид ба иҷроиши он эътироф намояд;

- эътирофи ўҳдадориро аз рӯи шартнома дар лаҳзаи иҷроиши он, яъне пешниҳоди молу ҳадамот қатъ сохта, даромадро эътироф намояд.

Мисол, Корхона қарордодро оид ба таъмини молҳо ба маблағи 100000 сомонӣ баст. Харидор ўҳдадор аст, ки пешпардохтро дар ҳаҷми 50%-и маблағи шартнома амалӣ гардонад. Шартнома бо аҳди ҷонибҳои метавонад бекор гардад.

Дар лаҳзаи қабули пешпардохт таъминкунанда дар баҳисобгирии худ навишти зеринро дарҷ менамояд:

<i>Воситаҳои пулӣ</i>	50000
<i>Ўҳдадориҳои кӯтоҳмуддати шартномавӣ</i>	50000
Пас аз пешниҳод мол ба харидор:	
<i>Ўҳдадориҳои кӯтоҳмуддати шартномавӣ</i>	50000
<i>Ҳисобҳои тиҷоратӣ барои қабул</i>	50000
<i>Даромад аз фурӯш</i>	100000

Дар ҳолати гирифтани пешпардохт фурӯшанда ўҳдадориҳои шартномавӣ оид ба пешниҳоди молро дарҷ менамояд, ки дар лаҳзаи пешниҳоди мол бо эътирофи даромад аз фурӯш қатъ мегардад.

Ҳамин тариқ, стандартҳои нав ба такмили нақшаи ҳисобҳои водор сохта, назорати доимӣ ва муназзамро дар мавриди тағйирдиҳиҳои нақшаи ҳисобҳои талаб менамоянд. Стандарти нави СБҲМ ((IFRS) 16 «Иҷора», тағйирот ва иловаҳо ба стандартҳои дигар низ зарурияти тақомули нақшаи ҳисобҳои талаб месозанд [5, с.200].

Дурнамо

Вобаста ба гуфтаҳои боло, мо зарур мешуморем, ки ҳангоми омода кардани тавзеҳот барои ҳар як ҳисоб ба масъалаи ташкили ҷамъовариҳои иттилоот, тавсияҳо оид ба таркиби ҳисобҳои тартиби аввал ва тафсилоти масъалаҳои ташкили баҳисобгирии чузъиҳои далелҳои ҳаёти иқтисодӣ аҳамияти махсус зоҳир намоем. Ин махсусан муҳим аст, агар дар сурати ногаҳонӣ қарор дар бораи тавлиди иттилоот дар бораи ҳисобҳои баҳисобгирӣ мутобики талаботи СБҲМ қабул карда шавад.

Масъалаи навбатӣ, ки бояд ҳал карда шавад, муайян кардани рӯйхати рақамҳои ҳисобҳои дар робита бо пайдоиши объектҳои нави ҳисобдорӣ мебошад. Дар Нақшаи ҳисобҳои ҷорӣ 7 фасли ҳисобҳои оварда шудаанд, ки ин барои сохтани рӯйхати мувофиқаи ҳисобҳои баҳисобгирӣ кофӣ нест, вақте, ки шумораи ҳисобҳои ба хоҷаи мутобикат онҳо бо

шаклҳои ҳисоботӣ хеле ихтисор карда шуда буданд. Масъалаи дохил кардани захираи рақамҳои ҳисобро барои ҷамъоварии маълумот барои аксарияти субъектҳои хоҷагидорӣ ҳос набуда, аммо барои баҳисобгирии объектҳои мушаххаси баҳисобгирӣ ва далелҳои ҳаёти иқтисодӣ, ки дар амалияи ташкилотҳои алоҳида ба вучуд меоянд, алаҳусус барои баҳисобгирии фаъолияти молиявӣ (муомилот), пайдо шудаанд, муҳокима кардан зарур аст.

Масъалаи маҳсус масъалаи баҳисобгирии хароҷоти истеҳсоли маҳсулот (корҳо, хизматрасониҳо) боқӣ мемонад [7, с.18]. Дар Нақшаи ҳисобҳои ҷорӣ масъалаҳои ташкили баҳисобгирии онҳо дар ҳисобҳои 10730 ҳалношуда боқӣ монданд. Чунон ки маълум аст, барои онҳо тавзеҳоти ҳадди аққали зарурӣ мавҷуд нестанд, ки боиси камранг шудани амалияи пешбурди баҳисобгирии хароҷоти истеҳсоли ва ҳисобкунии мактабе, ки дар иқтисодиёти мутамаркази нақшавӣ рушд кардааст (дар солҳои 70-80-и асри гузашта), гардиданд. Дар натиҷа, навоариҳои марбут ба ташкили баҳисобгирии идоракунии ҷадид дар Тоҷикистон ҳали худро наёфтанд ва ё чунин натиҷае надоданд, ки ҳангоми ташкили баҳисобгирии идоракунӣ интизор шудан мумкин буд.

Мушкилоти шадиди таҳияи пешниҳодҳо оид ба тақмили Нақшаи ҳисоб бояд тарзи пешбарии баҳисобгирӣ бошад. Дар айни замон, аксарияти субъектҳои хоҷагидорӣ баҳисобгириро бо истифодаи маҳсулоти нармафзор ташкил мекунанд, ки хусусиятҳои онҳо ҳангоми таҳияи рӯйхати ҳисобҳо, тавзеҳот барои истифодаи онҳо ва имкониятҳои ташкили зерҳисобҳои минбаъда ва бахшҳои ҷузъӣ низ бояд ба назар гирифта шаванд.

Дар байни пешниҳодҳои баррасишаванда пешниҳодҳо оид ба муттаҳид сохтани ниёзҳои сохтани тавозуни динамикӣ ва статикӣ дар Нақшаи нави ҳисобҳо мавҷуданд, ки ба андешаи муаллифони онҳо бояд таҳияи ҳисоботи молиявиро мусоидат кунанд. Ба андешаи мо, дар асоси зарурати риояи талаботи оқилона барои корбарони санади нав барои таҳиягарони Нақшаи ҳисоб ин як вазифаи хеле душвор аст (агар дар амал татбиқ карда шавад).

Хулоса, бояд гуфт, ки маълумоти дар ҳисобҳои баҳисобгирӣ тавлидшуда на танҳо барои таҳияи ҳисоботи молиявӣ, балки барои дигар ҳисоботи дохилӣ (идоракунӣ) андозӣ, оморӣ, бо роҳи назорат пешниҳодшаванда ва ғайра низ истифода мешавад.

Муаллифон дар ин мақола на ба ҳамаи масъалаҳои, ки ҳангоми таҳияи Нақшаи нави ҳисоб бояд мавриди баррасӣ қарор гиранд баррасӣ намуданд, балки танҳо ба масъалаҳои муҳимтарин диққат дода, умедворанд, ки онҳоро таҳиягарони ин муқаррароти хеле муҳими баҳисобгирӣ барои амалияи муҳосибони субъектҳои хоҷагӣ, менечерони онҳо ва дигарон, мутахассисоне, ки маълумоти дар ҳисобҳои баҳисобгирӣ тавлидшударо истифода мебаранд, баррасӣ хоҳанд кард.

АДАБИЁТ

1. Каримов Б.Х., Каримиён М.Б. Вопросы признания дохода коммерческого предприятия/ Вестник Таджикского государственного университета коммерции, 2020, №1 (30), с. 47-54
2. Малюга Н. М., Боримская Е. П. Генезис научной мысли о сущности счетов бухгалтерского учета: библиометрический анализ // Международный бухгалтерский учет. 2011. № 23. С. 40–54.
3. Мирзоалиев А.А., Шерова М. Особенности организации учета и отражения в отчетности нераспределенной прибыли по МСФО // Расширение границ учетно-аналитической информации и контрольных процедур в условиях цифровизации экономики: монография / кол. авторов; под ред. И.В. Сафоновой, Х.Ш. Нурмухамедовой, А.А. Мирзоалиева. – Душанбе: ООО «График Принт», 2019. - 236 с. С.83-88
4. Мирзоалиев А.А. Особенности организации учета доходов в условиях применения МСФО(IFRS)15 // Расширение границ учетно-аналитической информации и контрольных процедур в условиях цифровизации экономики: монография / кол. авторов; под ред. И.В.

- Сафоновой, Х.Ш. Нурмухамедовой, А.А. Мирзоалиева. – Душанбе: ООО «График Принт», 2019. - 236 с. С.48-58
5. Мирзоалиев А.А., Шаропов А.Дж. Влияние МСФО (IFRS) 16 "Аренда" на финансовую отчетность и финансовые показатели //Таджикистан и современный мир. 2020. № 3 (71). С. 199-213.
6. Низомов С.Ф. Новый план счетов бухгалтерского учета и проблемы становления управленческого учета в Таджикистане// Актуальные проблемы учета, экономического анализа и финансово-хозяйственного контроля деятельности организаций: материалы III междунар. науч.-практ. конф., посвященной 50-летию экономического факультета ВГУ: в 2 ч. - Воронеж, 2010. - Ч. 1. - 262с.
7. Низомов С.Ф. Модели счетной интерпретации информации управленческого учета// Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета, анализа и аудита / Материалы международной научно-практической конференции (23-24-мая 2014г., г. Душанбе) под. ред. проф. М.М. Шарипова. - Душанбе: ОИПБА РТ, 2014. – 230 с.
8. Низомов С.Ф. Формирования системы счетов управленческого учета в Республике Таджикистан// Внедрение международных стандартов аудита в Республике Таджикистан: проблемы и перспективы/ Материалы международной научно-практической конференции (29-31-мая 2014г., г. Душанбе) – Душанбе: ТНУ, 2014. – 208 с.
9. Щербатюк В. В. Общий план счетов бухгалтерского учета и его совершенствование // Учет. Анализ. Аудит. 2017. № 6. С. 68–75.

УДК 338

Машокиров Ч.Н.

НИЗОМИ МЕНЕЧМЕНТИ СИФАТ: МОҲИЯТ, СОҲТОР, ХУСУСИЯТҲОИ ТАТБИҚИ ОН ДАР БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ТАЪЛИМӢ

Дар мақола нақши Донишгоҳи давлатии тичоратии Тоҷикистон дар татбиқи низоми менечменти сифат (НМС) арзёби гардида, давраҳо ва хусусиятҳои хося мутобик гардидани донишгоҳ ба стандарти ISO 21001:2018 мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон ҳамчун муассисаи таҳсилоти олии касбӣ бо мақсади амалӣ намудани сиёсати давлатӣ дар соҳаи маориф ва омода намудани мутахассисони баландихтисос барои соҳаҳои гуногуни иқтисоди ҷумҳурӣ саҳми босазо гузошта, татбиқи шаклу усулҳои самараноки баланд бардоштани сифати таҳсилот ва такмили чараҳои таълимро амали менамояд, баррасӣ гардидааст.

Муаллиф қайд мекунад, ки татбиқ намудани низоми менечменти сифат дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ афзалиятҳои рақобатиро таъмин мекунад. Натиҷаҳои таҳлили хусусиятҳои татбиқи низоми менечменти сифат дар соҳаи хизматрасонӣ аз ҷониби муаллиф дар ҷадвал ва расмҳо ба таври возеҳ оварда шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: низоми менечменти сифат, стандарти ISO 21001:2018, соҳаи маориф, рушди стратегӣ, идоракунии сифат, миссияи донишгоҳ, сифати таҳсилот, хусусиятҳои бахши хизматрасонӣ.

Машокиров Дж.Н.

СИСТЕМА МЕНЕДЖМЕНТА КАЧЕСТВА: СУЩНОСТЬ, СТРУКТУРА, ОСОБЕННОСТИ ИХ РЕАЛИЗАЦИИ В РЫНКЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ

В статье дана оценка разработке и внедрению системы менеджмента качества (СМК) в Таджикском государственном университете коммерции и ее соответствия требованиям ISO 21001:2018. Следует отметить, что Таджикский государственный университет коммерции, как учреждение высшего профессионального образования, вносит свой вклад в реализацию государственной политики в области образования и подготовки высококвалифицированных специалистов для различных секторов экономики республики, внедрение эффективных методов повышения качества высшего образования и совершенствования учебного процесса.

Автором отмечено, что внедрение системы менеджмента качества в учреждение высшего профессионального образования позволит получить конкурентные преимущества. Результаты проведенного анализа особенностей реализации системы менеджмента качества в сфере услуг наглядно представлены автором на рисунках.

Ключевые слова: система менеджмента качества, стандарт ISO 21001:2018, высшее образование, стратегическое развитие, управление качеством, миссия университета, качество образования, особенности сферы услуг.

Mashokirov J.N.

QUALITY MANAGEMENT SYSTEM: THE NATURE, STRUCTURE, IMPLEMENTATION FEATURES IN THE MARKET OF EDUCATIONAL SERVICES

The article assesses the development and implementation of a quality management system (QMS) at the Tajik State University of Commerce and its compliance with ISO 21001:2018 requirements. It should be noted that the Tajik State University of Commerce, as an institution of higher professional education, contributes to the implementation of state policy in education and training of highly qualified specialists for various sectors of the economy of the republic, the introduction of effective methods to improve the quality of higher education and improve the educational process.

The author notes that the implementation of the quality management system in the higher professional education will provide competitive advantages: more effective management of the organization, reducing costs, increasing customer centricity of the organization activity. The results of the analysis of the peculiarities of the implementation of the quality management system in the service sector are clearly presented by the author in the figures.

Key concepts: quality management system, ISO 21001:2018 standard, higher education, strategic development, quality management, university mission, education quality, peculiarities of service sector.

Дар шароити ворид шудан ба фазои ягонаи таҳсилот, ки дар заминаи раванди Болония дар 48 давлати дунё низоми таҳсилоти олии касбиро фаро мегирад, рақобатпазирии онҳоро душвор менамояд. Имрӯзҳо масъалаи сатҳу сифати таълим яке аз масоили умда дар низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Ҳануз соли 2018 дар Паёми ҳеш, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намуда буданд, ки «...дар соҳаи маориф ду проблемаи асосии ҳалталаб вучуд дорад. Якум, норасоии кадрҳои соҳибкасби омӯзгорӣ ва дуюм, баланд бардоштани сатҳу сифати таълим дар тамоми муассисаҳои таҳсилоти кишвар...»[7, 52].

Бинобар ин дар Донишгоҳи давлатии тичоратии Тоҷикистон барои дар сатҳи зарурӣ ба роҳ мондани таълиму тарбия таҷдиди сохторӣ ба амал омад, шояд дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон нахустин бошад. Мақсад аз ин татбиқ танҳо рушди таъмини сифати таҳсилот буда, татбиқи низоми менеҷменти сифат вазифаи аввалин дараҷа доништа мешавад.

Татбиқи низоми менеҷменти сифат дар аксари давлатҳои ИДМ ду даҳсолаи охир ба миён омода, аллакай қобилияти устуворӣ ва иқтидори тақмилдиҳии худро исбот намуд.

Ба андешаи мо мавҷудияти низоми менеҷменти сифат дар муассисаҳои таҳсилоти олии барои ноил гардидан ба аккредитатсия роҳи онҳоро ҳамвору суфта менамояд. Бинобар ин ҳоло талабот ба татбиқи ин низом дар ҳоли рушд буда, донишгоҳу донишкадаҳо кӯшиши тезтар роҳандози намуданро мақсад мегузоранд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки новобаста аз вазъи бозори хизматрасониҳои соҳаи маориф, низоми менеҷменти сифат худ ба худ ҳамчун васила ва механизми рушди устувори донишгоҳ ниёз дорад. Афзалиятҳои аёнтарин, ки низоми менеҷменти сифат дар донишгоҳ татбиқ мегардад инҳоянд:

- низоми менеҷменти сифат ба донишгоҳ имкон медиҳад, ки талаботи умумии истеъмолгарон ба сифати хизматрасониҳои таҳсилоти ро тибқи қонунгузори амалкунанда муқаррар намояд;
- манфиатҳои истеъмолкунандагони мушаххас (довталабон, донишҷӯён, волидон ва ғ.) ҳимоя намояд;
- низоми менеҷменти сифат воситаи бозътимод ва механизми самарабахши татбиқи босифати ташабусҳои донишгоҳ, ба ҳисоб меравад;
- низоми менеҷменти сифат масъулият ва ваколатҳои воҳидҳои сохторӣ ва қормандони ДДТТ-ро дар раванди татбиқ муқаррар менамояд.

Раванди татбиқи низоми менеҷменти сифат дар донишгоҳ ду солро дарбар гирифта, дар доираи он баҳодихӣ ба механизми амалкунандаи таъмини сифат дар донишгоҳ, таҳияи низоми менеҷменти сифат ва роҳнамо оид ба истифодаи он амалӣ мешавад. Яке аз масъалаҳои муҳим дар ин чода, раванди татбиқ арзёби гардида, чараён бояд бо риояи меъёрҳои байналмилалӣ бо назардошти талаботҳои замони муосир давра ба давра амалӣ гардад.

Барои таъмини сифати хизматрасониҳои таълимӣ ва иҷрои қорҳои илмию таҳқиқотӣ мутобиқ ба талаботи стандартҳои таҳсилоти олии ва тақозои истеъмолгарон дар ДДТТ феҳристи равандҳои қории низоми менеҷменти сифат муқаррар шудаанд.

Ҷадвали 1

Феҳристи равандҳои қории низоми менеҷменти сифат

Ин чо бояд ёдовар шуд, ки раванди идоракуни бахши асосӣ доништа шуда дар қисмати рушди стратегӣ оид ба банақшагирии стратегӣ, таҳияи миссия, сиёсат ва ҳадафҳо дар соҳаи сифат, тақсимои масъулият ва ваколатҳо, ташкили низоми мубодилаи дохилии иттилоот, иттилоотонии чома, литсензиякунонӣ, аттестатсия, аккредитатсия ва рейтингҳо инчунин таҳқиқи бозор (маркетинг) ва ташкили қабули донишҷӯён мавриди амал қарор доништа мешавад.

Дар робита ба гуфтаҳои боло, низоми менеҷменти сифат ҳамчун сохтори ташкилӣ, раванди ҳуччатгузорӣ, раванди иттилоотӣ ва дигар равандҳоро дар бар мегирад. Дар натиҷа низоми ташаккулёфтаи идоракунии сифат ҳамчун “Роҳнамои сифат” пешниҳод карда мешавад. Умуман, чорӣ намудани низоми менеҷменти сифат дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ имкон медиҳад, ки афзалиятҳои рақобатпазир ба даст оварда шаванд [4, 12-13].

Низоми менеҷменти сифатро барои ҳама гуна ташкилотҳо новобаста аз шакли моликият, ҳудуд ва доираи фаъолият таҳия кардан мункин аст. Чӣ дар соҳаи хизматрасонӣ ва чӣ дар соҳаи истеҳсолот ҳамчун роҳҳои мавҷудбуда, коркарди барномаҳои зарурӣ дар натиҷаи он маҳсулоти тайёр дар саноат ба даст оварда мешавад ва хизматҳо дар соҳаи хизматрасонӣ.

Самтҳо ва роҳҳои зикршуда дар ҳалли муаммоҳои ҳалталаб, нақши муҳимро бозида, ташаккули рушди устувори соҳаи хизматрасониҳои таълимиро ба амал меоранд. Дар навбати аввал хусусиятҳои умумии бахши хизматрасонӣ аз роҳбарияти ташкилотҳои соҳавӣ талаб мекунад, ки раванди хизматрасонӣ ба таъсири якчанд омилҳои дигар вобастагӣ дошта, доираи мушаххаси амалҳоро фаро мегирад.

Бо назардошти таҳияи феҳристи равандҳои кории низоми менеҷменти сифат қисмати идоракунии сифат бояд пеш аз ҳама оид ба масоили банақшагири, таҳлил ва рушди низоми менеҷменти сифат, аудити дохилӣ ва худбаҳодиҳӣ, идоракунии номутобиқиҳо, ислоҳ ва огоҳкунӣ, идоракунии таваккал ва имкониятҳо, арзёбии қаноатмандии истеъмолгарон ва ҷонибҳои манфиатдор, мониторинг, арзёбӣ, таҳлил ва тақмили равандҳоро барои дар амал татбиқ намудан шароити мусоидро таъмин намояд. Феҳристи равандҳои кории низоми менеҷменти сифат дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 2

Таснифоти низоми менеҷменти сифат дар ДДТТ

Таснифоти НМС	Санадҳои меърию ҳуқуқӣ
Стандарти Ташкилоти байналмилалӣ оид ба Стандартизатсия ISO 21001:2018 “Specifies requirements for a management system for educational organizations (EOMS) ISO 21001:2018”	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи баҳодихии мутобиқат. аз 01.08.2012с., №889
ИСО 9001:2015 - “Системаи менеҷменти сифат”, ки аз ҷониби Агентии стандартизатсия, метрология, сертификатсия ва нозироти савдои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешавад.	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”, аз 22 июли соли 2013, № 1004 (бо тағйири иловаҳо аз 17 майи соли 2018, № 1527).
	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ”, аз 19 майи соли 2009, № 531 (бо тағйири иловаҳо аз 17 майи соли 2018, № 1529).
Ҷоизаҳои «Сифати Аврупоӣ» ва «Муассисаи беҳтарини Аврупо»	Стандарти давлатии таҳсилоти олии касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо қарори

	Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 февралӣ соли 2017, № 94 тасдиқ шудааст).
	Низомномаи намунавии ташкили раванди таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити низоми кредитии таҳсилот.
Шабакҳои осеҷиёнагии кафолати сифат ва аккредитатсия CANQA. CANQA – Central Asian Network for Quality Assurance and Accreditation	Низомнома дар бораи аккредитатсияи давлатии муассисаҳои таълимии таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон (қарори Мушовараи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.09.2017, №8/17).
Ассотсиатсияи Аврупо оид ба кафолати сифати таҳсилоти олии ENQA. European Association for Quality Assurance in Higher Education (ENQA)	Барномаи идоракунии сифати таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон (қарори Мушовараи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.09.2017, №8/17).

Тавре аз ҷавали 2. бармеояд, таснифоти низоми менеҷменти сифат дар ДДТТ аз рӯи нишонаҳои ҳархела, аз ҷумла таснифоти НМС ва санадҳои меёрию ҳуқуқӣ пешниҳод гардидааст.

Барои ҷорисозӣ ва сертификаткунонӣ низоми менеҷменти сифат мувофиқи талаботи ISO 21001:2018 дар донишгоҳ нақша, таҳия ва татбиқи низоми менеҷменти сифат (НМС) таҳия гардидааст, ки тибқи он давраҳои татбиқи онро чунин арзёби намудан ба мақсад мувофиқ мебошад [3, 24].

Ҷадвали 3

Давраҳои татбиқи низоми менеҷменти сифат

Давраи 1
Тасдиқи нақшаи таҳия ва татбиқи НМС; Гузаронидани курсҳои омӯзишии кормандон ва ҳайати илмию омӯзгорӣ оид ба мундариҷаи талаботҳои ISO 21001:2018
Давраи 2
Гузаронидани таҳлили равандҳо ва идоракунии ҳуҷҷатҳо дар донишгоҳ тибқи ҳуҷҷатҳои раванди “Идоракунии ҳуҷҷатнигорӣ” бо талаботҳои ISO 21001:2018; Муқоисакунӣ ва таснифи равандҳо; Таҳлил ва баррасии тартиби ҳуҷҷатҳо; Низоми менеҷменти сифати донишгоҳ ва соҳаҳои истифодаи он.
Давраи 3
Таҳияи лоиҳаҳои қоидаҳои ҳуҷҷаткардашуда оиди ҷузъҳои низоми менеҷменти сифат (таркиби ҳуҷҷатҳо баъди иҷрои Давраи 2 бо татбиқи минбаъда муайян мешавад); Таҳияи методология ва системаи нишондиҳандаҳои мониторинги равандҳо ва фаъолияти воҳидҳои сохтории донишгоҳ.
Давраи 4
Таҳияи намудани нақшаи аудити дохилӣ ва сертификатсиякунонии НМС оид ба мутобиқат бо талаботҳои ISO 21001:2018; Гузаронидани аудити дохилӣ ва барасмиятдарории натиҷаҳо, аз он ҷумла таҳияи пешниҳодҳо оид ба номувофиқатҳо, амалҳои ислоҳ ва пешгирикунанда; Расонидани кӯмаки методӣ дар амалҳои ислоҳ оид ба номувофиқатҳои натиҷаи аудит.

Давраи 5

Муҳокимаи ҳуҷҷатҳои НМС дар воҳидҳои сохторӣ ва Шӯрои олимони донишгоҳ. Тасдиқи ҳуҷҷатҳои НМС.

Татбиқи НМС ва пешниҳоди он барои аудити берунии сертификатсионӣ.

Гирифтани сертификат;

Аудити назоратӣ;

Аз нав сертификатсиякунонӣ (гирифтани сертификатсияи нав).

Бояд қайд намоем, ки татбиқи низоми менечменти сифат, ҳамчун ҳадафи асосии таъмин намудани татбиқи стратегияи рушди Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон тибқи стратегияи ва миссияи донишгоҳ аз нуқтаи назари системаи идоракунии сифати донишгоҳ тибқи талаботи ISO 9001: 2018 мебошад.

АДАБИЁТ

1. Каталогҳои регламентҳои техникӣ ва стандартҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ба ҳолати 1 январи 2019 сол) [манбаи электронӣ]. URL: <http://standard.tj/ru/CatalogStandartov> (санаи истифодабарӣ: 12.10.2020).
2. Менеджмент качества в вузе /под ред. Ю.П. Похолкова и А.И. Чучалина. Томск: Изд-во ТПУ, 2004.
3. Нақшаи таҳия ва татбиқи низоми менечменти сифат дар Донишгоҳи давлатии тичоратии Тоҷикистон аз 25.02.2020.
4. Роҳнамо оид ба сифат. Низоми менечменти сифат НМС-ДС-2020. Душанбе-2020. Саҳ 54.
5. Толстых Ольга Анатольевна Разработка и внедрение вузовской системы менеджмента качества как гарантия качества образования // Образование и наука. 2009. №6-2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/razrabotka-i-vnedrenie-vuzovskoy-sistemy-menedzhmenta-kachestva-kak-garantiya-kachestva-obrazovaniya> (дата обращения: 14.02.2021).
6. Демцура Светлана Сергеевна, Дмитриева Елена Юрьевна, Полуянова Лариса Альбертовна Рынок образовательных услуг и современные тенденции развития образования в России // БГЖ. 2017. №2 (19). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gynok-obrazovatelnyh-uslug-i-sovremennye-tendentsii-razvitiya-obrazovaniya-v-rossii> (дата обращения: 01.03.2021).
7. Машокиров Д. Н. Роль микроэкономики в обеспечение и усиление национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030/ Машокиров Д. Н., Мухадбердиев Х., Абдурахмонов У.М.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2019. № 1(26). - С. 50-57.
8. Машокиров Д. Н. Место стандартизации в развитии национальной экономики и фактор конкурентоспособности оказание услуг население Машокиров Д. Н.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2018. № 1(22). - С. 63-71.

Махмудов М.А., Махмудов Ф.Ф.

СОҲИБКОРИИ ХУРД ВА МИЁНА ДАР НИЗОМИ ИҚТИСОДИ БОЗОРӢ

Яке аз чихатҳои муҳимтарини ҷалби сармоягузори-ташкили маблағгузори лоихавӣ дар низоми давлатии дастгирии соҳибкории хурду миёна мебошад. Дар ин мақола низоми инфрасохтори молиявӣ ва қарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳқиқ карда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: Фаъолияти соҳибкорӣ, бозор, барномаҳои рушд, сиёсати ҳукуматӣ, дастгирии тичорати хурд ва миёна, самаранокӣ, маблағгузори лоиха.

Махмудов М.А., Махмудов Ф.Ф.

МАЛОЕ И СРЕДНЕЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В СИСТЕМЕ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ

Одним из важнейших аспектов привлечения инвестиций является организация проектного финансирования в государственной системе поддержки малого и среднего бизнеса. В статье исследуется система финансово-кредитной инфраструктуры в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: Предпринимательство, рынок, программы развития, государственная политика, поддержка малого и среднего бизнеса, эффективность, проектное финансирование.

Makhmudov M.A., Makhmudov F.F.

SMALL AND MEDIUM ENTREPRENEURSHIP IN THE SYSTEM MARKET ECONOMY

One of the most important aspects of attracting investment is the organization of project financing in the state system of support for small and medium-sized businesses. The article examines the system of financial and credit infrastructure in the Republic of Tajikistan.

Keywords: Entrepreneurship, market, development programs, government policy, support for small and medium-sized businesses, efficiency, project financing.

Дар низоми муносибатҳои бозорӣ, тичорати хурд ҳамчун шакли фаъолияти соҳибкорӣ амал мекунад, ки бо чунин хусусиятҳои фарқкунанда, ба монанди андоза, шумораи кормандон, мансубияти соҳавӣ тавсиф карда мешавад. Корхонаҳои хурд ҷамъиятҳои мебошанд, ки моликияти мустақилона доранд, аз ҷиҳати иқтисодӣ мустақиланд ва дар соҳаи тичорати худ бартарӣ надоранд.

«Тичорати хурд ҳамчун як намуди фаъолияти соҳибкорӣ тавассути хусусиятҳои мавзӯи он комилан ошкор мешавад. Тичорати хурд ташкилотҳо, инчунин шахсони воқеӣ мебошанд, ки бидуни ташкили шахси ҳуқуқӣ бо фаъолияти соҳибкорӣ машғуланд. Соҳибкории инфиродӣ ба моликияти инфиродӣ ё оилавии соҳибкор асос меёбад. Хусусияти соҳибкории инфиродӣ дар он аст, ки фарқияти байни сармояи худӣ (амволи ба даст овардани даромд) ва амволи аз ҷониби соҳибкор барои эҳтиёҷоти шахсӣ истифодашаванда вучуд надорад. Ҷавобгарии амволӣ нисбати тамоми амволи соҳибкор, сарфи назар аз иштироки ӯ ба сармоя татбиқ карда мешавад. Азбаски тичорати хурд ё бо истеҳсолоти хурди марбут ба пешрафти илмӣ-техникӣ ва ё бо фаъолиятҳои хурд дар соҳаҳо ва

хидматрасониҳо, ки давраҳои нисбатан кӯтоҳи гардиши капитал доранд, дар маҷмӯъ бо объектҳои хурди сармои асосӣ машғуланд, ба осонӣ ба иқтисод мувофиқат мекунад».

Суръати рушди тичорати хурд аз бисёр ҷиҳат аз он вобаста аст, ки он дар кадом шароити муҳити бозор фаъолият мекунад: дар ҳолати ташаккулифта, навбунёд, бо монополизатсияи истеҳсолот ҳалалдоршуда ва ғайра. Сабаби асосии ҳал нашудани бисёр мушкилот дар соҳаи тичорати хурд дар кишвари мо набудани муҳити озоди иқтисоди бозорӣ мебошад. Маҳз иқтисоди бозорӣ дорои хусусиятҳои муҳимтарин аст, ки хусусият ва табиати соҳибкориро муайян мекунад.

Тичорати хурд дар иқтисоди бозорӣ соҳаи пешбарандае мебошад, ки суръати афзоиши иқтисодӣ, структура ва сифати маҳсулоти ноҳолиси миллиро муайян мекунад. Аммо суҳан на танҳо дар нишондиҳандаҳои миқдорӣ аст - ин омил аз рӯи табиати худ маъмулан бозор аст ва асоси инфрасохтори муосири бозорро ташкил медиҳад. Афзалиятҳо ва хусусиятҳои асосии тичорати хурд:

а) имкони ҳалли чандиртар ва муассиртар. Дар муқоиса бо корпоратсияҳои калон дар тичорати хурд, сохтори қабули қарорҳои идоракунии содда карда шудааст, ки ин имкон медиҳад, ки ба тағиротҳои бозор, аз ҷумла тавассути роҳҳои алтернативӣ иҷро кардани сармоя ҳангоми гузаштан аз як намуди фаъолият ба намуди дигар зуд ва фасеҳона посух диҳанд.

б) тамоюли истеҳсолкунандагон асосан ба бозори минтақавӣ. Корхонаҳои хурд барои омӯхтани хоҳишҳо, афзалиятҳо, урфу одатҳо ва дигар хусусиятҳои бозори маҳаллӣ хеле мувофиқ мебошанд.

в) нигоҳ доштани шуғл ва ташкили ҷойҳои нави корӣ. Рушди тичорати хурд ҳуди иқтисодӣ миқтақаро ташкил медиҳад ва хуруҷи нерӯи кориро коҳиш медиҳад.

г) иҷрои вазифаҳои ёрирасон нисбат ба истеҳсолкунандагони калон. Ширкатҳои калон раванди истеҳсолотро ғайримарказикунонида, марҳилаҳои онро ба корхонаҳои хурд дар асоси зеркооператорҳо медиҳанд.

ғ) сармоягузориҳои ибтидоии хурд. Корхонаҳои хурд мӯҳлати сохтмонро кӯтоҳтар мекунад; андозаи хурд, барои онҳо аз нав таҷҳизонидан, ҷорӣ намудани технологияи нав ва автоматизатсияи истеҳсолот, ба даст овардани омезиши оптималии меҳнат ва меҳнати дастӣ барои онҳо зудтар ва арзонтар аст.

д) самаранокии иқтисодии истеҳсолот дар корхонаҳои хурд. Оғози тичорати хурд нисбат ба таъсиси як ширкати калон нисбатан осонтар аст. Биноҳо, идораҳо, васоили нақлиётро ба иҷора гирифтани мумкин аст, ҳеч гуна сохтмони асосӣ лозим нест, майдонҳои калон, биноҳо. Муомилоти фондҳои тичорати хурд зиёдтар аст, музди миёнаи меҳнат барои кормандони тичорати хурд камтар аст. Онҳое, камтар хароҷот барои ташкили тичорат.

е) хусусияти маблағгузориҳои тичорати хурд.

Корхонаҳои хурд маҳз "барои бозор" сохта мешаванд, ки онҳо метавонанд дар робита бо тағирёбии шароити бозор зуд таҷдиди назар кунанд, фаъолиятшонро диверсификатсия кунанд, кормандони зиёдатӣ намегиранд, онҳоро одамони аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол ва қобилиятнок идора мекунад. Ҳамаи ин заминаҳои рушди тичорати хурдро фароҳам меорад.

Ташаккул ва рушди иқтисоди бозорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сохтори иҷтимоии ҷомеаро дигаргун сохт, боиси пайдоиши қабатҳои нав ва форматсияҳои иҷтимоию сохторӣ гардид. Суҳан дар бораи коргарони кироя ва мустақил меравад (дар сохтори аҳолии шуғл мутаносибан 91,4% ва 8,6%). Дар байни охириҳо корфармоёни мустақил, аз ҷониби кооперативҳои истеҳсолӣ дар як корхонаи оилавӣ ҳастанд, яъне онҳое, ки тибқи таърифи Кумитаи омори назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳоро "корфармо" меноманд. Дар соли 2005 ин гурӯҳ 894 ҳазор нафарро ташкил дод, ки 1,3% аз шумораи умумии аҳолии коргарро ташкил медиҳад. Ҳамин тариқ, соҳибкорони тоҷик каме бештар аз 1% аҳолии фаъолро ташкил медиҳанд. Дар робита ба ин, бояд қайд кард, ки дар Иёлоти Муттаҳида ҳиссаи соҳибони ширкатҳои хусусӣ дар шумораи умумии кормандон тақрибан 12% -ро

ташкил медиҳад, ки ин ду маротиба аз доимии соҳибқорӣ чомеа мебошад. Ин барзиёдии дутарафа, аслан, сабаби аслии сарвати ИМА-ро ошкор мекунад [2].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибқорӣ, алахусус истеҳсолот дар марҳилаи ибтидоӣ қарор дорад. Имрӯзҳо тичорати истеҳсоли тақрибан 4%, ғайриқилиқати молиявӣ - 3%, тичоратӣ - 93% -ро ташкил медиҳад. Соҳибқорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама дар соҳаи савдо ба вучуд омадааст, ки манбаи даромад ҳангоми хариду фурӯши молҳо мебошад. Вусъати соҳибқорон пайдоиши одамнро дар назар дорад, ки дар муддати кӯтоҳ маблағҳои зиёдеро дар дасти худ ҷамъ мекунанд. Дар ин марҳила, ин шароит дар ғайриқилиқати мустиқами истеҳсоли ғайриимкон аст. Дар марҳилаи ибтидоии ислоҳот, рушди босуръати корхонаҳои нав дар соҳаи молия, миёнаравӣ ва савдо ба амал омаданд, зеро ин соҳаҳо аз рӯи стандартҳои иқтисоди бозорӣ ба қадри кофӣ рушд наёфтанд. Дар соҳаи истеҳсолот асосан сохторҳои мавҷудаи ташкилӣ ҳифз карда шуданд. Ин фарқиатҳо инчунин боиси фарқиати амиқи ҷаззобии ин соҳаҳо аз ҷиҳати сармоягузори асосӣ ва аз ин рӯ дар робита бо дурнамои татбиқи кӯшишҳои соҳибқорӣ гардиданд. Имрӯзҳо муҳоҷирати кадрҳои соҳибқор, ки тавонистаанд дар соҳаи молия ва тичорат, ба истеҳсолот зоҳир карда тавонанд, тақрибан вучуд надорад.

Дар бисёр кишварҳо истеъдоди соҳибқорӣ ба таври пинҳонӣ истифода мешавад, на ин ки ба таври ошод истифода шавад [2].

Дар кишварҳои пешрафта, сабаби асосии рушди иқтисоди пинҳонӣ сатҳи ниҳоят баланд будани андозбандӣ мебошад (масалан, дар Аврупои Ғарбӣ 40-50 фоизи даромади моҳонаи як шаҳрванди миёна ба андоз супорида мешавад). Дар ин ҳо ҳиссаи иқтисоди пинҳонӣ 5-10% ММД ҳисоб карда мешавад. Дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ, ҳиссаи бахши ғайрирасмӣ аз 5 то 35% ММД-ро ташкил медиҳад ва аз 1/4 то 2/3 аҳолии машғулро ташкил медиҳад. Дар кишварҳои дорои иқтисоди гузариш, сабаби ташаккул ёфтани тичорати пинҳонӣ имконнопазирии иқтисоди миллӣ барои ҳо қор таъмин кардани аҳоли мебошад. Таҷриба нишон медиҳад, ки таназзули иқтисодӣ ҳар қадар амиқтар бошад, сатҳи ғайриқилиқати пинҳонӣ баландтар мешавад. Арзиҳои механизмҳои иқтисоди пинҳонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, аз ҷониби Вазорати қорҳои дохилӣ амалӣ карда мешавад. Мувофиқи маълумоти Вазорати қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тотористон, дар аввали солҳои 90-ум. иқтисоди пинҳонӣ 10-11% ММД истеҳсол кард; дар миёна - 30-45%, охири солҳои 90-ум. - тақрибан 50%. Тибқи ҳуди ҳамин маълумот, 500-600 ҳазор нафар шаҳрвандон, ҳазор қорхона, нисфи қонқҳо ва зиёда аз 80% қорхонаҳои муштарак ба тариқи иқтисодиёти пинҳонӣ алоқаманданд. Қумитаи омери назди Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳои назаррас қамтар дод. Дар солҳои аввали ислоҳот, ҳиссаи иқтисоди пинҳонӣ дар ММД тақрибан 9-10%, дар миёнаи солҳои 90-ум. - 20% ва дар охир - 25%-ро ташкил меод. Тибқи ҳисобҳои Қумитаи омери назди Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, иқтисоди пинҳонӣ тақрибан 3 миллион нафарро ҳо қор таъмин мекунад. Имрӯзҳо таҳминҳои механизмҳои иқтисоди пинҳонии ВҚД то ҳол 1,33 маротиба фарқ мекунанд. Ин тафовут дар он аст, ки Қумитаи омери назди Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун як иқтисоди пинҳонӣ танҳо ҷузъи ғайрирасмӣ иқтисоди пинҳониро ба назар мегирад, дар ҳоле ки Вазорати қорҳои дохилӣ ҷузъи ғайриқонунӣ онро низ ба назар мегирад. Тибқи баъзе гузоришҳо, ҷиноятқорӣ муташакқилона дар ин ё он дараҷа 70% сохторҳои тичоратӣ, зиёда аз 40 ҳазор объектҳои иқтисодиро назорат мекунад.

Қомиссияи Иттиҳодияи Аврупо муайян қард, ки: "... шумораи қормандон то сад нафар ва даромади умумии онҳо аз 7,5 миллион евро зиёд нест – тичорати қурд, аз даҳ то наваду нӯҳ нафар қорманд ва шумораи қорфармоён то нӯҳ нафар ҳамчун қорхонаҳои қурд тасниф қарда шуданд " [4].

Дар баъзе кишварҳои Иттиҳоди Аврупо шумораи одамоне, ки дар иқтисод қор мекунанд, як андоза тағйир меёбад. Масалан, дар Британияи Қабир қурдтарин аз 1 то 23 нафар, қурд бошад - аз 24 то 99 нафарро ташкил медиҳад. Қорхонаҳои қурди саноати истеҳсолот на бештар аз дусад нафарро дар бар мегиранд.

Гуруҳбандии корхонаҳои амалкунанда дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико чунин аст: «... хурдтаринҳо корхонаҳои мебошанд, ки шумораи кормандонашон аз 1 то 24 нафар, ба хурд - аз 25 то 99 ва миёна - аз 100 то 499 нафар мебошанд, ба калон - аз 500 то 999 ва бо шумораи беш аз 1000 нафар, корхонаҳои калонтарин ба ҳисоб мераванд»[3].

Субъектҳои тичорати хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳоянд: “... ташкилотҳои тичоратӣ, ки сармояи оинномавии онҳо бо ҳиссаи давлат, субъектҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ташкилотҳои (иттиҳодияҳои) ҷамъиятӣ ва динӣ, фондҳои хайрия ва ғайра аз бисту панҷ фоиз зиёд набошанд, ҳиссаи як ё якчанд шахси ҳуқуқӣ, ки соҳибкорӣ хурд нестанд, аз бисту панҷ фоиз зиёд набошанд. Шумораи кормандон дар давраи ҳисоботӣ бо чунин тартиб муқаррар карда шуд: дар саноат - сад нафар; дар сохтмон - сад нафар; дар нақлиёт - сад нафар; дар соҳаи кишоварзӣ - шаст нафар; дар соҳаи илмӣ ва техникаӣ - шаст нафар; дар савдои яклухт - панҷоҳ нафар; дар савдои чакана ва хизматрасонии маишӣ - сӣ нафар; дар дигар соҳаҳо ва ҳангоми иҷрои дигар намудҳои фаъолият - панҷоҳ нафар “[2].

Бояд қайд кард, ки мавқеи давлат дар робита бо вазифаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии тичорати хурд, ин ташкили синфи миёна аст, ҳамчун вазифаи стратегӣ барои афзоиши суботи иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ, илова бар ин, ташкили сохтори бозорӣ ва иқтисодӣ ва муҳити рақобат, заминаи андозбандишавандаи буҷа, афзоиши шугли шаҳрвандон тавассути ташкили ҷойҳои нави корӣ ва пешниҳоди молу хизматрасониҳои гуногун дар бозори фурӯш, пешниҳод карда мешавад. Дар зер мо вазифаҳои иҷтимоӣ тичорати хурдро пешниҳод мекунем (ҷадвали 1.1).

Ҷадвали 1.1

Вазифаҳои иҷтимоӣ тичорати хурд

Мақсад	Намудҳо
Паст кардани шиддати ҷомеа дар кишвар	Таъмини суботи иҷтимоӣ дар кишвар
Таъсиси ҷойҳои корӣ	Паст кардани сатҳи бекорӣ
Ҷалби шаҳрвандони аз ҷиҳати иҷтимоӣ осебпазир	Нафақахӯрон, донишҷӯён, маъҷубон ва дигарон
Ҳавасмандкунии кормандон	Баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат
Амнияти иҷтимоӣ	Муқобилат бо тамоюли бозори инҳисорӣ
Сармоягузории иҷтимоӣ	Татбиқи барномаҳои иҷтимоӣ
Вусъати демократия дар соҳаи муносибатҳои иҷтимоӣ ва меҳнатӣ	Баланд бардоштани вазъи иҷтимоӣ корхона

Ҷӣ тавре ки дар ҷадвали 1.1 нишон дода шудааст, се вазифаи аввалро фарқ кардан мумкин аст:

1. Вазифаи асосии иҷтимоӣ тичорати хурд ин паст кардани шиддати иҷтимоӣ, озодии амал дар муносибатҳои бозорӣ мебошад, зеро маҳз тичорати хурд асоси бунёдии рушди синфи миёна мебошад.

2. Вазифаи навбатии муҳимтарини тичорати хурд аз ҳисоби хароҷоти кам барои ташкили ҷойҳои корӣ нисбат ба корхонаҳои калон (аз ҷумла, то 10 маротиба) вобаста аст, дар натиҷа, рушди тичорати хурд метавонад ҳамчун механизми самарабахш бо мақсади истифодаи коҳиш додани бекорӣ ва мубориза бо камбизоатӣ тавассути ташкили ҷойҳои нави корӣ бошад.

3. Функсияи тичорати хурд барои ҷалби шаҳрвандони аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳофизатнашуда - ин вазифа ба ҷалби захираҳои меҳнатӣ ба раванд мусоидат мекунад, ки шумораи зиёди корфармоён (донишҷӯён, нафақахӯрон, маъҷубон) онҳоро кам истифода мебаранд.

4. Вазифаи дигари муҳими тичорати хурд озодии ҳадди аксар дар муносибатҳои иҷтимоӣ ва меҳнатӣ мебошад. Ин вазифа ҳуқуқи интихоби мақоми иҷтимоиро дар фаъолияти иқтисодӣ ва хоҷагии корфармо-соҳибкор ё корманд таъмин менамояд.

5. Инчунин бояд вазифаи ҳавасмандкунии иҷтимоӣ қайд карда шавад, зеро наздикии чунин вазифаҳо, ба монанди соҳибкорӣ ва моликият дар як шахс, ба манфиат назаррас ба тичорати муваффақ ёрӣ медиҳад.

6. Ба андешаи мо, вазифаи ҳавасмандгардонии иҷтимоӣ на камтар аз он муҳим аст, зеро тичорати хурд, пеш аз ҳама, ба мафҳуми масъулияти корпоративӣ ва иҷтимоӣ ҷавобгӯ аст, зеро тичорат ва эътибори онро назорат мекунад ва тамоми ҷаҳолияти соҳибкории он аз молҳои хушсифат ё хидматҳое, ки ба онҳо пешниҳод карда мешаванд.

7. Функсияи кафолатҳои иҷтимоӣ аз ҳисоби нақши тичорати хурд дар татбиқи равандҳои назарраси иқтисодӣ, аз қабилӣ мубориза бо инҳисорсозӣ дар бозор ва ташаккули муҳити рақобатӣ васеъ мегардад.

8. Яке аз вазифаҳои муҳими иҷтимоии тичорати хурд "ин сармоягузорию дарозмуддати иҷтимоӣ дар рушди иқтисодиёт ва ҷомеа мебошад" [4].

Ба гуфтаи муаллифони монография, самтҳои асосии сармоягузорӣ инҳоянд: сармоягузорӣ ба соҳаи маориф; нигоҳдории тандурустӣ; ҳифзи муҳити зист; сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои инфрасохторӣ; сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ (такрори захираҳои меҳнатӣ); инчунин маданият.

Бояд қайд кард, ки дар робита ба вазифаҳои иҷтимоии тичорати хурд татбиқи се қисми аввал аз сабаби набудани сармоягузориҳои муайяни молиявӣ ниҳоят мушкил аст.

Вазифаи асосии иҷтимоии тичорати хурд дар ҷаҳон мубориза бар зидди камбизоатӣ мебошад. Барои беҳтар кардани шароити тичорати хурд бояд раванди рушди шахсӣ оғоз карда шавад, на мубориза барои начот ва имкониятҳо дар соҳаи ташкили ҷойҳои нави корӣ дар стратегияи мубориза бо камбизоатӣ барои фароҳам овардани шароит барои рушди тичорати хурд дар шароити кунунии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва инчунин ислоҳоти қонунгузорию амалкунанда зарур аст.

Баъзе аз ҳадафҳои асосии рушди функсияҳои иҷтимоии ҷаҳолияти соҳибкорӣ инҳоянд:

- паст кардани шиддати иҷтимоии аҳоли (дастгирии суботи иҷтимоӣ);
- рушди самараноки иқтисодии дигаргуниҳои худудӣ ва дар кишвар;
- рушди ҷомеа дар соҳаи фарҳанг;
- таълими ташаббусҳои иҷтимоӣ [5] ва соҳибкорӣ.

Ҳангоми ҷаҳолсозии вазифаҳои қаблан номбаршуда вазифаҳои муҳими иҷтимоию сиёсӣ ҳал карда мешаванд:

- ҷойҳои нави корӣ;
- музди меҳнати устувор ва арзанда;
- хайрия, сарпарастӣ ва сарпарастӣ;
- иштирок дар лоиҳаҳои иҷтимоӣ, ҷӣ дар минтақаҳо ва ҷӣ дар умум.

Дар айни замон, ба ниёзҳои мардуми оддӣ - манзил, хӯрок, хидматрасонии расонидашуда, хидматрасонии тиббӣ ва ғайра диққати ҷиддӣ додан зарур аст.

Олимони соҳаи иқтисодӣ Нурмаҳмадов М. ва Саидова М.Х. баҳс мекунанд, ки "... кори роҳбарон дар ташкили истироҳати кормандон, истифодаи вақти холии онҳо, кор дар ҷои истиқомати онҳо низ ба гирдиҳамоии коллективи меҳнатӣ мусоидат мекунад" [4].

Боз як қатор сабабҳоеро ба масъулияти иҷтимоӣ диққати махсус додан лозим аст, зеро мо набояд фаромӯш кунем, ки афзоиши ҷаҳонишавӣ сатҳи таъсири соҳибкороиро зиёд мекунад ва рақобатро дар бозори хизматрасониҳо шадидтар мекунад ва аз ин рӯ нақши бренд ва имиджи ширкатҳоро меафзояд. Дар ин замина худшиносии аҳоли ташаккул меёбад, ки дар он рақобат байни ширкатҳо барои кадрҳои баландихтисос меафзояд.

Ҷадвали 1.2 мушкilotи эҳтимолиро ҷамъбаст мекунад, ки масъулияти иҷтимоии ширкатҳо онҳоро ба таҳлили амиқ ва оптимизатсия водор мекунад.

Рӯйхати мушкилоти эҳтимолии корхона

Рӯйхати мушкилот	Соҳае, ки дар он ин мушкилот хос аст
Окибатҳои манфӣ барои муҳити зист ва одамон, ки аз истеҳсоли маҳсулоти мушаххас ё истеъмоли он ба миён меоянд	Нафт ва газ, саноати кимиё, истеҳсоли мошинсозӣ, чӯбсозӣ, коркарди чӯб
Таъсири манфии омилҳои истеҳсоли ба кормандон	Саноати химия, тамоку, дорусозӣ
Вайрон кардани ҳуқуқҳои шахс	Риоя накардани режими корӣ, безътиной ба меъёрҳои санитарияи гигиенӣ
Масъалаҳои ҷамъиятӣ	Истихроҷи маъдан

Бо назардошти шароити душвори фаъолияти соҳибкории хурд дар бозори мол, пешниҳоди хидмат, бисёре аз соҳибкорон нобоварино на танҳо ба мақомоти давлатӣ ба вучуд оварданд, балки дар бораи оянда, дар бораи тағироти мусбӣ ҳеҷ гуна тасаввуроте надоранд. Дар ин росто, ҳадафи аслии бисёре аз соҳибкорон ҷамъ кардани сармоя ва сафар ба хориҷ аз Тоҷикистон мебошад.

Яке аз мушкилоти асосии рушди тичорати хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон он аст, ки на соҳибкорон ва на мақомоти давлатӣ аҳамияти ҳамкорино дар рушди иқтисоди миллӣ пурра дарк мекунанд.

Дар асарҳои гуногуни илмӣ дар бораи ҳадафҳои сохторҳои тичоратӣ андешаҳо мавҷуданд, масалан, А.Л.Темнитский., чунин мешуморад, ки: "... бояд мафҳуми вазифаҳои иҷтимоии корхонаҳо дарк карда шавад. Аз як тараф, корхона ҳамчун як тамомияти иқтисодӣ ҳисобида мешавад, ки ўҳдадор аст танҳо дар бораи самаранокии истифодаи захираҳо ва ҳадди аксар фоида ғамхорӣ кунад" [6].

Истиклолияти сиёсӣ ва иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дурнамои мавҷудияти минбаъдари бидуни истеҳсоли муқарраршуда, рақобатпазир ва даромадноки ватанӣ надорад.

Тибқи гуфтаи олимони соҳаи иқтисодӣ, арзёбии аҳамияти фаъолияти соҳибкории сохтори дохилӣ ва берунии он, инчунин дар рушди ин фаъолият, мо омӯхтани ҳамаҷонибаи низоми дастгирии инфрасохтори тичорати хурдро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мақсад мувофиқ медонем.

АДАБИЁТ

1. Дурнев А.В. Формирование и развитие государственной системы инфраструктурного обеспечения предпринимательской деятельности на территории муниципального образования. -М., 2004. -176с.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» аз 18.03.2015 сол, таҳти № 1194.
3. Наджмиддинов Ф.Н. Особенности функционирования и развития малых форм предпринимательской деятельности в сфере услуг//дис...кан. экон. наук. Душанбе. ТГУК. -2016. 153с.
4. Султонов З.С. Организационно-экономические аспекты инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства в Республике Таджикистан//дис...кан. экон. наук. Душанбе. ТГУК. -2018. 173 с.
5. Султонов З.С. Организационно-экономические аспекты инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства в Республике Таджикистан//автореф. дис. кан. экон. наук. Душанбе. ТГУК. -2018. 51 с.
6. Темницкий А.Л. Социологические исследования. 2004. № 6.-С.62-69.

Нурдинов Б.Х., Дустматов Б.М., Мирзоев У.Ё.

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА ЦЕНТРАЛЬНОГО РЕГИОНА ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматриваются основные факторы повышения эффективности использования регионального инновационного потенциала, на примере Центрального региона Таджикистана. Подчеркивается, что, несмотря на положительный рост динамики инновационного потенциала региона, эффективность ее использование во многом зависит от степени влияния как эндогенных, так и экзогенных по отношению региона факторов.

Ключевые слова: фактор, эффективность, инновационный потенциал, Центральный Таджикистан.

Нурдинов Б.Х., Дустматов Б.М., Мирзоев У.Ё.

ОМИЛҶОИ АСОСИИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАИ ИҚТИДОРИ ИННОВАТСИОНИИ МИНТАҚАИ МАРКАЗИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола омилҳои асосии баланд бардоштани самаранокии истифодаи иқтисодии инноватсионии минтақаи дар мисоли минтақаи марказии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Таъкид карда мешавад, ки сарфи назар аз афзоиши мусбати динамикаи потенциали инноватсионии минтақа, самаранокии истифодаи он бештар аз сатҳи таъсири омилҳои эндогенӣ ва экзогенӣ нисбат ба минтақа вобаста аст.

Вожаҳои калидӣ: омил, самаранокӣ, иқтисодии инноватсионӣ, иқтисод, Тоҷикистони Марказӣ.

Nurdinov B.Kh., Dustmatov B.M., Mirzoev U.Y.

MAIN FACTORS OF EFFICIENCY IMPROVEMENT USE OF INNOVATIVE POTENTIAL OF THE CENTRAL REGION OF TAJIKISTAN

The article examines the main factors of increasing the efficiency of the use of regional innovative potential, on the example of the Central region of Tajikistan. It is emphasized that, despite the positive growth in the dynamics of the innovative potential of the region, the effectiveness of its use largely depends on the degree of influence of both endogenous and exogenous factors in relation to the region.

Key words: factor, efficiency, innovation potential, Central Tajikistan.

Дар замони муосир захираҳои инноватсионӣ омилҳои асосии ташаккули иқтисодӣ ба шумор меравад, ки дар заминаи илмӣ бунёд шудааст.

Истифодаи самаранокии захираҳои инноватсионӣ барои дарёфти имкониятҳои нав шароит фароҳам оварда ҳамчун сарчашмаи иловагӣ ба рушди иқтисодии минтақа ва ҳалли як қатор масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сатҳи некуаҳволии аҳолии мусоидат менамояд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли яке аз масъалаҳои калидии сиёсати давлат ба шумор меравад. Яке аз воситаҳои ба ин мақсад расидан гузариши иқтисодии милли ба рушди модели иҷтимоӣ-инноватсионӣ мебошад,

ки аз «Дурнамои рушди инноватсионӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои то 2020» бармеояд.

Мутобиқи «Дурнамои рушди иқтисодиёти милли барои то солҳои 2030» инноватсиякунонии иқтисодиёти милли аз ҳисоби «...мустаҳкамкунии асосҳои ҳуқуқии системаи инноватсионии милли, ташаккули роҳҳои инноватсионӣ дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, муҳаё сохтани шароитҳои зарурӣ барои дар амал татбиқ намудани ин имкониятҳо» таъмин карда мешавад [1, с 26].

Дар баробари ин рушди босуботи инноватсионӣ бештар дар минтақаи маркази Тоҷикистон ба назар мерасад. Таҳлилҳо нишон додаанд, ки дастовардҳои оиди рушди инноватсионӣ дар ин минтақа бисёртар ба он алоқаманд аст, ки аксарияти захираҳои илмӣ кишвар дар инҷо воқеъ мебошанд. Аз ҳамин сабаб дар қисмати марказии мамлакат аксарияти марказҳои илмӣ-тадқиқотӣ, донишгоҳҳо ва дигар марказҳои илмӣ ҷойгир мебошанд, ки ба рушди инноватсионии минтақа мусоидат мекунанд.

Бояд қайд намуд, ки ҳарчанд дараҷаи рушди захираҳои инноватсионӣ дар ҳолати афзоиш бошанд ҳам, самаранокии истифодабарии онҳо аз омилҳои эндогени ва экзогени минтақаи мазкур бештар вобастаги дорад. Дар баробари ин зери омилҳои захираҳои инноватсионии минтақа қувваҳои дохили ва беруни дар якҷояги, инчунин дигар шароитҳои мавҷуда, ки бо ёрии онҳо рушди фаъолияти инноватсионӣ дар сатҳи системаи хоҷагидорӣ минтақа амали мегарданд, фаҳмида мешавад.

Таҳлили сарчашмаҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки имрузҳо дар байни олимони ҷаҳати номгӯи омилҳои, ки ба ташаккул ва истифодаи босамари захираҳои инноватсионӣ дар системаи хоҷагидорӣ минтақа имконият медиҳанд, назари ягона дида намешавад.

Дар баробари ин бояд қайд намуд, ки истифодаи самараноки захираҳои инноватсионии минтақа фақат ҳамон вақт таъмин мегардад, ки агар натиҷаи ҳамаи ин навовари дар шакли маҳсулоти нав, ки дар заминаи татбиқи барномаҳои инноватсионӣ ба даст омадааст дар ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳои ҷудогона мусоидат намояд.

Инчунин самаранок истифодабарии захираҳои инноватсионӣ ва натиҷагирӣ аз онҳо фақат дар ҳамон вақт амалӣ мегардад, ки барои он фазои мусоиди инноватсионӣ муҳаё карда шавад, ки ин ба суръати рушди захираҳои инноватсионии минтақа таъсири худро мерасонад. Аз инҷо бояд қайд намуд, ки барои самаранок истифодабарии захираҳои инноватсионии минтақа пеш аз он, ки чораҳои мушаххас андешида шавад, хуб мешуд агар омилҳои ба рушди он таъсиркунанда таҳлил карда шаванд. Чунин тартиби кор имконият медиҳад, ки боз ҳам мушаххастар муайян намоем, ки кадом омилҳо барои самаранок истифодабарии захираҳои инноватсионии минтақа шароити муҳаё мекунанд ва кадоме аз ин омилҳо барои гирифтани натиҷаҳои ҳамаи ин сабабдор мешаванд.

Бояд қайд намуд, ки яке аз омилҳои калидии самаранок истифодабарии захираҳои инноватсионии минтақа-ин муҳаё сохтани фазои мусоиди инноватсионӣ мебошад.

Қайд намудан зарур аст, ки мавҷудияти шароитҳои хуби инноватсионӣ на танҳо барои бунёд ва аз худ намудани технологияи нав мусоидат мекунанд, инчунин рушди босуботи захираҳои инноватсионии минтақа аз бисёр ҷиҳат вобастаги доранд аз мавҷудияти фазои мусоиди рушди инноватсионӣ. Аз ин бармеояд, ки фазои инноватсионӣ, яке аз олотҳои самаранок истифодабарии захираҳои инноватсионӣ ба шумор меравад. Бояд зикр намуд, ки дар ҳақиқат ташаккули фазои инноватсионӣ дар сатҳи минтақаҳои алоҳида хело кори мушкил аст ва он амалҳои мушаххасро дар ин самт талаб менамояд. Яке аз масъалаҳои асосӣ дар ин самт, ин вусъат бахшидани маблағгузорӣ дар минтақа ба шумор меравад. Қайд намудан зарур аст, ки фаъолнокӣ дар самти маблағгузории минтақа барои он хело муҳим аст, ки комёбиҳои илмӣ маблағгузорӣ карда шаванд ва дар амал татбиқ карда шуда ҳарчи хубтар ва самаранок истифодабарии онҳо дар рушди иқтисодиёти минтақа саҳмгузор бошанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки давоми солҳои 2012-2017 дар Тоҷикистони марказӣ як қатор нишонаҳои мусбати рушди инноватсионӣ ба назар мерасид. ки ин аллбата дар

халли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ хело муҳим буданд. Вале нишондиҳандаҳои оморӣ нишон медиҳанд ки таи ин солҳо дар самти рушди захираҳои инноватсионии минтақа ҳаҷми маблағгузори барои дар амал татбиқ намудани комёбиҳои илмӣ-татқиқотӣ аз 0,1% зиёд нест. Чунин нишондиҳанда аллбата аз мо талаб менамояд, ки дар ин самт корро ҷоннок намоем. Чунки ҳаҷми ками маблағгузори дар ин самт ба он оварда мерасонад, ки захираҳои инноватсионии минтақа ба дараҷаи кофӣ аз худ карда нашаванд. Барои ин лозим аст, ки баҳри бехтар намудани маблағгузорӣ ва воридшавии маблағ ба соҳаи инноватсионии минтақа шароитҳои мусоид фароҳам оварда шавад. Яке аз ин иқдомҳо ин ҷалби маблағгузори хусуси дар самти рушди инноватсионии барномаҳои минтақавӣ ба шумор меравад.

Барои ин мутобиқгардонии корхонаҳои хурд ба навғониҳо хело муҳим аст. Қайд намудан зарур аст, ки соҳибкории хурд дар сохтори системаи инноватсионии минтақа байни илм ва истеҳсолот ҳамчун миёнарав баромад намуда дар натиҷа барои ташаккул ва самаранок истифодабарии захираҳои инноватсионии минтақа шароитҳои мусоид фароҳам меорад. Дар баробари ин: «...соҳибкории хурд танҳо дар ҳолати гузаштан ба тамсила ё сохти рушди инноватсионӣ метавонад ба самаранок истифодабарии захираҳои инноватсионии минтақа мусоидат намояд» [3].

Омор нишон медиҳад ки соҳибкории хурд дар Тоҷикистони марказӣ дар ҳолати рушд қарор дорад. Дар баробари ин новобаста аз вусъати ғаёлияти соҳибкори дар Тоҷикистони марказӣ ҳоло саҳми корхонаҳои инноватсионӣ, ки комёбиҳои илмӣ-татқиқотиро дар истеҳсолот қорӣ намудаанд дар маҷмӯъ бо корхонаҳои дар минтақа ва кишвар амалкунанда дар умум аз 5% зиёд нест. Ин масъала дар «Дурнамои рушди инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраҳои то соли 2020» баррасӣ шудааст [2, с7]. Барои ҳалли масъалаҳои мазкур дар доираи ҳуҷҷатҳои тасдиқшуда: «...зиёд намудани саҳми корхонаҳои саноатӣ, ки технологияи инноватсиониро дар истеҳсолот қори намудаанд нисбат ба шумораи умумии корхонаҳои саноатии истеҳсолии амалкунанда барои солҳои то 2020 ба 5-8% зиёд карда шаванд»- афзалиятнок шуморида мешавад [2.с.7].

Қайд намудан зарур аст, ки ҳалли масъалаҳои гузошташуда барои вусъат бахшидани қорҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва дар ин замина маблағгузори қорҳои илмӣ, ки яке аз шартҳои муҳими самаранок истифодабарии захираҳои инноватсионии кишвар ба шумор мераванд, нақши муҳим мебозанд. Дар баробари ин ҳамин далел ба инбат гирифта мешавад, ки яке аз шартҳои зарурӣ дар самти бунёд ва рушди соҳибкории инноватсионӣ ин мавҷудияти механизми асоснок танзимкунии давлатии соҳибкории хурду миёна ба навоарӣ шуморида мешавад. Вазиғаи асосии давлат ҳамчун субъекти рушди инноватсионӣ муҳаё сохтан ва ташаккули фазои мусоиди ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, ташкилӣ-идорақунӣ ва фазои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ мебошад. Ки ҳамаи ин дар ташаккул ва самаранок истифодабарии захираҳои инноватсионии минтақа бо дарназардошти манфиатҳои дигар иштироккунандагони қараёнҳои инноватсионӣ, ки ба қорҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар сатҳи системаи хоҷагидорӣ минтақа машғуланд хело зарур аст. Ба ғайр аз ин давлат дар ташаккул ва самаранок истифодабарии захираҳои инноватсионии минтақа бояд барномаҳои таҳия намояд, ки онҳо тавонанд қисматҳои асосии онро ташаккул диҳанд то онҳо барои инкишофи қанбаҳои ташкилӣ-идорақунии рушди инноватсионии давлат мусоидат намоянд.

Ҳамзамон ба он тавҷӯҳ намуд, ки самаранок истифодабарии захираҳои инноватсионии Тоҷикистони марказӣ аз бисъёр қиҳат ба он вобаста аст, ки қӣ қадар шароитҳо дар самти пешрафти таҳияҳои илмӣ- тадқиқотӣ фароҳам оварда шудаанд. Дар ин қарина яке аз олотҳои зарурии баланд бардоштани самаранокии истифодабарии захираҳои инноватсионии минтақа ин рушди муносибатҳои тарафайн дар самти соҳибқорӣ, давлат ва сектори илмии минтақа ба шумор меравад. Қайд намудан зарур аст, ки мавҷудияти чунин механизми ҳамгирӣ барои пешрафти маҳсулооти инноватсионӣ ҳамеша замина муҳаё менамояд, ки ин таркиби рушди захираҳои инноватсионии минтақаро ташкил медиҳад. Дар баробари ин ҳаминро аз мадди назар набояд дур қард, ки амалишавии самараноки

муносибатҳои тарафайн аз бисъёр ҷиҳат аз иштироки фаъоли муассисаҳои илмӣ, корхонаҳо ва макотиби олий дар ин раванд вобаста аст. Дар байни муассисаҳои илми-тадқиқотӣ нақши муҳимро макотиби олии мамлакат мебозад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки айни замон рушди инноватсионии Тоҷикистони марказӣ бештар аз ҳисоби захираҳои илмии макотиби олий таъмин карда мешаванд. Маҳз дар макотиби олии минтақа ҳиссаи зиёди муассисаҳои илмӣ-техникӣ, молиявӣ-иқтисодӣ, кадрӣ ва иттилоотӣ-коммуникатсионии захираҳои минтақа ҷойгир мебошанд, ки ин имкониятҳои васеъро дар самти ташаккул ва самаранок истифодабарии захираҳои инноватсионӣ фароҳам меорад. Яке аз нишондиҳандаҳои асосии захираҳои инноватсионии минтақа, ки рушди босуботи онро инъикос менамояд, ин инкишофи рушди шумораи донишҷӯёни макотиби олий мебошанд.

Бояд қайд намуд, ки ба ҳамаи ин дастоварҳои солҳои охир дар соҳаи илм ва макотиби олий нигоҳ накарда айни замон дар ҳамаи макотиби олии Тоҷикистони марказӣ фаъолнокии инноватсионӣ, бештар ҷалби донишҷӯён ба инноватсия дар ҳолати хело паст ба роҳ монда шудааст. Барои бартараф кардани ин камбуди ва зиёд намудан захираҳои инноватсионӣ бояд чораҳои мушаххас андешида шаванд. Яке аз самтҳои асосноки расидан ба ин мақсад рушди анборҳои техникии донишгоҳҳо дар минтақа ба шумор мераванд. Бояд дар назар дошт, ки ҳоло дар Тоҷикистони марказӣ бунёди чунин анборҳои техники ба ҷашм мерасанд. Вале ҳаминаро ҳам бояд гуфт, ки таҷрибаҳои худӣ нишон медиҳанд, ки бинобар зиёд будани монеаҳои иқтисодӣ анборҳои техникӣ бо таври бояду шояд қор мекунанд. Аз ин лиҳоз кори онҳо ба талаботҳои стандартҳои байналмиллалӣ ҷиҳати рушди инноватсионӣ ҷавобгӯ намебошанд. Барои ҳалли ин мушкилот яке аз омилҳои зарурӣ, ин батанзимдарории талабот ба натиҷаи маҳсули кори ин анборҳои техникӣ аз тарафи бозор мебошад. Дар ин раванд соҳибкории хурду миёна метавонанд нақши муҳим бозанд.

Муносибати фаъолнокии соҳибкории хурд бо муассисаҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва макотиби олии минтақа дар ин самт хело зарур аст. Яке аз роҳҳои имконпазири дар амал татбиқ намудани ин фарзия рушди собкорӣ-инкубаторӣ дар назди макотиби олии минтақа ба шумор меравад, ки вазифаи асосии он баланд бардоштаи самаранокии истифодабарии комёбиҳои илмӣ (маҳсулоти инноватсионӣ) аз ҳисоби маблағгузориҳои онҳо мебошад. Маълум аст, ки бе ташкили фазои мусоиди соҳибкорӣ ва баланд бардоштани дараҷаи маърифатнокӣ дар соҳаи соҳибкорӣ мо наметавонем ба натиҷаҳои дилхоҳ ноил шавем, махсусан дар самти рушди соҳибкорӣ-инкубатор. Ба ғайр аз ин бояд ба ҳалли масъалаҳои нисбатан зарур таввачӯх зоҳир намуд, ки ба қатори онҳо рушди омилҳои ҳуқуқиро метавон дохил намуд. Рушди омилҳои ҳуқуқӣ ба бунёди ва рушди инноватсионии соҳибкори дар шароити Тоҷикистони марказӣ ва кишвар шароит фароҳам меоварад.

Ба зами ин самаранок истифодабарии захираҳои инноватсиониро дар сатҳи минтақаҳои ҷудоғона бе пурзур кардани нақши мақомотҳои ҳокимияти маҳаллӣ дар ин раванд ғайриимкон аст. Барои ин механизми аниқӣ рушди инноватсионии минтақа метавонад ҳамчун заминаҳои объективӣ баромад кунад. Ба таркиби чунин механизм чораҳои маҷмӯии дастгирии давлатӣ дохил мешаванд, ки онҳо барои танзимкунии барномаҳои илмӣ-тадқиқотӣ равона шудаанд. Дар баробари ин таввачӯҳи ҳамаи иштирокчиёни ин раванд аз макотиби олий сар карда то корхонаҳои саноатӣ, соҳибкории хурду миёна ва фирмаю паркҳои техникӣ барои дар амал татбиқ намудани ин барномаҳои инноватсионӣ ҷалб карда шаванд, ки тавонанд самаранок истифодабарии захираҳои инноватсиониро дар минтақа таъмин намоянд. Инчунин бояд муайян намуд, ки иштирокчиёни раванди инноватсионӣ ба чӣ бештар ниёз доранд. Ин талаб менамояд, ки ҳамаи иштирокчиёни фаъолияти инноватсионӣ ба яқдигар дар алоқа бошанд. Барои ин бояд майдончаи инноватсионро бо дарназардошти имкониятҳои субъектҳои соҳаи мӯйян ва системаи хоҷагидории минтақа дар умум ташкил кард.

Ҳамин тариқ таҳлилҳо нишон доданд, ки самаранок истифодабарии захираҳои инноватсионӣ таъмини рушди устувори масоили ҳудудии иқтисоди миллиро таъмин менамоянд. Дар ин асно бо дарназардошти таҳлилҳои баррасишуда гуфтан мумкин аст, ки

айни замон Тоҷикистони марказӣ пойдевори асосии рушди инноватсионии иқтисодиёти кишвар мебошад. Минтақа дорои бартарҳои назарраси инноватсионӣ мебошад, ки албатта барои бунёди иқтисодиёти рақобатпазире, ки ба татбиқи барномаҳои илмӣ асоснок аст хело муҳим аст. Дар баробари ин ҳоло барои Тоҷикистони марказӣ вазифаи мубрам, ин баланд бардоштани самаранокии истифодабарии захираҳои инноватсионии минтақа мебошад.

АДАБИЁТ

1. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 г.// Утверждено Постановлением Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 1 декабря 2016 года, № 636. - Душанбе, 2016. - С.26.
2. Стратегии инновационного развития Республики Таджикистан на период до 2020 г.//Утверждено Постановлением Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 30 мая 2015 года № 354. - Душанбе, 2015. - С.1.
3. Султонов З. С. Направления и механизмы развития инфраструктурного обеспечения предпринимательства в Республике Таджикистан/ Султонов З. С., Саидова М.Х., Табарова Д.А.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. №3(28)-2019. - С.43-47.

УДК: 368

Содиқов Р.Х.

СУҒУРТАИ ХАВҒҲОИ МОЛИЯВӢ ДАР ШАРОИТИ НОМУӢТАДИЛИИ ИҚТИСОДИЁТ

Дар мақола моҳияти хавфҳои молиявӣ кушода шуда, намудҳои асосии ин хавфҳо ҷудо ва тасниф карда шуда, шартҳои аз ҳама муҳими пешниҳоди хавфҳо ба ташкилоти суғуртавӣ аниқ карда шудаанд. Муаллиф сабабҳои объективии рушдкарда набудани соҳаи суғуртаи хавфҳои молиявиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аниқ карда, баъзе намудҳои хавфҳои молиявиро тавсиф карда, афзалиятҳои ба таври маҷмӯи суғурта кардани хавфҳои молиявӣ субъектҳои хоҷагидориро муайян кардааст.

Калидвожаҳо: хавфҳои молиявӣ, субъекти хоҷагидорӣ, ҳодисаи суғуртавӣ, идоракунии хавфҳо, шартномаи суғурта, ташкилоти суғуртавӣ, суғурташаванда, манфиати суғуртавӣ, суғуртакунии маҷмӯӣ, худсуғуртакунии.

Содиқов Р.Х.

СТРАХОВАНИЕ ФИНАНСОВЫХ РИСКОВ В УСЛОВИЯХ НЕСТАБИЛЬНОСТИ ЭКОНОМИКИ

В статье раскрыта сущность финансовых рисков, выделены и охарактеризованы основные виды этих рисков, уточнены самые важные условия передачи рисков страховщику, определены основные элементы, составляющих страхование финансовых рисков. Автором уточнены объективные причины неразвитости отрасли страхования финансовых рисков в Республике Таджикистан, раскрыта сущность основных принципов страхования финансовых рисков, охарактеризованы некоторые виды страхования финансовых рисков, определены преимущества комплексного страхования финансовых рисков хозяйствующих субъектов.

Ключевые слова: финансовые риски, хозяйствующий субъект, страховой случай, управление рисками, договор страхования, страховщик, страхователь, страховой интерес, комплексное страхование, самострахование.

Sodikov R.H.

INSURANCE FINANCIAL RISK IN CONDITION OF INSTABILITY OF THE ECONOMY

In clause is revealed essence financial risk, are chosen and characterized main types these risk, are elaborated the most important conditions of the issue risk insurer, are determined main elements, forming insurance financial risk. The Author are elaborated objective reasons not developed branches of the insurance financial risk in Republic of Tajikistan, is revealed essence of the cardinal principles of the insurance financial risk, are characterized some types of the insurance financial risk, is determined advantage of the complex insurance financial risk managing subject.

Keywords: financial risks, managing subject, insurance event, management risk, insurance contract, insurer, underwriter, insurance interest, complex insurance, insurance itself.

Риски присущи деятельности любому хозяйствующему субъекту. Существуют многочисленные виды рисков, среди которых особое место занимают финансовые риски. Те риски, которые связаны с вероятностью возникновения финансовых убытков, называются финансовыми рисками. Эти риски могут возникнуть в процессе реализации хозяйствующими субъектами различных видов деятельности, как производственной, коммерческой, инвестиционной, инновационной, кредитной и т.д.

Финансовые сделки и коммерческая деятельность хозяйствующего субъекта являются источником или средой возникновения финансовых рисков [7].

Финансовые риски подразделяются на следующие виды: инвестиционный; кредитный; валютный.

Инвестиционный риск возникает в процессе реализации инвестиционных проектов и осуществлении инвестиционных вложений и связано с возможностями получения как положительного, так и отрицательного результата.

Кредитный риск связано с опасностью несвоевременной выплаты денежных средств со стороны покупателей за полученные товары в кредит. При этом происходит обесценивание денег, которые поступают к продавцу товаров и результате этого возникают инфляционные риски.

Валютный риск - это вероятность получения либо убытки, либо выгоды в результате изменения курса валют. Особенностью валютного риска заключается в том, что в связи с влиянием различных макроэкономических факторов на курс валюты, управлять этим риском очень сложно.

К страховым случаям, связанным с финансовыми рисками относятся неполучение или недополучение запланированного дохода (прибыли) причинами которых могут быть: несвоевременное реализации товаров (работ, услуг); не функционирование некоторых производственных мощностей хозяйствующего субъекта; уменьшением уровня доходности; нарушение контрагентом обязательств по сделке и его неплатежеспособность.

Необходимо отметить, что характерной особенностью рисков, в том числе финансовых, заключается в возможности управления ими, а также минимизации финансовых и материальных убытков. Чтобы достичь данной цели, в мировой практике применяются много методов и способов управления рисками, один из важнейших которых является страхование.

При страховании финансовых рисков в качестве объекта выступают имущественные интересы полисодержателя, связанных с денежными ресурсами и доходами хозяйствующего субъекта. Страхование финансовых рисков гарантирует возмещению ущерба или неполученных запланированных доходов (т.е. упущенной выгоды) хозяйствующего субъекта в результате нарушения обязательств, взятых на себя его

контрагентами в договорных отношениях. Страхование финансовых активов непосредственно связано с возмещением вероятных убытков, если страхователь получает отрицательный результат, т.е. фактически полученный доход будет меньше ожидаемого. Размер страхового возмещения определяется как разницы между заранее оговоренной (страховой суммой) и фактически полученным доходом.

Любое юридическое лицо или дееспособное физическое лицо может заключать договор страхования финансовых рисков и стать страхователем (полисодержателем) или выгодополучателем. Данное лицо может заключить договор страхования либо в свою пользу, либо в пользу другого лица [5].

Договор страхования финансовых рисков разрабатывается исходя из особенности и задач деятельности страхователя и его финансовых возможностей. Основанием для заключения данного договора является заявления страхователя, в котором содержится данные сведения: предмет договора; наименование страховых случаев; объем страховой суммы; размер страхового тарифа; объем страхового взноса и порядок его уплаты; срок договора.

Страхование финансовых рисков для страховщиков Республики Таджикистан является новым продуктом. Исходя из этого, страхователи, прежде чем обращаться к страховщикам, должны точно уточнить те финансовые риски, которые они хотят передать страховщику. Такие риски имеют определенные характерные черты, в том числе:

1. *Возможности страхование финансовых рисков.* В соответствии с законодательством Республики Таджикистан все виды финансовых рисков подлежат страхованию. Однако, необходимо отметить, что страховая защита, предоставляемая страховщиками не может полностью обеспечить безопасности страхователей от всяких финансовых рисков и это связано с неопределенностью возникновения страховых случаев по некоторым видам финансовых рисков в условиях нестабильности экономического развития страны [3, с. 110]. Следовательно, страхователю необходимо до заключения договора страхования точно уточнить возможности страховщиков по страхованию финансовых рисков, а также определить свои собственные ресурсы по финансированию этих рисков.

2. *Страховой интерес.* Хозяйствующие субъекты способны самостоятельно определить финансовые риски, которые они могут сами управлять или финансировать, а также уточнить те финансовые риски, которые необходимо передать страховщику, так как финансовый потенциал хозяйствующих субъектов не позволяет им покрывать крупные убытки. Следовательно, по вопросу страхования финансовых рисков отличают два вида страхового интереса страхователя: полного и частичного. Полный страховой интерес означает необходимость финансирования всех финансовых рисков страхователя. По частичному страховому интересу страхователь может получать от страховщика определенную долю ущерба, возникающего в результате наступления страхового случая. Частичный страховой интерес или частичное возмещение ущерба предполагает, что хозяйствующий субъект должен иметь страховой или резервный фонд для того, чтобы осуществлять покрытия убытков за счет собственных средств.

3. *Объем собственных средств страхователя для возмещения материального или финансового ущерба.* Одним из важнейших условий финансирования финансовых рисков или возмещение убытков, возникающих в результате наступления страховых случаев, является объем собственных средств страхователя. Каждый хозяйствующий субъект самостоятельно, используя своего практического опыта, идентифицирует потенциальные финансовые риски, присущие его финансово-хозяйственной деятельности, и определяет соотношение финансирования этих рисков собственными денежными средствами и финансовыми возможностями страховой компании.

4. *Нерегулируемость и непрогнозируемость финансовых рисков.* Недостаточность объема необходимых информации, нехватка ресурсной базы и уровень практических

знаний не позволяют провести диагностику и оценить уровень вероятности наступления страховых случаев и рассчитать возможные убытки. Даже если хозяйствующий субъект имеет информацию о потенциальных финансовых рисках, финансовый менеджер не может точно прогнозировать и регулировать рисков.

Необходимо отметить, что основными элементами, составляющих страхование финансовых рисков являются:

- страхование рисков банков и других финансово-кредитных организаций;
- страхование права собственности («титальное страхование»);
- страхование инвестиций в ценные бумаги [1, с. 502].

На наш взгляд, высокий уровень субъективности при оценке финансовых рисков является главной причиной не очень совершенности страхования финансовых рисков.

Управление финансовых рисков как основным и неотделимым элементом деятельности хозяйствующих субъектов, во многом зависит от принятых как экономических, так и управленческих решений. Следовательно, именно по этой причине, процесс выявления финансовых рисков, которые не зависят от прямого человеческого влияния, является сложным.

На наш взгляд, другими объективными причинами неразвитости страхования финансовых рисков в Республике Таджикистан считается недостаточный объем спроса страхователей к данным рискам, а также отсутствие соответствующего уровня квалификации работников страховых компаний по управлению финансовыми рисками.

Необходимо отметить, что страхование финансовых рисков играет очень важную роль, как для отдельных юридических и физических лиц, так и для национальной экономики в целом [4, с. 60]. В зарубежных странах широко применяется страхование различных видов финансовых рисков, например, страхование от перерывов в производственном процессе. Необходимость страхования такого вида риска существует и в Республике Таджикистан, так как перерывы в производственном процессе негативно влияют на финансово-хозяйственную деятельность отдельных хозяйствующих субъектов, а также может нарушать целостность национальной экономики.

Страхование финансовых рисков осуществляется на основе нижеследующих принципов:

- рисковать больше возможности собственного капитала нельзя;
- необходимо прогнозировать возможные последствия наступления рискованных ситуаций и склонность к риску должен быть рациональным и целесообразным.

Сущность первого принципа заключается в том, что до инвестирования своих средств инвестору необходимо:

- оценить максимальный объем возможного ущерба от наступления данного риска;
- сравнить объем потенциальных убытков с размером вложенных средств;
- сравнить объем потенциальных убытков с общим объемом собственных финансовых средств инвестора;
- оценить уровень вероятности банкротства инвестора в случае получения крупного ущерба.

Второй принцип гласит, что, заранее зная о максимальном объеме возможного ущерба, инвестор должен определить, что к кому последствию может привести такой ущерб, какова вероятность наступления риска [2, с. 215]. Исходя из этого, инвестору необходимо принять рациональное решение, т.е. либо отказаться от принятия такого риска, либо удержать этот риск на свою ответственность, либо передать страховщику.

Сущность третьего принципа особенно ярко выражается в процессе передачи финансовых рисков страховой компанией. В данном случае инвестору необходимо уточнить оптимальное для него соотношение между страховым взносом и страховой суммой.

Страховой взнос - это сумма, уплачиваемая страхователем страховщику. Страхователь, передавая свои риски страховщику, обязан будет платить за эти риски. Страховой взнос является основным источником доходов страховщика.

Денежные средства, на которых заключен договор страхования, называются страховой суммой. Страховая сумма - это объем ответственности страховой компании перед страхователем.

Эффективность страхования финансовых рисков также зависит от размера страхового тарифа. Тарифная политика страховщика предполагает, что необходимо определить границы страхового тарифа по той методике, которой утвержден органом страхового надзора, а страховой тариф в каждом страховом договоре должен быть установлен отдельно, с учетом использования различных поправочных коэффициентов для того, чтобы вести учет характерных особенностей страхования и состояния страхового портфеля страховых компаний. Практика показывает, что, когда учитываются соотношения между портфелем страховщика и уровнем индивидуализации страхового тарифа, страхование становится эффективным, так как оно будет выгодным как для страховщика, так и для страхователя [8, с. 45].

Рассмотрим некоторые виды страхования финансовых рисков.

Страхование финансовых гарантий. Данный вид страхования является специальным видом поручительства и предполагает, что страховая компания предоставляет гарантий по выполнению тех финансовых обязательств, которые установлены в соответствующем договоре между кредитными организациями и заемщиком. Основными подвидами страхования финансовых гарантий являются: страхование акций и других видов ценных бумаг; страхование кредитов; страхование арендных или лизинговых сделок и т.д.

Страхование кредитных рисков. По данному виду осуществляется страхование кредитов, связанных с инвестиционными мероприятиями, также кредиты, выдаваемые по товарной форме, потребительские кредиты, материальные ценности и т.д. Договор страхования предусматривает защиты, как кредитора, так и заемщика.

Страхование инвестиционных рисков. Под инвестиционными рисками понимается вероятность возникновения события, результатами которых может быть либо убытки, либо выгоды. Субъекты инвестиционной деятельности путем заключения страхового договора могут защищать свои имущественные интересы, связанные с получением убытков, недополучения ожидаемого дохода, уменьшения объема запланированного дохода, заранее установленного в договоре страхования и т.д.

Страхование имущества или активов. Заключая договор имущественного страхования, страхователь защищает свои имущества от различных рисков и непредвиденных ситуаций. Договоры имущественного страхования заключаются по различным системам, в том числе: система неполного или частичного страхования (страхование пропорциональной ответственности); система первого риска; система предельной ответственности; франшиза и т.д. Страховые выплаты осуществляются страховщиком в зависимости от того, что договор страхования заключено по какой системе.

Страхование депозитных рисков. Данный вид страхования гарантирует депозитору получить свои вложение средства в банк в случае возникновения банкротства банка или аннулирования лицензии банка.

На наш взгляд, для более эффективного управления финансовыми рисками хозяйствующие субъекты могут использовать услуги страховщиков по комплексному страхованию рисков. До заключения договора комплексного страхования страховщик должен осуществлять нижеследующие мероприятия: идентифицировать возможные риски; проанализировать и оценить этих рисков; выбирать приемлемые методы воздействия на данных рисков. После проведения этих мероприятий заключается договор комплексного страхования.

Можно выделить несколько преимуществ комплексного страхования финансовых рисков:

- страховая компания, исходя из видов деятельности хозяйствующего субъекта, его материальных и финансовых возможностей, потенциальных рисков, которые характерны данному хозяйствующему субъекту, разрабатывает программу комплексного страхования;

- страховщик предоставляет страхователю несколько бонусов, в том числе, путем снижения страхового тарифа уменьшает размер страхового взноса, т.е. плата страхователя страховщику уменьшается; устанавливает рассрочки по уплате страхового взноса; проводит бесплатные консультации страхователю по вопросам страхования; прикрепляет отдельного работника страховой организации компании по обслуживанию договора комплексного страхования; по мере возможности применять систему «бонус-малус» и т.д.;

- страховая компания с целью дальнейшего сотрудничества и стимулирования страхователя может принимать всех страхуемых рисков, которые предлагает страхователь, даже если эти риски превышают финансовые возможности страховой компании, с учетом, что данных рисков частично или полностью передает на перестрахование;

- страховая компания все свои обязательства перед страхователем будет выполнять своевременно и без проблем, для того чтобы повышать свою репутацию перед страхователями и в дальнейшем больше привлекать страхователей к заключению договоров комплексного страхования [6, с. 124].

В международной практике для оценки эффективности страхования и самострахования широко применяется метод Хаустон. С использованием данного метода проводится оценка влияния разных рисков факторов на «стоимость предприятия». Основой для оценки стоимости предприятия может быть его свободные или чистые активы. На наш взгляд, разница между стоимостью всех активов предприятия и его обязательств составляет свободные активы предприятия. После заключения договора страхования и уплаты страховщику страхового взноса страхователю гарантируется возмещения убытков возникающих при наступлении рисков, оговоренных в договоре страхования [6, с. 127]. В соответствии с методом Хаустона при наличии договора страхования стоимость предприятия в конце финансового периода определяется по следующей формуле:

$$S' = S - P + r(S - P), \quad (1)$$

где, S' - стоимость предприятия в конце финансового периода;

S - стоимость предприятия в начале финансового периода;

P - объем страхового взноса;

r - средняя доходность действующих активов.

Любой хозяйствующий субъект путем формирования резервного или страхового фонда может осуществить финансирования рисков, присущих его деятельности, что называется самострахованием. Недостатком метода самострахование является недостаточности объема средства резервного фонда хозяйствующего субъекта по покрытию крупных убытков. Средства резервного фонда хозяйствующего субъекта формируются в определенном, но не большом объеме и используются для возмещения небольших убытков. По методу Хаустона при самостраховании рисков стоимость оценивается по формуле:

$$SR = S - L - r(S - L - F) + iF, \quad (2)$$

где, SR - стоимость предприятия в конце финансового периода при самостраховании;

L - возможные убытки при наступлении страховых случаев;

F - объем фонда самострахование;

i - средняя рентабельность активов фонда самострахование.

В заключении можно сделать вывод, что страхование финансовых рисков, с одной стороны, является способом защиты потенциальных убытков от неполучения прибыли при реализации инвестиционных проектов и финансовых вложений, с другой стороны, средством улучшения финансового состояния хозяйствующих субъектов в условиях

нестабильности экономики, увеличения объема неплатежей и повышения уровня финансовых рисков.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гаврилов В.Н., Патюпа К.П., Гурьева Ю.В. Страхование финансовых рисков // Молодой ученый. - 2018. - №14. - С. 498-504.
2. Домашенко Д.В., Финогенова Ю.Ю. Управление рисками в условиях финансовой нестабильности. - М.: ИНФРА-М, 2018. - 323 с.
3. Пионткевич Н.С. Управление финансами хозяйствующего субъекта и финансовыми рисками. Екатеринбург: Изд-во АМБ, 2018. - 258 с.
4. Прозоровская Л.В., Бацких Л.В. Исследование процесса оценки финансовых рисков // Финансы и кредит, 2019. - № 33(237). - С. 57-63.
5. Рахимов Ш.М. Зарубежный опыт государственного регулирования инновационной деятельности в сфере услуг/ Рахимов Ш.М., Дусматов Б.М.//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2015. № 2/9 (190). С. 66-71.
6. Содиков Р.Х. Вопросы совершенствования управления хозяйственными рисками на предприятиях хлопкоочистительной промышленности Республики Таджикистан: дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Содиков Рахмон Хамроевич. - Душанбе, 2012. - 168 с.
7. Султонов З. С. Направления и механизмы развития инфраструктурного обеспечения предпринимательства в Республике Таджикистан/ Султонов З. С., Саидова М.Х., Табарова Д.А.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. №3(28)-2019. - С.43-47.
8. Хохлов Н.В. Прогнозирование эффективности страхования с точки зрения предпринимателя // Страховое дело, 2018. - №7. С. 41-49.

УДК 620.9 - 027.56

Хочаев Д.Х.

ТАҲЛИЛИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ ДИНАМИКАИ САРМОЯГЌЗОРИИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ЭНЕРГЕТИКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола нишондиҳандаҳои таҳлили вазъи сармоягўзори таъмини амнӣ ва энергетикӣ ҷумҳури дида баромада шудаанд. Муаллифон чунин меҳисобанд, ки барои баҳодихӣ ва бехатарӣ энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд таъмини сатҳи зарурии иқтисодӣ ва комплексӣ энергетикӣ, инчунин ҷалби сармоягӯзорон, танзими давлатӣ ва самаранок истифодабарӣ ва захираҳои энергетикӣ дар дохили минтақа, ки таъминоти мунтазами аҳоли ба барқро муҳаё месозад, амали карда шавад. Бо мақсади қабули қарорҳои муносиб бо назардошти таҳлили бехатарӣ энергетикӣ ҳолати муайяни динамикаи нишондиҳандаи сармоягўзорон дар ҷумҳури ва иқтисодӣ коркарди системаи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ бо назардошти мониторинги ҳаматарафаи комплексӣ энергетикӣ мамлакат ба мақсад мувофиқ аст.

Қайд кардан ҷои аз аст, ки асос барои таҳлили вазъи сармоягўзори таъмини амнӣ ва энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронидани таҳқиқотҳо дар соҳаи истеҳсол ва истеъмоли захираҳои энергетикӣ мебошад. Ба воситаи гузаронидани таҳлили комплексӣ

энергетикӣ мақсади баҳодии вазъи беҳатарии энергетикӣ мамлакат, шаҳрҳо, ноҳияҳо ва вилоятҳо муайян карда мешаванд.

Дар маҷмӯъ, мукамалгардонии усулҳо, таҳлили ва таъмини беҳатарии энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон хавфхоро дар иқтисоди миллӣ аз байн бурда, шароити муносиб барои рушди босуботи комплекси энергетикӣ ва баланбардории некуаҳволии аҳоли фароҳам меоварад.

Вожаҳои калидӣ: таҳлил, амнияти энергетикӣ, динамика, нишондиҳанда, сармоягӯзорӣ, беҳатарии иқтисодӣ, иқтисоди миллӣ, комплекси энергетикӣ.

Ходжаев Д.Х.

АНАЛИЗ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ДИНАМИКИ ИНВЕСТИЦИЙ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассмотрены показатели анализа инвестиционной ситуации в обеспечении энергетической безопасности страны. Авторы считают, что для оценки энергетической безопасности Республики Таджикистан необходимо обеспечение необходимого уровня мощности энергетического сектора, а также привлечение инвесторов, государственное регулирование и эффективное использование энергоресурсов в регионе. Для принятия соответствующих решений с учетом анализа энергетической безопасности целесообразно определять динамику показателей инвесторов в стране и экономического развития информационно-коммуникационных систем с учетом комплексного мониторинга энергетического сектора.

Следует отметить, что основой для анализа инвестиционного климата в сфере энергетической безопасности Республики Таджикистан является проведение исследований в области производства и потребления энергоресурсов. Цель оценки энергетической безопасности страны, городов, районов и регионов определяется посредством анализа энергетического комплекса.

В целом совершенствование методов, анализа и обеспечения энергетической безопасности Республики Таджикистан устранил риски в национальной экономике и создаст благоприятные условия для устойчивого развития энергетического сектора и повышения благосостояния населения.

Ключевые слова: анализ, энергетическая безопасность, динамика, индикатор, инвестиции, экономическая безопасность, национальная экономика, энергетический комплекс.

Khojaev D.Kh.

ANALYSIS OF DYNAMICS OF INVESTMENT IN ENERGY SECURITY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses the indicators of the analysis of the investment situation in ensuring the country's energy security. The authors believe that in order to assess the energy security of the Republic of Tajikistan, it is necessary to ensure the required level of capacity of the energy sector, as well as attract investors, government regulation and efficient use of energy resources in the region. To make appropriate decisions, taking into account the analysis of energy security, it is advisable to determine the dynamics of the indicators of investors in the country and the economic development of information and communication systems, taking into account the comprehensive monitoring of the energy sector.

It should be noted that the basis for the analysis of the investment climate in the field of energy security of the Republic of Tajikistan is research in the field of production and consumption

of energy resources. The purpose of assessing the energy security of a country, cities, districts and regions is determined by analyzing the energy complex.

In general, improving methods, analysis and ensuring energy security of the Republic of Tajikistan will eliminate risks in the national economy and create favorable conditions for sustainable development of the energy sector and improving the well-being of the population.

Key words: analysis, energy security, dynamics, indicator, investment, economic security, national economy, energy complex.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар иҷлосияи 63-юми СММ баромад намуда се масъалаи асосиро дар арсаи байналмиллалӣ ҳамчун масъалаҳои аввалиндараҷа ва глобалӣ арзёбӣ намудааст:

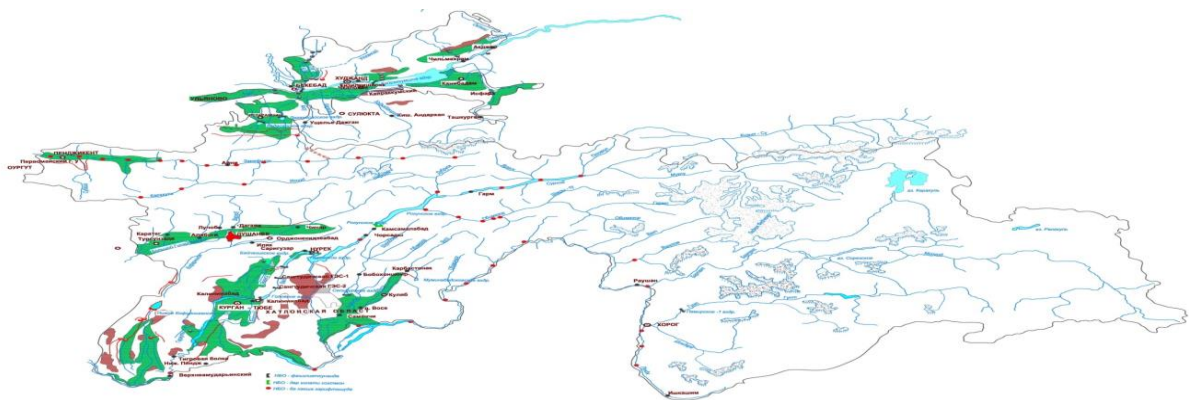
- 1) ин тағйирёбии иқлим дар рӯи замин;
- 2) таъминоти беҳатарии озуқаворӣ;
- 3) истифодаи самараноки захираҳои обию энергетикӣ ва расидан ба истиқлолияти энергетикӣ.

Албатта ин муаммоҳо ҳамчун масъалаҳои муҳимтарин дар арсаи байналмиллалӣ ба ҳисоб меравад ва агар дар сатҳи иқтисоди миллӣ баҳогузорӣ намоем ба ҳамагон маълум аст, ки имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон се масъала низ ба сифати самтҳои муҳимтарини рушди босу-боти иқтисодӣ арзёбӣ гардидаанд, ки ин

- а) баромадани ҷумҳурӣ аз бунбасти коммуникатсионӣ;
- б) таъминоти беҳатарии озуқаворӣ;
- в) истифодаи самараноки захираҳои обию энергетикӣ ва расидан ба истиқлолияти энергетикӣ мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз лиҳози захираҳои об нисбатан бой буда зиёда аз 50 % сарчашмагирии ҳавзаи баҳри Арал ба ҳудуди Тоҷикистон рост меояд. Ин захираҳо бо пирияхҳо, ки 6 %-и ҳудуди ҷумҳуриро фаро гирифтааст, якҷоя шуда захираҳои бузурги оби тозаро ташкил медиҳанд, ки он дар ҳаҷми 845 млрд. метри кубӣ арзёбӣ мегардад.

Чихеле, ки ба ҳамагон маълум аст дар маҷмӯъ 55,4 % захираҳои оби ҳавзаи баҳри Арал ба ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон рост меояд, ки он дар ҳаҷми 64,0 км³/сол арзёбӣ мегардад. Аз ин ҷост, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби бойгариҳои захираҳои об дар миқёси ИДМ баъди Федератсияи Руссия дар ҷои дуюм, дар миқёси Осиёи Марказӣ ҷои якум ва дар ҷаҳон ҷои 8-умро баъди Ҷумҳурии Чин, Федератсияи Руссия, ИМА, Бразилия, Ҷоир ва Ҳиндустон меистад.

Расми 1.- Захираҳои гидроэнергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар расми 1 захираҳои гидроэнергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудаанд, ки дар инҷо бо ранги сиёҳ НБО-и фаъолияткунанда, бо ранги сабз НБО-и дар ҳолати тавлид

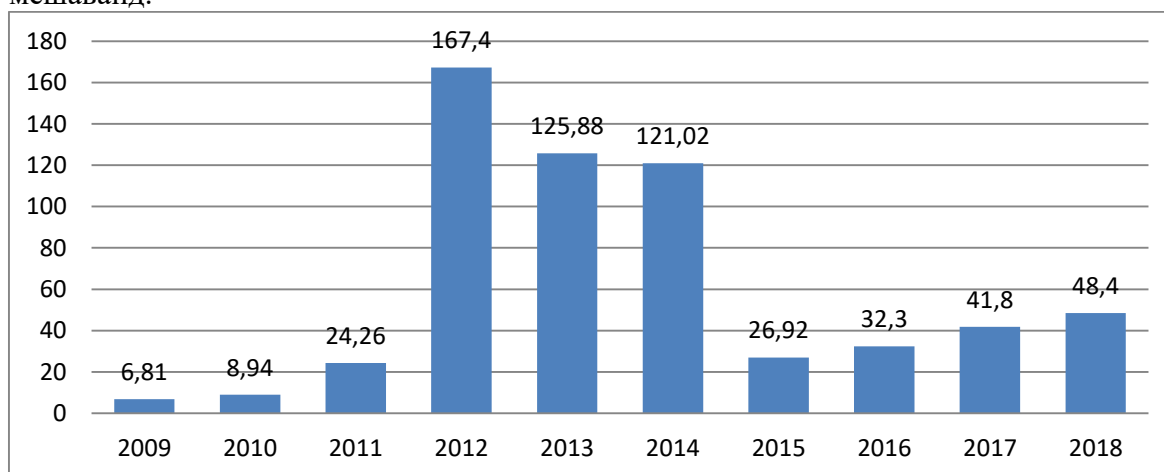
қарор дошта ва ичунин бо ранги сурх НБО-и дар нақша гирифташуда ва дар баробари ин иқтидори пирияхҳои ҷумҳури нишон дода шудааст.

Умуман қитъаи заминҳое, ки бо ранги сабз нишон дода шудаанд, баъди сохта ба истифода додани чунин НБО-и дар нақша гирифташуда ин қиёҳо ҳамчун заминҳои оби истифода бурда мешаванд, ки ба таъмини амнияти озуқавори таъсири мусбии худро мерасонанд.

Дар шароити рушди иқтисоди бозоргонӣ барои сохта ба истифода додани чунин НБО-и ҷалби сармоягузори дохилию хориҷи бениҳод муҳим буда, ба рушди соҳаи энергетикаи таъсири бениҳояд калон мерасонад.

Мо усули таҳқиқ додани амнияти энергетикаи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро пешниҳод намудем. Ин методология метавонад барои арзёбии таҳдидҳо ба фаъолияти бехатар ва рушди устувори комплекси сӯзишворӣ ва энергетикӣ истифода шавад.

Дар баробари ин се нишондиҳанда ба сифати маълумот истифода мешуд, ки захираҳои табиӣ дар минтақаро инъикос кунанд, иншооти истеҳсолӣ ва тақсими захираҳои сӯзишворӣ ва энергия, инчунин тавозуни истеъмоли энергия ва истеҳсолот истифода мешаванд.

Расми 2.- Раванди динамикаи сармоягузори дар соҳаи энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҷадвали 1.-Раванди динамикаи сармоягузори дар соҳаи энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2009-2018

Ном	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Саҳми «Барки Точик», млн. долл	0,45	0,90	7,32	4,41	1,86	0,58	4,75	4,93	5,9	6,1
Ҳаҷми сармоягузориҳои хориҷӣ, млн. долл	6,81	8,94	24,26	167,4	125,88	121,02	26,92	32,3	41,8	48,4

Манбаъ: Вазорати энергетика ва захираҳои обӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳисоби муаллиф.

Барои назорат кардани амнияти энергетикаи минтақаҳо пешниҳод карда мешавад, ки алгоритми зерин истифода бурда шавад:

1. Интиҳоби системаи нишондиҳандаҳо. Нишондиҳандаҳо бояд аз як тараф, мустақилона ва аз тарафи дигар самтҳои асосии бехатарии энергетикаро инъикос кунанд. Низомии пешниҳодшудаи нишондиҳандаҳо иқтидори энергетикаи минтақаро инъикос мекунад. Дар нишондиҳандаи таркиби он k_1 - истихроҷи канданиҳои сӯзишворӣ энергетикӣ ба ҳар як нафар, ҳазор сомонӣ; нишондиҳанда k_2 - истеҳсол, интиқол ва

тақсимои захираҳои энергетикӣ, ҳазор сомонӣ; k_3 - таносуби истеҳсоли неруи барқ ба истеъмоли он.

Биёед, дар системаи нишондиҳандаҳои пешниҳодшуда ҳаёти қарор мегирем. Нишондиҳандаи яқум истихроҷи канданиҳои сӯзишвории энергетикиро ба ҳар сари аҳолии нишон медиҳад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла нафт ва ангишт мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Дар соли 2018, кишвар 1907,0 ҳазор тонна ангишт ва 23,6 ҳазор тонна нафт истеҳсол карда шуд. Барои таъмини муқоисаи минтақаҳои мухталиф, истихроҷи канданиҳои сӯзишвории энергетикӣ ба ҳар сари аҳолии стандартизатсия карда мешавад.

Арзиши ҳадди аққали ин нишондиҳанда (0,20 ҳазор сомонӣ) бо тақсимои ҳаҷми умумии истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ ва энергетикӣ бар сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018 ҳисоб карда шудаанд. Баъдан нишондиҳандаи ҳадди аққал бо назардошти арзиши додасуда ҳисоб карда мешавад.

2. Нишондиҳандаҳои арзёбӣ. Барои муқоиса бо нишондиҳандаҳо, онҳо бо истифода аз функсияи шакли муқаррарӣ карда шуданд:

$$y = \begin{cases} 2^{\left(\frac{1-x}{x}\right)^{\frac{10}{3}}}, & \text{если } \frac{x}{a} > 1; \\ 2^{-\log_{10} \frac{x}{a}}, & \text{если } \frac{x}{a} \leq 1, \end{cases} \quad (1)$$

ки дар ин ҷо: x – қимати нишондиҳандаи ибтидоӣ, a – қимати канорӣ он.

Баъди мутобиқ шудан нишондиҳандаҳо дар миқдори яқбора каме нишон дода мешаванд [1;1,75], ки имконияти таҳлили раванди нишондодҳоро дар як чадвал нишон медиҳад. Истифодаи функсия (1) имкон дод, ки минтақаҳои зайлро муайян намоем: минтақаи "хатари фалокатҳо" $y_i < 0,25$; минтақаи «хатарноки муҳим» $0,25 < y_i < 0,5$; минтақаи "хатари назаррас" $0,5 < y_i < 0,75$; минтақаи "хатари муътадил" $0,75 < y_i < 1$; минтақаи "субот" $1 < y_i < 1,75$. Қимати канорӣ барои ҳамаи нишондиҳандаҳои муътадил $y_n = 1$.

Бояд қайд кард, ки дар давраи тирамоҳу зимистон чараёни об ба таври назаррас коҳиш меёбад, ки коҳиши иқтидори истеҳсоли неругоҳҳои барқии обиро муайян мекунад ва зарурати истифодаи маҳдудияти истифодаи неруи барқро мефаҳмонад. Талаботи соҳаҳои истеҳсоли Ҷумҳурии Тоҷикистон пурра қонеъ намегардад ва дар айни замон, мо ба 4,5 миллиард кВт/с дар як сол неруи барқ эҳтиёҷ дорем, ва метавонем мамлакатро пурра бо барқ таъмин кунад.

Мавриди зикр аст, ки дар соли 1990 истеҳсоли неруи барқ дар Тоҷикистон ба 3,426 киловатт/с баробар буд. Мувофиқи ин нишондиҳанда Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рейтингҳои кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон рейтингҳои хеле баланд дошт (27 мавқеъ) ва аз Юнон, Венгрия, Куриёи Ҷанубӣ, Венесуэла, Португалия, Малайзия ва ғайра пешсаф буд [2, С.73].

Бо вучуди ин, бо назардошти эҳтиёҷоти неруи барқ, бояд ба назар гирифта шавад, ки аҳолии деҳот, ки 73% -и аҳолии мамлакатро ташкил медиҳанд, танҳо 9% тамоми неруи барқро истеъмол мекунанд.

Мушоҳида карда шудааст, ки аз нигоҳи энергия, дарёи Зарафшон амалан омӯхта нашудааст. Дар тӯли давраи фаъолият дар дарё ва бандарҳои он 26 неругоҳи хурди барқи обӣ бунёд ёфтааст, ки ҳаҷми умумии 3,4 мВт ташкил медиҳад. Бисёре аз онҳо ихтисор шудаанд. Нуқтаи интиқоли қувваи барқи Ҷануб-Шимол 500 кВт бо вилояти Суғд бо системаи энергетикӣ ҷануби Тоҷикистон алоқаманд аст. Бинобар ин, барои қонеъ гардонидани ниёзҳои минтақа дар истеҳсоли қувваи барқ имконият пайдо шуд. Илова бар ин, воридоти қувваи барқ аз Ҷумҳурии Ўзбекистон қатъ гардид.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2011 94,0 фоизи неруи барқ дар вилояти Хатлон истеҳсол карда шуд, ки 29,5% захираҳои неруи барқро ташкил мекард. Ин на танҳо аз нуқтаи назари истифодаи яқхелаи иқтидори захираҳои минтақавӣ, коҳиш додани талафот

дар шабакаҳо ғайри самарнок ба ҳисоб меравад, балки аз нуқтаи назари бехатарии техногенӣ ва табиати фаъолияти системаи энергетикӣ низ чунин мебошад [4, С.84].

Мавҷудияти оқибатҳои табиӣи эҳтимолии (ярҷҳо, селҳо, заминҷунбӣ) ё садамае, ки дар яке аз марҳилаҳои Вахш ба вуқӯъ пайваст, метавонад тамоми системаи мавҷударо аз қор барорад. Илова бар ин, аз нуқтаи назари диверсификатсияи манбаъҳои неруи барқ метавонад бо истифодаи гидроэнергетика маҳдуд карда шавад.

Тибқи лоиҳа, моҳи апрели соли 2010 ҳатти баландшиддати интиқоли барқ «Чануб-Шимол» ва зеристгоҳи «Хучанд-500 / 220 / 35кВт» мавриди истифода қарор дода шуд. Сатҳи неруи барқи баландшиддат (500 кВт) «Чануб-Шимол» 325 километр, ҳатти қувваи барқ 220 кВт аз 32 километр дур шуд. Барои сохтмони ин иншоот 800 миллион сомонӣ (ё 420 миллион доллари ИМА) сарф карда шуд. Шабакаи нави таҷҳизот бо таҷҳизоти технологияи муосир муҷаҳҳаз буда, технология имконият медиҳад, ки коҳиши талафоти техникӣ аз 14% камтар карда шавад.

Дар ин маврид, ки пас аз бунёди ЛЭП-500 кВт-и Чануб-Шимол, ҳаҷми воридоти неруи барқ дар неругоҳҳои барқии гармидиҳии Ўзбекистон ва Туркменистон, ки арзиши муътадили арзон ва арзиши ҷаҳониро фароҳам овардааст, коҳиш ёфт.

Аз тарафи дигар, аз соли 2001 то соли 2017, 7892,0 млн. сомонӣ (1660 млн. доллари ИМА) ба рушди саноати энергетикӣ маблағгузорӣ шудааст, ки 80,7% -и ҳамаи сармоягузориҳои асосӣ дар соҳаи саноати Тоҷикистон ба нақша гирифта шудааст. Бахши энергетикаи Тоҷикистон яке аз самтҳои афзалиятноки рушди бахшҳои саноатӣ ва иқтисодии ҷумҳурӣ мебошад [3, С.5]. Вазифаи миллӣ дар ояндаи наздик ба даст овардани истиқлолият ва амнияти энергетикӣ мебошад. Бо дарназардошти хусусияти истехсол, бештари сармоягузориҳо дар соҳаи гидроэнергетикӣ ба сохтмони сарбандҳо, нақбҳои захбурӣ, каналҳои паҳнкунӣ, роҳҳои филиал, қорҳои сохтмонӣ ва насб ва ғайраҳо сарф мешаванд. Аз ин рӯ, гидроэнергетика саноати хеле гаронарзиш аст.

Дар баробари ин, ки қорҳои маҷмӯи Маҷмааи гидроэнергетикӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар манотиқи барқароршавандаи энергия амалӣ карда мешавад, ки он самаранокии худро дар фаъолияти истифодабарӣ шарҳ медиҳад, вале вобаста ба шароитҳои лоиҳа, аз 25 то 30 сол давомнокии сармоягузориҳо дорад.

Ин кишварҳои абар қудрат, пеш аз ҳама ИМА ва Чин, баъд Русия ва Ҳиндустон; Эрон, Покистон, Ҷопон, кишварҳои Иттиҳоди Аврупо дар рушди минтақаи мо нисбатан камтар фаъол мебошанд. Дар Осиёи Марказӣ бозори хусусии хоси сиёсатгузориё, ки дар он ҷо аҳдҳои қалон вучуд дорад, пайдо шуд; Дар ин бозор "кишварҳои харидор" манфиатҳои худро бо кишварҳои "фурӯшандаҳо" бо эҳтиёҷоти худ ҳамоханг мекунанд.

Дастрасӣ ба ҳалли мушкилоти идоракунии экологӣ хеле самаранок, вале муваффақ аст. Аз оғози соли 2008 арзёбии мустақили экспертизаи лоиҳаи сохтмони НБО-и "Роғун" дар назар аст, ки имкон медиҳад арзиши истифодаи обро дар поёноби дарёи Вахш таъмин намояд.

Дар доираи Барномаи мазкур 189 неругоҳи хурди барқи обӣ пешбинӣ шудааст, ки иқтидори он 26,8 мВт мебошад. Ҳукумати Тоҷикистон барои рушди захираҳои гидроэнергетикӣ кӯшишҳои назаррас харҷ менамояд, ин имконият медиҳад, ки онҳоро ҳамчун воситаи асосии ҷавобгӯ ба эҳтиёҷоти неруи кишвар, инчунин дар соҳаи афзоиши содирот ҳисоб намоем.

Яке аз мақсадҳои асосии рушди бозори хизматрасонии энергетикӣ таъмини амнияти энергетикӣи кишвар мебошад.

Масалан, таълимоти амнияти энергетикӣи Русия тасвирҳои зеринро пешкаш мекунад: «Амнияти энергетикӣ ҳолати муҳофизати давлат, иқтисоди он ва шаҳрвандон аз таҳдиди норасоии неруи барқ ва таъмин намудани эҳтиёҷоти зарурии энергетикӣ бо захираҳои энергетикӣи дастраси захираҳои сӯзишворӣ ва энергетикӣ, инчунин муҳофизат аз поймолкунии субот, таъмини мунтазами сӯзишворӣ ва энергия мебошад» [1, С.304].

Умуман дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бехатарии энергетикӣ бояд 3 омилҳои асосиро тавсиф диҳанд:

1) Комплекси сӯзишворӣ ва энергетикӣ бояд қонё гардонидани талаботи дохилии энергетикаро таъмин намояд. Аммо ҳамзамон, дастрасӣ ба манбаъҳои боэътимоди неруи барқ дар давраи тирамоҳу зимистон мушкилоти ҷиддӣ дар соҳаи энергетикӣ боқӣ мемонад. Ҳар як зимистон дар кишвар бӯҳрони энергетикӣ вучуд дорад. Дараҷаи энергетикӣ зимистон аз 2,2 то 4,5 миллиард киловатт-соат баробар аст, ки ин ба мақомоти давлатӣ водор месозад, ки маҳдудиятҳои расмии захираҳои энергетикӣ аҳолиро ҷорӣ кунад.

2) Сатҳи истеъмоли иқтисодиёт бояд захираҳои энергетикӣ аз ҷиҳати иқтисодӣ, таъмини пардохти сектори саноати иқтисод ва аҳолии кишвар тавассути ҷорӣ намудани тарифҳои иҷтимоӣ имтиёзнок истифода барад [5].

Дар асоси ин принсипҳои муҳим барои таъмини амнияти энергетикӣ кишвар инҳо дохил мешаванд:

Татбиқи диверсификасияи навҳои энергетикӣ ва сӯзишворӣ: рушди лоиҳаҳои хурди гидроэнергетикӣ, ҷалби манбаъҳои алтернативии нерӯи барқ;

- Аввалияти бозори истеъмоли энергетикӣ аз содироти онҳо: мувофиқати талабот ба қувваи барқ ва талабот дар давраҳои гуногуни сол бо сабаби азнавташкилкунии муносибатҳои воридотӣ содиротӣ бо кишварҳои ҳамсоя;

- Кафолати таъмини аҳоли бо энергияи пурра дар давоми фаъолияти мӯтадили маҷмӯи сӯзишворӣ энергетикӣ ва дараҷаи ҳадди ақал дар сурати ҳолатҳои фавқуллода;

- Татбиқи дастгирии давлатии лоиҳаҳои энергетикӣ дар комплекси сӯзишворӣ ва энергетикӣ, инчунин фароҳам овардани шароит барои ҷалби сармоягузoron ба бахши сӯзишворӣ ва энергетикӣ ҷумҳурӣ;

- Таъмин намудани принсипи шаффофияти вазъ дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ, истифодаи ғайрисамаранокӣ истеъмолкунандагон дар бораи сатҳи нархҳои неруи барқ, таъмин ва интиқоли захираҳои энергетикӣ.

Умуман, таҳлили вазъият ва таъмини амнияти энергетикӣ нишон медиҳад, ки дар тӯли даҳ соли охир дар Тоҷикистон тамоюли манфӣ пайдо шудааст, ки бо омилҳои зерин оварда шудаанд:

- паст кардани сатҳи боварии фаъолияти таҷҳизот дар ҳамаи соҳаҳои комплекси сӯзишворӣ энергетикӣ, аз он ҷумла сарчашмаҳои электрикӣ, хатҳои барқ, системаҳои интиқоли гази қубурӣ вобаста ба бад шудани таҷҳизоти асосӣ;

- кам кардани захираи зарурии истеҳсоли неруи барқ ва гармӣ, газ, нафт ва ангишт;

- кам шудани ҳаҷми таъминоти ҳамачонибаи захираҳои энергетикӣ;

- паст кардани шиддат дар ҷустуҷӯи геологӣ, истеҳсол ва коркарди захираҳои энергетикӣ;

- набудани сармоягузорӣ дар барқарорсозӣ ва рушди бахши сӯзишворӣ ва энергетикӣ;

- истифодаи бесамари энергия аз ҷониби истеъмолкунандагони ҳамаи категорияҳо;

- пардохт накардани маблағи истифодаи қувваи барқ ва газ дар дохили ҷумҳурӣ.

Вобаста бо ин аз байн бурдани тамоюлҳои манфӣ дар сатҳи иқтисоди миллӣ аз ҷониби худ амалӣ карда намешаванд, ки он ин равандро дар якҷоягӣ бо кишварҳои Осиёи Марказӣ, Иттиҳоди Авруосиё дар соҳаи рушди саноати сӯзишворӣ-энергетикӣ барои оянда ва ояндаи наздик талаб менамояд.

Хулоса вобаста бо сатҳи рушди соҳаи энергетика дар ҷумҳурӣ омилҳои ҷалбнамои ва ҳавасмандии барои сармоягузoron дохилию хориҷи муҳим мебошад ва давлати мо ба ин ниёз дорад то он даме, ки пурра истиқлолияти энергетикӣ ба даст орад.

АДАБИЁТ

1. Доктрина «Энергетической безопасности Российской Федерации. М.: МГФ «Знание», 2000. - с.304. (1)

2. Никитенко А. Ф. Перспективы развития электроэнергетики Таджикистана. В Кн. Народнохозяйственное значение Нурекской ГЭС. - Душанбе: Ирфон, 1964. - с.73. (4)
3. Официальный сайт Министерства энергетики и промышленности Республики Таджикистан <http://www.minenergoprom.tj/energetika.php>; -С.5. (5)
4. Промышленность Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2012. - с.84. (7)
5. Султонов З.С. Направления и механизмы развития инфраструктурного обеспечения предпринимательства в Республике Таджикистан / Султонов З.С., Саидова М.Х., Табарова Д.А. // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2019. № 3(28). - С. 43-47.

УДК 338.242:332.1(575.3)

Зубайдов С.

ХУСУСИЯТҲОИ МИЛЛӢ ДАР РАВАНДИ ФАӢОЛИЯТ ВА РУШДИ БОЗОРИ ИСТЕЪМОЛӢ

Дар мақола таҷриба ва асосҳои назариявӣ ва методологии фаъолияти бозори истеъмоли ва анъанаю расму оинҳои мардум баррасӣ карда мешавад. Илова бар ин, принсипҳои фаъолияти бозори истеъмолии миллии баррасӣ карда шуда, таснифоти аломатҳои бозор амалӣ карда мешаванд. Инчунин хусусиятҳои миллии рушди бозори истеъмоли қайд карда шудааст.

Калимаҳои асосӣ: анъанаҳо ва урфу одатҳо, хусусиятҳо, принсипҳо, фаъолият, рушд, бозори истеъмоли.

Зубайдов С.

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО РЫНКА

В статье изучен опыт и теоретико-методических основ функционирования потребительского рынка, а также традиций и обычаев народа. Кроме того, рассмотрены принципы функционирования национального потребительского рынка, проведена классификация признаков рынка, выделены национальные особенности развития потребительского рынка.

Ключевые слова: традиций и обычаев, особенность, принципы, функционирования, развития, потребительский рынок.

Zubaidov S.

NATIONAL FEATURES OF FUNCTIONING AND DEVELOPMENT OF THE CONSUMER MARKET

The article examines the experience and theoretical and methodological foundations of the functioning of the consumer market, as well as the traditions and customs of the people. In addition, the principles of functioning of the national consumer market are considered, the

classification of market features is carried out, and national features of the development of the consumer market are highlighted.

Keywords: traditions and customs, feature, principles, functioning, development, consumer market.

В современных условиях развития экономики, важным направлением повышения эффективности производства и сферы услуг является определение места и роли потребительского рынка (ПР) с учетом национальных особенностей [1]. Анализ экономической литературы показывает, что ПР представляет совокупность социально-экономических отношений в сфере обмена, обеспечивающую удовлетворение спроса населения территориальных преобразований.

Потребительский рынок состоит из рынка продовольственных и непродовольственных товаров, а также из рынка услуг. Необходимо отметить национальный фактор, влияющий на потребительский рынок, а также факторы социального и демографического характера, факторы, связанные со спросом и предложением, структуре цен, формировании новых информационно-коммуникационных технологий, появлении современных форм торгового оборудования, технологий организации управления и развитием производства, реализации товаров и оказания услуг. В этих условиях важным считаем сегментацию рынка на основе выделения следующих критериев:

- географические (территория, климатические условия, административно-территориальное деление, удаленность от производителей и др.);
- демографические (возраст, пол, размер семьи, количество детей и др.);
- социально-экономические (социальная и профессиональная принадлежность, уровень образования и доходов, национальность, религиозные убеждения и др.).

Выделенные критерии рассматриваются во взаимосвязи и являются объективными и общими. При этом также следует выделить субъективные поведенческие критерии: стиль жизни; личностные качества; мотивы и др.

Вместе с тем важным считаем изучение национальных особенностей совершенствование и развития регионального потребительского рынка.

В процессе исследования национальных особенностей развития потребительского рынка следует уделить изучению обычаев и традиций народа. Согласно достоверным источникам: «...таджики являются одной из самых древних народов в мире, об этом свидетельствуют письменные источники и результаты археологических раскопок, проводимых на территории Таджикистана. Согласно этим результатам, они уже проживали, в конце верхнего палеолита, 15-20 тысяч лет назад. За годы существования, они сохранили многие древние традиции и обычаи своих предков, особенно язык. Таджики на протяжении нескольких поколений проживают вместе как многодетная семья, они доброжелательны и гостеприимны» [2].

Особое место следует отнести изучению ремесла и занятиям таджикского народа. В быту при обработке земли использовались пахотные орудия труда и кетмени. В свою очередь скотоводство также играло дополнительную составляющую роль. В теплое время года его перегоняли на возвышенную местность подальше от населенного пункта, где часть жителей вместе со скотом переселялись для пастбы.

В равнинах жители занимались разными видами деятельностью, такие как изготовления тканей (хлопковые, шелковые, шерстяные и суконные), также развивалось ювелирное и гончарное ремесло. Резьба по дереву и гачу имели древнюю традицию и по сему часто пользовалось спросом. На возвышенных селениях таджики изготавливали шерстяные ткани (мужчины), а также занимались вязанием и вышивку (женщины).

Таджики особое место уделяли строительству жилья. В основном поселения были тесно застроенными друг к другу и компактными. До сегодняшнего дня традиционная

одежда оставила некоторые элементы из прошлого, такие как верхнюю одежду – халат, тубетейки, платки. Хотелось бы отметить, что и в настоящее время девушки также массово носят традиционные платья, как и в целом по Центральной Азии.

Особое место таджики уделяют разнообразным своеобразным продовольствиям. В горных районах основным продуктом питания были хлеб в виде лепёшек. Также в обиходе были и молочные продукты питания, топленое масло, сухой сыр. Из горячего блюда употребляли лапшу, манты, а также фрукты и овощи. Из мясных продуктов зачастую употребляют мяса баранины, говядины, но изредка и козье мясо. Традиционное блюдо под праздничный стол в равнинных местностях всегда был плов, а в горных районах шурпо из баранины (суп). Из сладостей – набот (кристаллический сахар), халва, нишоло (взбитые из белка куриных яиц) и т.д. Из напитков пьют в основном зеленый чай, но временами и черный.

Следует выделить традиционные свадебные обряды. В регионе Центральной Азии в основном свадебные обряды начинаются с договоренностями помолвкой между старейшинами обеих семей. Свадьба имеет своеобразную продолжительность, где в течении 7 дней проходят пиршества. Первый день включает в себя церемонию провозглашения брачного союза между женихом и невестой, три последующие дня каждая семья устраивает банкет на своей территории. Пятый день жених со своими родственниками приезжают в дом избранницы, где молодожены связывают свои обязательства перед имамом (священнослужитель). В этот обряд входит выпить воду из пиалы и вкусить кусочек мяса с солью, после чего они имеют право быть вместе. Далее начинается свадебное празднование с песнями и танцами до поздней ночи. После этого жених и невеста на одной лошади едут в дом жениха. На следующий день родители невесты едут в дом жениха, где отмечают завершения брачного союза.

После свадьбы, в течении сорока дней, жених и невеста живут в родительском доме жениха скрываясь от людских сглаз и порчей.

При встрече люди обычно приветствуют друг друга пожатием руки и со словами ассалому алейкум - это означает - мир вашему дому. А вот с женской половиной рукопожатие не принято, звучит только голословное приветствие, прижимая правую руку к груди.

При входе в дом, гостю предложат вымыть руки и подадут полотенце. Таджикский народ испокон веков всегда славился гостеприимством. Обычно таджики садятся на пол, который застеленный коврами. Перед тем как начинать трапезу читают «дуа» восхваление Аллаху и приветствие гостей. После употребления пищи обряд повторяется. Данная традиция присуща таджикам, так как от религиозных обрядов гостя не упоминают. За дастарханом самый младший из хозяев разливает чай. Когда таджики, приглашают гостя домой, за частую плов является главным блюдом.

Значимым праздником таджикского народа является Навруз. Его отмечают 21 марта в день весеннего равноденствия. Все, кто проживает в кишлаках и селениях очень тщательно готовятся к нему. На дастарханах выставляют различные блюда, но основное блюдо в этот день считается сумалак. Дастарханы также заполняются и на другие праздники такие как иди Курбан, Рамазан, Сада и Мехргон, а также Новый год, Праздник Победы и День матери.

Важной традицией у таджиков является чаепитие. Эти действия происходят обычно в местечках под названием – чайхана, где любой желающий может выпить чаю и пообщаться на разные темы.

На основе изучения народных традиций и обычаев нами установлено, что удовлетворение потребностей в основном осуществляется на основе производства продовольственных и непродовольственных товаров местными ремесленниками и народными умельцами, которые их реализуют на действующие рынки. Кроме того, важное место в решении этого вопроса играют организуемые воскресные рынки (раньше были

известны, как джумабазар, душанбебазар и т.п.) в городах и крупных кишлаках, а также ярмарках и выставках.

В целом изучение традиций и обычаев дает основания более детально рассматривать вопросы функционирования и развития национального потребительского рынка. В Республике Таджикистан особое внимание уделяется регулированию традиций и обычаев. В 2007 году был принят Закон Республики Таджикистан «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов Республики Таджикистан», что внес существенные изменения по сокращению расходов на проведение свадеб, похорон и проведение торжеств. В результате реализации этого закона достигнуты определенные результаты по убою скота, непредвиденные расходы на «туйи суннати», «домод и келин талабон» и прочие торжества и юбилеи, что способствовало насыщению рынка товарами и услугами, а также сокращению необоснованных затрат.

Рисунок 1. Классификация признаков национального потребительского рынка

В результате поспешной приватизации, появление новых видов предпринимательства, развитие семейной экономики, насыщение рынка товарами и платными услугами способствовали введения изменений в организации торговли и общественного питания населения и другие. При этом мы выделяем продовольственные и непродовольственные сектора потребительского рынка [3].

С другой стороны, в зависимости от назначения рыночный сегмент можно классифицировать по различным признакам (рисунок 1).

Как видно из рис.1 используя приведенную классификацию потребительского рынка, выделяют различные его характеристики и форму организации. С другой стороны, рассмотренная классификация позволяет сформировать полное представление о потребительском рынке, как о сложной высокоорганизованной системе, состоящей из комплекса подсистем. Поэтому с учетом этого выделяем национальные особенности функционирования и развития потребительского рынка в Республике Таджикистан (рис.2).

Рисунок 2. Национальные особенности функционирования и развития потребительского рынка

Таким образом, на основе изучения опыта и теоретико-методических основ функционирования потребительского рынка, а также традиций и обычаев народа выявили, что ее следует рассматривать как сложной категории, который оказывает влияние на социально-экономическое положение страны и занимает ведущее место в процессе воспроизводства и удовлетворения растущих потребностей населения на продовольственные и непродовольственные, а также и потребительские услуги.

ЛИТЕРАТУРА

1. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, Душанбе – 2016, С.104.

2. Единый информационный портал Экспортеры России: Деловая культура Таджикистана. [Электронный ресурс] <http://m.rusexporter.ru/business-etiquette/503/>; (Дата обращения: 05.03.2020).
3. Моя Библиотека. [Электронный ресурс] <https://mybiblioteka.su/8-84315.html>(Дата обращения: 12.03.2020).
4. Факирзода Х.Н. Потребительский рынок: состояние и перспективы. Монография. - Душанбе: «Ирфон».-2019.- 284с.

УДК 620.9(575.32)

Рачабов О.Ч., Ахмадов Ф.М.

ТАҲЛИЛИ ОМОРИИ ТАҒЙИРЁБИИ НИШОНДИҲАНДАҶОИ АСОСИИ БОЗОРИ МЕҲНАТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола нишондиҳандаҳои асосии бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқ гардида, дараҷаи тағйирёбии онҳо муайян ва ояндабинӣ гардидааст. Тибқи маълумоти ояндабинӣ, шумораи захираҳои меҳнатӣ бо назардошти афзоиши миёнаи он дар соли 2024 ба 6037,9 ҳазор нафар мерасад, ки боиси зиёд гардидани талабот ба ҷойҳои холии корӣ мегардад. Натиҷаи таҳқиқот муайян намуд, ки коэффитсиенти вакансия гарчанде, ки нисбати соли 2018 кам шуда бошад ҳам, дар соли 2019-ум ба як ҷои холӣ 241 аҳолии машғул ва ба 10,4 нафар бекор як ҷои холӣ рост меояд, ки ин ҳолат нигаронкунанда аст.

Калидвожаҳо: таҳлили омори, бозори меҳнат, шуғл ва бекорӣ, қувваи корӣ, қувваи кори истифоданашаванда дар иқтисодиёт, даромади пуллии аҳоли, ҳаракати табиӣ ва механикӣ аҳоли.

Раджабов О.Дж., Ахмадов Ф.М.

СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИЗМЕНЕНИЯ ОСНОВНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ РЫНКА ТРУДА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье исследуются основные показатели рынка труда Республики Таджикистан, выявляются уровень их изменения и прогнозы. По данным прогнозам, численность рабочей силы с учетом ее среднего роста в 2024 году достигнет 6037,9 тыс. человек, что приведет к увеличению спроса на вакансии. Результаты исследования показали, что, хотя доля вакансий снизилась по сравнению с 2018 годом, в 2019 году на одну вакансию приходится 241 человек, а на одну вакансию - 10,4 безработных, что это приводит к очередным проблемам.

Ключевые слова: статистический анализ, рынок труда, занятость и безработица, рабочая сила, неиспользованная рабочая сила в экономике, денежные доходы населения, естественное и механическое движение населения

Rajabov O.J., Ahmadov F.M.

STATISTICAL ANALYSIS OF CHANGES IN THE MAIN INDICATORS OF THE LABOR MARKET IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article examines the main indicators of the labor market of the Republic of Tajikistan, reveals the level of their changes and forecasts. According to these forecasts, the number of labor

force, taking into account its average growth in 2024, will reach 6037.9 thousand people, which will lead to an increase in demand for vacancies. The results of the study showed that, although the share of vacancies decreased compared to 2018, in 2019 241 people come to one vacancy and 10.4 unemployed to one vacancy, which leads to further problems.

Key words: statistical analysis, labor market, employment and unemployment, labor force, unused labor force in the economy, monetary income of the population, natural and mechanical movement of the population

Бозори меҳнат чузъи муҳими иқтисодӣ ва иҷтимоии ҳаёти ҷомеа ба шумор рафта, дар шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз масъалаи мубрам арзёбӣ мегардад.

Ҳаракати босуръати табиӣ аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, боиси он гардидааст, ки нишондиҳандаҳои бозори меҳнат зуд афзоиш ёбанд. Чунончи, захираҳои меҳнатӣ дар давоми 7 сол аз 4859,0 ҳазор нафари соли 2013 ба 5521,0 ҳазор нафар дар соли 2019 расид. Афзоиши мутлақи он 662000 нафар ё 113,6%-ро ташкил медиҳад. Дар ин давра захираҳои меҳнатӣ 1,13 маротиба зиёд шуда, афзоиши миёнаи мутлақи он 110333 нафарро ташкил мекунад. Аз инҷо бар меояд, ки ҳамасола ба ҳисоби миёна захираҳои меҳнатӣ 110333 нафар зиёд шудааст.

Ҷадвали 1

Нишондиҳандаҳои асосии бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳазор нафар

Нишондиҳандаҳо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Суръати барзиёдшавии базавӣ, %
Захираҳои меҳнатӣ	4859,0	4983,0	5111,0	5224,0	5326,0	5427,0	5521,0	13,6
Қувваи корӣ	2362,0	2382,0	2437,0	2438,0	2460,0	2478,0	2514,0	6,4
Аҳолии машғул	2307,0	2325,0	2380,0	2384,0	2407,0	2426,0	2463,0	6,8
Бекорони расмӣ	54,0	56,0	57,0	54,0	53,0	52,0	51,0	-5,5
Қувваи кориҳои истифода нашуда дар иқтисодиёт	2497,0	2601,0	2674,0	2786,0	2866,0	2949,0	3007,0	20,5

Сарчашма: Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – С. 81.

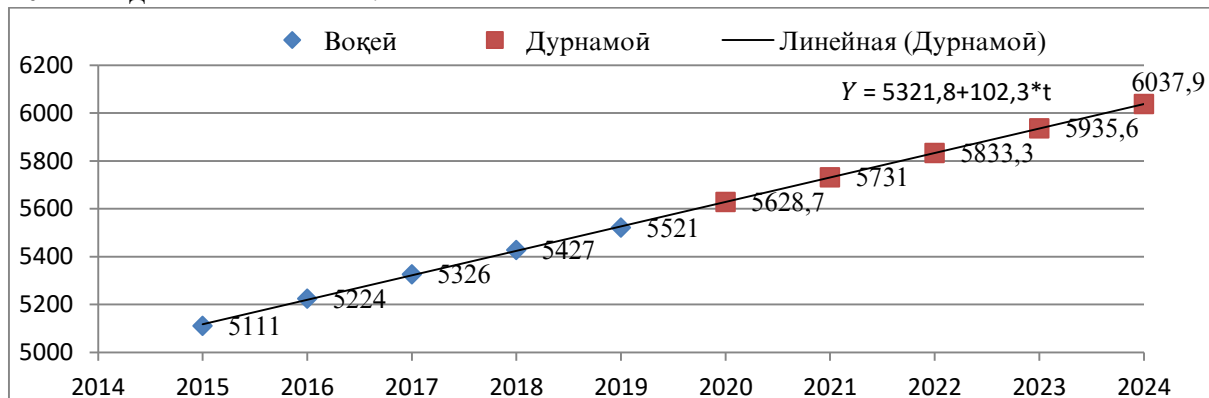
Табиист, ки баробари афзоиш ёфтани захираҳои меҳнатӣ, бузургии қувваи корӣ меафзояд. Чунончи, дар соли 2019 нисбат ба соли 2013-ум 6,4% барзиёд шудааст. Аз маълумотҳои ҷадвал бар меояд, ки афзоиши миёнасолони қувваи корӣ дар солҳои 2013-2019-ум 1% ё 25333 нафарро ташкил мекунад. Хусусияти муҳими ин нишондиҳанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он бар меояд, ки суръати барзиёдшавии он нисбати нишондиҳандаи қувваи кориҳои истифода нашуда дар иқтисодиёт кам мебошад. Дар солҳои 2013-2019 суръати барзиёдшавии қувваи кориҳои истифоданашуда дар иқтисодиёт 20,5%-ро ташкил намудааст. Ба андешаи мо тафовути ин бузургиҳо бештар аз манфиатҳои иқтисодии аҳолии қобили меҳнат вобастагӣ дорад. Яъне, қисме аз аҳолии қобили меҳнат ба корҳои машғуланд, ки даромадашон ба қайд гирифта намешаванд, ба монанди муҳоҷирати меҳнатӣ дар дохил ва хориҷи кишвар. Аммо ҳиссаи даромадашон нисбат ба музди миёнаи меҳнати ҳамаи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ, ки дар соли 2019-ум 1335,52 сомонро ташкил мекунад, бештар мебошад.

Шумораи донишҷӯёни шуъбаи рӯзона, ки қисми таркибдиҳандаи қувваи кориро ташкил мекунанд дар соли 2019-ум нисбати соли 2013-ум 35% зиёд шудааст. Дигар қисми таркибдиҳандаи қувваи корӣ дар иқтисодиёт истифоданашванда занҳои хонашин, занҳои ба нигоҳубини кӯдак машғул буда мебошад, ки ҳиссаи онҳо нисбат ба шумораи занҳои кироҷкор бештар мебошад. Шумораи занҳои корманди кироҷ дар соли 2019-ум 529,3 ҳазор

нафарро ташкил мекунад, ки наздики 20%-и занҳои қобили меҳнатро ташкил мекунад, ки ин нишондиҳанда кам мебошад [4, с.45].

Чунончи, дар боло қайд намудем шумораи захираҳои меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо таъсири ҳаракати табиӣ аҳолии зиёд шуда истодааст.

Дар заминаи маълумотҳои ҷадвали 1 шумораи захираҳои меҳнатиро барои то соли 2024 ояндабинӣ менамоем.

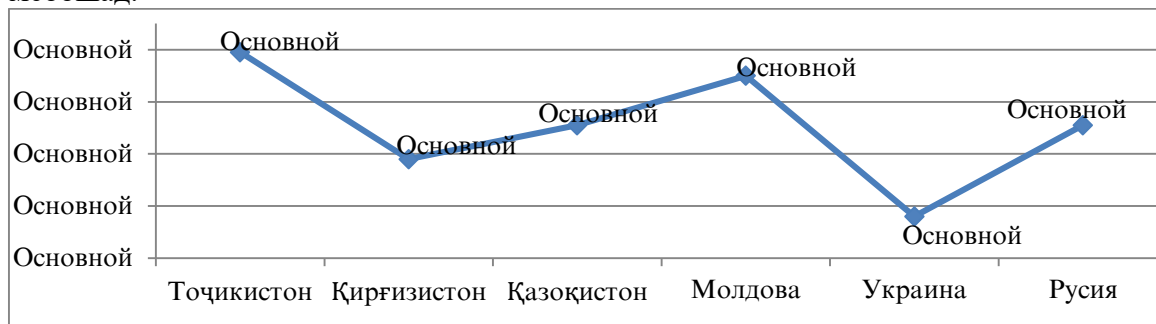

Диagramмаи 1. Ояндабинии шумораи захираҳои меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳазор нафар

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – С. 81.

Аз маълумотҳои диаграмма бар меояд шумораи захираҳои меҳнатӣ бо назардошти афзоиши миёна дар соли 2024 ба 6037,9 ҳазор нафар мерасад. Дар ин сурат талабот ба ҷойҳои корӣ ҳолӣ бештар гардида, зарурияти таъмини сатҳи бештари шугли аҳолии ба миён меояд.

Суръати барзиёдшавии нишондиҳандаи аҳолии машғул дар давраи солҳои 2013-2019-ум 6,8%-ро ташкил намудааст, ки дар муқоиса ба мамлакатҳои ИДМ назаррас мебошад.

Диagramмаи 2. Коэффитсиенти аҳолии машғул дар баъзе мамлакатҳои ИДМ барои соли 2019, бо%

Сарчашма: Бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2019. – С. 186.

Чунончи, аз маълумотҳои диаграмма бар меояд коэффитсиенти аҳолии машғул бо таъсири коҳиш ёфтани коэффитсиенти бекорӣ (ҷадвали 1) зиёд шудааст.

Нишондиҳандаи изҳороти корхонаҳо дар бораи талабот ба кормандон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019-ум 10,2 ҳазор ҷойро ташкил карда бошад, нисбат ба як қатор мамлакатҳои ИДМ камтар мебошад. Суръати афзоиши ин нишондиҳанда дар Тоҷикистон барои солҳои 2019-2000-ум 29%-ро ташкил мекунад. Барои солҳои 2018-2000 ин нишондиҳанда дар Қирғизистон наздики 2,5 маротиба, Молдова 6,1 маротиба, Русия 2 маротиба ва танҳо дар Украина -14,2% коҳишбӣ ба назар мерасад.

**Изҳороти корхонаҳо дар бораи талабот ба кормандон дар баъзе мамлакатҳои ИДМ
(дар охири сол, ҳазор ҷой)**

	Тоҷикистон	Қирғизистон	Қазоқистон	Молдова	Украина	Русия
2000	7,9	2,1	9,3	1,9	68,0	751
2005	15,7	4,3	21,3	5,3	186,6	817
2010	10,5	7,1	10,9	2,7	63,9	981,9
2015	7,3	6,2	16,3	4,9	25,9	1135,2
2016	9,2	6,5	26,0	6,7	36,0	1175,6
2017	8,0	6,2	-	7,9	50,4	1392,2
2018	8,9	5,2	-	11,6	58,4	1485,8
2019	10,2	-	-	-	-	-

Сарчашма: Омори солони Чумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Чумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – С. 92 ва сомони расмии Кумитаи омили ИДМ [манбаи электронӣ]. URL: www.cisstat.com (саннаи истифодабарӣ: 29.12.2020).

Таносуби изҳороти корхонаҳо дар бораи талабот ба кормандон ба воситаи коэффитсиенти шиддатнокӣ дар бозори меҳнат муайян кардан мумкин аст, ки натиҷаи ҳисоби ин нишондиҳанда дар Чумҳурии Тоҷикистон соли 2019 зиёд шуда ба 10,4 баробар гардид. Нишондиҳандаи оморие, ки дараҷаи шиддатнокии шугли аҳолиро нисбат ба ҷойҳои кории пешниҳодшаванда иникос мекунад, коэффитсиенти вакансия мебошад.

Натиҷаи таҳқиқот муайян намуд, ки коэффитсиенти вакансия гарчанде, ки нисбати соли 2018 кам шуда бошад ҳам, дар соли 2019-ум ба як ҷои ҳолӣ 241 аҳолии машғул рост меояд.

Дараҷаи тағйирёбии ин нишондиҳандаҳо дар диаграммаи 3 пешниҳод менамоем.

Диаграммаи 3. Тағйирёбии коэффитсиентҳои талабот ва пешниҳоди қувваи корӣ дар бозори меҳнати Чумҳурии Тоҷикистон

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони Чумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Чумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – С. 92.

Афзоиши коэффитсиенти шиддатнокӣ дар бозори меҳнат, аз он далолат медиҳад, ки ҳиссаи шумораи бекорон нисбат ба ҷойҳои корӣ ҳолии пешниҳодшаванда бештар мебошад. Ба андешаи мо, ин нишондиҳанда дар шароити иқтисоди бозорӣ баробар шуданаш аз имкон берун аст, аммо кам намудани ҳиссаи он шартӣ ҳатмӣ мебошад.

Тибқи маълумотҳои диаграммаи 3 аз соли 2015 инҷониб коэффитсиенти вакансия хоҳиш ёфта истодааст, ки сабаби асосиаш зиёд шудани изҳороти корхонаҳо дар бораи талабот ба кормандон мебошад.

Дар рафти муқоисаи маълумотҳо ошкор гардид, ки суръати афзоиши изҳороти корхонаҳо дар бора талабот ба кормандон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба дигар мамлакатҳои ИДМ зиёд мебошад.

Чунончӣ, аз маълумотҳои ҷадвали 3 бар меояд, суръати ин нишондиҳанда дар Тоҷикистон 113,6%, Украина 101%, Русия 100,2% зиёд шуда, дар Қирғизистон 85,7%, Молдова 77,7%, яъне коҳишёбии ин нишондиҳанда ба назар мерасад (ҷадвали 3).

Аз рафти таҳқиқи маълумотҳои ҷадвали 3 маълум гардид, ки байни нишондиҳандаи ҷойҳои холии кории ба хадамоти шуғл пешниҳодшуда ва шумораи бекорон алоқамандӣ дида намешавад. Чунончӣ, дар Тоҷикистон афзоиши бекорӣ ба афзоиши ҷойҳои холии корӣ, дар Қирғизистон ба коҳишёбии ҷойҳои корӣ, дар Молдова коҳишёбии ҳарду нишондиҳанда, дар Украина ва Русия коҳишёбии бекорӣ ва афзоиши ҷойҳои корӣ ба назар мерасад.

Ҷадвали 3.

Талабот ва пешниҳоди қувваи кории бақайдгирифташуда дар бозори меҳнати баъзе мамлакатҳои ИДМ, дар охири моҳи декабри соли 2019

Мамлакатҳо	Шумораи бекорон (ҳазор нафар)	Бо % нисбати:		Шумораи ҷойҳои холии кории ба хадамоти шуғл пешниҳодшуда (ҳазор)	Бо % нисбати соли гузашта
		шумораи қувваи корӣ	шумораи бекорон дар соли гузашта		
Тоҷикистон	51,0	2,1	103,0	10,2	113,6
Қирғизистон	76,1	3,0	107,4	4,4	85,7
Қазоқистон	97,5	1,1	106,5	-	-
Молдова	16,6	1,8	88,8	9,0	77,7
Украина	338,2	-	99,0	59,0	101
Русия	691,4	0,9	99,7	1488,1	100,2

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – С. 92 ва солонаи расмии Кумитаи омили ИДМ [манбаи электронӣ]. URL: www.cisstat.com (саннаи истифодабарӣ: 29.12.2020).

Дар солҳои 2013-2019 дар таркиби нишондиҳандаҳои бозори меҳнат тағйирёбӣ назаррас мебошад. Дар ин давра захираҳои меҳнатӣ 662000 нафар зиёд шудааст, ки ҳисоби миёнасолонаи афзоиши он 110333 нафар ё 2,1%-ро ташкил мекунад.

Дар рафти таҳқиқ муайян гардид, ки суръати бештари барзиёдшавӣ дар ин давра ба нишондиҳандаи қувваи кории истифоданашуда дар иқтисодиёт рост меояд. Ба андешаи мо, ин ҳолат аз як тараф ба афзоишёбии иқтисоди мушоҳида нашаванда мусоидат намуда, аз дигар тараф ба афзоиши бекорӣ табиӣ оварда мерасонад.

Ҷадвали 4

Таҳлили нишондиҳандаҳои асосии бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2019 бо усули қаторҳои вақтӣ

	Афзоиши мутлақ (нафар)	Коэффитсенти афзоиш (маротиба)	Суръати зиёдшавӣ (%)	Суръати барзиёдшавӣ (%)	Суръати зиёдшавии миёна (%)	Суръати барзиёдшавии миёна (%)	Афзоиши миёнаи мутлақ (нафар)
Захираҳои меҳнатӣ	662000	1,136	113,6	13,6	102,1	2,1	110333
Қувваи корӣ	152000	1,064	106,4	6,4	101,04	1,04	25333
Аҳолии машғул	156000	1,067	106,7	6,7	101,1	1,1	26000

Бекорони расмӣ	-3000	0,94	94	-6	99,05	-0,95	-500
Кувваи кори истифода нашуда дар иқтисодиёт	510000	1,20	120	20	103,14	3,14	85000

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – С. 81.

Бузургии нишондиҳандаи аҳолии машғул дар ин давра мусбат арзёбӣ мегардад, зеро суръати афзоиши он 6,7%-ро ташкил мекунад. Ба ҳисоби миёна ҳамасола 26,0 ҳазор нафар ба шуғл фаро гирифташудаанд.

Ҳиссаи бештари шуғли аҳоли дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фаъолияте рост меояд, ки дар заминаи моликияти хусусӣ таъсис ёфтааст.

Ба андешаи мо, яке аз омили асосии афзоиши шуғл аз рӯи шакли моликияти хусусӣ, ки дар соли 2019-ум 71,1%-и шуғли умумиро ташкил мекунад, баланд гардидани музди меҳнат ва шароити меҳнат мебошад. Масалан, ташкилотҳое, ки ба фаъолияти молиявӣ машғуланд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар дар заминаи сармояи хусусӣ таъсис меёбанд ва дар соли 2019 музди миёнаи меҳнаташон 3203,93 сомонро ташкил намуд [4, с.125].

Солҳои охир шуғл аз рӯи шакли моликияти омехта бо иштироки хориҷӣ ва бе иштироки хориҷӣ коҳиш ёфта истодааст. Дар солҳои 2013-2019 нишондиҳандаи шуғл дар моликияти бо иштироки хориҷӣ ба ҳисоби миёна ҳамасола наздики 2716 нафарӣ коҳиш ёфтааст.

Ҷадвали 5

Шумораи миёнаи аҳолии машғул аз рӯи шакли моликият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Суръати барзиёдшавии базавӣ (%)
Ҳамагӣ дар иқтисодиёт машғул	100	100	100	100	100	100	100	
давлатӣ	18,8	19,1	18,6	19,1	19,5	20,0	19,9	13,3
хусусӣ	63,3	64,0	66,8	66,2	66,2	70,4	71,1	19,9
коллективӣ	16,8	15,8	13,6	13,7	13,2	8,6	8,8	-44,2
омехта бо иштироки хориҷӣ	0,9	0,9	0,8	0,8	0,8	0,9	0,2	-77,7
омехта бе иштироки хориҷӣ	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,1	0	-99,8

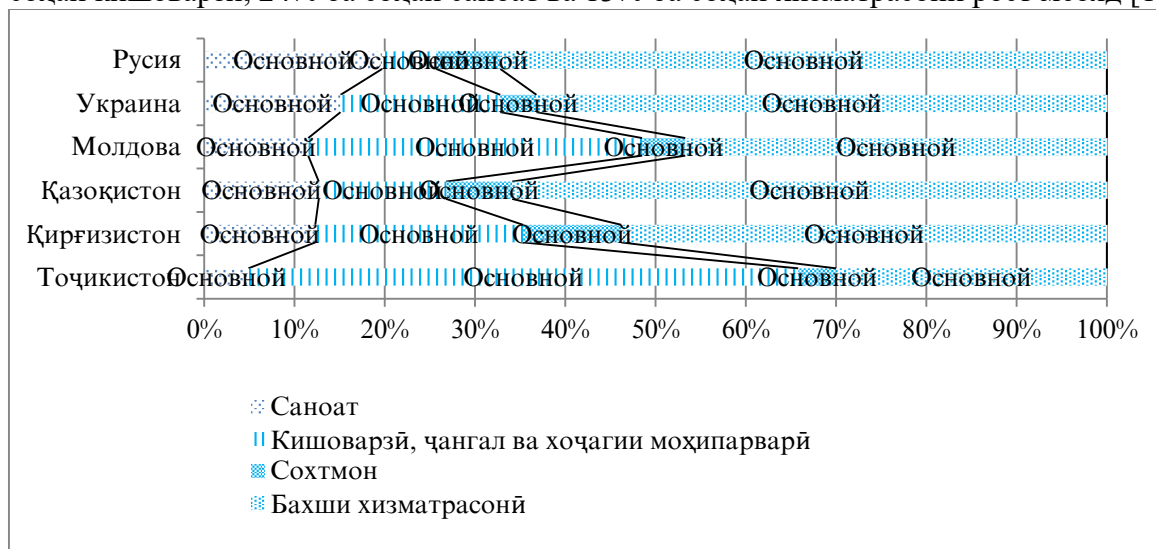
Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – С. 82.

Дар соли 2013 шуғл аз рӯи шакли моликияти омехта бе иштироки хориҷӣ 5500 нафарро ташкил меод, ки дар соли 2019 шумораи он ба 10 адад расид [4, с.82].

Аз маълумотҳои диаграммаи 4 маълум мегардад, ки шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи саноат, сохтмон ва хизматрасонӣ нисбат ба як қатор мамлакатҳои ИДМ, ки оварда шудааст, камтар мебошад. Аз рӯи нишондиҳандаи шуғл дар соҳаи кишоварзӣ, ҷангал ва хоҷагии моҳипарварӣ пешсаф буда, 60,9%-и шуғли умумиро ташкил мекунад. Дар соҳаи саноат 4,9%, сохтмон 4,2% ва бахши хизматрасонӣ 30%-и шуғли умумиро ташкил мекунад. Шуғли бештар дар соҳаи саноат ва хизматрасонӣ ба аҳолии

Русия мутаносибан 67,2% ва 19,7%-и шугли умумӣ рост омада, дар соҳаи сохтмон ба аҳолии Қирғизистон 10,9%-и шугли умумӣ баробар гаштааст.

Аз рӯи нишондиҳандаҳои байналмилалӣ 63%- и шугли аҳолии машғули ИДМ ба соҳаи кишоварзӣ, 24% ба соҳаи саноат ва 13% ба соҳаи хизматрасонӣ рост меояд [1, с.22].

Диаграммаи 4. Сохтори шугли аҳоли аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ барои баъзе мамлакатҳои ИДМ дар соли 2019

Сарчашма: Бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – С. 188.

Суръати бештари шугли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2013-2019 ба соҳаи сохтмон 171% рост меояд. Дар соҳаи саноат 125%, бахши хизматрасонӣ 116,3% афзоиш ёбӣ ва дар соҳаи кишоварзӣ 97,1% яъне 2,9% коҳиш ёбӣ ба назар мерасад.

Соли 2019 дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон 3320 корхонаю ташкилотҳои соҳаи сохтмон ба қайд гирифта шудааст, ки нисбати соли 2013-ум 958 адад зиёд мебошад. Аз 608322 адад субъектҳои хоҷагидор, ки то 01.01.2020 бақайд гирифта шудаанд, 11411 адад шахсони ҳуқуқӣ, 214 адад филиалҳо ва намояндагҳои шахсони ҳуқуқии хориҷӣ ва 265706 соҳибкорони инфиродӣ фаъолияти худро барҳам додаан, ки ба фаъолияти бозори меҳнат ва нишондиҳандаҳои онтаъсири манфи мегузорад. Мо чунин мешуморем, ки дар ин самт Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомотҳои дахлдори соҳа бояд чораҳои саривақтии худро андешанд, зеро дар сурати афзоиш ёбии ин нишондиҳанда, шумораи аҳолии машғул дар иқтисодиёт коҳиш ёфта, шумораи бекорон ва қувваи кории дар иқтисодиёт истифода нашаванда метавонад афзоиш ёбад [4, с.215-216].

Бо мақсади беҳдошти вазъи шугл мо чунин мешуморем, ки амалӣ намудани тадбирҳои зерин аз манфиат холи намебошад:

- коркарди сиёсати шугл дар минтақаҳои гуногун вобаста ба имкониятҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ, табиӣ-географӣ ва дигар хусусиятҳои минтақа;
- таҳия ва дар амал татбиқ намудани механизми муносири ҳамкорӣ бо корфармоён, аз ҷумла, бахши хусусӣ дар самти таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва бо кортаъмин намудани аҳолии бекор;
- роҳандозӣ намудани тадбирҳо ҷиҳати муайянсозии тавозуни воқеии талабот ва пешниҳод ба қувваи корӣ.

АДАБИЁТ

1. Аҳоли ва индикаторҳои иҷтимоии мамлакатҳои ИДМ ва мамлакатҳои алоҳидаи ҷаҳон 2016-2019. Кумитаи омили байнидавлатии Иттиҳоди давлатҳои мустақил. С.22.

2. Бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.– 2019.
3. Демографияи солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.– 2020.
4. Омери солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.– 2020.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 26.01.2021 [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj> (санаи истифодабарӣ: 04.02.2021).
6. Сононаи расмии Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон [манбаи электронӣ]. URL: [-maorif.tj](http://maorif.tj). (санаи истифодабарӣ: 5.02.2021).
7. Сононаи расмии Кумитаи омери ИДМ [манбаи электронӣ]. URL: www.cisstat.com (санаи истифодабарӣ: 29.12.2020).

УДК 330.5

Юнусова М.М.

ЗАМИНАҲОИ НАЗАРИЯВИИ АМАЛИГАРДОНИИ СИЁСАТИ ИҶТИМОӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар ин мақола ба воситаи иникоси заминаҳои назариявии амалигардони сиёсати иҷтимоӣ ҳулосаҳои умумӣ оид ба самтҳои асосии вазифаҳои давлат дар шароити иқтисоди иҷтимоии омехта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шудааст. Аз ин лиҳоз муаллиф ба вучуд овардани низоми ҳимояи иҷтимоии аҳолиро дар кишвар ба ҳалли бисёр масъалаҳои иқтисодӣ алоқаманд менамояд.

Вожаҳои калидӣ: иқтисод, омехта, давлатӣ, хусусӣ, вазифа, тақсимот, даромад, иҷтимоӣ

Юнусова М.М.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РЕАЛИЗАЦИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В этой статье через ракурс реализации социальной политики, который осуществляется в Республике Таджикистан теоретически дается общий обзор основные направления функции государства в условиях смешанной социальной экономики. Автор считает, что создание системы социальной защиты населения в стране непосредственно взаимосвязано с решениями многих экономических проблем.

Ключевые слова: экономика, смешанная, государственный, частный, функция, распределения, доход, социальный.

Yunusova M.M.

THEORETICAL BASIS OF IMPLEMENTATION OF SOCIAL POLICY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article, through the perspective of the implementation of social policy, which is carried out in the Republic of Tajikistan, theoretically provides a general overview of the main directions

of the state's functions in a mixed social economy. The author believes that the creation of a system of social protection of the population in the country is directly interconnected with the solutions of many economic problems.

Key words: economy, mixed, state, private, function, distribution, income, social.

Муҳити муосири иқтисодӣ (мувофиқи назарияҳои умумииктисод) ҳамчун иқтисоди омехта маънидод карда мешавад, агар дар он ҳам истеҳсолоти давлатӣ ва ҳам хусусӣ ҷой дошта, мувофиқан таъминот ва тавлиди неъмат чӣ ба воситаи бахшҳои давлатӣ ва чӣ бахши хусусӣ амалӣ гардонида мешавад. Аз ин боис, мавқеи давлат дар гузуронидан ва амалигардонии сиёсати иҷтимоӣ – иқтисодӣ чунин истилоҳ ва вазифаҳоро дар бар мегирад:

- устуворгардонӣ; -
- тақсимоти захираҳо;
- тақсимоти даромадҳо. Ин вазифаҳои бевосита мустақими давлатро дар амалӣ ва таъмин намудани сиёсати иҷтимоӣ дида мебароем.

Вазифаи устуворгардонӣ. Дар натиҷаи амалигардонии сиёсати устувории молиявӣ дар ҷумҳурӣ бояд заминаҳои иқтисодӣ барои баланд бардоштани сатҳи шуғлноқӣ ва сатҳи даромади аҳоли, васеъгардони манбаҳои андоз ва афзоиши воситаҳои, ки ба эҳтиёҷоти иҷтимоӣ ва инкишофи соҳаҳои иҷтимоӣ равона карда мешаванд, муҳайё карда шаванд, ки ин дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 26.01.2021с. иникоси худро ёфтааст, яъне – «Ҳадафи олии давлат ва Ҳукумати мамлакат таъмин намудани рушди устувори иқтисодии кишвар тавассути баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираву имкониятҳои мавҷуда, дарёфти манбаҳои нави рушд, тараққи додани соҳаҳои илму маориф, тандурустӣ, инкишофи нерӯи инсонӣ ва бо ҳамин роҳ мунтазам беҳтар кардани сатҳи сифати зиндагии мардуми шарифи Тоҷикистон мебошад» [3] .

Дар навбати худ, беҳтаршавии вазъияти иҷтимоии шаҳрвандон шароити мусоиде барои инкишофи устувори иқтисодии кишвар ва зиёдшавии ҳаҷми пардохтпазирии тақозои аҳоли ба мол ва ҳадамот муҳаё месозад.

Ҳадафҳои иҷтимоии сиёсати устувории иқтисодӣ дар шароити иқтисоди гузариш метавонад қабули:

- кафолати ҳуқуқҳои конститусионии шаҳрвандон дар таъмини ҷои кор, ҳимояи иҷтимоии аҳоли, маориф, тандурустӣ, фарҳанг ва таъмини манзил;
- муътадилсозии вазъияти демографӣ (маҳсусан муҳочирати меҳнатӣ), кам кардани ғавти қудакон ва шаҳрвандони сину соли меҳнатӣ;
- муккамалгардонии низоми ба вучуд овардани хароҷоти буҷа барои эҳтиёҷоти иҷтимоӣ дар асоси гузоштани ҳадди ақали (минимум) меъёрҳои давлатиро, бояд дар бар гирад.

Барои ба даст овардани ин мақсадҳо зарур аст чунин вазифаҳо ҳали худро ёбанд:

- таъмини самаранокии шуғли аҳоли, баланд бардоштани сифат ва рақобатнокии қувваи корӣ бо мақсади барқарор намудани мавқеи даромад аз фаъолияти меҳнатӣ ҳамчун манбаи асосии даромади пулии аҳоли, инчунин ҳамчун услуби муҳимтарини инкишофи истеҳсолот ва баланд бардоштани фаъолнокии меҳнатӣ, вале бо шартӣ роҳ надодан ба бекорӣ оммавӣ ва сари вақт додани музди меҳнат, нафақа ва ёрдампулию идрорпулихо;
- ба вучуд овардани заминаҳои объективии амалигардонии мавқеи суғуртаи иҷтимоӣ – чун механизми муҳими ҳимояи аҳоли дар ҳолати аз даст додани қобилияти меҳнатӣ, беморӣ, дигар таваккалиҳои иҷтимоӣ ва касбӣ, инчунин бознишастагӣ аз сину сол;
- таъмини устувори молиявии соҳаҳои иҷтимоӣ ва барномаҳои иҷтимоӣ;

- ба вучуд овардани низоми ҳадди ақали меъёрҳои давлатии иҷтимоӣ бо тартиби қонуни муайян ва истифодаи нишондиҳандаи бузургии ҳадди ақали рӯзгузаронӣ ва аниқи усули ҳисобу китоби он аз ҳарҷоти воқеае, ки дар ноҳияҳо вучуд доранд. Вале иҷроии шартҳои пурзӯр намудани дастгирии суроғавии иҷтимоӣ барои шаҳрвандони ниёзманд дар асоси ба ҳисоб гирифтани вазъияти моддии онҳо ва услуби дархостии таъин намудани ёрдампулиҳо ногузир аст.

Дар давоми панҷ соли охир сиёсати устуворгардонии молиявӣ самти афзалиятноки фаъолияти ҳукумати ҷумҳурӣ гаштааст, ки бо роҳи гузаронидани сиёсати пулӣ, ки назорати ҷиддии ҳаҷми пулро талаб менамояд ва кушиши ҳалли тавварумро дорад. Ин барои ҷалби маблағгузории миқёсан васеъ шароити созгор муҳайё менамояд. Сиёсати ҳазинадорӣ, ки яке аз фишангҳои тавоноии танзимшавандагии ҳарҷоти давлатист ва ба тақозои қулл таъсир мерасонад, дар доираҳои сиёсии ҷомеаи кишвар бисёр тарафдорони худро дорад. Аз ин рӯ, бо мулоҳизаи мо, вай дар муҳити муайян, масалан ба воситаи аз навтақсимкунии даромад ва моликият ба воситаи андозбандии прогрессивӣ ва ё амалигардонии лоиҳаҳои мушаххасии маблағгузорӣ ба бахши воқеии иқтисод, метавонад ҷавобгӯи воқеияти иқтисодии имрӯзаи Тоҷикистон гардад.

Албатта дар ин мақола мо танҳо мехоҳем дар бораи муаммоҳои мавҷудбудаи муносибатҳои байнибучавӣ ва устуворгардонии молиявиро ба воситаи сиёсати иҷтимоии давлат дар шароити бозор иникос намоем.

Аз ин ҷо заминаи ниҳонии он дар раванди баробаркунии уфукӣ ва амудии таъмин намудани даромади ҳарҷотҳои бучаи маҳалҳо (аз он ҷумла таъмини аҳоли бо хизматрасониҳои иҷтимоӣ), инчунин қисми даромаде, ки ба бучаи ҷумҳуриявӣ гирифта мешавад, танҳо метавонад дар муддати муайян ин муамморо рӯйпӯш намоед, вале онро ҳал карда наметавонад. Зеро он бо устуворгардонии молиявӣ ва иҷтимоии ҷомеаи мо вобаста аст,

Бисёр мутахассисон, ки бо омузиши молияи давлатӣ машғуланд дар он ақидаанд, ки барои амалигардонии вазифаи устуворгардонӣ дар ҷомеа, хусусан таъмини шугли пурра, рушди иқтисод, коҳиши сатҳи тавварум бояд ҳукумат масъул бошад.

Вазифаи тақсимоии захираҳо (аллокатсӣ). Ин вазифаи тақсимоии ӯҳдадорихоро дар асоси унсӯри амали таъминоти ягонагии мақомоти давлатӣ, ҳукумати идоракунии маҳаллӣ пешниҳод менамояд, зеро масъалаи қонунгузории меҳнатӣ, тандурустӣ, маориф, фарҳанг, варзиш, ҳимояи оилаҳо, модархондӣ, падархондӣ ва кудакон, ҳимояи иҷтимоӣ (таъминоти иҷтимоӣ) моҳияти фаъолияти якҷояи ҳукумати ҷумҳурӣ ва ҳокимияти маҳалҳо мебошад.

Мақсадҳои иҷтимоии тақсимоии захираҳо дар шароити иқтисодии бозории омехта метавонанд инҳо бошанд:

- тақсимоии ӯҳдадорихои молиявӣ байни самтҳои гуногуни ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ, ки барои иҷроии вазифаҳо дар самти иҷтимоӣ зарур аст;
- ба вучуд овардани ҷунин низоми даромадҳо (асосҳои андозӣ), ки ҳар як сатҳи ҳокимияти давлатӣ бояд дастрасӣ ба захираҳое, ки мувофиқан ҳарҷот карда мешаванд, дошта бошанд.

Барои ба даст овардани ин мақсадҳо зарур аст ҷунин корҳо ба ҷо оварда шаванд:

- ба итмом расонидани асосҳои қонунгузорӣ дар сатҳи органҳои ҷумҳуриявӣ (марказӣ) ва ҳам субъектҳои маҳаллӣ, ки гузаронидани сиёсати фаъол ва воқеии иҷтимоӣ ба зиммаи онҳост;
- таъмин намудани сарчашмаи даромадҳо барои маблағгузории устувори соҳаҳои иҷтимоӣ ҷӣ дар сатҳи мақомотҳои ҷумҳуриявӣ ва ҳам сатҳи маҳаллӣ;
- таъмини маблағгузории барномаҳои иҷтимоии ҳам хусусияти ҷумҳуриявӣ ва ҳам маҳаллидошта;
- асоснок намудани низоми муайян намудани андоза ва тартиби ҷудо намудани маблағҳои иҷтимоӣ ҷӣ ба ниҳодҳои марказӣ ва маҳалҳо;

- ба вучуд овардани заминаҳои ҳуқуқӣ ва воқеии ёрии иҷтимоӣ ба муҳочирони меҳнатӣ;
- омода намудани тамсилаи раванди буча ва муносибатҳои байни бучавӣ (ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ) .

Хусусияти амалигардонии вазифаи тақсимоӣ барои ба шаклдарони тамсилаи бучаи ҷумҳуриявии давлати мо дар он аст, ки ислоҳоти раванди муносибатҳои байни бучавӣ дар масъалаи амалигардонии сиёсати иҷтимоӣ дар шароити мураккаби гузариш, ҳангоме, ки ба таври пурра ҳанӯз механизмҳои худтанзим, ки ба иқтисоди омехтаи хос аст, амал намеkunанд.

Чуноне, ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, дар ҳолати бӯҳронӣ ба ҳар ҳол то бартараф намудани оқибатҳои он самти марказонидани ҳокимияти иқтисодӣ ва сиёсӣ ба вучуд меояд. Ҳарчанд мо кишвари хурд ҳам бошем, вале дар шароити муносири Тоҷикистон пурзӯр намудани марказонидани низоми бучаю андоз, аз ин ҷо вазифаи тақсимоӣ бисёр мураккаб ва ҳатто гуфтан мумкин аст ғайриимкон аст.

Ба ғайр аз омилҳои субъективӣ баъзе заминаҳои объективие ҳам мавҷуд ҳастанд, ки бо гирифтани ва паҳншавии иттилоот, ки барои қабули қарорҳои мусоиди иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва сиёсӣ заруранд, монеаҳои ҳалли бисёр масъалаҳо мегарданд. Дар ин ҳолат барои иҷрои вазифаи тақсимоӣ захираҳо дар муносибатҳои иқтисодӣ давлат бояд бо роҳи ғайримарказӣ, яъне бо роҳи тақсимоӣ ва азнавтақсимокунии ўҳдадорихоро дар сатҳи идораи давлатӣ ва маҳаллӣ гузаронад.

Вазифаи тақсимоӣ даромадҳо. Ин вазифа тақсимоӣ даромад ва ё дороиро аз усулҳои, ки дар назарияи некуаҳволии ҷомеа бар меояд, пешниҳод менамояд.

Сиёсати азнавтақсимокунии даромадҳо ба ҷо овардани маҷмӯи чорабиниҳоеро пешниҳод менамояд, ки ба устувор намудани сатҳи миёнаи зиндагии аҳоли, мунтазам кам намудани миқёси камбиозатӣ (дар пешомад барҳам додани камбиозатии оммавӣ), коҳиш додани тавофути сатҳи зиндагии табақаҳои гуногуни аҳолиро дар бар мегирад [4].

Мақсади сиёсати иҷтимоии азнавтақсимокунии даромадҳо дар шароити иқтисоди гузариш метавонад чунин бошад:

- таъмини адолатонаи тақсимоӣ даромад ва коҳиши тавофути он мувофиқи меъёрҳои (стандарт) давлатии ҳадди ақали иҷтимоӣ;
- ба тартиб овардани низоми мавҷудаи имтиёз ва ҷуброн;
- нигаронидани сиёсати иҷтимоӣ ба оила, таъмини ҳуқуқ ва имтиёзҳои иҷтимоии занон, кудакон, ҷавонон ва пиронсолон;
- таъмини ниёзи ҳуқуқӣ ва моддии муҳочирони меҳнатӣ дар дохил ва хориҷи кишвар.

Барои расидан ба ин мақсад зарур аст чунин вазифаҳо ҳалли худро ёбанд:

- муккамал намудани низоми фардии андоз аз даромадҳо ва моликияти шаҳрвандон, баланд намудани меъёри андоз аз шахсони даромадашон зиёд ва коҳиш додани андоз ба гурӯҳи аҳолии даромадашон кам;
- ба вучуд овардани назорати самаранок ба даромадҳои воқеӣ, аз он ҷумла бо роҳи санҷиши нишондодашудаи декларатсияи даромади андозсупорандагон ва хароҷоти воқеие, ки онҳо мекунанд;
- пурзӯр намудани дастгирии суроғавии иҷтимоии шаҳрвандони ниёзманд дар асоси тартиби қонунгузорӣ ва истифодаи нишондиҳандаи андозаи ҳадди ақали рӯзгузаронӣ бо ҳисоби тавофути ноҳияҳо дар сатҳи хароҷоти воқеӣ;
- ба вучуд овардани шароити зиндагии шоистаи оилаҳо, занҳо, ҷавонон ва таъмини шароити ҳаётии кудакон;
- ба низом даровардани раванди пешбарии имтиёз ва ҷуброн;
- дастгирии ҳатмии оилаҳо, ки дар муҳочирати меҳнатӣ фавтидаанд.

Вазифаи аз навтаксимкунии даромадҳо аҳамияти муҳим дорад, зеро дар шароити таҳаввули низоми иқтисоди бозорӣ (ба шарте давлат даҳлат накунад) чунин самти тақсимои даромад дар умум ба вучуд меояд, ки ба меъёрҳои қабулшудаи адолатнокӣ мутақобил аст.

Аз ин рӯ, ҳамеша зарур аст, фаромӯш нанамоем, ки дар воқеъ ҳалли масъалаи ба ин вобаста ба арзишҳои субъективии мулоҳизаҳо асоснок мешаванд, ки таҳлили объективии ҳудро намеёбад, вале метавонад дар шароити ҳокимияти институтҳои демократӣ меъёрҳои арзиш бояд ба кушишҳои ҳукумат ҳамроҳанг шаванд. Онҳо мувофиқан ба он нигаронида мешавад, ки сатҳи зиндагии мутлақи қисми зиёди аҳоли аз зинаи ҳадди ақали муайяншуда поён наравад. Ин дар кишвар ба вучуд овардани низоми ҳимояи иҷтимоиро пешбарӣ менамоянд, вале саволе пайдо мешавад, ки дар қадом сатҳи ҳукумат он бояд ба вучуд ояд ва кӣ масъулият ва ҷавобгарии онро ба зимма мегирад. Ҷавоб ба ин савол ҳарчанд содда намояд, ҳам вале яхела буда наметавонад. Аз ин рӯ ин масъала баҳс ва ҳалли ҳудро бояд дар байни олимони ва мутахассисон ёбад.

АДАБИЁТ

1. Ахинов Г.А. Межбюджетные отношения и принципы реализации социальной политики – М.: ТЕИС, 1997. 51 с.
2. Назарияи иқтисод: китоби дарсӣ / Бобоқалони Исомат, Маҳбубаи Маҳмурод, – Д.: Офсет. 2012. 524с.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», аз 26.01.2021с. Душанбе.
4. Юнусова М.М. Социальные проблемы роста национальной экономики. Душанбе. Ирфон 2007. 172 с.

УДК 339.371.2

Шаропов Ф.Р., Лутфулоев М.Д., Кабутов Қ.М., Амонов С.С.

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР САВДОИ ЧАКАНА

Дар мақола татбиқи технологияҳои рақамӣ дар фаъолияти савдои чакана, истифода ва дурнамои онҳо мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Дар он муносибатҳо ба моҳияти мафҳуми иқтисоди рақамӣ, технологияҳои рақамии асосӣ дар савдо мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст, махсусиятҳои онҳо шарҳ дода шудааст. Банизомдарории нуқтаҳои назари умумӣ оид ба ташаккули иқтисоди рақамӣ имконияти ошкор намудани хусусиятҳои технологияҳои рақамиро дар савдои чакана фароҳам овардааст. Омилҳои, ки гузариши савдори ба иқтисоди рақамӣ таъмин менамоянд, асоснок қарда шудаанд.

Аз ҷониби муаллифон самтҳои асосии рушди савдои чакана дар шароити иқтисоди рақамӣ асоснок қарда шудааст. Ба мафҳуми иқтисоди рақамӣ дар савдои чакана таъриф дода шуда, мубрамияти рушди технологияҳои рақамӣ дар савдои чакана қайд қарда гардидааст. Зарурати технологияҳои рақамӣ дар савдо асоснок қарда шуда, ҳамалоқамандӣ ва мутобиқшавии онҳо дар савдои чакана ва зарурати ҳамгироии онҳо нишон дода шудааст. Диққати махсус ба рушди савдои мобилӣ, мутобиқат ба шабақаҳои иҷтимоӣ, технологияҳои биометрӣ, технологияҳои ҳақиқияти виртуалӣ, тафаккурӣ сунӣ ва интернет-ашёҳо дода шудааст.

Вожаҳои калидӣ: савдои чакана, иқтисоди рақамӣ, технологияҳои рақамӣ, савдои мобилӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ, технологияҳои биометрӣ, ҳақиқияти виртуалӣ, интернет-ашёҳо.

Шаропов Ф.Р., Лутфулоев М.Д., Кабутов К.М., Амонов С.С.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛЕ

В статье исследуются проблемы внедрения цифровых технологий в розничной торговле, а также обоснованы перспективы их эффективного использования и применения. Рассмотрены различные подходы к определению понятия цифровой экономики, цифровые решения в торговле, приведена их характеристика. Систематизация подходов к формированию и развитию цифровой экономики позволила выявить особенности цифровых решений в розничной торговле. Определены факторы, оказывающие влияние на переход розничной торговли к цифровой экономике.

Авторами сформулированы основные направления развития розничной торговли в условиях цифровой экономики. Предложено определение категорию цифровой экономики в розничной торговле. Авторами особо отмечается актуальность развития цифровых решений в розничной торговле. Обосновано широкое применение цифровых технологий в розничной торговле, в том числе с ориентацией на покупателей. Подчеркнута взаимосвязь цифровых технологий в розничной торговле, необходимость их интеграции. Особое внимание уделено развитию мобильной торговли, биометрическим технологиям, технологиям дополненной и виртуальной реальности, искусственного интеллекта, интернета вещей.

Ключевые слова: розничная торговля, цифровая экономика, цифровые технологии, мобильная торговля, социальные медиа, биометрические технологии, дополненная реальность, виртуальная реальность, Интернет вещей.

Sharopov F.R., Lutfuloev M.D., Kabutov K.M., Amonov S.S.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN RETAIL

The article discusses the problems of introducing digital technologies in retail, and also substantiates the prospects for their effective use and application. Various approaches to defining the concept of digital economy, digital solutions in trade are considered, their characteristics are given. The systematization of approaches to the formation and development of the digital economy made it possible to identify the features of digital solutions in retail. The factors influencing the transition of retail trade to the digital economy are identified.

The authors formulated the main directions for the development of retail in the digital economy. The definition of the category of the digital economy in retail is proposed. The authors emphasize the relevance of the development of digital solutions in retail. The widespread use of digital technologies in retail trade, including with a focus on buyers, has been substantiated. The interconnection of digital technologies in retail trade, the need for their integration are emphasized. Particular attention is paid to the development of mobile trade, biometric technologies, technologies of augmented and virtual reality, artificial intelligence, the Internet of things.

Keywords: retail, digital economy, digital technologies, mobile trade, social media, biometric technologies, augmented reality, virtual reality, Internet of things.

Дар шароити муосир зери таъсири равандҳои ҷаҳонишавӣ ва рақамикунонӣ дар низоми иқтисодиву иҷтимоӣ тағйироти ҷиддӣ ба миён омада истодааст. Ба андешаи мо, иқтисодиёти рақамӣ ин низомест, ки дар заминаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва рақамӣ, инчунин шабакаи ҷаҳонии Интернет ташаккул ёфтааст. Истифодаи дастовардҳои бахши рақамӣ ба тағйирёбии равандҳои корӣ, стратегияҳо, пайдоиши самтҳои нави фаъолият ва ба ин васила ба баланд бардоштани рақобатпазирии соҳаҳо ва субъектҳои хоҷагидорӣ мусоидат менамояд.

Дар савдои чакана, дар фарқият бо дигар соҳаҳои иқтисодиёт, технологияҳои рақамӣ нисбатан фаъолтар ворид шуда истодаанд ва албатта он ба тағйирёбии самтҳои рушди савдо вобаста ба қонеъ намудани тақозои ҳар як харидор таъсир мерасонад. Дар ин бахш тағйирёбии сифатӣ, аз он ҷумла дар самти равандҳои савдою технологӣ, барномаҳои ҳавасмандгардонии истеъмолгарон, стандартҳои хизматрасонӣ, шаклҳо ва усулҳои савдо татбиқ ёфта истодаанд, ки онҳо бешубҳа торафт хусусияти рақамӣ ва барномавиरो соҳиб хоҳанд гашт.

Дар адабиёти муосир ҷанбаҳои гуногуни ташаккули савдои чакана, аз он ҷумла рушди он дар шароити ҷаҳонишавӣ, унсури инноватсионии фаъолияти субъектҳои савдо, масъалаҳои рушди савдои шабакавӣ ва ғайра мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Аммо рушди технологияҳои рақамӣ дар савдои чаканаи муосир бо дарназардошти гузариши рақамии низоми иқтисодӣ, муайян кардани соҳаҳои истифодабарии технологияҳои рақамӣ, дурнамои рушди минбаъдаи он таҳти омӯзиши амиқ қарор дода нашудаанд ва пурра инъикоси худро наёфтаанд.

Бояд қайд кард, ки иқтисодиёти муосир тағйироти бештарро аз сар мегузаронад ва он зери таъсири равандҳои ҷаҳонишавӣ, татбиқи босуръати технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва рақамӣ ба сатҳи нави рушд мегузарад, ки дар натиҷа метавон имрӯз оид ба инқилоби ҷоруми саноатӣ сухан ронд. Асосгузор ва президенти Форуми ҷаҳонии иқтисодӣ дар Женева Клаус Шваб қайд менамояд, ки “мо дар сарҳати инқилобе истодаем, ки ба тарзи зиндагӣ, фаъолият ва муоширати моро куллан тағйир медиҳад” [10, С. 8]. Инқилоби ҷоруми саноатӣ бо асри иқтисоди электронӣ ва ё рақамӣ, яъне самти пешқадами рушди ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт ва фаъолияти инсон пайвандии зич дорад.

Масъалаи омӯзиши иқтисодиёти рақамӣ ва технологияҳо, инчунин дурнамо, ҳавфҳои имконпазире, ки бо ин зухурот алоқаманд аст, дар маркази диққати ҳам зинаи давлатӣ ва ҳам олимону намоёндагони тичорат қарор дорад.

Асосҳои концептуалии иқтисодиёти рақамӣ бори нахуст аз тарафи олими канадагӣ Дон Тапскотт дар кори илмӣ ӯ бо унвони “Иқтисоди рақамӣ” [12] таҳия гаштаанд. Аз рӯи ақидаи Дон Тапскотт, ба сифати хусусияти асосии иқтисодиёти рақамӣ ташаккули шакли рақамӣ ва ё электронии пешниҳод ва интиқоли иттилоот, ки барои аксари маълумоти мавҷуда хос аст, баромад мекунад [12]. Шакли рақамии иттилоот мубодилаи шабакавии доимиро дар байни субъектҳои иқтисодиёт дар шароити ҳамгироии виртуалӣ ва воқеӣ тақозо дорад.

Тибқи андешаи олимони мафҳуми “иқтисодиёти рақамӣ” дар адабиёти илмӣ ва гардиши корӣ зиёда аз 20 сол пеш пайдо шудааст [5]. Дар баробари ин душворӣ ва бисёрмаъногии гузариши иқтисодиёт ва ҷомеа дар натиҷаи воридшавии технологияҳои рақамӣ, инчунин асосҳои методологии таҳқиқот, хусусиятҳо ва дурнамои рушди технологияҳои рақамӣ дар соҳа ва намуди фаъолияти мушаххас мавҷуд набудани мафҳуми ягонаи категорияи “иқтисоди рақамӣ” нишон медиҳад.

Дар сатҳи қонунгузорӣ дар давлатҳои гуногун ҳангоми муайян кардани мафҳуми “иқтисоди рақамӣ” бештар аз нигоҳи фаҳмиши худ ба моҳияти зухуроти тадқиқшаванда арзёбӣ мекунанд.

Ба андешаи мо, зери мафҳуми иқтисоди рақамӣ ва ё электронӣ дар савдои чакана мо фаъолияти иқтисодие фаҳмида мешавад, ки дар асоси технологияҳои рақамӣ ва ё қарорҳои рақамӣ, инчунин ташаккули бозорҳои виртуалӣ, савдои электронӣ, хизматрасониҳо ва

пардохтҳои электронӣ амалӣ мешавад. Дар натиҷаи воридкунии технологияҳои рақамӣ самтҳои нави тичорат, технологияҳои корӣ ва моделҳои нави соҳибкорӣ пайдо карда мешаванд, ки онҳо сатҳи рақобатро пурзӯр намуда, ба васеъшавии бозори фурӯш ва рақобатпазирии кишварҳои алоҳида, минтақаҳо, соҳаҳо ва субъектҳои алоҳидаи соҳибкорӣ мусоидат менамоянд.

Технологияҳои рақамӣ сохтори соҳавии иқтисодиёти бисёр мамлакатҳоро тағйир медиҳанд, ба рушди иқтисодиёти миллӣ ва афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ мусоидат менамоянд. Таҷрибаи кишварҳои тараққиқарда ва рӯ ба инкишоф аз нақши баланди иқтисоди рақамӣ дар ташаккули маҷмӯи маҳсулоти дохилии онҳо шаҳодат медиҳад. Масалан, ҳиссаи иқтисодиёти рақамӣ дар соли 2015 дар маҷмӯи маҳсулоти дохилии ИМА 10,9 %, Чин – 10,0 %, кишварҳои Иттиҳоди Аврупо – 8,2 % ва Россия – 3,9 %-ро ташкил додааст. Ба шарофати технологияҳои рақамӣ тайи 15 соли охир дар Чин ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба ҳар нафар аҳоли қариб 4 маротиба афзудааст [1].

Мавриди зикр аст, ки дар ояндаи наздик рушди босуръати иқтисодиёти рақамӣ пешгӯӣ шуда, таъсири он ба натиҷаҳои иқтисодии фаъолият назаррас мешавад. Тибқи ҳисоби коршиносон, соли 2025 дар ИМА арзиши иловашуда дар иқтисодиёти рақамӣ 1,6-2,2 трлн. доллар ва дар Чин ҳиссаи интернет-технологияҳо дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ 22 %-ро ташкил хоҳад дод. Дар Россия бошад самараи потенциали аз гузариши рақамӣ дар дараҷаи 19-34 % аз рушди умумии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ пешгӯӣ шудааст [1]. Мувофиқи ҳисоби иқтисодшиносони Бонки умумичаҳонӣ танҳо аз ҳисоби то 10 % васеъ шудани доираи истифодабарандагони интернет ба бандсуръат мумкин аст, ки суръати рушди маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ҳар сол аз 0,4 то 1,4 %-ро ташкил диҳад.

Иқтисодиёти рақамӣ ва технологияҳои рақамӣ бо технологияҳо ва имкониятҳои Интернет робитаи ногусустанӣ доранд. Маълум аст, ки истифодабарандагони технологияҳои Интернет торафт бисёр шуда истодаанд, ки мутобиқан ба он миқдори потенциалии субъектҳои иқтисодиёти рақамӣ низ афзун хоҳад гашт. Тибқи арзёбии мутахассисони ширкати байналмилалӣ машваратии McKinsey дар соли 2017 аз ду як нафари аҳолии рӯи замин ба Интернет пайваست шудааст [1]. Зиёда аз нисфи аҳолии рӯи замин ин шабакаи ҷаҳониро фаъолона истифода мебаранд, беш аз сеяки аҳоли шабақаҳои иҷтимоӣ ва зиёда аз 60 %-и аҳоли алоқаи мобилиро истифода мебаранд, ки он ба сатҳи баланди татбиқи иқтисодиёти рақамӣ ва гузариши бисёр соҳаҳо ба технологияҳои рақамӣ мусоидат менамояд [6].

Савдои чакана дар шароити муосир таъсири нисбатан бузурги технологияҳои рақамиро ҳис мекунад. Рақамикунонии савдои чаканаи ҷаҳонӣ дар сатҳи хеле баланд қарор дорад ва он тадриҷан аз шаклҳои (форматҳои) анъанавӣ ба усулҳои савдои шакли онлайн-фурӯш ва рушди фаъоли платформаҳои рақамию тичорати электронӣ вобаста аст.

Тичорати электронӣ самаранокии баландро дар асоси дастовардҳои Интернет ва муносибатҳои инноватсионӣ ба ташкили хизматрасонии мизочон нишон медиҳад, ки онро аз таҷрибаи ташаккулёбии платформаҳои рақамӣ дар кишварҳои гуногун дидан мумкин аст. Масалан, рушди босуръати тичорати электрониро дар Чин бо номи “феномени Шатсзи” ном мебаранд [1]. Шатсзи – ин мавқеи аҳолинишинест, ки ба таркиби он деҳаи Дунфэн дохил мешавад, ки дар миёнаҳои солҳои 2000-ум як нафар сокини он интернет-мағозаеро оид ба фурӯши мебел ташкил карда буд. Дигар ҳамдеҳаояш низ аз ӯ ибрат гирифтанд, ки дар натиҷа дар охири соли 2010 ҳафт интернет-мағоза кушода шуда, зиёда аз 400 хоҷагиро дар Чин ва харидорони дигарро аз давлатҳои ҳамсояи он фаро гирифт. Дар як муддати кӯтоҳи вақт мақоми макони аҳолинишин аз деҳаи чорводор ба макони аҳолинишини инфрасохтораш тараққиқарда табдил ёфт, ки дар он корхонаҳои коркарди қоғаз, фабрикаҳои маҳсулоти металлӣ, ширкатҳои нақлиётӣ ва анборӣ пайдо шуданд. Алҳол Шатсзи яке аз аввалин “деҳаҳои Таобао” мебошад, ки дар он зиёда аз 10 %-и хоҷагии хонаводагӣ бо тичорати электронӣ машғул аст.

Таобао зиёда аз 2000 деҳаҳоро фаро гирифтааст, ки дар он бо интернет-савдо зиёда аз 70000 нафар машғуланд. Ба ҳар як мағозаи виртуалӣ ба ҳисоби миёна 2,5 нафар корманд мувофиқ меояд, сеяки соҳибони он намояндагони занҳо, панҷакашро бошад, собиқ бекорон ташкил медиҳанд. Тақрибан 1%-и соҳибкорон шахсони бо имкониятҳои маҳдуд мебошанд. Дар шароити муосир платформи савдои виртуалии Таобао ба сохтори корпоратсияи чинии Alibaba Group – калонтарин ширкати ҷаҳонии интернетӣ дохил аст [11].

Бояд қайд кард, ки технологияҳои тичорати электронӣ ягона технологияи рақамӣ дар савдои чакана маҳсуб намеёбанд. Аз сабаби он, ки ақидаи ягонаи концептуалӣ доир ба фаҳмиши технологияҳои рақамӣ дар савдои чакана, унсурҳои он, маҳсулот ва шабакаҳои паҳншавӣ вучуд надоранд, мо тасмим гирифтаем, ки технологияҳои рақамии дар соҳаи савдои чакана истифодашавандаро нисбатан пурратар баррасӣ намоем.

Тибқи андешаи коршиносони UNCTAD, технологияҳои рақамӣ ё қарорҳои рақамӣ дар худ ташаккул, коркард, мубодила ва интиқоли иттилоотро ифода мекунанд. Ба технологияҳои рақамӣ автоматикунони фаъолият, ҳисобкуниҳои “абрнок”, бизнес-таҳлили маълумоти калонҳаҷм, воқеияти виртуалӣ (иловашуда), ҳамкорӣ тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ, тафаккури сунъӣ, омӯзиши мошинӣ, роботкунонӣ ва дигар қарорҳои рақамиро шомил намудан мумкин аст.

Тибқи ақидаи мутахассисони амрикоӣ Питер Мелл ва Тим Гранс ҳисобкуниҳои “абрнок” чунин хусусиятҳоро доро мебошанд: худхизматрасонӣ аз рӯи талабот; дастрасии васеъ тавассути Интернет; имконияти тезтар мутобикшавӣ ва ё васеъкунии имкониятҳои таҷҳизот; баҳодихӣ ва баҳисобгирии истеъмом [2].

Одатан дар бозори ҳисобкуниҳои абрнок се модели бизнесро пешниҳод менамоянд:

- модели таъминоти барномавии абрнок, ки ба истеъмомгар имконият медиҳад то захираҳои ҳисоббароркунии молтаъминкунандагонро (сервер, инфрасохтори шабакавӣ, анбори маълумот ва ғ.) истифода барад;
- модели платформи абрнок ба истеъмомгар пешниҳод кардани иҷозат ба истифодабарии платформи барномавии молтаъминкунандагонро дар назар дорад;
- модели инфрасохтори абрнок ба истеъмомгар имконият медиҳад, ки барномаҳои тайёри молтаъминкунандагонро истифода барад.

Технологияҳои рақамии ҳисобкуниҳои абрнок дар муқоиса бо технологияҳои иттилоотии дохиликорхонавӣ ҳаҷми калони хароҷотро оид ба коркарди маълумотҳои мизочон сарфа мекунанд. Вай аз ҳисоби пардохти саривақтии ҳаҷми маҳдуди захираҳои ҳисоббарори дохилӣ ба даст меояд.

Технологияҳои тафаккури сунъӣ истифодабарии алгоритмҳои иттилоотию коммуникатсионие, ки ҷиҳатҳои фикрронии инсонро ифода мекунанд, дар назар доранд. Дар ин маврид ҷойи коркарди “дастӣ”-и системаҳои компютери технологияҳо ва усулҳои муосир ва чандири мошинии омӯзиш дар асоси барномаҳои худомӯзӣ мегиранд.

Усулҳо ва алгоритмҳои омӯзиши мошинӣ шабакаҳои нейронии бисёрқабатаро ташкил медиҳанд, ки онҳо имконияти “ташҳис” намудани пешниҳодҳои абстракциононро доранд. Ба шарофати чунин алгоритмҳо, технологияҳои тафаккури сунъӣ мубрам шуда истодаанд, аз ҷумла технологияҳои муайянкунии (шинохтани) объектҳо; муайянкунии нутқ ва системаҳои автоматикунонидашудаи тарҷумаи забонҳои гуногун; алгоритмҳои роботикунонидашудаи идоракунии ва қабули қарор, ки асоси намудҳои муосир ва системаҳои тафаккури сунъиро ташкил медиҳанд [11].

Масалан, вақтҳои охир дар таҷрибаи ҷаҳонӣ технологияи “ёрдамчиёни боақл” торафт шуҳрат ёфта истодаанд, ки онҳо якбора якҷанд имкониятҳо ва функцияҳои “тафаккуриро” иҷро мекунанд: кӯмак дар онлайн-чустуҷӯ ва хариди электронӣ, шинохтани нутқ, таҳлил ва тафсири иттилооти шахсӣ оид ба истифодабарандаи мушаххас ва ғайра. Рушди тафаккури сунъӣ ва усулҳои омӯзиши мошинӣ дар таҷрибаи нишон дод, ки дар соҳаҳои мухталифи иқтисодиёт истифодаи технологияҳои рақамӣ зарур мебошанд, чунки

онҳо имконият медиҳанд, ки хангоми коркарди бизнес-нақшаҳои дарозмуддат базаҳои захиравӣ сарфа карда шаванд ва назорат аз болои иҷрои онҳо ба роҳ монда шаванд.

Вақтҳои охир ба ҳайси яке аз маҳакҳои асосии тараққиёти қарорҳои рақамӣ “маълумоти калонҳаҷм” (big data) ва бизнес-таҳлил баромад карда истодаанд, ки дар мавҷуд будани иттилооти озод дар Интернет-захираҳо ва зарурати коркарди саривақтию таҳлили дақиқи онҳо асос меёбад.

Технологияҳои маълумоти калонҳаҷм дар худ маҷмӯи усулҳо ва воситаҳои коркарди маълумоти ҳаҷман калон ва гуногуншаклро бо мақсади соҳибшавӣ ба натиҷаи барои инсон фаҳмо, дар шароити рушди баландсуръат ва тақсмоти шабакаҳои зиёди ҳисоббарор ҷой додаанд [11]. Бизнес-таҳлил ва маълумоти калонҳаҷм имконият медиҳанд, ки иттилооти зарурӣ оид ба дархостҳои мизочон ба даст оварда шаванд, талаботи инфиродӣ таҳия ва хавфҳо баҳодиҳӣ карда шаванд ва усулҳои таҳлили пешгӯикунӣ татбиқ карда шаванд.

Тавачҷӯх ба технологияҳои рақамии маълумоти калонҳаҷм ва бизнес-таҳлилҳо сол то сол аз ҷониби бозорҳои баландрақобат бештар шуда истодааст. Масалан, мувофиқи пешгӯии агентии таҳлилии амрикоии Wikibon дар охири соли 2020 бозори соҳаи маълумоти калонҳаҷм ченаки зиёда аз 60 млрд. долларро соҳиб шуда, дар соли 2026-ум вай метавонад 85 млрд долларро фарогир бошад. Суръати рушди солонаи бозори маълумоти калонҳаҷм ва бизнес-таҳлилҳо тақрибан 17%-ро ташкил медиҳад. Пешсафони асосии маблағгузорӣ дар қарорҳои рақамии баррасишаванда бахши молиявӣ, мақомоти давлатии сатҳи гуногун, соҳаи хизматрасонӣ ва савдои шабакавӣ ба ҳисоб меравад.

Ба ҳайси яке аз қарорҳои рақамии ояндадор Интернеташёҳо (IoT) баромад мекунад. Зери ин мафҳум муттаҳидкунии дилхоҳ таҷҳизот ба шабака бо истифода аз таъминоти барномавии махсус фаҳмида мешавад, ки онҳо бо ҳамдигар ҳамкорӣ намуда, имконияти дастраскунӣ ва мубодилаи иттилоотро доранд.

Ба андешаи қоршиносон, соли 2018 қариб 10-20 миллиард объектҳои мавҷуд буданд, ки ба Интернет пайваست мебошанд ва дар охири соли 2020 миқдори онҳо 40-50 миллиардро ташкил хоҳанд дод ва ҳаҷми бозори IoT бошад тақрибан 1,46 млрд долларро ташкил хоҳад кард. Намунаи татбиқи технологияҳои IoT консепсияҳои хонаи “боақл”, шаҳри “боақл”, идоракунии трафики мусофирон ва мониторинги нақлиёт, мағозаҳои “боақл” ва ғайраҳо мебошанд [11].

Дар натиҷаи рушди технологияҳои рақамӣ фаъолияти иқтисодии субъектҳои соҳибкорӣ гуногун шуда, хусусиятҳои хоси зеринро соҳиб мешаванд: амалӣ намудани ҳамкорӣ дар шабакаи Интернет ва ё зери таъсири он; воридшавӣ ба шабакаи ҷаҳонӣ тавассути таҷҳизоти гуногун, аз ҷумла воситаҳои мобилӣ; ташаккул ва мубодилаи бисёршабакавии иттилоот байни истифодабарандагони шабакаи ҷаҳонӣ (шабакаҳои иҷтимоӣ, блогҳо, замимаҳои мобилӣ, форумҳо); истифодабарии ҳаҷми хеле калони маълумот; имконияти қонё намудани талаботи ҳар як харидори мушаххас (ба мизочнигаронидашуда); ҷаҳонишавии рафтори истеъмолгарон ва мизочони қорхона; беҳсозии раванди ташаккули арзиши иловашуда ва ғайраҳо.

Технологияҳои рақамӣ ба савдои чакана низ таъсири назаррас мерасонанд. Савдои чаканаи муосир яке аз бахшҳои инноватсионӣ ва зудрушдбандаи иқтисодиёт ба ҳисоб рафта, сатҳи баланди татбиқи технологияҳои рақамиро доро аст, ки он ба харидори ниҳой ва дараҷаи баланди хизматрасонии савдо дар тамоми зина ва шабакаҳои фурӯш нигаронида шудааст. Ба андешаи мо, соҳаи савдои чакана мавҷи бесобиқаи инноватсияҳоро аз сар гузаронида истодааст. Албатта технология нақши зарурро мебозад, аммо ин нерӯи ягонае намебошад, ки қор мекунад. Моделҳои нави бизнес пайдо мешаванд ва онҳо ба тамоми зина ва ё занҷири тичорати электронӣ таъсири амиқ мерасонанд. Дар баробари ин, дар рафтори истеъмолгарон низ тағйирот дида мешавад [9].

Ҳамин тавр, технологияҳои рақамӣ ба тағйирёбии парадигмаҳои рушди савдои чакана, гузариши савдои чакана ба технологияи рақамӣ сабаб мешаванд. Моҳияти парадигмаи нави савдои чакана ба фардикунонии фурӯш дар асоси технологияҳои рақамии

муосир оварда мерасонад, ки вай дар сатҳи ҳадалимкон концепсияи мизочмехвариро татбиқ менамояд, равандҳои савдою технологиро самаранок намуда, ба ғояҳои иқтисодии рақамӣ ҷавобгӯ мебошад [11].

Ба ақидаи мо, қарорҳои рақамиро дар савдои чакана ба ду гурӯҳи шартӣ ҷудо кардан мумкин аст: технологияҳои, ки ба харидор нигаронида шудаанд ва технологияҳои, ки ба тақмили раванди ташкили фурӯш нигаронида шудаанд. Қайд намудан зарур аст, ки ҳамаи технологияҳои рақамӣ бо ҳам алоқаманд мебошанд, хосияти мутобиқшавиро доранд ва ҳамдигарро пурра мекунад, ки онро дар таҷрибаи рушд ва истифодаи қарорҳои рақамӣ дар савдои чакана собит намудааст.

Яке аз шаклҳои технологияи рақамии муосир ва муҳаррики рушди фурӯши онлайн савдои мобилӣ ба ҳисоб рафта, тавассути таҷҳизоти рақамии муҳталиф, ба монанди гаджетҳо, смартфонҳо, планшетҳо ва пайвастиҳои беноқил ба шабакаи ҷаҳонӣ амалӣ мегардад. Коршиносони ширкати машваратии Deloitte рушди босуръати фурӯши мобилиро қайд намудаанд. Харидорон таҷҳизоти рақамии мобилиро истифода бурда, ба ҳисоби миёна ду маротиба зиёдтар маблағро барои харид нисбат ба харид дар мағозаҳои анъанавӣ сарф мекунад [6].

Рушди савдои мобилии рақамӣ аз бисёр ҷиҳат аз пешниҳоди операторони мобилӣ ва истеҳсолкунандагони таҷҳизот вобастагӣ дорад. Фаъолияти онҳо ба воридкунии қарорҳои муосири технологӣ, аз ҷумла тадриҷан ивазкунии SIM-кортҳои классикӣ ба SIM-кортҳои чандирӣ, ки тавассути алоқаи мобилӣ ва ё дигар шабакаҳои алоқаи беноқил таъмин карла мешавад, равона карда шудааст. Дар ин ҳолат пайвастиҳои ба шабакаи ҷаҳонӣ бо ёрии WI-FI ба роҳ монда мешавад. Дар баробари ин қайд кардан лозим аст, ки истеҳсолкунандагони асосии смартфонҳо дар ҷараёни тақмил додани моделҳои нави смартфонҳо на фақат пайвастиҳои ба WI-FI, балки инчунин истифодабарии маблағҳои мобилӣ ва дигар функсияҳо, масалан, воридкунии технологияи NFC-ро ба назар гирифтаанд. Интизор аст, ки дар ояндаи наздик татбиқи васеи SIM-кортҳои чандириро ҳамчун омилҳои асосии рушди технологияҳои рақамӣ, аз ҷумла, савдои мобилии рақамӣ ба роҳ монда мешавад [11].

Рушди бошиддати фурӯш дар бахши савдои мобилии рақамӣ субъектҳои савдои чаканаро маҷбур мекунад, ки маблағҳои калонро ба коркарди замимаҳои мобилӣ, сомонаҳои худӣ, системаҳои пардохти мобилӣ ва дигар технологияҳои рақамиро равона созанд. Беҳтарсозии замимаҳо ба сифати пурракунии шакли мобилии сомона ба онҳо имконияти медиҳад, ки микдори харидорон ва ҳаҷми фурӯшро тавассути таҷҳизоти мобилӣ афзун намоянд. Масалан, дар соли 2017 дар Амрикои Шимолӣ саҳми корхонаҳои савдои чакана, ки замимаи мобилиро доштанд, тақрибан 70 %-и ҳаҷми умумии фурӯшро дар бахши савдои рақамии мобилӣ ташкил додааст [11].

Таҷрибаи рушди савдои чакана нишон медиҳад, ки технологияҳои рақамӣ дар соҳаи платформаҳои замимаҳои мобилӣ ба ташаккули ҳамкориҳои корхонаҳои савдои чакана бо харидорони потенциалӣ мусоидат мекунад. Бо ёрии замимаҳои мобилӣ дар смартфонҳо харидорон имконияти ташаккул ва истифодаи рӯйхати виртуалии харид; ҷустуҷӯи маълумот оид ба хизматрасониҳои мағоза; татбиқи ҳадамоти геотитлоотӣ ва навигатсионӣ; ҷустуҷӯ ва дидани номгуӣ маҳсулот; сканеркунии штрих-кодҳо ва дастрасии маълумот оид ба маҳсулотро дар вақти воқеӣ (онлайн) пайдо мекунад. Бо ёрии замимаҳои рақамӣ харидорон манфиатнокии харидро муайян мекунад, фурӯшандагон бошанд таҷриба ва хоҳиши мизочони мақсаднокро мушоҳида намуда, бо онҳо робитаро барқарор мекунад.

Яке аз қарорҳои рақамие, ки алоқаи самаранокро бо мизочони потенциалӣ ташкил мекунад, ин шабакаҳои иҷтимоӣ мебошанд, ки онҳоро дар савдои чакана фаъолон истифода мебаранд. Шабакаҳои иҷтимоӣ имкон медиҳанд, ки ҳар як шахс саҳифаи шахсии худро дар Twitter, Facebook, Instagram ва дигар сомонаҳо кушояд. Дар он дар речаи он-лайн мубодилаи иттилот ва фикру ақидаҳои ҳамдигар ба миён меояд. Дар натиҷаи истифодабарии шабакаҳои иҷтимоӣ ва “инфироидкунии” интернет ба фурӯшандагон

маълумоти пурра доир ба харидорон ва доираи истеъмолгарон мақсаднок дастрас шуд. Фурӯшандагон дар кушодани блогҳои шахсиашон дар платформаҳои рақамии шабакавӣ бо мақсади шиносонидани тамғаи худ ва ҷалби харидорон фаъл мебошанд.

Ба қатори қарорҳои рақамие, ки имконияти ҳамкориҳои фаёли дучонибаи фурӯшанда ва харидорро таъмин мекунад, технологияҳои воқеияти виртуалӣ (VR) ва воқеияти иловагиро (AR) шомил намудан мумкин аст. Технологияҳои воқеияти виртуалӣ ва иловагӣ дар савдои чакана бо мақсади таъмини даққатҷалбкунӣ, дастрасии мол ва хизматрасониҳои савдо истифода бурда мешаванд ва онҳо имичи тамға ва ҳаҷми фурӯшро афзун менамоянд.

Воқеияти виртуалӣ барои харидори потенциалӣ муаррифии воқеияти навро дар олами виртуалӣ бо ёрии ниқобҳо, айнакҳо ва дигар таҷҳизоти махсус таъмин менамояд. Чунончи, ширкати бузурги фурӯши либос Topshop ҳангоми муаррифии коллексияи нави либосҳо ба як гурӯҳ харидорони худ ниқоби махсусро тақсим карда дод. Дар натиҷа ин харидорон ба тамоми олами ҳолати иҷрошудаи стода фурӯ рафта, тамоми умқи либосро тамошо намуданд, таҷриба гирифтанд ва таассуроти тақрорнашавандаро соҳиб шуданд.

Воқеияти иловагӣ бошад имкон медиҳад, ки шакли компютериҳои объект дар шароити воқеӣ иҷро карда шавад. Технологияи рақамии паҳншуда дар воқеияти иловагӣ ин ҷойи либоссанҷии виртуалӣ, оинаи виртуалӣ ва каталогҳои виртуалӣ ба ҳисоб меравад. Дар ҷойи либоссанҷии виртуалӣ истифодабаранда дар экран худро дар либоси нав мебинад; барномаҳо бо ишораҳо идора мекунанд, ки он имконият медиҳад, ки модели либоси интихобшуда аз ҳар тараф баҳо дода шавад; интихоби харидорро суръат мебахшад, аз ҷумла бо ёрии таҷҳизоти мобилӣ. Чунончи, ритейлери бузурги рақамии eBay Inc ҷойи либоссанҷии виртуалиашро ҳам дар сомонаш ва ҳам дар замимаи мобилиаш дастрас кардааст. Моделҳои сеченакаи либос аз рӯйи сурат ташкил карда мешавад, дар ин маврид модели интихобшуда имконияти ҷойивазкуниро доранд. Дар натиҷа истифодабаранда метавонад бинад, ки либос дар ин ё он ҳолат чӣ тавр инъикос мешавад. Ғайр аз ин, eBay Inc ба замимаи мобилии худ боз як имконияти нодири интихоби борҷомаи молро илова кардааст.

Оинаҳои виртуалӣ ба истифодабаранда на фақат имконияти “пӯшидани” либос ва пойафзолро медиҳанд, балки истифодаи ороишоти декоративиро низ пешниҳод менамоянд, ки барои он истифодаи камераи махсус зарур аст. Камера чехраи инсон ва ё бадани ӯро сурат мегирад, оина бошад онро то истифодабарии ороишот ва баъд аз истифодабарии он ҷудогона инъикос менамояд. Оинаи виртуалӣ хусусиятҳои инфиродии харидорро (ранги чашм, пӯст, мӯй ва ғайраҳо) ба инбат мегирад ва маслиҳатҳои иловагиро оид ба истифодабарии ин ё он намуди ороишот пешниҳод мекунад.

Ҷойи либоссанҷии виртуалӣ ҳамчунин дар бахши фурӯши мебел ва дигар лавозимоти хонаводагӣ низ истифода бурда мешавад. Шабакаи мағозавии британиягии V&Q оид ба фурӯши мебел ва маҳсулоти таъмири хона банақшагирандаи фазои ошхонавиро ҷорӣ кардааст, ки он барои ҳамаи таҷҳизотҳо дастрас аст. Ин барнома ба тамоми масоҳати бино бо нишондиҳандаҳои аз тарафи истифодабаранда додашуда мебели ошхонавиро мегузорад. Дар натиҷа харидори потенциалӣ имконият дорад, ки фармоишро ба таври ғайрӣ диҳад ва мебели интихобшудаашро харидорӣ намояд. Ҳамчунин таҷрибаи воридкунии технологияи воқеияти иловагии ширкати шведии IKEA хеле шавқовар аст. Бо ёрии барномаи таълифшуда истифодабарандагон метавонанд каталогро тафтиш намоянд. Дар натиҷа мебели мақбулшударо дар хонаи худашон ба таври электронӣ мебинанд, ки он ба интихоби харидор таъсири мусбат мерасонад. Дӯстдорони мебели шведӣ ҳамчунин метавонанд лавҳаҳои видеоиро оид ба ин ё он намуди мебел тамошо кунанд, ба фазои виртуалии худ сурати ҳайвонот ва ё паррандаи хонагиро дохил кунанд. Ин лоиҳаи IKEA дар байни харидорон обрӯи хеле баландро соҳиб шуд ва дар натиҷа вай зиёда аз 8,5 миллион маротиба аз тарафи истифодабарандагон ҷорӣ карда шуд [11].

Воқеияти иловагӣ татбиқи худро дар савдои чакана ҳамчунин барои беҳтаркунии ташкили раванди савдою технологӣ, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнати кормандон

мебинад. Чунончи шабакаи бузурги савдои британиягии Tesco барои таҷҳизоти мобилӣ замимаеро коркард намуд, ки мутобиқати мавҷудияти воқеии молро бо шартҳои нишондодашуда месанҷад. Принципи кори ин замима дар истифодабарии камераи махсус, планшет ва расм асос ёфта, дар натиҷа корманди толори савдо аз барнома таклиф ва пешниҳодро доир ба расми моле, ки мавҷуд нест, қабул мекунад. Илова бар ин, ин замима ба харидорон имконият медиҳад, ки маълумоти иловагиро оид ба мол, ки вай дар нархнома нишон дода нашудааст, соҳиб шаванд (масалан нерӯнокии ин ё он маҳсулоти хӯрока).

Технологияҳои тафаккури сунъӣ ва омӯзиши мошинӣ татбиқи худро дар савдои чакана дар моделсозии рафтори харидорони потенциалӣ, омӯзиши таъсири омилҳо ва интихоби шабакаҳои алоқаи нисбатан самаранок, таърихи харидорӣ, яъне барои амалӣ намудани таҳлили маркетингӣ дарёфт мекунад. Тағйироти инкилобӣ дар ҳамкорӣ бо харидорон дар технологияҳои биометрӣ, ки барои бақайдгирӣ ва таҳлили хусусиятҳо ва тафсифоти рафторӣ пешбинӣ шудаанд, дахл доранд. Технологияҳои биометрӣ муносибати инфиродиро ҳангоми хизматрасонӣ ба харидор таъмин мекунад, ки он аз тарафи худ харидор интихоб ва ё тағйир дода мешавад. Истифодабарии маълумоти системаҳои афзалияти афзалияти рақобатӣ ва тағйирёбии муносибати харидоронро ба хизматрасонии савдо таъмин мекунад.

Чӣ хеле, ки таҷрибаи рушди савдои чакана нишон медиҳад, технологияҳои биометрӣ ҳангоми бақайдгирии харидорон дар вақти воридшавӣ ба мағоза истифода бурда мешавад. Вай имконият медиҳад, ки мунтазамии ба мағоза омадани харидори мушаххас ва номгӯи молҳои харидшаванда муайян карда шавад ва аз тарафи кормандони корхона барои ташаккули пешниҳоди инфиродӣ истифода бурда шавад. Дар хориҷи кишвар фӯрӯшандагон технологияҳои биометрии шинохтани овоз, симои харидор, имзоҳои биометрӣ ва дигар намуди технологияҳоро хеле фаъолна барои ташкили фармоиш истифода мебаранд. Бо воситаи ин технологияҳо кормандон аз харидор бори дуюм ин маълумотро пурсон намешаванд, чунки аллакай ин маълумот дар саҳифаи онҳо сабт шудааст. Дар баробари ин, қайд намудан зарур аст, ки ҳар як харидор имконияти хизматрасонии савдоро бо баҳисобгирии хусусиятҳои дорад, зеро ки торафт сатҳи талаботи ӯ зимни пур шудани маълумоташ дар саҳифаи шахсияш меафзояд.

Масалан, таҷрибаи ширкатҳои британиягӣ, ки технологияи шинохтани симои харидорро ҳамчун воситаи пардохт санҷиданд, хеле шавқовар аст. Барои он ки фӯрӯшанда маблағро қабул кунад, кифоя аст, ки ӯ сурати харидореро, ки дар экрани планшети (телефон ё смартфон)-и ӯ инъикос шудааст, паҳш намояд. Ширкатҳои русиягии X5 Retail Group, Дикси, ВкусВилл технологияҳои шинохтани симо, чинс ва синну соли харидоронро барои ташаккули иттилооти маркетингӣ, таҳқиқи рафтори истеъмолкунанда, реклама ва ё таъмини бехатарии хизматрасонии савдо истифода мебаранд. Шабакаи хӯришҳои “Бургер Кинг” ба фаъолияти худ системаи биометрии қайди вақти кориро барои кормандонаш ворид намудааст. Ин система аз рӯи тасвири рағҳои дастони онҳо кор карда, ғалатҳо ва ё дурӯғҳоро истисно мекунад ва табели қайди вақти корӣ ба таври автоматӣ ташкил карда мешавад. Ин системаи нави бақайдгирии вақти корӣ дараҷаи интизоми меҳнатро хеле баланд бардошт ва дар баробари ин ба пастшавии хароҷот оид ба маблағи музди меҳнати кормандон дар ҳаҷми 15 % мусоидат намуд [6].

Технологияҳои рақамии интернеташёҳо барои баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ дар савдои чакана ва автоматикунонии раванди савдоиyo технологияи нақши муҳимро доранд. Ба онҳо ҳар гуна сенсорҳо, қайдҳои радиомавҷӣ (RFID-қайдҳо), POS-терминалҳо, аробачаҳои “боақл” (smart car), ҳазинаҳои худхизматрасони “боақл” (self-scan checkout), видеокамераҳо, нархномаҳои “боақл” (электронӣ) ва дигар таҷҳизоти рақамии муосирро дохил кардан мумкин аст. Афзудани нуфузи интернеташёҳо дар савдо аз бисёр ҷиҳат бо рушди баландшиддати таҷҳизоти мобилӣ алоқаманд аст. Аз рӯи пешгӯиҳои агентии таҳлили амрикоии Markets and Markets, бозори ҷаҳонии технологияи интернеташёҳо дар баҳши савдои чакана дар охири соли 2020 20 % афзоиш меёбад.

Бозингарони калидии бозори интернеташёҳо дар савдои чакана ин ритейлерҳо аз Амрикои Шимолӣ, Амрикои Лотинӣ ва минтақаи Осиёи Уқёнуси Ором мебошад [11]. Имкониятҳои технологияи интернеташёҳо дар савдои чакана хеле васеъ аст: трекинги номгӯи молҳо, робитаи виртуалӣ бо харидорони потенциалӣ, таҳқиқоти маркетингӣ ва таҳлилӣ, бизнес-таҳлили маълумоти калонҳаҷм, идоракунии захираҳои молӣ дар речаи вақти воқеӣ ва ғайраҳо.

Технологияҳои рақамии интернеташёҳо як қатор масъалаҳои заруриро дар савдо ҳал мекунад. Масалан, баланд бардоштани сифати хизматрасонии савдо, чунки технологияи интернеташё ба ҳадди максималӣ раванди харидорию бо дарназардошти таҷрибаи пешини харидорӣ инфиродӣ мекунад. Ғайр аз ин, худхизматрасонӣ ба сатҳи нави инкишоф мебарояд. Чунончи, ворид кардани ҳазинаҳои худхизматрасонӣ раванди пардохти моли харидоришударо хеле суръат мебахшад.

Технологияҳои интернеташёҳо ба беҳсозии фазои савдо, сарфаи захираҳо ва ташаккули идоракунии номгӯи молҳо равона карда шудааст. Нишонаҳои радиомавҷӣ (RFID-қайдҳо) мавҷудияти молро дар рафҳои фурӯш ва ҷойивазкунии онҳоро дар мағоза назорат мекунад. Ҳамчунин таҷҳизоте, ки дар мағоза насб шуда, ба микромуҳит таъсир мерасонанд, ба монанди термостатҳо, таҷҳизоти равшанидиҳанда, таҷҳизоти яхдонӣ ва кондиционерҳо. Барои мониторинги фазои савдо ширкатҳо таҷҳизоти Bluetooth, RFID-қайдҳо ва Wi-Fi-ро дар смартфонҳои харидорон истифода мебаранд. Дар натиҷаи истифодабарии таҷҳизоти номбаршудаи интернеташёҳо фурӯшандагон харитаи анбӯҳи харидорию ташкил намуда, ба мусоидкунии фазои мағоза барои харидор баҳо медиҳанд ва дар баробари ин консепсияи мерчендайзинги тафаккуриро татбиқ менамоянд.

Нуктаи баланди истифодабарии технологияҳои рақамии интернеташёҳо дар савдои чакана консепсияи мағозаҳои “боақл” (smart store) мебошад [1; 8]. Мағозати “боақл” дар худ консепсияеро ҷой додааст, ки вай дар асоси истифодабарии дастовардҳои интернеташёҳо ва автоматикунонии пурраи майдонҳои савдо ба роҳ монда мешавад. Масалан, дар Чин дар чунин мағозаҳо харидорон сараввал бояд ба қайд гирифта шаванд, QR-коди онро ҳангоми воридшавӣ ба мағоза сканер намоянд, рақами телефонашонро ворид кунанд ва акси худро гиранд. Сипас ба мағоза ворид шуда, тавассути турникетҳои мавҷуда хариди заруриро иҷро менамоянд. Пардохти маблағ бошад бо тариқи ғайринақдӣ ба роҳ монда шуда, тавассути сканеркунии штрих-код дар телефони мобилии харидор иҷро карда мешавад. Баъди ба итмом расидани хизматрасонӣ харидор аз мағоза бо воситаи турникетҳо мебарояд. Муқоисаи акси харидор бо базаи миллии ҳуҷҷатҳо чиҳати тасдиқи шахсияти харидор, системаи видеоназоратӣ, маҳдудият ба воридшавии харидорони бевичдон дар як сатҳи муайян беҳатарию иқтисодиро таъмин намуда, соҳибкоронро аз дуздиҳои имконпазир эмин нигоҳ медорад.

Намунаи мағозаи “боақл” ин ба наздикӣ аз тарафи интернет-мағозаи Amazon.com Inc кушода шудани кейс мебошад, ки вай номи “мағозаи бе ҳазина”-ро соҳиб шудааст. Савдои чаканаи офлайн ва онлайнӣ корхона сарфаи хароҷотро тақрибан то 60 % таъмин мекунад. Бизнес-моделҳои мағозаи “боақл” айни ҳол хусусияти пилотино дорад, аммо бо дарназардошти афзоиши даромади аҳоли, қобилияти харидорӣ, ба таври васеъ истифода бурдани смартфонҳо бо видеокамераҳо ва пайваستшавӣ ба шабакаи глобалии Интернет вай рақобати сазоворро ба шаклҳои муқаррарии савдо пешниҳод мекунад.

Ҳамаи ин гуфтаҳо хулосабандӣ намуда, қайд намудан мумкин аст, ки номгӯи технологияҳои рақамӣ дар савдои чакана хеле фарох аст. Аксари онҳо дар савдои чаканаи ҷаҳонӣ бештар тараққӣ намудаанд, дар савдои чаканаи ватанӣ бошад доир ба баъзе аз қарорҳои рақамии мушаххас ақибмондагӣ ба назар мерасад. Ин бо он асос меёбад, ки роҳбарони шабақаҳои савдо ба манфиатнокии он то нобоварона нигоҳ мекунад. Новобаста ба ин, тамоюли рушди савдои чаканаи хориҷӣ нишон медиҳад, ки гузариши босуръат ба платформаҳои рақамӣ ва хизматрасониҳои нисбатан сифатноки рақамӣ дар кишвари мо низ,

бахусус дар шаҳрҳои бузургтар, ба монанди Душанбе ва Хучанд амалӣ гашта истодааст [3; 4; 9].

Рушди минбаъдаи технологияҳои рақамӣ дар савдои чакана ҳамчунин аз бисёр ҷиҳат аз ҳолат ва дастрасии инфрасохтори иттилоотию коммуникатсионӣ, ташаккули усулҳо ва дараҷаҳои мубориза бо киберчиноятҳо, рушди воситаҳои мобилӣ ва пайвастанавии беноқил, коркарди стандартҳои ягонаи технологӣ, ҷустуҷӯи манбаҳои алтернативии энергия ва ғайра вобаста аст.

Хулосаи таҳқиқоти иҷрошударо оварда, мо қайд карда метавонем, ки дар иқтисодиёт гузариши рақамӣ ба амал омада истодааст ва он дар асоси таъсири пешрафти илмӣ-техникӣ ва гузариш ба технологияҳои рақамӣ, ки ташаккул, коркард ва мубодилаи иттилоотро дар шакли электронӣ дар назар дорад, асос ёфтааст. Дар натиҷаи татбиқи технологияҳои рақамӣ самтҳои нав ва муосири бизнес, стратегияҳои корӣ, бизнес-моделҳо пайдо мешаванд, ки онҳо татбиқи худро дар баҳши бозорҳои виртуалӣ, тичорати электронӣ, молҳои электронӣ, хизматрасониҳо ва пардохтҳо меёбанд. Технологияҳои рақамӣ босуръат таракқи ёфта истодаанд, чунки самараи баланди иқтисодиро дар асоси ҳамгирии дастоварҳои Интернет ва ҷанбаҳои инноватсионӣ ба фаъолияти иқтисодӣ дар веб-фазо нишон дода истодаанд.

Тағйирот дар савдои чакана дар натиҷаи ҷорӣ шудани технологияҳои рақамӣ хусусияти барногаштаниро дорад ва он зарурати дар оянда таҳқиқ намудани ин масъала ва рақамикунии савдору ба миён меорад.

АДАБИЁТ

8. Загеева Л.А. Big Data и бизнес - новые возможности [Текст] / Л. А. Загеева, Л. В. Близнюк // Инновационная экономика и право. - №. 2(7). - С. 21-25.
9. Куприяновский В.П. Розничная торговля в цифровой экономике [Текст] / В. П. Куприяновский, С.А. Синягов, Д.Е. Намиот, А.П. Добрынин, П.В. Куприяновский // International Journal of Open Information Technologies vol. 4, no. 7, 2016, P. 1-11.
10. Лутфуллоев М.Д. Зарурати татбиқи технологияҳои рақамӣ барои баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои савдои чакана / Лутфуллоев М.Д. // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – Душанбе.- 2020. - №4/1 (33). – С. 170-174.
11. Лутфуллоев М.Д., Исмоилов Ш.М., Хўҷамқулов Р.Б. Иқтисоди рақамӣ: ҳолат ва дурнамои рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Лутфуллоев М.Д., Исмоилов Ш.М., Хўҷамқулов Р.Б. // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. – Бохтар. - 2020. № 1-4 (80), қисми 2. - С. 164-170.
12. Маймина Э.В. Особенности и тенденции развития цифровой экономики [Текст] / Э.В. Маймина, Т.А. Пузыня // Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права. - 2017. - №. 6(67). - С. 37-43.
13. Тарасова Е.Е. Инновации в коммерческой деятельности [Текст] / Е.Е. Тарасова, Е.В. Матузенко, Ю.А. Наплекова // Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права. - 2018. - №. 2(69). - С. 198-209.
14. Факеров Х.Н. Потребительский рынок: состояние и перспективы. Монография. – Душанбе: «Ирфон», 2019. – 290 с.
15. Факеров Х.Н., Шаропов Ф.Р., Мариншоев М.М. Социально-экономический механизм развития розничной торговли: Монография / Под редакцией доктора экономических наук, профессора Хабибова С.Х. – Душанбе: “Ирфон”, 2018. – 150 с.
16. Шаропов Ф.Р., Лутфуллоев М.Д. Таъсири технологияҳои рақамӣ ба рафтори истеъмолгарони савдои чакана / Шаропов Ф.Р., Лутфуллоев М.Д. // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ. – Хучанд, 2020. - № 4 (55). – С. 119-123.
17. Шваб К. Четвертая промышленная революция [Текст] / К. Шваб. - М. : Изд-во Эксмо, 2016. -134 с.
18. Шнорр Ж.П. Инновации в розничной торговле как фактор повышения

конкурентоспособности в условиях глобализации экономики [Текст] / Ж. П. Шнорр // Экономика и управление: теория и практика: сб. науч. труд. - 2018. - Т. 4,- №. 4(4.1). - С. 73-81.

19. Tapscott D. The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence [Text] / D. Tapscott. - McGraw- Hill, 1994.

УДК 657.1

Мирзоалиев А.А., Шаропов А.Ч.

БЕНЧМАРКИНГ ҲАМЧУН ВОСИТАИ МАХСУСИ ТАҲЛИЛИ ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ

Концепсияи бенчмаркинг, ки ҳамчун воситаи идоракуни бо самаранокии исботшуда хангоми идоракунии ширкатҳо дар даврони бӯҳрон баромад менамояд, то ҳоло ба таври кофӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маъмул набуда, мавриди истифода қарор намегирад. Ғояи ин мақола иборат аз он буд, ки имкониятҳои онро тавассути ҷанбаи бенчмаркинг молиявӣ ошкор намуда, содагӣ ва бартариҳои онро ҳатто аз нуқтаи назари таҳлилгари беруна нишон диҳем. Ин тавассути таҳлили ду рақиби калонтарин дар бозори қаннодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифодаи таҳлили маълумоти дуюмдараҷа ба даст оварда шудааст. Тавассути маҷмӯи бисёрҷанбаи нишондиҳандаҳои самаранокӣ, ки ба ғоида ҳамчун ҳадафи ниҳой асос ёфтаанд, инчунин арзишнокии барои саҳмдорон, пардохтпазирӣ ва бозоргириро дарбар мегиранд, мо мавқеи пешсафи бозорро тасдиқ кардем ва манбаҳои онро пайдо кардем, ки нуқтаҳои асосии омӯзиш буда, қорбари пайрав метавонад барои беҳтар кардани маҳсулнокии онҳо қабул кунад.

Вожаҳои калидӣ: бенчмаркинг, таҳлили самаранокӣ, саноати қаннодӣ, таҳлили муқоисавӣ, ғоиданокӣ, дороиҳо, ӯҳдадориҳо, сармоя, даромаднокӣ.

Мирзоалиев А.А., Шаропов А.Дж.

БЕНЧМАРКИНГ КАК ОСОБЫЙ ИНСТРУМЕНТ АНАЛИЗА ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ

Концепция бенчмаркинга, являющаяся инструментом управления с доказанной эффективностью при управлении компаниями в периоды кризиса, все еще недостаточно известна и применяется в Республике Таджикистан. Идея данной статьи заключалась в том, чтобы раскрыть его возможности через аспект финансового бенчмаркинга, продемонстрировав его простоту и преимущества даже с точки зрения внешнего аналитика. Это было достигнуто путем анализа двух крупнейших конкурентов на рынке кондитерских изделий Республики Таджикистан с использованием вторичного анализа данных. Благодаря многомерному набору показателей эффективности, основанных на прибыли как на конечной цели, но также включающей ценность для акционеров, ликвидность и капитализацию, мы подтвердили позицию лидера на рынке и нашли ее источники, которые являются ключевыми моментами обучения, которые последователь может принять для улучшения его производительности.

Ключевые слова: бенчмаркинг, анализ эффективности, кондитерская промышленность, сравнительный анализ, рентабельность, активы, обязательства, капитал, доходность.

Mirzoaliev A.A., Sharopov A.J.

BENCHMARKING AS A SPECIAL TOOL FOR ANALYSIS OF FINANCIAL STATEMENTS

The concept of benchmarking, which is a management tool with proven effectiveness in managing companies in times of crisis, is still not well known and applied in the Republic of Tajikistan. The idea of this article was to reveal its capabilities through the aspect of financial benchmarking, demonstrating its simplicity and advantages even from the point of view of an external analyst. This was achieved by analyzing the two largest competitors in the confectionery market of the Republic of Tajikistan using secondary data analysis. Through a multidimensional set of performance metrics based on profit as the ultimate goal, but also including shareholder value, liquidity and capitalization, we have validated the market leader position and found its sources, which are key learning points that a follower can adopt to improve their performance.

Key words: benchmarking, efficiency analysis, confectionery industry, comparative analysis, profitability, assets, liabilities, capital, profitability.

С развитием современной деловой практики в Республике Таджикистан термин «бенчмаркинг» появился как иностранное слово с привлекательным звучанием, но в основном неизвестным значением. Менеджеры, которые слышали об этом, часто ошибочно полагают, что бенчмаркинг сводится к процессу измерения эффективности компании и ее сравнения с заданными стандартами. Принимая во внимание, что опыт развитых экономик свидетельствует об исключительной значимости бенчмаркинга в управлении компаниями и повышении эффективности, недостаточные знания этого инструмента управления и отсутствие его использования руководителями в национальной экономике можно как минимум признать недопустимыми.

Как известно, идея бенчмаркинг-анализа заключается в систематическом и непрерывном измерении бизнес-процессов предприятия по отношению к бизнес-процессам известных лидеров рынка в любой точке мира, чтобы получить информацию, которая поможет организации улучшить свою работу. По сути, бенчмаркинг сводится к простой идее учиться у лучших, что оказалось очень эффективным инструментом для выживания в кризисные периоды во всем мире [5, с.33].

Финансовый бенчмаркинг является особенно привлекательным и, вероятно, одним из наиболее часто используемых понятий бенчмаркинг-анализа (сравнительного) анализа. Это в первую очередь связано с привлекательностью показателей финансовой отчетности. Дополнительное удобство связано с тем, что весь процесс может быть выполнен без фактического знания и разрешения партнера по бенчмаркинг-анализу (сравнительному) анализу, поскольку большая часть информации, необходимой для анализа, является общедоступной в соответствии с требованиями нормативной базы финансовой отчетности. Таким образом, компаниям предоставляется возможность сравнивать результаты практически с кем угодно в мире относительно просто и без значительных вложений.

Однако для того, чтобы в результате процесса бенчмаркинг-анализа была получена информация, которая даже отдаленно может быть полезна для повышения эффективности компании, выбор партнера для бенчмаркинг-анализа необходимо тщательно спланировать. Другими словами, если пики, на которых работают лучшие практики, настолько высоки, что их невозможно даже увидеть с точки зрения компании, вероятно, было бы более полезно провести бенчмаркинг-анализ с более близким

лидером. Еще одним вопросом является выбор показателей результативности [1, с.202]. Как правило, разработка сбалансированной системы показателей - это проблема, которую необходимо преодолеть, чтобы создать адекватную основу для принятия актуальных и правильных выводов. Это является исходной предпосылкой для повышения эффективности процесса бенчмаркинг-анализа.

Выбор показателей эффективности является лишь начальным этапом. Адекватно подобранные показатели эффективности дают очень полезные показатели о том, какие шаги нужно предпринять, чтобы продвинуть результаты компании и догнать партнера по бенчмаркинг-анализу [2, с.53]. Поэтому задача показателей эффективности заключается не только в том, чтобы позиционировать компанию в соответствии с лучшими практиками, но и указать, какие шаги может предпринять компания, чтобы достичь (и обогнать) уровня производительности лидера (или партнера по бенчмаркинг-анализу). В этом смысле использование сводных показателей эффективности, хотя и неизбежно для инвесторов при оценке привлекательности потенциальных инвестиций, считается недостаточно полезным для финансового бенчмаркинг-анализа. Сводные индикаторы не предоставляют информации о факторах стоимости, которые являются строительными элементами производительности. Анализ разрыва в производительности между компанией, для которой проводится сравнительный анализ, и передовым опытом получает свое полное значение на уровне факторов, определяющих ценность, поскольку на этом уровне существует самый высокий потенциал для изучения. Если компании удастся сдвинуть факторы стоимости в желаемом направлении, целевое повышение производительности не выдаст.

Бумажные цели

Предметом данной статьи является процесс финансового бенчмаркинга на основе вторичного анализа данных, представленный на примере двух компаний кондитерской промышленности, работающих на рынке Республики Таджикистан. Статья направлена на то, чтобы указать на возможности использования методики сравнительного анализа в процессе улучшения результатов и производительности компании посредством анализа достижений более успешного конкурента, т.е. «передовой практики», определения источников ее эффективности и применения, полученных знаний в области принятия стратегических и операционных решений. Наша идея заключалась в том, чтобы показать, что даже простейший тип бенчмаркинг-анализа, выполняемый с использованием общедоступных данных, может быть полезным источником информации и знаний для управления производительностью компании, и указать на возможность использования более сложных методов сравнительного анализа, которые требуют более тесного взаимодействия и обмена знаниями между компаниями в процессе бенчмаркинг-анализа. Кроме того, мы хотели отметить, что бенчмаркинг-анализ не является строго инструментом бизнеса и финансов, и что его можно и нужно использовать в широком спектре компаний, включая сельскохозяйственный сектор. Кроме того, мы хотели изучить рентабельность этого типа бенчмаркинг-анализа.

Выбор компаний ООО «Амири» и ОАО «Ширин» для проведения бенчмаркинг-анализа позволяет провести финансовый сравнительный анализ между ними, являющейся крупнейшими конкурентами на рынке печенья и кондитерских изделий в Республике Таджикистан и в то же время крупнейшими лидерами этого рынка. Рассматривая их скорректированные финансовые результаты за период 2018-2019 гг., мы хотели показать, как ОАО «Ширин» может научиться и улучшать свои показатели в ближайшем будущем, сравнивая с ООО «Амири» как «передовой опыт».

Методология и источники данных

В этой статье мы проверили следующие гипотезы: (1) методология финансового бенчмаркинг-анализа (сравнительного) анализа применима в различных типах организаций; (2) методология финансового сравнительного анализа полезна для повышения

производительности; (3) финансовый сравнительный анализ на основе общедоступных данных является рентабельным инструментом.

Отдельные аспекты сравнительного анализа были нами рассмотрены в рамках исследования различных показателей финансовой отчетности. Так, мы выражали убежденность в том, что классические методы анализа мало применяются на практике, и с целью повышения важности анализа для принятия управленческих решений необходимо пользоваться современными методами [4, с.38]. Развивая практическую важность анализа, мы рассматривали сравнительную анализ в разрезе сопоставимости данных различных компаний и различных периодов в качестве важного инструмента прогнозирования [6.с.101]. Кроме того, нами ранее предлагались использование некоторых интегральных или интегрированных показателей «финансовой деятельности, соразмерные абсолютным значениям имущества и источников финансирования. Этот метод аналитического сравнения может быть представлен в виде двух групп идентификаторов:

- Интегральные (интегрированные) показатели: возможность несостоятельности, стабильность развития и чистые денежные потоки.
- Абсолютные значения имущества, финансовых результатов и источников финансирования: активы, оборот, прибыль, акционерный капитал и общая стоимость долга» [3.с.17].

Тем не менее, вопросы применения бенчмаркинг-анализа практически не являлись предметом исследования ни со стороны отечественных, ни со стороны зарубежных исследователей, что доказано скудностью источников информации.

Исследование проводилось с использованием вторичного анализа данных. В качестве первичного источника данных использовался комплект финансовых отчетов проанализированных компаний, сопровождаемый заключением независимого аудитора. Дополнительная информация о деятельности рассматриваемых компаний в соответствующий трехлетний период и последующие годы была собрана с веб-сайтов компаний и других общедоступных источников.

Принимая во внимание, что обе компании имеют одинаковую систему отчетности, состоящую из МСФО и национальных нормативных актов Республики Таджикистан, мы можем ожидать относительно высокую степень сопоставимости данных, опубликованных в их финансовой отчетности. Гармонизация и стандартизация финансовой отчетности должны привести к получению актуальной, достоверной и сопоставимой информации. Это одно из важных предположений о качестве процесса финансового сравнительного анализа данного типа. А именно, идентичная концепция подготовки финансовой отчетности и идентичная форма финансовой отчетности претендуют на обеспечение сопоставимости финансовой информации, представленной разными компаниями, по форме и сути. Общедоступные аудиторские отчеты анализируемых компаний представляют собой дополнительную гарантию качества их финансовой отчетности, учитывая, что аудиторское заключение по финансовой отчетности обеих компаний было безоговорочным за все три года.

Однако факт, что внешний аналитик никогда не может быть полностью уверен в уровне сопоставимости официальной финансовой отчетности, то есть в выводах его анализа. Не стремясь проанализировать причины неадекватной финансовой отчетности и возможности их устранения, мы обращаем внимание на несколько важных вопросов - использование различных учетных политик, риск числовых и существенных ошибок и искажений, которые могут остаться в финансовой отчетности. компании даже после аудита, а также тот факт, что мнение неквалифицированного аудитора в конечном итоге является просто экспертным заключением, которое не может представлять собой полную гарантию качества финансовой отчетности. Кроме того, анализ показал необычное событие, в котором участвовал ООО «Ширин» - изменение статуса, которое существенно повлияло на его годовую финансовую отчетность за 2019 год. Эти ограничения необходимо учитывать

при интерпретации результатов сравнительного анализа. Поэтому к результатам следует относиться с соответствующей осторожностью.

В процессе финансового бенчмаркинга ОАО «Амири» и ООО «Ширин» мы использовали методологию, разработанную в ходе курса анализа финансовой отчетности в рамках программы аспирантура и бакалавриатуры и магистратуры кафедры бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции. В этом отношении использовался многомерный набор показателей эффективности, рассчитанных с использованием данных, полученных в результате вторичного анализа. Показатели эффективности выбирались исходя из их соотношения со стратегическими целями компании. За исключением доходности как конечной стратегической цели, компании часто преследуют целый ряд целей, таких как прибыльность, долгосрочная стабильность, капитализация, ликвидность, рост и дивиденды. Для каждой из этих целей существует ряд показателей, которые можно использовать для их количественной оценки. Когда дело доходит до выбора показателей, которые будут использоваться для сравнительного анализа, важно руководствоваться принципами рентабельности и устойчивости и выбирать относительно небольшое количество хорошо известных и широко используемых показателей. Обычно рекомендуется использовать от десяти до пятнадцати показателей. Для целей анализа показатели были выбраны на основе прибыльности в качестве конечной стратегической цели, но в анализ также были включены другие цели, такие как ценность для владельцев, ликвидность и капитализация, чтобы получить обзор результатов. из нескольких различных аспектов и создают основу для выводов о возможностях их продвижения.

Результаты и обсуждение

Прибыльность анализировалась с использованием показателя рентабельности обыкновенного капитала (таблица 1). Этот индикатор особенно полезен, поскольку его можно разбить на структурные части, что позволяет анализировать эффективность на уровне факторов стоимости.

Сравнивая рентабельность задействованного капитала, (ROCE) (Рисунок 1) очевидно, что у ООО «Амири» были лучшие результаты, но также и то, что обе компании добились успехов в 2019 году. Улучшение результатов деятельности ООО «Амири» произошло в результате более высокой рентабельности операционных активов (ROOA). с положительным спредом и меньшим эффектом финансового рычага. С другой стороны, в 2019 году компания ОАО «Ширин» зафиксировала значительный рост финансового рычага, благодаря которому ей удалось приблизиться к уровню результативности ООО «Амири». Более подробный анализ источников деятельности ОАО «Ширин» в 2019 году должен показать, был ли этот прогресс основан на реальных основаниях. Достижение позиции лидера для ОАО «Ширин» потребует дальнейшего прогресса в повышении рентабельности чистых операционных активов при сохранении положительного спреда. Следует также отметить, что ООО «Амири», вероятно, продолжит улучшать и свои собственные характеристики.

В течение всего периода у ООО «Амири» была более высокая валовая прибыль и более высокая рентабельность операционной прибыли, даже при более высоком участии всех категорий затрат (Рисунок 2). Таким образом, возможности для улучшения рентабельности операционной прибыли для ОАО «Ширин» заключаются в увеличении рентабельности валовой прибыли, то есть в увеличении продаж и уменьшении прямых материальных затрат (при сохранении того же качества ресурсов), а также покупной стоимости проданных товаров. Обе компании могут дополнительно увеличить маржу операционной прибыли в следующем периоде за счет минимизации заработной платы и других операционных расходов.

Таблица 1. Анализ прибыльности для целей финансового сравнительного анализа (в сомони)

№	Статья	ОАО «АМИРИ»		ООО «ШИРИН»	
		2018	2019	2018	2019
1	Валовая операционная прибыль / Выручка	57,7	61,61	42,77	46,86
2	Административные расходы / Выручка	0,83	1,52	0,58	0,56
3	Реклама / Доход	7,86	8,43	6,13	6,82
4	Заработная плата / Доход	16,65	15,25	15,06	13,71
5	Прочие операционные расходы / Доход	18,16	17,26	12,43	13,77
6	Маржа операционной прибыли (1-2-3-4-5)	14,20	19,15	8,57	12,00
7	Доход	7829170	8226378	6960230	8164999
8	Средние чистые операционные активы	4763483	4776182	4869111	4645382
9	Средние текущие операционные активы	3623672	3756691	3700469	4702616
10	Средние долгосрочные операционные активы	2668377	2603467	2790059	2763999
11	Средние операционные обязательства	1528566	1583976	1621417	2821233
12	Коэффициент оборотных активов к оборотным средствам противоположный	0,46	0,46	0,53	0,58
13	Коэффициент долгосрочные операционные активы противоположный	0,34	0,32	0,4	0,34
14	Коэффициент операционные обязательства противоположный	0,2	0,19	0,23	0,35
15	Коэффициент оборачиваемости (7/8)	1,64	1,72	1,43	1,76
16	Рентабельность чистых операционных активов (6 * 15)	23,34	32,98	12,25	21,09
17	Средние чистые финансовые обязательства	1274951	850644	511961	2022112
18	Средний вложенный капитал	3488532	3925538	4357150	2623270
19	Финансовый левередж (17/18)	0,37	0,22	0,12	0,77
20	Чистые финансовые расходы (ЧФР)	62483	160174	10883	-149512
21	Средние чистые финансовые обязательства (СЧФО)	1274951	850644	511961	2022112
22	Коэффициент чистых финансовых расходов (КЧФР) (20/21)	0,05	0,19	0,02	-0,07
23	Распространение (Средние чистые финансовые обязательства - Ставка чистых финансовых расходов) (16-22)	23,29	32,80	12,23	21,17
24	Рентабельность вложенного капитала (16 + 19 * 23)	31,85	40,09	13,69	37,41
25	Операционный доход	1111731	1574717	596363	978722
26	Средние операционные активы	6292049	6360158	6490528	7466615
27	Рентабельность операционных активов (25/26*100)	17,67	24,76	9,19	13,11
28	Средние операционные обязательства	1528566	1583976	1621417	2821233
29	Средние чистые операционные активы	4763483	4776182	4869111	4645382
30	Операционный левередж (28/29)	0,32	0,33	0,33	0,61
31	Рентабельность операционных активов	17,67	24,76	9,19	13,11
32	Ставка расходов по краткосрочным займам	0	0	0	0
33	Распространение (Рентабельность операционных активов - Ставка расходов)	17,67	24,76	9,19	13,11

	по краткосрочным займам)				
34	(Рентабельность чистых операционных активов (Рентабельность операционных активов + Операционный левередж * (Рентабельность операционных активов - Ставка расходов по краткосрочным займам)	23,34	32,97	12,25	21,07
35	Рентабельность вложенного капитала = Рентабельность операционных активов + Операционный левередж * Распространение + Финансовый левередж * Распространение	31,60	41,00	14,34	36,07

Источник: рассчитаны авторы на основе данных финансовой отчетности.

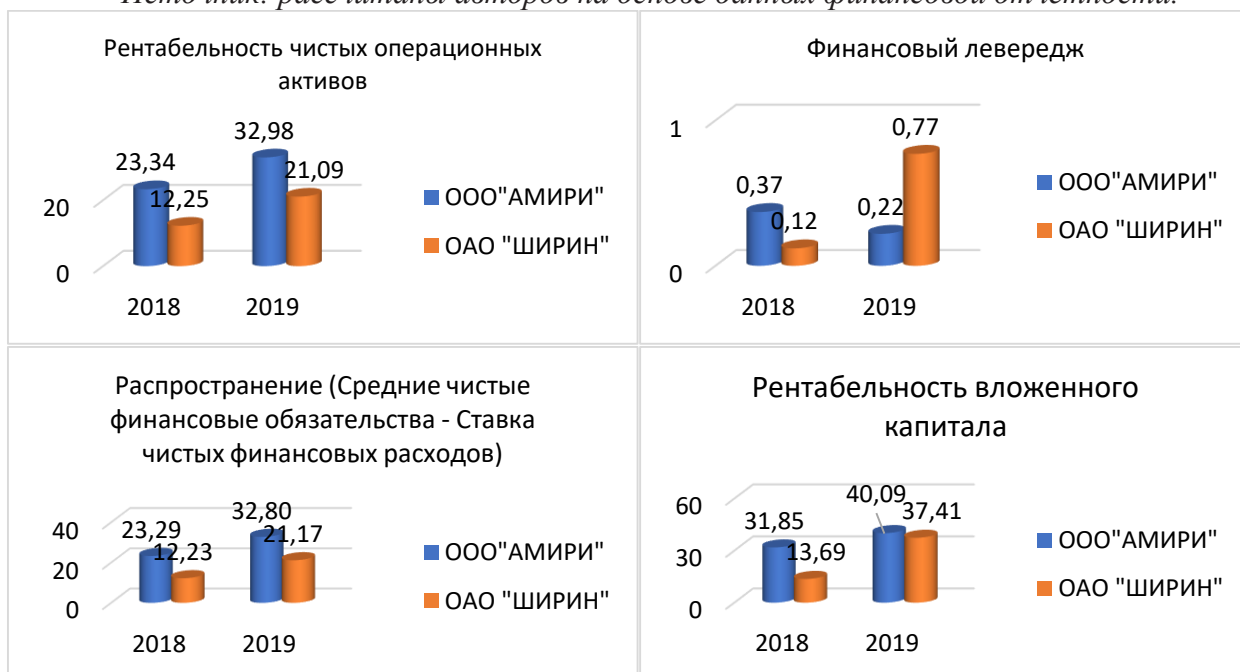

Рисунок 1. Анализ рентабельности вложенного капитала - первый уровень анализа (в сомони)

Источник: расчеты авторов на основе данных финансовой отчетности.

Для анализа рентабельности капитала использованных факторов стоимости в финансовом сравнительном анализе ООО «Амири» и ОАО «Ширин» коэффициенты оборачиваемости были отображены в их обратной форме. Это следует учитывать при интерпретации результатов - более высокая эффективность означает в данном случае более низкие значения коэффициентов. Примечательно, что, хотя у ООО «Амири» были лучшие результаты, в 2019 году ОАО «Ширин» догнал, когда дело доходит до эффективности управления чистыми операционными активами. Сохранение этой тенденции в следующем периоде позволит ОАО «Ширин» повысить рентабельность чистых операционных активов и повысить рентабельность задействованного капитала. С другой стороны, то же самое и с ООО «Амири». Если ООО «Амири» как лидер продолжит улучшать свои показатели, ОАО «Ширин» придется приложить дополнительные усилия, чтобы наверстать упущенное.

Обе компании показали положительный эффект финансового левереджа в анализируемом периоде. Однако были достигнуты другие тенденции. У ООО «Амири» наблюдалось снижение уровня финансового левериджа в 2019 году благодаря значительному снижению уровня средних чистых финансовых обязательств по сравнению

с 2018 годом. Тем не менее, ООО «Амири» удалось добиться роста прибыли на задействованный капитал за счет более эффективного использования чистой операционной прибыли. активы (Рентабельность чистых операционных активов в 2019 году значительно выше, чем в предыдущем году).

С другой стороны, у ОАО «Ширин» был резкий рост уровня финансового левереджа. Это произошло за счет одновременного значительного увеличения средних чистых финансовых обязательств и уменьшения среднего капитала. Анализ структуры источников финансирования ОАО «Ширин» в 2019 году показывает нетипичные изменения. А именно, отчет о прибылях и убытках за 2019 год показывает чистую прибыль, но баланс показывает убыток, который привел к снижению капитала до 13% от его стоимости по сравнению с предыдущим годом, даже при том же акционерном капитале и значительном увеличении капитальных резервов. Более подробное исследование показало, что в 2019 году у ОАО «Ширин» изменился статус, тогда как приобретающая компания включала две компании, которые прекратили свое существование (тот факт, что это были компании, которые были единственными владельцами ОАО «Ширин» в то время, немаловажен).

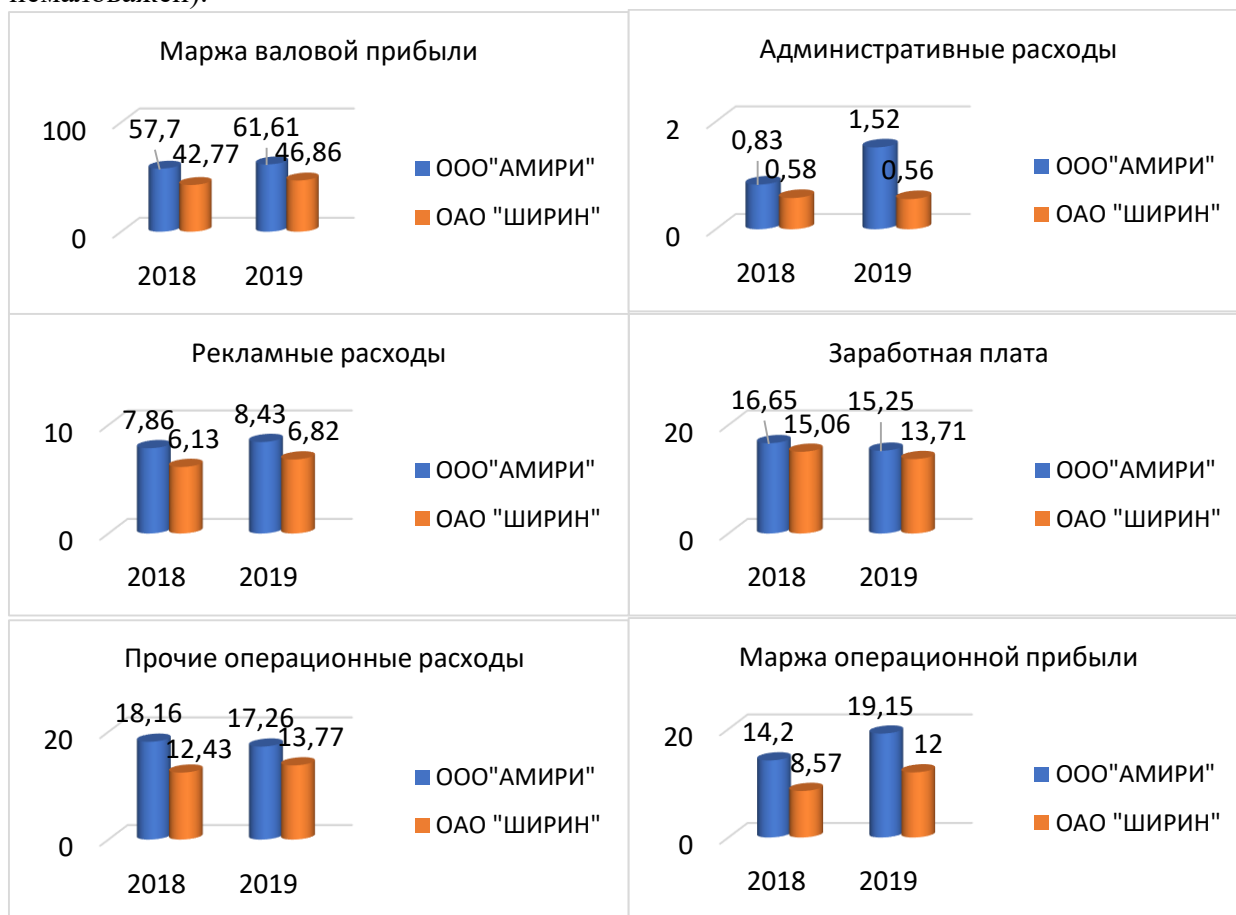

Рисунок 2. Анализ коэффициента валовой прибыли - второй уровень анализа (в динамическом выражении)

Источник: расчеты авторов на основе данных финансовой отчетности.

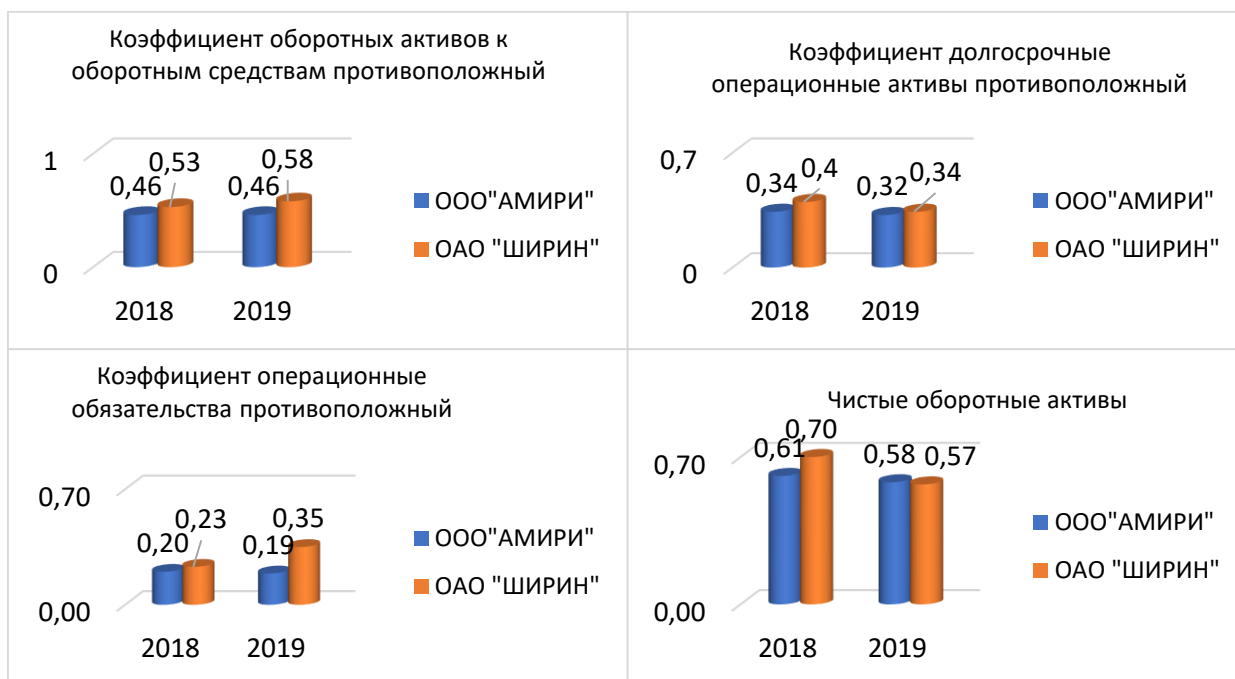

Рисунок 3. Анализ коэффициента эффективности - третий уровень анализа (в динамическом диапазоне частот)

Источник: расчеты авторов на основе данных финансовой отчетности

Несомненно, указанная сделка имела последствия для финансовой отчетности ОАО «Ширин» за 2019 год, в связи с чем, необходима дополнительная осторожность при вынесении заключений о ее результатах в рассматриваемом году, и особенно при прогнозировании ее будущих результатов. Анализ в последующие годы покажет, является ли значительное увеличение рентабельности капитала ОАО «Ширин», использованного в 2019 году, благодаря которому он приблизился к уровню эффективности ООО «Амири», результатом лучшего управления доступными активами, или это всего лишь оптическая иллюзия системы финансовой отчетности.

У ООО «Амири» и ОАО «Ширин» были разные тенденции в отношении чистых финансовых расходов (Рисунок 4). В 2019 году чистые финансовые расходы ООО «Амири» значительно выросли. Вместе со снижением средних чистых финансовых обязательств это привело к росту чистых финансовых расходов почти в четыре раза выше, чем в 2018 году. Однако благодаря более высокой рентабельности чистых операционных активов, ООО «Амири» удалось сохранить положительный показатель и поддерживать рентабельность задействованного капитала на более высоком уровне, чем рентабельность чистых операционных активов.

С другой стороны, у ОАО «Ширин» был более высокий финансовый доход по сравнению с финансовыми расходами в 2019 году, поэтому приведенный показатель чистых финансовых расходов отрицательный. Анализируя имеющиеся данные, мы пришли к выводу, что это произошло в результате значительного участия валютной прибыли в общем финансовом доходе (вероятно, в результате упомянутого изменения статуса в 2019 году). В то же время резко увеличился уровень средних чистых финансовых обязательств. Соответственно, можно сделать вывод, что ОАО «Ширин» необходимо проявлять особую осторожность в следующий период и пытаться сохранить уровень показателей 2019 года за счет повышения рентабельности чистых операционных активов. В связи с высоким ростом чистых финансовых обязательств в будущем ожидается рост финансовых расходов (за этим последует более высокий отток денежных средств, за исключением случаев, когда долг будет конвертирован в капитал, что формально возможно для ОАО «Ширин», как это было раньше). изменила свою форму на общество с ограниченной ответственностью в 2019 году).

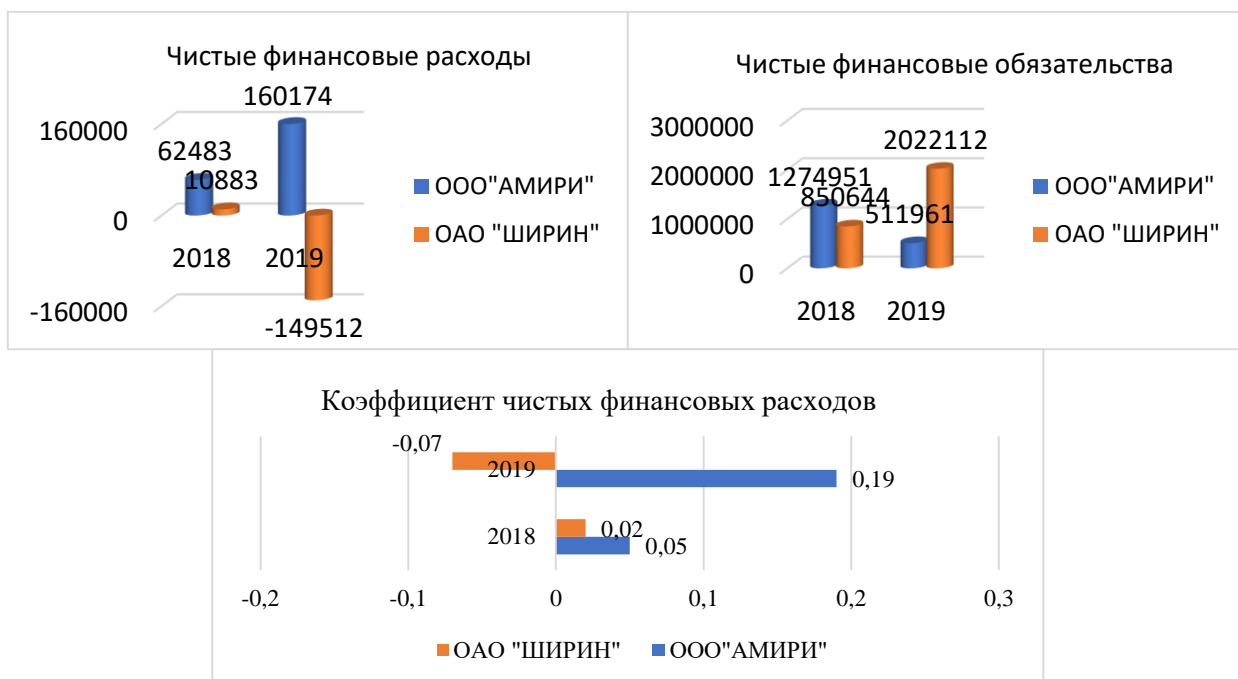

Рисунок 4. Анализ чистых финансовых расходов (в сомони)

Источник: расчеты авторов на основе данных финансовой отчетности

Обе компании имели значительно более высокий уровень свободного денежного потока в 2019 году (таблица 2) благодаря более высокой операционной прибыли, а также сокращению инвестиций, то есть снижению уровня чистых операционных активов. При этом результаты ОАО «Ширин» следует интерпретировать с осторожностью из-за изменения статуса в 2019 году (особенно с учетом чрезвычайно высокого уровня чистых финансовых обязательств в 2019 году, которые ОАО «Ширин» необходимо погасить в следующем периоде).

Таблица 2. Анализ денежных потоков для целей финансового сравнительного анализа (в сомони)

Статья	ООО «АМИРИ»		ОАО «ШИРИН»	
	2018	2019	2018	2019
Операционный доход	1057560	1393007	556287	1135374
Изменение чистых операционных активов	92733	-67335	272900	-720358
Свободный денежный поток	964827	1460342	283387	1855732

Источник: расчеты авторов на основе данных финансовой отчетности.

Заключительный этап анализа производительности - анализ индикаторов рынка. В нормальных условиях ожидается, что постоянная ликвидность, сильная финансовая структура, эффективное управление активами и капиталом, а также растущая прибыльность приведут к соответствующей высокой и растущей рыночной стоимости. Однако одним из основных допущений для этого является наличие и функционирование финансового рынка, то есть наличие достаточного количества операций с акциями для формирования соответствующей рыночной цены. Следует отметить, что это предположение не было полностью выполнено, когда дело касалось рассматриваемых нами предприятий, в связи с чем, рассчитанные рыночные показатели следует интерпретировать с осторожностью. Обе предприятия являются обществами с ограниченной ответственностью, и эмиссионного капитала не имеют. В этом аспекте, корректируя отдельные показатели, проводим анализ индикаторов рынка на базе данных о компонентах капитала.

Как показывают результаты исследования, объем сделок с капиталом ОАО «Ширин» был незначительным на протяжении последних год. За последние годы мажоритарный владелец совершил несколько раз дополнительные вложения капитала, тем самым повлияв на показатель прибыли на 1 сомони собственного капитала. С другой стороны, чистая прибыль ООО «Амири» имела тенденцию к росту и в 2019 году достигла рекордных 1098494 сомони. Это является дополнительным подтверждением вышеупомянутой позиции в отношении рыночной оценки компаний с хорошими результатами, даже в случае неразвитого финансового рынка Республики Таджикистан.

Анализируя рыночные индикаторы ООО «Амири» и ОАО «Ширин» (Таблица 3), в качестве заключительного аспекта анализа их эффективности для целей финансового бенчмаркингового анализа, мы пришли к нескольким выводам. А именно, очевидно, что финансовый рынок высоко ценит ООО «Амири», несмотря на то, что он изменил свою дивидендную политику и что общая прибыль учредителей снизилась. Значительная часть прибыли была сохранена в компании, и ожидается, что это будет способствовать ее будущему росту и соответственно увеличению стоимости капитала (что и было показано в последующие годы). При создании дивидендной политики компании обязательно учитывают дивидендные предпочтения наиболее важных учредителей. Таким образом, учредители ООО «Амири» предпочитают политику низких и относительно стабильных дивидендов, ожидая в будущем значительного прироста капитала.

С другой стороны, дивидендная политика ОАО «Ширин» на протяжении всего анализируемого периода заключалась в удержании всей прибыли без выплаты дивидендов. Когда мы имеем в виду структуру собственности ОАО «Ширин» в то время, когда было несколько доминирующих владельцев, которые наконец стали единственными владельцами ОАО «Ширин» благодаря институту единоличного владения, становится ясно, что нельзя полагаться на рыночную информацию при оценке результатов деятельности ОАО «Ширин». Несмотря на то, что ОАО «Ширин» формально значительно улучшил свои операционные результаты, на самом деле он еще не использовал синергетический эффект от выполненного изменения статуса, прежде всего, путем поиска возможностей увеличения валовой прибыли за счет минимизации затрат на материалы и покупной стоимости проданных товаров, с одной стороны, и рост доходов - с другой.

Таблица 3. Анализ рыночных индикаторов для целей финансового бенчмаркингового (сравнительного) анализа (в сомони)

Статья	ООО «АМИРИ»			ОАО «ШИРИН»		
	2010	2018	2019	2010	2018	2019
Чистая прибыль после налогообложения	556003	897929	1098494	526696	574096	1302702
Вложенный капитал	3379630	3523639	4246450	4070615	4643685	602855
Отношение прибыли к капиталу	16,45%	25,48%	25,87%	12,94%	12,36%	216,09%
Прирост капитала	100,00%	104,26%	120,51%	100,00%	114,08%	12,98%
Прирост прибыли	100,00%	161,50%	122,34%	100,00%	109,00%	226,91%

Источник: расчеты авторов.

Тем не менее, анализ результатов деятельности является лишь начальным этапом в процессе финансового бенчмаркинга. Он позволяет компании определить свое текущее положение по отношению к партнеру по эталонному тестированию и установить реалистичные цели по улучшению по отношению к эффективной деятельности. Хорошо известно, что управление современной компанией не может больше основываться только на информации, полученной в компании. Как только компания узнает, чего добиваются другие организации, она может использовать эту информацию для постановки соответствующих целей. Сравнительный анализ с передовой практикой, если он будет

надлежащим образом принят и адаптирован, может принести компании значительную прибыль за очень короткое время. Проблема состоит в том, чтобы определить и идентифицировать «лучших». Обычно именно бесспорный лидер в этом процессе имеет решающее значение для успеха бизнеса - независимо от сектора или местоположения.

Также следует отметить, что оценка эффективности никогда не бывает разовой и должна выполняться непрерывно в несколько последовательных периодов. А именно, процесс сравнительного анализа фактически начинается с выявления разрыва в производительности (и разрыва в факторах стоимости). Однако сосредоточение внимания на показателях эффективности дает мало информации о том, как улучшить и сократить разрыв с партнером. Если обучение, мотивация и улучшение должны быть результатом бенчмаркинг-анализа, необходимо, чтобы причины разрыва в производительности находились в центре внимания. На следующих этапах процесса бенчмаркинг-анализа, после принятия соответствующих мер по повышению производительности, измерения необходимо повторять непрерывно, чтобы определить результат предпринятых действий, а также для отслеживания позиции оцениваемого лидера. Управляя показателями, чтобы достичь (и обогнать) лидера (или другого партнера по бенчмаркингу), нужно всегда помнить о том, что сам лидер также будет работать над улучшением своей собственной эффективности в тот же период. Другими словами, ожидается, что целевой уровень производительности будет все выше и выше от периода к периоду. Процесс эталонного бенчмаркинга является непрерывным из-за высокого темпа изменений в бизнес-среде, в связи с чем, эталонные показатели постоянно пересматриваются. Это путь к истинному улучшению и совершенству.

Результаты нашего анализа ясно указывают на то, что ОАО «Ширин» должен действовать по нескольким направлениям, чтобы достичь уровня производительности бенчмаркинг-лидера. Прежде всего, необходимо реагировать на минимизацию расходов на прямые материальные и товарные затраты, чтобы увеличить валовую прибыль, с тем же или с увеличивающимся доходом. Учитывая современные тенденции в экономике и сельском хозяйстве, очень трудно ожидать снижения производственных расходов. ОАО «Ширин» мог бы, например, инвестировать в улучшение производственного процесса в технологическом аспекте, что позволило бы производить тот же конечный продукт, но с использованием более дешевого материала или снизить другие производственные расходы. Даже небольшое продвижение в производственной организации может привести к значительной экономии производственных расходов и, соответственно, к повышению эффективности работы компании. Тем не менее, ОАО «Ширин» особенно выиграет от бенчмаркинг-анализа с ООО «Амири» на уровне определенных продуктов или производственных линий, где они являются прямыми конкурентами. Однако этот тип бенчмаркинга потребует интенсивного сотрудничества между партнерами по бенчмаркингу и обмена бизнес-информацией, что вряд ли произойдет, когда речь идет о таких компаниях. ОАО «Ширин» мог бы, возможно, провести бенчмаркинг-анализ с лидерами других отраслей пищевой промышленности или с международными лидерами той же отрасли, чтобы получить новые знания о возможностях технологического или организационного совершенствования производственного процесса. К сожалению, недавнее исследование использования бенчмаркинг-анализа в цепочке поставок продуктов питания среди дистрибьюторов, производителей и розничных торговцев показало, что сравнительно мало доказательств этого, несмотря на его популярность в других коммерческих секторах.

С другой стороны, для ОАО «Ширин» было бы полезно рассмотреть возможность увеличения продаж за счет дополнительных расходов на рекламу и брендинг продукции, что может привести к увеличению объема продаж в следующем периоде или возможному увеличению отпускных цен на ее продукцию. Кроме того, ОАО «Ширин» следует искать индексы тех потребностей клиентов, которые не удовлетворяются должным образом

лидером с помощью собственного ассортимента продукции, используя инструменты исследования рынка, а затем соответствующим образом корректировать свои продукты.

Возможности для экономии средств лежат также в области других операционных расходов. Более подробный анализ имеющихся ресурсов и будущих ожидаемых потребностей может быть использован для рационализации числа сотрудников и сокращения расходов, когда речь идет о заработной плате. Такой же подход может быть применен к группе других операционных расходов, а также административных расходов.

Одной из проблем для ОАО «Ширин» в следующем периоде, несомненно, являются чрезвычайно высокие краткосрочные обязательства, как операционные, так и финансовые, которые должны быть оплачены в 2020 году. При этом ОАО «Ширин» должен уделять особое внимание управлению денежными потоками, чтобы поддерживать ликвидность компании и поддерживать регулярный поток операционной деятельности. Среди прочего, необходимо приложить усилия для превращения накопленной дебиторской задолженности в наличные денежные средства.

Однако следует отметить, что объективность анализа результатов деятельности ОАО «Ширин» в данном случае несколько ограничена тем, что в недавнем прошлом произошло изменение статуса, имеющее существенные последствия для финансовой отчетности. Когда дело доходит до финансовой отчетности, то есть фактической оценки организаций, участвующих в изменении статуса, особенно когда речь идет о связанных организациях, опыт подсказывает нам, что такие случаи требуют значительной осторожности.

Именно по этим причинам ОАО «Ширин», приближающейся к выступлению ООО «Амири» в 2019 году, не может считаться абсолютно достоверным выводом. Лучшее суждение может быть сделано после анализа производительности в последующие годы.

Заключение

Управление компанией и достижение целей всегда было проблемой. С точки зрения современного бизнеса и общего кризиса, с бедными и дорогими ресурсами, неликвидностью и серьезной игрой конкурентов в чрезвычайно беспокойной обстановке, принятие деловых решений фактически превращается в повседневную битву за выживание. Чтобы успешно преодолевать препятствия, с которыми они сталкиваются ежедневно, менеджеры должны иметь в своем распоряжении целый арсенал управленческих инструментов. Использование хорошо известных стратегий и блуждание по проторенным тропам - безопасный путь к неудаче.

Беспокойная обстановка требует постоянной бдительности и готовности действовать. Процесс бенчмаркинг-анализа обеспечивает именно это. Его реализация позволяет компании учиться на опыте других, будь то прямые конкуренты или лучшие практики из других отраслей. Таким образом, компания может быть осведомлена о возможных действиях конкурента и в то же время подготовить своевременный ответ на него, а также получить полезные идеи о том, как внедрить передовой опыт из других отраслей, чтобы улучшить свои собственные результаты.

Финансовый бенчмаркинг-анализ особенно полезен, поскольку его можно проводить с использованием общедоступной информации, с удовлетворительным уровнем надежности, небольшими инвестициями и без фактического знания и согласия партнера по сравнительному анализу. Более подробный анализ показателей эффективности на уровне факторов стоимости позволяет компании не только выявить разрыв в показателях эффективности, но и найти возможные способы его сокращения, то есть достижения уровня лидера и последующего постоянного улучшения.

Процесс финансового бенчмаркинга был разработан в данной работе на примере двух компаний, ведущих бизнес в Республике Таджикистан, которые являются крупнейшими конкурентами на рынке печенья и кондитерских изделий. Лидерство ООО «Амири» было подтверждено многомерным набором показателей эффективности, и

особенно показателями финансового рынка. С другой стороны, предварительный анализ эффективности, основанный на показателях рентабельности собственного капитала, показал, что в 2019 году ОАО «Ширин» очень близко подошел к уровню лидеров. Однако более глубокий анализ источников эффективности ОАО «Ширин» бросил тень сомнения на долгосрочную устойчивость работы ОАО «Ширин». Другими словами, для того чтобы в будущем «ОАО «Ширин»» догнать лидера, он должен серьезно изучить возможности повышения своей валовой прибыли, изыскивая средства за счет увеличения продаж и сокращения материальных затрат и покупной стоимости проданных товаров. Не следует забывать, что ООО «Амири» как лидер в то же время продолжит улучшать собственные результаты, если ему удастся сохранить тенденцию предыдущего года. Следовательно, это непрерывное повышение производительности конкурирующей игры потенциально приведет к достижению совершенства в отрасли в целом и укреплению ее конкурентоспособности на международном рынке.

Проведя детальный анализ, мы подтвердили, что финансовый бенчмаркинг может быть использован в качестве инструмента в различных типах организаций, в том числе в сельскохозяйственном секторе, и что он может дать очень полезные индексы о действиях, которые необходимо предпринять для улучшения деятельности компании в будущем. Кроме того, мы показали, что финансовый бенчмаркинг, проводимый с использованием только общедоступных данных, является очень рентабельным инструментом, имея в виду, что вся необходимая для анализа информация может быть получена с минимальными усилиями и бесплатно.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баринов, М. В. Бенчмаркинг как инструмент повышения конкурентоспособности предприятия / М. В. Баринов. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2015. — № 20 (100). — С. 202-205. — URL: <https://moluch.ru/archive/100/22618/> (дата обращения: 13.01.2021)
2. Иванов И.Н., Фукова Д.Ю. Конкурентный анализ. бенчмаркинг// Экономический анализ: теория и практика. №22 151), 2009г. С. 53-35.
3. Мирзоалиев А.А., Шаропов А.Дж. Отдельные аспекты анализа финансовой устойчивости предприятий в современных условиях// Вестник Таджикского государственного университета коммерции, 2020, №3 (32), с. 11-21
4. Мирзоалиев А.А., Бобоева Н. Развитие теории и практики анализа финансовой отчетности// Актуальные проблемы бухгалтерского учета, анализа и аудита /Материалы 5-ой международной научно-практической конференции 23-24 апреля 2016г. - Душанбе, ОИПБА РТ, 2016 – 210с., С. 37-39.
5. Пестрякова Т.П., Андрющенко А. Механизм бенчмаркингового анализа торгового предприятия//Экономический анализ: теория и практика. №3 (36), 2005г. С. 33-37.
6. Ходжиев Г.Х., Шаропов А.Дж. Анализ финансовой отчетности: проблемы и перспективы// Расширение границ учетно-аналитической информации и контрольных процедур в условиях цифровизации экономики: монография / кол. авторов; под ред. И.В. Сафоновой, Х.Ш. Нурмухамедовой, А.А. Мирзоалиева. – Душанбе: ООО «График Принт», 2019. - 236 с., С.88-101

Раҷабов О.Ҷ.

УСУЛҲОИ ВАРИАТСИОНӢ ВА АТРИБУТИВИИ ТАҲЛИЛ АЗ РӮИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТҲОИ ИНТИХОБИИ БОЗОРИ МЕҲНАТ

Дар мақола бо мақсади омӯзиши амиқи натиҷаҳои пурсишҳо мо бо назардошти хусусиятҳои гурӯҳбандии маълумоти ибтидоӣ дар бозори меҳнат ва дар ҳар як ҳолати мушаххас истифода бурдани ин ё он усулҳои омӯрӣ усули муайяни таҳлили системавии ин маълумотро пешниҳод кардем. Аз натиҷаи гузаронидани мушоҳида аён аст, ки аз ҳама хусусиятҳои омилию натиҷавӣ танҳо хусусияти синну солӣ хусусияти вариатсионӣ мебошад, ки характери микдорӣ дорад, қисми боқимондаи он хусусиятҳои мебошанд, ки вазифаи таҳлили муносибатҳои онҳоро мушқилтар мекунад.

Калидвожаҳо: сатҳи бекорӣ, бозори меҳнат, захираҳои меҳнатӣ, ҷойҳои корӣ, муҳоҷирати меҳнатӣ, ҷойҳои корӣ, ёрии иҷтимоӣ, ҷинс, синну сол ва маълумотнокӣ.

Раджабов О.Дж.

РАЗЛИЧНЫЕ И ПРИВЛЕКАТЕЛЬНЫЕ МЕТОДЫ АНАЛИЗА РЕЗУЛЬТАТОВ ОТБОРА РЫНКА ТРУДА

В статье нами предложен результатов опроса метода систематического анализа полученных данных, с учетом особенностей классификации первичных данных на рынке труда, с применением нескольких статистических методов в каждом случае. Следовательно результаты наблюдения показывает нам, что из всех факторов, только возрастной признак является вариационным признаком, т.е., имеющим количественный характер, а остальные - особенности, затрудняющие анализ их взаимосвязи.

Ключевые слова: уровень безработицы, рынок труда, трудовые ресурсы, рабочие места, трудовая миграция, рабочие места, социальная помощь, пол, возраст и образование.

Rajabov O.J.

DIFFERENT AND ATTRACTIVE METHODS FOR ANALYSIS OF LABOR MARKET SELECTION RESULTS

In the article, we proposed the results of a survey of the method of systematic analysis of the data obtained, taking into account the peculiarities of the classification of primary data on the labor market, using several statistical methods in each case. Consequently, the observation results show us that of all factors, only the age trait is a variation trait, i.e., having a quantitative character, and the rest are features that make it difficult to analyze their relationship.

Key words: unemployment rate, labor market, labor resources, jobs, labor migration, jobs, social assistance, gender, age and education.

Ҳангоми таҳлили бозори меҳнат алоқамандии унсурҳои бозор бо ёрии коэффитсинтҳои коррелясионӣ муайян карда мешаванд. Вобаста ба мушоҳидаҳои интихобӣ ва маълумотҳои [5], таҳлили бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистонро мегузаронем. Ҷанбаҳои гуногуни бозори меҳнат аз ҷониби олимони хориҷӣ Карышев М. Ю. [5], Бекхожаева А. К. [3], Матов Н. А. [6] ва дигарон мавриди омӯзиш қарор гирифта шудааст.

Ҳуҷҷатҳои роҳнамоикунандаи асоси дар соҳаи ташкилӣ омӯрӣ шуғл тибқи

стандартҳои байналмилалӣ Конвенсияи омили меҳнат соли 1985 (№ 160) ва тавсияи омили меҳнат соли 1985 (№ 170) мебошанд, ки дар Конфронси байналмилалӣ меҳнат қабул карда шудааст, ки ин Конвенсия аз ҷониби Тоҷикистон дар соли 1990 эътироф гардидааст.

Нишондиҳандаҳои дараҷаи шуғл ва бекорӣ, музди меҳнати миёна ва ғайраҳо нишондиҳандаҳои муҳимтарини макроиктисодӣ мебошад, ки ҳолат ва тараққиёти иқтисодиётро тавсиф медиҳанд [8].

Бо мақсади омӯзиши амиқи натиҷаҳои пурсишҳо мо бо назардошти хусусиятҳои гурӯҳбандии маълумоти ибтидоӣ дар бозори меҳнат ва дар ҳар як ҳолати мушаххас истифода бурдани ин ё он усулҳои омӯрӣ усули муайяни таҳлили системавӣ ин маълумотро пешниҳод кардем.

Бо мақсади омӯзиши амиқтари натиҷаҳои пурсишҳои дар боло зикршуда, мо бо назардошти хусусияти гурӯҳбандии маълумоти аввалия дар бозори меҳнат ва дар ҳар як ҳолати мушаххас истифода бурдани ин ё он усули омӯрӣ як варианти муайяни таҳлили системавӣ ин маълумотро пешниҳод кардем. Татбиқи усулҳои ғайрипараметрии дар боло номбаршуда барои баҳодиҳии қатъии иртибот бо истифода аз мисоли таҳлили баъзе гурӯҳҳои таҳлилӣ, ки аз натиҷаҳои пурсишҳои интихобии вазъи бозори меҳнат дар вилояти Хатлон дар давраи солҳои 2014-2019 ба даст омадаанд, баррасӣ менамоем (барои ҳафтаи охири моҳи декабр).

Барои муайян кардани соҳаи таҳқиқот, номбар кардани ҳаёти гурӯҳҳо мувофиқи мақсад аст, ки сохтани онҳо аз рӯи натиҷаҳои пурсишҳои интихобӣ имконпазир аст. Маълумотҳое, ки дар онҳо оварда шудаанд, ҳаҷми назарраси категорияҳои аҳолиро дар асоси иштироки онҳо дар муносибатҳои меҳнатӣ дар бар мегиранд.

Ҳама гурӯҳҳо, ки дар асоси коркарди як қатор саволномаҳо аз пурсиши интихобии аҳоли оид ба масъалаҳои шуғл ва бекорӣ ба даст оварда шудаанд дар асоси фарқияти тамоми аҳолии посухгӯяндагон тибқи меъёрҳои зерин, ки нақши омилҳои муайянкунандаи сатҳи бекориро доранд, асос ёфтааст:

- маҳалли зист (вилоят, шаҳр, деҳа);
 - ҷинс (мард, зан);
 - муносибат ба гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ (донишҷӯён (хонандагон), нафақахӯрон ва дигарон).
 - синну сол (тақсимот аз рӯи ин меъёр ба 12 гурӯҳи синну сол);
 - маълумот (тақсимот ба 7 гурӯҳ аз рӯи сатҳи маълумот);
- Хусусиятҳои истеҳсолии ин гурӯҳҳо дар пайдарпаии «аз умумӣ ба хусусӣ хос», ки ба принсипи дедуксия асос ёфтааст, инҳоянд:
- вазъи муносибати аҳоли ба фаъолияти иқтисодӣ (қувваи кории фаъол ва қувваи кории истифоданашуда);
 - вазъи фаъолияти иқтисодӣ (машғул ва бекор);
 - вазъи шуғл (мустақилона ва худкор);
 - мақоми фаъолияти соҳибкорӣ (соҳибкорон, аъзои кооперативҳои истеҳсолӣ, ки мустақилона худро бо кор таъмин мекунанд, аъзои оила бе музд кор мекунанд).

Аз натиҷаи гузаронидани мушоҳида аён аст, ки аз ҳама хусусиятҳои омилӣ натиҷавӣ танҳо хусусияти синну солӣ хусусияти вариатсионӣ мебошад, ки характери миқдорӣ дорад, қисми боқимондаи он хусусиятҳое мебошанд, ки вазифаи таҳлили муносибатҳои онҳоро мушкултар мекунад.

Мо динамикаи ҳодисаҳоеро таҳлил намудем, ки дар бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2014-2019 рух додаанд (ҷадвали 1). Дар ин муддат шумораи қувваи кории фаъол 133 ҳазор нафар ё 5,59% зиёд шуда шумораи шахсоне, ки дар иқтисодиёти мамлакат кор мекарданд 138 ҳазор ё ин ки 5,94% зиёд шудааст. Мувофиқи маълумотҳои (ҷадвали 1) шумораи бекорон 5 ҳазор нафар ё ин ки 8,93% коҳиш ёфтааст. Дар асл бошад сатҳи бекорӣ дар мамлакат якҷанд маротиба зиёд мебошад. Суръати рушди шумораи бекорон (-8,93%) - ро ташкил дод. Чунин нишондиҳанда рушди бозори меҳнат дар

Ҷумҳурии Тоҷикистонро, ки барои дигар минтақаҳои мамлакат хос аст, мусбат арзёби кардан мумкин аст [7].

Ҷадвали 1 Динамикаи шумораи аҳолии иқтисоди ғаёл, шуғлварзанда ва бекори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2014-2019.

Нишондиҳандаҳо	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Қувваи кори ғаёл, 1000 нафар	2381	2437	2438	2460	2478	2514
Дар иқтисодиёт машғул, 1000 нафар	2325	2380	2384	2407	2426	2463
Бекорон, 1000 нафар	56	57	54	53	52	51

Сарчашма: Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2020. С. 81.

Барои таҳлилу тадқиқи қувваи кори ғаёл ва қувваи кори истифоданошуда вобаста ба ҷойи истиқомат ва ҷинс ҷадвали 2 –ро тартиб медиҳем.

Ҷадвали 2 Тақсими вазни қиёсии қувваи кори ғаёл ва қувваи кори истифоданошуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ҷойи истиқомат ва ҷинс дар солҳои 2014 - 2019 бо % аз захираҳои меҳнатӣ

Солҳо	2014		2019	
	Қувваи кори ғаёл	Қувваи кори истифоданошуда	Қувваи кори ғаёл	Қувваи кори истифоданошуда
шаҳр	26,53	73,47	26,19	73,81
деҳот	64,11	35,89	63,81	36,19
мард	50,58	49,42	50,72	49,28
зан	26,42	73,58	27,28	72,72

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои мушоҳидаи интихоби тартиб дода шудааст

Барои маълумотҳои дар ҷадвали 2 овардашуда коэффитсиентҳои Юла ва Пирсонро ҳисоб мекунем [1]. Қиматҳои ҳисобкардашуда дар ҷадвали 3 оварда шудаанд.

Ҷадвали 3. Нишондиҳандаҳои зичии алоқамандии қувваи кори ғаёл ва истифоданошуда аз ҷойи истиқомат ва ҷинс дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2014 ва 2019, %

солҳо	Аломат ҷойи истиқомат		Аломат ҷинс	
	коэффитсиенти ассотсиатсия (Юла)	коэффитсиенти контингенсия (Пирсон)	коэффитсиенти ассотсиатсия (Юла)	коэффитсиенти контингенсия (Пирсон)
2014	-66,37	37,75	48,21	24,90
2019	-66,38	-37,81	46,58	24,02

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои мушоҳидаи интихоби тартиб дода шудааст

Азбаски ҳангоми коэффитсиенти ассотсиатсия калони 0,5 (50%) ва коэффитсиенти контингенсия калони 0,3 (30%) будан алоқамандии қатъӣ мавҷуд аст, пас аз ҷадвали 3 аён аст, ки аз рӯи ҷинс алоқамади нисбатан суст мавҷуд буда бо мурури замон боз сустар шудааст. Аз рӯи ҷойи истиқомат бошад алоқамандии баръаксӣ қатъӣ ҷой дошта бо мурури вақт ин алоқамандӣ сустартар мегардад.

Ба ҳамин монанд, биёед таъсири ҷинс ва ҷойи истиқомати посухдиҳандагонро ба категорияҳои таркибии аҳолии қувваи кори ғаёлро таҳлилдиҳанда - машғулон ва бекорон дар таркиби қувваи кори ғаёл таҳлил намоем. Дар зер маълумот дар бораи тақсими ин категорияҳо нисбат ба ҷойи истиқомат ва ҷинс оварда шудааст (ҷадвали 4).

Аз ҷадвал бармеояд, ки сатҳи шуғли аҳолии шаҳр ва деҳот дар тӯли солҳои таҳлилшаванда фарқияти нисбатан хурдро қасб мекунад. Барои аҳолии шаҳр сатҳи шуғл 6,6

банди фоизӣ коҳиш ёфтааст. - аз 93,7% дар соли 1994 то 87,1% дар соли 1999. Дар ин давра сатҳи шуғл дар деҳот аз 95,5% то 90,2% (5,3 банди фоизӣ) коҳиш ёфтааст.

Чадвали 4. Тақсимои вази қиёсии машғулон ва бекорон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ҷойи истиқомат ва ҷинс дар солҳои 2014 - 2019 бо % нисбат ба қувваи кори фаъл

Солҳо	2014		2019	
	машғулон	бекорон	машғулон	бекорон
шаҳр	26,53	73,47	26,19	73,81
деҳот	64,11	35,89	63,81	36,19
мард	50,58	49,42	50,72	49,28
зан	26,42	73,28	27,28	72,72

Сарчашма: ҳисоби муалиф дар асоси гузаронидани мушоҳида

Сатҳи шуғл дар ин давра аз 50,58% то 50,72% дар байни мардон ва аз 26,42% то 27,28% дар байни занон тағйир ёфтааст. Маълумот дар бораи наздикии робитаҳои байни ин хусусиятҳо дар чадвали 5 оварда шудааст.

Чадвали 5. Нишондиҳандаҳои зичии алоқаи дараҷаи шуғли аҳоли аз ҷои истиқомат ва ҷинс дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2014 - 2019 бо %

солҳо	Аломат ҷойи истиқомат		Аломат ҷинс	
	коэффитсиенти ассотсиатсия (Юла)	коэффитсиенти контингенсия (Пирсон)	коэффитсиенти ассотсиатсия (Юла)	коэффитсиенти контингенсия (Пирсон)
2014	-66,37	37,75	48,21	24,90
2019	-66,38	-37,81	46,58	24,02

Сарчашма: ҳисоби муалиф дар асоси гузаронидани мушоҳида

Коеффисиентҳои ассотсиатсия ва контингенсия таъсири маҳалли зистро ба сатҳи шуғли посухгӯяндагон тавсиф карда, алоқаи устувори баръаксро нишон медиҳад (коэффитсиенти ассотсиатсия мувофиқан, дар соли 2014 - 66,37% ва дар соли 2019 -66,38% коэффитсиенти контингенсия бошад мувофиқан -37,75 % ва -37,81%). Алоқаи устувори баръакс дар давраи тадқиқшуда ба андозаи хурд ҳам бошад устувор гардидааст.

Зичии таносуби сатҳи шуғл ва ҷинс, ки аз ҳисоби коэффитсиентҳо бармеояд, ҳамчун суи тавсиф карда мешавад. Ин ақидаи хеле паҳнғаштаре, ки дар асоси натиҷаҳои ҳисоботи мақомоти Хадамоти давлатии шуғл ташақкул ёфтааст рад мекунад, ки «бекорӣ чехраи занона дорад». Бисёр ҷомеашиносон чунин ақидаро дасгирӣ менамоянд.[4]. Як қатор олимони Ғарб низ пешгӯӣ мекарданд, ки занон баробари пайдо шудани чунин имконият ихтиёран корро тарк мекунанд, менависад сотсиолог дар бораи мушкилоти гендерии бекорӣ С. И. Авшин.[2]. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи зиёди занон бекор мебошанд ва бо сабабҳои гуногун ба хадамоти шуғл муроҷиат намекунанд ва ба ҳайати бекорони расми дохил намешаванд.

АДАБИЁТ

1. Sturef.com>statistica> neparametricheskie metody. // www.statcom.ru
2. Авшин С.И. Влияние советского тендерного порядка на современное поведение в сфере занятости // С.И Авшин Социологические исследования № 11. Москва 2000г, С 89
3. Бекхожаева А. К. // Методология статистической оценки состояния и развития рынка труда республики Казахстан, диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук // А. К Бекхожаева. Санкт-Петербург 1992г. С 196.
4. Игитханян Е.Д., Мешкова Е.Г., Растегаева Н.Н. Социальные позиции женщин в современном российском обществе //Проблемы женщин и семьи глазами социологов. М.ИС РАН,1997г.
5. Карышев Михаил Юрьевич // Методология статистического исследования территориальной дифференциации индикаторов состояния рынка в Российской

Федерации//диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук /М.Ю. Карышев. Москва 1994г С 220.

6. Матов Н.А. // Статистическое исследование регионального рынка труда (на примере приморского края), диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук// Н.А Матов. Москва 2014г, С 225.

7. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2020с. С. 81.

8. Раҷабов О.Ҷ. // Усулҳои таҳқиқ ва таҳлили нишондиҳандаҳои бозори меҳнат // О.Ҷ. Раҷабов., Э.Ш.Зарипов /Ахбори академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон №3/2018 саҳ 99-102.

УДК 316.3

Ахмадов Ф.М., Давлятова М.С.

ТАҲҚИҚОТИ МАСЪАЛАҲОИ ГЕНДЕРИИ АҲОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақола маълумотҳо оид ба санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии батанзимдароварандаи муносибатҳои иҷтимоӣ-гендерӣ оварда шуда, нишондиҳандаҳои ҳайати аҳоли аз рӯи ҷинс мавриди арзёбии омӯри қарор дода шудааст. Аз рафти таҳлили омӯри маълум гардид, ки вазни қиёсии шумораи занҳо сол то сол дар шумораи умумии аҳоли ва мардҳо коҳиш меёбад, аз ин рӯ зарурияти андешидани тадбиқи сиёсати махсуси демографӣ аз манфиат ҳолӣ намебошад. Вазни қиёсии занҳо аз рӯи ҷои манзили истиқомат дар сатҳи шаҳр ва деҳот таҳқиқ гардида, маълум шуд, ки дарачаи бештари тағйирёбӣ ба шумораи занҳои дар шаҳр истиқоматкунанда рост меояд. Ҳамзамон дар мақола омилҳои демографӣ, ки ба коҳишёбии ҳиссаи ҷинси зан таъсир мерасонад, мавриди омӯзиши омӯри қарор гирифтааст.

Калидвоҳо: гендер, баробарии гендерӣ, зуроварӣ, вазни қиёсии занҳо, таҳлили омӯри, ояндабинӣ, омилҳои таъсиррасон, сиёсати демографӣ.

Ахмадов Ф.М., Давлятова М.С.

ИССЛЕДОВАНИЕ ГЕНДЕРНЫХ ВОПРОСОВ НАСЕЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАНЕ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье представлена информация о нормативно-правовых актах, регулирующих социальные и гендерные отношения, а также дана статистическая оценка населения по полу. Статистический анализ показал, что доля женщин в общей численности населения и мужчин из года в год снижается, поэтому необходимо проводить особую демографическую политику. Исследование доли женщин с точки зрения жилья на городском и сельском уровнях показало, что самые высокие темпы изменения произошли в количестве женщин, проживающих в городских районах. А также в статье исследуются демографические факторы, влияющие на сокращение доли женщин.

Ключевые слова: гендер, гендерное равенство, насилие, удельный вес женщин, статистический анализ, прогнозирование, влияющие факторы, демографическая политика.

Ahmadov F.M., Davlyatova M.S.

RESEARCH OF GENDER ISSUES OF THE POPULATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN MODERN CONDITIONS

The article provides information on the legal acts regulating social and gender relations, as well as a statistical assessment of the population by gender. Statistical analysis showed that the share of women in the total population and men is decreasing from year to year, so it is necessary to carry out a special demographic policy. A study of the proportion of women in terms of housing at the urban and rural levels showed that the highest rates of change occurred in the number of women living in urban areas. At the same time, the article examines demographic factors influencing the decline in the proportion of women.

Key words: gender, gender equality, violence, proportion of women, statistical analysis, forecasting, influencing factors, demographic policy.

Баробари соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар радифи дигар муаммоҳои иқтисодӣ-иҷтимоии мавҷуда, масъалаи баланд бардоштани ҳуқуқҳои зан дар ҷомеа, беҳтар гардонидани шароити корӣ ва дар ниҳоят беҳдошти сатҳи зиндагии онҳо дар маркази тавачҷуҳи Ҳукумати мамлакат қарор гирифт. Новобаста аз вазъияти сиёсӣ, иқтисодӣ ва бо назардошти хусусиятҳои фарҳангиву суннатӣ, масъалаи шакли муайяни сиёсати беҳтар гардонидани вазъи иҷтимоии занонро ба миён гузошт. Бо ин мақсад Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкориро бо ниҳодҳои байналмилалӣ аз қабилӣ СММ хусусан Барномаи «СММ-Занон» (UN - Women) ба роҳ мондааст. Барномаи мазкур, ки баробарии гендерӣ ва тавсеаи ҳуқуқи имкониятҳои занҳо мебошад, бо мақсади тезонидани раванди таъмини талабу ниёзи занону духтарон дар саросари ҷаҳон таъсис дода шудааст [1, с.388-391].

Баланд бардоштани сатҳи зиндагии занон тавассути фаългардонии шуғли занон ва пешгирии зӯрварӣ нисбат ба занон яке аз ҳадафҳои аввалиндараҷаи Стратегияи миллии фаългардонии нақши занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад, ки ҳамасола Президенти кишвар дар Паёми ҳеш оид ба ин масъала ибрози андеша мекунанд. Ҷунончи дар Паёми соли 2019 қайд намудаанд: «Занону духтарон дар ҷомеаи имрӯзаи мо нақши фаъл дошта, дар аксари соҳаҳо, бахусус, дар бахшҳои иҷтимоӣ бештар қору фаъолият менамоянд. Ҳоло шумораи занон дар соҳаҳои маориф беш аз 70 фоиз, тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ 67 фоиз, фарҳанг 51 фоиз ва дар сафи хизматчиёни давлатӣ 23,3 фоизро ташкил медиҳанд» [10].

Стратегияи миллии фаългардонии нақши занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз “29” майи соли 2010 №269 тасдиқ шудааст. Ҳадафи асосии Стратегия таъмини баробарии гендерӣ ва татбиқи сиёсати гендерӣ, мавҷудияти ақидарониҳои муқаррарӣ оид ба нақш ва мақоми занон дар ҷомеа; номукамал будани заминаи қонунгузорӣ; ҳамкориҳои нокифояи мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ки ба масъалаҳои ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонуни занон машғуланд; ҳанӯз боқӣ мондани мушкилот оид ба амалисозии ҳуқуқҳои занон дар соҳаҳои меҳнат, иқтисод, фарҳанг, сиёсат ва ғайра ба шумор меравад [6].

Қайд кардан ба маврид аст, ки бо мақсади таъмин намудани баробарии гендерӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, аз он ҷумла, Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кафолатҳои давлатии баробарҳуқуқии мардону занон ва имкониятҳои баробари амалигардонии онҳо», «Дар бораи пешгирии зӯрварӣ дар оила» ва Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа» қабул гардидааст, ки аз ҷониби Кумитаи СММ оид ба баргараф намудани ҳамаи намуди таъбири наҷодӣ нисбати занон, қабул гардидани Қонун «Дар бораи пешгирии зӯрварӣ дар оила» мусбӣ арзёбӣ гардида аст.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кафолатҳои давлатии баробарҳуқуқии мардону занон ва имкониятҳои баробари амалигардонии онҳо», ки аз 5 боб ва 23 модда таркиб ёфтааст, дар моддаи 1-уми он мафҳумҳои зерин пешниҳод гардидааст:

- гендер, гендерӣ – муносибатҳои иҷтимоии байни мардону занон, ки дар ҳаёти ҷамъиятӣ, аз ҷумла ҳуқуқ, идеология, фарҳанг зоҳир мегардад;

-баробарҳуқуқӣ – ҳуқуқ, ӯҳдадорӣ ва масъулияти баробари мардон ва занон дар назди қонун;

- баробарии гендерӣ – баробарии вазъи ҳуқуқии мардону занон ва имкониятҳои баробари амалигардонии онҳо, ки ба ҳарду ҷинс озодона инкишоф додани қобилияти тавоноӣ, маҳорат ва малакаашонро барои иштирок дар раванди сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва азхудкунии натиҷаи он имконият медиҳад [7].

Масъалаи муҳими арзёбии муносибатҳои иҷтимоии байни ҷинси мардҳо ва занҳо ин таҳлили омории нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатии он мебошад. Аз ин рӯ таҳлили омории масъалаи мазкур, ошкор сохтани омилҳои таъсиррасон, дурнамо ва оқибатҳои он ба миён меояд.

Омӯзиши ҳаёти аҳоли аз рӯи ҷинс аҳамияти махсуси иҷтимоӣ, иқтисодӣ, демографӣ, сиёсӣ ва биологӣ дорад. Ҳаёти аҳолиро аз рӯи ҷинс ба воситаи нишондиҳандаҳои он: аз рӯи шумораи мутлақи мардҳо ва занҳо, инчунин мутаносибии шумораи мардҳо ва шумораи занҳо дар маҷмуи умумии аҳоли, вазни қиёсии шумораи занҳо ба ҳисоби миёна ва ба сари ҳар 100 ё 1000 нафар мардҳо ҳисоб карда мешавад.

Маълуматҳои демографии таркиби ҷинсии аҳоли барои омӯзиши омори демографии захираҳои меҳнатӣ, барои ба нақша гирифтани истеҳсоли молҳои ниёзи мардум, омӯхтани масъалаҳои оила, бозтавлиди аҳоли, ҳисоби дурнамоии шумораи он, давомнокии ҳаёт ва бисёр масъалаҳои дигари демографӣ заруранд.

Шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон то 01.01.2019 ба 9126,6 ҳазор нафар расид, ки аз он 4499,3 ҳазор нафар ё 49,3%-ро занҳо ва 4627,3 ҳазор нафар ё 50,7%-ро мардон ташкил намуд. Вазни қиёсии занҳо нисбати мардҳо бо ҳисоби промил 972 нафар, яъне ба ҳазор нафар мард 28 нафар зан камтар рост меояд. Бо нишондиҳандаи мутлақ шумораи занҳо нисбати мардон дар ин сол 128 ҳазор нафар кам мебошанд, ки солҳои 2000-ум ва 2010 мутаносибан 37 ва 61 ҳазор камтар буданд. Яъне дар давоми солҳои 2000-2019-ум шумораи мутлақи занҳо нисбати марҳо 91 ҳазор нафар кам гардидааст. Афзоиши миёнаи мутлақи камшавии ин нишондиҳанда дар давраи мазкур 41516 нафар ё суръати миёнаи афзоиши он 1%-ро ташкил мекунад.

Бо мақсади муайян намудани динамикаи тағйирёбии шумора ва таркиби ҷинсии аҳоли аз маълумотҳои оморӣ истифода мебарем.

Ҷадвали 1

Динамикаи тағйирёбии таркиби ҷинсии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 1926-2018 [1, с.388-391].

Солҳо	Мардон	Занон	Ҷамъ	Вазни қиёсии мардҳо ба занҳо (бо ‰)	Нишондиҳандаи мутлақи мардҳо нисбат ба занҳо (ҳазор нафар)	Бо ҳисоби ‰	
						Мард	Зан
1926	-	-	1032,0	-	-	-	-
1939	-	-	1485,0	-	-	-	-
1959	965	1016	1981,0	949	- 51	48,7	51,3
1970	1426	1474	2900,0	967	- 48	49,1	50,9
1979	1878	1923	3801,1	976	- 45	49,4	50,6
1989	2538	2571	5109,0	987	-32,9	49,6	50,4
2000	3082	3045	6127,0	1012	37,0	50,3	49,7
2005	3443,9	3398,3	6842,2	1013	45,6	50,33	49,67

2010	3813	3752	7565,0	1016	61,0	50,4	49,6
2015	4329,2	4222,0	8551,2	1025	107,2	50,6	49,4
2016	4429,5	4313,3	8742,8	1026	116,2	50,66	49,33
2017	4528,6	4402,6	8931,2	1027	126	50,7	49,3
2018	4627,3	4499,3	9126,6	1028	128	50,7	49,3

Аз маълумотҳои чадвал бар меояд, ки аз соли 1989 то инҷониб вазни қиёсии занон дар шумораи умумии аҳоли ва шумораи мардҳо кам шуда истодааст, ки сабабҳои гуногун доранд. Ба андешаи мо дигар омиле, ки боиси зуд қошиш ёфтани шумораи занҳо гардид, ин қабули қонун дар бораи забони давлатӣ мебошад. Такони вазнини авалро аҳолии русзабон дар тобистони соли 1989 доданд. Дар ин давра забони тоҷикиро ҳамчун забони давлатӣ эътироф намуданд. Лекин ин амал барои шаҳрвандонӣ хоричӣ ва хусусан русзабонон, ки дар Тоҷикистон қору зиндагӣ мекарданд бетаъсир намонд ва боиси муҳоҷиршавии онҳо гардид. Дар ин сол наздики 300 ҳазор нафар ба хоричи кишвар муҳоҷират намуданд, ки бештарашонро занҳои якҷанишини дигар халқиятҳо ташкил меод.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки ба тағйирёбии нишондиҳандаҳои демографии чинс ва сину сол се омил таъсир мерасонад: - дараҷаи таваллуд; - фарқияти дараҷаи фавт; - сину соли муҳоҷирон [5, с.25].

Рафти таҳқиқот муайян намуд, ки сатҳи таваллуднокӣ барои чинси мард дар Тоҷикистон бештар аст. Масалан, дар синни аз 0-4 сола вазни қиёсии чинси мард нисбати занҳо бо ҳисоби промил 1116 нафар ва нисбати шумораи умумии ҳарду чинс 52,7%-ро ташкил мекунад [8, с.27].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи писарони таваллудшуда нисбати шумораи умумии духтарони таваллудшуда бештаранд. Ин ҳолатро дар пирамидаи синну соли чинсии шумораи аҳоли мушоҳида кардан мумкин аст. Ба ҳисоби миёна ба 100 духтари навтаваллудшуда 106-107 писари навзод дар як сол рост меояд. Аз маълумоти оморӣ бармеояд, ки ин нобаробарӣ дар тамоми давраи ҳаёт такрор меёбад ва дар синну соли аз 20 то 39-солагӣ фарқи калон дида намешавад. Ҳолати фавтнокӣ бештар ба чинси мард рост меояд, аз ҳамин ҷост, ки аз синни 40 солагӣ сар карда, вазни қиёсии занон нисбати мардон бештар мегарданд [3, с.63].

Масъалаи дигаре, ки дар шароити имрӯзаи вазъи иҷтимоӣ-демографии Ҷумҳурии Тоҷикистон мубрам арзёбӣ мегардад, ин амалӣ намудани сиёсати махсусӣ демографӣ дар самти афзоиш додани шумораи занҳо бо роҳи пешгирии фавтнокӣ, дастгирии иҷтимоии занҳо барои нигоҳдошти саломатӣ, ҳавасманд гардонидани занҳои ҳомила барои таваллуди фарзанди солим, пешгирии исқоти ҳамл ва дигар чорабиниҳо мебошад. Зеро Ҷумҳурии Тоҷикистон ба гурӯҳи мамлакатҳои шомил мегардад, ки ҳиссаи чинси зан сол то сол кам гардида, оқибатҳои манфии иҷтимоӣ-демографиро ба миён меоварад.

Агар талабот ба қувваи корӣ аз сохтори иқтисодӣ ва сатҳи рушди минтақаи муайян вобаста бошад, пас пешниҳоди он аз дараҷаи тағйирёбии миқдор ва таркиби чинсӣ синну соли аҳоли, дараҷаи маълумот вобастагӣ дорад. Мубрамияти масъалаи мазкурро Ҳукумати Тоҷикистон ба инобат гирифта, дар сиёсати иҷтимоии худ масъалаи баланд бардоштани мақоми занону бонувон дар ҳаёти ҷомеа диққати махсус зоҳир мекунад.

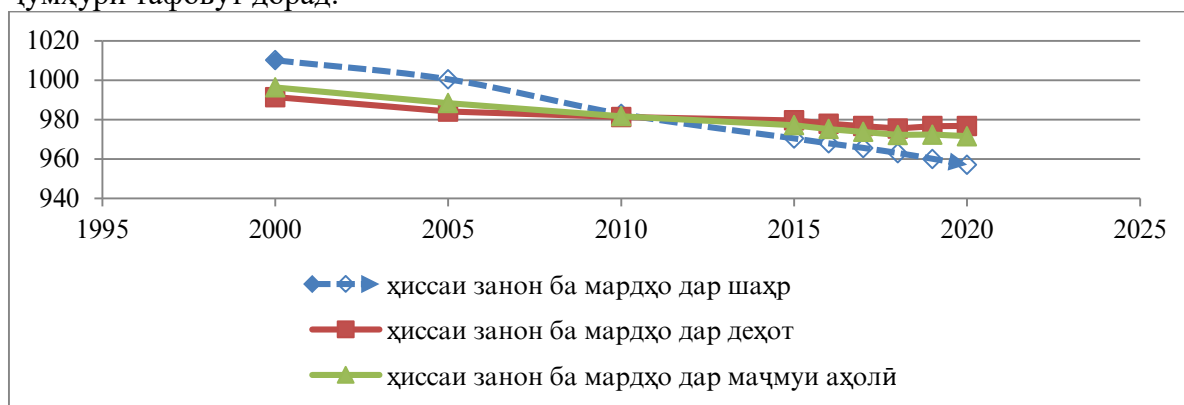
Яке аз иқдомҳои шоистае, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар соли 1997 анҷом доданд, таъсиси квотаи Президентӣ махсуб меёбад. Барои қабули духтарон ва писарон ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи квотаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳурӣ дар соли таҳсили 2018-2019 –ум 1246 ҷой (аз ҷумла, барои духтарон 638 ҷой ва барои писарон 608 ҷой) ҷудо гардид. Тақсими ҷой вобаста ба минтақаҳо чунин аст: вилояти Хатлон 504 ҷой (258 ҷой барои духтарон ва 246 ҷой барои писарон), вилояти Суғд 302 ҷой (154 ҷой барои духтарон ва 148 ҷой барои писарон), Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон 164 ҷой (85 ҷой барои

духтарон ва 79 ҷой барои писарон) ва барои ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ 276 ҷой (141 ҷой барои духтарон ва 135 ҷой барои писарон) [11].

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», ки 6 январи соли 2021 баргузор шуд, қайд гардид, ки шумораи занҳои шуғлварзанда дар соҳаҳои хизматчиӣ давлатӣ 23,4%-и шуғли умумии соҳа, маориф 73%, тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли 68%-ро ташкил мекунад [10].

Шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон то 01.01.2020 ба 9313,8 ҳазор нафар расид, ки аз он 4589,7 ҳазор нафар ё 49,3%-ро занҳо ва 4724,1 ҳазор нафар ё 50,7%-ро мардон ташкил намуд. Вазни қиёсии занҳо нисбати мардҳо бо ҳисоби промил 972 нафар, яъне ба ҳазор нафар мард 28 нафар зан камтар рост меояд. Бо нишондиҳандаи мутлақ шумораи занҳо нисбати мардон дар ин сол 134,4 ҳазор нафар кам мебошанд, ки солҳои 2000-ум, 2010 ва 2019 муттаносибан 37, 61 ва 128 ҳазор нафар камтар буданд. Яъне дар давоми солҳои 2000-2020-ум шумораи мутлақи занҳо нисбати марҳо 97,4 ҳазор нафар кам гардидааст. Афзоиши миёнаи мутлақи камшавии ин нишондиҳанда дар давраи мазкур 76555 нафар ва суръати миёнаи афзоиши он 2%-ро ташкил мекунад [4, с.27].

Вазни қиёсии занҳо нисбат ба шумораи мардон аз рӯи маҳалҳои шаҳр ва деҳоти ҷумҳурӣ тафовут дорад.

Диаграммаи 1. Ҳиссаи шумораи занҳо ба мардон бо ҳисоби ҳазор нафар

Сарчашма: Демографияи солони Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.–2020. – С. 27.

Аз маълумотҳои диаграммаи 1 маълум мегардад, ки дараҷаи бештари тағйирёбӣ ба шумораи занҳои дар шаҳр истиқоматкунанда рост меояд. Агар дар соли 2000 ба 1000 нафар мард 1010 зан рост меомад, ин нишондиҳанда дар соли 2020-ум 957 занро ташкил намуд, ки нигаронкунанда аст. Дар маҷмӯ бузургии ҳиссаи занҳо дар шумораи мардон барои шаҳр, деҳот ва ҷумҳурӣ кам шуда истодааст. Бо ҳисоби афзоиши миёнаи мутлақ дар маҳалҳои шаҳр, деҳот ва ҷумҳурӣ барои давраи омӯхташаванда (2000-2020) ҳамасола ба ҳазор нафар мард муттаносибан 2,6 нафар, 0,7 нафар ва 1,2 нафар зан кам гардидааст, ки сабабҳои гуногун дорад. Такони қиддири аҳолии рӯсзабон дар тобистони соли 1989 расониданд. Дар ин давра забони тоҷикиро ҳамчун забони давлатӣ эътироф намуданд. Лекин ин амал барои шаҳрвандони хориҷӣ ва хусусан русзабонон, ки дар Тоҷикистон қору зиндагӣ мекарданд бетаъсир намонд ва боиси муҳоҷиршавии онҳо гардид. Дар ин сол наздики 300 ҳазор нафар ба хориҷи кишвар муҳоҷират намуданд, ки бештарашонро занҳои яққанишини дигар халқиятҳо ташкил меод [1, с.389].

Тамоюли қоҳишёбии шумораи занҳо дар таркиби аҳолии ҷумҳурӣ аз рӯи ҷойи истиқомат ба назар мерасад.

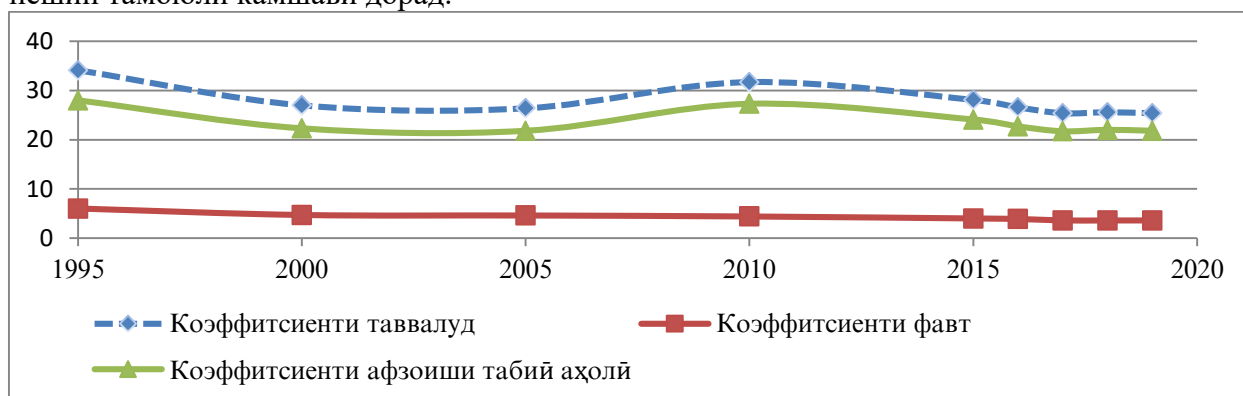
Ояндабинии шумораи занон нисбат ба мардон аз рӯи ҷойи истиқомат (бо ҳисоби ҳазор нафар)

	Воқеи шумораи занон ба мардҳо дар шаҳр	Воқеи шумораи занон ба мардҳо дар деҳот	Назариявӣ шумораи занон ба мардҳо дар шаҳр	Назариявӣ шумораи занон ба мардҳо дар деҳот	Дурнамои шумораи занҳо ба мардҳо дар шаҳр	Дурнамои шумораи занҳо ба мардҳо дар деҳот
2015	970	980	970	979		
2016	968	978	968	978		
2017	966	977	966	977,8		
2018	963	975	962	977		
2019	960	977	960	976,4		
2020	957	977	958	975,9		
2021					956	976
2022					954	975
2023					952	974,5
2024					950	974
2025					948	973

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои демографияи солони Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.–2020. – С. 27.

Аз рафти ояндабинии шумораи занҳо маълум гардид, ки дар сурати наандешидани чораҳои зарурӣ дар хусусӣ коҳишёбии шумораи занҳо, нисбияти шумораи занҳо ба мардҳо аз рӯи ҷойи истиқомат дар шаҳр ва деҳот соли 2025 муттаносибан ба 948 ва 973 нафар мерасад. Яъне, ба 1000 нафар шумораи мардон дар шаҳр 948 нафар зан, дар деҳот 973 нафар зан рост меояд, ки ин ҳолат метавонад дар бозтавлиди аҳоли, дарозумрии эҳтимолӣ, таъмини баробарии гендерӣ ва дигар масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва демографӣ халал ворид наояд.

Ба коҳишёбии шумораи занон пеш аз ҳама сатҳи таваллуднокӣ метавонад таъсир расонад, зеро дар ҷумҳурӣ нишондиҳандаи коэффитсиенти таваллуднокӣ нисбат ба солҳои пешин тамоюли камшавӣ дорад.

Диаграммаи 2. Ҳиссаи шумораи занҳо ба мардон бо ҳисоби ҳазор нафар

Сарчашма: Демографияи солони Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.–2020. – С. 122.

Аз рафти таҳқиқи омили маълумотҳои диаграммаи 2 маълум гардид, ки воқеан коэффитсиенти таваллуд дар ҷумҳурӣ майл ба коҳишёбӣ дорад. Агар дар соли 1995 бузургии он 34,1%-ро ташкил мекард, пас дар соли 2019 дараҷаи он ба 25,4% расид, яъне 8,7 банди фоизӣ кам шуд.

Маълум аст, ки баробари зиёд гардидани коэффитсиенти таваллуд афзоиши табиӣ аҳоли низ меафзояд. Дар давраи омӯхташаванда дараҷаи бештари коэффитсиенти таваллуд ва афзоиши табиӣ аҳоли ба соли 2010 рост меояд, ки муттаносибан 31,7% ва 27,3%-ро ташкил мекунад. Бештар гардидани сатҳи зиндагии аҳолии мамлакат боиси он гардидааст, ки коэффитсиенти фавт аз 6% соли 1995 ба 3,6% соли 2019 кам гардад [2, с.66-69].

Аз сабаби коҳиш ёфтани коэффитсиенти таваллуднокӣ дар ҷумҳурӣ, вазни қиёсии занҳо дар таркиби шумораи аҳоли низ ба камшавӣ майл намуд, ки ин ҳолат бештар хоси аҳолии шаҳр мебошад. Дар маҳалҳои шаҳрӣ коэффитсиенти таваллуднокӣ соли 2019-ум 23,7%, коэффитсиенти фавт 4,5% ва дар маҳалҳои деҳот 26,2% ва 3,3%-ро ташкил намуд, ки муттаносибан нисбат ба маҳалҳои шаҳрӣ 2,5 банди фоизӣ таваллуд зиёд ва 1,2 банди фоизӣ фавт камтар мебошад. Аз инҷо маълум мегардад, ки дар маҳалҳои шаҳрӣ аз як тараф шумораи занҳо ва коэффитсиенти таваллуд коҳиш ёфта, аз дигар тараф коэффитсиенти фавт афзоиш меёбад. Дар сурати афзоиши ҷунин ҳолат дар ҷумҳурӣ муаммоҳои нави демографӣ метавонад пайдо гардад. Зеро мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки рафтори демографияи аҳолии ҷумҳурӣ нисбат ба солҳои қаблӣ тағйир ёфта, бештари оилаҳои ҷавон хоҳиши ба низом даровардани теъдоди фарзандон дар хонаводаро доранд. Аз нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти бучети хонавода бармеояд, ки ба ҳисоби миёна дар як хочагии хонаводаи шаҳрӣ 5 нафар, дар хонаводаи деҳот 7 нафар ва дар маҷмӯи хонаводаҳо 6 нафар аъзо рост меояд [3, с.131]. Дар сурати ба ҳисоби миёна дар як хочагии хонавода рост омадани 3 нафар, хавфи демографӣ (ба монандӣ: коҳишёбии занҳо, таваллуд ва бозтавлиди аҳоли, захираҳои меҳнатӣ... ва афзоиши фавт, пиронсолӣ ва ғайраҳо) метавонад пайдо гардад, ки ин ҳолат дар баъзе аз мамлакатҳои ҷаҳон ҷой дорад.

АДАБИЁТ

1. Аҳмадов Ф.М. Давлятова М.С. Арзёбии омории масъалаҳои гендерӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф.М. Аҳмадов., Давлятова М.С. // маводи конференсияи байналхалқии илмию амалӣ: Амалисозии ҳадафҳои рушди устувор: таҷрибаи хориҷӣ ва миллӣ (ш.Душанбе, 13-уми октябри соли 2020.) – Душанбе, 2020.–С. 388-391.
2. Аҳмадов Ф.М. Давлятова М.С. Таҳлили омории таркиби ҷинсии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф.М. Аҳмадов, М.С. Давлятова // Иқтисоди рақамӣ ва зарурияти ҷорӣ намудани низоми нави ҳисобҳои миллӣ: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ (ш.Душанбе, 17 феввали соли 2021.) – Душанбе, С. 66-69.
3. Аҳмадов Ф.М. Таҳлили иқтисодӣ-омории сатҳи зиндагии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис. ном. илм. иқт: 08.00.12 / Ф.М. Аҳмадов. – Душанбе, 2020.– 196 с. С. 131.
4. Демографияи солони Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.–2020. – С. 27.
5. Исломов С.И. Асосҳои демография. Дастури таълимӣ / С.И. Исломов, С.К. Қониев. Душанбе: Эр-граф, 2012. С. 25.
6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Стратегияи миллии фаъолгардонии нақши занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020 аз 29 майи соли 2010 №269. ш. Душанбе.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кафолатҳои давлатии баробарҳукукии мардону занон ва имкониятҳои баробари амалигардонии онҳо».
8. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2019. – С. 27.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2019 [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj> (санаи истифодабарӣ: 15.09.2020).
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва

хориҷии ҷумҳурӣ» аз 26.01.2021 [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj> (санаи истифодабарӣ: 04.02.2021).

11. Сомонаи расмии Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон [манбаи электронӣ]. URL:-maorif.tj. (саннаи истифодабарӣ: 5.12.2020).

УДК 339.9

Давлатов Г.П.

ТАЪМИНИ БЕХАТАРИИ ОЗУҚАВОРӢ ҲАМЧУН АСОСИ АМНИЯТИ МИЛЛӢ ВА ИҚТИСОДӢ

Таъмини беҳатарии озуқаворӣ яке аз самтҳои муҳими амнияти миллӣ ва сиёсати иқтисодии давлат ва ҳадафи стратегии он ба шумор меравад. Беҳатарии озуқаворӣ қисми таркибии беҳатарии иқтисодӣ буда, мақсади асосии он истифодаи самараноки захираҳо дар роҳи комёбшавӣ ба тавозуни бозори талабот ва таклифоти маҳсулоти озуқаворӣ, таъмини ашёи хом барои соҳаи коркард ва истеҳсоли маҳсулоти молӣ мебошад. Аз ҳамин нуқтаи назар муаллиф кӯшиш намудааст, ки далелҳои илман асосноккарда шударо таҳрези намуда дар мақолаи худ нишон диҳад. Муаллиф дар мақолаи мазкур масъалаҳои зеринро мавриди таҳлил қарор додааст: истеъмоли маҳсулоти хӯрокворӣ ба ҳар як нафар аҳоли, дар бораи миқдори заминҳо ва тақсимоти он ба намудҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2017. Ҳамзамон ба муаллиф мӯйясар шуд, ки ҷанбаҳои илман асоснокро нишон диҳад то ин, ки он мушкилотҳои дар самти таъмини амнияти озуқаворӣ ҳамчун тавсия ирсол намояд.

Калидвожаҳо: амнияти озуқаворӣ, кишоварзӣ, истеъмоли, ғизоӣ, иқтисодӣ, истеҳсол, бозор, талабот.

Давлатов Г.П.

ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАК ОСНОВА НАЦИОНАЛЬНОЙ И ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Обеспечение продовольственной безопасности - одно из важнейших направлений национальной безопасности и экономической политики государства и его стратегическая цель. Продовольственная безопасность является неотъемлемой частью экономической безопасности, основной целью которой является эффективное использование ресурсов для достижения баланса между рыночным предложением и спросом на продовольствие, поставкой сырья для обработки и производства товаров. С этой точки зрения автор попытался представить в своей статье научно обоснованные доказательства. В данной статье автор анализирует следующие вопросы: потребление продуктов питания на душу населения, количество земель и их распределение по видам в Республике Таджикистан за 2016-2017 годы. В то же время автор смог в качестве рекомендации представить научно обоснованные аспекты проблемы продовольственной безопасности.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, сельское хозяйство, потребитель, продукты питания, экономика, производство, рынок, спрос.

Davlatov G.P.

FOOD-VEHICLE SECURITY AS THE BASIS OF NATIONAL AND ECONOMIC SECURITY

Ensuring food security is one of the most important areas of national security and economic policy of the state and its strategic goal. Food security is an integral part of economic security, the main goal of which is the efficient use of resources to achieve a balance between market supply and demand for food, the supply of raw materials for processing and production of goods. From this point of view, the author tried to present scientifically sound evidence in his article. In this article, the author analyzes the following issues: food consumption per capita, the amount of land and their distribution by type in the Republic of Tajikistan for 2016-2017. At the same time, the author was able to present scientifically substantiated aspects of the problem of food security as a recommendation.

Key words: food security, agriculture, consumer, food products, economy, production, market, demand.

Масъалаҳои гуногуни бехатарӣ ва амнияти миллии озуқаворӣ дар замони муосир аҳамияти муҳим пайдо намудаанд. Таъмини бехатарии озуқаворӣ яке аз самтҳои муҳими амнияти миллий ва сиёсати иқтисодии давлат ва ҳадафи стратегии он ба шумор меравад [8].

Амнияти озуқаворӣ мамлакат ин вазъи иқтисодии давлат мебошад, ки аз ҳисоби истеҳсолоти дохилӣ бехатарии озуқаворӣ кишвар таъмин гардида, дастёбии воқеӣ ки барои ҳаёти солиму ғаёл ва рушди демографии ҳамаи аҳоли зарур аст, кафолат дода мешавад.

Мусаллам аст, ки бехатарии озуқаворӣ қисми таркибии бехатарии иқтисодӣ буда, мақсади асосии он истифодаи самараноки захираҳо дар роҳи комёбшавӣ ба тавозуни бозори талабот ва таклифоти маҳсулоти озуқаворӣ, таъмини ашёи хом барои соҳаи коркард ва истеҳсоли маҳсулоти молӣ мебошад [6].

Бо вучуди он ки имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд қонунгузорӣ, дастурамал, низомнома ва барномаҳои стратегӣ нисбати таъмини амнияти озуқаворӣ таҳия ва пешниҳод шуда бошад ҳам, аммо камбудихо дар ин самт бештар ба чашм мерасанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд таҳдидҳои озуқаворӣ вучуд доранд, ки асосашон инҳо ба шумор мераванд:

- Дастрасии қисмонӣ (физикии) озуқаворӣ;
- Дастрасии иқтисодии озуқаворӣ;
- Аз меъёр барзиёд воридшавии маҳсулоти озуқаворӣ;
- Истеҳсол намудани маҳсулоти пастсифат дар дохили давлат;
- Истифода намудани технологияи дараҷаи сифати пастдошта дар истеҳсолот;
- Хунукназарӣ намудан нисбати меъёрҳои истеҳсолӣ дар раванди истеҳсолот ва ғайра.

Инро бояд ба инобат гирифт, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 декабри соли 2010 №621 ҷиҳати таъмини амнияти озуқаворӣ қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти озуқаворӣ» қабул шудааст [1].

Аз гуфтаҳои Хромов Ю.С бар меояд, ки амнияти ғизоии мамлакат – ин ҳамин гуна вазъи иқтисодӣ мебошад, ки дар он кафолати таъмини «ба тамоми аҳоли дастрас гардидани миқдори зарурии маводи ғизоӣ барои таъмини ҳаёти солиму ғаёл мебошад» [2. саҳ. 63].

Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо вучуди тағйирёбии вазъи сиёсату иқтисодӣ ва амнияти ҷаҳон, дар роҳи пешрафти беамалони иқтисодӣ, расидан ба ҳадафҳои стратегӣ ва ба ин васила таъмин намудани зиндагии шоистаи аҳоли бо қадамҳои устувор пеш меравад.

Чи тавре, ки аз Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллий, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии мамлакат ки 22 декабри соли 2017 ишора шуда буд,

Ҳукумати кишвар вазифадор карда шуд, ки бо дар назардошти талаботи воқеии аҳолии мамлакат ба маводи озуқа ва дастрасии сокинон ба ғизои хушсифат барномаи нави давлатии амнияти озуқавориро таҳия ва татбиқ созад [3].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 31-уми октябри соли 2018 Қарор дар бораи барномаи бехатарии маҳсулоти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019-2023 ба имзо расонид, ки ҳадафи асосии барнома аз инҳо иборат мебошад:

- дасткашӣ аз воситаҳои маъмулии идоракунии масъалаҳои таъмини бехатарии маҳсулоти озуқаворӣ дар мамлакат;
- тавсеаи тамоюлҳои мақсадноки таъмини бехатарии маҳсулоти озуқаворӣ, ки ба баланд бардоштани сифати озуқаворӣ ва беҳдошти саломатии аҳоли нигаронида шудаанд;
- ҳамоҳангсозии масъалаҳои таъмини бехатарии маҳсулоти озуқаворӣ бо истифода аз концепсияи амнияти озуқаворӣ, ки дар амалияи ҷаҳонӣ дар асоси 4-унсур: мавҷуд будани озуқа, дастрасӣ ба он, истифодабарӣ ва устуворӣ роҳандозӣ мешавад [4].

Дар баробари таҳияи барномаи мазкур Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Меъёрҳои тавсиявии физиологӣ истеъмолии маҳсулоти асосии озуқаворӣ ба ҳар як нафар аҳолии кишвар» тасдиқ намудааст, ки мо дар ҷадвали 1 ишора намудем.

Аз таҳлилҳои ҷадвали мазкур бар меояд, ки маҷмӯи ҳадди ақали маҳсулоти ғизоӣ барои гурӯҳҳои асосии иҷтимоӣ демографияи аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 декабри соли 2012 № 777 тасдиқ шудааст, меъёрҳои сабади истеъмолии аҳоли ба ҳар як нафар дар як сол тамоюли афзоишро доро мебошад.

Ҷадвали 1

Истеъмоли маҳсулоти хӯрокворӣ ба ҳар як нафар аҳоли (ба ҳар як нафар аҳоли, кг дар як сол)

№	Номгӯи маҳсулот	Меъёри истеъмоли ҳадди ақал	Меъёри истеъмол дар соли 2017	Фарқият (- камшавӣ, + зиёдшавӣ)
1	Маҳсулоти ғалладона (ба ҳисоби орд)	145,2	161,4	+16,2
2	Картошка	64,8	42,5	-22,3
3	Сабзавот ва полезиҳо	73,2	88,9	+15,7
4	Меваҷот	28,8	33,2	+4,4
5	Қанду шакар	14,4	16,0	+1,6
6	Гушт ва маҳсулоти гуштӣ	25,2	14,4	-10,8
7	Шир ва маҳсулоти ширӣ	36,9	58,0	+21,1
8	Тухм (дона)	194,4	76,0	118,4
9	Равғани растанӣ	16	18,2	+2,2
10	Моҳӣ ва аҳсулоти моҳигӣ	0,36	0,5	+0,14
11	Намак	1,78	6,57	+4,79

Сарчашма: Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 октябри соли 2018

Дар соли 2017 маҳсулоти ғалладонагӣ аз рӯи меъёри истеъмоли ҳадди ақал 145,2 кг-ро ташкил намуда, дар ин сол меъёри истеъмол ба 164,4 кг дар як сол нишон медиҳад, ки ин 16,2 кг зиёд мебошад. Истеъмоли картошка бошад, меъёри ҳадди ақал 64,8 кг буда, дар соли 2017 ба 42,5 кг поён фаромадааст, ки ин -22,3 кг-ро ташкил менамояд, сабзавот ва полезиҳо меъёри истеъмоли 73,2 кг буда, дар соли 2017 ба 88,9 кг зиёд шудааст, ин қисмати зиёдшавии истеъмоли сабзавот ва полезиҳо ишора менамояд, ки ба 15,7 кг зиёд мебошад. Истеъмоли меваҷот аз рӯи сабади истеъмоли 28,8 кг вале дар соли 2017 ба 33,2 кг зиёд шудааст, ки ин ба 4,4 кг зиёд мебошад. Истеъмоли қанду шакар 14,4 кг аз рӯи сабади истеъмоли ва дар соли 2017 ба 16,0 кг зиёд аст. Истеъмоли

маҳсулоти гуштӣ аз рӯи сабади истеъмоли 25,2 кг ва дар тули сол 14,4 кг-ро яъне 10,8 кг-ро ташкил намуд, ки ин қисмати камшавии истеъмоли маҳсулоти гуштиро ташкил менамояд. Маҳсулоти ширӣ аз рӯи сабади истеъмоли 36,9 кг ва дар тули сол бошад 58 кг-ро ташкил намуд, ки ин ба 21,1 кг қисмати зиёдшавиро нишон медиҳад. Истеъмоли тухм аз рӯи сабади истеъмоли 194,4 дона ва дар тули сол бошад ба 76 дона, яъне 118,4 кам шуд, ки ин қисмати камшавии истеъмоли тухмо нишон медиҳад. Равғани растанӣ бошад ҳадди ақал аз рӯи сабади истеъмоли 16 кг дар тули сол бошад, 18,2 кг-ро ташкил намуд, ки 2,2 кг зиёд мебошад, ки қисмати зиёдшавии истеъмоли равғани растаниро нишон медиҳад. Моҳӣ ва маҳсулоти моҳигӣ аз рӯи сабади истеъмоли 0,36 кг буда, дар тули сол ба 0,5 кг кам шудааст, ки ин -0,14 кг-ро ташкил менамояд. Истеъмоли намак аз рӯи сабади истеъмоли 1,78 кг-ро ташкил намуда, дар тули сол яне соли 2017 ба 6,57 кг зиёд шудааст, ки ин ҳам бошад +4,79 кг-ро ташкил менамояд.

Ҳамчунин дар ин машварати корӣ Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намуданд, ки мувофиқи гуфтаҳои Созмони Милали Муттаҳид соли 2021 барои сокинони сайёра соли вазнинтарин мегардад. Беш аз 270 миллион одамон бо сабаби камбудии маводи ғизоӣ ба гуруснагӣ ва қиматӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Бинобар ин Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зарур шумориданд, ки бо мақсади афзоиш додани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар кишвар майдони кишукори зироатҳои кишоварзӣ, махсусан картошка ва ғаладонагиҳо зиёд карда шаванд [5].

Чи тавре, ки Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд, диққати бештар бояд ба майдонҳои кишти зироатҳои кишоварзӣ аз он ҷумла картошка ва ғаладонагиҳо дар мадди аввал зузошта шуда, майдонҳои кишукор зиёд карда шаванд. Дар ҳолати зиёд намудани майдонҳои кишт аз як тараф агар таъмин намудани аҳоли бо маҳсулоти хушсифати дохила бошад, аз тарафи дигар ин таъмин намудани як қисми аҳоли бо ҷои кор мебошад. Ин маънои онро дорад, ки имрӯз Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯшиш ва талоши онро дорад, ки ҳарчи бештар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар дохил бароҳ монда шуда, воридоти маҳсулоти озуқаворӣ аз дигар манотикҳо камтар карда шавад.

Ҳамзамон бояд ёдовар шуд, ки танҳо дар соли 2017 аз хориҷи кишвар 150,5 ҳазор тонна орд, 51 ҳазор тонна картошка, 97,8 ҳазор тонна равғани растанӣ, 16,1 ҳазор тонна сабзавот, 62,7 ҳазор тонна гушт, 11,5 ҳазор тонна шир, 166,9 ҳазор тонна қанд, 34,9 ҳазор тонна мева, 42,8 ҳазор млн дона тухм ва 1,6 ҳазор тонна моҳӣ ба Ҷумҳурии мо ворид карда шудааст. Ин аз он гувоҳи медиҳад, ки бозори маҳсулотҳои озуқаворӣ ҳоло аз воридоти мол вобастагии зиёд дорад [7. саҳ.146-149].

Мувофиқи маълумотҳои Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон қисмати заминҳои умумӣ ва тақсими онҳо ба намудҳо дар солҳои 2016-2017 чунин омадааст, ки дида мебароем.

Ҷадвали 2

Дар бораи миқдори заминҳо ва тақсими он ба намудҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2017. ба ҳисоби гектар

Намуди заминҳо	Ба ҳолати 01.01.2016с.	Ба ҳолати 01.01.2017с.	Бартарии солҳо (+,-)
Майдони умумӣ	14137685	14137685	0
Аз ҷумла обӣ	753083	753929	846
Замини қорам-ҳамагӣ	664200	661471	-2729
Аз ҷумла обӣ	462830	461155	-1675
Ниҳолҳои бисёрсола	147159	151291	4132
Аз ҷумла обӣ	113661	116737	3076
Партов – ҳамагӣ	30962	30163	-799
Аз ҷумла обӣ	26197	25318	-879
Алафзор – ҳамагӣ	20232	20050	-182

Аз ҷумла обӣ	1428	1428	0
Чарогоҳ – ҳамагӣ	3821777	3828787	7010
Аз ҷумла обӣ	3852	3842	-10
Ҷамъи заминҳои кишоварзӣ – ҳамагӣ	4684330	4691762	7432
Аз ҷумла обӣ	607968	608480	512
Заминҳое, ки дар давраи сохтмони мелиоративӣ мебошанд	2692	2692	0
Заминҳои наздиҳавлигӣ – ҳамагӣ	210595	211436	841
Аз ҷумла обӣ	106595	106930	335
Заминҳои хоҷагиҳои ғирасони шахсӣ – ҳамагӣ	59732	59585	-147
Аз ҷумла обӣ	33149	33149	0
Ҷангалу бешазор – ҳамагӣ	291200	287588	-3612
Аз ҷумла обӣ	5371	5370	-1

Сарчашма: Маълумотномаи омории Кумитаи Давлатии идораи замин ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон [маводи электронӣ zamin.t]

Аз рӯи маълумотҳои чадвали 2 дида мешавад, ки майдони умумӣ тайи солҳои 2016 – 2017 якранг яъне 14137685 га. ташкил доданд. Майдони обӣ дар соли 2016 – 753083 гектар ва дар соли 2017 – 753929 – ро ташкил доданд, ки тамоюли зиёдшавӣ ба андозаи 846 гектарро ташкил дод. Замини қорам дар соли 2016 – 664200 гектар ва дар соли 2017 бошад 661471 гектарро ташкил доданд, ки дар зарфи 1 сол тамоюли камшавӣ ба андозаи 2729 гектарро ташкил кард. Ин нишондиҳанда ба он водор месозад, ки бояд аз ҳисоби дигар навъи заминҳо (чарогоҳ ва ё ботлоқҳо) миқдори заминҳои қорамро зиёд намоём. Майдони умумии алафзор дар соли 2016 – 20232 гектар ва дар соли 2017 бошад – 20050 гектарро ташкил намуд ва андозаи камшавӣ ба 182 гектар баробар гардид. Майдони умумии чарогоҳҳо дар соли 2016 – 3821777 гектарро ташкил доданд ва дар соли 2017 бошад ин нишондиҳанда ба 3828787 гектар расид, ки тамоюли зиёдшавӣ 7010 гектарро ташкил медиҳад. Ҷамъи заминҳои кишоварзӣ дар соли 2016 – 4684330 гектарро ташкил медоданд ва ин нишондиҳанда дар соли 2017 ба 4691762 гектар расид, ки андозаи зиёдшавӣ 7432 гектарро ташкил медиҳад. Заминҳои наздиҳавлигӣ (ҳамагӣ) дар соли 2016 – 210595 гектарро ташкил дода ин нишондиҳанда дар соли 2017 ба 211436 гектар расида андозаи зиёдшавӣ 841 гектарро ташкил намуд. Заминҳои хоҷагиҳои ғирасони шахсӣ дар соли 2016 – ум 59732 гектарро ташкил дода дар соли 2017 ин нишондиҳанда ба 59585 гектар расид ва андозаи кам гаштани он ба 147 гектар баробар гардид. Майдони замини ҷангалу бешазор дар соли 2016 ба 291200 гектар баробар гардида, дар соли 2017 ин нишондиҳанда ба 287588 расида тамоюли камшавӣ ба андозаи 3612 гектарро ташкил дод.

Мақомоти ваколатдори давлатиро зарур мебошад, чиҳати пешгирии воридоти маҳсулоти пастсифат ва истеҳсоли он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чораҷӯи намуда, оид ба ташкил намудани корхонаҳои истеҳсоли маҳсулотҳои хушсифат ва дараҷаи аълодошта тадбирҳо андешад. Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ташаббуси Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва соҳибкорони дохилӣ якҷанд корхонаҳои истеҳсоли маҳсулоти дараҷаи олидошта, ки ба талаботҳои стандарти ҷаҳонӣ ҷавобгӯ ташкил карда шудааст, аммо ин аз рӯи шумораи аҳоли ва истеъмоли дохилӣ басанда намебошад.

Имрӯз Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон саъю кӯшиш менамояд, ки барои таъмин намудани аҳоли бо маҳсулоти хушсифат, ки шароити асосии солимии мардум мебошад, ба соҳаҳои муҳимтарини ин самт диққати ҷиддӣ зоҳир намояд. Яке аз самтҳои муҳимтарин

дар бартараф намудани истеҳсоли маҳсулоти пастсифат ва ё воридоти он ба давлат ин пеш аз ҳама равнақ додани соҳаи кишоварзӣ дар кишвари азизамон ба ҳисоб меравад, ки муҳити аз ҷиҳати экологӣ тоза ва ҳавои мусоидро доро мебошад.

Соҳаи муҳимтарини иқтисоди миллӣ баҳши кишоварзӣ мебошад, ки амнияти озуқаворӣ мамлакат асосан аз сатҳи рушди он вобаста мебошад. Барои таъмини намудани амнияти озуқаворӣ ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти асосии ғизоӣ зарур аст ва ҷиҳати қонё гардонидани эҳтиёҷоти озуқаворӣ мардуми кишвар бояд заминаҳои моддиву техникий хоҷагиҳои кишоварзӣ мустаҳкам карда шаванд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни ҚТ «Дар боаи амнияти озуқаворӣ» (Ахбори МОҚТ аз 26.12.2010 №621) Душанбе 2010 с.
2. Хромов Ю.С. Продовольственная безопасность России: внутренние и международные аспекты. //Проблемы глобальной безопасности –М, 1995
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ аз 22.12.2017.
4. Қарори Ҳукумати ҚТ «Дар бораи барномаи беҳатарии маҳсулоти озуқаворӣ ҚТ барои солҳои 2019-2023» (31.10.2018 №520) Душанбе 2018 с.
5. Маҷаллаи «Ҷумҳурият» Душанбе 16.12.2020.с
6. Мухторзода С.С., Мараимов Б.М. Совершенствование механизма государственного регулирования деятельности торговых предприятий в современных условиях// Вестник Таджикского национального университета №2. Серия экономических наук. Душанбе: Сино, 2018. с. 25
7. Сафарова А. «Худтаъминкунии аҳоли бо озуқаворӣ дар Тоҷикистон» Конференсия илмӣ- амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Инноватсия – омили самарабахши алоқаи илм ва истеҳсолот» Душанбе 2019. саҳ 146-149.
8. Султонов З. С. Направления и механизмы развития инфраструктурного обеспечения предпринимательства в Республике Таджикистан/Султонов З. С., Саидова М.Х., Табарова Д.А.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. №3(28)-2019. - С.43-47.

УДК 338.2(575.3)

Досиев М. Н.

МУШКИЛОТ, ТАНЗИМ, РУШД ВА МОҲИЯТИ СОҲИБКОРИИ ЭКОЛОГӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола масъалаҳои муҳими танзим ва рушди фаъолияти соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда шудааст. Таъкид шудааст, ки барои рушди соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар амал татбиқ намудани ҳадафҳои соҳибкороне, ки ба ин чода қадам мениҳанд, нақши бозори қору ҳадамот ва бозори маҳсулоти экологӣ ниҳоят муҳим аст. Илова бар ин, оиди таъсиси ҷойҳои нави қорӣ ва ба қор таъмин намудани шаҳрвандон ҷӣ дар доираи соҳибқорӣ ва ҷӣ дар бозорҳои ҳадамоти экологӣ қадамҳои устувор ба шумор меравад. Ҳамзамон қайд гардидааст, ки фаъолияти соҳибкории экологӣ дар иқтисоди ҷаҳонӣ бо шарофати ҳамаҷонибаи дастгирии давлатӣ бо суръати баланд инкишоф ёфта, нақши он дар рушди устувори иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди зикр қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: рушди устувор, соҳибқорӣи экологӣ, партовҳои саноатӣ, партовҳои саҳти маишӣ, танзими иқтисодӣ, мутахассисони баландхаттос, муносибатҳои иқтисодӣ, рушди иқтисодӣ, вазъи иҷтимоӣ, иқтисоди ҷаҳонӣ.

Досиев М. Н.

ПРОБЛЕМЫ, РЕГУЛИРОВАНИЕ, РАЗВИТИЕ И СУЩНОСТЬ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются важные вопросы регулирования и развития экологического бизнеса в Республике Таджикистан. Было подчеркнуто, что роль рынка труда и рынка экологической продукции очень важна для развития экологического предпринимательства в Республике Таджикистан и реализации целей предпринимателей, которые предпринимают шаги в этом направлении. Кроме того, это шаг к созданию новых рабочих мест и занятости граждан, как в сфере предпринимательства, так и на рынке экологических услуг. При этом было отмечено, что деятельность экологического предпринимательства в мировой экономике стремительно развивается благодаря всесторонней государственной поддержке, и подчеркнута его роль в устойчивом развитии экономики Республики Таджикистан.

Ключевые слова: устойчивое развитие, экологическое предпринимательство, промышленные отходы, твердые отходы, экономическое регулирование, высококвалифицированные специалисты, экономические отношения, экономическое развитие, социальная ситуация, мировая экономика.

Dosiev M. N.

PROBLEMS, REGULATION, DEVELOPMENT AND ESSENCE OF ENVIRONMENTAL ENTREPRENEURSHIP IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses important issues of regulation and development of environmental business in the Republic of Tajikistan. It was emphasized that the role of the labor market and the market for environmental products is very important for the development of environmental entrepreneurship in the Republic of Tajikistan and the implementation of the goals of entrepreneurs who are taking steps in this direction. In addition, this is a step towards creating new jobs and employment of citizens, both in the field of entrepreneurship and in the market of environmental services. At the same time, it was noted that the activity of environmental entrepreneurship in the world economy is rapidly developing thanks to comprehensive state support, and its role in the sustainable development of the economy of the Republic of Tajikistan was emphasized.

Key words: sustainable development, environmental entrepreneurship, industrial waste, solid waste, economic regulation, highly qualified specialists, economic relations, economic development, social situation, world economy.

Мусаллам аст, ки яке аз воситаҳои асосии баланд бардоштани самаранокии танзими иқтисодии истифодаи захираҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити зист инкишоф ёфтани соҳибқорӣи экологӣ мебошад, ки ҳамчун ҷабҳаҳои истеҳсоли, тадқиқотӣ, кредитӣ ва молиявӣ, метавонад ба пешгирии таъсири манфӣ ба муҳити зист ва саломатии аҳоли, барқарор кардани заминҳои вайроншуда ва ё бартараф кардани зарари ҷамъшудаи экологӣ мусоидат намояд. [1].

Табиати иҷтимоии соҳибкории экологӣ маънои мавҷуд будани заминаҳои муайяни иқтисодӣ ва ниёзҳои иҷтимоиро дорад. Маҳз ҳузури тавачҷӯҳи мардум ба хидматҳо ва маҳсулоти экологӣ асоси маънавию ахлоқӣ ва омили пешбарандаи рушди соҳибкории экологӣ мебошад [4].

Беҳуда нест, ки аввалин бахшҳои соҳибкории экологӣ аз миёнаҳои солҳои 50-уми асри гузашта, замоне пайдо гардидаанд, ки конунгузории экологӣ ва санитарияи гигиенӣ дар тамоми ҷаҳон ташаккул ёфта, ҳаракати оммавии "экологҳои сабз" муқобили ифлосшавии муҳити зист ба вучуд омадаанд.

Аввалин ширкатҳо дар бахши соҳибкории экологӣ ба партофтани партовҳои саноатӣ диққат меоданд. Дар аввал, онҳо дар ИМА, баъдтар дар Ҷопон ва Канада, сипас дар кишварҳои Аврупо пайдо шуданд, ки дар онҳо дар тӯли ду даҳсола як соҳаи пурқудрати ҷамъоварӣ ва коркарди партовҳо бо гардиши миллиардҳо доллар ба вучуд омадааст [7].

Бозори соҳибкории экологӣ тадриҷан ба вучуд омад, ки ба он чунин корхонаҳо, ба монанди истеҳсоли таҷҳизоти назоратӣ ва ченкунӣ, технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза ва молҳои экологӣ (таҷҳизоти тозакунии, таҷҳизоти назоратӣ ва ченкунӣ) коркард, нобудсозӣ ва интиқоли партовҳои истеҳсолот ва истеъмолот, сӯзонидан ва коркарди партовҳо, ободонии муҳити зист ва ғайра дохил мешаванд.

Ба намудҳои соҳибкории экологӣ, инчунин истеҳсоли молҳо бо миқдори ками хлорфторокарбонҳо, металлҳо аз ашёи такрорӣ, асбобҳо ва таҷҳизоти таҳлилӣ барои мониторинги равандҳои истеҳсолӣ, таҷҳизот барои тавлиди энергия аз манбаҳои ғайримӯқаррарӣ. биотехнология дар соҳаи саноати хӯрокворӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Соҳибкории экологӣ, ки аз ҷониби давлат дастгирӣ карда мешавад, на танҳо тиҷорати бонуфуз, балки ғолибтарини мебошад. Тибқи омор, ҳаҷми маҳсулоти дар бозори экологӣ истеҳсолшаванда аз 600 то 2 триллион долларро ташкил медиҳад ва суръати афзоиш аз 5,5 то 7% дар як солро ташкил медиҳад. Саҳми тиҷорати экологӣ ба ММД-и кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, ИМА ва Ҷопон аз 10 то 24% -ро ташкил медиҳад. Бозори дохилии ИМА барои истеҳсоли маҳсулот ва хидматҳои экологӣ ҳамасола 37 миллиард доллар, Ҷопон - 30 миллиард доллар, Олмон - 20 миллиард доллар, Фаронса - 10 миллиард долларро ташкил медиҳад. Дар кишварҳои Аврупои Шарқӣ, аз ҷумла ИДМ, истеҳсоли маҳсулот ва хизматрасониҳои экологӣ ҳамасола 20 миллиард долларро ташкил медиҳад [5;6; 9].

Барои рушди соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар амал татбиқи намудани ҳадафҳои соҳибкороне, ки ба ин ҷода қадам мениҳанд, нақши бозори қору ҳадамоти экологӣ ва бозори маҳсулоти экологӣ ниҳоят муҳим аст. Илова бар ин, оиди таъсиси ҷойҳои нави қорӣ ва ба қор таъмин намудани шахрвандон ҷӣ дар доираи соҳибқорӣ ва ҷӣ дар бозорҳои қору ҳадамоти экологӣ қадамҳои устувор ба шумор меравад. Чуноне, ки аз таҳлилҳо ва мушоҳидаҳо бармеояд, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бозори қору ҳадамоти экологӣ ва бозори маҳсулоти экологӣ ба таври зарурӣ ва қонекунандаи талаботи меъёрҳои экологӣ ба роҳ монда нашудааст. Ба мо зарур аст, ки оиди ин самт фаъолиятро пурзӯр намуда, нуфузи кишварамонро дар арсаи байналмилалӣ тавассути содирот намудани маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза баланд бардорем.

Оиди ин масъала дар кишварҳои абарқудрати хориҷӣ ҳанӯз дар нимаи дуҷуми қарни гузашта чораандешӣ намуда, фаъолияти соҳибкории экологӣ ва бозори хизматрасониҳои экологиро роҳандозӣ намуда буданд.

Масалан, дар Федератсияи Русия ҳанӯз то соли 1991 шумораи соҳибкории экологӣ аз 17 ҳазор зиёд гардида буд, ки 40% аз шумораи онҳо ба фаъолияти ҳадамоти миёнаравии фуруши захираҳои табиӣ машғул буданд. Бозори қор ва ҳадамоти экологиро дар Федератсияи Русия як қатор бонкҳои тиҷоратӣ аз қабилӣ бонки ҳифзи муҳити зисти Поволже (Экобанк- Волга), Экопромбанки шаҳри Пермь, бонки саҳҳомии миллии ҳифзи муҳити зист (Эконацбанк), инчунин, биржаҳои маҳсусгардонидашуда дастгирӣ намуда, барои соҳибқорони равияи экологӣ шароити сазовор фароҳам овардаанд. [5; 6].

Мавриди зикр аст, ки бо назардошти таҷрибаи пешқадами мамолики хоричӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бояд бонкҳои тиҷоратӣ ва давлатӣ бо соҳибкороне, ки дар бахши экология фаъолият менамоянд, ҳамкориро мустақкам намуда, дар пиёда намудани сиёсати давлатӣ оид ба ҳифзи муҳити зист саҳми арзандаи ҳешро гузоранд.

Бояд қайд намуд, ки тибқи ақидаи олимони бахши иқтисод ва экология нақши соҳибкориро аз мавқеи пешгирии таъсири манфӣ ба муҳити зист арзёбӣ намуда, самтҳои зерини фаъолонаи рушдбандаи тиҷоратро ҷудо кардан мумкин аст: [9]

1) дар соҳаи истифодаи об: - сохтмони иншооти тозакунии обҳои маҳаллӣ;

- сохтмони зарфҳои таҳшинӣ ва корхонаҳои таҷрибавӣ ва коргоҳҳои марбут ба коркарди партовҳои моеъ;

- сохтан ва татбиқи намудани низоми автоматикии назорати партовҳои ба об партофташуда;

- истеҳсол ва ё коркарди оби тозаи нӯшокӣ ва ғайра;

2) дар соҳаи ҳифзи атмосфера: - сохтмони корхонаҳои таҷрибавӣ оид ба тоза кардани газҳои партов;

- ташкили истгоҳҳо (хизматрасониҳо) барои танзими газҳои ихроҷшуда дар муҳаррикҳои автомобилӣ;

- сохтан ва ҷорӣ намудани иловаҳо барои сӯзишвориҳои автомобилӣ, ки захролудшавӣ ва дуди газҳои ихроҷшударо коҳиш медиҳанд;

- бо дастгоҳҳои идоракунии онлайн мучаҳҳаз кардани манбаъҳои статсионари партоби моддаҳои зараровар ба ҳавои атмосфера ва ғайра;

3) дар соҳаи идоракунии партовҳо:

- бунёди корхонаҳои ҷудокунӣ, коркард, ва сӯзонидани партовҳо, инчунин, бунёди объектҳо барои партовҳои истеҳсолӣ ва истеъмолии дараҷаи гуногуни хатар;

- чамбоварӣ ва интиқоли партовҳои истеҳсолот ва истеъмолот;

- сохтмони дастгоҳҳо ва таъсиси иншооти истеҳсолӣ барои гирифтани ашёи хом ва маҳсулоти тайёр аз партовҳои истеҳсолӣ;

- коркарди ашёи хоми такрорӣ ва ғайра;

4) дар соҳаи таҳқиқоти илмӣ:

- таҳияи усулҳои назорат аз болои таркибҳои зараровари ҳаво, об, хок;

- таҳияи низоми назорати сифати муҳити зист;

- такмили усулҳои безараргардонии партовҳои саҳти маишӣ;

- корҳои тарроҳӣ, тадқиқотӣ ва лоиҳакашӣ барои эҷоди беҳтарин технологияҳои мавҷуда дар соҳаҳои гуногуни саноат;

5) дар соҳаи истифодаи замин ва истифодаи ҷангал:

- барқарорсозии заминҳои вайроншуда;

- барқароркунии ҷангалҳо, боғдорӣ, кабудизоркунии;

- корҳои мелиоративию обёрӣ ва ғайра;

6) дар соҳаи огоҳӣ ва таълими экологӣ:

- таҳия ва татбиқи барномаҳои экологии таълимӣ барои донишҷӯёни тамоми синну сол (аз кӯдакистон то муассисаҳои таҳсилоти олии);

- таҳия ва татбиқи барномаҳои экологии бозомӯзии касбӣ барои мутахассисоне, ки дар соҳаи экологӣ кор мекунанд;

- фаъолияти табуи нашр ва ғ.;

7) дар соҳаи машварати экологӣ:

- ҳисобҳои стандартҳои таъсири иҷозатдодашуда ба муҳити зист (партовҳо) -и ифлоскунанда ва тавлиди онҳо;

- Таҳкими назорат дар минтақаҳои ҳифзи муҳити зист ва ҳифзи захираҳои обӣ;

- ҷорӣ намудани стандарти идоракунии муҳити зист (ISO-14001) дар корхона;

- пешбурди ҳисоботи экологии корхонаҳои саноатӣ;

- гузаронидани ташхисҳои пешакӣ, аудити экологӣ ва ғайра [9].

Навгониҳо, пешравиҳои нави илмӣ, сатҳи баланди техника ва технология, хизматрасонӣ, такмили ихтисоси кадрҳо ва усулҳои муосири идоракунии яке аз омилҳои асосии рақобатпазирӣ дар ҳамаи кишварҳои, ки аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдёфта ба ҳисоб мераванд, мебошанд.

Бо вучуди рушди устувори иқтисоди ҷаҳонӣ, яке аз механизмҳои асосии фаъолгардонии ҳаёти иҷтимоию иқтисодии ҷамъият, соҳаи соҳибкорӣ, бахусус соҳибкории экологӣ боқӣ мемонад.

Ҷӣ тавре ки таҷрибаи муваффақи мамлакатҳои мутараққӣ шаҳодат медиҳад, корхонаҳои хурд ва миёна, аз ҷумла соҳибкории экологӣ ба афзоиши рақобатпазирӣ ва гуногуншаклии (диверсификация) раванди иқтисодӣ мусоидат намуда, дар баланд бардоштани вазъи иҷтимоии кишвар низ саҳми муносиб мегузорад.

Зимнан, фаъолияти соҳибкории экологӣ дар иқтисоди ҷаҳонӣ бо шарофати ҳамаҷонибаи дастгирии давлатӣ бо суръати баланд инкишоф меёбанд.

Мавриди зикр аст, ки ҳадафҳои стратегии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути ба роҳ мондани истеҳсолоти муосир, коркард ва азхудкунии технологияи нави иттилоотӣ, истеҳсоли маҳсулоти ба рақобат тобовар ва барои таъмини манфиатҳои миллию амнияти иқтисодӣ аз ҳисоби рушди иқтисодии саноатӣ ва илмию техникӣ амалӣ мегарданд [8].

Аз ин лиҳоз, барои расидан ба ин ҳадафҳо рушди фаъолияти соҳибкории экологӣ низ метавонад саҳми босазои худро гузошта, ҳам дар баланд бардоштани сатҳи иқтисодии кишвар ва ҳам дар истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза мавқеи хосаро ишғол намояд.

Қайд намудан зарур аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёр ташаббусҳои ҷолиб ва лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар соҳаи соҳибкории экологӣ мавҷуданд, алалхусус дар коркарди партовҳои саноатӣ ва бастабандӣ, истеҳсоли энергия аз ашёи хоми дувум, масолеҳ аз партовҳои сохтмон ва бартараф кардани ҳисороти қаблии экологӣ ва ғайра.

Аммо, татбиқи онҳо сармоягузориҳои зиёдро талаб мекунад ва дар шароити номуайянии иқтисодӣ, иштирок дар чунин лоиҳаҳо барои сармоягузориҳои эҳтимоли хавфҳои чиддиро ба вучуд меорад. Барои дастгирии соҳибкории экологӣ ва баланд бардоштани фаъолияти сармоягузорӣ, тадбирҳои мушаххас заруранд: аз ҷумла, таъмини қарзҳо бо меъёри на баландтар аз меъёри калидии Бонкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва додани қарзҳои мақсаднок барои лоиҳаҳои сармоягузориҳои экологӣ.

Тавсия дода мешавад, ки як қисми фонди корхонаҳои, ки ба мақсадҳои инвестиционӣ равона карда шудаанд, аз андоз озод карда шуда, шароити зарурӣ барои истифодаи амортизатсияи зудрас фароҳам оварда шавад. Ба ғайр аз имтиёзҳои молиявӣ ва ҳуқуқӣ, корхонаҳои, ки фаъолиятшон ба баланд бардоштани сифати муҳити зист равона карда шудааст, дастрасии хидматҳо ва захираҳои заруриро барои соҳибкорони муҳити зист таъмин менамояд [10].

Илова бар ин ташкили фондҳои минтақавӣ, хусусӣ ё венчурӣ барои дастгирии соҳибкории экологӣ, ки метавонанд маблағгузориҳои муштараки лоиҳаҳои сармоягузориҳои экологиро, аз ҷумла тавассути пардохтҳо ва ҷаримаҳо, саҳмҳои ихтиёрии корхонаҳо ва ташкилотҳои ҷамъиятиро таъмин кунанд, дорои манфиати умум мебошанд. [2].

Дар хотима бояд қайд кард, ки соҳибкории экологӣ ҳамчун фаъолияти инноватсионӣ дар рушди иқтисодии экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми назаррас гузошта метавонад ва барои ташкилу рушди ин намуди фаъолияти соҳибкорӣ дар мамлакат бояд заминаи мусоид фароҳам овард. Инчунин, фаъолияти соҳибкории экологӣ дар ҷумҳурӣ ба танзим ва дастгирии давлатӣ ниёз дошта, барои ривож додани он бояд тадриҷан, ташкили зерсохторҳои ёрирасон ба роҳ монда шаванд.

Илова бар ин, мавриди зикр аст, ки фаъолияти экологӣ дар корхонаҳо ва рушди инноватсионии соҳибкорӣ ба фарҳанги экологӣ ва инноватсионии аҳоли алоқамандӣ дошта, барои баланд бардоштани маърифати экологии аҳоли, сатҳи касбияти мутахассисон, бартараф кардани камбудҳои илмию техникӣ ва баланд бардоштани манфиати фаъолияти

инноватсионӣ бояд дар тамоми сохторҳои давлатӣ ва хусусӣ чораҳои зарурӣ андешида шавад. [3].

Ҳамин тариқ, қайд намудан зарур аст, ки усулҳои ҳавасмандгардонии рушди соҳибқорӣ экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳи ташкили босамари санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, заминаи ташаккули низоми шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, дастгирии давлатии соҳибқорӣ экологӣ ва таъмини босуръати фаъолияти илмию техники ба рушди босуботи фазои соҳибқорӣ мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Горкина И.Д., Филичева Т.П. Сохранение биоразнообразия как необходимая составляющая промышленного освоения прибрежной зоны морей (на примере залива Петра Великого) // Территория новых возможностей. Вестник Владивостокского государственного университета экономики и сервиса. 2016. № 4. С. 160-165.
2. Досиев М. Н., Каландарова И. М. Нақши соҳибқорӣ экологӣ дар рушди босуботи иқтисодӣ инноватсионӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон [Текст] /М.Н. Досиев, И. М. Каландарова // Материалы международной научно-практической конференции (29–30 ноября 2019 года) // ТУТ, Душанбе -2019. С. 48-52.
3. Досиев М. Н. Нақши соҳибқорӣ экологӣ дар рушди босуботи иқтисодӣ инноватсионӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон [Текст] /М.Н. Досиев // Маводи конференсия байналмилалии илмӣ-амалӣ (29–30 апрели соли 2019) // ДТТ, Душанбе -2019. С. 48-52.
4. Досиев М. Н. Мафҳуми фаъолияти соҳибқорӣ дар соҳаи идоракунии муҳити зист [Текст] /М.Н. Досиев // Паёми ДМИТ №1 (21) Душанбе 2020 -с. 115-121.
5. Модельный закон «Об основах экологического предпринимательства» [Принят на пятнадцатом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств - участников СНГ] (постановление № 15-6 от 13 июня 2000 года) [Электронный ресурс]. URL: <http://docs.cntd.ru/document>.
6. Развитие экологического предпринимательства за рубежом [Электронный ресурс]. URL: <http://lektsii.org/8-20026.html>.
7. Рахимов Ш.М. Возрождение и развитие промышленности Таджикистана в переходный период/ диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук / Душанбе, 2001.
8. Султонов З.С. Направления и механизмы развития инфраструктурного обеспечения предпринимательства в Республике Таджикистан/ Султонов З.С., Саидова М.Х., Табарова Д.А.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2019. № 3(28). - С. 43-47.
9. Фурсина Т.А., Кузьмина С.В. Основные механизмы и инструменты государственной поддержки малого и среднего предпринимательства // Молодой ученый. 2016. № 9.4. С. 74-77.
10. Филичева Т.П. Проблемы развития экологического предпринимательства // Территория новых возможностей. Вестник Владивостокского государственного университета экономики и сервиса. 2018. Т. 10. № 1. С. 51-56.

Икромов Н.Қ.

МУҲИТИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ТАНЗИМИ ЗИДДИБҶҲРОНИИ БОНКҲО ДАР ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола, дар заминаи муносибати низомӣ-институтсионалӣ ба таҳлил, давра ба давра рушди идоракунии зиддибҶҲронӣ ва арзёбии зарурати беҳтар намудани муҳити институтсионалии фаъолияти бонкҳо таҳия карда шудааст. Дар робита бо падидаҳои бҶҲронӣ дар низомҳои бонкии кишварҳои гуногун ва зарари калон аз онҳо, мушкилоти ташкили низоми муассири танзими зиддибҶҲронии фаъолияти бонкӣ дар сатҳҳои гуногун махсусан мубрам мебошад.

Ҳадафи танзими зиддибҶҲронӣ таҳия ва татбиқи афзалиятноки тадбирҳоест, ки ба безарар гардонидани омилҳои хатарноки (ба падидаи ниҳони шадид) ба ҳолати бҶҲронӣ расонанда мебошад. Мақсади танзими зиддибҶҲронӣ кӯшиширо барои ба эътидол овардани сатҳи муътадил дар соҳаи мушаххаси идоракунӣ тавассути истифодаи васеи чораҳои зиддибҶҲронӣ дар бар мегирад. Ҳадафи асосии танзими зиддибҶҲронии кумак ба таъмини устувории рушди тамоми соҳаҳои муносибатҳои молиявии кишвар бо ёрии низоми меъёрҳо ва қоидаҳои иҷроӣ фаъолияти қарзӣ мебошад.

Муаллиф зарурати таҳияи низоми танзими зиддибҶҲронии фаъолияти бонкиро дар сатҳи байналмилалӣ ва миллий ҳамчун як низоми ҷудонопазири таъмини суботи бахши бонкӣ асоснок мекунад.

Калидвожаҳо: муҳити институтсионалӣ, бҶҲрони молиявӣ, стратегияи зиддибҶҲронӣ, низоми бонкӣ, ҷаҳонишавӣ, низоми миллии бонкӣ, равиши низомӣ-институтсионалӣ, марҳилаи рушди танзими зиддибҶҲронӣ, танзими зиддибҶҲронӣ.

Икромов Н.Қ.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ СРЕДА АНТИКРИЗИСНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ БАНКОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье на основе системно-институционального подхода к анализу разработана периодизация развития антикризисного управления и оценка потребности в совершенствовании институциональной среды функционирования банков. В связи с кризисными явлениями в банковских системах различных стран и большими потерями от них проблема создания эффективной системы антикризисного регулирования банковской деятельности на различных уровнях приобрела особую актуальность.

Целью антикризисного регулирования является разработка и первоочередная реализация мер, направленных на нейтрализацию наиболее опасных (интенсивно влияющих на завершающее явление) факторов, приводящих к кризисному состоянию. Цель антикризисного регулирования предполагает стремление к оптимальной степени стабилизации в той или иной области хозяйствования посредством широкого использования антикризисных мероприятий. Главная цель антикризисного банковского регулирования - с помощью системы норм и правил исполнения кредитной деятельности содействовать обеспечению стабильности развития всех отраслей финансового отношения страны.

Автором обоснована необходимость развития системы антикризисного регулирования банковской деятельности на международном и национальном уровнях как целостной системы, способной обеспечивать стабильность банковского сектора.

Ключевые слова: институциональная среда, финансовый кризис, антикризисная стратегия, банковская система, глобализация, национальная банковская система, системно-институциональный подход, этап развития антикризисного регулирования, антикризисное регулирование.

Ikromov N.K.

INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF ANTICRISIS REGULATION OF THE BANKS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In the article, on the basis of a systemic-institutional approach to analysis, a periodization of the development of anti-crisis management and an assessment of the need for improving the institutional environment of banks was developed. The problem of establishing an effective system of anti-crisis regulation of banking activities at various levels has become particularly urgent in view of the crisis phenomena in banking systems of various countries and the heavy losses from them.

The purpose of anti-crisis regulation is to develop and prioritize measures aimed at neutralizing the most dangerous (intensively affecting the final phenomenon) factors leading to a crisis state. The objective of anti-crisis regulation is to strive for an optimal degree of stabilization in a given area of management through the widespread use of anti-crisis measures. The main goal of anti-crisis banking regulation is to help ensure the stability of the development of all branches of the country's financial relations with the help of a system of norms and rules for the execution of credit activities.

The author substantiates the need to develop a system of anti-crisis regulation of banking at the international and national levels as a holistic system capable of ensuring the stability of the banking sector.

Key words: institutional environment, financial crisis, anti-crisis strategy, banking system, globalization, national banking system, system-institutional approach, stage of development of anti-crisis regulation, anti-crisis regulation.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ низоми танзимнамоии зиддибуҳронии фаъолияти банкӣ низомест, ки аз чор унсури асосии маҷмӯӣ, яъне унсури методологӣ, унсури функционалӣ, унсури инструменталӣ ва унсури институтсионалӣ иборат мебошад.

Унсури методологӣ аз принципҳои асосии танзими зиддибуҳронии фаъолияти банкӣ, объектҳо, ҳадафҳо ва вазифаҳо, ки иҷрои онҳо ба беҳтар намудани нишондиҳандаҳои микдорӣ ва сифатии фаъолияти низоми банкӣ ва фаъолияти банкҳои тичоратии алоҳида (аз ҷумла ташкилдиҳандаҳои низом) мусоидат мекунад, иборат мебошад.

Унсури функционалӣ унсури танзими зиддибуҳронии фаъолияти банкдориро, ки функсияҳо (вазифаҳо) ва амалиётҳои мақомоти танзими банкдориро оид ба таъмини суботу устувории банкҳо ва дар маҷмӯӣ бахши банкӣ тавсиф мекунад, дар бар мегирад.

Унсури инструменталӣ аз маҷмӯи усулҳо ва василаҳои расидан ба ҳадафҳои танзими зиддибуҳронии фаъолияти банкдорӣ, аз ҷумла воситаҳои (инструментҳои) танзими пулию қарзӣ, танзими классикии банкдорӣ ва танзими зиддибуҳронӣ иборат аст.

Унсури институтсионалӣ субъектҳои танзими зиддибуҳронии фаъолияти банкӣ, аз ҷумла банкҳои марказӣ ва мақомоти дигари танзими банкдорӣ, инчунин банкҳои тичоратиро дар бар мегирад.

Ҳадафи танзими зиддибуҳронӣ муқобилат ба падидаҳои буҳронӣ мебошад. Аз ҳадафи мазкур вобаста ба марҳилае, ки дар он низоми банкӣ қарор дорад, вазифаҳои зерин бар меоянд:

- таъмини татбиқи самарабахши воситаҳои танзими зиддибухронӣ бо мақсади рафъи бухрон ва то ҳадди ақал кам кардани оқибатҳои манфии он;
- татбиқи барномаи «чамъбаст»-и истифодаи воситаҳои, ки дар давраи бухрон барои кам кардани зиён ба низоми бонкӣ корбурд мешаванд;
- ошкор кардани омилҳои бесуботкунанда дар марҳилаи босуботӣ ва истифодаи воситаҳои коҳишдиҳандаи таъсири манфии онҳо;
- дар марҳилаи босуботӣ ба кор бурдани воситаҳои танзими зиддибухронӣ, ки ба дастгирии бахши бонкӣ нигаронида шудаанд.

Ба ақидаи мо, масъалаи ташкили низоми танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ бояд дар сатҳҳои гуногун баррасӣ карда шавад. Қайд кардан лозим аст, ки дар чудо кардани сатҳҳои танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ аллақай олимони украин Т. Василева ва О. Афанасева кӯшишҳо ба харҷ дода, пешниҳод карданд, ки сатҳҳои зерини танзими зиддибухронӣ матраҳ гардад:

- дар сатҳи давлатӣ;
- дар сатҳи бонки марказӣ ё мақомоти дигаре, ки барои танзими фаъолияти бонкӣ масъуланд;
- дар сатҳи бонкҳои алоҳида.

Бояд қайд кард, ки нисбат ба танзими фаъолияти бонкӣ, сатҳи охири татбиқ карда намешавад, зеро **идоракунӣ** ташкилоти қарзӣ, тавре ки қаблан зикр шуда буд, **танзим** нест.

Дар солҳои охир ҷаҳонишавии фаъолияти бонкӣ мақомоти танзимкунандаи зиддибухрониро водор сохт, ки якҷоя амал кунанд ва муносибатҳои ягона таҳия кунанд. Вобаста ба ин чудо кардани ду сатҳи танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ: миллий ва байналхалқӣ мувофиқи мақсад аст.

Танзими зиддибухронӣ дар сатҳи байналхалқӣ ба раванди ҷаҳонишавии фаъолияти бонкӣ, ки солҳои тӯлонӣ идома дорад, алоқаманд аст, вале дар солҳои 2000-ум, хусусан пас аз бухрони ҷаҳонии молиявӣ иқтисодии солҳои 2007-2010, фаълтар зоҳир шудан гирифт.

Таъсиси «Гурӯҳи бистгона» (G20) дар соли 1999, ки фаъолияти он барои рафъи таҳдидҳои, ки ба суботи молиявӣ байналхалқӣ дар пайи бухронҳои молиявӣ солҳои 90-уми асри гузашта бавучудода равана шудааст, бояд тақонбахши рушди самти мазкур шуморида шавад. Аз моҳи ноябри соли 2008 инҷониб 7 ҷаласаи байналхалқӣ Гурӯҳи 20 доир ба бухрони молиявӣ байналхалқӣ баргузор гардид. Мавзӯҳои асосии ин ҷамоишҳо баррасии ҳамкориҳо дар самтҳои калидӣ оид ба сабуқкунии оқибатҳои бухрони молиявӣ, принципҳои умумии ислоҳоти муассисаҳои молиявӣ ва чораҳои буданд, ки имкони дар оянда пешгирӣ намудани бухронҳои мушобехро фароҳам меоранд.

Моҳи апрели соли 2009-ум дар Саммити Лондон созмони нави байналхалқӣ таъсис дода шуд, ки Шӯрои суботи молиявӣ (англ. - Financial Stability Board) ном гирифт. Ҳадафҳои асосии он ошкор кардани ҷонибҳои заифи суботи молиявӣ ҷаҳонӣ, таҳия ва татбиқи сиёсати танзим ва назорат дар ин соҳа мебошанд.

Хизматҳои Шӯрои суботи молиявӣ дар чамъбасти амалияи ҷаҳонӣ дар соҳаи танзими бонкӣ зоҳир мешаванд. Шӯро Рӯйхати стандартҳои таҳия намуд, ки дар он меъёрҳои дар сатҳи ҷаҳонӣ қабулшудаи иқтисодӣ ва молиявӣ таъмин намудани низоми бозғимоду хуб фаъолияткунандаи молиявӣ пешниҳод гардидааст. Ин рӯйхат меъёрҳои асосии ба ақидаи Шӯрои суботи молиявӣ бо назардошти таҷрибаи ҳар кишвари мушаххас ҳангоми татбиқ афзалиятдоштаро дар бар мегирад. Шӯрои суботи молиявӣ меъёрҳои мазкурро ба саноатӣ ва функционалӣ тақсим мекунад, инчунин мартабабандии онҳоро муқаррар мекунад, принципҳои методологӣ ва дастурҳо оид ба истифодаи онҳоро таҳия мекунад.

Шӯрои суботии молиявӣ дар байни ташкилотҳои асосӣ, ки дар таҳияи меъёрҳои ба танзими зиддибухронӣ равонашуда иштирок мекунад, инҳоро қайд мекунад:

- Бонки Ҳисоббаробаркуниҳои Байналмилалӣ ва 3 кумита дар доираи он таъсис додашуда:
 - Кумитаи Базел оид ба назорати бонкӣ (Basel Committee on Banking Supervision);
 - Кумитаи низоми молиявӣ глобалӣ (Committee on the Global Financial System);
 - Кумита оид ба низоми пардохт (Committee on Payment and Settlement System);
- Гурӯҳи татбиқи чораҳои молиявӣ бар зидди пулшӯӣ (ФАТФ) (Financial Action Task Force on Money Laundering)
- Ассоциатсияи байналмилалӣ низомҳои суғуртаи пасандозҳо (International Association of Deposit Insurers (IADI);
- Ассоциатсияи байналмилалӣ мақомоти назоратӣ дар соҳаи суғурта (International Association of Insurance Supervisors);
- Шӯро оид ба стандартҳои байналмилалӣ ҳисоби молиявӣ (International Accounting Standards Board (IASB));
- Шӯрои байналмилалӣ аудит ва тасдиқи эътимоднокии иттилоот (International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB));
- Ҳазинаи байналмилалӣ асъор (International Monetary Fund (IMF));
- Ташкилоти байналмилалӣ комиссияи қоғазҳои қиматнок (International Organization of Securities Commissions (IOSCO));
- Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд (Organization for Economic Cooperation and Development (OECD));
- Бонки ҷаҳонӣ (The World Bank (WB)).

Стандартҳои асосии байналмилалӣ таъминкунандаи суботи низоми молиявӣ, ки аз ҷониби Шӯрои суботи молиявӣ таҳия шудаанд, дар ҷадвали 1 манзур гаштаанд.

Ҷадвали 1 - Стандартҳои байналмилалӣ суботи низоми молиявӣ

Соҳаи татабиқшавӣ	Стандарт	Мақоми қабулнамуда
Сиёсати макроиқтисодӣ ва шаффофияти иттилоот		
Шаффофияти сиёсати пулию қарзӣ ва молиявӣ	Кодекси таҷрибаи беҳтарини шаффофияти сиёсати пулию қарзӣ ва молиявӣ	ХБА
Шаффофияти сиёсати андоз	Кодекси таҷрибаи беҳтарини шаффофияти сиёсати андоз	ХБА
Паҳн кардани иттилоот	Стандарт оид ба паҳнкунии маълумоти махсус / стандарт оид ба паҳнкунии маълумоти умумӣ	ХБА
Танзим ва назорати молиявӣ		
Назорати бонкӣ	Принсипҳои асосии назорати самарабахши бонкӣ	КБНБ
Танзими бозори қоғазҳои қиматнок	Ҳадаф ва принсипҳои танзии бозори қоғазҳои қиматнок	IOSCO
Назорати суғуртавӣ	Принсипҳои асосии суғурта	IAIS

Инфрасохтори институтсионалӣ ва бозорӣ		
Ҳалли масъалаҳои қарз ва суғуртаи амонатҳо	Принсипҳои асосии низоми самараноки суғуртаи амонатҳо	КБНБ/ IADI
Муфлисшавӣ	Муфлисшавӣ ва ҳуқуқи қарздеҳон	Бонки ҷаҳонӣ
Идоракунии корпоративӣ	Принсипҳои идоракунии корпоративӣ	OECD
Баҳисобгирӣ ва аудит	Стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ / Стандартҳои байналмилалии аудит	ШСБҲМ ва IAASB
Низоми пардохт ва клиринг	Принсипҳои асосӣ барои низомҳои пардохти барои низоми бонкдорӣ муҳим. Тавсияҳо барои низомҳои пардохтӣ оид ба коғазҳои қиматнок. Тавсияҳо барои контрагентҳои асосӣ	CPSS CPSS/IOSCO CPSS/IOSCO
Якшаклии бозор	40 тавсия ва 9 тавсияи махсус оид ба пулшӯйӣ ва маблағгузорию терроризм	FATF

Сарчашма: Муаллиф чадвалро дар асоси маводҳои сомонаи зерин таҳия намудааст: www.financialstabihtyboard.org/cos/key_standards.htm

Мақомоте, ки ба масъалаҳои танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ саруқордоранд, инҳоянд: Шӯрои суботи молиявӣ, Кумитаи Базел оид ба назорати бонкӣ, Шӯро оид ба стандартҳои байналмилалии ҳисоби молиявӣ ва Кумитаи байналмилалии аудит ва тасдиқи эътимоднокии иттилоот.

Ҳуҷҷатҳои умдае, ки қоидаҳои танзими фаъолияти бонкиро муқаррар мекунанд, инҳоянд:

- ✓ «Принсипҳои асосии назорати бонкии самарабахш» (соли 1999);
- ✓ «Базел II» (соли 1999);
- ✓ «Базел III» (соли 2010);
- ✓ «Такмили идоракунии корпоративии ташкилотҳои қарзӣ» (соли 1999);
- ✓ «Принсипҳои бунёди низомҳои ҳавасмандкунии моддӣ дар ташкилотҳои молиявӣ» (соли 2008).

Ҳамзамон, се санади аввал бевосита ба танзими фаъолияти бонкҳо алоқаманд аст. Илова бар ин, тавассути Стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ (минбаъд - СБҲМ) қоидаҳои пешниҳод намудани ҳисоботи молиявӣ, аз ҷумла анҷом додани он аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ, барои шаффофияти бештари онҳо муқаррар гардидааст.

Дар айни замон се шарикҳои асосии созмонҳои байналмилалии ниғаҳдории суботи молиявӣ, бахусус созмонҳои суботи низоми бонкӣ амал мекунанд, аз ҷумла:

- Шӯрои суботи молиявӣ;
- Бонки ҳисоббаробаркуниҳои байналмилалӣ ва Кумитаи Базел оид ба назорати бонкӣ, ки дар дохили он амал мекунанд;
- Ҳазинаи байналмилалии асёр.

Гар чанде ки Ҷумҳурии Тоҷикистон узви мустақими Шӯрои суботи молиявӣ (Financial Stability Board) набошад ҳам, вале фаъолияти муносибатҳои хориҷии баъзе аз

мақомотҳои Тоҷикистон, аз он ҷумла Бонки миллии Тоҷикистон ва Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси принципҳои Низомномаи ин Шӯро амал мекунанд.

Тибқи тавсияҳои Хазиная Байналмилалӣ Асбор ва дар доираи матритсаи Барномаи маблағгузори сиёсати рушд бо кӯмаки техникии Бонки Ҷаҳонӣ дар назди Бонки миллии Тоҷикистон Кумитаи суботи молиявӣ (Кумитаи милли) ҳамчун мақоми машваратӣ дар назди Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон (№27 аз 01.03.2016) таъсис дода шуд. Фаъолияти Кумита мутобиқи қонунгузори қорӣ ва Низомномаи он дар самти таъмини суботи низоми молиявӣ, татбиқи самарабахши сиёсати макропруденсиалӣ ва солим гардонидани фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ равона гардидааст.

Тибқи низомномаи Шӯро ба ҳайати он Вазири рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон – Раиси Шӯро, Вазири молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон – муовини Раиси Шӯро, Раиси Бонки миллии Тоҷикистон – котиби ҳамоҳангсоз, Раиси Хазиная суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ ҳамчун узви доимӣ ва намояндаи Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳайси иштирокчии доимӣ ва нозири мустақили Шӯро шомил мебошанд[8].

Чаласаи Кумита ҳар семоҳа як маротиба гузаронида мешавад. Дар ҳолатҳои зарурӣ (буҳронӣ) Кумита метавонад чаласаҳои ғайринавбатӣ гузаронад, ки он бо дастури Раиси Кумита (ё муовин) дар асоси баҳодиҳии вазъи қорӣ низоми молиявӣ ва ё бо пешниҳоди яке аз аъзои Кумита гузаронида мешавад.

Тибқи Низомнома ба зиммаи Кумита вазифаҳои зерин вогузор карда шудааст:

1) Таҳлили вазъи макроиқтисодӣ ва низоми молиявӣ дар ҷумҳурӣ ва ҷаҳон, ҷиҳати баррасӣ ва пешгирии хавфҳои бавучудоянда;

2) Баррасии тавсияҳои пешниҳодшуда аз рӯи қораҳои имконпазири сиёсати макропруденсиалӣ (тибқи таҳлилҳо ва ҳисоботҳои даврӣ) ва баҳодиҳии хавфҳои низом;

3) Баррасии натиҷаҳо оид ба татбиқи қораҳои сиёсати макропруденсиалӣ;

4) Баррасии натиҷаҳо аз рӯи раванди танзим ва назорати фаъолияти ташкилотҳои қарзии молиявӣ;

5) Ҳамоҳанг намудани фаъолияти Кумита бо самтҳои асосии Дурнамои сиёсати пулино қарзӣ ва назорати бонкӣ;

6) Мусоидат ба раванди мубодилаи иттилоот бо бахшҳои низоми молиявӣ ва миёни воҳидҳои сохтори Бонки миллии Тоҷикистон;

7) Ба роҳ мондани фаъолият дар самти бартараф намудани мушкилиҳои суботи молиявӣ дар ҳамоҳангӣ бо Хазиная суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ ва дигар мақомоти назоратии бахшҳои низоми молиявӣ.

Дар баробари ин, Кумита бо мақсади ба баррасии Раёсат пешниҳод намудани тавсияҳо оид ба қораҳои сиёсати макропруденсиалӣ аз рӯи масалаҳои қоҳишдиҳии осебпазирии низоми молиявӣ, таъмини устувории молиявӣ дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ низомсоз, муқаррар намудани талаботҳои иловагӣ барои ташкилотҳои қарзии молиявӣ хавфи зиёд дошта ва оид ба тақмили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ метавонад ҳулосаҳои дахлдор қабул намояд[6].

14 декабри соли 2018 бори аввал дар таърихи кишвар Шӯрои миллии суботи молиявӣ (Шӯро) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қори худ оғоз бахшид. Чаласаи якуми Шӯрои миллии суботи молиявӣ дар Бонки миллии Тоҷикистон таҳти роҳбарии Раиси Шӯро – Вазири рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон Неъматулло Ҳикматуллозода ва бо иштироки намояндаи Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, роҳбарони Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бонки миллии Тоҷикистон, Хазиная суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ ва қоршиносони Бонки Ҷаҳонӣ баргузор гардид[9].

Ёдовар шудан ба маврид аст, ки аз байни давлатҳои ИДМ (Иттиҳоди давлатҳои мустақил) танҳо Федератсияи Россия дар Шӯрои суботи молиявӣ (Financial Stability Board) иштирок мекунад, вале то ҳол иштироки он дар фаъолияти ин шӯро дар доираи таъмини суботи фаъолияти бонкӣ бо омода кардани ҳама гуна иттилоот ва мавод оид ба масъалаҳои

назорати бонкӣ маҳдуд гардидааст. Соли 2019 коршиносони Шӯрои суботи молиявӣ арзёбии дараҷаи мутобиқати баҳши молиявии Россияро ба стандартҳои танзим ва назорат дар соҳаи ҳамкориҳои байналмилалӣ ва мубодилаи иттилоот, ки натиҷаҳои он дар соли 2020 аз ҷониби ӯ нашр шудаанд, анҷом доданд [16]. Аз рӯи натиҷаҳои таҳлили анҷомдодаи Шӯрои суботи молиявӣ тақвият додани ҳамоҳангии мақомоти танзимкунанда дар соҳаи танзими зиддибуҳронӣ тариқи ба сурати дақиқ муайян намудани ҳадафҳо, вазифаҳо, ваколатҳо ва воситаҳои онҳо тавсия дода шуд. Инчунин қайд карда шуд, ки дар Россия воситаҳои микропруденсиалӣ бомуваффақият истифода мешаванд, аммо бояд имконияти истифодаи воситаҳои макропруденсиалӣ баррасӣ шавад (алахусус, таъсири маблағгузориҳои хоричӣ ба тавозунҳои бонкҳо бояд ба назар гирифта шавад) [11].

Дар ҳайати Кумитаи Базелӣ оид ба назорати бонкӣ (минбаъд - КБНБ) Тоҷикистон низ шомил нагарадидааст, чунки иқтисодии мамлакат имконияти аъзо шудан ба ин Кумитаро намедихад.

Дар ин кор Бонкҳои марказии аъзогардида нақши фаъол доранд, чунки ба ҳайати гурӯҳҳои кории Шӯрои суботи молиявӣ (аз ҷумла, гурӯҳи корӣ оид ба идоракунии байнисарҳадии буҳронҳо) ва гурӯҳҳои бисёри КБНБ ба монанди гурӯҳҳои татбиқи стандартҳо, гурӯҳи корӣ оид ба масъалаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, гурӯҳҳои сатҳи баланд оид ба назорати макропруденсиалӣ, гурӯҳи кории маблағгузориҳои хурд, гурӯҳи идоракунии корпоративӣ ва 17 зергурӯҳҳои дигари КБНБ шомил гаштааст [15].

Дар айни замон Кумитаи Базелӣ барои татбиқи намунаи стандартҳои пурраи Базел III –ум чунин тағйиротҳо ворид намудааст:

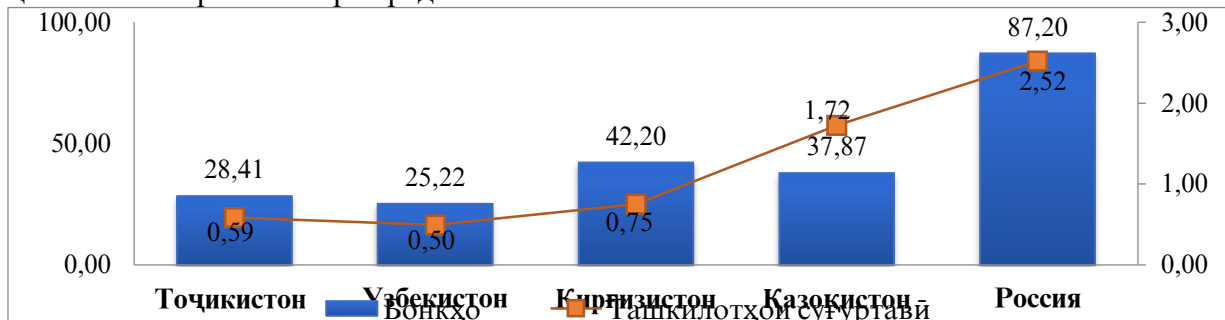
✓ санаи татбиқи стандартҳои Базел III барои як сол то 1 январи соли 2023 ба таъхир гузошта шуд. Тадбирҳои муваққатии гузариш барои сатҳи ҳадди ақали истеҳсол низ то як сол, яъне то 1 январи соли 2028 тамдид карда шуд;

✓ санаи татбиқи низоми ислоҳи хавфи бозорӣ то як сол, яъне то 1 январи соли 2023 ба таъхир гузошта шуд.

✓ санаи татбиқи талаботҳои ислоҳи тафсиршуда барои ҷузъи 3 то як сол, яъне то 1 январи соли 2023 ба таъхир гузошта шуд [1].

Ҳамин тавр, дар маҷмӯъ, мо метавонем хулоса барорем, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи байналмилалӣ корҳои зиёдеро анҷом дода истодааст. Ҳамзамон, ба Бонки миллии Тоҷикистон тавсия дода мешавад, ки фаъолияти худро дар сатҳи байналмилалӣ рушд дода, тадричан мақоми нозириашро ба мақоми иштирокчи фаъол табдил диҳад. Гузашта аз ин, бо истифода аз таҷрибаи кишварҳои дигар, на танҳо эълон намудани омодагии худро ба татбиқи стандартҳои байналмилалӣ дар сатҳи миллий, балки таҳлили дар доираи вазъи иқтисодии Тоҷикистон оқилона будани истифодаи меъёрҳои байналмилалиро низ анҷом додан лозим аст.

Дар сатҳи миллий танзими зиддибуҳронии фаъолияти бонкӣ, аз як тараф, бояд бо танзими зиддибуҳронии низоми молиявӣ ҳамбастагӣ дошта, аз тарафи дигар, тавсияҳои ҷомеаи бонкиро ба назар гирад.

Расми 1 - Таносуби дороиҳои институтҳои молиявӣ нисбат ба ММД дар соли 2019, бо %.

Сарчашма: муаллиф расмро дар асоси сомонаи расмии Бонкҳои марказии (миллии) ҳар як давлати овардашуда таҳия намудааст.

Як сохтори дорои ваколатҳои комил дар сатҳи давлатӣ низ бояд мавҷуд бошад, ки дар доираи танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ дорои тамоми ваколатҳо буда, онро амалӣ ва ҳамоҳанг созад. Дар шароити муосир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон феълан ин вазифаҳоро Бонки миллий иҷро мекунад.

Бахши бонкӣ дар сатҳи давлатӣ объекти танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ мебошад. Зимнан, умуман низоми бонкиро дар назар доштан беасос аст, зеро низоми бонкӣ, ки инчунин мақоми танзимкунанда - бонки марказиро низ фаро мегирад, наметавонад объекти он бошад.

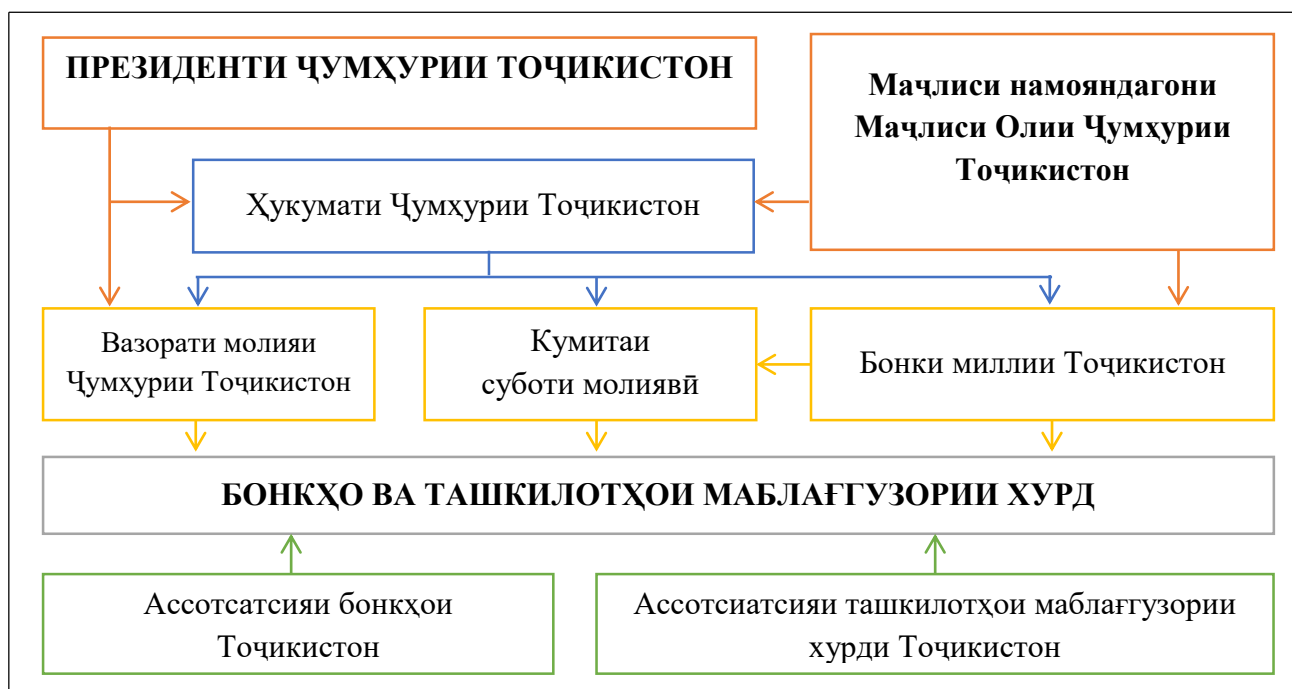
Низоми қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намудани масъули мониторинги суботи молиявӣ ва хавфи низомманд дар бахши бонкро ба таври возеҳ ба назари эътибор намегирад. Ҳамзамон, дар моддаи 42-и қисми 1-и банди 7-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» оварда шудааст, ки «... чораҳои батанзимдарории ташкилотҳои қарзии молиявиро бо мақсади ҳимояи манфиатҳои пасандоздорону қарздеҳон, таъмини суботи низоми бонкӣ ва идомаи вазифаҳои ниҳоят муҳим бо истифодаи ками маблағҳои буҷетӣ Бонки миллии Тоҷикистон амалӣ менамояд»[7]. Ҳамин тариқ, бо вучуди он, ки қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёрҳои возеҳи тавсифкунандаи механизми танзими зиддибухронии фаъолияти бонкиро дар бар намегирад, воқеан мақомоте, ки танзими зиддибухрониро анҷом медиҳад, Бонки миллии Тоҷикистон мебошад (чунин ҳолат дар дигар кишварҳо низ ҷой дорад. Бонки ҳисоббаробаркуниҳои байналмилалӣ дар раванди таҳлили қонунгузории ба бонкҳои марказӣ рабтдоштаи 47 кишвар маълум намуд, ки дар камтар аз нисфи онҳо ҳадафҳои марбут ба нигоҳ доштани суботи молиявӣ инъикос гаштаанд.).

Ҳамзамон бояд қайд кард, ки аксари тадбирҳои зиддибухронӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ аз ҷониби ҳукумат андешида шудаанд. Сарфи назар аз он, ки Бонки миллии Тоҷикистон дорои силсилаи кофӣ воситаҳои, ки ба ӯ дар нигоҳдории суботи молиявии бонкҳои алоҳида имконият медиҳанд, пас аз буҳрони ҷаҳонии молиявӣ маълум гардид, ки дар қонунгузорӣ механизми дастгирии суботи молиявӣ дар сатҳи системавӣ муайян нагардидааст.

Интихоби Бонки миллии Тоҷикистон ба ҳайси мақомоте, ки танзими зиддибухронии фаъолияти бонкиро амалӣ ва ҳамоҳанг месозад, ба таври кофӣ бо амалияи бамиёномада асоснок гардидааст. Бонки миллий дорои иттилооти пурра дар бораи бахши бонкӣ буда, танзими пулиро қарзӣ, микропруденсиалӣ ва макропруденсиалиро роҳандозӣ намуда, барои анҷомдиҳии танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ дорои захираҳо (иттилоотӣ, моддӣ, молиявӣ ва кадрӣ) мебошад [12].

Ҳамзамон, ба низоми танзими зиддибухронӣ шомил кардани ниҳодҳои худтанзимкунӣ, ки танзими зиддибухронии аз ҷониби мақомоти давлатӣ гузарондашавандаро такмил дода, ба таҳкими бахши бонкӣ тавассути иштирок дар таҳия ва ташҳиси санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, омодакунии кодекси рафтори корпоративӣ ва татбиқи стандартҳои сифати фаъолияти бонкӣ мусоидат хоҳанд намуд, зарур аст. Ғайр аз ин, бо ёрии ин ниҳодҳо, ҷомеаи бонкӣ метавонад имкони фаъолона ширкат варзидан дар раванди ташаккули танзими зиддибухрониро ба даст орад.

Ҳамин тариқ, дар сатҳи давлатӣ дар Тоҷикистон низоми танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ метавонад ба сурати зайл ба назар расад:

Расми 2 - Нақшаи бунёди институтсионалии низоми танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ.

*Таҳияи муаллиф.

Тавре ки дар боло қайд гардид, танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ бо дарки суботи молиявӣ зич алоқаманд аст, зеро он ба хусусияти фаъолият оид ба нигоҳдории он роҳандозишаванда таъсири бевосита мерасонад. Дар Тоҷикистон суботи молиявӣ кайҳо ҳамчун суботи маблағгузори хурд (таъмини суботи бонкҳои ҷудогона) фаҳмида мешуд. Инро дар мисоли танзими аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон дар семоҳаи аввали соли 2020 анҷом додашуда аён дидан мумкин аст. Аз нуқтаи назари микропруденсиалӣ бахши бонкии дар асоси истифодаи нишондиҳандаҳои ҷамъбасти ташаккул ёфта дар он замон гирифтори мушкилоти ҷиддӣ набуд: афзоиши сармои ташкилотҳои қарзӣ қайд мегардид, ҳаҷми қарзҳо меафзуд.

Бонки миллии Тоҷикистон изҳор дошт, ки дар давоми моҳҳои январ-март соли 2020 вазъи молиявии низоми бонкӣ (бонкҳо ва ТАҚХ) нисбатан беҳтар гардида, аксари нишондиҳандаҳои устувории молиявии ташкилотҳои қарзии молиявӣ талаботҳои муқарраршударо иҷро намуданд[16]. Мутаассифона, буҳрони ҷаҳонии имрӯза (аз ҳисоби авҷи COVID-19) бо суръат ба бозори бонкии кишвар ва ҷаҳон таъсири нисбатан назаррасро гузошт. Дар ин раванд, асоси хавфро танҳо таваккали маҷмӯии қарзии бахши бонкӣ ба вучуд овард, чунки дар баробари авҷи COVID-19 татбиқи чораҳо ҷиҳати беҳтар намудани сифати сандуқи қарзии низоми бонкӣ, ҳиссаи қарзҳои ғайрифайол (зиёда аз 30 рӯз батаъхирарфта) дар сандуқи қарзӣ нисбат ба ҳамин давраи соли қаблӣ ба андозаи 0,8 б.ф. коҳиш ёфта, 29,2 фоизро ташкил дод. Дар семоҳаи якуми соли 2020 нишондиҳандаи фонди пӯшонидани талафоти имконпазир нисбат ба қарзҳои ғайрифайол, вобаста ба коҳишҳои ҳиссаи қарзҳои ғайрифайол дар низоми бонкӣ, дар муқоиса ба семоҳаи якуми соли 2019 ба андозаи 9,4 б.ф. кам гардида, 71,7 фоизро ташкил намуд[16].

Ин мисол аз он гувоҳӣ медиҳад, ки аввалан, дар соли 2020 Бонки миллии Тоҷикистон таваккали низомиандро ба пуррагӣ арзёбӣ накардааст, ва дуввум, коҳиши таваррум ҳамчун ҳадаф назар ба нигоҳ доштани суботи молиявӣ вазни назаррас дошт, ки

дар ниҳоят ба тақвияти таъсири манфии зуҳуроти бухронӣ боис гашт. Аз ин рӯ, чунин хулоса баровардан оқилона ва мантиқист: ҳадафи нигоҳ доштани суботи молиявии баҳши бонкӣ бояд ҳамзамон бо ҳадафҳои сиёсати пулию қарзӣ, ки ворид кардани тағйироти дахлдорро ба қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон талаб мекунад, баррасӣ карда шавад.

Ҷадвали 2 - Ҳадафҳои сиёсати пешгирифтаи бонкҳои марказӣ

Мақомот	Ҳадафи сиёсати пешгирифта
Бонки миллии Тоҷикистон	<ul style="list-style-type: none"> нигоҳ доштани сатҳи муътадили нархҳои дохилӣ дар давраи дарозмӯҳлат; таъмини устувории низоми бонкии давлат; мусоидат ба фаъолияти самаранок ва мунтазами низоми пардохт[7].
Бонки марказии Ҷумҳурии Узбекистон	<ul style="list-style-type: none"> таъмин намудани устувории пули милли[5]
Бонки марказии Ҷумҳурии Қирғизистон	<ul style="list-style-type: none"> ноил шудан ба нигоҳ доштани устувории нархҳои тавассути татбиқи сиёсати дахлдори пулию қарзӣ[3]
Бонки миллии Ҷумҳурии Қазоқистон	<ul style="list-style-type: none"> таъмини суботи нархҳои дар Ҷумҳурии Қазоқистон[4]
Бонки марказии Федератсияи Россия	<ul style="list-style-type: none"> муҳофизат ва таъмини устувории рубл; рушд ва таҳкими низоми бонкии Ф. Россия; таъмини устуворӣ ва рушди низоми пардохти милли; рушди бозори молиявии Ф. Россия; таъмини устувории бозори молиявии Ф. Россия[13].
Бонки марказии Аврупо	<ul style="list-style-type: none"> нигоҳдории суботи нархҳои дар минтақаи Аврупо[2]
Низоми федералии захиравии ИМА	<ul style="list-style-type: none"> то ҳадди ақал коҳиш додани бекорӣ, нигоҳ доштани суботи нархҳои [14]
Бонки марказии Хитой	<ul style="list-style-type: none"> Таъмини суръати рушди иқтисодиёт
Бонки Англия	<ul style="list-style-type: none"> Таъмини суботи нархҳои ва таҳкими низоми молиявӣ
Бонки Бразилия	<ul style="list-style-type: none"> Нигоҳ доштани қобилияти харидории асъори милли тавассути ҳадафгирии таваррумӣ
Бонки Чопон	<ul style="list-style-type: none"> Таҳкими низоми молиявӣ ва нигоҳ доштани суботи нархҳои

Ҳамин тавр, бар хилофи андеша дар бораи танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ ҳамчун як низоми тадбирҳои дар давраи бухрон барои рафъи зуҳуроти бухронӣ қабулшаванда, ки дар адабиёти илмӣ ифода гардидааст, ба назари мо таъкид кардан муҳим аст, ки танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ бояд ҳамчун фаъолияти доимии мақомоти танзими давлатӣ ва ҷомеаи бонкӣ, ки ба таъмини суботи молиявии баҳши бонкӣ нигаронида шудаанд, баррасӣ карда шавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми танзими зиддибухрониро тақмили рушд додан лозим аст. Аз ҷумла пешниҳод карда мешавад: а) тибқи қонунгузорӣ муайян кардани низоми робитаҳои мутақобилаи иштирокчиёни танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ; б) ба Бонки миллии Тоҷикистон ваколатҳои оид ба танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ муқаррар шавад ва в) воситаҳои танзими зиддибухронии аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон ба қор раванди тавсеа дода шавад.

АДАБИЁТ

1. Базельский комитет откладывает реализацию Базель III в ответ на COVID-19: <https://iqdecision.com/bazelskij-komitet-otkladyvaet-realizaciju-bazel-iii-v-otvet-na-covid-19/>
2. Европейский центральный банк: https://ru.qwe.wiki/wiki/European_Central_Bank
3. Закон Кыргызской Республики “О Национальном банке Кыргызской Республики, банках и банковской деятельности” от 16.12.2016 г., № 206, ст. 15.
4. Закон Республики Казахстан “О Национальном Банке Республики Казахстан” от 03.07.19 г. № 262-VI (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2020 г.).
5. Закон Республики Узбекистан «О Центральном банке Республики Узбекистан» от 11 ноября 2019 года № ЗРУ-582, ст. 3.
6. Кумитаи суботи молиявии Бонки миллии Тоҷикистон: <https://nbt.tj/tj/suboti-moliyavi/kumitai-suboti-moliyavii-bmt.php>
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011, №722.
8. Низомномаи Шӯрои миллии суботи молиявӣ: <https://nbt.tj>
9. Резаахбор аз ҷаласаи аввалини Шӯрои миллии суботи молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: <https://nbt.tj/files/suboti-moliyavi/rezaakhbori-jalasa/Rezaakhbori-jalasai-1-shuro.pdf>
10. Совет по финансовой стабильности (<https://ru.wikipedia.org/wiki/>).
11. Совет по финансовой стабильности (Financial Stability Board), СФС.
12. Султонов З.С. Особенности обеспечения экономической безопасности в Республике Таджикистан/ Султонов З.С., Махмудов М.А., Хасанов Дж.Р.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2020. № 1 (30)-2020, С. 202-209.
13. Федеральный закон “О Центральном банке Российской Федерации (Банке России)” от 10 июля 2002 года, N 86-ФЗ (с изменениями на 3 апреля 2020 года), ст. 3.
14. Федеральный Резервный Банк США: https://ru.qwe.wiki/wiki/Federal_Reserve_Bank
15. Центральный банк Российской Федерации: <https://www.cbr.ru>
16. Шарҳи устувории молиявии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар семоҳаи якуми соли 2020: <https://nbt.tj/tj/suboti-moliyavi/submenu/sharhi-ustuvorii-moliyavii-nizomi-bonk.php>

УДК 378.1

Исмоилов Ш.М.

РАҚАМИКУНОНИ ВА ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР СОҲАИ МАОРИФ

Дар мақола масъалаҳои мубрами рақамикунонии маориф мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Аз тарафи муаллифон зинаҳои рақамикунонӣ ва пайдоиши технологияҳои нави рақамие, ки дар худ потенциали бузурги педагогиро таҷассум мекунанд, таҳлил карда шудааст. Ҳамчунин имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар раванди таълими макотиби олий дида баромада шудааст. Ба муҳити таълимии рақамӣ тавсиф дода шуда, мафҳумҳои “маърифати рақамӣ”, “муҳити таълимии рақамӣ” муайян ва аниқ карда шудааст. Стратегияи рақамикунонии таълим технологияҳои инноватсионии пешрафта, ба монанди тафаккури сунъӣ, блокчейн ва воқеияти реалиро дар бар мегирад. Муаллиф ба хулосае омадааст, ки рақамикунонии маориф ба дигаргуншавии мӯҳтавои курсҳои таълимӣ ва

интиқоли иттилоот мусоидат менамояд ва қайд менамоянд, ки вай нафақат намоишнома ва видео мебошад, балки пайвастанавии бевосита ба шабакаҳои иттилоотӣ, ба пойгоҳи додасудаҳо ва форумҳо мебошад.

Калимаҳои калидӣ: рақамикунонӣ, гузариш, таълим, технологияҳои рақамӣ, технологияҳои абрӣ, воқеияти виртуалӣ, тафаккури сунъӣ, блокчейн-технологияҳо, технологияи веб-квест, фаъолияти таълимӣ, раванди педагогӣ, таълими мобилӣ, маърифати рақамӣ.

Исмоилов Ш.М.

ЦИФОВИЗАЦИЯ И ЦИФРОВЫЕ ТЕХОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ

В статье изложены актуальные проблемы цифровизации образования. Авторами проанализированы этапы цифровизации и появление новых цифровых технологий, которые представляют собой огромный педагогический потенциал. Также рассмотрены возможности цифровых технологий в образовательном процессе ВУЗа. Дана характеристика цифровой образовательной среды. Уточнен понятийный аппарат: «цифровая грамотность», «цифровая образовательная среда». Стратегия цифровизации образования предусматривает такие перспективные инновационные технологии, как искусственный интеллект, блокчейн и виртуальная реальность. Автор делает вывод о том, что цифровизация образования изменяет содержание преподаваемых курсов, а также подачу информации, это не только презентации или видео, это уже прямые подключения к информационным сетям, к базам данных, форумам.

Ключевые слова: цифровизация, трансформация, образование, цифровые технологии, облачные технологии, виртуальная реальность, искусственный интеллект, блокчейн-технология, технология веб-квест, образовательная деятельность, педагогический процесс, геймификация, мобильное обучение, цифровая грамотность.

Ismoilov Sh.M.

DIGITALIZATION AND DIGITAL TECHNOLOGY IN EDUCATION

The article outlines the current problems of digitalization of education. The authors analyzed the stages of digitalization and the emergence of new digital technologies, which represent a huge pedagogical potential. The possibilities of digital technologies in the educational process of the university are also considered. The characteristics of the digital educational environment are given. The conceptual apparatus has been clarified: “digital literacy”, “digital educational environment”. The digitalization strategy of education provides for such promising innovative technologies as artificial intelligence, blockchain and virtual reality. The author conclude that the digitalization of education changes the content of the taught courses, as well as the presentation of information, this is not only presentations or videos, these are direct connections to information networks, databases, forums.

Keywords: digitalization, transformation, education, digital technologies, cloud technologies, virtual reality, artificial intelligence, blockchain technology, web quest technology, educational activities, pedagogical process, gamification, mobile learning, digital literacy.

Дар шароити муосир технологияҳои иттилоотӣ дар ҳамаи соҳаҳо татбиқ шуда истодаанд ва табиист, ки соҳаи таълим низ аз он дур намест. Компютерикунонии ҷараёни таълим дар умум ба самаранокии он таъсири баланд мерасонад. Технологияҳои иттилоотии нав имкониятҳои калони таълимиро нафақат ба омӯзгорон, балки ҳамчунин ба таълимгирандагон низ пешниҳод намуда, ба рушди имкониятҳои эҷодии онҳо мусоидат менамояд ва ҷараёни таълимро пурмаҳсул мегардонад [3].

Рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъол будани ҷомеаи таълимиро доир ба таҳлил ва коркарди пешниҳоди нав дар шароити рақамикунонии макотиби олии касбиро тақозо дорад [6]. Барои қафо намондан аз равандҳои минбаъдаи иттилоотӣ ва рақамикунонӣ дар маорифи ҷумҳурӣ ин ҳолатро ба инобат гирифтани зарур аст.

Истилоҳи “рақамикунонӣ” дар натиҷаи пурзӯршавии технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ пайдо шудааст. Баъзе аз олимони, ба монанди Е.Л. Варганов, М.И. Максеенко, С.С. Смирнов ин мафҳумро ҳамчун интиқоли маълумот ба рақам дида баромада, ҳамзамон таркиби инфрасохторӣ, идоракунонӣ, рафторӣ, ва фарҳангии маорифро ба он ворид кардаанд.

А. Марей бошад, рақамикунониро ҳамчун зухуроти муносибат ва ҳамалоқандии ҳамдигар бо ҷомеа дида баромадааст.

Ҳамин тариқ, рақамикунониро ҳамчун яке аз муносибатҳои асоситарин барои истифодаи захираҳои рақамӣ нафақат дар маориф, балки ҳамчунин дар иқтисодиёт ҳисоб кардан мумкин аст. Ҳамзамон тақсмоти нақши технологияҳо ва равандҳо бо мақсади мукамалнамоеи муҳити иттилоотӣ таълимӣ дар назар дошта мешавад. Рақамикунонӣ суръатбахшии равандҳои истеҳсолоти пешбинӣ мекунад [1; 2; 7; 8].

Технологияҳои рақамӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ ва мессенҷерҳо арзишҳои ҷамъиятиро дигаргун намуданд ва инсонро ба муайянкунии шабакавӣ оварда расониданд. Ҳамзамон, намуди нави таълимгирандагон, ки мустақилона самти таълими худро муайян менамоянд, ба миён омаданд. Онҳо ба рушди шахсият ва худмуайяннамоӣ майл дошта, фаъолияти меҳнатиро бо омӯзиш якҷоя ба пеш мебаранд.

Низомии таълим бояд гузариши дилпуронаро ба марҳилаи рақамӣ таъмин намояд, ки он бо рушди иқтисодиёт ва муносибатҳои нави меҳнатӣ вобаста аст. Дар бозори меҳнат бояд тафаккури сунъӣ арзи ҳастӣ намуда, равандҳои дилгиркунандаро иҷро намояд.

Ба андешаи мо, низомии маорифи миллӣ бояд диққати худро ба омодакунии мутахассисони ихтисосҳои нав равона намояд. Онҳо бояд дорои салоҳияти касбии баланд буда, ба ҳалҳои эҷодии ғайрианъанавӣ ва рушддиҳии малакаҳои робитавӣ қобил бошанд.

Яке аз унсурҳои рақамикунонӣ маърифати рақамӣ ба ҳисоб меравад. Маърифати рақамӣ – афзалияти асосии омӯзиш, ин имконияти балоихагирӣ ва истифодаи контент бо ёрии технологияҳои рақамӣ, истифодаи барномарезӣ, техникаҳои графикаи визуаликунонӣ, графикаи компютерӣ, таҳияи онлайн курсҳои мултимедиавӣ, дарёфт ва додугирифтӣ маълумот, робита бо дигар таълимгирандагон ва ғайраҳо мебошад.

Аз ҷониби мо критерияҳои гуногуни рушди маърифати рақамӣ таҳлил карда шуд. Масалан, Генри Дженкинс чунин меҳисобад, ки “ба маърифати рақамӣ ҳам маҳорати корӣ бо компютер ва ҳам маҳорати корӣ бо қисмҳои он дохил мешавад”. Яъне таълимгиранда бояд донад, ки ҳамалоқамандии техникаи рақамӣ ва инсон чи тавр ба амал меояд; таҷҳизотҳо ва тарзи кори онҳоро бояд донад, чи тавр паҳн шудани иттилооти рақамӣ, ҷомеаи шабакавӣ ва хусусиятҳои онро дарк намояд.

Олими маъруф Дуг Белшоу ҳашт элементҳои маърифати рақамиро қайд намуда, аз байни онҳо ба контексти фарҳангии муҳити Интернетӣ, маҳорати кор дар речаи онлайн, малакаи истифодабарии технологияи рақамӣ барои рушди шахсӣ диққати махсус додааст.

Ҳамаи муаллифони концепсияҳои мухталифи маърифати рақамӣ ба хулосае омадаанд, ки ҳар як таълимгиранда бояд чи будани воқеияти рақамӣ, чи тавр идора намудани “ғавғои иттилоотӣ”, ҳамкорӣ намудан бо сарчашмаҳои технологияҳои рақамии рушдро донад.

Дар зери мафҳуми маърифати рақамӣ мо намудҳои гуногуни онро дар назар дорем: медиасаводнокӣ; муносибат ба навгониҳо; маърифати робитавӣ, компютерӣ ва иттилоотӣ.

Барои ҳалли масъалаҳои рақамикунонӣ низомии маорифи ҷумҳурӣ бояд табдилдиҳии рақамиро аз сар гузаронад.

Ба андешаи коршиносон, гузариши рақамии таълим – ин ҷавоб ба ҳолати иттилоотии ҷаҳоние мебошад, ки дар ҷаҳони имрӯза ба амал омада истодааст.

Муҳаққиқи маъруф Орлова Л.В. диққати худро бештар ба намудҳои интерактивии ҳамкорӣ равона намуда, қайд мекунад, ки таълимгирандагон бояд имконияти мустақилона соҳибшавии донишҳо ва ташаккули малакаи хусусии инноватсиониро дошта бошанд. Ҳамзамон ӯ зикр мекунад, ки барои таълимгиранда дар асри XXI салоҳиятҳои нав, аз қабилӣ эҷодкорӣ, тафаккури интиқодӣ, иртиботӣ ва ҳамкорӣ зарур мебошад.

Дар таҳқиқотҳои худ, Уваров А.Ю. қайд менамояд, ки табдилдиҳии рақамии маориф бояд бо такмилдиҳии “синэнергии” мундариҷавӣ пайгирӣ карда шавад, ки он ба беҳтаршавии кулли сифати таълим оварда мерасонад. Ҳамзамон Уваров А.Ю. зикр менамояд, ки табдилдиҳии рақамии маориф чомеаро ба иқтисодиёти рақамӣ оварда мерасонад, агар низоми маориф ба талаботҳои имкониятҳои чомеаи рақамӣ ҷавобгӯ бошад ва мо бо ин фикри ӯ мутлақо розӣ ҳастем.

Марҳилаи муосири рақамикунонии маориф дар воридкунии ҳамаи субъектҳои он ба муҳити таълимии рақамӣ ифода мегардад.

Дар шароити ҳозира масъалаи таркиби унсурии муҳити рақамии таълимӣ баҳсангез аст. Дар ин самт олимони бисер қорҳои таҳқиқотиро иҷро намуда истодаанд. Олимони О.В. Баширина О.В., Коротенков Ю.Г., Кузнецов А.А., Огородников Е.В., Роберт И.В., Стрекалова Н.Б., Суворова Т.Н, Уваров А.В, Чернова Е.В, Шимурзоева А.Б. дар таҳқиқотҳои худ ба масъалаи унсурҳои методӣ ва субъективӣ бештар диққат дода, унсурҳои дигар ба монанди таъминоти барномавӣ ва таҷҳизотиро бошад, ҳамчун унсури ёрирасон қайд кардаанд.

Ба андешаи Чернобай Е.В., муҳити рақамии таълимӣ бояд дар худ унсури арзишию моҳиятиро доро бошад ва он аз мақсаду вазифаҳои раванди лоиҳавӣ дар шароити муҳити рақамии таълимӣ, барномавӣю методӣ (таъминоти меъёри фаъолияти низоми таълимӣ), иттилоотию донишӣ (маҷмӯи салоҳиятҳои таълимгиранда), иртиботӣ (ҳамкориҳои субъектҳои раванди таълим дар муҳити рақамии таълим) ва технологӣ (воситаҳои муосири таълим дар муҳити рақамӣ) иборат бошад [5].

Баширин А.В. бошад, ба таври махсус қайд мекунад, ки ба муҳити рақамии таълим бояд қисми натиҷавию ислоҳнамоӣ ворид карда шавад, ки он вазифаи баҳодиҳии ташхисӣ ва дурусткунии самти таълимии толибилро иҷро менамояд.

Мо тарафдори он нуқтаи назари Уваров А.В. ҳастем, ки мутобиқи он сохтори муҳити рақамии таълим бояд аз қисми иттилоотӣ иборат буда, дар худ низомҳои иттилоотӣ, хизматрасониҳо (сервисҳо), афзолҳо барои ҳалли вазифаҳои муайяно дошта бошад. Хизматрасониҳои зерин, ба монанди MOODLE, 1С дар донишгоҳҳо аллакай истифода шуда истода, имкон медиҳанд, ки тағйирёбии шумораи донишҷӯён ва омӯзгорон пайгирӣ карда шавад ва рейтингҳои онҳо муайян карда шавад [4]. Барои ташкилкунии муҳити рақамии таълим хизматрасониҳо ва афзолҳои бисёре вучуд доранд ва татбиқи он аз имконоти техникӣ ва молиявӣ ташкилот вобаста аст.

Ба андешаи Стрекалова Н.Б. ҳангоми ташкили муҳити рақамии таълим ба се унсури он ҳангоми ташкили қори мустақилонаи донишҷӯён эътибор додан лозим аст: банақшагирӣ; таъминоти методӣ, аз ҷумла дастурҳои электронии таълимӣ; ташкили раванди технологияи таълим, ки фаъолияти муштараки омӯзгорону донишҷӯён ва назорати натиҷаҳои омӯзишро ба мувофиқа медарорад.

Раванди рақамикунониро дар таълим таҳлил намуда, мо бештар ба технологияҳои рақамӣ эътибори худро равона намудем, ки онҳо дорои потенциали бузурги педагогӣ мебошанд. Аз байни онҳо нисбатан паҳншударинаш технологияҳои абрӣ ба ҳисоб меравад. Ин чунин хизматрасониест, ки имконияти нигоҳдории ҳаҷми калони иттилоотро доро буда, дастрасии қулайи шабакавиро ба захираҳои иттилоотӣ дорад.

Технологияҳои абрӣ бо хусусиятҳои истеъмолии худ ҷолиб аст ва онҳоро барои ташкилкунии муҳити иттилоотӣ истифода бурдан хеле қулай аст. Ба ин хусусиятҳо пеш аз ҳама дохил мешаванд: масштабнокӣ, пардохт аз рӯи ҳаҷми истифодабарӣ,

худхизматрасонӣ, дастрасии универсалии шабакавӣ, муттаҳидкунии захираҳо, барномавӣ [1].

Дар шароити ҳозира технологияҳои таълимии нав, ба монанди онлайн-курсҳо бештар паҳн шудаанд. Ин гуна курсҳоро донишгоҳҳо ба тамоми таълимгирандагон пешниҳод менамоянд. Ин ба толибилмон имконият медиҳад, ки таълимро дар шакли барои худашон қулай интихоб намоянд ва таҳассуси заруриро аз рӯи самти мушаххаси омодакунӣ соҳиб шаванд.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки онлайн-курсҳо дар платформаҳои таълимӣ ҷойгир карда шудаанд. Масалан, дар Федератсияи Русия онлайн-курсҳо дар платформаҳои таълимии «Открытое образование», «Одно окно» (online.edu.ru), We.Study, Emdesell, GetCourse, Justclick, Innovationbro, Memberlux, Zenclass ва ғайраҳо бештар ҷойгир буда, донишҷӯёни кишварҳои мухталиф, аз ҷумла ҷумҳурии мо низ аз онҳо хеле самаранок истифода мебаранд. Афзалияти ин платформаҳо дар он аст, ки донишгоҳҳои пешсафи Русия онлайн-курсҳои худро маҳз дар ҳамин ҷо ҷойгир намуда, имконият медиҳанд, ки толибилмон дар он ҷо ба қайд гирифта шаванд. Пас аз бақайдгирӣ ин курсҳо омӯзонида шуда, донишҷӯён соҳиби сертификат мешаванд ва ҳангоми зарурат онро ба донишгоҳҳои худ пешниҳод намуда, аз имтиҳон ё санҷиши ҳамон фанҳо озод буда метавонанд. Боиси қайд аст, ки дар ин платформаҳо зиёда аз 250 курсҳои таълимӣ барои фанҳои мухталиф вучуд дорад [7].

Дар муҳити таълимии рақамӣ таълими онлайн ду намудро дар назар дорад: таълими синхронӣ ва асинхронӣ. Дар таълими синхронӣ ҳамкориҳои электронии донишҷӯ ва муаллим дар вақти муайян ба амал меояд. Дар таълими асинхронӣ бошад омӯзгор ба платформаи рақамӣ маводҳои назариявӣ ва супоришҳои мустақилонаро ҷойгир мекунад, таълимгирандагон бошанд, дар вақти дилхоҳ ин маводҳоро аз худ намуда, супоришҳоро иҷро менамоянд.

Ба андешаи мо, “омӯзиши омехта” нисбатан беҳтар аст, ки он дар худ “якҷоякунии омӯзиши воқеӣ”-и таълимгирандаро бо омӯзгор ва имкониятҳои интерактивиро дар бар мегирад.

Яке аз технологияҳои наवे, ки дар шароити имрӯза бештар истифода бурда шуда истодааст, ин “таълими мобилӣ” буда, имконияти истифодаи маълумоти таълимиро аз таҷҳизоти рақамии фардӣ (смартфонҳо, планшетҳо ва ғ.) медиҳад.

Дар онлайн-курсҳо омӯзгорон аз якҷанд намуди технологияҳо истифода мебаранд. Ин технологияҳо аз воситаҳои иборатанд, ки онҳо ба омӯзгор имконияти балоихагирии курсҳои таълимӣ ва ҷойгиркунии онҳоро ба шабака таъмин менамоянд. Ҳамзамон, дар таълими рақамӣ низоми таълими электронии «Elearning» хеле самаранок истифода бурда шуда истодааст, ки дар худ замимаҳо ва равандҳои мухталифро доро буда, ба донишҷӯён имконияти истифодаи маводҳои таълимиро медиҳад [2].

Солҳои охир дар байни онлайн-технологияҳо нақши муҳимро технологияи “бозиҳо (геймификация)” соҳиб шуда истодааст, ки он бо мақсади дидактикӣ истифода мешавад. Дар он механизмҳои, ки дар видеобозиҳо истифода мешавад, татбиқ карда шудааст. Яке аз вариантҳои ин технологияҳо вебквестҳо ба ҳисоб меравад. Вебквестҳо имкон медиҳад, ки захираҳои Интернет ва технологияҳои рақамӣ дар раванди таълими донишгоҳ истифода шуда, тавассути онҳо салоҳиятнокии таҳассусӣ босамар ташкил карда шавад. Ин технология имкон медиҳад, ки кори илмию таҳқиқотии донишҷӯён ташкил ва ба роҳ монда шавад.

Истифодаи технологияи веб-квест ба муаллимон имкон медиҳад, ки масъалаҳои зерин ҳал карда шавад: баландбардории шавку рағбат, зиёдкунии дастовардҳои таълимӣ, истифодаи визуализатсияи графикӣ дар таълим, ташаккули фарҳанги иттилоотӣ, ҳалли масъалаҳои эҷодӣ, оптималикунони фаъолияти таълимӣ. Ҳангоми татбиқи барномаҳои таълимӣ дар доираи муҳити рақамии таълимӣ “технологияи 1:1” истифода мешавад, ки вай

таълими инклюзивиро бо таъмин намудани ҳар як донишҷӯ бо воситаҳои техникии таълим (компютер, ноутбук, планшет) дар назар дорад.

Стратегияи рақамикунонии таълим технологияҳои инноватсионии пешрафта, аз қабилӣ тафаккури сунъӣ, блокчейн ва воқеияти виртуалиро дар назар дорад. Тафаккури сунъӣ – ин технологияест, ки ҳангоми ҳалли вазифаҳои “интеллектауалӣ” истифода мешавад ва ҳамаи коркардҳои он барои шинохтани нақшҳо, низоми мошинии тарҷима ва низоми автоматии идоракунии равона шудаанд. Дар таълим бошад барномаи омӯзишии истифода мешавад, ки сохтори интерактивӣ ва тафаккурии барои омӯзгор хос бударо пурзӯр мекунад.

Рақамикунонии таълим мундариҷа ва мӯҳтавои курсҳои таълимӣ ва пешниҳоди маълумотро тағйир медиҳад ва он аллақай нафақат намоишнома ё видео аст, балки вай пайвастиҳои бевосита ба шабакаҳои иттилоотӣ, пойгоҳи додашудаҳо, форумҳои интернетӣ ва дигар захираҳои таълимӣ электронӣ мебошад. Вақте, ки машғулиятҳои амалӣ гузаронида мешавад, истифодабарии шабакаҳои иҷтимоӣ низ ҷой дорад.

Аксарияти нашриётҳои, ки бо наشري китобҳо ва дастурҳои таълимӣ машғуланд ба шаклҳои электронии китобҳо гузашта истодаанд. Ин аз ҳисоби мубрам шудани нашриётҳои электронӣ дар низоми таълим ба амал омада истодааст.

Технологияҳои рақамӣ хеле бо суръати баланд рушд ва такмил ёфта истодаанд (Интернети фарохмавҷ, смартфонҳо, планшетҳо, блогҳо, шабакаҳои иҷтимоӣ, хизматрасониҳои абри ва ғайраҳо). Ҳамаи ин имкониятҳои бемаҳдуди дастрасиро ба афзолҳои рақамӣ медиҳанд [9].

Донишҷӯён ва омӯзгорон имкониятҳои бесобиқаро барои рушди муҳити таълимӣ ва истифодабарии муштараки он соҳиб шуданд. Ба андешаи мо, новобаста аз потенциали бузурги технологияҳои рақамӣ, то ҳол фақат як қисми имкониятҳои он истифода бурда мешаваду ҳалос. Ин аз ҳисоби кофӣ набудани маърифати рақамии омӯзгорон, пайдоиш ва бартарарнамоии холигии рақамӣ мебошад. Аз ин рӯ, дастрасӣ ба технологияҳои рақамӣ яке аз вазифаҳои мубрами гузариши рақамии таълим ба ҳисоб меравад.

АДАБИЁТ

1. Агибова И.М. Условия и факторы организации эффективной самостоятельной работы студентов с использованием информационных и коммуникационных технологий. //Вестник поморского университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. 2010; № 5: 128 – 134.
2. Андреев А.А. Роль и проблемы преподавателя в среде e-Learning. Высшее образование в России. 2010; № 8 – 9: 41 – 44.
3. Исмоилов Ш.М., Муродов М.К., Набиева М.А. Роль информационно-коммуникационных технологий и в частности мультимедиа в процессе обучения//Сборник статей международного научно-исследовательского конкурса «Служение науке» (8 февраль 2021г.) г. Петрозаводск, Российская Федерация. – С. 51-59.
4. Курбоналиев А.Х., Исмоилов Ш.М., Лутфулоев М.Д.- Эффективность применений инновационных технологии в процессе обучения//Материалы международной научной конференции на тему: «Международное сотрудничество ВУЗов – важный фактор повышения качества образования». - Худжанд 19-20 июнь 2019г. – С. 244-247.
5. Н.П. Петрова, Г.А. Бондарева. Цифровизация и цифровые технологии в образовании// Международный научный журнал «Мир науки, культуры, образования. -№ 5 (78) 2019. –С. 353-355.
6. Рахимов Ш.М. Реформирование финансовой системы - необходимое условие развития экономики//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2016. № 2/9 (218). С. 88-93.
7. Цифровая Россия: новая реальность. Аналитический отчет экспертной группы Digital. ООО «Мак-Кинзи и Компания СиАйЭс», 2017. Available at: www.mckinsey.ru.

8. Цифровизация. Available at: <https://ru.wiktionary.org/wiki/>.

9. Шваб Д.К. Четвертая промышленная революция. Available at: <https://mybook.ru/author/klaus-shvab/chetvertaya-promyshlennaya-revolyuciya/read>.

УДК 36.1/5

Маъмуров А.М.

МАСЪАЛАҲОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ МАЪРИФАТИ АНДОЗӢ ДАР РУШДИ МАЪМУРИКУНОНИИ АНДОЗ

Дар мақола масъалаҳои асосии мафҳумҳои мухталифи фарҳанги андоз дар баланд бардоштани ҷамъоварии андоз низоми андоз дар шароити имрӯза мавриди амал қарор гирифтааст. Бинобар, ин моҳияти мақолаи мазкур ба муайян намудани мундариҷа ва мазмуни маърифати андозсупорӣ равона шудааст ва хусусияти илму назариявиро дорост. Зимнан, муаллиф паҳлуҳои баланд бардоштани донишу маърифати андозсупорандагонро аз дидгоҳи худ хеле пурмазмун ва бо низом таҳия намудаанд. Аз ин лиҳоз, мақола ҷанбаҳои хуби илмию амалӣ дошта, бо таври васеъ маълумотҳои расмиро мушаххас таҳлилу баррасӣ намуда, андешаҳои худро дар хусуси ин мавзӯ саҳеҳ овардааст. Муаллиф пешниҳодҳои назарраси назариявии маърифат ва фарҳангро бо таври мушаххас баён намуда аз ҷиҳати илмӣ равшани андӯхтаанд.

Вожаҳои калидӣ: фарҳанги андоз, маъмурикунонии андоз, муносибатҳои андоз, диниши андозсупоранда, интизоми андоз, саводнокии андоз.

Маъмуров А.М.

ВОПРОСЫ ПОВЫШЕНИЯ НАЛОГОВОЙ КУЛЬТУРЫ В РАЗВИТИИ НАЛОГОВОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ

В статье рассматриваются ключевые вопросы различных концепций налоговой культуры при повышении собираемости налогов в современных условиях налоговой системы. Поэтому суть данной статьи заключается в определении содержания налогового образования и носит научно-теоретический характер. В то же время автор разработали очень содержательный и системный подход к повышению уровня знаний и образования налогоплательщиков. В связи с этим статья имеет положительные научные и практические аспекты, подробно анализирует официальные данные и разъясняет свои взгляды на данную тему. Автор четко и научно разъясняет значимые теоретические предложения образования и культуры в развития налогового администрирования.

Ключевые слова: налоговая культура, налоговое администрирование, налоговые отношения, знания налогоплательщиков, налоговая дисциплина, налоговая грамотность.

Mamurov A.M.

ISSUES OF IMPROVING TAX CULTURE IN DEVELOPMENT OF TAX ADMINISTRATION

The article examines the key issues of various concepts of tax culture while increasing tax collection in the current conditions of the tax system. Therefore, the essence of this article is to

determine the content of tax education and is of a scientific and theoretical nature. At the same time, the author has developed a very meaningful and systematic approach to increasing the level of knowledge and education of taxpayers. In this regard, the article has good scientific and practical aspects, analyzes in detail the official data and explains its views on this topic. The author clearly and scientifically explains the significant theoretical proposals of education and culture.

Keywords: tax culture, tax administration, tax relations, knowledge of taxpayers, tax discipline, tax literacy.

Дар шароити муосир, андозҳо ҳамчун як бори гарон нестанд, лекин муносибат аз ҷониби шаҳрвандон ба онҳо бетағйир мондааст. Далели муҳим он аст, ки бо хизматрасонии бесифат дар муассисаҳои давлатӣ, сатҳи ошкоро пасти қор ва дағалии қормандон, инчунин бо хароҷоти номувофиқи маблағҳои ҷамъшуда мубориза барем.

Дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ бояд ба ташаккули низоми андоз аҳамияти аввалиндараҷа дода шавад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон низ ба ин мазмун таъкид дошта буданд: «...низоми қори мақомоти андоз ба дигаргунсозӣ ниёз дорад. Вазифаи онҳо натавонанд ҷамъовариҳои пурра ва саривақтии андоз, балки пешгирӣ намудани қонуншиканӣ, пешбурди қорҳои доимии фаҳмондадиҳӣ ва барои андозсупорандагон ташкил намудани қорҳои омӯзишӣ мебошад» [6] ва инчунин дар ин паём гуфта шудааст, ки «Соҳтору мақомоти дахлдорро зарур аст, ки дар ҳамқорӣ бо мутахассисони соҳаҳои молия ва андоз ҷиҳати ба шогирдони мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва донишҷӯёни мактабҳои олии омӯзонидани фарҳанги андозсупорӣ қораҳои амалӣ андешанд» [6].

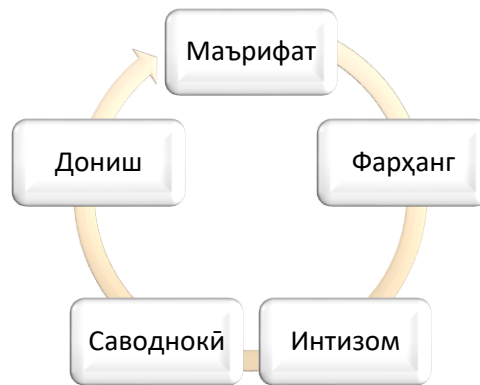
Зери мафҳуми фарҳанги андоз қисме аз фарҳанги умумии давлатӣ фаҳмида мешавад, ки бо фаъолияти иштирокчиёни муносибатҳои андоз алоқаманд буда, сатҳи донишу маърифат ва риояи қонунгузориҳои андоз ва пардохтҳо аз ҷониби шаҳрвандон дуруст ҳисоббароркунӣ, пуррагӣ ва саривақтии пардохти андозҳо, инчунин донишҳои ҳуқуқ ва ўҳдадорҳои худ пайвандӣ дорад, ки аз дарки муҳимияти пардохти андозҳо барои давлат ташаккул меёбад [10].

Дар заминаи гуфтаҳои боло зарурате ба миён меояд, ки дар интиҳоби таърифҳои мавҷуда ё пешниҳоди худии тафсири ин мафҳумҳо ироа намоем, ки ба манфиати таҳқиқот бояд моҳияти ҳалли масъалаи таҳқиқшавандаро васеътар инъикос қунад, фавран зарур аст.

Ҷадвали 1.

Таърифи мафҳумҳои “маърифат”, “фарҳанг”, “интизом”, “саводноқӣ” ва “дониш”

Муаллиф	Тафсирҳо
Заховаева А.Г. [2]	Маърифат як раванди иҷтимоӣ таърихӣ фаъолияти эҷодии одамон мебошад ва дониши онҳо ташаккул медиҳад, ки дар асоси онҳо ҳадафҳо ва ангеҷаҳо ба амал ба миён меоянд.
Қасимов Д.О. [3]	Фарҳанги андоз сатҳи муайяни ҳудодоҳии қомеаро ифода меқунад, онро ҳамчун як қузъи фарҳанги миллии кишвар муайян қардааст.
Сулейманов М.Д. [8]	Интизоми андози шаҳрвандон унсӯри асосии фарҳанги андозбандӣ ва асоси саводноқии андози аҳолӣ мебошад.
Баташев Р.В. [1]	Мафҳуми “саводноқии андоз” ҳамчун воқиф ё сатҳи муайяни дониши андозсупорандагон оид ба низоми андоз, ҳуқуқ ва ўҳдадорҳои онҳо ҳамчун андозсупоранда ва шаҳрванди давлат дар кишварро ифода меқунад.
Аз назари муаллиф	Дониш натиҷаи таҷрибаи маърифати воқеӣ, инъикоси он дар тафакқури инсон мебошад, ки доштани таҷриба, фаҳмиши субъективӣ ва объективӣ дуруст ва ҳулосаҳо пайдо намудан мумкин аст, ки ба қадри қофӣ бозътимод ба назар гирифта мешаванд.

Шароитҳои муҳими маърифат ба андешаи файласуфи классикии (немис) олмонӣ Иммануил Кант дар хирад заминагузори шуда, асоси донишро ташкил медиҳад.

Мавриди зикр намудан аст, ки бори асосии тарбияи ҳуқуқи андозии шаҳрвандонро бояд оила, мактаб, донишкадаю донишгоҳҳо ва коллективҳои меҳнатӣ кашанд. Аҳамияти иҷтимоии андозро, ки давлат на танҳо барои эҳтиёҷоти худ, балки барои фароҳам овардани муҳити ҳаёти босазои солимии шаҳрвандонаш ҳарч мекунад, ҳанӯз аз курсии мактаб фаҳмонидан зарур аст. Давлат барои пурзӯр намудани тартибу ташвиқи донишу маърифати соҳаи андоз мунтазам чораҳо меандешад. Аз ҷумла, дар баъзе макотиби олии мухталифи мамлакат таълимӣ асосҳои омӯзиши ҳаматарафаи дониши соҳаи андоз ба роҳ монда шудааст.

Ҳоло бароҳмони ҳамкориҳои мақомоти андоз ва воситаҳои ахбори омма дар бобати ташаккули амали ба қонун итоат кардани андозсупорандагон, пешгирии ҳуқуқвайронкунии андоз, дар ҷомеа ташаккул додани муносибати манфӣ ба андозсупорандагони бепарво хеле муҳим арзёбӣ мегардад.

К.Поппер мафҳуми ҳақиқат, дониш, таҷриба ва дигар маъқулаҳои назарияи маърифатро дар таълифотҳои шарҳу эзоҳ додааст. Арасту ба ин назар аст, ки сарчашмаи дониш омӯзиши чизҳои воқеӣ ва ягона буда, маърифат бояд ба қонунҳои мантиқи расмӣ (формалӣ) таъяс намояд [7].

Бо мақсади дарки ҳолати фарҳанги андозӣ дар ҷомеаи муосири тоҷик ҷиҳатҳои алоҳидаи онро, ки дар ташаккулаш муҳиманд, мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Ҳамин тариқ, мафҳуми фарҳанги андозро метавонем чунин муаррифӣ намоем: «Фарҳанги андозӣ ин мавқеъгирии иҷтимоию иқтисодии шаҳрванд дар доираи рушди таърихии ҷамъиятиву иқтисодии ҷомеа мебошад, ки дар асоси сифатҳои ахлоқию маънавӣ ва иродаи шахсият ташаккул ёфта, дар баҳогузориҳои иҷтимоӣ ва молиявии муносибатҳои ҳуқуқии андозӣ дар давлат ва рафтори муносиби шаҳрванд ҳамчун субъекти ин муносибатҳо ифода меёбад, ки ҳамчунин ба баҳогузориҳои ҳолати худӣ ва арзишҳо дар ҷомеа асос меёбад» [9].

Симингтон дар таркиби фарҳанг якҷанд ҷузъҳоро ҷудо мекунад: «Фарҳанг як маҷмӯи мураккаб аст, аз ҷумла дониш, эътиқод, санъат, қонун, ахлоқ, урфу одатҳо ва ҳама гуна қобилият ва одатҳои, ки шахс ҳамчун узви ҷомеа ба даст овардааст».

Сатҳи назариявии дониши андозсупоранда муҳим аст, зеро дар он додаҳои таҷрибӣ дар низоми муайян дохил карда мешаванд. Ҳамчунин ба принципҳои муайяни назариявӣ наметавон ягон навъе аз озмоиши таҷрибӣ ва таҳқиқотро ба роҳ монд.

Дар шароити рушди муносибатҳои бозоргонӣ рушди фарҳанги андозӣ ва беҳтарсозии рафтори андозиро мо наметавонем танҳо бо ҷорабиниҳои назоратӣ таъмин карда бошем. Мақсади ниҳой дар ин самт таъмини иҷроиши ихтиёрии пардохти андозҳо ва дигар пардохтҳо ба бучаи кишвар ва паст намудани сатҳи ҳуқуқвайронкунии андозӣ мебошад. Дар ин маврид М.В.Мишустин андешаи ҷолибаеро баён намудааст “ Дар шароити имрӯза вазифаи ҳадамоти андоз ҷазодихии андозсупоранда набуда, балки таъмини чунин

дастгирии иттилоотию методологӣ аст, ки ҳамагуна ҳуқуқвайронкуниҳои андозиро рафъ намояд” [4, С. 14-17].

Муҳақиқи рус Муравлева Т.В [5, С. 131-135]. маърифати андозиро васеътар шарҳу тавзеҳ намудааст ва онро чун товон ва малакаи қабули қарорҳои асоснок ва амалӣ сохтани ғаболиятҳои самарабахш дар соҳаи андоз баҳогузорӣ кардааст. Аз нуқтаи назари ин муҳақиқ саводнокии андозӣ соҳаи мураккабе мебошад, ки на танҳо дарки мафҳумҳои калидии соҳаи андоз, балки ҳамчунин истифодаи самарабахши иттилооти мавҷударо барои қабули қарорҳои оқилонаи андозӣ талаб менамояд. Қабули қарорҳои оқилона дар соҳаи андоз метавонад ба бехтаршавии ҳолати рушди кишвар ва таъмини амнияти иқтисодии он мусоидат намояд.

Рушд бахшидани саводнокии андозӣ, дониш ва фарҳанги андозии иштирокчиёни муносибатҳои андозӣ бидуни шинохтани андозсупоранда ҳамчун шарикӣ давлат аз ҷониби мақомоти андоз ғайриимкон мегардад. Аз ин рӯ, омили муҳим дар ташаккули фарҳанги андозӣ муносибати боэҳтиромона ва муносибати ботаҳаммул бо мушкilotи андозсупоранда мебошад.

Дар таълимоти ҷомеаи иттилоотӣ андеша намудани иттилоот ва дониш ҳамчун омилҳои калидии рушду инкишоф мавқеи меҳварӣ дорад. Аз ин рӯ, таълимоти “дониши андозсупоранда” аз нуқтаи назари муҳимияти ҷомеашиносӣ, маъмурияти созмонҳо ва муносибатҳои меҳнатӣ зарурӣ ва саривақтӣ мебошад.

Масъалаи тақвият бахшидани дониши андозсупорандагон ба таври кофӣ омӯхта нашудааст ва мавзӯи баррасии муназзам нагаштааст. Дар шароити кунунӣ ташаккул бахшидани “ дониши андозсупоранда” муҳим доништа мешавад ва зарурати тақвияти дониш, боло бурдани сатҳи саводнокии андозсупоранда ҷои шубҳае намондааст. Аз ин рӯ тавачҷӯҳи таҳқиқотчиён ба ин мавзӯ меафзояд. Барои ин дастгирии муназзами барномаҳои нави таълимӣ, ки барои омода намудани мутахассисони соҳаи андозбандӣ мусоидат менамоянд муҳим арзёбӣ мешавад. Дар шароити имрӯза зарур мешуморем, ки низоми таълимӣ ва омӯзиши ба талаботҳои зайле чун таҳсилоти давомнок, дастрасӣ ба дастовардҳои навӣ иттилоотию компютерӣ ва боло бурдани сифати дониши андозсупорандагон ҷавобгӯӣ бошад. Бесабаб нест, ки дар кишварҳои мутараққии олам ба таври муназзам шумораи кишри таҳсилдида миёни аҳолии калонсолон меафзояд.

Ба хотири муайян намудани сатҳи дониши андозсупорандагон дар соҳаи андоз аз ҷониби мо пурсишнома бо усули “тестӣ” миёни андозсупорандагони ва шахрвандони вилояти Суғд ташкил ва гузаронида шуд. Дар ин усули тестӣ дар оғоз 148 респондентон – андозсупорандагони синну соли гуногун (шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ) иштирок намуданд. Пурсишнома ба шакли анонимӣ баргузор карда шуда, пеш аз он, ба мусоҳибон шарҳу тавзеҳи иловагӣ пешниҳод нагардид.

Масалан. Яке аз шаклҳои санҷиши дониш баргузорию тест мебошад, ки метавонад дар шакли қоғазӣ ва ё компютерӣ баргузор карда шавад. Мо санҷиши худро ба таври хаттӣ дар шакли чопшуда ба андозсупорандагон пешниҳод карда ба роҳ мондем, ки зиёда аз 20 саволҳо ва вариантҳои дар бар мегирифт.

Савол:

1. Дар кадом моддаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври возеҳ шарҳ дода шудааст, ки ҳар андозсупоранда бояд ӯҳдадорӣ худро ба иҷро расонад.

А) Пардохти андоз ва пардохтҳо, ки аз тарафи қонун муқаррар карда мешавад ӯҳдадорӣ ҳар нафар мебошад. (Моддаи 45);

Б) Пардохти андозҳо ӯҳдадорӣ Конститутсионӣ ҳуқуқии шахрванд мебошад ва на пардохти хайрия; (Моддаи 1)

В) Моддаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин баён мекунад, ки андозсупоранда метавонад ӯҳдадорӣ андозии худро иҷро накунад: (Моддаи 74)

Г) Пардохти андозҳо на ҳуқуқ балки масъулияти қонунан муқарраршудаи андозсупоранда мебошад; (Моддаи 101)

Савол:

2. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз чанд модда, фасл ва боб иборат аст?

А) Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 329 модда, 2 қисм, 18 фасл ва 50 боб иборат аст;

Б) Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 298 модда, 5 фасл, 99 қисм ва 21 боб иборат аст.

В) Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 392 модда, 3 фасл, 22 қисм ва 51 боб иборат аст.

Г) Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 429 модда, 3 фасл, 20 қисм ва 77 боб иборат аст.

Маҳсули ин ду савол чунин ошкор шуд:

1) Натиҷа: 38%-и (78 нафар) пурсидашудагони ба савол нодуруст ҷавобдода завқманди хешро ба он баён намуданд, ки дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷӣ гуфта шудааст;

2) Натиҷа: 23%-и (34 нафар) пурсидашудагон дарак аз он надоштанд, ки дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо моддаҳо, балки инчунин фаслҳо, қисматҳо ва бобҳо вучуд доранд;

Ба боқимонда саволҳои ба тариқи тестӣ пешниҳодшуда чунин натиҷаҳо ошкор шуданд:

-5%-и пурсидашудагон (8 нафар) ягон маротиба Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистонро нахондаанд ва аз он истифода низ набурдаанд;

-19% - и пурсидашудагон (28 нафар), ки ба баъзе саволҳо ҷавоби нодуруст додаанд, мехостанд ҷавоби дурустро дарёбанд.

Аз рӯи натиҷаи пурсиш ошкор карда шуд, ки танҳо 73% (108 нафар) пурсидашудагон бо боварӣ ҷавоб гардониданд, ки кадом навъи андозхоро бояд супоранд, 8% (12 нафар) ба таври дақиқ наметонанд ва 14% (21 нафар) эътироф намуданд, ки оид ба ин масъала иттилоъ надоранд. Шаҳрвандоне низ дучор гардиданд, ки андозсупоранда буданд (соҳиби замин, моликият ва воситаҳои нақлиёт буданд) ва боварӣ бар он доштанд, ки онҳоро ниёзе барои андозсупорӣ нест – 2% (3 нафар).

Инчунин, соҳибкорони инфиродӣ ба ҷаъолияти соҳибкорӣ машғул нестанд, ҳисоботи андозӣ пешниҳод намеkunанд ва ё ҷаъолияти соҳибкорияшонро напушида 3% (4 нафар) дучор гардиданд.

Ҷадвали 1. Натиҷаи пурсиши сатҳ ва сифати дониш.

1. Ҷавобҳо дар шакли умумӣ ба саволҳои додашуда			
№	Ҷавобҳо	Нафар	Ҷоиз
1	Бо боварӣ ҷавоб доданд.	108	73%
2	Дақиқ ҷавоб надоданд.	12	8%
3	Иттилоот надоданд.	21	14%
4	Пардохт кардан лозим нест.	3	2%
5	Қабул нашудааст	4	3%
Ҷамағӣ		148	100%

N – шумораи умумии нафарон;

$$O_1^1 = 6O_1^2 O_1^1 = \frac{3}{4} N O_1^2 = \frac{1}{8} N; \quad O_4^1 = \frac{2}{11} O_4^2 O_4^1 = \frac{1}{49} N O_4^2 = \frac{1}{9} N;$$

$$O_2^1 = \frac{1}{2} O_2^2 O_2^1 = \frac{1}{12} N O_2^2 = \frac{1}{6} N; \quad O_5^1 = \frac{1}{12} O_5^2 O_5^1 = \frac{1}{36} N O_5^2 = \frac{1}{3} N;$$

$$O_3^1 = 2O_3^2 O_3^1 = \frac{1}{7} N O_3^2 = \frac{2}{7} N.$$

Эзоҳ: дар формулаҳои болой индекси поёнӣ тартиби ҷавобҳо буда, индекси болой тартиби ҷадвалҳоро нишон медиҳад.

Дар натиҷаи таҳқиқот ошкор карда шуд, ки 12% пурсидашудагон (18 нафар) мавҷудияти андозхоро наметонанд, яъне 12% (18 нафар) ва аз андозҳо ба хотири надонистани онҳо истифода набурдаанд.

Чадвали 2. Сифати ҷавобҳо

2. Сифати ҷавобҳо			
№	Натиҷаҳо	Нафар	Ҷоиз
1.	Дуруст ҷавоб доданд.	18	12%
2.	Нодуруст ҷавоб доданд.	24	17%
3.	Бо мушкилӣ ҷавоб доданд. (Дар ҷавоб мушкилӣ кашиданд).	42	29%
4.	Дар аввал барои ҷавоб додан розӣ нашуданд.	16	11%
5.	Бори аввал аз чунин усули пурсиш хабар ёфтанд.	48	31%
Ҷамағӣ		148	100%

Моделҳои муқоисаи пурсишҳои дар ҷадвалҳои 1 ва 2 аз рӯи миқдори умумии иштироккунандагон.

- Дар натиҷаи пурсишҳои гузаронидашуда чунин нишондиҳандаҳо ба даст оварда шуд:
- санҷиш нишон медиҳад, ки хулосаҳои пурсиши дар ҷадвали 1 овардашуда доир ба супоридани андоз респондентон маълумоти хуб доранд;
 - натиҷаи дар ҷадвали 2 овардашуда онро инъикос менамояд, ки сифати ҷавобҳои респондентҳо қаноатбахш аст;
 - ҷадвали 3 онро нишон медиҳад, ки ҳолати дорони дониши соҳибкорон беҳтар аст.

Чадвали 3. Иштирокчиёни дараҷаи гуногун дар сатҳи сифати дониш

3. Таҳлили шумораи иштирокчиён дар пурсишнома			
Шахсони воқеӣ	59 нафар (40%)		
	Қитъаи заминдошта 16 нафар (27%)	Молу мулкдошта 28 нафар (47%)	Нақлиётдошта 15 нафар (25%)
Соҳибкорони инфиродӣ	71 нафар (48%)		
	Корхонаҳои хурд 20 нафар (28 %)	Маркази савдо ва мағозаҳо 37 нафар (52%)	Ҳоҷагиҳои деҳқонӣ 14нафар (20%)
Шахсони ҳуқуқӣ	18 нафар (12%)		
	ҚДММ 5 нафар (28%)	ҚСҚ 10 нафар (55%)	ҚММ 3 нафар (17%)

Дар натиҷаи таҳқиқот ва ҷамъбасти пурсишнома мо ба хулосае расидем, ки низомии маъмурикунонии андоз дар мавриди беҳтарсозии муносибатҳои байниҳамдигарии мақомоти андоз ва андозсупорандагон тағйиротҳои ҷиддӣ ва сифати талаб менамояд, зеро аксари андозсупорандагон дорони сатҳи пасти дониш ва маърифат дар соҳаи андоз ва андозбандӣ мебошанд. Чунин ҳолат боиси беъътимодии онҳо ба мақомоти андоз ва инчунин боқӣ мондани таҳаммулнопазирии ҳамдигарии миёни субъектҳои муносибатҳои андозӣ гаштааст.

Дар шароити имрӯза сатҳи пасти дониши андозсупорандагон яке аз омилҳои таъсиррасон дар зуҳури мушкилоҳо дар низоми андозии Тоҷикистон гаштааст. Хусусан, саркашӣ намудан аз пардохти андоз, дар мавриди муайяншуда насупоридани онҳо, беҳабарӣ аз имкониятҳои технологияҳои муосири иттилоотӣ, даст задан ба амалҳои коррупсионӣ то як андоза аз маърифати пасти андозии андозсупорандагон ва бархе кормандони мақомоти андоз бармеояд. Мутаасифона дар ин шароит соҳаи андоз ва андозбандӣ яке аз соҳаи гирифтор ба коррупсия мебошад. Зарур мешуморем, ки маърифати андозсупорандагон ва кормандони мақомоти андоз дар он самт боло бурда шавад, ки маъмурикунонии андоз, яъне заминаи асосии рушди давлатдорӣ миллӣ ва амалишавии саривақтӣ ва самаранокии сиёсати иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мегардад.

Аз рӯи додаҳои боло ба хулосае омадан мумкин аст, ки аз сабаби надоштани тасаввурот ва дониши зарурии андозсупорандагон оид ба навҳо ва механизмҳои самараноки пардохти андозҳо дар кишвар ҳамасола шумораи зиёди қонунвайронкунонии андозӣ ба вуҷуд меоянд, ки ҳам ба фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ, ҳам ба фаъолияти мақомоти андоз ва дар умум ба иқтисоди давлат ва рушди ҷомеа таъсири манфӣ мегузорад.

Зарур аст, ки сатҳи сифатан нави муносибатҳои андозӣ ба роҳ монда шавад, ки аз субъектҳои дараҷаи муайяни маърифат ва дониши андозиро тақозо менамояд. Хусусан, зарур мешуморем, ки оммафаҳмӣ ва соддагардонии пардохти андоз ва андозбандӣ муқаррар намуда шавад. Дар ин ҳолат шумораи андозсупорандагон ва иҷроиши навҳои мухталифи он боло меравад. Хусусан, шумораи андозсупорандагоне зиёд мегардад, ки аз қонунгузорӣ ва талаботҳои андозситонӣ хуб боҳабаранд ва метавонанд нақшаҳои андозии хешро бо хубӣ ба иҷро расонанд.

Маъмулан рафтори одоби андозии андозсупорандагон ва дигар субъектҳои муносибати андозӣ метавонад аз сатҳи маърифат ва дониши андозии онҳо вобаста бошад. Ба андешаи мо ҳар чӣ қадаре дониш ва маърифати субъектҳои иштирокчии муносибатҳои андозӣ баланд бошад ҳамон андоза рафтори андозии онҳо хуб ва мусоидаткунонанда ба ҷамъоварии самараноки андозҳо мегардад. Дар чунин ҳолат эҳтимолияти зуҳури муносибатҳои коррупсионӣ низ паст мегардад.

Дар шароити Тоҷикистон аксарияти аҳолии қобили меҳнат хоҳу ноҳоҳ дар ин ё он шакл ба муносибатҳои андозӣ ҷалб карда мешаванд. Аз ин рӯ, зарур мешуморем, ки сатҳи маърифати онҳо барои дарки равандҳо ва механизмҳои андозӣ рушд бахшида шавад. Дар ин маврид омӯхтани таҷрибаи кишварҳои дигар аз аҳамият ҳолӣ намебошад. Набудани донишҳои базавӣ ва малақаҳои фаъолияти андозӣ имконияти шахрвандонро оид ба қабули қарори дуруст маҳдуд менамояд, то беҳтаргардии таъминоти молиявӣ ба миён ояд.

Баланд бардоштани фарҳанг ва маърифати андозӣ ба субъектҳои муносибатҳои андоз оқилона ва бомасъулият бархурд намудан ба дурнамои рушди андозро меомӯзад. Аз ин рӯ, дар шароити Тоҷикистон тақвият бахшидани фарҳанг ва маърифати андозӣ беҳбудӣ ва таваччуҳи ҳосаро металабад.

Зарур мешуморем, ки боло бурдани маърифати андозии аҳолиӣ яке аз самтҳои меҳварии ислоҳот дар соҳаи андозбандию андозситонӣ гардад. Саводнокӣ ва маърифати баланди андозии аҳолии кишвар дар оянда метавонад чунин паёмадҳои хайре дошта бошад:

- боло рафтани ҷамъоварии андоз ба буҷет на аз ҳисоби амалиётҳои молиявӣ (фискалӣ), балки аз ҳисоби рушди фарҳанг ва маърифати андозӣ;
- ташаккул бахшидани психологияи (руҳияи) мусбати андозсупорандаи бовиҷдон;
- паст намудани ҳолатҳои мочароии миёни андозсупорандагон ва мақомоти андоз;
- боло бурдани мавқеи мақомоти андоз дар ҷомеаи муосир.
- боло бурдани сатҳи хизматрасонии андозӣ ба аҳолиӣ тавассути истифодаи ҳадамоти электронии андозӣ.

Пешбурди муносибатҳо ба аҳолиӣ яке аз самтҳои асосии воҳидҳои масъул ба хизматрасонӣ ба андозсупорандагон мақомоти андозии Ҷопон ҳисоб меравад. Дар раванди

кунунии чаҳонишавӣ мақомоти андози Чопон дар баробари истифодаи воситаҳои чопӣ, аз воситаҳои шабакаи Интернет самаранок истифода мекунад:

Дар сомонаи Интернетии мақомоти андози Чопон бахши махсус – китобхонаи электронии андоз ташкил карда шудааст, ки дар он китобҳои ба андозбандӣ бахшидашуда ҷой карда шудаанд.

Дар баъзе раёсатҳои андоз хучраи махсуси интерактивӣ барои кӯдакон бо номи “Фазои андоз” ташкил қада шудааст, ки дар он пайваста бо кудакон машғулият ва бозихои шавқовари андозӣ гузаронида мешавад. Барои кӯдакон имконият дода мешавад, ки ба сифати нозири андоз баромад кунанд, андоз чамъ намоянд.

Яке аз вазифаҳои муҳим ва аввалиндараҷа таҳияи стратегияи миллии тақвияти маърифати андозсупорӣ аҳоли мебошад. Таҳияи чунин як стратегия ва амалӣ намудани он чун унсурҳои муҳими ислоҳоти низоми андозситонии кишвар, бунёди ниҳодҳои мустақамро дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақаҳои кишвар, талаб дорад, ки ба фаъолияти омӯзиши андозӣ ва иттилоотоникунӣ аҳоли, дастгирии ташаббусҳои маҳаллӣ боло бурдани маърифати андозӣ, мустақам намудани низоми ҳифзи молиявии аҳоли, баҳогузориҳои сатҳи маърифати молиявии мардум ва чорабиниҳои равонгашта дар ин самт ҷалб гардида бошанд. Ташаккул бахшидани маърифати баланди андозӣ ва молиявӣ, боиси ташаккулёбии давлат ва ҷомеаи пешрафта мегардад.

Мақсади асосии ташаккул бахшидани дониши амиқи андозсупорандагон оид ба қонуниятҳои амал ва фаъолияти низоми андозбандӣ аз ҷиҳати зайл иборат аст:

- дар ҳамкорӣ бо дигар соҳаҳо ташаккул бахшидани низоми донишҳои илмӣ перомунӣ идораи муносибатҳои иқтисодӣ, ки дар раванди ҷамъоварии даромадҳои андозии бучетҳои ҳамаи сатҳҳои низоми андозӣ зуҳур менамоянд;

- дар андозсупоранда тақвият бахшидани малақаҳои дарёфтӣ (дарккунӣ) ва тавони истифодаи донишҳои назариявӣ дар амалияи истифодабарии меъёрҳои ҳуқуқи (қонунгузори) андозӣ;

- мусоидат намудан ба тарбияи мутахассиси оянда дар соҳаи худ чун соҳибқасбон;

Дар натиҷаи аз худ намудани дониши зарурӣ андозсупоранда метавонад чунин зарфиятҳоро (масъулиятҳоро) дошта бошад:

- донишҳои навҳо ва сарчашмаҳои асосии қонунгузори андозӣ;

- зарурияти (тавони) омӯзиш ва таҳлили меъёрҳои мухталифи ҳуқуқи оид ба масъалаҳои андозию маъмурӣ ба хотири асосноккунии мавқеи худ;

- донишҳои принципҳои асосии истифодаи меъёрҳои ҳуқуқӣ оид ба масъалаҳои андозию маъмурӣ ба хотири асосноккунии мавқеи худ;

- зарурияти (тавони) ба таври самаранок истифода намудани методҳои асосии баёни мӯҳтавои меъёрҳои ҳуқуқи (қонунгузори) андозӣ дар фаъолияти ояндаи касбӣ;

- зарурияти (тавони) омӯختан ва таҳлили меъёрҳои ҳуқуқӣ;

- донишҳои сарчашмаҳои бадастории иттилоот оид ба масъалаҳои андозсупорӣ;

- зарурияти (тавони) омӯзиш ва таҳлили ҳолатҳои мушаххаси алоқаманд бо ҳисоббаробаркунӣ ва пардохти андозҳо;

- донишҳои махсусиятҳо ва хосиятҳои ташкил ва бароҳмонии ҳисоббаробаркунӣ ва ҳисоботи андозӣ;

- доштани шеваҳои коркард ва таҳлили ҳисоботдиҳандагии мусоҳиботӣ ва андозӣ;

- донишҳои сарчашмаҳои гирифтани иттилооти компютерӣ, ки барои андозситонӣ аҳамият дорад;

Зарур аст, ки ҳамаи унсурҳои низоми мавҷудаи андозӣ ба ҷониби беҳтарсозии сиёсати андозӣ равона карда шаванд, то натиҷаҳои дилхоҳ ба даст оянд. Бунёди муносибати самараноки дучониба миёни давлат ва андозсупоранда вазифаи мушкил аст, ки ҳалли он бо баланд бардоштани сатҳи фарҳанг ва маърифати андозӣ имконпазир мегардад.

Зикр намудан зарур аст, ки масъалаи ташаккули фарҳанг ва маърифати андозӣ бешубҳа чун пештара (дар гузашта) масъалаи муҳим боқӣ мемонад. Агар ҷанде ин раванд

фурсати бештар ва тӯлониро аз мо талаб менамояд, аммо барои рушди иқтисодиёт ва ҷомеа дар умум хеле муҳим ва зарурӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, дар заминаи таҳқиқоти анҷомшуда метавонем чунин хулоса намоем, ки фарҳанги андозӣ дар худ ниҳоди ҳосаи молиявӣ – иҷтимоиро ифода менамояд, ки амри зарурии он созиши манфиатҳои давлатӣ ва манфиатҳои андозсупорон дар асоси (заминаи) ташаккули муносибатҳои шарикӣ дар раванди ситонидан ва пардохти андозҳо мебошад. Он метавонад фарогирии чунин ҷиҳатҳо бошад:

- фарогири меъёрҳои расмӣ ва рафтори андозсупорандагон мебошад;
- дорой маҳдудиятҳои дохилӣ дар ҷаъолият ва маҳдудиятҳои ғайрирасмӣ мебошад;
- фарогири меъёрҳои ҳуқуқӣ ва маҳдудиятҳои ҷаъолияти ниҳодҳои давлатии андозӣ ва дигар ниҳодҳои давлатӣ аст;
- фарогири талаботҳои ташкили раванди андозӣ мебошад;
- ҳосияти маҷбурнамоиро барои иҷрои ин ва ё он ҷаъолият муайян менамояд;
- ҷораҳои масъулиятшиносӣ ва ҳамчунин шакл ва усулҳои ҷалб намудан ба ҷавобгариро барои вайронсозии қонунгузори андозӣ фаро мегирад.

Ҳамин тариқ, барои расидан ба суботи молиявии кишвар ва таъмини амнияти иқтисодии он зарур аст, ки маъмурикунонии андози он дар як самт бо болобарии сатҳи донишу фарҳангии андозии шаҳрвандон беҳбуд бахшида шавад. Дар он ҳолат касбияти баланд, масъулиятшиносии дучониба, фарҳанги андозӣ, саводнокӣ, интизом ва дониш самтҳои асосии ҳамкориҳои судманди мақомоти андоз ва андозсупорандагон мегардад.

АДАБИЁТ

1. Баташев Р.В. региональные аспекты информационной работы с налогоплательщиками в конспекте формирования налоговой культуры // Уфа: Омега – сайнс, 2015.- с. 31-35.
2. Заховаева А.Г. Философия и её смысл: Учебник //– М.: Издательский дом Академии Естествознания, 2017. - 223 с.
3. Касимов Д.О. Необходимость повышения налоговой культуры в России //Вестник Саратовского государственного социально – экономического университета. -2012. -№1 (40). –с. 123-126.
4. Мишустин, М.В. Повышение качества и эффективности налогового администрирования // Российский налоговый курьер. – 2010. - № 13-14. – С. 14-17.
5. Муравлева Т.В. Налоговая грамотность как основа формирования налоговой культуры граждан / Т.В. Муравлева // Налоги и финансовое право. – 2015. - №7. – с. 131-135.
6. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ 24.04.2010.- <http://president.tj/node/192> (санаи воридот 16.09.2020).
7. Раджабов Р.К., Рахимов Ш.М., Курбонов А.Р., Султонов З.С. Развитие рынка оказания платных услуг населению в Республике Таджикистан// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2014. № 2/4 (138). С. 43-47.
8. Сулейманов М.Д. Налоговая дисциплина – основа налоговой грамотности населения. // Руководитель Центра фундаментальных и прикладных исследований Института налогового менеджмента и экономики недвижимости НИУ ВШЭ, <http://rosnou.ru/pub/0002018/ni/news/251018/> (дата обращения 12.06.2020).
9. Султонов З.С. Направления и механизмы развития инфраструктурного обеспечения предпринимательства в Республике Таджикистан/ Султонов З.С., Саидова М.Х., Табарова Д.А. // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2019. № 3(28). - С. 43-47.
10. Султонов З.С. Проблемы налогообложения фонда оплаты труда и пути его совершенствования в Республике Таджикистан// Материалы VI Международной научно-

практической конференции «Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета, анализа и аудита». – Душанбе: «Ризо-Принтер» 2017. - С.145-148.

УДК 657.1

Нуров Б.А.

АСОСҲОИ ТАШАККУЛИ АУТСОРСИНГИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ МУҲОСИБӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Корхонаҳои тичоратии муосир барои пайдо намудан ва ҳифзи мақоми сазовори худ дар бозор ҷаҳд менамоянд, ки сарватҳои дар ихтиёр дошташонро бештар ба фаъолияти асосии худ сафарбар намоянд. Дар ин маврид онҳо метавонанд баъзе вазифаҳои идоракуниро дар асоси шартномаи хоҷагидорӣ ба уҳдаи дигар шахсон ва ташкилотҳо вогузор намоянд. Ин гуна муносибатҳо бо мафҳуми аутсорсинг алоқаманд мебошанд, ки падидаи нав дар амалияи хоҷагидорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ақидаҳои мухталиф оид ба маънидокунии мафҳуми аутсорсинг таҳлил карда шудаанд. Хусусиятҳои ташкили аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ ва бартарҳои он таҳқиқ карда шудаанд. Нуктаҳои асосии қонунгузори миллӣ, ки барои роҳандозӣ намудани аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ дар корхонаҳо мусоидат менамоянд, таҳқиқ карда шудаанд.

Калидвожаҳо: фаъолияти асосӣ, муҳосибот, аутсорсинг, аутсорсер, ташкилоти аутсорсингӣ, аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ, шартнома, супоридани вазифаҳо ба аутсорсинг, ҳамроҳикунии муҳосибӣ.

Нуров Б.А.

ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ АУТСОРСИНГА БУХГАЛТЕРСКИХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Современные коммерческие предприятия с целью достижения своего достойного положения на рынке стараются направлять имеющиеся в своем распоряжении ресурсы преимущественно на основную деятельность. При этом они могут некоторые функции управления передать на основе хозяйственного договора другим лицам и организациям. Такие отношения связаны с понятием аутсорсинга, являющегося новым явлением на практике хозяйствования в Республике Таджикистан. Анализированы различные мнения по осмыслению понятия аутсорсинг. Исследованы особенности организации аутсорсинга бухгалтерских услуг и его преимущества. Исследованы основные положения национального законодательства, способствующие осуществлению на предприятиях аутсорсинга бухгалтерских услуг.

Ключевые слова: основная деятельность, бухгалтерия, аутсорсинг, аутсорсер, аутсорсинговая организация, аутсорсинг бухгалтерских услуг, договор, передача функций на аутсорсинг, бухгалтерское сопровождение.

Nurov B.A.

**BASES FOR FORMING ACCOUNTING SERVICES OUTSOURCING IN THE
REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

Modern commercial enterprises, in order to achieve their worthy position in the market, try to direct the resources at their disposal mainly to core activities. At the same time, they can transfer some management functions on the basis of a business agreement to other persons and organizations. Such relations are associated with the concept of outsourcing, which is a new phenomenon in the practice of management in the Republic of Tajikistan. Various opinions on understanding the concept of outsourcing are analyzed. The features of the organization of outsourcing of accounting services and its advantages have been investigated. The main provisions of the national legislation, contributing to the implementation of accounting services outsourcing at the enterprises, have been investigated.

Key words: main activity, accounting, outsourcing, outsourcer, outsourcing organization, outsourcing of accounting services, contract, transfer of functions to outsourcing, accounting support.

Дар шароити муосири рақобат рушди соҳибкорӣ аз идоракунии самараноки дороиҳои корхона, аз ҷумла бо роҳи тамаркузи бештари сарватҳо ба фаъолияти асосӣ вобаста мебошад. Вале дар сохтори идоракунии корхонаҳои тичоратии муосир ҳадамоте низ амал менамоянд, ки вазифаҳои муҳими аз вазифаҳои татбиқи фаъолияти асосӣ фарқкунандаро ба ҷо меоранд. Мавҷуд будани ин гуна ҳадамот дар корхона ноилгардии харҷи пурраи вазифаҳои хоҷагидорӣ ба зиммаи вай гузошташударо таъмин менамояд [11]. Яке аз чунин ҳадамот дар корхона муҳосибот мебошад.

Муҳосибот вазифаҳои бақайдгирӣ ва ҷамъбастукунии иттилоотро оид ба фаъолияти хоҷагидорӣ иҷро менамояд, равандҳои хоҷагидориро назорат карда, иттилоотро дар таркиби ҳисоботи молиявӣ барои қабули қарорҳои идоракунӣ ба роҳбарият ва соҳибмулкони корхона пешниҳод менамояд. Аммо вазифаҳои муҳосиботро метавон дар асоси шартнома ба дигар ташкилотҳо ва шахсони дар соҳаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ махсусгардонидашуда ва дорои дониш, таҷриба, малака ва воситаҳои техникаи муносиб буда воғузур намуд. Воғузур намудани иҷрои вазифаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ба мутахассисони дигар, ки корманди корхона нестанд, аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ ё аутсорсинги муҳосибӣ номида мешавад.

Дар нашрияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон корҳои илмӣ ба масъалаҳои аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ бахшидашуда ба назар намерасанд. Дар асарҳои муҳаққиқон И.Г. Самадов [10], Д.М. Аюбов [7] ва дигарон масъалаҳои умумии ташаккул ва рушди бозори хизматрасониҳои аутсорсинг дар мамлакат ва баъзе масъалаҳои алоҳидаи рушди аутсорсинг дар соҳаи гумрук мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Санадҳои меъёрию қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба масъалаҳои ташкили аутсорсинг равшанӣ наандохтаанд. Вале дар асарҳои олимони муҳаққиқони хориҷӣ масъалаҳои аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ ба таври васеъ ба таҳқиқ фаро гирифта шудаанд.

Дар адабиёт вобаста ба мафҳуми аутсорсинг ақидаи ягона ташаккул наёфтааст. Дар натиҷаи омӯзиш якҷанд тарзҳои маънидодкунии мафҳуми мазкур ҷудо гардиданд.

Муаллиф Р. Аалдерс аутсорсингро чун ҷалб намудани иҷрокунандагони берунӣ барои иҷрои равандҳои тичоратии ғайриасосии ширкат шарҳ додааст. Ба ақидаи ӯ асоси иқтисодии аутсорсинг – саъй намудан ба камкунии хароҷот ва зарурати тамаркузи ташкили маълумот, иттилоот ва донишҳои соҳаи фаъолияти худ мебошад [5, с. 128].

Ба ақидаи Б.А. Аникин ва И.Л. Рудая, аутсорсинг - иҷрои вазифаҳо (истеҳсолӣ, хизматрасонӣ, иттилоотӣ, молиявӣ, логистикӣ, идоракунӣ ва дигарҳо) ё равандҳои тичоратӣ (ташкिलӣ, молиявӣ-иқтисодӣ, истеҳсолӣ-техникӣ, маркетингӣ)-и алоҳида дар

асоси қарордоди дарозмуҳлат аз ҷониби ташкилоти дигаре мебошад, ки барои ин кор сарватҳои заруриро дар ихтиёр дорад [6, с. 13].

Н.А. Коник қайд мекунад, ки аутсорсинг (аз калимаи англисии “outsourcing” – манбаи берунӣ) – шакли ҳамкориҳои бо шартномаи паймонкорӣ муайяншаванда мебошад, ки дар мавриди он қормандони доимӣ ё муваққатан кирошудаи як ташкилот дар ташкилоти дигар қор мекунанд ва ба маъмуриҳои ташкилоти фармоишгар тобеъ мебошанд [8, с. 14].

Ҳамин тавр, ба пиндори мо, аутсорсинг чунин шарҳ дода мешавад: қорхона ҳама сарватҳои худро ба намуди фаъолияте сафарбар менамояд, ки барои вай асосӣ мебошад, намудҳои фаъолияти боқимонда ё вазифаҳои ҳамради ба муваққатан ҳавола карда мешаванд. Стратегияи тичорат, ки ба тақвият бахшидани фаъолияти асосӣ нигаронида шудааст, дараҷаи осебпазирии қорхонаро аз хавфҳои берунӣ ва дохилӣ паст мекунад, чунки ба идоракунии муносиби харҷи сарватҳо имкон дода, мувофиқан рақобатпазирии стратегияи қорхонаро мустаҳкам менамояд.

Аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ шакли ҳамкориҳои байни ташкилотҳо мебошад, ки дар мавриди он ширкати махсусгардонидашуда вазифаҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ, омодакӯӣ ва ба истифодабарандагон пешниҳод кардани ҳисоботи молиявӣ ва ҳисоботи андозро ба уҳдаи худ мегирад. Вай ба қорхона имкон медиҳад, ки ба сӯҳаи тичорати асосии худ диққати муҳимро равона кунад, сатҳи хавфҳои молиявиро паст, хароҷоти идоракунии ва молиявиро дар қорхона кам кунад.

Мафҳумҳои “аутсорсинг”, “аутсорсинги баҳисобгирии муҳосибӣ” ё “аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ” дар ягон санади қонунгузори миллӣ баррасӣ нашудаанд. Вале ин барои дар Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ нашудани аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ асос шуда наметавонад. Таҳлили қонунгузори молиявӣ ва иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ бе мамониат метавонад амалӣ карда шавад. Ҳамин тавр, банди 2 моддаи 9 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ” муқаррар менамояд, ки роҳбарияти ташкилотҳо метавонанд вобаста аз ҳаҷми қорҳои баҳисобгирӣ пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи молиявии худро дар асоси шартнома ба зиммаи муҳосиботи марказонидашуда, ташкилоти муҳосибӣ ё муҳосибии касбӣ вогузор намоянд [3].

Аз муқаррароти мазкур бармеояд, ки қонунгузори ба қорхонаҳо иҷозат додааст, ки вазифаҳои муҳосиботро бо ҷалб намудани аутсорсер ё ташкилоти аутсорсингӣ роҳандозӣ намоянд.

Аутсорсинги баҳисобгирии муҳосибӣ ба қорхонаҳо имкон медиҳад, ки пешбурди баҳисобгирии муҳосибиро ба зиммаи муҳосиб ё ташкилоти муҳосибии берунӣ вогузор намоянд ва сарватҳои асосии худро барои ноилгардӣ ба ҳадафи асосии қорхона равона кунанд.

Набояд аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ (баҳисобгирии муҳосибӣ)-ро бо ҷалб намудани муҳосибии ҳамқор якхел маънидод кард. Ба аутсорсинг асосан иҷрои вазифаҳои доимии муҳосибот хос аст, вале муҳосибии ҳамқор барои иҷрои баъзе масъалаҳои муваққатии баҳисобгирӣ ҷалб карда мешавад. Яъне аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ – ин супоридани вазифаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ё равандҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар қитъаҳои алоҳида (баҳисобгирии музди меҳнат, воситаҳои асосӣ, амалиёти ҳисобикунӣ ва дигарҳо) ба муҳосиб ё ташкилоти муҳосибии берунӣ мебошад, ки вай хизматрасонии мушаххаси баҳисобгирии муҳосибиро дар давоми вақти муқарраршуда бо нарҳҳои мувофиқанамудаи ҷонибҳои пешкаш намуда, сифати муайяни пешбурди баҳисобгирӣ ва тақсими хавфҳои пешбурди баҳисобгириро дар байни худ ва фармоишгар қафолат медиҳад [9, с. 5-22].

Бешак, ҳоло аутсорсинги баҳисобгирии муҳосибӣ дорои як қатор бартарҳои мебошад, чун:

- сарфа аз ҳисоби кам кардани шумораи кормандони доимӣ, пардохти меҳнати онҳо, нигоҳдории ҷойҳои кории бо воситаҳои зарурӣ мучаҳҳазкардашуда;

- вогузор будани масъулияти молиявӣ ба аутсорсер;

- сатҳи баланди касбият ва беҳгардии сифати хизматрасониҳо (кормандони баландихтисоси донандаи барномаҳои муосири муҳосибӣ, ҳуқуқӣ ва андоз ба кор ҷалб карда мешаванд);

- воқуниши ғаврӣ ва вақти камтарин барои иҷрои вазифаҳои пешбинишуда;

- мустақил, воқеъбинона будан ва шаффофии ғаволияти ташкилоти аутсорсингӣ.

Ғайр аз ин, сафарбар намудани сарватҳо ба намудҳои асосии ғаволият ба корхона имкон медиҳад, ки масрафҳои доимӣ барои кормандон, иҷора ва ташкили ҷойҳои кориро ба масрафҳои тағйирёбанда барои хизматрасониҳои қабулшаванда мубаддал намояд, ки ин барои пурзӯр намудани назорати истифодаи оқилонаи сарватҳои истифодашаванда шароит муҳайё месозад.

Моддаи 453 Кодекси граждани Чумҳурии Тоҷикистон озодии бастанӣ шартнома ро ба ҷонибҳо раво медонад. Яъне онҳо метавонанд шартномаҳое банданд, ки бо қонун ё санадҳои қонунгузорӣ пешбинӣ шуда бошанд ва ҳам пешбинӣ нашуда бошанд. Ҷонибҳо метавонанд шартномае банданд, ки унсурҳои шартномаҳои мухталифро дарбар гирад (шартномаи омехта) [1]. Дар аксар мавридҳо барасмиятдорӣ муносибатҳои байни корхонаҳо (шахсон) ҷиҳати супоридани вазифаҳо ба аутсорсинг дар асоси шартномаи хизматрасониҳои пулакӣ (музднок) ба ҷо оварда шуда, бо моддаи 455 Кодекси граждани Чумҳурии Тоҷикистон танзим карда мешавад.

Арзиши хизматрасониҳо оид ба пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, ки ташкилоти аутсорсингӣ иҷро мекунад, аз намудҳои ғаволият, ҳаҷми ҳуҷҷатҳои аввалӣ ва амалиёти хоҷагидорӣ корхонаи фармоишгар вобаста мебошад. Тибқи муқаррароти моддаи 456 Кодекси граждани Чумҳурии Тоҷикистон иҷрои шартнома бо нархе пардохт карда мешавад, ки дар асоси созишномаи ҷонибҳо муқаррар карда шудааст. Дар ҳолатҳои бо қонунгузорӣ пешбинишуда метавонанд нархҳо (нархномаҳо)-и аз ҷониби мақомоти давлатӣ ваколатдор муқарраршуда ва танзимшаванда истифода шаванд.

Аутсорсерҳо ба мизоҷони худ нархномаҳои мухталифи ба талаботи фардии фармоишгар нигаронидашударо пешкаш менамоянд. Арзиши миёнаи ин гуна хизматрасониҳо одатан ба музди меҳнати сармуҳосиби дорои дараҷаи миёнаи касбият баробар мебошад. Вале пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаи фармоишгар аз ҷониби мутахассиси баландихтисос ба ҷо оварда мешавад, ки барои фармоишгар хавфи таҳрифи ҳисоботи молиявӣ ва дар оқибат хавфи нодуруст ҳисобузамкунии адоҳоро низ паст мекунад.

Тибқи муқаррароти моддаи 458 Кодекси граждани Чумҳурии Тоҷикистон шартномаи аутсорсинг метавонад ҳосияти оммавӣ дошта бошад. Ҳамчун шартномаи оммавӣ шартномае эътироф карда мешавад, ки онро ташкилоти тичоратӣ мебандад ва вай уҳдадорӣ ташкилотро ҳангоми ғуруши маҳсулот, иҷрои кор ё хизматрасонӣ, ки ташкилоти мазкур мувофиқи хусусиятҳои ғаволияташ бояд нисбати ҳар мурочиаткунанда анҷом диҳад (савдои чакана, мусофиркашонӣ дар нақлиёти истифодаи умум, хизматрасонии алоқа, таъминоти барқ, хизматрасонии тиббӣ, меҳмонхонаҳо ва ғайра), муқаррар менамояд. Даст кашидани ташкилоти тичоратӣ аз бастанӣ шартномаи оммавӣ ҳангоми мавҷуд будани имконияти ба истеъмолкунанда пешкаш кардани молҳо, корҳо ва хизматрасониҳои дахлдор мумкин нест [1].

Зикр бояд намуд, ки мавҷуд набудани санади маҳсуси танзимкунандаи ниҳоди аутсорсинг зарурати коркарди муфассали шартнома ро аз тамоми ҷиҳатҳои қонунӣ, аз ҷумла аз диди қонунгузорӣ граждани, маъмурӣ ва андозбандӣ пешбинӣ менамояд. Дар акси ҳол ба корхона хавфи дучор шудан бо як қатор паёмадҳои номатлуби ба вазифаҳои ҳаётан муҳими он таъсиррасонанда таҳдид менамояд.

Шартномаи маъмулии аутсорсинг асосан чунин бахшхоро дарбар мегирад: мазмуни шартнома, ҳуқуқ ва уҳдадорихои аутсорсер, ҳуқуқ ва уҳдадорихои фармоишгар, тартиби иҷро ва муҳлати амали шартнома, тартиби пардохти хизматрасониҳо, масъулияти ҷонибҳо, тартиби баррасӣ кардани баҳсҳо ва дигар шароит, инчунин суроғаҳои ҳуқуқӣ ва мушаххасоти ҷонибҳо.

Шартномаи ба таври муносиб тартибдошуда мусоидат менамояд, ки аутсорсер ҳангоми содир намудани хато аз таҳримҳои ҷаримавай эмин бошад. Дар доираи шартнома оид ба аутсорсинг ташкилоти аутсорсер хавфҳои молиявиро барои ҷаримаҳои аз ҷониби мақомоти андоз аз натиҷаҳои санҷишҳо, инчунин барои сифат ва саривактии корҳои иҷрошуда оид ба пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва баҳисобгирии андоз пешниҳодшаванда ба худ қабул мекунад.

Ғайр аз ин, корхонаи фармоишгарро зарур нест, ки ҷойи кории муҳосибро бо техникаи зарурӣ мучаҳҳаз намояд ва хадамоти муҳосибро бо программаҳои компютери зарурӣ таъмин намояд. Харочоти пардохти хизматрасониҳои аутсорсерро корхонаи фармоишгар дар таркиби харочоти худ (банди 1 моддаи 111 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон) баҳисоб мегирад, хизматрасониҳо бояд асоснок ва бо ҳуҷҷатҳои дахлдор тасдиқ шуда [2], тибқи талаботи моддаи 12 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ” ниғориш карда шаванд.

Тибқи банди 43 моддаи 17 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон хизматрасонӣ гуфта, ҳамагуна ғаёлият бар ивази подош, аз ҷумла хизматрасониҳои молиявӣ фаҳмида мешаванд [2]. Ҳоло дар бозори хизматрасониҳои молиявӣ мақоми махсусро хизматрасониҳои муҳосибӣ ва ҳамроҳикунии муҳосибии равандҳои тиҷоратӣ ишғол менамоянд. Ҳамроҳикунии муҳосибӣ гуфта, хизматрасониҳо оид ба пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва баҳисобгирии андоз ба корхонаҳои ҳам дар низоми умумӣ ва ҳам дар низоми содакардашудаи андозбандӣ қарордошта фаҳмида мешавад.

Ҳамроҳикунии муҳосибӣ партави васеи хизматрасониҳоро дарбар мегирад, ки мустақимона ё ғайримустақимона бо пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ алоқаманд мебошанд. Ҳамин тавр, тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ғаёлияти аудиторӣ”, ташкилотҳои аудиторӣ дар баробари ғаёлияти асосии худ (аудит) ҳуқуқ доранд, ки хизматрасониҳои ҳамроҳикунандаи аудиторӣ, ки аз ҷумла хизматрасониҳои муҳосибиро дар бар мегиранд, ба ҷо оранд. Номгӯии хизматрасониҳои ҳамроҳикунандаи аудит бо моддаи 6 қонуни мазкур муқаррар гардида, аз ҷумла инҳоро дар бар мегирад: барқарор кардан ва бурдани баҳисобгирии муҳосибӣ, тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ, машваратдиҳии муҳосибӣ, хизматрасониҳои аудити дохилӣ, машваратдиҳӣ оид ба масъалаҳои андозбандӣ, ташкил, барқароркунӣ ва пешбурди баҳисобгирии андоз, тартибдиҳии ҳисобкуниҳо ва эълонияҳои андоз, таҳлили ҳисоботи молиявӣ, омӯзиши пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ, андозбандӣ, аудит ва таҳлили ғаёлияти молиявӣ-ҳочагидорӣ ва банақшагирии молиявӣ, автоматикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣ [4].

Ғайр аз ин, хизматрасониҳои муҳосибие низ ҳастанд, ки ҳангоми ба ҷо овардани онҳо барои мизоч, ташкилоти аудиторӣ метавонад аудити ҳисоботи молиявии мизочро низ анҷом диҳад (масалан, гузориши баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлили ғаёлияти молиявӣ, компютерикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ). Вале ҳамчунин хизматрасониҳои муҳосибие низ ҳастанд, ки бо ба ҷо овардани онҳо ташкилоти аудиторӣ ҳуқуқ надорад, ки дар корхонаи мизоч аудит гузаронад (масалан, пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, тартибдиҳии эълонияҳои андоз).

Дар мавриди корбурди низоми содакардашудаи андозбандӣ ба таркиби хизматрасониҳои муҳосибӣ бунёдкунии китоби даромад ва харочот дохил мешавад. Ҳамчунин ба ҷо овардани хизматрасониҳои ҳамрадиф, чун оmodасозии хазина барои санҷиш бо талаби бонк, хизматрасониҳои муҳосибӣ дар соҳаи қонунгузорию меҳнат ва дигарҳо дар назар аст. Соҳибкори инфиродӣ ё корхона бо ташкилоти муҳосибӣ (аутсорсер)

шартнома дар бораи хизматрасониҳои муҳосибӣ мебандад, ки дар он номгӯи мушаххаси хизматрасониҳо ва тартиби ба ҷо овардани онҳо пешбинӣ карда мешавад.

Амалисозии хизматрасонӣ чун далели бо ҳуччат тасдиқкардашудаи аз ҷониби фармоишгар эътироф шудани он фаҳмида мешавад. Дар баҳисобгирии муҳосибӣ инъикос кардани даромад аз хизматрасонӣ дар асоси санади супоридан-қабул кардани хизматрасонӣ, ки дар он номгӯи хизматрасониҳои барои фармоишгар иҷрошуда нишон дода шудааст, ба ҷо оварда мешавад. Яқоя бо санади мазкур ба фармоишгар ҳисобнома-фактура супорида мешавад. Умуман, аз иҷроқунанда ба фармоишгар супоридани натиҷаи корҳо дар баҳисобгирии муҳосибӣ бо навиштаҷоти муҳосибии мувофиқ инъикос карда мешавад.

Даромадҳо ва хароҷоти вобаста ба хизматрасониҳои ташкилоти аутсорсингӣ бамиёномада дар таркиби ҳисоботи молиявӣ дар ҳисобот оид ба ғоида ё зарар бо ҷудо кардан ба намудҳои даромадҳо ва хароҷот инъикос карда мешаванд. Набояд фикр кард, ки аутсорсинги баҳисобгирии муҳосибӣ корхонаро аз ҳама мушкилоти муҳосибӣ халос менамояд. Бояд чунон тарзи стратегияи корхонаро роҳандозӣ намуд, ки масрафҳоро муносиб гардонид, нақшаи аниқ равиш ба ҳадафи муайяншударо бо назардошти вазъи иқтисодии бамиёномада амалӣ кунад.

АДАБИЁТ

1. Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми 1 / Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2012, № 7, мод. 690 [Сарчашмаи электронӣ] / URL: <http://base.mmk.tj/view>
2. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон / Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2020, № 1, мод. 22 [Сарчашмаи электронӣ] / URL: <http://base.mmk.tj/view>
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ” / Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2011, № 3, мод. 169 [Сарчашмаи электронӣ] / URL: <http://base.mmk.tj/view>
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти аудиторӣ” / Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2013, № 7, мод. 521 [Сарчашмаи электронӣ] / URL: <http://base.mmk.tj/view>
5. Аалдерс, Р. ИТ-аутсорсинг: практическое руководство [Текст] / Р. Аалдерс. - М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. - 300 с.
6. Аникин, Б.А. Аутсорсинг и аутстаффинг: высокие технологии менеджмента: учебное пособие [Текст] / Б.А. Аникин, И.Л. Рудая - М.: Изд-во Инфра-М, 2006. - 288 с.
7. Аюбов, Д.М. Организационно-экономические основы развития аутсорсинга таможенных услуг в условиях рыночной экономики (на материалах Республики Таджикистан) [Текст] / Д.М. Аюбов / Дисс. на соиск. уч. степ. канд. экон. наук. – Душанбе, 2017. – 174 с.
8. Коник, Н.А. Аутсорсинг [Текст] / Н.А. Коник / Под ред. Н. А. Коник. - М.: КНОРУС, 2008. – 175 с.
9. Панков, В.В. Аутсорсинг в бухгалтерском учете [Текст] / В.В. Панков, С.А. Наумова // Аудит и финансовый анализ. - 2009. - № 1. - С. 5-22
10. Самадов, И.Г. Становление и развитие рынка аутсорсинговых услуг в условиях рыночной экономики [Текст] / И.Г. Самадов / Дисс. на соиск. уч. степ. канд. экон. наук. – Душанбе, 2018. – 145 с.
11. Султонов З. С. Направления и механизмы развития инфраструктурного обеспечения предпринимательства в Республике Таджикистан/ Султонов З. С., Саидова М.Х., Табарова Д.А.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. №3(28)-2019. - С.43-47.

Сафаров А.Г., Давлатова Р.М.

НАҚШИ ЗАНОН-РОҲБАРНИ ҲОЧАГИҲОИ ДЕҲҚОНӢ ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ

Дар таъмини амнияти озуқаворӣ занони сарвар дар хочагиҳои деҳқонӣ нақши муҳим мебозад. Соҳаи кишоварзӣ дар системаи иқтисодӣ мавқеи хоса дорад, зеро бе сатҳи зарурии рушди он фаъолияти мӯътадили соҳаҳои дигар ва ҳалли масъалаҳои озуқаи ҷамъият ғайриимкон аст. Аз ҳамин нуктаи назар муаллиф кӯшиш намудааст, ки далелҳои илман асосноккарда шударо таҳрези намуда дар мақолаи худ нишон диҳад. Муаллиф дар мақолаи мазкур масъалаҳои зеринро мавриди таҳлил қарор додааст: нишондиҳандаҳои шумораи сарвариҳои занон дар хочагиҳои деҳқонии Ҷумҳурии Тоҷикистон, динамикаи истехсоли намудҳои асосии зироатҳои кишоварзӣ дар хочагиҳои деҳқоние, ки дар онҳо занон сарваранд, динамикаи ҳосилнокии намудҳои асосии зироатҳои кишоварзӣ дар хочагиҳои деҳқоние, ки дар онҳо занон сарваранд. Ҳамзамон ба муаллиф мӯйясар шуд, ки ҷанбаҳои илман асоснокро нишон диҳад то ин, ки он мушкилотҳои дар самти фаъолияти соҳибқорӣ инфиродии деҳотро ҳамчун тавсия ирсол намояд.

Калидвожаҳо: хочагиҳои деҳқонӣ, амнияти озуқаворӣ, растанипарварӣ, ҳосилнокӣ, маҳсулоти кишоварзӣ.

Сафаров А.Г., Давлатова Р.М.

РОЛЬ ЖЕНЩИН-РУКОВОДИТЕЛЕЙ ДЕХКАНСКИХ ХОЗЯЙСТВ В ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Женщины-лидеры в дехканских хозяйствах играют важную роль в обеспечении продовольственной безопасности. Сельское хозяйство занимает особое место в экономической системе, поскольку без необходимого уровня его развития невозможно нормальное функционирование других секторов и решение продовольственных проблем общества. С этой точки зрения автор попытался представить в своей статье научно обоснованные доказательства. В данной статье автор анализирует следующие вопросы: количество женщин-глав в дехканских хозяйствах Республики Таджикистан, динамика производства основных видов сельскохозяйственных культур в дехканских хозяйствах, возглавляемых женщинами. В то же время автору удалось показать научно обоснованные аспекты, чтобы в качестве рекомендации представить проблемы в сфере индивидуального предпринимательства в сельской местности.

Ключевые слова: дехканские хозяйства, продовольственная безопасность, растениеводство, урожайность, сельскохозяйственная продукция.

Safarov A.G., Davlatova R.M.

ROLE OF WOMEN-MANAGERS OF DEKHKAN FARMS IN FOOD SECURITY

Women leaders in dekhkan farms play an important role in ensuring food security. Agriculture occupies a special place in the economic system, since without the necessary level of its development, normal functioning of other sectors and the solution of food problems of society are impossible. From this point of view, the author tried to present scientifically sound evidence in his article. In this article, the author analyzes the following issues: the number of women heads in dekhkan farms in the Republic of Tajikistan, the dynamics of production of the main types of

agricultural crops in dekhkan farms headed by women. At the same time, the author managed to show scientifically substantiated aspects in order to present the problems in the field of individual entrepreneurship in rural areas as a recommendation.

Key words: dekhkan farms, food security, crop production, productivity, agricultural products.

“Занону бонувони лаёқатманд ва соҳибкасбу баландихтисос ба хизмати давлатӣ ва идоракунии давлат торафт беиштар ҷалб гардида истодаанд”. (Эмомалӣ Раҳмон.)

Соҳаи кишоварзӣ дар системаи иқтисодӣ мавқеи хоса дорад. Зеро бе сатҳи зарурии рушди он фаъолияти муътадили соҳаҳои дигар ва ҳалли масъалаҳои озӯкаи ҷамъият ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, дар ҳамагуна системаи иқтисодӣ, хусусан дар шароитҳои иқтисоди бозорӣ таъмини фаъолияти самараноки соҳаи кишоварзӣ яке аз афзалиятҳои асосии рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ ба шумор меравад.

Дар мамлакатҳои аз нигоҳи иқтисоди бозорӣ инкишофёфта соҳибқории хурд таъминкунандаи беназири фаъолияти муътадили иқтисодӣ аст [6]. Манбаи даромади табақаи миёнаи соҳибқорӣ ва устувории соҳаҳои иқтисодӣ асосан аз ҳисоби соҳибқории хурди дар мамлакат амалнамоянда таъмин карда мешавад. Ҷоизи қайд аст, ки раванди ташаккули фазои ягонаи иқтисодӣ, ташкили иттиҳодияҳои Аврупо, Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ва Амрикои шимолӣ дар асоси инкишофи соҳибқории хурд ҳамчун таъминкунандаи ҳамгироии байнидавлатӣ арзи вучуд доранд [3].

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) с. 2016, №3, мод. 142) хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) (минбаъд – хоҷагии деҳқонӣ) – субъекти соҳибқорӣ, ки дар он истеҳсол, нигоҳдорӣ, коркард ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ ба фаъолияти шахсии як нафар ё фаъолияти якҷояи гурӯҳи шахсони воқеӣ дар қитъаи замин ва молу мулк ба онҳо тааллуқдошта асос ёфтааст.

Нақш ва аҳамияти ХДФ дар афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва фурӯши маҳсулоти бехатар сол то сол муҳимтар мегарданд. ХДФ бисёр функсияҳои муҳими иқтисодӣ ва аҳамияти иҷтимоӣ доштанд, ки мумкин аст онҳоро чунин тавсиф намуд: [2, с.335-336]

- истеҳсолӣ – онҳо дар истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ, таъминоти истеҳсолии хонаводаҳои деҳот, ташкили пешниҳодҳо ба бозори истеҳсолӣ нақши муҳим мебозанд;
- иҷтимоӣ – ХДФ бо шуғл фарогирии аҳолиро таъмин намуда, даромадҳои аҳолии деҳотро ба воситаи паст намудани шиддати иҷтимоӣ дар деҳот дастгирӣ менамояд;
- ҳифзи тарзи ҳаёти деҳот, анъана ва оинҳои мардумӣ;
- ҳифзи маҷмӯи васеи зироатҳои хоҷагии қишлоқ ва ҳайвонот, бо ин восита, гузоштани саҳми баланд дар нигоҳдошт ва ҳифзи гуногунии биологӣ, тамини устувории онҳо, беҳтарсозии вазъи экологӣ дар деҳот.

Қайд кардан ба маврид аст, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти кишварамон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми қаблашон ба МО ҶТ, ки 26.12.2018 баргузор гардида буд, чунин зикр намуданд, “...Мо минбаъд низ мақоми занонро дар ҷомеа баланд бардошта, мавқеи онҳоро дар татбиқи сиёсати иҷтимоии давлат дастгирӣ менамоем.” Гуфтаҳои Ҷаноби Олиро сармашқи кори худ доништа сарвари занонро дар хоҷагиҳои деҳқонӣ таққиқ намудем, ки дар ҷадвали 1 оварда шудааст [5].

Ҷадвали 1

Нишондиҳандаҳои шумораи сарвари занон дар хоҷагиҳои деҳқонии Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар солҳои 2013 – 2018) (нафар)

Солҳо	Ҳамагӣ	Аз он ҷумла роҳбаранд:		Таносуб бо %	
		мardҳо	занҳо	Мardҳо	Занҳо
2014	108035	94021	14014	87,0	13,0
2015	123379	95679	27700	77,5	22,5

2016	145107	114066	31041	78,6	21,4
2017	164631	133016	31615	80,8	19,2
2018	172668	140465	32203	81,3	18,7
2019	171975	133965	38010	77,9	22,1
2019/2014 бо%	159,2	142,5	2,7 мар.		

Сарчашма: Агентии Омори Назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

//Нишондиҳандаҳои гендерӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ. Маҷмӯаи оморӣ. Душанбе, соли 2020, с.52 - 62.

Тавре аз ҷадвали 8 маълум гардид, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам чун дар дигар давлатҳо соҳми занон низ дар соҳаи аграрӣ назаррас аст. Чи хеле, ки мебинем дар ҷумҳурӣ соли 2014 шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ 108035 нафар буд, ва дар соли 2019 ин нишондиҳанда ба 171975 нафар расид ё 159,2 % зиёд шуд. Теъдоди сарвариҳои занон дар хоҷагиҳои деҳқонии соли 2014 14014 нафарро ташкил мекард, ин шумора дар соли 2019 ба 38010 нафар расид, ки 2,7 маротиба зиёд мебошад.

Бояд гуфт, ки дар санадҳои меъёрии амалкунанда таърифи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) хеле шаффоф пешниҳод шудааст ва ин ба таҳрифи баҳисобгирии оморӣ ва ҳисобот боис гашта, таҳлили равандро ташаккул ва рушди чунин хоҷагиҳоро мураккаб мегардонад.

Ихтилофоти мушоҳидашавандаи маълумоти маҷмуаҳои омориро бо он шарҳ додан мумкин аст, ки то қабули Қонуни нави Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)” (аз 10 майи соли 2002) ба категорияи хоҷагиҳои деҳқонӣ хоҷагиҳои калони ба хоҷагиҳои деҳқонӣ тағйири номнамудаи колхозҳои собиқро низ нисбат меоданд. Ҳоло дар амал ду категорияи хоҷагиҳои деҳқонӣ мавҷуданд: деҳқонӣ ва коллективию деҳқонӣ. Дар боло қайд намуда будем, ки дар санадҳои меъёрӣ моҳияту нишонаҳои хоҷагии деҳқониро ба таври возеҳ ва бо назардошти хусусияти оилавии онҳо муайян намудан лозим аст, ки ин имкони истифодаи коргарони кироҷро истисно менамояд.

Чуноне, ки Аосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми имсолашон 26.01.2021 ба МО ҶТ, иброз намуданд “Фаъолияти бонувон дар соҳаи кишоварзӣ ва рушди иқтисодии кишвар низ назаррас буда, ҳоло шумораи роҳбарони хоҷагиҳои деҳқонӣ аз ҳисоби занон 35600 нафар ва занони соҳибкор 77400 нафарро ташкил медиҳад.

Чудо намудани қарз яке аз василаҳои беҳтар намудани шароити иқтисодии занон ва оилаҳо мебошад. Соли 2020 ба занону бонувони соҳибкор ба маблағи 2 миллиарду 100 миллион сомонӣ қарз дода шудааст.

Ҳукумати мамлакат ташаббусҳои занону бонувони кишварро минбаъд низ дастгирӣ карда, ба хотири ҷалби бештари онҳо ба вазифаҳои роҳбарикунанда тадбирҳои иловагиро амалӣ мегардонад” [4].

Бояд гуфт, ки нақши хоҷагиҳои деҳқонӣ дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ тадричан меафзояд. Нишондиҳандаҳои ҷадвали 2, ки дар он намудҳои гуногуни зироатҳои кишоварзӣ дар хоҷагиҳои деҳқоние, ки дар онҳо занон сарваранд пешниҳод шудаанд, ин далелро тасдиқ менамоянд.

Ҷадвали 2.

Динамикаи истеҳсоли намудҳои асосии зироатҳои кишоварзӣ дар хоҷагиҳои деҳқоние, ки дар онҳо занон сарваранд солҳои 2014-2019 (ҳазор тонна)

Сол	Номгуи маҳсулоти кишоварзӣ				
	Ғалладона	Картошка	Сабзавот	Полезӣ	Пахта
2014	47,3	9,5	21,6	4,5	19,9
2015	61,2	21,0	69,9	25,6	16,9
2016	63,7	22,3	58,8	25,6	20,1
2017	72,4	20,3	66,1	25,5	29,7

2018	65,1	33,2	85,2	28,5	22,6
2019	74,7	53,8	107,7	69,1	38,2
2019/2014	1,6 мар.	5,6 мар.	5 мар.	15,3 мар.	1,9 мар

Сарчашма: *Чадвалро муаллиф дар асоси маълумоти Агентии Омори назди Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон.//Нишондиҳандаҳои гендерӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ. Маҷмӯаи оморӣ. Душанбе, соли 2020, саҳ. 96-106. тартиб додааст.*

Тавре аз маълумоти чадвали 2 дида мешавад, вазни нисбии хоҷагиҳои деҳқоние, ки дар онҳо занон сарварӣ менамоянд дар соли 2019 нисбат ба соли 2014 дар истеҳсоли намудҳои асосии зироатҳои кишоварзӣ чунин аст: ғалладона – 1,6 маротиба, пахта– 1,9 маротиба, картошка – 5,6 маротиба, сабзавот – 5 маротиба ва полезӣ – 15,3 маротиба афзоиш ёфтааст. Метавон гуфт, ки хоҷагиҳои деҳқоние, ки дар онҳо занон сарварӣ менамоянд, яке аз истеҳсолкунандагони асосии маҳсулоти растанипарварӣ дар ҷумҳурӣ мебошанд.

Бо вучуди афзоиши истеҳсоли намудҳои асосии зироатҳои маҳсулоти кишоварзӣ хоҷагиҳои деҳқоние, ки дар онҳо занон сарварӣ менамоянд, солҳои 2014 – 2019 динамикаи ҳосилнокии намудҳои асосии зироатҳои кишоварзиро дар чадвали 3 дида мебароем.

Чадвали 3

Динамикаи ҳосилнокии намудҳои асосии зироатҳои кишоварзӣ дар хоҷагиҳои деҳқоние, ки дар онҳо занон сарваранд солҳои 2014-2019 (сентнер аз 1 гектар)

Сол	Номгӯи маҳсулоти кишоварзӣ				
	Ғалладона	Картошка	Сабзавот	Полезӣ	Пахта
2014	26,3	165,5	243,1	170,6	21,6
2015	31,8	223,2	275,2	221,8	15,1
2016	31,9	211,6	275,2	238,3	17,7
2017	31,5	181,8	254,3	248,4	20,8
2018	30,1	192,7	240,3	250,3	15,5
2019	30,6	205,3	258,1	343,9	21,6
2019/2014	4,3	39,8	15	2 мар.	0,0

Сарчашма: *Чадвалро муаллиф дар асоси маълумоти Агентии Омори назди Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон.//Нишондиҳандаҳои гендерӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ. Маҷмӯаи оморӣ. Душанбе, соли 2020, саҳ. 112-117. тартиб додааст.*

Тавре аз маълумоти чадвали 3 дида мешавад, хоҷагиҳои деҳқоние, ки дар онҳо занон сарварӣ менамоянд ҳосилнокии намудҳои асосии зироатҳои кишоварзӣ, соли 2019 нисбат ба соли 2014 чунин аст: ғалладона – 4,3 сентнер, картошка – 39,8 сентнер, сабзавот – 15 сентнер, полезӣ – 2 маротиба зиёд ва пахта бошад бетағйир мемонад.

Қонеъгардонии пурраи талаботи аҳоли ба маҳсулоти кишоварзӣ аз ҳисоби истеҳсолоти хусусӣ афзоиши истеҳсоли ғалла, бехтаргардонии хадамоти санитарӣ, таъмини он бо доруҳои арзон ва рушди шаклҳои нави хоҷагидориро дар соҳаи растанипарварӣ, инчунин ҳифзи давлатии молистеҳсолкунандагони ватаниро талаб менамояд. Танҳо дар ин ҳолат чиҳати рушди растанипарварӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ ва дар бахши хусусии иқтисод ба натиҷаҳои назаррас ноил шудан мумкин аст.

Барои таъмини амнияти озуқаворӣ истеҳсолкунандагони ватаниро бояд ҳимоя ва дастгирӣ кард ва оид ба истеҳсоли маводи ғизоӣ аз ашёи хоми ватанӣ ба онҳо шароитҳои имтиёзнок (дастгирии давлатӣ, системаи андоз, қарзҳои имтиёзнок) фароҳам овард.

Барои истеҳсолкунандагони ватанӣ аз рӯи намудҳои гуногуни хоҷагидорӣ, ки дар асоси шаклҳои гуногуни моликият ташкил ёфтаанд, шароити ҳаматарафа фароҳам оварда шавад.

АДАБИЁТ

1. Агентии Омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Нишондиҳандаҳои гендерӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ. Маҷмӯаи оморӣ. Душанбе, соли 2020
2. Бозоров Ш.Ш. Асосҳои соҳибкорӣ. Китоби дарсӣ барои макотиби олий. – Душанбе: «Эр-граф», 2018.с.335-336
3. Маҷаллаи илмию амалӣ – Научно-практический журнал. Амнияти озуқаворӣ. 1-3(58),2018.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 26.01.2021.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 26. 12.2018.
6. Султонов З. С. Направления и механизмы развития инфраструктурного обеспечения предпринимательства в Республике Таджикистан/Султонов З. С., Саидова М.Х., Табарова Д.А.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. №3(28)-2019. - С.43-47.

УДК 338.431(575.34)

Субҳонзода И.С., Иброҳимзода О.Ю.

**СУҒУРТАИ БАХШИ АГРАРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДАР ШАРОИТИ МУОСИР**

Дар мақола ҳолати кунунии суғуртаи бахши аграрӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, мафҳум ва моҳияти иқтисодии суғуртаи кишоварзӣ, масъалаҳои мубрамро, ки ба нопурра бо суғурта фаро гирифтани ҳосил таъсир расонданд мавриди омӯзиш қарор гирифта шудааст. Муаллиф роҳҳои беҳтар шудани рушди суғуртаи кишоварзиро мавриди таҳлил қарор дода, барои беҳтар гардидани ин пешниҳодҳо намунадааст.

Калидвожаҳо: суғурта, бахши аграрӣ, кишоварзӣ, растанипарварӣ, хушксолӣ, сармозанӣ, обҳезӣ, тӯфон.

Субҳонзода И.С., Иброҳимзода О.Ю.

**СТРАХОВАНИЕ АГРАРНОГО СЕКТОРА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ**

В статье рассматривается современное состояние страхования в аграрном секторе, понятие и экономическая сущность агрострахования, актуальные вопросы, влияющие на неполное страхование сельскохозяйственных культур. Автор анализирует пути совершенствования развития агрострахования и предлагает пути их совершенствования.

Ключевые слова: страхование, аграрный сектор, сельское хозяйство, растениеводство, засуха, мороз, наводнение, шторм.

Subkhonzoda I.S., Ibrokhimzoda O.Yu.

**INSURANCE OF THE AGRARIAN SECTOR OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
IN MODERN CONDITIONS**

The article examines the current state of insurance in the agricultural sector, the concept and the economic essence of agricultural insurance, topical issues affecting incomplete insurance of agricultural crops. The author analyzes the ways to improve the development of agricultural insurance and suggests ways to improve them.

Key words: insurance, agricultural sector, agriculture, crop production, drought, frost, flood, storm.

Зарурати рушди системаи суғуртаи аграрӣ ба талаботи устувор намудани истеҳсолот ва даромадҳо дар баҳши аграрии иқтисод, ҷалби истеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ ба идоракунии хавфҳои истеҳсолот ва ҳавасмандгардонӣ ба истифодаи дастовардҳои беҳтарини технологияи истеҳсолоти кишоварзӣ вобаста аст. Азбаски натиҷаи фаъолияти хоҷагӣ дар баҳши аграрӣ бештар аз ҳама ба омилҳои обу ҳаво ва хавфҳо вобастагӣ дорад, асос барои рушди мунтазами суғурта дар баҳши аграрӣ мавҷуд мебошад.

Суғуртаи аграрӣ чун яке аз тарзҳои бозьтимоди идоракунии хавфҳо барои мутобиқати манфиатҳои иштирокчиёни бозори суғуртаи аграрӣ ва давлат, тарафҳо, ки вазифаи аввалиндараҷаи онҳо таъмини рушди устувори иқтисодӣ, некуаҳволии шаҳрвандон ва ҳифзи иҷтимоии онҳо аст, имкон фароҳам меорад.

Таҷрибаи ҷаҳонии суғуртаи аграрӣ моделу шаклҳои гуногуни ҳамкориҳои иштирокчиёни ин бозорро дар бар мегирад. Бозори суғуртаи аграрӣ вобаста ба шароити анъанаҳои объективӣ, ки ба иқтисоди ҳар як кишвар хосанд, ташаккул меёбад. Ҳамзамон теъдоди бештари кишварҳо ба истифодаи таҷрибаи ҳамон кишварҳо майл доранд, ки дар онҳо модели системаи суғуртаи аграрӣ бо иштироки (дастгирии) давлат татбиқ гардида, бомуваффақият амал менамояд; дар ин кишварҳо барои таъмини дастгирии давлатии системаи суғуртаи аграрӣ асосҳои объективии бо таҷрибаи ҷаҳонӣ тасдиқшуда мавҷуданд.

Дар давраи Шӯравӣ системаи суғуртаи ҳатмии соҳаи кишоварзӣ тавассути ширкати давлатии суғуртавӣ дар механизми ягонаи молиявии кишвар тўлонӣ ва бомуваффақият фаъолият дошт. Баъди фурӯпошии ИҶШС ва гузариш ба муносибатҳои бозорӣ суғуртаи ҳатмӣ дар соҳаи кишоварзӣ бекор гардид. Аз соли 2001 ба ин тараф Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати ташкили системаи миллии суғуртаи кишоварзӣ чораҳо меандешад. Мутаассифона, имрӯз ширкатҳои суғуртавӣ ва корхонаҳои кишоварзӣ ба ин масъала кам тавачҷӯх доранд ва ҳавасманд нестанд.

Диаграммаи 1

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти КВД “Тоҷиксуғурта”

Чихеле, ки аз диаграммаи 1 маълум гардид, ки шумораи суғуртакунандагони хоҷагиҳои деҳқонии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020 нисбат ба соли 2016 1145 хоҷагӣ кам гардид, ки 64,7%-ро ташкил дод. Камшавии миёнасолонаи он -218,8 хоҷагӣ мебошад [3].

Ҳолати кунунии рушди суғуртаи аграрӣ дар Тоҷикистон ба вазифаи аввалиндараҷаи он – ташкили механизми самараноки идоракунии хавфҳо дар баҳши аграрӣ ва таъмини устувории истеҳсолот ва даромадҳои истеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ чавобгӯ нест. Аз ҷумла, нишонаҳои хоси ҳолати кунунии рушди суғуртаи аграрӣ чунинанд:

- 1) Талаботи паст ба суғурта аз тарафи истеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ (фоидаи пасти иштирок дар суғурта, истифодаи суғурта бештар на чун усули идоракунии хавфҳои корхонаҳо, балки чун чорабинии иловагӣ ҳангоми аз бонк қарз гирифтани, нобоварии истеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ ба ширкатҳои суғуртавӣ);
- 2) Пешниҳоди нокифояи маҳсулот аз тарафи ширкатҳои суғуртавӣ (фоидаи пасти суғуртаи кишоварзӣ дар портфели ширкатҳои суғуртавӣ, набудани гуногунии маҳсулоти суғуртавӣ дар портфели ширкатҳои суғуртавӣ мутобиқи талаботи суғурташавандагон, нобоварии ширкатҳои суғуртавӣ ба истеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ);
- 3) Ҳадафҳои татбиқнашудаи давлат вобаста ба устувор намудани истеҳсолот ва даромадҳо дар баҳши аграрии иқтисод (гоҳ-гоҳ масъалаи зарурати пешниҳоди ёрии бевоситаи давлат дар ҳолати фаро расидани зарарҳои ҳалокатовар аҳамият касб мекунад).

Ҳамин тавр, ҳолати кунунии рушди суғуртаи аграрӣ талаботи бозсозии мунтазами онро ба вуҷуд меорад. Бозсозии мунтазам муайян намудан ва тибқи қонунгузорӣ ба расмият даровардани шаклҳои ҳамкории се иштирокчии асосии суғуртаи иҷтимоӣ – истеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ, ширкатҳои суғуртавӣ ва ҳукуматро пешбинӣ менамояд. Азбаски ҳукумат манфиати умумии ҷамъиятро баён мекунад [5], инчунин норасоии муайяни эътимод дар байни баҳши аграрӣ ва баҳши суғуртавӣ мушоҳида мешавад, нақши асосӣ дар ҳамоҳангсозии саъю кӯшиши иштирокчиёни дигар ва таъмини баробарии манфиатҳои онҳо маҳз ба ҳукумат бояд тааллуқ дошта бошад.

Истеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ ба ҳимояи суғуртавӣ ниёз доранд ва ба паст шудани арзиши он ҳавасманд мебошанд. Ширкатҳои суғуртавӣ талош меварзанд, ки аз фаъолият дар бозори аграрӣ фоида ба даст оранд. Аммо ҷиҳати гирифтани иттилоот дар бораи нишондиҳандаҳои фаъолияти ин бозор, инчунин барои рушди методологияи кор дар ин бозор имкониятҳои маҳдуд доранд. Ҳукумат ҳадафи таъмини дастгирии истеҳсолкунандаи соҳаи кишоварзиро ба хотири устувор намудани истеҳсолот ва даромади ӯ пайгирӣ менамояд, вале барои татбиқи ин ҳадаф захираҳои кофӣ надорад [4, с.260].

Бо назардошти манфиату имкониятҳои иштирокчиёни система нақши асосӣ дар он бояд ба ҳукумате дода шавад, ки бо татбиқи сиёсати давлатии дастгирии суғуртаи аграрӣ мувофиқати манфиатҳои дигар иштирокчиёни система ва ҳамоҳангии кӯшишҳои онҳоро таъмин менамояд ва онҳоро барои ноил шудан ба ҳадафи асосии рушди система равона месозад.

Ҳисобҳои иқтисодӣ ва таҷрибаи мусбати байналмилалӣ нишон медиҳанд, ки беҳтарин шакли пешниҳоди дастгирии суғуртаи аграрӣ барои истеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ арзонтар намудани арзиши муқофотҳои суғуртавӣ тавассути пешниҳоди субсидияҳо ва дар ин замина таъмини суғуртаи дубораи давлатии хавфҳо ба шумор меравад. Бар акси пардохтҳои бевоситаи шикастовар, чунин тарзи ташкили дастгирии давлатӣ фаъол намудани механизмҳои бозорро барои расидан ба ҳадафҳои ҷамъиятӣ ва чун натиҷа 1) истифодаи самараноки маблағҳои бучет, 2) ба идоракунии хавфҳо ҷалб намудани истеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ, 3) ба риоя ва истифодаи беҳтарин технологияҳои истеҳсолот ҳавасманд намудани истеҳсолкунандагонро имконпазир мегардонад.

Ҳукумат бояд дар системаи суғуртаи аграрӣ функсияҳои зеринро иҷро намояд:

- 1) Банақшагирӣ ва идоракунии барномаҳои давлатии дастгирии суғурта;

2) Суғуртаи дубораи давлатӣ дар ҳолати фаро расидани хавфҳои ҳалокатовар барои маҳсулоти суғуртавӣ дар доираи дастгирии давлатии бахши аграрӣ;

3) Назорати фаъолияти ширкатҳои суғуртавӣ.

Дар марҳилаи ҳозираи рушд ҳукумат барои иҷрои ҳар се функцияи зикршуда имконияти кофии институтсионалӣ надорад.

Тавре таҷрибаи байналмилалӣ нишон медиҳад, барои иҷрои функцияҳои зикршуда ҳукуматро зарур аст, ки Агентии давлатии идоракунии хавфҳои аграрии назди Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъсис диҳад.

Самтҳои рушди системаи суғуртаи аграрӣ, ба фикри мо, бояд чунин бошанд:

1) Мусоидат ба рушди бахши аграрӣ, ки ба тақмили имкониятҳои таъсири он ба раванди таҳияи маҳсулоти нави суғуртавӣ ва истифодаи хизматҳои суғуртавӣ равона шудааст;

2) Тақмили қонунгузории Тоҷикистон, ки пешниҳоди хизматҳои суғуртавиرو ба бозори аграрӣ ва пешниҳоди дастгирии давлатиро ба истеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ чӣхати суғуртаи хавфҳои аграрӣ танзим менамояд;

3) Бозсозии институтсионалӣ, ки ба афзоиши имкониятҳои давлат чӣхати иҷрои функцияҳои худ дар ин система равона шудааст;

4) Ҳавасмандгардонӣ ва мусоидати рушду ҳамгирии бахши суғуртавӣ, ки ба тақмили имкониятҳои он чӣхати пешниҳоди хизматҳои таҳассусӣ ба бахши аграрӣ равона шудааст;

5) Рушди суғуртаи мутақобила чун механизми таъминоти суғуртавии молистеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ.

Азбаски дар Тоҷикистон ташаккули бозори суғуртаи кишоварзӣ дар марҳилаи ибтидоӣ қарор дорад, омӯхтани таҷрибаи дигар кишварҳо чӣхати ташкили системаи суғуртаи кишоварзӣ мувофиқи мақсад аст.

Суғурта дар соҳаи кишоварзии Россия тибқи Қарори Ҳукумати Федератсияи Россия аз 01.11.2001 №758 “Дар бораи дастгирии давлатии суғурта дар соҳаи истеҳсолоти агросаноатӣ” амалӣ мегардад. Тибқи ин қарор дар назди Вазорати кишоварзии Федератсияи Россия Агентии федералии дастгирии суғурта дар соҳаи истеҳсолоти агросаноатӣ таъсис ёфт, ки он агенти давлатӣ оид ба дастгирии давлатии молистеҳсолкунандагон дар соҳаи кишоварзӣ ҳангоми амалӣ намудани суғурта дар комплекси агросаноатӣ муайян шудааст.

Бо ин қарор қоидаҳои пешниҳоди субсидия аз ҳисоби маблағҳои бучети федералӣ барои ҷаброни як қисми хароҷоти суғуртаи ҳосили зироатҳои кишоварзӣ тасдиқ гардид.

Тибқи ин қоидаҳо субсидия ба истеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ новобаста ба шакли ташкилию ҳуқуқӣ, аз ҷумла ба хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) барои маблағгузории 50% ҳаққи суғуртавӣ аз рӯи шартномаи суғурта ҳангоми суғуртаи ҳосили зироатҳои кишоварзӣ пешниҳод карда мешавад. Ба рӯйхати тасдиқшуда зироатҳои зерин дохил шуданд: донагиҳои тирамоҳӣ; донагиҳои баҳорӣ ва зироатҳои лӯбиёӣ; хӯроки чорво (алафҳои бисёрсола ва яксола, силос, бехмеваҳои решагӣ); растаниҳои равшандор (офтобпараст, зағири чингила, маъсар, зарқорч); канаб, лаблабуи қанд (саноатӣ ва хӯроки чорво); сабзавоту полезӣ; биринҷ; картошка; зағири дарозпоя; соя; хардал.

Бо ин қарор пешниҳоди субсидия ба шарте пешбинӣ мешуд, ки ҳосили зироатҳои кишоварзӣ дар ҳолати талаф ёфтани зарар дидан дар натиҷаи хушксолӣ, сармои бармаҳал, сармозанӣ, пӯсида нобуд шудан, норасоии гармӣ, намнокии аз ҳад зиёд, жола, борони сел, обхезӣ, тӯфон, гирдбод, беоби дар сарчашмаҳои обёрӣ, сел, бемориҳо, ҳучуми зараррасонҳои растанӣ, умуман, аз рӯи маҷмуи ҳодисаҳо суғурта карда мешавад.

Тарифҳои суғуртавӣ барои субъектҳои федератсия вобаста ба зироатҳои суғурташавандаи кишоварзӣ низ тасдиқ гардиданд. Ин тарифҳо дар байни 7 ва 13,5% аз маблағи суғуртавӣ тағйирпазиранд.

Яке аз хусусиятҳои суғуртаи зироатҳои кишоварзӣ дар Федератсияи Россия иштирок дар муносибатҳои суғуртавии давлат аст. Илова бар ин, суғуртаи зироатҳои кишоварзӣ ба таври ихтиёрӣ сурат мегирад. Давлат дар шакли субсидия ба молистеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ 50% ҳаққи суғуртавиرو ҷаброн менамояд [1, №2, 2003].

Ба фарқ аз Россия дар Ҷумҳурии Қазоқистон суғуртаи ҳатмӣ тибқи Қонуни Ҷумҳурии Қазоқистон “Дар бораи суғуртаи ҳатмӣ дар растанипарварӣ”, ки соли 2004 қабул шудааст, амал менамояд. Дар ин ҷо низ субсидияи давлат ба истеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ барои ҷуброни 50% ҳаққи суғуртавӣ аз рӯи шартнома ҳангоми суғуртаи ҳосили зироатҳои кишоварзӣ пешниҳод мегардад.

Мувофиқи қонун молистеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ аз рӯи се намуди хароҷот суғурта шуда метавонанд:

- агротехнологияи илман асоснок;
- агротехнологияи соддагардида;
- се намуди хароҷот (маводи сӯзишворию молиданӣ, тухмӣ ва музди меҳнат).

Дар давоми ду соли татбиқи қонун истеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ танҳо аз рӯи хароҷоти маводи сӯзишворию молиданӣ, тухмӣ ва музди меҳнат суғуртаро амалӣ намуданд. Аз рӯи агротехнологияи соддагардида ва агротехнологияи илман асоснок суғурта амалӣ нагардид.

Дар асоси гуфтаҳои боло чунин масъалаҳои мубрамо, ки ба нопурра бо суғурта фаро гирифтани ҳосил таъсир расонданд, таъкид намудан лозим аст:

1. Набудани филиалу намояндагҳои ширкатҳои суғуртавӣ дар баъзе минтақаҳои кишвар, инчунин нокифоягии шабакаи агентии ширкатҳои суғуртавӣ;

2. Ташкили сусти суғуртаи ҳатмӣ дар растанипарварӣ аз тарафи мақомоти иҷроияи маҳаллӣ;

3. Ҳавасманд набудани молистеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ барои суғуртаи ҳосил дар ташкилотҳои шахсии суғуртавӣ;

4. Ба таъкиди ширкатҳои суғуртавӣ, қонун истеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзиро барои риояи агротехнологияи водор наменамояд, ки ин ба эҳтимоли зиёди фаро расидани ҳодисаи суғуртавӣ боис мегардад.

Вазъияти бамиёномада ба зарурати дар ҷамъияти суғуртаи мутақобила чун варианти алтернативии ширкатҳои суғуртавӣ муттаҳид намудани истеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзиро барои ҳимояи бештари манфиатҳои молумулкии худ тибқи қонунҳои Ҷумҳурии Қазоқистон “Дар бораи суғуртаи ҳатмӣ дар растанипарварӣ” ва “Дар бораи суғуртаи мутақобила” ишора мекунад [2].

Бо мақсади такмил додани механизмҳои молиявии ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкорӣ барои рушди соҳибкорӣ дар бахши аграрӣ, самаранок истифода бурдани дастгирию имтиёзҳои давлатӣ барои рушди фаъолияти истеҳсолии субъектҳои хоҷагиҳои кишоварзӣ ба мақсад мувофиқ аст.

АДАБИЁТ

1. В.А. Батадеев. России нужна собственная модель сельскохозяйственного страхования. – «Финансы», №2, 2003.
2. Казахстан – Результаты внедрения программы обязательного страхования урожая в 2006 году. Автор: Министерство сельского хозяйства Республики Казахстан. Ссылка на источник: <http://www.minagri.kz>
3. Маълумотномаи КВД “Тоҷиксуғурта”.
4. Найт Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль. М.Издательство «Дело». 2003, с. 260
5. Рахимов Ш.М. Реформирование финансовой системы - необходимое условие развития экономики//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2016. № 2/9 (218). С. 88-93

Точев М.Н.

ҲОЛАТИ МУОСИРИ ТАШКИЛИ РУШДИ ҲАМЛУ НАҚЛИ БОРҲОИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ ТАВАССУТИ НАҚЛИЁТИ АВТОМОБИЛӢ

Дар мақола ҳолати муосири ташкили рушди ҳамлу нақли борҳои байналҳалқӣ тавассути нақлиёти автомобилӣ мавриди таҳлили илмӣ муҳаққиқ қарор дода шудааст. Муаллиф таъкид менамояд, ки таърихи ҳамлу нақли байналҳалқӣ автомобилӣ дар Тоҷикистон аз солҳои 70 – уми асри гузашта оғоз меёбад. Дар солҳои соҳибистиклолии комили мамлакат ба хатсайрҳои ҳамлу нақли бор ва мусофирон дар нақлиётҳои байналмилалӣ хатсайрҳои нав илова гардиданд. Дар айни замон ҳамлу нақлҳои байналҳалқӣ автомобилӣ бо зиёда аз 50 давлати Аврупо ва Осиё, аз ҷумла мамлакатҳои ИДМ амалӣ мегарданд. Дар шароити имрӯза, ҳулосабарорӣ менамояд муҳаққиқ, зарурати осон гардонидани қоидаҳои ба танзим даровардани корҳои гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вучуд омадааст.

Калидвожаҳо: муосир, рушд, ҳамлу нақл, борҳо, байналҳалқӣ, нақлиёт, автомобил, Аврупо, Осиё, ИДМ, Иттиҳод, ҳайати сайёр, таърих, шартномаҳо, соҳибкор.

Тоджев М.Н.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ОРГАНИЗАЦИИ ПЕРЕВОЗОК МЕЖДУНАРОДНЫХ ГРУЗОВ АВТОМОБИЛЬНЫМ ТРАНСПОРТОМ

В статье научно анализируется современное тенденции развитие организации перевозки международных грузов автомобильным видом транспорта. Автор подчеркивает, что история международных автомобильных перевозок в Таджикистане начинается в 1970-х гг. В годы пыльной государственной независимости страны в дополнение к ранее имевшимся возникли новые маршруты перевозки грузов и пассажиров в международном сообщении. В настоящее время международные автомобильные перевозки осуществляются более чем в 50 европейских и азиатских странах, в том числе в странах СНГ. В современных условиях, - заключает исследователь, - возникает необходимости упрощение процедуры таможенного оформления в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: современное, развитие, перевозки, груз, международный, транспорт, автомобиль, Европа, Азия, СНГ, Евросоюз, подвижной состав, история, соглашение, предприниматель.

Tojev M.N.

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE ORGANIZATION OF THE TRANSPORTATION OF INTERNATIONAL GOODS BY ROAD

The article scientifically analyzes the current trends in the development of the organization of the transportation of international goods by road. The author emphasizes that the history of international road transport in Tajikistan begins in the 1970s. During the years of full state independence of the country, in addition to the previously available routes, new routes for the transportation of goods and passengers in international traffic have emerged. Currently, international road transportation is carried out in more than 50 European and Asian countries, including the CIS countries. There is a need to simplify the customs clearance procedure in the Republic of Tajikistan.

Key words: modern, development, transportation, cargo, international, transport, automobile, Europe, Asia, CIS, European Union, rolling stock, history, agreement, entrepreneur.

Яке аз омилҳои ба талаботи ҳамлу нақли байналхалқӣ таъсиррасонанда сатҳи инкишофи савдои беруна мебошад. Шомилгардии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибатҳои иқтисоди байналмилалӣ тавассути иштирок дар савдои ҷаҳонии молҳо сурат гирифта истодааст. Иқтисодиёти мамлакат ба воридоти як қатор маҳсулот, пеш аз ҳама ба маводи сӯзишворӣ, молҳои табиноти техникуму истеҳсоли ва ашёи хом, инчунин аксари маҳсулоти истеъмолӣ вобастагии зиёд дорад. Дар давраи солҳои 2000 то соли 2017 ҳаҷми гардиши савдои хориҷӣ аз 1459,3 то 3972,9 миллион доллар афзоиш ёфтааст (ба ҷадвали 1.2.1. нигаред). Ҷуноне, ки рақамҳои оморӣ нишон медиҳад дар ҷумҳурӣ ҳаҷми воридот аз ҳаҷми содирот бештар аст.

Тамоюли зиёдшавии ҳаҷми воридот бахусус пас аз давраи солҳои 2007-2014 ба чашм мерасад. Дар давраи солҳои 2000-2019 нишондиҳандаи озоди фаъолияти иқтисодии хориҷӣ (таносуби гардиши хориҷии мол ба ММД) ҳамчун вазни қиёсии гардиши савдои хориҷӣ дар ММД соли 2019 85,2%-ро ташкил дод, яъне нисбат ба соли 2005 зиёда аз 30% коҳиш ёфтааст. Камшавии нишондиҳандаи мазкур коҳишҳои устувории робитаҳои хориҷии иқтисодии ҷумҳурӣ ва сатҳи интегратсияи онро тавсиф медиҳад. Соли 2018 таносуби ҳаҷми содирот нисбат ба ММД 17,1%-ро бар муқобили 38,9% -и соли 2005 ташкил дод [1]. Ҳамин тариқ, тавре, ки рақамҳо нишон медиҳанд, сатҳи баланди вобастагии воридоти кишвар ба чашм мерасад.

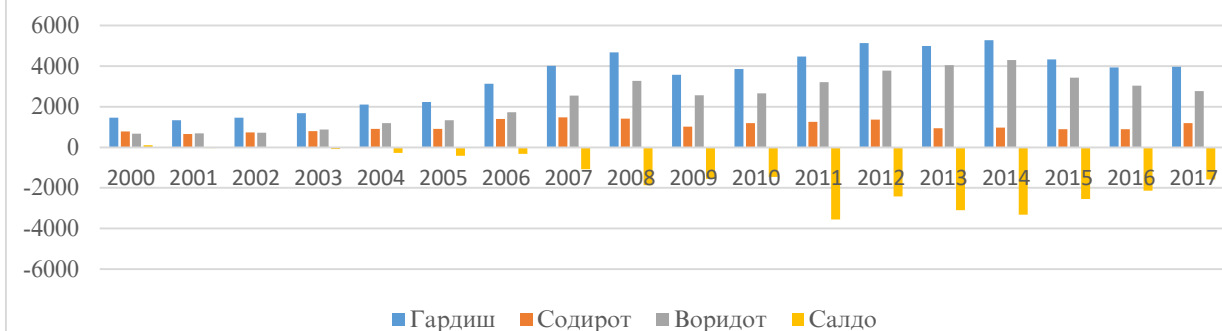
Ҷадвали 1.2.1.

**Динамикаи гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон
дар солҳои 2000-2017 (миллион доллари ИМА).**

Сол	Гардиш	Содирот	Воридот	Бақия	Таносуби воридот ба содирот
2000	1459,3	784,3	675,0	109,3	1,16
2001	1339,0	651,5	687,5	- 36	0,95
2002	1457,4	736,9	720,5	16,4	1,02
2003	1678,0	797,2	880,8	- 83,6	0,91
2004	2106,2	914,9	1191,3	- 276,4	0,77
2005	2238,8	908,7	1330,1	-421,4	0,68
2006	3124,4	1399,0	1725,4	-326,4	0,81
2007	4015,3	1468,1	2547,2	-1079,1	0,58
2008	4681,3	1408,7	3272,6	-1863,9	0,43
2009	3579,9	1010,3	2569,6	-1559,3	0,39
2010	3851,6	1194,7	2656,9	-1462,2	0,45
2011	4463,3	1257,3	3206,0	-3561,5	0,39
2012	5138,1	1359,7	3778,4	- 2418,7	0,36
2013	4988,8	943,4	4045,4	- 3102	0,23
2014	5274,7	977,3	4297,4	- 3320,1	0,23
2015	4326,2	890,6	3435,6	- 2545	0,26
2016	3929,9	898,7	3031,2	- 2132,5	0,3
2017	3972,9	1198,0	2774,9	- 1576,9	0,43
2018	4224,3	1073,3	3151,0	-1073	0,74
2019	4523,7	1174,4	3349,3	-1174,4	0,74

Ҳисоб карда шуд аз рӯи: Омори солонаи Агентии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2016. - С. 358-363, 368 ва Омори солонаи Агентии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2020. - С. 344

Динамикаи гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2000-2017 (млн. доллари ИМА).

Дар сохтори савдои беруна афзунгардони вазни ҳолиси борҳои қимматбаҳою зудвайроншаванда талаботро ба сифати ҳамлу нақл баланд мегардонад ва дар натиҷа меъёрҳои асосии фаъолияти самарабахши нақлиёт суръати дастраскунӣ, эҳтиётнокӣ, иттилооти оперативӣ оиди ҷои воқеъ будани бор, хароҷоти ҳамлу нақл, махсусгардони воситаҳои нақлиёт ва ғайра ба шумор мераванд. Ба меъёрҳои мазкур дар дараҷаи на он қадар баланд нақлиёти автомобилӣ ҷавобгӯ мебошад, ки аз ин маълумотҳои солҳои охир дар гардиши бор тавассути нақлиёти автомобилӣ шаҳодат медиҳанд. Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар Аврупо нақлиёти автомобилӣ ба таври динамикӣ рушд мекунад.

Дар давраи ҳозира дар мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ зиёда аз 80 % - и бор тавассути нақлиёти автомобилӣ ҳамлу нақл мегардад ва динамикаи болоравии ҳиссаи нақлиёти автомобилӣ нигоҳ дошта мешавад.

Болоравии яку яқбораи талабот ба ҳамлу нақли автомобилӣ байналхалқӣ, либераликунони равандҳои савдо ба тағйирёбии сифатии муҳити рақобати ин сегменти бозори хизматрасонии нақлиёт оварда расонд. Аврупои Шарқӣ ва Марказӣ яке аз соҳаҳои асосии ҷалби диққати мамлакатҳои тараққикарда ва иштироккунандагони бозори нақлиётӣ гадид. Мустақамгардии мавқеи ҳамлунақлкунандагон ба назар расида истодаанд. Ин ҳолат бо як қатор сабабҳо: ба Иттиҳоди Аврупо ҳамроҳ гардидани мамлакатҳои Аврупои Марказӣ ва мамлакатҳои Назди Балтика; қувваи қори нисбатан арзони ин мамлакатҳо; ширкатҳои зудтараққиебандаи мамлакатҳои нави Иттиҳоди Аврупо; дарёфти ҳайати сайёри муосир; сиёсати ба дастгирии ҳамлунақлкунандагони ватанӣ равонагардидаи давлатҳо алоқаманд мебошад. Мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ ба чунин рақобат тайёр набуданд.

Ба вучуд омадани миқдори зиёди корхонаҳо дар давлатҳои Аврупои Марказӣ ва Шарқӣ ба пурзуршавии рақобат ва мувофиқан ба пастшавии ҷаҳтаи ҳамлу нақл овард. Дар натиҷа якҷанд ҳамлу нақлкунандагони автомобилӣ мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо ба рақобат тоб наоварда дар бозори хизматрасонии нақлиётӣ аз тарафи ҳамлунақлкунандагони мамлакатҳои Аврупои Марказӣ ва Шарқӣ танг карда шуданд.

Проблемаҳои мубрами замони ҳозира дар бозори ҳамлу нақли байналхалқӣ инҳоянд:
- иҷозати ҳамлунақлкунандагони хориҷӣ ба бозори миллии нақлиёт.

Барои ин асосан монеаҳои қонунгузорӣ ба манади маҳдудиятҳои гумрукӣ, пурзургардони талаботи техникӣ ва истифодабарӣ ба ҳайати сайёр ва ғайра;

- инкишофи равандҳои интегратсионӣ дар асоси ҳамкорӣ байни давлатҳои пешво дар бозори нақлиётӣ;

- танзими муносибати рақибон, бартараф намудани сиёсати даромад;

- мувофиқагардони имкониятҳои ҳамаи иштироккунандагони бозори ҷаҳонии хизматрасонии нақлиётӣ.

Таърихи ҳамлу нақли байналхалқии автомобилӣ дар Тоҷикистон аз солҳои 70-уми асри гузашта сар мешавад, ки тавассути роҳи Душанбе –Панҷ маҳсулоти корхонаҳои мамлакат ба Афғонистон дастрас карда мешуд.

Қадами ҳалқунанда дар фаъолгардонии кори нақлиёти автомобилӣи ватанӣ дар ҳамлу нақли байналхалқӣ дар аввали солҳои 1970-ум ташкил додани Саридораи нақлҳои байналхалқии автомобилӣи Вазорати нақлиёти автомобилӣи мамлакат гардид. Дар солҳои 1970 –ум аз тарафи Иттиҳоди Шӯравӣ зиёда аз 40 созишномаи байнидавлатӣ баста шуда буд, ки ба Тоҷикистон низ мерос монд.

Дар рафти дигаргуншавии иқтисодӣ дар натиҷаи чоришавии муносибатҳои бозоргонии солҳои 1990 – ум давлат имтиёзҳои худро аз болои савдои беруна ва ҳуқуқи амалигардонии ҳамлу нақли байналхалқии автомобилро аз даст дод. Ба ин бахши сердаромади соҳибкорӣ корхонаҳои сершумор ва соҳибкорои фардӣ машғул мешудагӣ шуданд.

Чадвали 1.2.2. Индекси ҳаҷми боркашонӣ дар корхонаҳои нақлиётӣи мамлакатҳои ИДМ (бо фоиз нисбат ба соли гузашта)

Мамлакатҳо	Солҳо					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Тоҷикистон	104,0	99,1	104,8	99,0	99,2	97,8
Озарбойҷон	100,3	100,6	100,8	103,0	102,3	102,9
Арманистон	80,0	102,2	222,0	140,0	103,2	98,2
Белорус	101,0	95,4	97,0	108,0	104,8	93,7
Қазоқистон	104,0	99,8	100,1	105,0	102,9	103,6
Қирғизистон	104,0	102,7	105,0	102,0	103,3	103,6
Молдова	104,0	93,1	98,0	124,0	109,4	96,3
Руссия	97,0	96,4	100,6	102,0	101,5	95,3
Туркменистон	106,0	105,0	102,0	102,0	103,0	103,0
Ўзбекистон	105,1	108,1	105,0	104,0	108,3	106,5
Украина	92,0	88,2	103,0	100,6	98,6	109,1

Нақлиёт ва аллоқаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, – 2020. - С.

Аммо фаъолияти корхонаҳои нақлиётӣи мамлакат дар солҳои охир бинобар паст будани сатҳи рақобатпазирии онҳо иштироқашон дар ҳамлу нақли боркашонии байналмилалӣ коҳиш ёфтааст. Чи тавре, ки рақамҳои чадвали 1.2.2. нишон медиҳад, фақат соли 2014 индекси ҳаҷми боркашонӣ дар корхонаҳои нақлиётӣи мамлакатҳои ИДМ (бо фоиз нисбат ба соли гузашта) баланд буд, боки дар дигар солҳо ин нишондиҳанда паст шудааст. Индекси номбурда дар давлатҳои Осиёи Марказӣ - Ўзбекистон, Қазоқистону Қирғизистон баланд аст. Аз ин лиҳоз, корхонаҳои нақлиётӣи мамлакатро зарур аст, ки дар масъалаи баланд бардоштани рақобатпазирии худ тадбирҳо андешанд.

Дар солҳои соҳибистиклолии мамлакат ба хатсайрҳои мавҷудбудаи ҳамлу нақли бор ва мусофирон дар нақлҳои байналхалқӣ хатсайрҳои нав илова гардиданд. Дар айни замон ҳамлу нақлҳои байналхалқии автомобилӣ бо зиёда аз 50 давлати Аврупо ва Осиё, аз ҷумла мамлакатҳои ИДМ амалӣ мегарданд. Ин густариш имкон медиҳад, ки корхонаҳои нақлиётӣи мамлакат афзалияти робитаҳои байналмилалиро истифода барад. Либераликунонии дастрасӣ ба бозори ҷаҳонии ҳамлу нақли бор ва мусофирон маънои онро надорад, ки давлат дар шахсияти органҳои дахлдори худ аз идоракунии иқтисодии ин равандҳо дар канор мебошад.

Бояд қайд намуд, ки баъд аз соли 2000 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди бозорҳои наздимарзӣ оғоз гардид, ки дар натиҷа ҳамлу нақли борҳо тавассути нақлиётӣи автомобилӣ сурат гирифт. Соли 2004 лоиҳаи таъсиси бозорҳои наздимарзӣ миёни Тоҷикистону

Афғонистон таҳия шуд. Дар шаҳри Хоруғ шартномаи байни ҳокимияти маҳаллии ВМКБ ва мақомоти маҳаллӣ дар минтақаҳои Бадахшони Афғонистон дар бораи ба роҳ мондани бозори наздимарзӣ ба имзо расид. Дар ин шартнома тартиб ва вақти кори бозори наздимарзӣ ва дигар масъалаҳои марбут ба ҳамкорӣ дар минтақаҳои ҳамсоя муайян карда шуданд. Ҳамин тавр, дар ВМКБ бозорҳои наздимарзии Тем (шаҳри Хоруғ), Рузвай (ноҳияи Дарвоз) таъсис дода шуданд. Соли 2005 Конфронси амалӣ дар мавзӯи «Ҳамкориҳои минтақавӣ ва дурнамои рушди устувори Кӯҳистони Бадахшон ва музофоти Бадахшони Афғонистон» баргузор гардид, ки дар он 26 намояндагони ҳукумат, бизнес ва фермерҳои ҳарду мамлакат, соҳибкорон, олимон ва намояндагони созмонҳои байналмилалӣ иштирок намуданд. Заминаи институтсионалии рушди савдои наздимарзиро қарорҳои зерини Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил додааст:

– «Дар бораи ташкил намудани савдои наздимарзӣ бо Давлати Исломии Афғонистон», ифтитоҳи нуқтаҳои савдои наздимарзӣ дар вилояти Хатлон бо Давлати Исломии Афғонистон (аз 20.10.1995, № 638);

– «Дар бораи ташкил намудани савдои наздимарзӣ бо Давлати Исломии Афғонистон» ифтитоҳи нуқтаҳои савдои наздимарзиро дар ВМКБ бо Давлати Исломии Афғонистон пешбинӣ менамояд (аз 21.02.1996, №68);

– «Дар бораи ташкил намудани савдои наздимарзӣ бо Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон», ифтитоҳи нуқтаҳои тичоратии наздимарзӣ дар вилояти Суғд ва ноҳияҳои Турсунзода ва Чиргатол бо Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон (аз 26.09.2003, №429);

– «Дар бораи ворид намудани тағйирот ба Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 октябри соли 1995, №638 «Дар бораи ташкили савдои наздимарзӣ дар ноҳияи Қумсангири вилоятҳои Хатлон бо Ҷумҳурии Исломии Афғонистон», Қарори Ҳукумати ҚТ аз 12.02.1997, №94;

– «Дар бораи ташкил намудани савдои наздимарзӣ ва тезонидани таҳияи лоиҳаи сохтмони роҳи автомобилӣ бо Ҷумҳурии Халқии Чин», ифтитоҳи нуқтаҳои савдои наздимарзӣ дар ноҳияи Мурғоб бо Ҷумҳурии Халқии Чин (аз 12.02.1997 №94);

– «Дар бораи тадбирҳо оид ба беҳтар намудани ташкили савдои наздимарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» бо Низомнома дар бораи «Тартиби амалисозии савдои наздимарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» таҳия ва тасдиқ карда шуд, ки тамоми ҷанбаҳои танзими фаъолияти нуқтаҳои савдои наздимарзиро дар ҷумҳурӣ дар бар мегирад (аз 02.10.2002, №397).

Бо мақсади фароҳам овардани шароити мусоиди густариши муносибатҳои иқтисодию тичоратӣ ва дар асоси манфиатҳои мутақобилаи байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлатҳои ҳамсоя «Низомнома дар бораи тартиби амалисозии тичорати наздимарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» тасдиқ гардид. Ин низомнома тамоми ҷанбаҳои танзими фаъолияти нуқтаҳои савдои наздимарзии ҷумҳуриро фаро мегирад [2]. Дар натиҷаи қабули тадбирҳои судманд боркашонии автомобилӣ дар сатҳи минтақаи Осиёи Марказӣ ва Ҷанубӣ сурат гирифт.

Бояд қайд намуд, ки дар стратегияи нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030, ки бо қарори Ҳукумати мамлакат тасдиқ карда шудааст, қайд карда мешавад, ки иқтисодиёти Тоҷикистон дар айн замон дар пеши таҳдиди системавӣ қарор дорад, сифат ва характери он бо омезиши се омили фундаменталӣ муайян мегардад.

Омили якум пурзӯр гардидани рақобати глобалӣ, ки бозори молҳо, хизматрасониҳо, капитал ва нишондиҳандаҳои дигари болоравии иқтисодиро фаро гирифтааст. Азнавсозии сохтори хоҷагидорӣ ҷаҳон, ки бо тағйирёбии тавозуни байни марказҳои иқтисодӣ, болоравии нақши иттиҳодияҳои иқтисодии минтақавӣ, паҳн гардидани технологияҳои нав алоқаманд мебошад шурӯъ шуд. Натиҷаи он трансформатсияи ҷараёнҳои борӣ милли ва ҷаҳонӣ, инчунин тағйирёбии самт ва ҳаҷми ҳамлу нақли мусофирон, баландшавии талабот ба сифати хизматрасонии нақлиёти мебошад.

Чи тавре, ки рақамҳои ҷадвали 2.2. шаҳодат медиҳад низоми нақлиёти боркашонии мамлакат дар хизматрасониҳои боркашонии байналмилалӣ оғоз ёфтааст. Аммо, хизматрасонии боркашонии байналмилалӣ дар давраи солҳои 2012 - 2018 тамоюли пастравиро гирифтааст. Дар ин давра ҳаҷми боркашонии содироти байналмилалӣ аз 30042,4 то 9997,1 ҳазор доллари ИМА паст шудааст, яъне беш аз 76 фоиз кам шудааст. Умуман ҳаҷми содироти умумии хизмати байналхалқӣ беш аз 50 фоиз кам шудааст.

Ҷадвали 2.2. Динамикаи хизматрасонии боркашонии байналмилалӣ (ҳазор доллари ИМА)

Нишондиҳандаҳо	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Рушд,%
Содироти умумии хизмати байналхалқӣ	487640,6	363379,4	309500,8	252390,5	231825,0	252000,5	242233,9	49,6
аз он ҷумла:								
боркашонӣ	30042,4	30938,4	23500,0	10241,7	9558,2	11940,2	9997,1	33,2
дар фоиз	6,16	8,51	7,59	4,05	4,12	4,73	4,12	-2,04
Воридоти умумии хизмати байналхалқӣ, ҳазор доллар	166951,9	193964,1	196421,4	180426,9	136464,3	122232,3	213770,7	128,0
аз он ҷумла:								
Боркашонӣ	5097,6	1432,8	1622,7	1005,5	913,9	1319,6	28650,7	924,9
дар фоиз	3,05	0,73	0,82	0,55	0,66	1,07	13,4	10,35

Ҳисоб карда шуд аз рӯи: Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2018. - С. 383

Дар ин давраи таҳлилий бошад ҳаҷми воридоти умумии хизмати байналхалқӣ тамоюли болоравиро гирифтааст: дар ин давра ҳаҷми он аз 166951,9 то 213770,7 ҳазор долл., ё ин, ки 128 фоиз зиёд шудааст. Мутаносибан ҳаҷми боркашонии байналмилалӣ аз 5097,6 то 28650,7 ҳазор. долл. зиёд шудааст, яъне дар ин давра беш аз 9,2 маротиба афзудааст. Ҳамин тариқ, афзоиши воридоти умумии хизмати байналхалқӣ аз ҳисоби боркашонӣ зиёд шудааст.

Омили дуҷум афзун гардидани нақши капитали инсонӣ дар рушди иҷтимоӣ - иқтисодӣ на танҳо дар муносибати миқдорӣ, балки дар нисбати сифати қувваи корӣ: мутобиқати таҳассус ва дигар тавсифдиҳандаҳои кории амалиётҳои иҷрошаванда мебошад. Агар пештар сатҳи рушди иқтисодии мамлакат аз захираҳои моддӣ ва молиявӣ он вобаста мебуд, ҳозир бошад сатҳи рақобатпазирии иқтисодиёти инноватсионии муосир аз рӯи миқдори кормандони таҳассусманд муайян карда мешавад. Ин пеш аз ҳама ба соҳаи нақлиёти автомобилӣ дахл дорад, ки он ба роҳи рушди инноватсионӣ бо гузариш ба системаҳои нақлиёти зеҳнӣ, истифодаи системаҳои баландсуръат ва барандагони энергияи нав баромада истодаанд.

Омили сеюм бо инкишофи баохиррасии сарчашмаҳои намуди содиротӣ-ашъёи хомӣ алоқаманд мебошад, ки ба афзоиши интенсивии содироти маҳсулоти соҳаҳои кишоварзӣ ва ашъёи хом бино меёбад. Масалан, ҳаҷми содироти чорвои зинда ва маҳсулоти чорво, ки тавассути боркашонии нақлиёти автомобилӣ сураат гирифтааст, дар давраи солҳои 2012-2018 аз 0,4 то 0,0 млн. долл. зиёд шудааст. Дар ин давраи таҳлилий ҳаҷми содироти маҳсулоти маъданӣ ва саноати кимиё мувоффиқан 1,7 ва 6,6 маротиба зиёд шудааст, ки талаботро ба хизматрасониҳои корхонаҳои автомобилӣ ватанӣ афзун намудааст (**ниг. ҷадвали 2.3.**). Умуман содироти дигар маҳсулотҳо, ки дар ҷадвали 2.3. омадааст, бо тавассути боркашонии автомобилӣ ба бозори ҷаҳонӣ баромадааст.

Чадвали 2.3. Содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи гурӯҳи молҳо (млн. доллар)

Нишондиҳандаҳо	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Рушд,%
Чорвои зинда ва маҳсулоти чорво	0,4	0,4	0,3	0,5	0,4	0,6	0,9	225
Маҳсулоти растанипарварӣ	45,8	53,2	40,5	39,5	28,3	25,9	20,1	43,8
Маҳсулоти маъданӣ	305,0	136,2	227,2	204,1	307,2	487,1	544,4	178,5
Маҳсулоти саноати кимиё	1,2	0,9	0,7	0,7	2,2	2,8	8,0	666,6
Пӯст, чарм, маҳсулоти мӯина ва маснуоти аз он тайёр мешудагӣ	3,3	3,5	3,8	3,5	2,5	2,5	2,5	75,7
Нассочӣ ва маҳсулоти нассочӣ	265,3	227,2	166,0	171,0	153,1	181,8	226,4	85,3
Марворид, металлҳои қимматбаҳо ва ғайра	90,7	76,7	146,3	207,6	99,3	213,8	200,0	220,5
Металлҳои арзонбаҳо	556,2	385,8	243,0	232,1	225,4	229,4	235,4	42,3
Мошинҳо, таҷҳизот, механизмҳо ва қисмҳои эҳтиётии онҳо ва ғайра	11,0	26,5	11,1	14,6	18,4	14,9	10,6	96,3

Ҳисоб карда шуд аз рӯи: Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон-2018. - С. 342.

Ҳамзамон дар баробари омилҳои номбаршуда дар мамлакат маҳдудиятҳои воқеӣ дар рушди болоравии иқтисодӣ пайдо гардидаанд, ки бо инкишофи нокифояи системаи нақлиётӣ алоқаманд мебошанд. Ҳукумати мамлакат мустақиман нишон медиҳад, ки характеристикаҳои ҳаҷмӣ, иқтисодӣ ва сифатии нақлиёт - хусусан инфрасохтори он ба ҳалли пурра ва самарабахши иқтисодӣ болораванда имкон наметавонанд.

Ҳамаи ин аз низомии нақлиёти мамлакат азнавсозии глобалиро талаб менамояд.

Мавқеи муфиди географии Тоҷикистон ба ӯ имкон медиҳад, ки аз содироти хизматрасониҳои нақлиётӣ, аз ҷумла амалигардонии ҳамлу нақлҳои транзитии мамлакатҳои хориҷӣ аз рӯи коммуникатсияҳои худ даромади воқеӣ ба даст орад.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 қайд карда шудааст, ки дар давраҳои минбаъда «аз бунбасти коммуникатсионӣ баромада, ба кишвари транзитӣ табдил ёфтани мамлакат» ҳадафи стратегиро ташкил хоҳад дод. Тадбирҳои асосӣ барои ноилшавӣ ба ин ҳадафи стратегияи гузашташуда дар самти аз бунбасти коммуникатсионӣ баромада ба кишвари транзитӣ табдил ёфтани чунинанд:

- бунёди долонҳои транзитии нақлиётӣ;
- инкишофи таъминоти нақлиёти минтақаҳои саноатии рушди иқтисодӣ, пеш аз ҳама, дар доираи лоиҳаҳои сармоягузори аҳамияти давлатӣ дошта;
- рушди соҳаи нақлиёт, ки ба ташкили ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани самаранокии бахшҳои иқтисодӣ милли ва беҳсозии сифати зиндагии аҳоли равона шудааст;
- таъмини самаранокии кори нақлиёт ва инфрасохтори он, ки ба рушди иҷтимоӣ иқтисодии манотиқи кишвар мусоидат мекунад ва ғ. [3].

Чи тавре, аён аст ба кишвари транзитӣ табдил ёфтани мамлакат ҳадафи стратегӣ мебошад. Барои татбиқи ин ҳадаф омӯзиши вазъи савдои байналмилалӣ ва аз ин лиҳоз ташкил намудани гардиши самараноки байналмилалии молу хизматҳо тавассути низоми нақлиётӣ хеле муҳим аст [4]. Роҳҳои имконпазири рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ тавассути ду сценария тавсифонида шудаанд, ки аз ҳам фарқкунанда буда, роҳҳои гуногуни шакли ташкили кори нақлиётро дар навбати аввал ҳангоми ҳамлу нақли мусофирон ва борҳои байналхалқӣ дар назар дорад.

Дар чорҷубаи сценарияи якум пешниҳод карда мешавад, ки дар масшбаби глобалӣ нигоҳдории идоракунии иқтисодиёт ва равандҳои сиёсӣ дар заминаи шартномаҳои стратегияи марказҳои муосир - ИМА, Чин, мамлакатҳои Иттиҳодияи Аврупо ва ИДМ, Япония, нигоҳ дошта мешавад. Ин ба нигоҳдории модели амалкунандаи ҷамъшавии активҳои молиявии давлатҳо меорад, ки статуси сиёсӣ ва ширкати воқеии онҳоро дар ташкили системаи ҷаҳонӣ муайян менамояд. Рушди системаи нақлиёти ҷаҳон ва Тоҷикистон аз рӯи талаботҳои тахминии алоқаи иқтисодӣ муайян мегардад.

Сценарияи дуюм аз он бар меояд, ки розият байни марказҳои номбаршуда оиди қоидаҳои қобили қабули байниҳамдигарӣ ба даст оварда намешавад. Дар ин ҳолат қисм ба қисм ҷудокунии фазои иқтисодӣ дар як қатор бозорҳои макроминтақавӣ бо захираҳои худии рақобатпазири ба марказҳои гуногуни глобалӣ ҷаззоб: Чин ва як қатор мамлакатҳои минтақаи Осиё - Уқёнуси Оромӣ; Россия ва мамлакатҳои ИДМ ба амал меояд.

Дар он замон гузариши системаи ҷаҳонии молиявӣ ба модели бисёрасъорӣ амалӣ хоҳад гашт. Дар чунин вариант системаи нақлиёти ҷаҳонӣ характери бисёрқутбиро мегирад.

Агар низоми нақлиёти Тоҷикистон омода бошад, ки дар миқёси нақлиёти ҷаҳонӣ имрӯза мавқеъ пайдо кунад дар ин ҳолат, чунин ҷаҳонӣ бисёрқутба аз бисёр ҷиҳат мавқеи онро дар арсаи ҷаҳон муайян мекунад.

Ба ғайр аз сценарияҳои имконпазири инкишофи муҳити берунии сиёсӣ ва иқтисодӣ, ба ташаккули низоми нақлиётӣ равандҳои дохилии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ низ таъсир мерасонанд. Ба Стратегияи нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030 ду варианти имконпазир ҷудо карда мешавад: роҳи якум ба бахши ашёи хом иқтисод такъя мекунад, роҳи дуюм рушди инноватсионии кишварро дар назар дорад. Ҳар кадоми онҳо боиси ҷобачогузори гуногуну махсус дар стратегияи нақлиёт мегардад.

Варианти ашёи хом тараққиёти иқтисодии кишвар татбиқи лоиҳаҳои азими нақлиётиро (аз ҷумла дар доираи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ва шарикӣ хоричӣ) тақозо мекунад, ки коркарди конҳои маъданро дар минтақаҳои нави маъдан, таъмин намояд.

Афзоиши интиқоли ангишти ватаниро вобаста ба рушди иқтидорҳои тавлиди барқ ва истеҳсоли металлургия, афзоиши ҳаҷми интиқол ва навъҳои маҳсулоти коркарди сӯзишворӣ ва ашёи хом, аз ҷумла, маҳсулоти нафтӣ, концентратҳо, молҳои кимиёвӣ, металлҳо пешбинӣ кардан лозим аст. Ҳамлу нақли дохилии маҳсулоти мошинсозӣ барои эҳтиёҷоти соҳаҳои энергетика, сӯзишворӣ ва ашёи хом зиёд мешавад.

Зарур аст, ки диверсификатсияи самтҳои содиротии карбогидридҳо, аз ҷумла, ба Чин таъмин карда шавад. Рушди инфрасохтори нақлиётӣ бояд иҷрои иқтидори транзитии кишварро таъмин кунад. Ҳаҷми ҳамлу нақли молҳои содиротии ба дараҷаи баланд коркардшуда, пеш аз ҳама маҳсулоти соҳаҳои технологияҳои навтарини иқтисодиёт ба таври назаррас афзоиш нахоҳад ёфт, вале ҳаҷми воридоти ҳамлу нақли молҳои ин гурӯҳ ба таври назаррас афзоиш хоҳад ёфт. Дар маҷмӯъ барои рушди ашёи хом иқтисодиёт махсусгардонии бандарҳо ва таъмини ҳамкориҳои самараноки онҳо бо нақлиёти роҳи оҳан аҳамияти ҳалкунанда пайдо мекунад. Дар фаъолияти низоми нақлиётӣ барои таъмини робитаҳои иқтисодии хоричӣ ногузир номутаносибӣ ба амал меояд: содироти борҳои яклухт ва моеъ баланд ва воридоти маҳсулоти тайёр афзоиш меёбад.

Бинобар ин ҳайати сайёр (нақлиёти ҳаракаткунандаи зудамал) дар самти истифодаи километр кори заиф хоҳад дошт. Дар самти муқобил барои нақлиёт бор кардани бори мувофиқи сари роҳи душвор хоҳад буд.

Варианти инноватсионии рушди иқтисодии кишвар, ба мисли варианти ашёи хом, барои таъмини бахши энергетика аз нақлиёт талошу заҳматҳои зиёдро талаб мекунад. Хусусияти фарқкунандаи рушди низоми нақлиёт бо стратегияи инноватсионӣ афзоиши назарраси ҳамлу нақли содиротии молҳои хеле хуб коркардшударо талаб менамояд. Маҳсулоти соҳаҳои технологияи баланди иқтисодиёт бояд аз таркиби содирот карбогидридҳо ва дигар ашёи хомро танг карда барорад.

Суръати афзоиши содироти маҳсулоти тайёр бояд нисбат ба суръати афзоиши ҳамлу нақли чунин молҳои воридотӣ 2,5 маротиба зиёдтар бошад.

Нақши инфрасохтори нақлиётию логистикӣ дар ташкили гардиши мол хеле меафзояд. Ҳаҷми мусофиркашонӣ тавассути нақлиёти автомобилии истифодаи умум ҳам дар дохили кишвар ва ҳам дар нақлиёти байналмилалӣ ба таври назаррас афзоиш хоҳад ёфт [5].

Дар маҷмӯъ ҳамлу нақл ба воситаи нақлиёти автомобилӣ дар сурати пеш гирифтани варианти инноватсионӣ рушди иқтисоди Тоҷикистонро бо суръати хеле баландтар таъмин менамояд, зеро он ба талаботҳои иқтисодиёт, алаҳусус соҳаҳои истеҳсолоти технологияи замонавӣ ҷавобгӯ мебошад.

Пурзӯр гардидани рақобати ҷаҳонӣ, ки бозори молҳо, хизмат, сармоя ва дигар омилҳои рушди иқтисодиро фаро мегирад, таҷдиди сохтори хоҷагии ҷаҳонӣ, ки бо тағйир ёфтани таносуби байни марказҳои иқтисодӣ алоқаманд аст, афзоиш ёфтани нақши иттиҳодияҳои иқтисодии минтақавӣ, эҳтимоли паҳн гардидани итилоот, нано ва биотехнологияҳои нав боиси тағйиротҳои на танҳо дохилӣ, балки боиси тағйир ёфтани ҷараёни боркашонӣ ва мусофиркашонии байналмилалӣ, афзоиши талабот ба сифати хизматрасонии нақлиётӣ мегардад. Дар амал, алақай дар бораи кам шудани сарчашмаҳои содирот ва навъи ашёи хом дар асоси афзоиши содироти ашёи хом ҳулоса бароварда шудааст. Талабот барои гузариш ба рушди интенсивии инноватсионӣ зарурати диверсификатсияи иқтисодиёти Тоҷикистонро ба вучуд оварда, зиёд кардани ҳиссаи маҳсулоти дорон арзиши баланди иловагӣ дар таркиби маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва инчунин ҳиссаи саноати коркардро тақозо менамояд.

Тоҷикистони соҳибистиқлол дар шароити имрӯза бояд фаъолияти корхонаҳои худро дар бозори ҷаҳонии хизматрасонии нақлиётӣ тақвият дода, фаромиллигардонии фаъолияти онҳо ва табдил додани кишварро ба бузургтарин содиркунандаи хизматҳои нақлиётӣ дар минтақа яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи худ донад. Ҳамгироии низоми нақлиётии ҷумҳурӣ ба фазои нақлиётии Авру Осӣ ва рушди робитаҳои нақлиётии бисёрсамтро бо марказҳои ҷаҳонии иқтисодӣ бояд ҳарчӣ бештар вусъат дода шавад.

Афзоиш ёфтани иштироки ташкилотҳои нақлиёти автомобилии ҷумҳурӣ дар ҳамлу нақли борҳои содиротӣ ва воридотии кишвар, инчунин борҳои байни кишварҳои сеюм, ташкил кардани усулҳои дахлдори ҳуқуқӣ ва дигар усулҳои ба танзимдарории давлатиро талаб мекунад, зеро он барои ҳузури ширкатҳои боркашонии ватанӣ дар ин бахшҳои бозори нақлиётӣ мусоидат мекунад. Нишондиҳандаи асосии ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда зиёд кардани содироти хизмати нақлиётӣ ба шумор меравад, ки дар арзиши он ифода меёбад.

Стратегияи нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030 барои пешомади нақлиёти байналхалқии автомобилӣ мавқеи миқдориро муқаррар менамояд. Ҳиссаи ҳамлу нақлкунандагони ватанӣ аз ҳаҷми ҳамлу нақли байналхалқии автомобилӣ аз 11% -и соли 2007 ҳамагӣ ба 13 %-дар соли 2019 боло рафтааст.

Омилҳои асосии ба ҳолати бозори ҳамлу нақли байнаҳалқии автомобилии ватанӣ таъсиррасонанда инҳоянд:

- нисбатан ба солҳои қалбӣ пастшавии суръати болоравии савдои беруна аз сабаби ҳолати бӯҳронии як қатор мамлакатҳои олам ва вобаста ба таъсири коронавирус;
- тезутундшавии рақобат бо дарназардошти ташкили паркҳои воситаҳои нақлиётии ҳамлу нақлунадағони мамлакатҳои рақиб;
- ба даст овардани созишномаҳо оиди зиёд намудани контингенти мамлакатҳои дорой квота ва давлатҳои транзитӣ.

Дар шароити имрӯза зарурати осон гардонидани қоидаҳои ба танзим даровардани қорҳои гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла, гузаштан ба амалиётҳои якҷояи байнидоравии электронӣ, дар ҳолати расман эълон кардани молҳо даст кашидан аз такрор кардани ҳуҷжатҳои электронӣ бо коғазӣ кам кардани мӯҳлати ба амал баровардани амалиётҳои гумрукӣ дар маҳалҳои гузаргоҳҳо ба вучуд омадааст, ки ҳамаи ин то андозае барои фаъол шудани ширкаткунандагони фаъолияти берунии иқтисодӣ мусоидат карда, дар охир боиси афзоиши гардиши бор мегардад.

Шомил шудан ба Созмони умумиҷаҳонии савдо (СУС) боиси афзоиши гардиши савдои хориҷии Тоҷикистон ва дар айни замон, гардиши борҳо мегардад. Бинобар сабаби коҳиш додани бочи гумрукӣ, афзоиши назарраси ҳаҷми воридот ба Тоҷикистон пешбинӣ карда мешавад, ки ин маънои онро дорад, ки талабот ба хизматрасонии қорамандони нақлиёт ва экспедиторҳо низ зиёд мешавад. Инчунин болоравии содироти мамлакат ба назар мерасад, ки он дар навбати худ ҳаҷми боркашонии ширкатҳои нақлиёти автомобилӣ ва логистикиро афзоиш медиҳад. Ҳамзамон, ворид шудани ширкатҳои хориҷӣ ба бозори нақлиёти мамлакат рақобатро дар ин бозор афзоиш хоҳад дод. Рақобати солим метавонад ба коҳиши хароҷоти умумии нақлиёт оварда расонад, ки он ба рушди инфрасохтори нақлиётӣ дар кишвар такони иловагӣ мебахшад, барои иштирокчиёни ватани ҷойҳои нав боз мекунад ва омадани рақибони хориҷӣ имкон медиҳад, ки технологияҳои нав ба даст оварда шаванд.

Дар баробари ин, бояд қайд кард, ки воридкунандагон аз кишварҳои ИДМ ҳамкориро бо ширкатҳои экспедитории ИДМ авлотар медонанд, ҳатто агар он гарантар бошад ва хароҷоти умумии нақлиёт баланд бошад ҳам.

Ба гуфтаи қоршиносон, муваффақиятро он ширкатҳои нақлиётӣ ҳамроҳӣ хоҳанд кард, ки имкони воқеии пешниҳоди хизматҳои пешбинишавандаро ба муштариён доранд. Дар маҷмӯъ, ба бисёр ширкатҳо лозим меояд, ки сифати хизматрасониро баланд бардоранд, усулҳои муосири интиқол ва ниғаҳдорӣ молро қорӣ намоянд, бештар қадвалҳои дастрас намудани борро «аз хона ба хона» ва «дар мӯҳлати муайян»-ро фаъолна истифода баранд, қараёнҳои бизнеси худро муносиб гардонанд. Азбаски бисёр ширкатҳо тақрибан захираҳои якхелаи асосиро истифода мебаранд, дар қорӣ аввал қобилияти идора кардани тичорати логистикӣ баромада меистад. Ин қараёни рақобат қанбаҳои назаррасӣ мусбат дорад, яъне он боиси баланд бардоштани сифати хизматрасонии нақлиёти автомобилӣ ва логистикӣ, қорӣ намудани технологияҳои нави муосир ва кам кардани хароҷотҳои нақлиётӣ мегардад.

Аз сабаби афзоиш ёфтани миқёси фаъолияти шабақаҳои қаканаи Ғарб ва ширкатҳои трансмиллӣ, ба операторони логистикӣ лозим меояд, ки доираи васеи хизматқоро пешниҳод намоянд. Рӯзе мерасад, ки танҳо як ширкати логистикӣ тамоми ниёзҳои муштариёнашро қонё гардонад, бо вучуди он, ки шумораи онҳо хеле зиёданд. Ширкатҳои нақлиётӣ ва экспедитсионие, ки мехоҳанд бимонанду фаъолият намоянд ва мавқеи худро мустақам қунанд, бояд технологияҳои наву муосирро қорӣ қунанд, тарзу усули кам кардани хароҷоти умумиро омӯзанд, усулҳои самараноки интиқол ва ниғаҳдорӣ молро дар амал қорӣ намоянд.

Барои он бояд қӯшиш намуд, ки ҳиссаи қобили қабули нақлиёт дар арзиши маҳсулоти ниҳонии он нигоҳ дошта шавад. Операторони логистика метавонанд талаботи муштариёнро ба хизматрасонии логистикӣ қонё гардонанд, зеро онҳо мутобиқи стандартҳои байналмилалӣ дорой захираҳо, таҷрибаю малакаи зарурӣ мебошанд.

Ҳоло тамоюлҳои тақсимои муштариён ба манфиати ширкатҳои калон ва миёна, инчунин ширкатҳои хурди махсусгардонидашуда ба вучуд омадааст. Ба ғайр аз ин, истеҳсолкунандагони хориҷӣ, ки бо воқеияти Тоҷикистон рӯ ба рӯ шудаанд, ширкатҳои нақлиёти хурд ба рақобати фаёлонатар даъват хоҳанд кард.

АДАБИЁТ

1. Мирсаидов А. Б., Гадоев Д. Р. - Идоракунии рушди фаёлияти иқтисодии хориҷии минтақа – Душанбе, 2020, 167 с. - С. 45.
2. Мирсаидов А. Б., Гадоев Д. Р. - Идоракунии рушди фаёлияти иқтисодии хориҷии минтақа. – Душанбе, 2020, 167 с. - С. 38.
3. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. - С. 3, 11.
4. Султонов З.С. Рынок услуг международных автомобильных перевозок: понятие и виды инфраструктуры наземного транспорта / Султонов З.С., Табарова Д.А.// Вестник таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе: «Сино» 2019, №10-1. - С. 133-136.
5. Султонов З.С. Направления и механизмы развития инфраструктурного обеспечения предпринимательства в Республике Таджикистан/ Султонов З.С., Саидова М.Х., Табарова Д.А.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2019. № 3(28). - С. 43-47.

УДК 33.336

Хайруллоев Ф.Н.

ХАВФҲОИ ЛОИҲАҲОИ ИНВЕСТИЦИОНӢ: ТАҲЛИЛ ВА УСУЛҲОИ БАҲОДИҲӢ

Самаранокии фаёлияти ширкат ва фирма дар рушди дарозмуддат, таъминкунандаи суръати баланди рушди онҳо ва баландбардории рақобатпазирӣ дар андозаҳои асосие, ки муайянкунандаи фаёлияти инвестиционии профессионалии вай ба ҳисоб меравад, мебошад. Маҷмӯи муаммоҳое, ки алоқаманд ба баамалории фаёлияти сармоягузории корхона мебошанд, талабкунандаи донишҳои чуқури назариявӣ ва таҷрибавӣ дар қабули қарорҳои инвестиционӣ мебошад.

Калимаҳои калидӣ: сармоягузорӣ, хавфҳои сармоягузорӣ, баҳодиҳӣ ва шумораи сифатии хавфҳои сармоягузорӣ, лоиҳаҳои сармоягузорӣ, натиҷаи хавф, хавфҳои иҷтимоӣ, хавфҳои сиёсӣ, молиякунонӣ, усулҳои баҳодиҳии лоиҳа, субъекти сармоягузорӣ.

Хайруллоев Ф.Н.

РИСКИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ: АНАЛИЗ И МЕТОДЫ ОЦЕНКИ

Развитие рыночной экономики требует от хозяйствующих субъектов, с одной стороны, повышения их конкурентоспособности, а, с другой, обеспечения стабильности и устойчивости их функционирования в условиях динамично меняющейся экономической среды. Развитие общества в целом и отдельных хозяйствующих субъектов базируется на расширенном воспроизводстве материальных ценностей, обеспечивающем рост

национального имущества и, соответственно, дохода. Одним из основных средств обеспечения этого роста является инвестиционная деятельность, включающая процессы вложения инвестиций или инвестирование.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционный риск, качественная оценка и количество инвестиционных рисков, инвестиционные проекты, результат риска, социальные риски, политические риски, финансирование, методы оценки проектов, субъекты инвестирования.

Khayrulloev F.N.

RISKS OF INVESTMENT PROJECTS: ANALYSIS AND METHODS OF EVALUATION

The development of a market economy requires business entities, on the one hand, to improve their competitiveness, and, on the other, ensure the stability and sustainability of their operations in a rapidly changing economic environment. The development of society as a whole and the individual business entities based on the expanded reproduction of material values for the growth of national property and, consequently, income. One of the major means of ensuring that growth is investment, which includes the processes of investing, or investing.

Key words: investitsii risk investitsionnyj, kacestvennaja ocenka kolicestvo investitsionnyx riskov, investitsionnye projects, rezul'tat riska, social'nyye risks, politiceskie risks, finansirovanie, metody ocenki proektov, sub'ekty investirovaniya.

Рушди иқтисоди бозорӣ аз субъектони хоҷагидорӣ, аз як тараф, баланд бардоштани рақобатпазирии онҳо ва аз тарафи дигар, таъмини ташкили устувори онҳоро дар шароити тағйирёбии динамикии муҳити иқтисодӣ талаб менамояд. Рушди ҷомеа дар маҷмӯ ва субъектони алоҳидаи хоҷагидорӣ дар васеъшавии такрористеҳсолоти арзишҳои моддӣ, ки таъминкунандаи рушди доруҳои миллӣ ва мувофиқан даромад мебошанд, асоснок карда мешаванд [8]. Яке аз воситаҳои муҳими таъминоти ин рушд фаъолияти сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад, ки дар худ ҷараёни рубарушави бо хавфро нишон медиҳад [3].

Ҳоло мо дар мақолаи худ якҷанд мафҳумҳои хавфро аз нуқтаи назари муаллифони тафсири ҷида мебароем.

Масалан аз нуқтаи назари ин гурӯҳи олимони Ҷ. Милл, Н.У. Сениор, Б.Л. Райзберг мафҳуми хавф чунин садо медиҳад:

Хавф - ин хатар, эҳтимоли рух додани ҳодисаҳои нохуш, ки натиҷаи онҳо зарари моддӣ ва дигар намудҳои талафот шуда метавонад.

Аз тарафи гурӯҳи дигар бошад А. Маршалл, Ф. Найт, А. Пигу таърифи хавф чунин аст:

- хавф - ин эҳтимоли ба вуқӯ пайвастании ҳодисаи муайяне аст, ки ба гирифтани зарар ва ё фоида оварда мерасонад [4].

Аз нуқтаи назари ман бошад: хавф ин категорияест, ки ба ҳар як фаъолияти соҳибкорӣ хос буда, натиҷаи ниҳии он ба гирифтани фоида ё зарар оварда мерасонад, ки аксар вақт ба даст овардани фоида ё зарар аз ҳуди соҳибкор вобастагӣ дорад.

Чуноне мо маълум намудем дар маълумтарин баҳодиҳии хатари сармоягузориҳои лоиҳаҳо (маҳсусан сармоягузориҳои саноатӣ) чунин усулҳои ба даст овардани микдориро истифода мебаранд:

- усули оморӣ;
- таҳлили ҳассосият (усули тағйирёбии параметрҳо);
- усули санҷиши устуворӣ (ҳисоб кардани нуқтаҳои муҳим);
- усули скрипт (усули тасвири ба расмият даровардашуда ё номуайяний);
- усули Монте Карло;

- усули тасхеҳи меъёри тахфиф.

Дар асоси омузиш ман ба чунин хулоса омадам, ки дар мақола раванди таҳлили хавфхоро бо истифода аз моделсозии моделиронӣ ба марҳилаҳои зерин тақсим кардан мумкин аст:

- модели пешгуишаванда чунин маделест, ки нишондиҳандаи натиҷаро ҳамчун функцияи тағирёбандаҳо ва параметрҳо муайян мекунад. Модели ҳисобкунии нишондиҳандаи NPV одатан ҳамчун модели асосии таҳлили хавфи сармоягузорӣ истифода мешавад;
- таҳлили тағирёбандаҳои интихобшуда. Аз инҳо, танҳо онҳое интихоб карда мешаванд, ки тағироташон бо натиҷа ба таври назаррас таъсир мерасонанд;
- қонуни эҳтимолияти тақсимои тағирёбандаҳои интихобшуда, ки барои омӯзиши хавфҳо истифода карда мешаванд;
- ҳудуди диапазони арзишҳои тағирёбандаҳо барои нишон додани дараҷаи хавф муқаррар карда мешавад;
- таносуби байни тағирёбандаҳои интихобшуда хавф муайян карда мешавад (дарвоқеъ, мавҷудияти вобастагӣ интихоби тасодуфии арзишҳои инфиродӣ барои тағирёбандаҳои ба ҳам алоқамандро маҳдуд мекунад; ду тағирёбандаҳои ба ҳам алоқаманд моделсозӣ карда мешаванд, то вақте ки яке аз онҳо ба таври тасодуфӣ интихоб карда шавад, дигараш озодона интихоб нашудааст, балки дар доираи арзишҳои, ки бо арзиши модели тағирёбандаи аввал назорат карда мешавад);
- таҳлили омории натиҷаҳои моделиронӣ барои идоракунии хавфҳо гузаронида мешавад.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ усулҳои гуногуни таҳлили хавфҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ истифода мешаванд, ки мо дар мақола муайян намудем ба маъмултараинашон инҳо дохил мешаванд:

усули тасхеҳи меъёри тахфиф;

таҳлили ҳассосияти меъёрҳои иҷро;

усули скрипт;

таҳлили тақсимои эҳтимолии ҷараёни пардохт;

дарахти қарор;

Усули Монте Карло (моделиронӣ);

усули арзишҳои интиқодӣ [3].

Моҳият ва мазмуни хавфро чунин шарҳ додан мумкин аст:

- хавф ҳосияти эҳтимоли ва ё тасодуфӣ дошта, ҳодисаест, ки метавонад рух диҳад ё рух надиҳад;

- хавф ҳангоми қабули қарорҳо ба интихоби вариантҳои гуногун алоқаманд аст;

- ба вуқӯъ пайвастанӣ хавф метавонад боиси ба вучуд омадани намудҳои гуногуни зарар, аз ҷумла зарари молиявӣ, моддӣ ва ғайра ва ё гирифтани натиҷаи сифр (на фоида, на зарар) гардад;

- хавф - ин эҳтимоли гирифтани натиҷаи интизорӣ, яъне мусбӣ [7].

Хусусиятҳои асосии хавф инҳоанд: номуайяний; гуногунварианти; зиддиятноқӣ.

Мафҳуми «сармоягузорӣ» ба гурӯҳи мафҳумҳои дар иқтисодиёт, махсусан дар иқтисодиёте, ки дар ҷараёни ҳамгирӣ ва ё болоравӣ қарор дорад, бештар истифодашаванда дохил мешавад. Мафҳуми инвеститсия аз калимаи латинии *investio* - мепошам буда, ҳамчун категорияи иқтисодӣ маблағгузори дарозмуддатро ба иқтисодиёт дар дохили мамлакат ё дар хориҷи кишвар ифода менамояд. Мафҳуми сармоягузори ба таври васеъ чунин таъриф менамоянд «харчи захираҳо бо умедвории гирифтани даромадҳо дар оянда, пас аз анҷоми мӯҳлати хело тӯлонӣ» [5].

Ба таври умумӣ дар зери мафҳуми сармоягузори лоиҳавӣ ҳосияти истифодаи мақсадноки воситаҳои пулии барои иҷрои вазифаҳои мушаххаси лоиҳаи сармоягузорӣ ҷудошуда, фаҳмида мешавад. Сармоягузори лоиҳавӣ асосан барои маблағгузори лоиҳаҳои сармоягузори истифода мешавад, ки он маблағгузорӣ ба активҳои воқеӣ, на ба активҳои молиявӣ, равона шудааст. Аз ҷумла, маблағгузори лоиҳавӣ воситаи

муҳимтарини маблағгузории лоиҳаҳои иноватисоние мебошад, ки барои таҳия ва истеҳсоли намуноҳои нави маҳсулот, татбиқи чараёнҳои нави технологӣ истифода мешаванд.

Имрӯзҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз самаранокии сиёсати сармоягузорӣ вобастагӣ доранд: ҳолати истеҳсолот, мавқе ва сатҳи дараҷаи техникий воситаҳои асосии корхонаҳо, имкониятҳои азнавқунии иқтисодӣ, ҳалли муаммоҳои иқтисодӣ ва иқтисодӣ [6].

Асосан аз нуқтаи назари ман фаъолияти асосиро аз рӯи лоиҳа чунин гуруҳҳо рошомил намудан бамавридаст:

- тадқиқотҳои пеш аз лоиҳавӣ;
- нақшагирии лоиҳа;
- таҳияи ҳуҷҷатҳои лоиҳавӣ – сметаӣ;
- гузаронидани хариду фурӯш ва бастанӣ шартномаҳо;
- корҳои сохтмонӣ – васлнамӣ;
- иҷроӣ амалҳои бақорандозӣ;
- супоридани лоиҳа бо фармоишгар;
- истифодаи лоиҳа ва истеҳсоли маҳсулот;
- таъмири таҷҳизотҳо ва инкишофи истеҳсолот;
- демонтажи таҷҳизотҳо;
- фурӯши амволи боқимонда (интиҳои лоиҳа).

Дар алоқамандӣ ба фаъолгардонии фаъолияти сармоягузорӣ дар сектори ҳақиқии иқтисодӣ, аз нуқтаи назари ман дар мақола баҳодихии хавфҳои сармоягузории лоиҳаҳо ро дар бар гирифта, актуалӣ дониста мешавад.

Бояд донист, ки дар байни усулҳои сифатии баҳодихии хавфи сармоягузорӣ маъмулан чунин усулҳо истифода мешаванд:

- таҳлили мувофиқати харочот;
- усули шабех; (аналогӣ)
- усули баҳодихии коршиносон.

Барот таҳлили харочот як чанд сабабҳо ро дидан мумкин аст, ки маъмултаринашоро ман дар мақола нишон медиҳем:

- камарзиши ибтидоии арзиши лоиҳа дар маҷмӯъ ё ҷузъҳои алоҳида;
- фарқияти кори мошинҳо ва механизмҳо, ки аз ҷониби лоиҳа пешбинӣ шудааст;
- афзоиши арзиши лоиҳа дар муқоиса бо нусхаи аслиӣ бо назардошти таваррум ё тағирот дар қонунҳои андоз.

Мақсади мақолаи илмӣ мазкур баҳодихии хавфҳои сармоягузории лоиҳа ба ҳисоб меравад.

Дар чараёни ба дастории чунин мақсадҳо дар мақолаи мо бояд вазифаҳои зерин ҳал карда шаванд:

- Муоинаи моҳияти лоиҳаи сармоягузорӣ;
- Гуруҳбандии хавфҳои сармоягузории лоиҳа;
- Омӯзиши усулҳои таҳлил ва баҳодихии хавфҳои сармоягузорӣ;
- Гузаронидани баҳодихии хавфҳои сармоягузории лоиҳа дар шароити номуайяни.
- Ҳоло мо хавфҳои сармоягузорию дар мақолаи худ дида мебароем.

Хавфи сармоягузорӣ – элементҳои ҷудоношавандаи таҷрибаи ҳама намуди чараёни сармоягузорӣ, методика ва равандҳои баҳодихии иқлими сармоягузорию, ҷолибнокии сармоягузорию, азбаски хавф ноғузир ҳангоми тамоми намуди амалиётҳои сармоягузорию мебошад. Муайянқунии ҳислати боздиҳии хавфи сармоягузорию ба чараёни сармоягузорию дар ҷадвали зерин оварда шудаанд [5].

Ҷадвали 1.

Муайянқунии ҳислати боздиҳии хавфи сармоягузорию ба чараёни сармоягузорию

Сатҳи хавф	Намудҳои хавф	Ҷорабиниҳо оид ба паст кардани хавфҳо
------------	---------------	---------------------------------------

Сатҳи паст	Муносибати ҳокимияти давлатӣ	Молиякунрнии зарарҳои расонида аз ҳисоби воситаҳои худӣ
Сатҳи миёна	Ҳатогихо дар раванди истеҳсолот	Пӯшонидани зарар аз ҳисоби имкониятҳои худӣ ё талофии пурраи он, ки дар натиҷаи ҳатогихои техникӣ пайдо шудааст
Сатҳи баланд	Хавфҳои, ки эътимолияти бастанӣ чараёни ғайриқонунии истеҳсолии корхонаро ба миён меорад	Талофии зарар аз ҳисоби ташкилот, суғуртакуни зарар аз содда ба истеҳсоли

Дар асоси омӯзиш дар мақола мазкур муайян намудам, ки намудҳои асосии хавфҳои лоиҳа вучуд доранд ва ҳар як истифодабаранда инҳоро бояд донанд.

1.Хавфи маркетинг. Хавфи маркетинг - ин хавфи кам шудани фоида дар натиҷаи қоғоз ёфтани ҳаҷми фурӯш ё нархи маҳсулот мебошад. Ин хавф барои аксари лоиҳаҳои сармоягузори яке аз муҳимтаринҳост. Сабаби пайдоиши он метавонад радди маҳсулоти нав аз ҷониби бозор ё арзиши аз ҳад зиёд хушбин ба ҳаҷми ояндаи фурӯш бошад. Ҳатогихо дар банақшагирии стратегияи маркетинг асосан аз сабаби омӯхтани нокифояи талаботи бозор ба миён меоянд, бояд донист, ки мавқеи нодурусти маҳсулот, арзиши нодурусти рақобатпазирии бозор ё нархгузори нодуруст. Инчунин, ҳатогихо дар сиёсати пешбарӣ боиси хатар шуда метавонанд, масалан, интиҳоби роҳи нодурусти таблиғ, буҷаи ноқофии таблиғ ва ғайра.

2.Хавфҳои иҷро накардани қадвал ва зиёд будан бо назардошти буҷаи лоиҳа. Сабабҳои чунин хавфҳо метавонанд объективӣ бошанд (масалан, тағирот дар қонунгузори гумрук дар вақти барасмиятдарории гумрукии таҷҳизот ва дар натиҷа, таъхирёбии бор) ва субъективӣ (масалан, омӯзиши ноқофӣ ва номувофиқии корҳо оид ба таҷҳизоти лоиҳа). Хавфи риоя накардани қадвали лоиҳа ба мустақиман ва аз ҳисоби аз даст рафтани даромад ба афзоиши муҳлати пардохти хароҷот оварда мерасонад. Дар ин ҳолат мо бояд донем, ки ин хавф хеле хуб хоҳад буд: агар ширкат фурсат надошта бошад, ки то ба поён расидани авҷи зимистонаи фурӯш ба фурӯши маҳсулоти нав шурӯъ кунад, он ба талафоти калон дучор меояд.

3.Хавфҳои умумии иқтисодӣ. Ба хавфҳои умумии иқтисодӣ хавфҳои бо омилҳои беруна нисбат ба корхона алоқаманд дохил мешаванд, масалан, хавфҳои тағирёбии қурбҳо ва фоизҳо, таварруми зиёд ё сустшуда. Чунин хавфҳо инчунин метавонанд хавфи афзоиши рақобатро дар соҳа бо сабаби рушди умумии иқтисодиёт дар кишвар ва хавфи ба бозор ворид шудани бозингарони навро дар бар гиранд. Бояд қайд кард, ки ин нави хавф ҳам барои лоиҳаҳои инфиродӣ ва ҳам барои тамоми ширкат имконпазир аст.

Дар мақолаи мо, аз ҳама муҳим хавфи асъорӣ мебошад. Ҳангоми ҳисоб кардани лоиҳа ҳама чараёни нақд аксар вақт бо асъори устувор дода мешаванд, масалан, бо доллари ИМА. Аммо, барои дурусттар ба ҳисоб гирифтани хавфи асъор, гардиши пул бояд бо асъоре ҳисоб карда шавад, ки пардохт дар он сурат гирифтааст. Дар акси ҳол, шумо метавонед хавфи камқимати асъорро ба даст оред, зеро тағирёбии қурби асъор ба назар гирифта намешавад. Масалан, агар ҳам воридот ва ҳам сармоягузори бо як асъор ҳисоб карда шаванд ва қурби доллар афзоиш ёбад, аммо нархи рубли маҳсулот тағир наёбад, пас дар асл мо ба ҳисоби доллар камтар даромад мегирем.

Ин алалхусус дар ҳолати мо дуруст аст, вақте ки ҳамаи маблағгузориҳои асосӣ барои таъмири бино ва хариди таҷҳизот бо асъори хориҷӣ сурат мегиранд ва даромад аз фурӯши маҳсулот бо рубл мебошад.

Агар мо хавфхоро аз нигоҳи корхона дида бароем ҳолати даромаднокии корхонаро бошад коэффитсиентҳои зерин муайян менамоем:

- тансоуби хароҷоти умумӣ ва даромади умумӣ;
- таносуби хароҷоти ҷорӣ ва пардохтҳои андозӣ;
- таносуби қарзҳои додасуда ва қарзҳои баргардонидасуда [9].

Хулоса, хавфҳои лоихаҳои инвеститсионӣ бештар дар корхонаҳо метавонад дар асоси ба инобат гирифтани хатарҳои дар боло овардасуда ба даромаднокии корхона он қадар таъсир нарасонанд.

АДАБИЁТ

1. Андреев А.Ф., Дунаев В.Ф., Зубарева В.Д. Основы проектного анализа в нефтяной и газовой промышленности. – М.: Изд-во НУМЦ Минприроды России, 2006
2. Арсланова З Лившиц В. Принципы оценки инвестиционных проектов в разных системах хозяйствования // Инвестиции в России, 2005, №1-2.
3. Беренс В., Хавранек П.М. Руководство по оценке эффективности инвестиций. — М.: ИНФРА-М (Интерэксперт), 2005
4. Бизнес-план инвестиционного проекта: отечественный и зарубежный опыт. Современная практика и документация: Учеб. пособие /Под ред. В.М. Попова, — М.: Финансы и статистика, 2006
5. Виленский А.А., Лившиц В.Н., Смоляк С.А. Оценка эффективности инвестиционных проектов. Теория и практика. 3-е изд., испр., доп. - М.: Дело, 2004.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ дар ҶТ» 15 майи соли 2007 № 260. шаҳри Душанбе
7. Қонуни ҶТ «Дар бораи корхонаҳои давлатӣ»: Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2004, №2, мод. 42; соли 2008, №10, мод.807; соли 2010, №12, қисми 1, мод. 818;
8. Султонов З.С. Направления и механизмы развития инфраструктурного обеспечения предпринимательства в Республике Таджикистан / Султонов З.С., Саидова М.Х., Табарова Д.А.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2019. № 3(28). - С. 43-47.
9. Ҳисоботи солони Вазорати энергетика ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2014с.

УДК 624

Ҳасанов М.Н., Ситамов М.С.

НИШОНДИҲАНДАҲОИ ТЕХНИКӢ-ИҚТИСОДИИ КОНСТРУКСИЯҲОИ ҚАБУЛШУДАИ ГУЗАРҒОҲИ ЗЕРИЗАМИНӢ

Зимни мақолаи мазкур ҳисоб китобҳои назариявии конструкцияи гузаргоҳи зеризаминӣ ҳангоми таъсири қувваи зилзила оварда шудааст, ки тавассути як силсила таҳқиқотҳои таҷрибавӣ тасдиқ шудаанд. Қайд кардан зарур аст, ки конструкцияи пешниҳодгардида қобили қабул аст, зеро дар он кунҷи сарбаста вучуд надорад ва қисмати гузаргоҳ қиёсан ба конструкцияи ҳамвор бо болопӯши ҳамвору деворҳои амудӣ васеътар аст. Новаи корезиро дар мобайни фарш сохтан мувофиқи мақсад хоҳад буд, зеро тавассути он оби зиёдати хубтар ҷорӣ мешавад. Самаранокии иқтисодӣ аз тағйиротҳои конструктивии пешниҳодгардидаи гузаргоҳҳо аз ҳисоби истифодаи унсурҳои конструкция, ки ба фишурдан қарор мекунад, то 20% мерасад ва он арматураро сарфа намуда, қошиш додани ғафсии девор ва болопӯшро имконпазир мегардонад. Хароҷоти бетон барои пойдевор кам

мешавад, зеро як қисми фишори ғаъоли хок ҳангоми интиқол додан ба иншооти асосӣ бартараф мешавад.

Калимаҳои калидӣ: таҳмил, самаранокии иқтисодӣ, иншооти муҳандисӣ, таъсири зилзила, лаппишҳои амудӣ ва пахлӯй, суръат, нақлиёт, заминларза.

Хасанов М.Н., Ситамов М.С.

ТЕХНИКО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ ПРИНЯТЫХ КОНСТРУКЦИЙ ПЕШЕХОДНЫХ ПЕРЕХОДОВ

В данной статье приведены теоретические расчеты конструкции подземного перехода при воздействии сейсмических сил, подтвержденные серией экспериментальных исследований. Следует отметить, что, предложенная конструкция более приемлема, так как в ней отсутствуют глухие углы и проходная часть уширена, чем при плоской конструкции с плоской кровлей и вертикальными стенами. Водоотводной лоток желательнее устроить в середине пола, так как в него лучше будет стекаться лишняя вода. Экономический эффект от предложенных конструктивных изменений пешеходных переходов достигает до 20 % за счет использования в элементах конструкций, работающих на сжатие, что дает экономию арматуры и позволяет снизить толщину стен и перекрытия. Снижается расход бетона на фундаменты так как часть активного давления грунта взаимно гасится передачей на основание сооружения.

Ключевые слова: нагрузка, экономический эффект, инженерные сооружения, сейсмического воздействия, вертикальные и боковые колебания, скорость, транспорт, землетрясения.

Khasanov M. N., Sitamov M.S.

TECHNICAL AND ECONOMIC INDICATORS OF THE ADOPTED PEDESTRIAN CROSSING STRUCTURES

This article presents theoretical calculations of the structure of the underground passage under the influence of seismic forces, confirmed by a series of experimental studies. It should be noted that the proposed design is more acceptable, since there are no blind corners and the passage part is widened, than with a flat design with a flat roof and vertical walls. It is advisable to arrange the drainage tray in the middle of the floor, as it will better drain excess water into it. The economic effect of the proposed structural changes of pedestrian crossings reaches up to 20 % due to the use of compression-operated structures in the elements, which saves reinforcement and reduces the thickness of walls and floors. The consumption of concrete for foundations is reduced as part of the active ground pressure is mutually extinguished by the transfer to the base of the structure.

Key words: load, economic effect, engineering structures, seismic effects, vertical and lateral vibrations, speed, transport, earthquakes.

Системаи нақлиёти Тоҷикистон қисми чудонашавандаи иқтисодиёти кишвар ба ҳисоб меравад. Пас соҳибистиклол гаштан барои аз бунбасти нақлиётӣ-коммуникатсионӣ роҳи шудан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳҳои автомобилгард, пулҳо, нақбҳои автомобилгард ва хатҳои нави роҳи оҳан сохта шуданд, ки барои ба ҳам наздик кардани навоҳии кишвар нақши азим доранд. Рушди савдо ва ба роҳ мондани ҳамкориҳо дар соҳоти мухталиф бо мамолики хориҷ барои ҳалли масъалаҳои бешумори иқтимоӣ-иқтисодии дохили кишвар мусоидат намуд. Сазовор аст бигӯем, ки инкишофи системаи нақлиёт дар кишвар омили асосии аз бухронӣ иқтисодӣ берун кашидани иқтисодиёти мамлакат ба шумор рафта, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти муҳими сиёсӣ дорад. Ба нақлиёти автомобилӣ, сохтмони роҳ ва роҳи

оҳан таваччуҳи асосӣ дода шуд, аз ин лиҳоз дар иқтисодиёти кишвар нақши калон дошта, унсурҳои асосии инфрасохтори истеҳсоли ба ҳисоб меравад [8,9].

Иншооти зеризаминии нақлиёти Ҷумҳури дар навоҳиҳои дараҷаи сейсмикашон баланд ва релефи мураккаби кӯҳӣ ҷойгир шудаанд, ки зардҳои таҳшиншавандаи қобилияти пасти борбрдори дорад, ва ба таври васеъ паҳн шудааст. Рушди сохтмони саноат ва хоҷагии қишлоқ дар шароити муосир сабаби ба таври иҷборӣ шиддат гирифтани зичшавии роҳҳои нақлиёти ва роҳи оҳан гардидааст ва аз ҷониби дигар бошад, ҳаҷми роҳҳои категорияи техникашон баланд рӯ ба афзоиш дорад.

Ҳангоми сохтмони иншоотҳои муҳандисӣ дар шароити манотиқи Тоҷикистон таъсири омилҳои зилзилавиро ба назар гирифтани лозим меояд, зеро дар минтақаи таъсири ғаёли сейсмикӣ қарор дорад. Қайд кардан зарур аст, ки омилҳои мазкур аз лоиҳақашу сохтмончиён мадди назар доштани иҷрои маҷмуи шартҳои иловагиро ҳангоми ҳисобу китобҳое, ки бо лоиҳаи иншоотҳои зеризаминии автомобилӣ ва нақлиёти алоқаманд аст, тақозо менамояд.

Ба мақсади таъмини бехатарии пиёдагардҳо аксаран зарурати ҷойгир кунондани нақбҳои нақлиётӣ ва автомобилӣ дар сатҳи мухталиф ба миён меояд, ки ин ҳолат худӣ раванди сотмониро мураккаб мегардонад.

Ҳалли ҷунин масъалаҳо бино намудани гузаргоҳҳои зеризаминиро барои пиёгардон имконпазир мегардонад. Аммо ҷунин иншоотҳо камбудии худро доранд. Камбудии гузаргоҳҳои зеризаминӣ барои пиёгардон ё нақбҳо нархи гарони иншоот ба шумор меравад. Самаранокии баланду коҳиш ёфтани қимати гузаргоҳҳои зеризаминӣ барои пиёгардон, хусусан дар ноҳияҳои сейсмикӣ масъалаи муҳим маҳсуб мемӯбад. Барои ҳалли масъалаи гузашташуда роҳи такмил додани конструкцияи равоқдор ва усули ҳисоб кардани пластаҳои болопӯш пешниҳод мегардад, ки барои кам кардани ғафсии бетон шароит фароҳам меорад. Кам кардани ғафсии бетон тавассути пластаҳои равоқдори болопӯш коҳиш додани таъсири инерсионии сейсмикӣ ва то 30% боло бурдани устувории динамикии онҳо ба ҳисоб меравад.

Афзалияту камбудии конструкцияҳои мавҷуда ва тавсияшудаи гузаргоҳҳои зеризаминиро барои пиёгардон нишон додан мумкин аст.

Ҷиҳатҳои мусбӣ истифодаи болопӯшҳои болорӣ оҳану бетони мавҷуда:

1. Вобаста аз дарозии равоқ (3, 6, 12 м). Пластаҳои ҳамвор, қирадор ва тамғавӣ мавҷуд аст. Технологияи содаи корҳои истеҳсоли доранд.

2. Рехтани хок дар намнокии муътадил тавассути техникаи шибба карда мешавад.

Камбудӣ:

1. Садарсадии зиёди арматура ва вазни зиёди худро дорад, ки қобилияти афзудани таъсири зилзилаҳо дорад, зеро конструкция аз вазни иншоот вобастагӣ дорад.

2. Аксаран обҳои зеризаминӣ ба дохили иншоот роҳ меёбанд, рафтубо обҳои зеризаминӣ агрессивӣ бошанд, зарар дидани иншоот имконпазир аст.

3. Ҳангоми ҳаракати таъсири нақлиёти беруна болорҳо ба лаппиши амудии иловагӣ дучор мешаванд, ки бо шавшуви иловагӣ зоҳир мешавад ва ба одамоне намефарад. Ҳангоми заминларза бошад, басомади амплитудаи лаппиш якбора меафзояд ва метаввонад сабаби фурӯ рехтани тамоми иншоот гардад.

4. Асосан ба иншоот таҳмили амудӣ таъсир мерасонад, аз ин рӯ навъи мувофиқи пойдевор талаб карда мешавад. Фишори ғаёли хок бошад, таҳмили уфуқӣ меҷаҳад, ки боиси деформатсияи қатшудаи танбадеворҳо ва фишори иловагӣ ба пластаҳои болопӯш гашта, ҳам шудани пластаҳо зиёд мекунад.

Конструкцияҳои тавсиявии гузаргоҳҳои зеризаминӣ бо унсурҳои аз қисмҳои ҷудоғона таркибёфтаи равоқӣ:

а) Камбудӣ:

1. Ба кор бурдани конструкцияҳои маҳсус қолаби бетонрезӣ бо дарназардошти тавсияҳо.

2. Гиреҳҳои нисбатан мураккаби пайваस्तшавӣ миёни пластаҳои болопӯш, деворҳои паҳлуӣ ва фарши гузаргоҳ барои пиёдагардҳо.

б) Мусбат:

1. Варианти пайвастшаванда сифати баланди унсурхоеро медахад, ки дар заводҳои КОБ сохта мешавад.

2. Кӯтоҳ шудани муҳлати сохтмон.

3. Тамоми унсурҳо ба фишорхӯрӣ қор мекунанд, ки ба 20-25% бетон ва 15-20% арматура сарфа мешавад.

4. Тазйикҳои арзии гирехҳои пайвастшавандаи болопӯшҳо, деворҳои паҳлӯӣ ва фаршҳо, ки пешниҳод мегарданд, бо сабаби самти муқобил доштани дутарафа қисман бартараф мешаванд ва дар маҷмӯъ эътимоднокии иншоот боло рафта, муқовиматаш ба қувваи зилзила меафзояд.

5. Фишори табиӣ ҳок барои пӯшондани конструкция аз ҳисоби фишори амудии ҳок ба таркиби уфуқӣ кам мешавад ва мувофиқи нишебии болопӯши равоқ меафзояд, ки барои 0,3 мм кам кардани қабати хокрезиро имконпазир мегардонад, ки аз рӯи кам кардани қабати хокрезӣ сарфа мешавад.

6. Обҳои зеризаминӣ дар фарш ба дарунигузаргоҳ намебарояд.

7. Гузаргоҳи зеризаминӣ ва лоиҳаи онро дар хиёбони Гафурови ш. Душанбе баррасӣ менамоем. Андозаи он дар равшанӣ 7м x 3.1м аст. Мувофиқи ҳисоб плитаҳои болопӯши ғафсиашон 0,5м ва девори 0,4м ҳосил шуд, ки кафолати беҳатарии одамон пурра таъмин мешавад. Ҳангоми лоиҳакашӣ дараҷаи сейсмикии ноҳия бо саддарсадии арматурбандӣ, фишори ғаёли ҳок низ ҳангоми арматурбандии деворҳои паҳлӯӣ ба назар гирифта шудааст, аммо фишори ғаёли зилзилагии иловагии ба назар гирифта нашудааст. Илова бар ин иншоот вазни зиёди худро дорад, ки дар ин ҳолат ба таври мутаносиб қувваҳои зилзилагии инерсионӣ меафзояд.

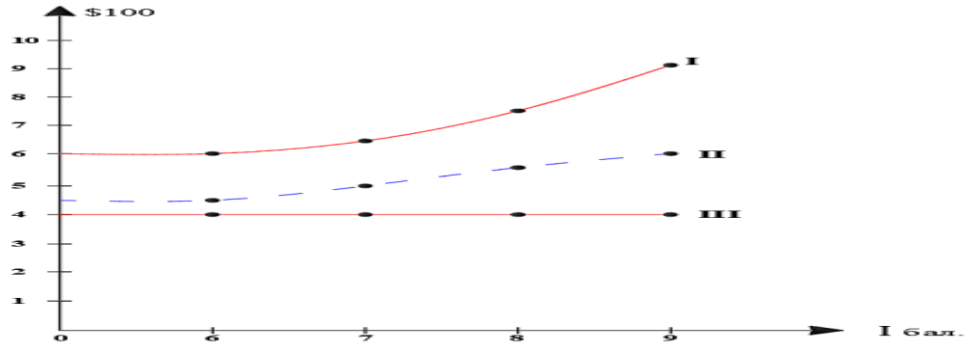
Агар ин лоиҳаро бо гузаргоҳ барои пиёдагардоне, ки дар Мексика, Италия, Туркия, Хитой ва дигар мамлакатҳо хароб шуданд, муқоиса намоем фарқи ҷиддие ба назар намерасад, ки баррасии ҷиддии лоиҳаро тақозо намояд [1,5,6,7]. Эҳтимол хоки он иншоотҳо нисбатан султар ё дараҷаи оби зеризаминӣ зиёдтар будааст ва ё сифати сохтмон ба қарори лоиҳа мувофиқат намекард. Ҷавоби саволи мазкурро як силсила амсилаҳои иловагӣ ва таҷрибаҳои табиӣ дода метавонанд.

Ҷадвали 1

Номи иншоот	Бар (b)	Баландӣ (H)	Дарозӣ (L)	Арзиши иншоот ба 1 м. тӯлонӣ	Арзиши умумии иншоот
Гузаргоҳи зеризаминӣ барои пиёдагардҳо дар маҳ. 82 ба истифода дода шуда (гузаргоҳи зеризаминӣ) (соли 2018)					
1	7	3	60	850	355200
2	7	3	60	830	350800
3	7	3	80	925	516700
4	7	3	80	920	515200
Гузаргоҳҳои зеризаминӣ барои пиёдагардҳо дар кӯчаи Неймат Қарабаев (бозори Саховат) сохта шуда (соли 2012)					
1	12	3	60	625	450600

Арзиши гузаргоҳҳои мавҷуда ва тавсияшуда барои пиёдагардҳо ва дараҷаи ба ҳисобгирии қувваи зилзила дар конструкцияҳои ин иншоотҳо.

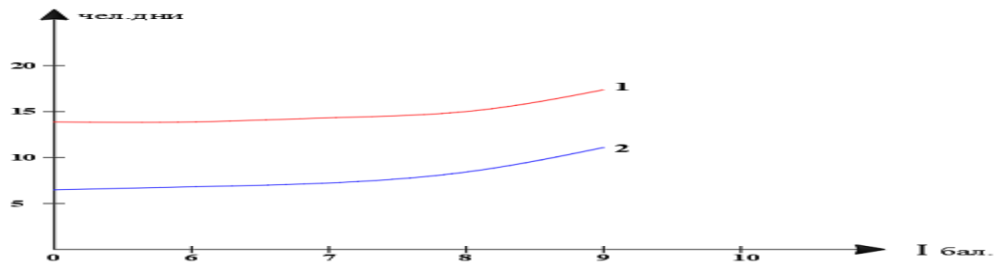
Барои аёни ва муқоисаи вариантҳо бо дарназардошти таъсири қувваи зилзила дар конструкцияҳо ва бе ҳисоби чунин қувваҳо дар ҳаҷми арзиши миёнаи чунини иншоотҳо ба як метри тӯлонӣ меорем.

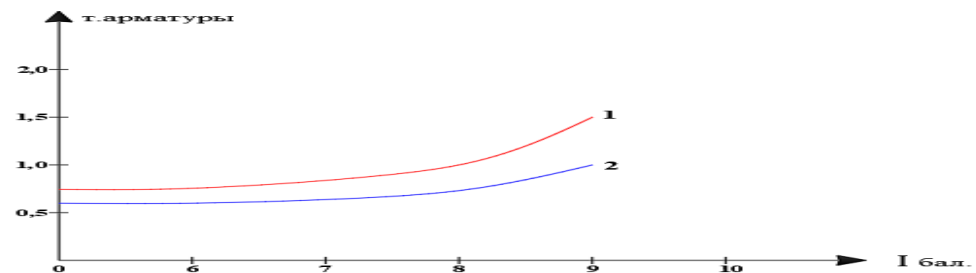
Расми 1. Арзиши иншоот ба як метри тӯлонӣ.

- I – Конструкцияи болорӣ;
- II – Конструкцияи равоқдор;
- III – бе дарназардошти иқтидори зилзила.

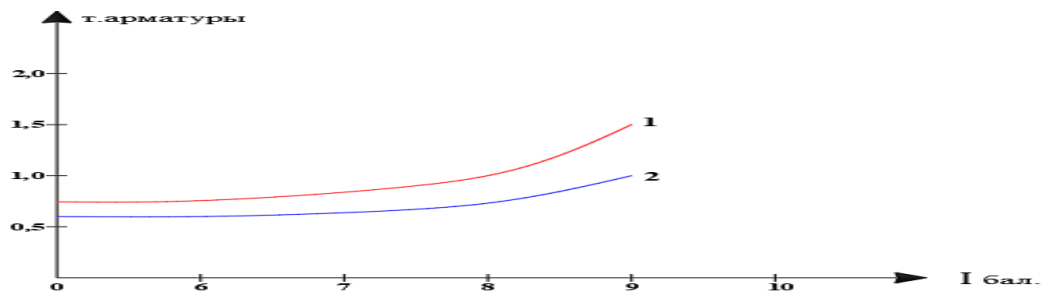
а)

б)

в)

Расми 2. (а,б,в). Нишондиҳандаҳои техникӣ-иқтисодии хароҷоти мавод ба як метри тӯлонӣ гузаргоҳи зеризаминӣ.

- 1 – Конструкцияи болорӣ
 - 2 – Конструкцияи равоқдор
- Хулоса

Ҳангоми варианти аз қисмҳои ҷудоғона таркибёфтаи иншооти муҳандисӣ талаботи экологӣ, сарфаи маводи сохтмонӣ ва ҳангоми иҷрои технологияи сохтмонӣ бошад, ҳароҷоти минималии об нисбатан пурра иҷро мегардад.

АДАБИЁТ

1. Абдужабаров А.Х. Расчет и конструктивные решения сейсмостойкости подземных пешеходных переходов и подземных коммуникаций [Текст] / А.Х. Абдужабаров, Н.М. Хасанов, А.О. Якубов // Вестник, КГУСТА №3(57). - г. Бишкек, 2017. - С.127-131.
2. Раҳмон, Э. Выступление на торжественном собрании посвященной 6-й годовщине Независимости Республики, 8 сентября 1997 года / Э. Раҳмон // Народная газета. - 1997. - 17 сентября.
3. Хасанов Н.М. Снижение отрицательных воздействий на подземные пешеходные переходы от транспортной и сейсмической нагрузки [Текст] / Н.М. Хасанов, А.О. Якубов // Вестник, ТТУ 2/42 - Душанбе: ТТУ, 2018. - С.114-117.
4. Хасанов Н.М. Theoretical and experimental studies of seismic resistance of underground passages [Текст] / Н.М. Хасанов, А.О. Якубов // «Scopus» ICCATS 2018. IOPConf. Series: Materials Science and Engineering 451 (2018) 012112.
5. Хасанов Н.М. Основы экологической безопасности при освоении подземного пространство города [Текст] / Н.М. Хасанов, А.Ч. Ятимов, А.Р. Рузиев // Материалы IV МНПК «Перспективы развития науки и образования в XXIв» - Душанбе: ТТУ, 2010. –С. 101-107.
6. Абдужабаров А.Х. Конструкции подземных и надземных пешеходных переходов в сейсмических районах [Текст] / А.Х. Абдужабаров, А.О. Якубов, А.М. Алимардонов // МНПК по сейсмостойкому строительству. г.Бишкек- Иссык-Куль, Кыргызская Республика. 24-30 июня, 2018 г. С.16-20.
7. Абдужабаров А.Х. Воздействие наземного транспорта на подземные пешеходные переходы и тоннели мелкого заложения [Текст] / А.Х. Абдужабаров, Н.М. Хасанов, А.О. Якубов // Вестник, ТТУ 2/42 - Душанбе: ТТУ. - 2018.
8. Гафурова Г.А. Первые шаги республики Таджикистан на пути к выходу из транспортного тупика. Ученые записи, №1(46). - 2016г.
9. Дадабаева, З.А. Особенности развития транспорта в Республике Таджикистан / З.А. Дадабаева. Транспорт и связь в новых независимых государствах: особенности и факторы развития. - М.: ИРАН, 2013. - 476 с.

УДК 330;061.2/3

Холов Р.Ш., Мирзоев С.С.

ТАҲЛИЛИ ОМИЛИИ САТҲИ МОНЕТИЗАТСИЯИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

Монетизатсияи иқтисодиёт ин ҳолати мураккаби иқтисодист, ки хусусияти таъмини раванди истеҳсолот ва муомилотро ба маҷмӯи воситаҳои пулӣ, ки барои татбиқи ҳисоббаробаркунӣ, ташаккули таносубҳо дар доираи маблағгузорӣ ва истеъмолот, рушди баҳши молиявӣ, бозори амалкунандаи пул, инчунин дар маҷмӯъ, низоми молиявии давлат мебошад. Мақолаи мазкур ба таҳлили таъсири унсурҳои пулӣ (ба монандӣ М0, М2, М4) ба

сатҳ ва динамикаи нишондиҳандаҳои ташаккулдиҳандаи монетизатсияи иқтисодиёти миллӣ бахшида шудааст. Дар натиҷаи таҳқиқот муайян карда шуд, ки ҳар як унсури пулӣ ҳангоми муқоисанамой бо ММД мазмун ва моҳияти худро дорад. Бояд қайд намуд, ки унсурҳои пулӣ омилҳои асосии таъсирирасон дар сатҳ ва динамикаи монетаризатсия, сатҳи таваррум, инчунин рушди иқтисодиёт ва низоми бонкӣ баҳисоб меравад. Дар баробари ин арзёбии сатҳи бо пул таъмин будани иқтисодиёт, истифода аз унсурҳои ҷудоғонаи пулӣ, ҳамчун дурнамо ба устувории рушди иқтисодиёт ва идоракунии самаранок дар низоми бонкӣ оварда мерасонад.

Калидвожаҳо: омил, монетизатсия, монетаризатсия, пули миллӣ, асъори хоричӣ, унсурҳои пулӣ, ҳаҷми пул, пулҳои нақд, ММД.

Холов Р.Ш., Мирзоев С.С.

ФАКТОРНЫЙ АНАЛИЗ УРОВНЯ МОНЕТИЗАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Монетизация экономики - это сложное экономическое явление, которое характеризуется процессом производства и обращения денежных средств, для осуществления расчетов, формирования соотношений финансирования и потребления, развития финансового сектора, финансового рынка, а также финансовой системы государство в целом. Данная статья посвящена анализу влияния денежных агрегатов (таких как M0, M2, M4) на уровень и динамику показателей, формирующих монетизацию национальной экономики. Исследование показало, что каждый денежный агрегат имеет собственное значение по сравнению с ВВП. Следует отметить, что денежные агрегаты являются основными факторами, влияющими на уровень и динамику монетизации, уровень инфляции, а также на развитие экономики и банковской системы. В то же время, оценивая уровень обеспечения денег в экономики, использование определенных денежных агрегатов в качестве перспективы приводит к устойчивости экономического развития и эффективному управлению в банковской системе.

Ключевые слова: фактор, монетизация, монетаризация, национальная валюта, иностранная валюта, денежные агрегаты, количество денег, наличные деньги, ВВП.

Kholov R.Sh., Mirzoev S.S.

FACTOR ANALYSIS MONETIZATION LEVEL OF THE NATIONAL ECONOMY

Monetization of the economy is a difficult economic situation, which is characterized by the process of production and circulation of money, for making settlements, forming the ratio of financing and consumption, developing the financial sector, financial market, and the financial system of the state as a whole. This article is devoted to the analysis of the influence of monetary aggregates (such as M0, M2, M4) on the level and dynamics of indicators that form the monetization of the national economy. The study showed that each monetary aggregate has its own value compared to GDP. It should be noted that monetary aggregates are the main factors influencing the level and dynamics of monetization, the rate of inflation, as well as the development of the economy and the banking system. At the same time, when assessing the level of money supply in the economy, the use of certain monetary aggregates as a prospect leads to the sustainability of economic development and effective management in the banking system.

Key words: factor, monetization, monetarization, national currency, foreign currency, monetary aggregates, amount of money, cash, GDP.

Мавриди зикр аст, ки яке аз механизмҳои танзими таъсиррасонӣ ба ҳаҷми маҷмӯи пул дар муомилот, инчунин ташаккули талабот ва таклифот дар бозори воситаҳои пулӣ, раванди монетизатсиякунонии иқтисодиёт мебошад. Ба ақидаи олимони соҳаи иқтисодиёт [12], монетизатсия – муҳимтарин хусусияти объективии низоми иқтисодӣ буда, таъминоти пурраро ба дороиҳо ва қобилияти иҷрои вазифаҳоро ба монанди, воситаҳои муомилот, пардохтпазирии эътимоднокии сифати молҳоро ифода менамояд. Вобаста ба ин монетизатсияи иқтисодиёт ин ҳолати мураккаби иқтисодист, ки хусусияти таъмини раванди истехсолот ва муомилотро ба маҷмуи воситаҳои пулӣ, ки барои татбиқи ҳисоббаробаркунӣ, ташаккули таносубҳо дар доираи маблағгузорӣ ва истеъмолот, рушди баҳши молиявӣ, бозори амалкунандаи пул, ва дар маҷмӯъ, низоми молиявии давлат мебошад. Омили асосии ташаккулдиҳандаи динамикаи раванди монетизатсиякунонии иқтисодиёт тағйирёбии талабот ва таклифоти пул, муносибат бо динамикаи ҳаҷми ММД, дар баробари ин рушди соҳаи молия, хусусият ва шидатнокии муомилоти пулӣ, ҳамзамон боварии субъектҳои иқтисодӣ ба пули милли мебошад. Дар солҳои охир масъалаи мазкур аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо воситаи маблағгузорӣ ва дигар намуди чорабиниҳо, мувофиқи дастуру супоришҳои Президенти кишвар роҳандозӣ мегарданд. Мувофиқа ба ин аз ҷониби олимони мутахассисони соҳаи иқтисодиёт таҳқиқотҳои ҷузъӣ, ҳамчун масъалаи мубрами давра дар ин самт роҳандозигардида маҳсуб меёбад. Дар адабиёти иқтисодӣ монетизатсияро ҳамчун интишори пул барои муомилоти мол [1. саҳ. 52], раванди бо пул таъмин кардани иқтисодиёт, барои пардохт ва ҳисоббаробаркунӣ [5. саҳ. 128], сатҳи таъмин кардани субъектҳои хоҷагидорӣ бо воситаҳои пулӣ [8. саҳ. 56-58], ҳамзамон нишондиҳандаи макроиқтисодии тавсифдиҳандаи сатҳи таъминнокии иқтисодиёт бо пулро меноманд [6. саҳ. 2]. Бевосита фикру андешаҳо дар масъалаи мазкур зиёданд, дар баробари ин масъалаи дигар сатҳи таъминнокии пул дар иқтисодиёт бо кадом унсури пулӣ баҳо дода шавад, ба миён меояд. Қобили қабул аст, ки барои арзёбии сатҳи монетизатсияи иқтисодиёт ду нишондиҳандаи калидӣ мавҷуд аст; унсури пулӣ ва ММД. Дар ин маврид, агар мо унсри пулии М2-ро истифода намоем, сатҳи таъминнокии иқтисодиёт бо пули миллиро ба даст меоварем. Дар баробари ин, мо унсури пулии М4-ро истифода намуда, бевосита сатҳи бо пул таъмин будани иқтисодиётро пурра бо пули милли ва асҳори хориҷӣ муайян менамоем. Барои дарки фарқиати мафҳумҳои монетизатсия ва монетаризатсия бошад нуқтаи назари худро чунин ифода менамоем; монетаризатсия (андозагири бо пули милли (сомонӣ)) ва монетизатсия (бо пули милли ва асҳори хориҷӣ (доллар)) фаҳмида мешавад. Вобаста ба ин асоси модели монетизатсияи иқтисодиёт аз мувозинати мубодилаи пешниҳод кардаи Фишер ташаккул меёбад, ки аз омилҳои зиёди таъсиррасон мутобиқ ба қонуният ва раванд вобаста мебошад. Мутобиқ ба тавсияи назарияи классикӣ бояд баҳои таъмини бехатарии афзоиши пул мувофиқ ба талабот дода шавад, ки сатҳи нархҳо бетағйир ва ММД афзоиш ёфта, таваррум низ тибқи меъёр чараён гирифта, баробарии зерин ҷой дошта бошад [9. саҳ. 50]:

$$MV=PQ; \quad (1)$$

Тибқи консепсияи монетаристӣ (асосгузаш олимони шинохтаи иқтисодиёт М.Фридмен) риоя нагардидани мувозинати тарафҳои чап ва ё ростӣ баробарии мубодила ($MV > PQ$) ба афзудани нархҳо ва таваррум оварда мерасонад. Аз баробарии мубодилавии пешниҳод намудаи И. Фишер бармеояд, ки тарафи чапи он (MV) гардиши пул ва тарафи ростии баробарӣ (PQ) ҳаҷми ММД-ро дар сатҳи макроиқтисод дар бар гирифтааст. Вобаста ба ин таҳлили раванди монетизатсияи иқтисодиёт, ки бештар аҳамияти амалиро дар рушди иқтисодиёти милли дар бар гирифтааст, зарур ҳисобида шуда, бодарназардошти маҷмӯи нишондиҳандаҳои оморию бонкӣ, таҳлил намудани онро бо маврид меҳисобем. Ин имкон медиҳад, ки аз як ҷиҳат ба таври умумӣ сатҳи таъминнокии иқтисодиёт бо пули милли (сомонӣ) баҳо дода шуда, аз ҷиҳати дигар тағйирёбии сатҳи умумии монетизатсияи

иктисодиёт (пули миллий ва асъори хоричӣ) аз ҳисоби дигар омилҳои боҳам алоқамандва ба якдигар таъсиррасонанда, муайян карда шаванд.

Сатҳи монетаризатсияи иқтисодиёти миллий аз ду омилҳои асосӣ иборат мебошад.

1. Ҳиссаи пулҳои нақд дар ҳаҷми ММД;
2. Ҳиссаи унсури пулии М2 дар ММД.

Агар дар шакли модели омори иқтисодӣ таҷассум намоем, чунин шаклро соҳиб мегардад: [7. саҳ.190-193.]

$$\frac{M_2}{\text{ММД}_H} = \frac{M_2}{M_0} \times \frac{M_0}{\text{ММД}_H} \quad (2).$$

Сатҳи таъминнокии иқтисодиёти миллиро бо сомонӣ истифода аз модели мазкур дар солҳои 2013 ва 2019 арзёбӣ менамоем:

Ҷадвали 1. Динамикаи нишондиҳандаҳои модели сатҳи монетаризатсия барои солҳои 2013-2019.

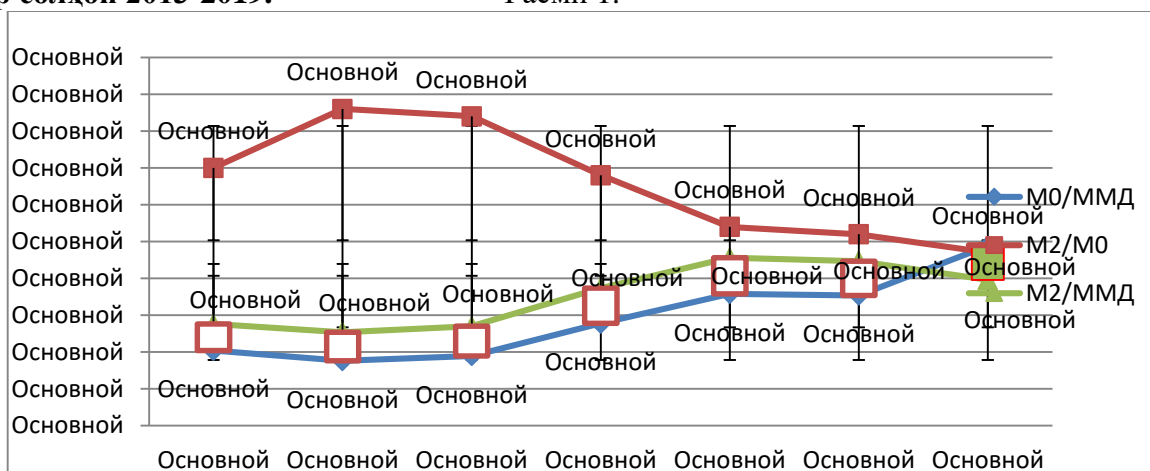
Нишондиҳандаҳо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Тағйирёби и соли 2019 нисбати соли 2013(+ -)
ММД бо нархҳои амалӣ мутобики солҳо (млн. сом.)	40524,5	45605,2	48401,6	54471,1	61093,6	68844,0	7735 4	1,9 мар.
Унсури пул М2(млн. сом.)	5626	5826	6535	10238	13982	15382	1893 7	3,3 мар.
Унсури пул М0 (млн.сом.)	4144	4054	4591	7588	10950	12190	1533 2	3,6 мар.
Сатҳи монетаризатсия (М2)	13,8	12,7	13,5	18,7	22,8	22,34	24,4	10,6- б.ф.
М0 /ММД	10,2	8,8	9,48	13,9	17,92	17,7	19,8	9,6 б.ф.
М2/ М0	135	143	142	134	127	126	123,5	-11,5 б.ф.
Бозафзоиши сатҳи монетаризатсия (М2)	-	-1,1	0,8	5,2	4,1	0,46	2,1	-

Сарчашма: ҷадвал дар асоси маълумотҳои «Бюлетени омори бонкӣ» апрел 2019 (285), декабр (293) ва «Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ҳисоб карда шудааст. [2,3,4,10. саҳ.18,19,15,14.].

Аз маълумоти ҷадвал бармеояд, ки ММД, ҳамчун нишондиҳандаи калидӣ давра ба давра рӯй ба афзоиш дошта, соли 2019 нисбати соли 2013 суръати бозафзоиши он қариб як баробар буда, афзоиши мутлақ он бошад, ба 38829,5 млн. сомонӣ рост меояд. Аз ҷиҳати дигар бояд қайд намуд, ки афзоиши нишондиҳандаи мазкур муътадил ва мувофиқ ба ақидаҳои назариявии олимони классикии иқтисодиёт аст. Унсури пулии М2, низ афзоиш ёфта, соли 2019 нисбати 2013 суръати афзоиши он аз ду баробар зиёд ва дар шакли мутлақ ба афзоиши 9706 млн. сомонӣ дар солҳои қайдгашта баробар шудааст. Агар ба сатҳи монетаризатсия (муқоиса бо пули миллий (унсури пулии М2)) назар намоем, бевосита соли 2014 ва 2015 рӯй ба коҳиш ёбӣ ниҳодааст. Сабаби асосиро мо дар талаботи мардум ба пулҳои нақд мебинем, ки худи ҳамин солҳо низ дар давраи ҳасос пандемия нисбатан зиёд ба назар мерасад.

Чадвали таҳлилшударо дар шакли диаграмма нишон медиҳем, ки намуди зеринро мегирад:

Динамикаи нишондиҳандаҳои модели омори-иқтисодии сатҳи монетизатсия дар солҳои 2013-2019. Расми 1.

Сарчашма: Расм дар доираи маълумотҳои чадвали 1 таҳия ва тартиб дода шудааст.

Аз расми овардашуда, бармеояд, ки қиёсазирии унсури М2 нисбати М0 дар соли 2015 ва 2016 баланд буда, дар соли 2019 19,8%-ро ташкил медиҳад. Мувофиқ ба рақамҳои таҳлилгашта бояд қайд намуд, ки талаботи мизочон аз тарафи бонкҳо пурра таъмин карда нашуда, ва ҳиссаи пулҳои нақд дар ҳаҷми ММД қариб як маротиба нисбати соли 2013 афзоиш ёфтааст. Сатҳи бо пули миллий, яъне сомони таъмин кардани иқтисодиёт низ дар соли 2019 нисбати соли 2018 2,1 фоиз зиёд гаштааст. Ба ақидаи мо зери таҳдиди эпидемия (COVID-19) талабот дар соли 2019 бо пули нақд зиёд гаштааст.

Акнун арзёбии омориро бо унсури М4 нисбати ММД назар менамоем, ки имконияти баҳодихиро бо таври умумӣ ба сатҳи таъминнокии иқтисодиёти миллий ба пул, аз тарафи дигар тағйирёбии сатҳи умумии монетизатсияи иқтисодиёти миллиро аз ҳисоби ташаккули се омилҳои калидии боҳам пайваस्त ва ба якдигар таъсиррасон дар бар мегирад.

Се омилҳои калидӣ, ки ба ташаккули раванди монетизатсияи иқтисодиёти миллий сабаб гаштаанд, инҳо мебошанд:

- коэффитсиенти сатҳи самаранок истифодабарии ҳаҷми пул барои додани қарз ба иқтисодиёт;
- коэффитсиенти сатҳи мувозинатии пойгоҳи захираҳои бонкӣ;
- коэффитсиенти сатҳи моилнокии субъектҳои хоҷагӣ ба пасандоз.

Бо мақсади андозагирии таъсиррасонии омилҳои зикргардида, модели иқтисодӣ-омории сатҳи монетизатсияи иқтисодиёти миллий ба таври зерин пешниҳод карда мешавад: [7. сах.190-193.]

$$\frac{M4}{MMД} = \frac{M4}{K} \times \frac{K}{A} \times \frac{A}{MMД} \times 100,$$

$$\text{ё } K_M = K_C * K_{II} * K_B$$

дар ин ҷо:

ММД-Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ;

М4-Нишондиҳандаи васеи ҳаҷми пул (М4);

К-бақияи қарзҳои додашуда;

А-ҳаҷми умумии пасандозҳои бонкӣ ва ташкилотҳои қарзӣ;

K_M -коэффитсиенти сатҳи монетизатсияи иқтисодиёти миллий, ки ҳамчун таносуби М4 нисбат ба ММД ҳисоб карда мешавад;

K_c -коэффитсиенти сатҳи самаранок истифодабарии ҳаҷми пул барои пешниҳоди қарз ба иқтисодиёт, ки ҳамчун таносуби М4 ба Қ ҳисоб карда мешавад;

K_n -коэффитсиенти сатҳи мувозинатии пойгоҳи захираҳои бонкӣ, ҳамчун таносуби Қ (бақияи қарз) ба А (амонатҳои бонкӣ) ҳисоб карда мешавад;

K_6 -коэффитсиенти сатҳи моилнокии субъектҳои хоҷагӣ ба пасандоз ҳамчун таносуби А ба ММД ҳисоб карда мешавад.

Ҷадвали 2. Динамикаи ташаккулёбии нишондиҳандаҳо ва таъсиррасонии омилҳои сатҳи монетизатсия ба иқтисодиёти милли дар солҳои 2015-2019.

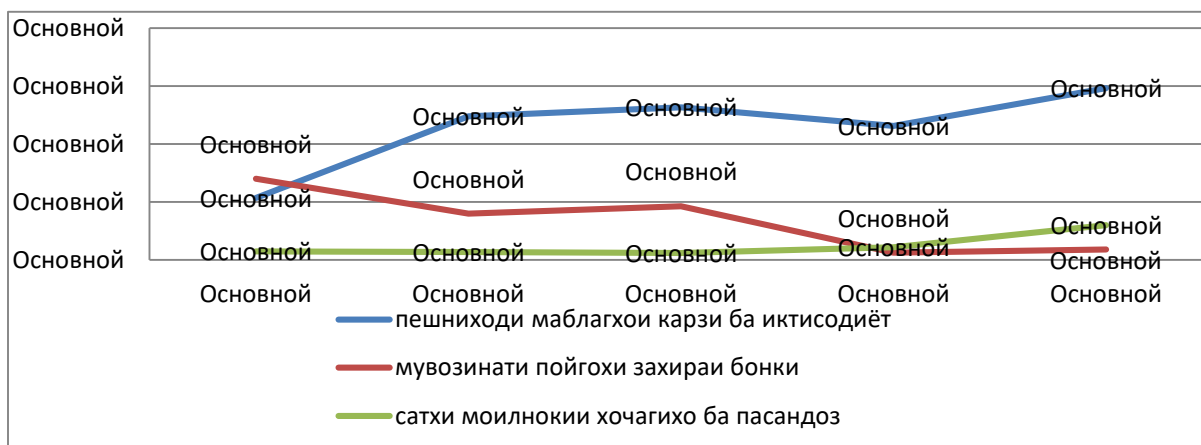
Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	Тағйирёбии соли 2019 нисбати 2015
ММД, млрд. сомонӣ.	48401,6	54471,1	61093,6	68 844	77 354	1,6 маротиб
Унсури пулӣ М4, млрд. сомонӣ.	10790	14788	18018	18 945	22 155	2 маротиб
Бақияи қарзҳо, млрд. сомонӣ.	10058,1	5965,1	6842,6	8 179, 0	7 467,7	0,74
Ҳаҷми ҷалби амонатҳо, млрд. сомонӣ.	117 188	121 121	137 567	150 793	124020	1,06
Сатҳи монетизатсия бо %	22,293	27,148	29,493	27,52	28,641	6,4 б.ф.
М4/Қ	1,0727	2,4791	2,6332	2,3163	2,9667	1,89 б.ф.
Қ/П	1,4029	0,7979	0,9278	0,1256	0,1786	-1,23 б.ф.
П/ММД	0,1481	0,1372	0,1207	0,2190	0,6032	0,14 б.ф.
Бозафзоиши сатҳи монетизатсия ҳамагӣ, %.	-	4,855	2,344	-1,972	1,123	-

Сарчашма: ҷадвал дар асоси маълумотҳои «Бюлетени омили бонкӣ» апрел 2019 (285), декабр (293) саҳ.19 ҳисоб карда шудааст [2,3,4,10. саҳ.18,19,15,14.].

Аз маълумоти ҷадвал ба хулосае омадан мумкин аст, ки ҳолати бухронӣ ба хусус таҳдиди эпидемия (COVID-19) дар солҳои охир дар низоми бонкӣ аз ҳисоби пули милли ва асбори хоричӣ ба иқтисодиёти кишвар, хусусан ба ҳуди низоми бонкӣ таъсири манфӣ расонида бинобар сабаби бемасъулияти мизочон, боиси афзоиши миқдори қарзҳои бонкии баргардониданашуда гардидааст.

Пеш аз он, ки ба арзёбии таъсиррасонии ҳар як омил ба сатҳи монетизатсияи иқтисодиёти милли шурӯъ намоем, зарур аст, ки усули ҳисобкунии ҳар яке аз ин нишондиҳандаҳоро дар алоҳидагӣ бо маълумоти мухтасар пешниҳод намоем.

Тавре, ки дар боло қайд намудем, омили якуме, ки ба коэффитсиенти сатҳи монетизатсияи иқтисодиёти милли таъсир мерасонад, ин коэффитсиенти сатҳи самаранок истифода бурдани ҳаҷми васеи пул барои додани маблағҳои қарзӣ ба иқтисодиёт буда, аз тарафи бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ амалӣ карда мешавад. Омили мазкур ба воситаи нишондиҳандаи нисбӣ-ҳамчун таносуби унсури нишондиҳандаи васеи ҳаҷми пул (М4) ба ҳаҷми бақияи қарзҳои додани бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ (Қ), яъне М4/Қ ҳисоб карда мешавад, ки амали мазкурро дар расми 2 пешниҳод менамоем.

Сарчашма: Расм дар асоси ҷадвали 2 таҳия ватартиб дода шудааст.

Расми 2. Динамикаи коэффитсиенти сатҳи самаранок истифода бурдани ҳаҷми пул барои додани маблағҳои қарзӣ ба иқтисодиёти миллӣ, сатҳи мувозинатии пойгоҳи захираи бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ, сатҳи моилнокии субъектҳои хочағӣ ба пасандоз дар солҳои 2015-2019.

Дар асоси маълумотҳои расми 2 дар солҳои 2015-2019 коэффитсиенти сатҳи самаранок истифода бурдани ҳаҷми пул барои додани маблағҳои қарзӣ ба соҳаҳои иқтисодиёт тамоили афзоиш дошта, суръати афзоиши он дар ин давра ба 2,9 Ҷ баробар гардидааст. Қайд намудан зарур аст, ки зиёдшавии ин нишондиҳанда барои додани маблағҳои қарзӣ ба иқтисодиёт дар натиҷаи тағйирёбии ду унсур таркибии зерин: нишондиҳандаи васеи ҳаҷми пул (М4) ва ҳаҷми қарзҳои додасудаи ташкилотҳои қарзӣ ба миён омадааст.

Дар давоми солҳои 2015-2019 суръати афзоиши нишондиҳандаи васеи ҳаҷми пул нисбати ММД ба ҳисоби миёна 28,6 Ҷ дар сол ташкил додааст.

Ҳамин тавр, дар давоми солҳои 2015-2019 аз як тараф бемайлон афзоиши ёфтани нишондиҳандаи васеи ҳаҷми пул ва аз тарафи дигар коҳишёбии ҳаҷми қарздиҳии ташкилотҳои қарзӣ боиси афзоиши тамоили коэффитсиенти сатҳи самаранок истифодабарии ҳаҷми пул барои додани қарз ба иқтисодиёти миллӣ гардидаанд.

Вобаста ба ҳолати мазкур, зарурият ба миён меояд, ки дар ҳамвобастагии омили яқум (М4/К) таносуби байни бақияи қарзҳо (К) ва пасандозҳо (П) таҳлил намоем. Таносуби мазкур, ҳамчун омили дуҷум - коэффитсиенти сатҳи мувозинатии пойгоҳи захираҳои бонкӣ ном дошта, дараҷаи таъминнокии онҳо бо сарчашмаҳои дохилӣ нишон медиҳад. Тавре, ки аз маълумотҳои расми 2 бармеояд, дар давраи солҳои 2015-2019 таносуби байни бақияи қарзҳо ва пасандозҳо тамоили пастравиро дошта, суръати миёнасолонаи камшавии коэффитсиенти мазкур -17,68 Ҷ ташкил додааст. Ба коҳишёбии коэффитсиенти мазкур, аз як тараф коҳишёбии унсур бақияи қарзҳо ва аз тарафи дигар зиёдшавии ҳаҷми умумии пасандозҳо сабаб гардидааст. Дар коэффитсиенти мазкур, тавре қайд намудем, маблағи умумии пасандозҳо тамоили афзоиширо дорад.

Ниҳоят, омили сеюме, ки ба коэффитсиенти сатҳи монетизатсияи иқтисодиёти миллӣ таъсир мерасонад, ин таносуби ҳаҷми пасандозҳои ҷалбшуда нисбат ба ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ мебошад. Таносуби мазкур, коэффитсиенти моилнокии субъектҳои хочағӣ ба пасандоз ном гирифта, сатҳи миқдорӣ захираҳои худӣ ва ғайриҳокии бонкдориро дар бозори дохилии пул инъикос менамояд. Инчунин коэффитсиенти мазкур, сатҳи иқтисодии васеъшавии захираҳои пойгоҳиро барои рушди иқтисодиёти миллӣ ва дараҷаи бовариро ба низоми бонкии мамлакат тавсиф менамояд. Дар давоми солҳои 2015-2019 динамикаи таносуби ҳаҷми умумии пасандозҳо ва маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ тамоили зиёдшавиро дошта, ба ҳисоби миёнасолона 0,6 Ҷ дар бар гирифтааст. Чи тавре дар Паёми, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ -Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон қайд гаштааст “Соли 2019 суръати афзоиши воқеии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ 7,5 Ҷ ташкил намуд ва ин нишондиҳанда аз ҳисоби зиёд шудани

ҳачми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба андозаи 13,4 фоиз, маҳсулоти кишоварзӣ 7,1 фоиз, гардиши савдо 8 фоиз ва хизматрасониҳои пулакӣ 1,6 фоиз таъмин карда шуд” [11. с. 3].

Дар натиҷаи гузаронидани таҳқиқот маълум гардид, ки нишондиҳандаҳои омилҳои таъсиррасон ба тағйирёбии нишондиҳандаи сатҳи монетизатсияи иқтисодии милли то андозае характери ноустувориро доранд. Аз ин лиҳоз, тавсифи ноустувории нишондиҳандаҳои омилӣ як қатор мушкилиҳоро дар гузаронидани таҳлили омилӣ ва муқоиса намудани натиҷаҳои таъсиррасонро ба сатҳи монетизатсияи иқтисодии милли ба вучуд оварданд.

Новобаста ба ин, бояд ҳаминро қайд намоем, ки дар соли 2019 назар ба соли 2018 нишондиҳандаи сатҳи монетизатсияи иқтисодии милли ба андозаи 1,1 фоиз афзуд.

Чунин афзоиши коэффитсиенти сатҳи монетизатсияи иқтисодии милли аз ҳисоби таъсиррасонии омили якум: коэффитсиенти сатҳи самаранок истифода бурдани ҳаҷми васеи пул барои пешниҳоди маблағҳои қарзӣ аз тарафи бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ ба андозаи 29,6 фоиз афзуд. Баръакс, омили дуум: коэффитсиенти сатҳи мувозинатии пойгоҳи захираҳои бонкҳо ва ташкилоти қарзӣ ба нишондиҳандаи сатҳи монетизатсияи иқтисодии милли таъсири манфӣ расонид. Яъне, дар зери таъсири омили мазкур коэффитсиенти сатҳи монетизатсияи иқтисодии милли ба андозаи 2,2 фоиз дар соли 2018 ва 0,8 фоиз дар соли 2019 нисбати соли 2017 паст гардид. Таъсири омили сеюм: коэффитсиенти сатҳи моилнокии субъектҳои хоҷагӣ барои гузаштани пасандоз дар бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ низ ба тағйирёбии коэффитсиенти сатҳи монетизатсияи иқтисодии милли мутлақан мисли омили дуум таъсири манфӣ расонид.

Дар соли 2017 коэффитсиенти сатҳи монетизатсияи иқтисодии милли бузургии 29,492 фоизро ташкил дода, назар ба соли 2016 ба андозаи 2,344 банди фоиз зиёд шуд. Чунин афзоиши коэффитсиенти сатҳи монетизатсияи иқтисодии милли аз ҳисоби таъсиррасониҳои омили якум: коэффитсиенти сатҳи самаранок истифода бурдани ҳаҷми васеи пул барои додани маблағҳои қарзӣ аз тарафи ташкилотҳои қарзӣ ба андозаи 1,687 фоиз ва омили дуум: коэффитсиенти сатҳи мувозинатии пойгоҳи захираҳои ташкилоти қарзӣ -4,741 фоиз таъмин карда шуд, вале омили сеюм: коэффитсиенти сатҳи моилнокии субъектҳои хоҷагӣ ба раванди монетизатсияи иқтисодии милли таъсири манфӣ расонида, андозаи миқдории камкунии он ба -4,084% баробар шуд.

Ҳамин тавр, раванди таҳқиқотро доир ба таҳлили ташаккули омилҳои таъсиррасон ба сатҳи монетизатсияи иқтисодии милли бо истифода аз моделҳои омӯри-иқтисодӣ ба субот расонида, натиҷаҳои бадастовардашуда ба таври зерин пешниҳод карда мешавад:

1. Дар давраи солҳои 2013-2019 коэффитсиенти сатҳи монетизатсияи (M4) ва монетаризатсияи (M2) иқтисодии милли тамоюли болоравиро дорад. Ҳисоби коэффитсиенти мазкур нишон дод, ки дар давоми солҳои тадқиқшаванда суръати миёнасолонаи афзоиши нишондиҳандаи васеи ҳаҷми пул (M4) ва (M2) дар муқоиса ба суръати миёнасолонаи афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилии воқеӣ (реалӣ) пешгузар мебошад. Натиҷаи чунин пешгузарӣ мумкин аст ба ҳавасмандгардонии раванди таварум дар мамлакат сабаб гардад.

2. Суръати миёнасолонаи афзоиши нишондиҳанда ва ҳаҷми васеи пул (M4), инчунин боиси афзуншавии ташаккули омили якум: коэффитсиенти сатҳи самаранок истифодабарии ҳаҷми пул барои қарзидиҳӣ ба иқтисодиёт гардид, ки дар натиҷа омили мазкур ба зиёдшавии коэффитсиенти сатҳи монетизатсияи иқтисодии милли таъсири мусбӣ расонид.

3. Таъсиррасонии омили дуум: коэффитсиенти сатҳи мувозинатии пойгоҳи захираҳои бонкӣ ба нишондиҳандаи сатҳи монетизатсияи иқтисодии милли хусусияти ноустуворӣ дорад. Коҳишёбии коэффитсиенти мазкур нисбат ба давраи гузашта ба сатҳи афзоиши монетизатсияи иқтисодии милли таъсири манфӣ ва баръакс расонида, дар ҳолати афзоиши коэффитсиенти мувозинатии пойгоҳи захираҳои бонкӣ нисбат ба давраи гузашта ба афзоиши нишондиҳандаи сатҳи монетизатсияи иқтисодиёт таъсири мусбӣ мерасонад.

Қобили қабул аст, ки сарфи назар аз комёбиҳо дар рушди бахши бонкию молиявӣ дар солҳои 2013-2019, сатҳи монетизатсияи иқтисодиёти миллий нисбат ба кишварҳои пешрафта камтар ба назар менамояд. Бо ақидаи мо барои арзёбии сатҳи монетизатсияи иқтисодиёт интихоби унсри пулӣ вобаста ба мубрамяти мавзӯи таҳқиқшаванда зарур доништа мешавад, ки барои танзими омилҳои таъсиррасон таҳкимбахш бошад. Дар охир, вобаста ба натиҷаҳо, қайд менамоем, ки расидан ба сатҳи баланди монетизатсияи иқтисодиёт фароҳамоварию шароит барои рушди институтҳои молиявӣ, ташкили муҳит барои сармоягузорӣ ва устувории рушди иқтисодиёт, инчунин дар охир сатҳи зиндагии аҳоли мебошад.

АДАБИЁТ

1. Алёшина И. В. Теоретические основы исследования монетизации трансформационной экономики / И. В. Алёшина // Экономика та держава. – 2008. – № 3. – С. 52 – 56.
2. Блютени омори бонкӣ 12 (270) 2017с. саҳ. 18..
3. Блютени омори бонкӣ 7 (276) 2019с. саҳ.19
4. Блютени омори бонкӣ 12 (293) 2019с. саҳ.15-19.
5. Гавриленков Е. Экономический рост и монетизация экономики //Экономика России XXI. век, -2004. -№15. С.128.)
6. Греков И.Е. Об определении монетизации экономики и ее оптимальном уровне. Отдельный оттиск. Работа выполнена в рамках гранта Президента РФ для государственной поддержки молодых российских ученых МК-8101.2006.6. (<http://www.pandia.ru/text/77/203/76226.php>) (дата обращения: 20. 12.2019).
7. Статистика. Под редакцией И.И. Елисеевой. Учебник. Москва 2006. Саҳ.193.
8. Илларионов А.Н., Реальный валютный курс и экономический рост. // «Вопросы экономики», №2 2002 г. саҳ. 236.
9. Кембелл Р. Экономикс. //Кембелл Р., Маконелл, Сетенли Л. Брю учебник 1 москва ИНФРА –М., 2003 -С.50.
10. Омори солонан Чумхурии Тоҷикистон соли 2020 саҳ. 14.
11. Паёми Президенти Чумхурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий -Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ 26.12.2019.
12. Султонов З.С. Направления и механизмы развития инфраструктурного обеспечения предпринимательства в Республике Таджикистан / Султонов З.С., Саидова М.Х., Табарова Д.А.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2019. № 3(28). - С. 43-47.

УДК 336.6

Хоналиев Н., Саидов М.К., Рахматов А.А., Ниязова С.К.

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОБОРОТНЫХ СРЕДСТВ НА ГОРНОРУДНЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Статья посвящена одному из важнейших вопросов, связанных с финансовым состоянием предприятий, обеспеченности и эффективности использования оборотного капитала в ГОК «Анзоб», СП «Апрелевка» рудник Бургунда горных предприятий. В статье рассмотрены некоторые теоретические и аналитические вопросы: состав оборотных средств, их кругооборот, управление оборотными средствами, состав и структура их источников, типы стратегий в области горных предприятий. Показана взаимосвязь между состоянием оборотных средств предприятия и его финансовым состоянием.

Ключевые слова: оборотные средства, оборотные активы, оборотный капитал, инвестиция, фонд, товарно-материальные ценности, нормирование, экономический рост, материально – техническое снабжение.

Хоналиев Н., Саидов М.К., Раҳматов А.А., Ниязова С.К.

САМАРАНОК ИСТИФОДА БУРАДАНИ ФОНДҲОИ ГАРДОН ДАР КОРХОНАҲОИ КЎҲӢ

Мақолаи мазкур ба яке аз масъалаҳои муҳими марбут ба вазъи молиявии корхонаҳо, амният ва самаранокии истифодабарии фондҳои гардон дар корхонаи истихроҷи маъдан ва коркарди ҚММТАКМ "Анзоб", ҚМТКММ "Апрелевка", кони корхонаҳои маъдани Бургундӣ бахшида шудааст. Дар мақола баъзе масъалаҳои назариявӣ ва таҳлили мавзӯ: таркиби фондҳои гардон, гардиши онҳо, идоракунии сармояи гардон, таркиб ва сохтори манбаъҳои онҳо, намудҳои стратегияҳо дар соҳаи корхонаҳои истихроҷи маъдан муҳокима карда мешаванд. Таносуби ҳолати сармояи муомилоти корхона ва ҳолати молиявии он нишон дода шудааст.

Вожаҳои калидӣ: воситаҳои гардон, дороиҳои активи, сармояи гардон, сармоягузорӣ, фонд, арзиши савартҳои моддӣ, меъёр, рушди иқтисодӣ, таъминоти моддию техникаӣ.

Khonaliev N., Saidov M.K., Rakhmatov A.A., Niyazova S.K.

EFFECTIVE USE OF WORKING CAPITAL AT MINING ENTERPRISES

The article is devoted to one of the most important issues related to the financial condition of enterprises, security and efficiency of using working capital in the mining and processing enterprise "Anzob", "Aprelevka", the Burgundian mine of mining enterprises. The article discusses some theoretical and analytical issues of the topic: the composition of working capital, their circulation, management of working capital, the composition and structure of their sources, types of strategies in the field of mining enterprises. The relationship between the state of the company's working capital and its financial condition is shown.

Key words: circulating assets, circulating assets, circulating capital, investment, fund, inventory, rationing, economic growth, material and technical supply.

Переход экономики на преимущественно интенсивный путь развития, достижение высоких конечных результатов при минимальных затратах требуют эффективного использования оборотных средств. Обслуживая кругооборот стоимости в процессе производства и обращения общественного продукта, оборотные средства не только отражают происходящие в нем явления, но и оказывают на их активное воздействие. Размер оборотных средств на горнорудных предприятиях непрерывно растет. В статье приведем данные ГОК «Анзоб», которое на начало 2017 г. нормируемые оборотные средства на предприятии составляло 295,03 млн сомони.

Этот огромный потенциал используется еще недостаточно эффективно. Ориентация горнорудных предприятий на повышение эффективности производства означает, что план должен выполняться не любой ценой, а при условии наиболее экономного, рационального использования выделенных предприятием ресурсов. Между тем основными директивными показателями плана, характеризующими работу горнорудных предприятий, объединений, остаются по-прежнему объемные показатели: валовая (товарная), реализованная, нормативно-чистая продукция, хотя последняя не нашла широкого применения в горнорудной отрасли.

Плановые задания отражают не столько учтенные общественные потребности и средства их удовлетворения, сколько количественный рост производства по сравнению с базисным уровнем, что не способствует эффективному использованию ресурсов, в том числе оборотных средств.

Выполнение плана по объемным стоимостным показателям не может служить критериям эффективного использования ресурсов. Для оборотных средств важнейшим показателем их использования являются оборачиваемость, которая по ГОК «Анзоб» имеет тенденцию к замедлению. Так, оборачиваемость нормируемых оборотных средств на подземном предприятии в 2017 г. составила 71,5 дня при нормативе 60,1 дня. В результате замедления оборачиваемости по этим предприятиям дополнительно вовлечено в оборот 9,5 млн. сомони.

На горно-обогатительном комбинате оборачиваемость нормируемых оборотных средств в 2017 г. по сравнению с 2018 г. также замедлилась в среднем на 13 дней, что вызвало дополнительное вовлечение 20,65 млн. сомони оборотных средств. При этом ускорили оборачиваемость нормируемых оборотных средств предприятия на 13 дней и, что позволило высвободить из оборота на этих комбинатах 6,1 млн сомони [1].

Фактическая оборачиваемость в целом по ГОК «Анзоб» за 2018 г. составила 58,7 дня при плане 50 дней, вследствие чего дополнительно привлечено 45,9 млн. сомони нормируемых оборотных средств. В результате замедления оборачиваемости по состоянию на 1 января 2019 г. ГОК «Анзоб» привлекли в оборот денежные средства инвесторов на сумму 125 млн. сомони, в том числе для обеспечения сверхнормативных остатков по горно-подготовительным работам – 87,5 млн. сомони, что составляет 19,1% к их нормативу, и по статье «Готовая продукция» - 25,2 млн. сомони, или 70,5 % к нормативу.

Наличие сверхнормативных товарно-материальных ценностей и обеспечение их инвестицией вызвало дополнительные расходы по уплате процентов. Так, за 2018 г. по предприятиям ГОК «Анзоб» сумма уплаченных процентов за пользование инвестицией составила 11,2 млн. сомони при плане 8,05 млн. сомони, что отрицательно повлияло, наряду с другими непроизводительными расходами, на размер балансовой прибыли.

При правильной организации оборотных средств у предприятия, не должны образовываться, во-первых, сверхнормативные, не инвестированные запасы товарно-материальных ценностей, во-вторых, недостаток собственных оборотных средств.

Обеспечение сохранности выделенных предприятию средств соответствует самокупаемости и планово-целевому характеру их использования [2]. Анализ свидетельствует, что горнорудные предприятия обеспечивают сохранность собственных оборотных средств. Так, за 2017 г. сумма собственных и приравненных к ним оборотных средств по СП «Апрелевка» рудника «Бургунда» увеличилась на 902 тыс. сомони и к концу года составила 7,28 млрд. сомони, при нормативе 25,4 млн. сомони.

В руднике «Бургунда» была допущена иммобилизация оборотными средствами специальных фондов и целевого финансирования (по рудникам объединения они составили 81,5% общей суммы иммобилизации).

Аналогичное положение наблюдается и на ГОК «Анзоб» с открытой добычей руды. По состоянию на конец 2017 г. горно-обогатительный комбинат испытывал недостаток собственных оборотных средств на сумму 13,8 млн. сомони, или 2,6% к нормативу. Иммобилизация оборотных средств по комбинату за 2017 г. увеличилась на 5,6 млн. сомони. На 1 января 2019 г. недостаток собственных оборотных средств по горнорудному предприятию составляло 10 млн. сомони, а внеплановое отвлечение средств из хозяйственного оборота достигло 35,4 млн. сомони, или 5% к нормативу [1].

Недостаток собственных оборотных средств на СП «Апрелевка» обусловлен невыполнением плана прибыли и убытками от ликвидации не полностью амортизированных основных фондов, хотя в целом по предприятиям ГОК «Анзоб» план

прибыли за 2018 г. выполнена 102,2% и сверх плана получено 8,3 млн. сомони, балансовой прибыли.

Природно-экономические условия деятельности горнорудных предприятий все более дифференцируются, в результате чего сравнительно высокорентабельные и оснащенные современной техникой предприятия оказываются способны перевыполнять плановые задания, а предприятия, находящиеся в худших условиях, испытывают частые затруднения [3]. Это подтверждается и тем, что наряду с ростом числа предприятий, допускающих утрату собственных оборотных средств или увеличение размера их недостатка, возрастает, хотя и в меньшей степени, число предприятий, имеющих излишние оборотных средств. Особенно в больших размерах дифференцируются предприятия горнорудной подотрасли по размерам прибыли и уровню рентабельности.

В целом же по рудникам объединения «Бургунда» фактический уровень рентабельности в 2018 году составил 4% и по сравнению с 2017 г. снизился на 0,7% из-за уменьшения абсолютного размера прибыли на 5,2 млн. сомони, или на 10,8%, и увеличения стоимости основных производственных фондов и нормируемых оборотных средств на 3,9%. Уровень общей рентабельности по комбинатам за тот же период сократился в среднем на 0,4% вследствие повышения стоимости основных производственных фондов и нормируемых оборотных средств на 4,6% при уменьшении суммы прибыли на 1,9%.

Действующий порядок возмещения недостатка собственных оборотных средств за счет дополнительной прибыли или временного (до 30%) сокращения отчислений в фонды экономического стимулирования не обеспечивает его своевременного покрытия. Получение сверхплановой прибыли за счет дополнительных доходов или экономии в расходах часто оказывается непосильными для малорентабельных предприятий, и без того обязанных ежегодно наращивать объем производства. При сокращении отчислений в фонды экономического стимулирования нарушается соподчиненность показателей хозяйственной деятельности, так как уменьшение фондов за невыполнение основных показателей плана достигает величины 30% нечасто. С учетом же уплаты повышенных процентов за пользование инвестициями и этих средств оказывается порой недостаточно. Как правило, недостаток собственных оборотных средств образуется у плохо работающих предприятий, фонды экономического стимулирования которых уменьшены из-за невыполнения основных показателей плана. Возникает своеобразный замкнутый круг: для возмещения недостатка собственных оборотных средств предприятие привлекает инвесторов, за пользование которым назначена повышенная процентная ставка, что ухудшает его и без того тяжелое финансовое состояние, а при недостаточности источников погашения ссуды ведет к дальнейшей утрате собственных оборотных средств, которые продолжают выполнять функцию обеспечения гарантий по обязательствам [2].

При получении ссуды под гарантию вышестоящей организации снижается ответственность предприятий, допустивших недостаток собственных оборотных средств, так как источникам ее погашения выступают средства резерва временной финансовой помощи, а устанавливаемые министерством, объединениями задания по дополнительной прибыли имеют формальный характер.

За последние двадцать лет механизм возмещения недостатка собственных оборотных средств существенно не изменился, что свидетельствует о его целесообразности. И если на практике он часто срывает вхолостую, то причиной этого являются не только присущие ему недостатки, но и общие условия хозяйственной деятельности предприятий, объединений.

Не менее проблематичной у горнорудных предприятий значительных сверхнормативных, не инвестированных, запасов товарно-материальных ценностей, что сказывается на структуре и эффективности использования оборотных средств предприятий. Так, общая сумма оборотных средств рудника «Бургунда» за 2017г. увеличилась на 6 млн. сомони., или на 11,2% и к 2018г. достигла 59,4 млн. сомони [1].

Нормируемые оборотные средства, вложенные в производственные запасы, на рудниках объединения «Бургунда» за 2017 г. уменьшились на 1,1 млн. сомони., а их удельный вес в общей сумме нормируемых оборотных средств понизился с 27,9 до 22,6 % в основном за счет уменьшения остатков запасных частей (на 300 тыс. сомони.) малоценных и быстроизнашивающихся предметов (на 221 тыс. сомони.).

Общая сумма оборотных средств ГОК «Анзоб» за 2018 г. увеличилась на 55 млн. сомони., или на 9%, в том числе нормируемых-на 45,5 млн. сомони., или на 7,9%. Наибольшая доля-68,6%-в общей структуре оборотных средств на статью «Расходы будущих периодов», которая представлена в основном остатками непогашенных затрат на подземные работы. В 2018г. расходы на производство подземных работ по ГОК «Анзоб» составляло 172,5 млн. сомони, из которых 136,2 млн. сомони отнесены на себестоимость руды, а остальные 36,2 млн. сомони увеличили остатки оборотных средств по статье «Расходы будущих периодов». По сравнению с 2017 г. доля затрат на вскрышные работы, относимая на себестоимость руды, в целом по горно-обогатительному комбинату уменьшилась на 8,5%.

На 1 января 2019 г. сверхнормативные, инвестиционные остатки товарно-материальных ценностей по ГОК «Анзоб» составляло 17 млн. сомони., при нормативе 71,5 млн. сомони, или 2,4% к нормативу. По сравнению с предшествующим отчетным периодом сверхнормативные остатки в целом по ГОК «Анзоб» увеличилась на 5,5 млн. сомони. Причины образования сверхнормативных запасов: некомплектность поступающих материалов; неритмичное поступление товарно-материальных ценностей от поставщиков согласно выделенным фондам и договорным обязательствам; транспортные затруднения; недостаточное изучение потребности в сырье и материалах; несогласованность в работе экономических отделений и служб предприятий. В ряде случаев предприятия стремятся любой ценой выполнить план по производству и реализации продукции при необеспеченности их прав в области материально-технического снабжения и пользы всякой возможности для завоза нужным им ценностей в размерах, часто превышающих действительную потребность.

В процессе хозяйственной деятельности практический у каждого горнорудного предприятия возникает незапланированная потребность в товарно-материальных ресурсах. Между тем для обеспечения нормального хода производственного процесса материалы, топливо или запасные части к оборудованию требуются немедленно. Но предприятие может и не получить заказанные товарно-материальные ценности. Их включение в план поставок означает признание за заявкой силы законного требования, но не гарантию ее фактического исполнения.

В условиях плановой экономики и лимитированного снабжения способствовать ликвидации диспропорций, возникающих в хозяйстве в процессе производственно-финансовой деятельности, должны централизованные материальные резервы. В настоящее время с помощью резервов, создаваемых в рамках системы государственного материально-технического снабжения, справиться с выполнением этой задачи невозможно. Они отличаются крайне незначительными размерами и ограниченной номенклатурой товарно-материальных ценностей. А раз так, то функцию этих резервов, обусловленную реальным развитием экономики, выполняют сверхнормативные запасы, создаваемые на предприятиях, в объединениях. Последние препятствуют возникновению перебоев в производственном процессе, либо снижая зависимость предприятий от обеспеченности поставками в качестве страхового запаса, либо через обмен. Но, обеспечивая определенную стабильность в рамках отдельного предприятия, сверхнормативные запасы усиливают несбалансированность в народном хозяйстве. Им присущи все недостатки нецентрализованных форм накопления: распыленность, громоздкость, слабая маневренность, значительные потери вследствие плохой постановки учета и неудовлетворительных условий хранения.

Стержнем решения проблемы снижения уровня сверхнормативных, не оборотом инвестиции, запасов является, по нашему мнению, большая сбалансированность планов производства и материально-технического снабжения. Она включает в себя такие аспекты, как повышение ответственности поставщиков за выполнение договорных обязательств, создание материальных резервов и управление ими, снятие ряда необоснованных ограничений на обмен предприятий материальными ресурсами и реализации их излишком. Дополнить, но не подменять мероприятия по совершенствованию снабжения могут экономические санкции в виде повышенной вдвое ставки платы за сверхнормативные, не краткосрочные кредиты, запасы.

Конкретная мера повышения ответственности поставщиков за выполнение договорных обязательств, уже реализуемая на практике, - включение показателя выполнения плана поставок в число основных оценочных показателей деятельности предприятий, объединений. Опыт его использования при планировании и оценке хозяйственной деятельности, накопленный до 1 января 2019г., показывает, что он недостаточно ориентирован на реально существующие условия производства и материально-технического снабжения. Существует противоречие между показателями выполнения договоров поставки и нормативно-чистой продукцией. В показатель выполнения плана по нормативно-чистой продукции засчитывается ее производство и отправка на склад. Предприятию легче добавиться высокого результата по показателю нормативно-чистой продукции, чем по показателю выполнения плана поставок, так как первый полностью вписывается в традиционную систему плановых ориентировок и стимулов, меньше зависит от привходящих факторов: работы смежников, организации материально-технического снабжения, условий реализации и т.д.

В соответствии с величиной норматива чистой продукции, содержащегося в ее цене, вся продукция делится на “выгодную” и “невыгодную” для предприятия, тогда как для выполнения плана поставок необходимо точное соблюдение установленного ассортимента.

В настоящее время открывается новый этап в реализации стимулов, заложенных в показателе выполнения договоров поставки. По условиям широкомасштабного экономического роста впервые до 50% премий рабочим будет начисляться за выполнение установленного ассортимента и до 60% премии инженерно-техническим работникам и служащим за выполнение договоров поставки.

Одновременно государство обязуется обеспечить предприятие, работающие в условиях рыночных отношений, товарно-материальными ценностями в соответствии с выделенными им фондами. Особенно важно, что укрепление связей между выполнением плана поставок и размером материального вознаграждения членов трудовых коллективов происходит по линии не только фонда материального поощрения, но и фонд заработной платы. В 2018 г. премии, начисленные из фонда материального поощрения на предприятии объединения ГОК “Анзоб” составили 8,7% общей суммы заработной платы рабочих и служащих, а рост среднемесячной зарплаты за тот же год 1,2%. Сложившееся положение не совсем нормально, так как увеличение фонда заработной платы автоматически ведет к возрастанию себестоимости продукции. Тем не менее большее стимулирующее воздействие заработной платы и премий из фонда зарплаты по сравнению с начисляемыми из фонда материального поощрения – реальность.

Укрепление договорной дисциплины в горнорудной подотрасли промышленности путем включения показателя выполнения плана поставок в число основных оценочных показателей деятельности предприятий, объединений косвенно будет способствовать ликвидации недостатка собственных оборотных средств.

Укрепление плановых основ в организации и использовании оборотных средств должно опираться на совершенствование нормирования, а оно, в свою очередь, требует более тесной координации работы экономических отделов и служб горнорудных предприятий и объединений. Сегодня вся исходная информация по заключению договоров

с поставщиками продукции скапливается в отделах материально-технического снабжения. Работники финансовых служб практически отстранены от заключения договоров поставки, и необходимые для них данные они как правило, получают в последнюю очередь. Искажается смысл нормирования, цель, которого не только обосновать потребность предприятия в оборотных средствах, но и способствовать оптимизации запасов. Снижается роль одной из наиболее действенных форм контроля – финансового контроля за образованием запасов товарно-материальных ценностей. Согласованность действий всех подразделений и служб горнорудного предприятия – фактор организационный, не требующий материальных затрат, но в значительной степени способствующий эффективному использованию оборотных средств.

ЛИТЕРАТУРА

1. Статистический ежегодник Республики Таджикистан «Промышленность Республики Таджикистан». Ежегодник Согдийский область Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. / - Душанбе. 2017– 82 с.
2. Султонов З.С. Анализ состояния финансово-кредитной инфраструктуры малого предпринимательства в Республике Таджикистан/ Султонов З.С., Махмудов М.А.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Сумани Кудрат», 2018. № 4(25) - С. 49-59.
3. Яркин Т.В. «Основы экономики предприятия», М., 2009.

УДК 658.14/.17(075)

Шобеков М., Шаропов А.Ч.

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ НАЗАРИЯИ МУОДИЛАИ ТАВОЗУНӢ

Мақола ба таҳқиқи давраҳои таърихӣ ташаккули соҳаи махсуси илми ҳисобдорӣ-тавозуншиносӣ бахшида шудааст. Диққат ба пайдоиш ва рушди назарияи тавозун, муайянсозии хизматҳои махсуси олимон дар ҳали мушкилоти тавозун, тасвири таҳаввулотӣ рушди формулаҳои муодилаи тавозунӣ равона шудааст. Намояндагони афкори тавозунии макотиби гуногун дида шуда, давраҳои асосии рушди назарияи тавозун ҷудо карда шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: тавозун, тавозуншиносӣ, ҳуқуқи тавозунӣ, концепсияи тавозун, низоми ҳамгироӣ иттилоотӣ, формулаҳои муодилаи тавозунӣ, статмграфияи Пизани, статика, динамика, амалҳои хоҷагӣ, гардиши хоҷагӣ, дорой, пассив, уҳдадорихо, сармоя, «квадрати профессор Блатов Н.А.», рушди назарияи тавозунӣ

Шобеков М., Шаропов А.Дж.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ТЕОРИИ БАЛАНСОВОГО УРАВНЕНИЯ

Статья посвящена исследованию исторических этапов формирования особой отрасли учетной науки – балансоведения. Внимание сконцентрировано возникновению и развитию балансовой теории, установлению особых заслуг ученых в решении проблем баланса, описанию эволюции развития формул балансового уравнения. Отмечены наиболее

яркие представители бухгалтерской мысли различных школ, выделены основные этапы развития теории баланса.

Ключевые слова: баланс, балансоведение, балансовое право, концепция баланса, интегрированная информационная система (IFMIS), формулы балансового уравнения, статмография Пизани, статика, динамика, хозяйственные действия, хозяйственные обороты, актив, пассив, обязательства, капитал, «квадрат профессора Блатова Н.А.» развитие балансовой теории

Shobekov M., Sharopov A.J.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE THEORY OF BALANCE EQUATION

The article is devoted to the study of the historical stages of the formation of a special branch of accounting science - balance studies. Attention is focused on the emergence and development of balance theory, the establishment of special merits of scientists in solving balance problems, describing the evolution of the development of balance equation formulas. The most prominent representatives of the accounting thought of various schools are noted, the main stages of the development of the theory of balance are highlighted.

Key words: balance sheet, balance sheet law, balance sheet law, balance concept, integrated information system (IFMIS), balance equation formulas, statmography of Pisani, statics, dynamics, economic actions, economic turnover, asset, liability, liabilities, capital, "square of professor Blatov N .A." development of balance theory

Введение

Возникнув в глубокой древности, учет стал выполнять функцию хозяйственной системы и по мере развития производительных сил общества поэтапно формировался как практическая деятельность и многие экономисты сначала считали тождественными бухгалтерский учет и политэкономия. Начиная с середины 20-х годов XIX века из бухгалтерского учета - счетоведения, «отпочковывалась» наука балансоведение. Наряду с этим положением юристы создали балансовое право. Сформировавшийся в рамках немецкой учетной школы и систематизированного анализа финансовой отчетности на основе англо-американской школы баланс стал важнейшим средством коммуникации для всех участников рыночных отношений.

Вокруг теории балансоведения существуют много спорных проблем, но в практическом смысле концепция баланса должна исходить из требований интегрированной информационной системы управления финансами (IFMIS). Обобщенная в балансе финансовая информация должна способствовать оптимизации экономических ресурсов (активов), чтобы с наименьшими затратами достичь наибольшего финансового результата.

Цель данного исследования состоит в том, чтобы сконцентрировать внимание на развитие балансовой теории на основе изучения имеющихся источников, подчеркнуть заслуги ученых в решение проблем баланса и показать эволюцию развития формул балансового уравнения до ее международного понимания, согласно МСФО.

К истории возникновения категории «баланс» и науки балансоведения

Исторический подход к процессу формирования науки счетоведения показывает, что логическим завершением учетной процедуры является обобщение информации в бухгалтерском балансе. Поэтому в теории учета баланс рассматривается как один из элементов метода бухгалтерского учета. Научно доказано, что период возникновения и «родина» баланса неизвестна. Слово баланс (Bilancio) проф. Альберто Чичирелли относит к 1927г. в смысле любого финансового отчета [3, с.48]. Появление слова «баланс» И.А.Кошкин относил к V в. н.э. [4, с.401]. Существует другие взгляды по определению периода возникновения баланса.

Бухгалтерский баланс стал «альфой» и «омегой» всей информационной системы управления организациями и предприятиями. Теперь на баланс, как основу финансовой отчетности, смотрят как на учетную модель, с помощью которой в интересах пользователей представляется на определенный момент времени финансовое положение организации (предприятия) [4, с.401].

Это более современное определение баланса. Многозначность определения сущности баланса свидетельствует и возросшей роли баланса в информационном обеспечении управления как на микроуровне, так и на макроуровне.

Балансоведение стало самостоятельной отраслью знаний и преподается как отдельная учебная дисциплина. Исследованием баланса, как в теоретическом, так и в практическом плане занимались зарубежные ученые - Г. Никлиш, И.Ф. Шер, Э. Шмаленбах и российские - Бахчисарайцев Г.А., Афанасьев А.А., Блатов Н.А., Николаев И.Р., Вейцман Н.Р., Рудановский А.П., Струмилин С.Г. и многих других.

В монографических исследованиях последних лет, по обсуждаемой проблеме, дано следующее определение: «Балансоведение – наука об экономической сущности бухгалтерского баланса, принципах его построения, правилах оценки статей и использования балансовой информации в целях управления предприятием» [7, с.52]. Это достаточно понятное определение, но было бы ошибкой ограничить сущность балансоведения только предприятием. Известно, что Валицкий И.Ф. еще в 1877г. в книге «Теория счетоводства в применении к народному хозяйству с приложением счетов по экономии России» впервые ставил вопрос о распространении двойной записи на учет всего народного хозяйства, предлагал использовать два ряда счетов: счета народного дохода и счета народного богатства. Была сделана попытка создания макроучета на основе применения диграфической системы со статистическими методами.

В данной статье ставится цель исследовать, как развивалась балансовая теория, формула балансового уравнения. Ученых в области балансовой теории достаточно много, поэтому мы будем обсуждать наиболее влиятельные их взгляды.

Сущность теорий балансоведения и формулы балансовых уравнений

Э. Пизани (1845-1915) разработал теорию *статмографии* (от греч. «статмо»-баланс «графия»-описание), т.е. балансоведение. По балансу финансовый результат (+,-) определялась как разница между состоянием капитала на конец (K_1) и начало (K_0) отчетного периода, что выражается формулой:

$$A_0 - P_0 = K_0 \quad (1)$$

$$A_1 - P_1 = K_1 \quad (2)$$

$$K_1 - K_0 = \pm a \quad (3),$$

где А и П - актив и пассив, соответственно, на начало и конец периода, а-финансовый результат. Данная формула показывает, на наш взгляд, приращение капитала, так как теория еще не доказала, что прибыль увеличивает капитал (как мы понимаем превышение доходов над расходами предприятия).

Дж. Росси (1845-1921) представляет математическое уравнение имущественного состояния предприятия формулой:

$$A - П - K = O$$

Балансовое математическое уравнение

$$(A + a - a) = П + K \text{ или } A + a = П + K + a$$

Изменения в составе источников образования средств

$$A = (П - п + п) + K \text{ или } П + п + K$$

Согласно идеям Дж. Росси отчетность обычно сочетает три вида управленческих функций:

- а) экономические (актив);
- б) юридические (пассив);

в) административные (отчет о финансовом положении).

Третья функция – административная, это баланс по образному изложению проф. Соколова Я.В. «баланс - это прожектор, освещающий хозяйственную деятельность предприятия, а отчетность позволяет проверить не только эту деятельность, но и сам прожектор – баланс» [4, с.164].

На основе обеспечения заданного равновесия механизма хозяйственной системы (R) Дж. Росси сформулировал два постулата:

- сумма сальдо всех счетов равно нулю;
- сумма оборотов по всем счетам равна нулю.

Эти постулаты имели важное контрольное значение для обеспечения равенства средств с их источниками образования.

Швейцарский бухгалтер **И.Ф.Шер** (1846-1924) парные математические понятия «статика» и «динамика» ввел в бухгалтерский учет. Он считал, что в основе системы балансов лежит расчет суммы капитала. Отсюда, уравнение статики баланса выглядит следующим образом:

$$A - П = K \quad (1),$$

где A- актив (это те хозяйственные блага, право собственности на которые перешло к хозяйственному субъекту);

П – пассивы (кредиторская задолженность);

K – собственный капитал или чистые активы (доля собственника в имуществе).

Из этой формулы вытекает постулат Шера: «сумма капитала предприятия равна разности между объемом имущества и кредиторской задолженностью предприятия» (понятие обязательства еще не применялись).

Динамический баланс последовательно выражается формулами:

$$A - П = K + П_p - У \quad (2)$$

$$A - П - K = П_p - У \quad (3)$$

$$A = K + П - \text{это начальный баланс} \quad (4)$$

$$A + У = K + П + П_p - \text{это последующий баланс} \quad (5)$$

Как видно, формулу $A - П = K$ И.Шер считал недостаточным и используя математический, логический подход развернул, чтобы выявить динамические изменения. Формулы начального (4) и последующего (5) баланса были использованы при реформировании отчетной формы баланса советских предприятий: убыток рассматривали как актив, прибыль – источник. Только статья «капитал» был заменён уставным фондом.

Для немецкой школы характерен переход от баланса к счету и этот подход был принят в российской (советской) практике.

Развитие теорий динамического баланса привело к пониманию способа выявления финансовых результатов по данным баланса. Э. Шмаленбах выявление финансовых результатов выразил формулой:

$$(A_1 + L_1) - (A_0 - L_0) - P = (\pm) \Phi,$$

где A_1, A_0 – активы отчетного и базисного периодов;

L_1, L_0 – соответственно обязательства отчетного и базисного периодов;

P - расходы

Φ- финансовый результат (прибыль, убыток).

По нашему мнению, идея Шмаленбаха был новый взгляд по определению финансовых результатов по данным бухгалтерского баланса. Только стоимость приращения капитала и доходы не тождественные понятия.

Теория Л. Гомберга является философской и основана на различие хозяйственных действий (например, получение и выдачу товара) и естественных явлений (изменение товарной массы). Отсюда, действие – причина, явление - следствие, в активе баланса перечисляются следствия, а в пассиве – причины. Являясь сторонником балансовой теории

Гомберг считал, что счетоведение не является отраслью математики, а изучает не абстрактные явления, а чисто экономические и он был прав.

Экономическую трактовку статического баланса дал немецкий бухгалтер **Г.Никлиш** (1876-1946). Назначением баланса – точное исчисление стоимости имущества предприятия в оценке возможной реализации и защита интересов кредиторов. Рассмотрев актив как средства, экономические ресурсы и их распределение как источники их образования можно в матричной форме представить структуру статического баланса [4, с.415].

Экономическая трактовка структуры статического баланса

Актив	Пассив		
	Собственные средства	Долгосрочная кредиторская задолженность	Краткосрочная кредиторская задолженность
Основные средства	A ₁ П ₁	A ₁ П ₂	A ₁ П ₃
Оборотные средства	A ₂ П ₁	A ₂ П ₂	A ₂ П ₃
Отвлеченные средства	A ₃ П ₁	A ₃ П ₂	A ₃ П ₃

Достаточно удобное горизонтальное и вертикальное построение структуры статического баланса позволяет определить долю средств в источниках и, наоборот, долю источников в средствах, что важно для общей оценки финансового состояния предприятия.

В. Кройкит понимал статью «капитал» как кредиторскую задолженность, т.е. сумму задолженности собственнику предприятия. Баланс, с его точки зрения, - это соотношений материальных ценностей и прав требований (актив) и задолженность предприятия (пассив). Что касается статьи «капитал», то связи с низким уровнем развития экономической теории, прибыль понимал, как долг хозяйства по отношению к собственнику.

Характерными особенностями теории Кройкита является:

- ☞ хозяйство следует считать самостоятельным организмом, обладающими материальными ценностями, правами требования и долгами;
- ☞ капитал представляет собой органическую часть пассива, кредиторскую задолженность собственнику;
- ☞ счета баланса предназначены для регистрации возникновений и исчезновений отдельных частей актива и пассива баланса в равновеликой сумме [1, с.83].

Несколько другой подход к отражению изменений статей баланса у немецкого исследователя **Манфреда Берлинера**.

Согласно его теории, изменение активных (+) и уменьшение пассивных статей (-) могут рассматриваться как приход (+) и расход (-), левая часть баланса совпадает с дебетом счетов (+), а правая (-) - с кредитом (-). Исходя из математических правил сложения положительных и отрицательных чисел, он обосновал четыре типа изменений:

- 1) увеличение положительного имущества записывается в дебет:
 $+ (+ \text{ имущество}) = +,$
- 2) уменьшение имущества записывается в кредит:
 $- (+ \text{ имущество}) = -,$
- 3) увеличение отрицательного имущества записывается в кредит:
 $+ (- \text{ имущество}) = -,$
- 4) уменьшение отрицательного имущества записывается в дебет:
 $- (- \text{ имущество}) = +,$

Сиверс Е.Е. (1852-1917) из петербургской школы выступил против идеи фетишизации баланса и в научном докладе (6.02.1892) сформулировал новую классификацию ценностей на:

- а) действительные (вещественные и невещественные);

б) условные или относительные (права).

К пассивам он относил предпринимательский капитал и ссудный капитал (собственные обещания, платежи). Балансовое уравнение по Сиверсу Е.Е.:

$$C + D = K + S,$$

где С – вещественные ценности;

Д – права (чужие обещания платежа);

К – предпринимательский капитал;

S – ссудный капитал.

Сиверс придерживался меновой теории двойной записи. Хозяйственную деятельность он понимал, как взаимосвязанных операций – получение и отдачи, которые называются хозяйственными оборотами: например, натуральный обмен, покупка, продажа, кредитные сделки, перемещение ценностей.

Меновая теория Сиверса способствовало выводу о том, что баланс является следствием счетов. Следовательно, следует идти от счетов к балансу, и его позиция подвергалась критике, что дало возможность развитию науки счетоведения.

В 30-е годы XX века исследованию баланса были посвящены фундаментальные работы российских ученых, учебники и учебные пособия назывались «Балансоведением». Думаем, что в данной статье нет необходимости причислять эти работы.

Баланс, как отчет о финансовом состоянии предприятия, находится под влиянием хозяйственных операций. Известное балансовое уравнение $A = П$, с учетом влияния хозяйственных операций, Г.А. Бахчисарайцев (1875-1926) выразил следующим образом:

$$A + a - a = П \quad (1)$$

$$A = П + в - в \quad (2)$$

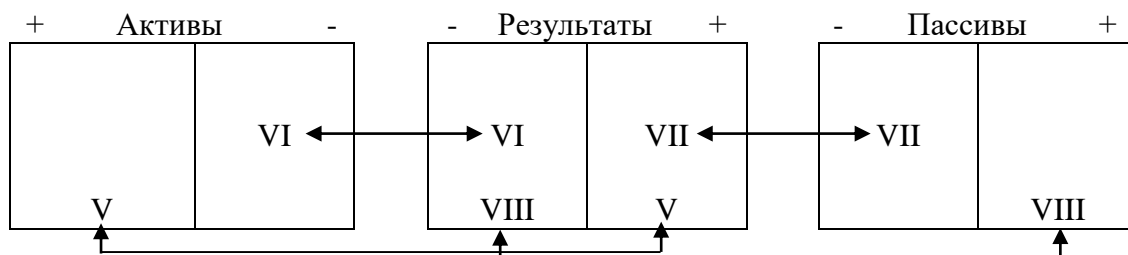
$$A + c = П - c \quad (3)$$

$$A - d = П - d \quad (4)$$

Традиционно мы изучали четыре типа влияния фактов на баланс, критически не осмыслив результатные счета. Могут ли быть другие типы хозяйственных операций? По справедливому мнению, В.Я.Соколова «русских бухгалтеров вплоть до выхода Положений по бухгалтерскому учету доходов и расходов не учили разделять операции на влияющие и не влияющие на результат, различать балансовые и результатные счета», поэтому убытки считались активом, все контрарные статьи развертывались, было допущено отождествление результатных счетов со счетами капитала [6, с.3].

Исследуя экономическую природу результатных счетов, счетов доходов и расходов В.Я.Соколова он пришел к выводу о том, что «... помимо классических типов существует еще четыре: увеличение актива и результата, уменьшение актива и результата, увеличение результата и уменьшение пассива, уменьшение результата и увеличение пассива».

Схематично влияние этих V по VIII типов изменений можно представить в следующем виде

Первый профессор по учетным дисциплинам Н.С.Лунский (1867—1956) выступил с критикой некоторых положений И.Ф Шера, которые заключаются в следующем:

- ❖ придерживаясь статической теории баланса, констатировал, что понятие чистый капитал является счетной величиной, вытекающий из формулы $A - П = K$;

- ❖ основное балансовое уравнение $A = \Pi$ является узким, поэтому пассив включает не только кредиторскую задолженность, но и капитал (его идея соответствует современной формуле баланса $(A = O + Cк)$);
- ❖ впервые применял термин «источники» (пассив в широком понимании – это совокупность собственного и заемного капитала)

Доктор экономических наук, профессор **Вейцман Р.Я.** (1870-1936) (отец Н.Р.Вейцмана) являлся сторонником идеи немецкой школы – И.Шера, Л.Герстнера, Г.Никлиша и др., следовательно, он сторонник балансовой теории двойной записи. Кратко о его идеях и предложениях:

- ❖ признавал формулу балансового уравнения – $A = \Pi + K$;
- ❖ в экономическую литературу внес понятие баланса как синтетического учетного показателя;
- ❖ обосновал группировку активов на:
 1. основные средства;
 2. оборотные средства;
 3. внеоборотные средства и пассивов на фонды, кредиты, регулирующие статьи, результаты.

Баланс и счета всегда находились в центре обсуждаемых проблем счетоведения. Одним из организаторов счетной подготовки бухгалтеров в России был ученик Сиверса Е.Е. **Блатов Н.А.** (1875-1942). Он признан ведущим представителем меновой теории двойной записи. Разработанная Блатовым Н.А модель всех возможных видов обмена в хозяйстве известна в нашей науке как «квадрат профессора Блатова». Сущность его модели состоит в следующем: все группы ценностей делятся на вещественные (В), деньги (Д – в центре квадрата) и условные (у – обязательства произвести уплату). На основе своей модели Блатов определяет классификацию ценностей возможную корреспонденцию счетов и делает вывод, что баланс есть следствие двойной записи, приводит 19 определений баланса, классификацию счетов. Несмотря на свою прогрессивность (имеет зарубежных сторонников) модель Блатова «... имеет крупный недостаток, так как полностью игнорирует операционные, результатные, собирательно-распределительные и регулирующие счета. Это значительно уменьшает её познавательную ценность» [4, с.207]. С моделью проф. Блатова Н.А. можете ознакомиться по работам Я.В.Соколова [4, с.262; 5, с. 266]

Рассмотрим научную деятельность еще одного ученого в области счетоведения и балансоведения Галагана А.М. (1879-1938), который являлся учеником Ф.Беста и А.П. Рудановского. В научных трудах ученого освещались опыт европейского учета и выработка концепции теории учета. Для него баланс – это особая таблица, в котором актив и пассив представляют собой разные изображения имущественного положения предприятия. Формулу балансового уравнения $A - \Pi = K$ он трактовал как счетный (чистый) капитал т. е. долги хозяйства и счетный капитал в равной степени являются обязательствами. Разумеется, отождествление чистого капитала с кредиторской задолженностью (Π) не соответствует современной концепции капитала.

Заслугой Галагана состоит в том, что он перевел счетоведение в науку о счетах. Среди множества опубликованных ими работ достойное место занимает «Счетоводство в его историческом развитии» (1927).

Современное динамическое балансовое уравнение при обобщении системных данных, формирующих из счетов бухгалтерского учета, представляется формулой:

$$Д = СВ + РОТ + ФР + НР + ЧП,$$

где Д – доходы;

СВ – стоимость возмещения потребляемых материальных ресурсов;

РОТ – расходы на оплату труда;

ФР – финансовые расходы на обслуживание общества;

НР – налоговые расходы;
 ЧП – чистая прибыль [3, с.163].

Приведенная формула показывает баланс доходов и расходов и сравнительно с формулой стоимости совокупного продукта расходная часть является аналитичным, так как выделяются денежные и налоговые расходы.

Согласно требованиям МСФО, формула баланса предусматривает отдельно выделить *обязательство* (liability) – текущая задолженность компании, являющаяся результатом прошлых событий, исполнение которого приведет к выбытию ресурсов компании, воплощающих в себя экономические выгоды:

$$A = O + C_k,$$

где O – обязательства;
 C_к – собственный капитал.

Если развернуть эту формулу и представить в её статическом балансе, то она выглядит таким образом:

$$A_k = C_k + O_k + O_f + O_n,$$

где A_к – контролируемые активы;
 C_к – собственный капитал;
 O_к – обязательства перед коммерческими партнерами;
 O_ф – обязательства перед финансовыми органами;
 O_п – обязательства перед персоналом.

Выводы

Исторический подход к формированию и развитию теории балансоведения, логика формирования учетной информации на счетах и обобщенное ее представление в балансе и в виде формулы позволяет сделать следующие выводы:

1. Балансоведение – наука об экономической сущности баланса, принципах его построения и оценки статей развивалась по трем направлениям: юридической, экономической и популяризации профессиональных знаний о балансе среди пользователей.

2. Развитие теории балансоведения показывает, что в теории науки категории «прибыль» и «доход» вплоть до середины XIX века были синонимами. отождествление суммы приращение капитала ($K_1 - K_0 = a$) с прибылью было необоснованным, также «чистый капитал» с пассивом (кредиторской задолженностью).

3. Общая формула балансового уравнения $A = П$ и многозначность ее модификации зависит и от уровня развития экономической теории.

4. Теория динамического баланса И.Шера, основанного на математическом приеме, была развита Э.Шмаленбахом для выявления финансовых результатов по данным баланса по формуле:

$$(A_1 + L_1) - (A_0 - L_0) - P = (\pm) \Phi.$$

где L – величина кредиторской задолженности на начало и конец отчетного периода.

Это был новый подход к определению финансовых результатов (прибыль или убыток) по данным баланса.

Основываясь на теории статического и динамического баланса немецкой школы русские (советские) бухгалтера способствовали значительному обогащению содержательных аспектов бухгалтерского баланса, хотя некоторые проблемы остались еще нерешенными.

Рекомендации

1. Включить в учебные планы вузов по подготовке бакалавров и магистров наук на старших курсах дисциплину «Балансоведение», «Счетоведение и балансоведение»

2. Формулу балансового уравнения, согласно концепции финансовой отчетности, $A = O + C_k$ для целей анализа необходимо развернуть следующим образом:

$$A_k = C_k + O_k + O_f + O_n$$

3. Совершенствовать группировку активов, обязательств и капитала с учетом требований финансового анализа, чтобы можно было бы легко «читать» баланс, т.е. оценить финансовое положение и финансовые результаты хозяйственной деятельности предприятия.

ЛИТЕРАТУРА

1. История бухгалтерского учета и аудита: электр. курс лекций / З.Ф.Налимова Пятигорск: ГОУВПО «Сев.Кав.ГТУ», 2007. -238с.
2. Мирзоалиев А.А., Информация о чистой прибыли и прочего совокупного дохода: важность для принятия решений [Текст] / А.А. Мирзоалиев, А.Дж. Шаропов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции (научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2018. № 3(24)/2018 - 198с.
3. Рувер Раймонд де. Как возникла двойная бухгалтерия. Пер. с англ. -М.: Госфиниздат, 1958. -68с.
4. Соколов Я.В. Основы теории бухгалтерского учета. – М.: Финансы и статистика, 1985. - 496с.
5. Соколов Я.В. История развития бухгалтерского учета. - М.: Финансы и статистика, 1985-367с.
6. Соколов В.Я. Теоретические начала двойной бухгалтерии. Автореферат диссер. доктора эконом. наук (08.00.12).
7. Товма Н.А. История развития бухгалтерского учета: [Монография] / Н.А. Товма. - Алматы, 2014. – 243 с.

УДК 338.22:004

Давлатова З.А., Бобев Б.Б.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ РУШДИ БОЗОРИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТИЮ КОММУНИКАТСИОНӢ

Дар мақола масоили истифодабарии технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар рушди иқтисодиёт дида баромада шудааст. Вобаста ба ҳолати рушд тавсияҳо доир ба баланд бардоштани мавқеи технологияи рақамӣ пешниҳод карда шудаанд. Ҳангоми гузаронидани таҳқиқ таҳлили муқоисавӣ дар байни ширкатҳои бузургтарин дар самти истеҳсоли маҳсулот ва технологияҳои рақамӣ сурат гирифта муқаррар карда шудааст, ки дар миқёси ҷаҳонӣ аз лиҳози истеҳсол ва пешниҳоди хизматрасонӣ мавқеи намоёнро ширкати олмонии System Analysis and Program (SAP) ишғол менамояд. Аз тарафи муаллифон дар натиҷаи таҳлили ҳолати ширкатҳо омилҳои таъсиррасон ба вазъи рушди соҳа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардидааст. Аз он ҷумла: муқаррар гардидааст, ки барои ташаккули технологияи иттилоотӣ (ТИ) ширкатҳои ватанӣ фароҳам овардани фазои муосиди корӣ, ҷалби сарчашмаҳои маблағгузорӣ ва истифодаи таҷрибаи пешқадам аҳамияти ҳалқунанда дорад. Ичунин, аз тарафи муаллифон таҳлили муқоисавӣ доир ба ташкили сомонаҳои интернетӣ ва тичоратӣ дар миқёси кишварҳои ҷаҳон сурат гирифтааст. **Важҳои калидӣ:** технологияҳои иттилоотӣ, иқтисодиёти рақамӣ, Интернет, web-сомонаҳо, равандҳои тичоратӣ, ТИ ширкатҳо, Интернет, хизматрасониҳои рақамӣ.

Давлатова З.А., Бобев Б.Б.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ РЫНКА ИНФОРМАЦИОННО - КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

В статье рассматриваются вопросы применения и развития информационно-коммуникационных технологий в экономике. В зависимости от уровня развития были даны рекомендации по усилению позиций цифровых технологий. В ходе исследования был проведен сравнительный анализ крупнейших компаний в области производства цифровых продуктов и технологий, и установлено, что немецкая компания System Analysis and Program (SAP) занимает видное место в мире по объемам производства и предоставления услуг. В результате анализа нескольких компаний авторы выявили факторы, влияющие на состояние развития отрасли в Республике Таджикистан. В частности, установлено, что создание благоприятной рабочей среды для отечественных компаний, привлечение источников финансирования и использование лучшие мировые практик имеют решающее значение для формирования ИТ. Авторы также провели сравнительный анализ создания веб-сайтов и коммерческих сайтов в глобальном масштабе.

Ключевые слова: информационные технологии, информационно-коммуникационных технологий, цифровая экономика, Интернет, web-сайт, бизнес-процесс, ИТ-компании, Интернет, цифровые услуги.

Davlatova Z, Boboev B.

SOME ISSUES OF DEVELOPMENT OF THE MARKET OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES

The article discusses the application and development of information and communication technologies in the economy. Depending on the level of development, recommendations were made to strengthen the position of digital technologies. In the course of the study, a comparative analysis of the largest companies in the field of production of digital products and technologies was carried out, and it was found that the German company System Analysis and Program (SAP) occupies a prominent place in the world in terms of production and provision of services. As a result of the analysis of several companies, the authors identified factors influencing the state of the industry development in the Republic of Tajikistan. In particular, it has been found that creating a favorable working environment for domestic companies, attracting funding sources and using the best world practices are crucial for the formation of IT. The authors also carried out a comparative analysis of the creation of websites and commercial sites on a global scale

Key words: Information technology, information and communication technologies, digital economy, Internet, website, business process, IT companies, Internet, digital services.

Дар шароити имрӯза ҳаётро бидуни истифодаи технологияҳои иттилоотӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Дар чанд соли гузшта, гарчанде ки инсон дар бораи ТИ тасаввурот надошт, имрӯзо онро боиси пешрафти ҳаёту зиндагонӣ меҳисобад. Технологияҳои иттилоотӣ зина ба зина ба ҳаёти мо ворид гардида, дар тамоми соҳаҳои инсон истифода мешаванд. Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон солҳои 2020-2040 – ро «20-солаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» эълон намуданд, ки аз тавачҷӯҳи давлату ҳукумат ба ин соҳаи муҳим шаҳодат медиҳад.

Технологияи иттилоотӣ дар шароити муосир дорои мавқеи ниҳоят калон мебошад [3, 127-130]. Технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар ҷомеаи мо мавқеи намоёнро ишғол намуда на танҳо ба институтҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ таъсир мерасонанд, балки муҳаррики рушди иқтисоди ҷаҳонӣ мебошанд. ТИ имконият медиҳад, ки тамоми соҳаҳои фаъолияти истеҳсолӣ ба

шакли нав ворид гардида воситаи ташаккули системаҳои самараноки идоракуни куллан тағйир ёбад. Ҳамин тариқ, натиҷаи корҳои илмӣ ба самти мазкур равонагардида [2, С. 3] нишон медиҳад, ки маҳаки истифодаи васеъ ва самараноки ТИ ба истифодаи шабакаи интернет дар бахшҳои воқеии иқтисодиёти миллӣ алоқаманд мебошад. Таҳлили муқоисавии шумораи истифодабарандагони интернет дар Тоҷикистон ва дигар кишварҳои Иттиҳоди давлатҳои мустақил (ИДМ) нишон медиҳад, ки новобаста бо суръати ниҳоят баланд рушд намудани ТИК ҳоло ҳам мушкилиҳои зиёди дар миқёси кишварҳо ҷой дорад. Ҳолати ҷойдоштаро ҷадвали 1 инъикос менамояд [4].

Ҷадвали 1. Таҳлили муқоисавии шумораи истифодабарандагони интернет дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар кишварҳо*

№	Кишварҳо	Шумораи истифодабарандагони интернет, млн. нафар	Шумораи аҳоли, млн. нафар	Шумораи истифодабарандагони интернет нисбат ба аҳоли (бо %)
1.	Россия	114920477	146630227	80,9
2.	Украина	25883509	18809210	58,9
3.	Белоруссия	7539145	9408400	79,1
4.	Узбекистон	15705402	33570609	52,3
5.	Тоҷикистон	32255000	9537645	35

*Сарчашма: таҳияи муаллифон

Таҳлили нишондиҳандаи мазкур дар Россия 80,9, Украина 58,9, Беларуссия 79,1, Узбекистон 52,3 ва Тоҷикистон 35 фоизро ташкил медиҳад. Аз таҳлил бармеояд, ки аз лиҳози доираи фарогирӣ ё аудиторияи истифодабарандагони интернет Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбати дигар кишварҳо дар мақоми охири қарор дорад. Коршиносони соҳа сабаби кам будани доираи фарогирӣ ба хизматрасонии Интернетро дар суғур будани суръати шабака, сатҳи омодагии электронии шаҳрвандон, сатҳи донишҳои компютерӣ ва омилҳои нархгузори баҳо медиҳанд, ки ба андозаи зарурӣ ҳолати мавҷуддари бозгӯ наменамояд [6, С. 131-140]. Ба андешаи мо сабаби дигари аз меъёри воқеӣ кам будани шумораи истифодабарандагони интернет ҷой доштани монеаҳои ҷуғрофӣ (иклими мураккаб-кӯҳӣ), муҳочирати мавсимӣ ва дигар падидаҳои мебошад, ки боиси кам гардидани истифодабарандагон мегардад.

Ба андешаи Хайдаров А., Умаров Т.Х имрӯзҳо таваҷҷуҳи тамоми сохторҳои ҷамъиятӣ ба шабакаи ахборотию глобалии интернет меафзояд. Онҳо қайд менамоянд, ки имрӯзҳо дар системаи корхонаҳо ва муассисаҳо барнома ва таҷҳизоти ҳозиразамони навтарини шабакавӣ ва телекоммуникатсионӣ истифода бурда мешаванд. Ҷаҳонишавӣ ва дигаргуниҳои ҷаҳони муосир моро ногузир ба ин раванд шомил месозанд. Интернет фарҳанги хоси истифодабарӣ дорад ва мо бояд онро риоя намоем. Агар волидон ба фарзандон тарзи дуруст ва муассири истифодаи интернетро омӯзонанд, ба нафъи кор хоҳад буд [7, С. 64-67]. Аз таҳқиқоти онҳо бармеояд, ки яке аз омилҳои асосии рушди сохторҳои ҷамъиятӣ ба истифодаи самараноки шабакаи интернет алоқаманд буда имконият медиҳад, ки фарҳанги ҷамъиятӣ низ шакли нав гирад.

Акнун маълумот нисбати якчанд ширкатҳои бузурги ҷаҳон, ки ба истеҳсол ва фуруши маҳсулоти технологияи рақамӣ машғулан пешниҳод менамоем. Ширкатҳои зикргардида дар рушди иқтисодиёти ҷаҳон мавқеи махсус доранд [1].

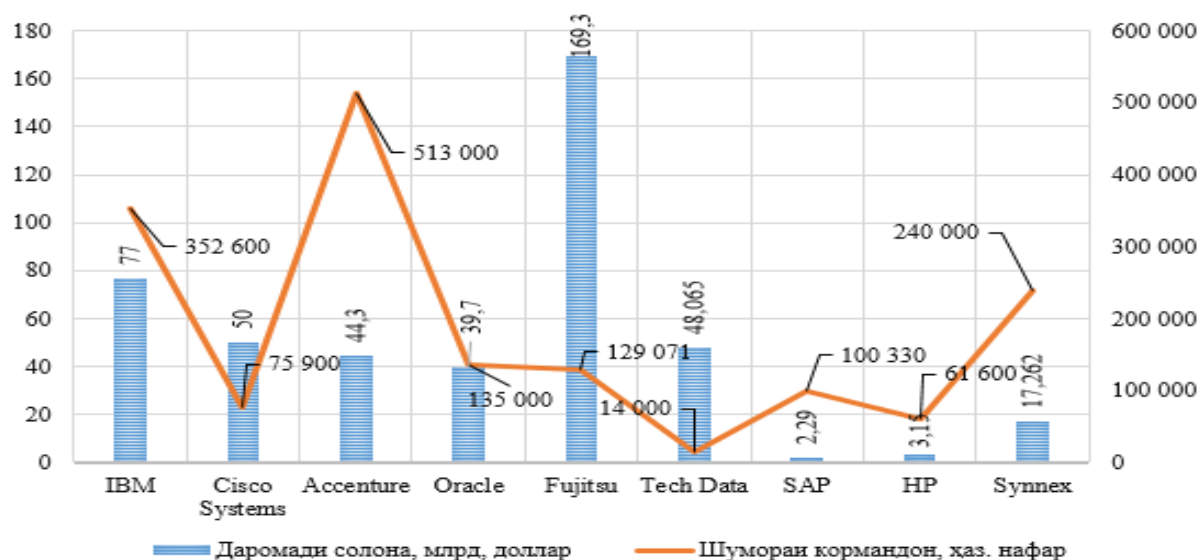
Ҷадвали 2. Ширкатҳои бузургтарини ҷаҳон дар самти истеҳсол ва фуруши маҳсулоти ТИ соли 2020 *

№ р/т	Номгӯи ширкатҳо	Соли ба ҷаҳонӣ шурӯъ намудан	Мақоми ҷойгиршавӣ	Арзиши бозорӣ млрд. доллар	Даромади солона, млрд. доллар	Шумораи кормандон, нафар
1.	Dell	1984	Раунд-Роке, Техас, США	44,12	92	157 000

2.	IBM	1911	Армонке, Нью Йорк, США	111,35	77	352 600
3.	Cisco Systems	1984	Сан-Хосе, Калифорния, США.	180,38	50	75 900
4.	Accenture	1989	Дублине, Ирландия	153,80	44,3	513 000
5.	Oracle	1977	Редвуд-Сити, Калифорния, США	165,77	39,7	135 000
6.	Fujitsu	1935	Токио, Япония	25,79	169,3	129 071
7.	Tech Data	1974	Клируотер, Флорида, США	5,17	48,065	14 000
8.	SAP	1972	Вальдорфе, Германия	193,03	2,29	100 330
9.	HP	2015	Пало-Альто, Калифорния, США	12,35	3,15	61 600
10.	Synnex	1980	Фримонте, Калифорния, США	6,62	17,262	240 000

*Сарчашма: таҳияи муаллифон

Таҳлили муқоисавӣ дар самти ширкатҳои истеҳсолкунандаи технологияҳои рақамӣ ва дигар намуди хизматрасониҳои вобаста ба ТИК нишон медиҳад, ки аксарияти ширкатҳо дар ИМА ҷойгиршуда аз лиҳози истеҳсол ва хизматрасониҳои зикргардида мавқеи намоёнро ишғол менамояд. Нахустин ширкати, ки дар самти истеҳсоли ТИК машҳур гаштааст, ширкати **IBM** мебошад. Мақоми ҷойгиршавӣ Армонке, Нью Йорк, ИМА буда аз лиҳози захираҳои меҳнатӣ дар миқёси дигар ширкатҳо (352 600 нафар) мавқеи аввалинро ишғол менамояд. Дар раванди таҳлили чадвали 2 ба хулосае омадем, ки даромади ширкатҳо гуногун буда аз лиҳози ҷалби захираҳои меҳнатӣ низ нисбати дигар самтҳои фаъолият хеле

зиёд аст.

Сарчашма: таҳияи муаллифон.

Расми 1. Даромад аз ширкатҳои истеҳсолкунандаи технологияҳои сатҳи олии ва машваратӣ, соли 2020

Аз таҳлили расми 1 бармеояд, ки даромади аз ҳама зиёд ба ширкати Fujitsu рост омада даромади солонаи ширкати 169,3 млрд доллари ИМА буда, шумораи кормандон 129071 нафар мебошад. Таҳлили маҷмӯи нишон медиҳад, ки мавқеи ширкатҳо ба тағйири

сохторҳои ҷамъиятӣ, бунёди ҷойҳои нави корӣ дар сатҳи байналмилалӣ таъсири амик мерасонад. Дар ҷараёни таҳлил диққати асосӣ ба ташкили сомонаҳо дар кишварҳои ИДМ дода мешавад (ҷадвали 3) [4].

Ҷадвали 3. Шумораи сомонаҳо дар кишварҳои ИДМ (аз он ҷумла сомонаҳои тичоратӣ) *

№	Кишварҳо	Шумораи сомонаҳо, адад*	Шумораи сомонаҳои тичорати, адад	Афзоиши шумораи сомонаҳои тичоратӣ (бо фоиз)
1.	Россия	4,4 млн (2020)	119,7 ҳаз	27,20
2.	Қазоқистон	58 ҳаз. (2020)	9,1 ҳаз.	0,16
3.	Белоруссия	51 ҳаз. (2020)	11,2 ҳаз.	0,22
4.	Узбекистон	86 ҳаз. (2020)	5,1 ҳаз.	0,06
5.	Озорбойҷон	18 ҳаз. (2020)	1,2 ҳаз.	0,07
6.	Тоҷикистон	18,6 ҳаз. (2020)	1,1 ҳаз.	0,06
7.	Туркменистон	3,8 ҳаз. (2020)	0,8 ҳаз.	0,21
8.	Қирғизистон	4,5 ҳаз. (2020)	1,1 ҳаз.	0,24
9.	Украина	704 ҳаз. (2020)	15 ҳаз.	0,02
10.	Молдовия	8,7 ҳаз. (2020)	2,1 ҳаз.	0,24
11.	Эстония	62 ҳаз. (2019)	9,3 ҳаз.	0,15
12.	Латвия	90 ҳаз. (2018)	15 ҳаз.	0,17

***Сарчашма:** таҳияи муаллифон

Таҳлил нишон медиҳад, ки шумораи зиёди сомонаҳо дар кишварҳои ИДМ дар Федератсияи Россия (4,4 млн.) ҷойгир аст. Дар мақоми баъди Қазоқистон (58 ҳаз.), Беларуссия (51 ҳаз.), Узбекистон (86 ҳаз.) Озорбойҷон (18 ҳаз.), Тоҷикистон (18,6 ҳаз.), Туркменистон (3,8 ҳаз.), Қирғизистон (4,5 ҳаз.), Украина (704 ҳаз.), Молдовия (8,7 ҳаз.), Эстония (62 ҳаз.), Латвия (90 ҳаз.) – ро ташкил медиҳад. Ҳамин тавр шумораи сомонаҳоро дар мисоли кишварҳои аврупоӣ дида мебароем (ҷадвали 4.) [4].

Ҷадвали 4. Шумораи сомонаҳо дар кишварҳои аврупоӣ

1	Британияи кабир	10 млн. (2012)	1,1 млн.	1,30
2	ҚФО	14 млн. (2012)	3,1 млн.	2,22
3	Фаронса	2,07 млн. (2011)	900 ҳаз.	4,35
4	Австрия	1,197 млн. (2013)	5,3 ҳаз.	4,43

Сарчашма: таҳияи муаллифон

Аз рӯи нишондоди боло Ҷумҳурии Федеролии Олмон дар миқёси кишварҳои таҳлилшаванда мақоми намоёнро ишғол намуда шумораи сомонаҳо (14 млн) мебошад. Дар мақоми баъди Британияи кабир (10 млн) дар мақоми сеюм Фаронса (2,07 млн) дар мақоми чорум Австрия бо шумораи (1,197 млн). Дар идома таҳлили васеи шумораи сомонаҳо дар миқёси кишварҳои пешрафтаи осийӣ мавриди арзёбӣ қарор дода мешавад (ҷадвали 5.) [4].

Ҷадвали 5. Шумораи сомонаҳо дар кишварҳои пешрафтаи осийӣ

1	Чин	10 млн. (2020)	2,3 млн.	0,23
2	Ҳиндустон	677 ҳаз. (2010)	120 ҳаз.	0,18
3	Сингапур	121 ҳаз. (2010)	90 ҳаз.	0,07

4	Филлипин	1,4 ҳаз. (2009)	0,5 ҳаз.	0,36
5	Чопон	1,6 млн. (2020)	700 ҳаз.	43,75
6	Корея	1,1 млн. (2010)	670 ҳаз.	60,91

***Сарчашма:** таҳияи муаллифон

Чумхурии Мардумии Чин бо шумораи зиёди нишондиҳандаҳои дар байни кишварҳои мутараққи осеъ пешсаф буда шумораи сомонаҳо дар ин мамлакат 10 млн. мебошад. Дар зинаи баъди Чопон (1,6 млн), Корея (1,1 млн), Ҳиндустон (677 ҳаз), Сингапур (121 ҳаз), Филлипин (1,4 ҳаз) қарор доранд.

Аз таҳлили маҷмӯи маълум аст, ки дар миқёси ИДМ таносуби афзоиши сомонаҳои тичоратӣ бештар дар Федератсияи Россия дида мешавад. Дар дигар кишварҳо Тоҷикистон, Узбекистон, Қирғизистон ин нишондиҳанда ҳамагӣ аз 0,06 то 0,24 – ро ташкил медиҳад, ки аз суғурӯ кардани савдои электронӣ (маҷозӣ) шаҳодат медиҳад. Барои ин зарур аст, ки ба бахши хусуси имконият дода шавад, ки ба ташкили сомонаҳои интернетӣ ва пешниҳоди маҳсулот диққат диҳанд. Дар кишварҳои аврупоӣ низ ин нишондиҳанда хело баланд буда аз ғаёл будани шоҳаи васеи тичоратӣ дар шабака шаҳодат медиҳад. Таҳлили нишондиҳандаҳо аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар Чопон ва Корея тамоюли бештари суғурӯ мушоҳида мешавад.

Дар бозори хизматрасониҳои телекоммуникатсионӣ мавқеи ширкатҳои бузурги истеҳсолкунандаи маҳсулот ва технологияи рақамӣ ниҳоят калон мебошад. Вобаста ба ин маълумоти зарурӣ нисбати ширкатҳои калонтаринӣ ҳақон дар самти истеҳсоли технологияҳои пешрафтаи рақамӣ пешниҳод карда мешавад (ҷадвали 6.) [1].

Ҷадвали 6. Ширкатҳои калонтаринӣ ҳақон дар самти истеҳсоли технологияҳои пешрафтаи рақамӣ *

	Истеҳсоли маҳсулот	Номгӯи ширкат	Даромад, млрд. доллар	Арзиши бозорӣ, млрд. доллар	Шумораи кормандон, нафар
I	Таҷҳизоти электронӣ	Samsung	197,69	334,31 млрд.	287 439
		Foxconn	178,16	75,82 млрд.	667 680
		Huawei	122	2,56 млрд.	194 000
		Sony	75,99	99,46 млрд.	111 700
		Panasonic	68,91	20,24 млрд.	259 385
II	Маҳсулоти телекоммуникатсионӣ	AT&T		213,11 млрд.	243 350
		Verizon	131,87	242,16 млрд.	135 000
		Comcast	108,94	196,61 млрд.	190 000
		China Mobile	107,93	155,85 млрд.	456 239
		SoftBank	56,9	117,02 млрд.	80 909
III	Системаҳои беноқил	Intel	71,97	206,53 млрд.	110 800
		TSMC	35,77	379,04 млрд.	51 297
		Qualcomm	24,17	127,96 млрд.	37 000
		Micron Technology	23,41	51,26 млрд.	37 000
		SK Hynix	23,19	47,3 млрд.	33 000
IV	Видео, бозиҳо	Nintendo	12,04	63,27 млрд.	6 200
		Activision Blizzard	6,49	62,75 млрд.	9 200
		Electronic Arts	5,54	40,94 млрд.	9 800
		Konami	2,42	4,91 млрд.	1054

***Сарчашма:** таҳияи муаллифон

Дар натиҷаи таҳлили ҷадвали 6 ба ҷунин ҳулоса омадем, ки ширкати калонтарин дар самти истеҳсоли маҳсулоти рақамӣ Samsung даромади солонаи ширкат 197,69 млрд, шумораи кормандон 287439, Foxconn даромади солонаи ширкат 178,16 млрд, шумораи кормандон 667680, Huawei даромади солонаи ширкат 122 млрд, шумораи кормандон 194000, Sony даромади солонаи ширкат 75,99 млрд, шумораи кормандон 111700, Panasonic даромади солонаи ширкат 68,91 млрд, шумораи кормандон 259385 мебошад. Дар натиҷаи таҳлили коршиносӣ ба ҳулосае омадем, ки дар радбадандии мо ширкати Samsung ҷойи якумро ишғол намуда дигар ширкатҳои дар мақоми 2, 3, 4 ва 5-ум қарор доранд. Ширкат аз лиҳози истеҳсол ва пешниҳоди маҳсулоти рақамӣ дар бозори ТИК машҳур гаштааст.

Ба гурӯҳи дуҷуми ширкатҳо, ширкатҳои шомил мешаванд, ки ба истеҳсоли маҳсулоти телекоммуникатсионӣ машғул мебошанд. Инҳо AT&T даромади солона 181,19, шумораи кормандон 243350, Verizon даромади солона 131,87, шумораи кормандон 135000, Comcast даромади солона 108,94, шумораи кормандон 190000, China Mobile даромади солона 107,93, шумораи кормандон 456239, SoftBank даромади солона 56,9, шумораи кормандон 80909 – ро ташкил медиҳад. Гурӯҳи сеҷуми ширкатҳо ба истеҳсоли системаҳои беноқилӣ машғул мебошанд. Ин ширкатҳо Intel даромади солона 1,97, шумораи кормандон 110800, TSMC даромади солона 35,77 шумораи кормандон 51 297, Qualcomm даромади солона 24,17 шумораи кормандон 37 000, Micron Technology даромади солона 23,41, шумораи кормандон 37 000, SK Hynix даромади 23,19 млрд. ва шумораи кормандон 33 000 нафар мебошад. Ба гурӯҳи чоруми кишварҳо Nintendo даромади солона 12,04 шумораи кормандон 6 200, Activision Blizzard даромади солона 6,49, шумораи кормандон 9 200, Electronic Arts даромади солона 5,54, шумораи кормандон 9 800, Konami даромади солона 2,42, шумораи кормандон 1054 мебошад.

Технологияҳои муосир шароит ба вучуд оварданд, ки хароҷоти молиро пулӣ (транзаксионӣ) кам гардида имконият доданд, ки равандҳои тижоратӣ дар шакли нав ташаккул ёбанд. Дар ин росто корхонаҳои тижоратӣ электронӣ дар шаклҳои гуногун рӯйи қор омаданд, ки аз ташаккули низоми босамарӣ иқтисодӣ гувоҳӣ медиҳанд [3, 18]. Воқеан ҳам мавқеи ТИ дар созмон, ташаккули ва рушди шаклҳои нави корхонаҳои маҷозӣ, хусусан дар миқёси ҷаҳонӣ назаррас мебошанд (ҷадвали 7) [5].

Ҷадвали 7. Ширкатҳои калонтарини ҷаҳон дар самти тижорати электронӣ, таъминоти барномавӣ ва хизматрасониҳои интернет *

№	Ширкатҳо	Даромад	Арзиши бозорӣ	Шумораи кормандон	Самти фаъолият
1.	Amazon	280,5 млрд.	1,58 трлн.	840 400	Тижорати электронӣ
2.	Apple	260,2 млрд.	1,97 трлн.	137 000	Таъминоти барномавӣ, технологияи компютерӣ
3.	Alphabet	161,8 млрд.	1,01 трлн.	118 899	Хизматрасонии интернет
4.	Microsoft	143,02 млрд.	1,58 трлн.	156 439	Таъминоти барномавӣ
5.	Facebook	70,7 млрд.	733,63 млрд.	52 534	Шабакаи иҷтимоӣ

***Сарчашма:** таҳияи муаллифон

Дар ҷаҳон ягона ширкати, ки таърихи ниҳоят тулониро дар самти тижорати электронӣ соҳиб аст ширкати Amazon мебошад. Аз лиҳози даромад низ мавқеи хело намоёнро соҳиб мебошад. Даромади солонаи ширкат 280,5 млрд. ва шумораи кормандон

840400 нафар мебошад. Дигар ширкате, ки аз лиҳози истифодаи технология ва маҳсулоти рақамӣ мавқеи устуворро соҳиб аст ширкати Apple мебошад. Ба ҳамин монанд ширкатҳои Alphabet ва Microsoft, ки ба маҳсулоти барномавӣ ва хизматрасониҳои интернетӣ машғуланд мавқеи намоёнро соҳиб мебошанд. Яке аз ширкатҳое, ки дар шароити имрӯза ба сифати шабакаи сартосарии муколамавӣ ва интишори иттилоот баромад менамояд шабакаи иҷтимоии Facebook мебошад. Шабакаи иҷтимоии Facebook дорои майдони васеи тичорати электронӣ буда ба ҳар истифодабарандаи он имконияти ниҳоят васеъро фароҳам овардаст.

Ҳамин тариқ, технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дорои имкониятҳои ниҳоят зиёд буда, мавқеи он дар ташаккули ҷомеаи муосир ниҳоят калон мебошад. Дигар ҷанбаи масоил дар он зоҳир мегардад, ки дар сурати татбиқи пурраи он дар баробари қави гардидани робитаҳои байни аҳоли ва давлат инчунин, иқтидори иқтисодии мамлакат низ боло меравад.

АДАБИЁТ

1. Захираи электронӣ: <https://ru.fxssi.com/top-pribylnyx-it-kompanij>; <https://ru.wikipedia.org> (вақти даромад 30.12.2020).
2. Каргина Л. А. Методология разработки концепции развития электронной коммерции в России: авт. дисс. ... канд. экон. наук 08.00.05 [Текст] / Каргина Лариса Андреевна. – Москва, МАП при Правительстве Москва, 2011. С.3; 18.
3. Қурбонов М.А. Исаев Р.С. Вопросы эффективного использования информационных ресурсов [Текст] / М.А. Қурбонов, Р.С. Исаев // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. 2018. №1 (22). - С. 127-130.
4. Региональный сетевой информационный центр. Электронный ресурс: <https://info.nic.ru/search/node> (дата обращения 10.01.2020).
5. Сомонаҳои интернетӣ: cctld.uz, neg.by, whois.az, general-domain.ru, info.nic.ru.
6. Тулиев, М.С. Рушди хизматрасониҳои электронӣ дар шароити ташаккули иқтисодиёти рақамии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / М.С. Тулиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва соҳибкорӣ. 2019. - № 3(28). - С. 131-140.
7. Хайдаров А., Умаров Т.Х Таҳлили нақши интернет дар ҷомеа ва дастрасии ҷавонон ба иттилоот дар шароити ҷаҳонишавӣ [Матн] А. Хайдаров, Т.Х. Умаров Паёми ДМТ Бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2019. №1. С. 64-67.

УДК 378

Раҳмонзода З.Ф.

СИФАТИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ТАЪЛИМӢ ДАР МУАССИСАИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ: КАТЕГОРИЯ, УНСУРҲО, ПИРАМИДАИ СИФАТ

Дар мақола мушкилоти сифати хизматрасониҳои таълимӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудааст. Мафҳуми сифат ҳамчун мафҳуми комплексӣ ва категорияи умумии баррасӣ гардида, бо назардошти меъёрҳои TQM (Total Quality Management – Идоракунии умумии сифат) дар шакли пирамидаи таҳаввулотии «сифат→сифати муассиса→сифати фаъолият→сифати мутахассис» тасвир ёфтааст. Дар заминаи пирамидаи сифат нишон дода шудааст, ки масъалаи асосии соҳаи маориф дар марҳилаи кунунӣ аз тақмили барномаҳои таълимӣ ва беҳдошти сифати хизматрасониҳои таълимӣ иборат мебошад. Унсурҳои мазкур бояд, пеш

аз ҳама, ба оmodасозии мутахассисони ҷавобгӯ ба талаботи иқтисодиёти бозорӣ ва қонёв гардонидани ниёзҳои таҳсилоти ҷомеа равона карда шаванд.

Натиҷагирӣ шудааст, ки идоракунии сифати хизматрасониҳои таълимӣ ба сифати такрористеҳсоли захираҳои зеҳнӣ таъсири мустақим расонида, метавонад сатҳ ва сифати иқтисодиёти миллиро ба зинаи болотари рушд бардорад.

Гарчанде вобастагии рушди иқтисодиёти милли аз салоҳиятнокии мутахассисони касбӣ ва сифати хизматрасониҳои таълимӣ як масъалаи маъмулӣ ба ҳисоб равад ҳам, хизматрасониҳои ҷорие, ки имрӯз аз ҷониби муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар ба ниёзмандони илму маърифат пешниҳод карда мешаванд, бисёр беҳбудӣ мебошанд. Сифат ва самаранокии онҳоро танҳо дар заминаи технологияҳои муосири иттилоотиву коммуникатсионӣ боло бурдан ва ба талаботи замона ҷавобгӯӣ гардонидан мумкин аст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки омезиши ҷузъҳои таркибии низоми болонии таҳсилот бо низоми феълии маорифи мамлакат нақш ва таъсири омилҳои берунаро ба идоракунии ва сифати таҳсилоти олии касбӣ амиқтар гардонидаст.

Хулосабардорӣ шудааст, ки барои арзёбии дурусти хусусиятҳои раванди таълим ва сифати хизматрасониҳои таълимӣ омилҳои таъсиррасон ва механизми рушди босифати ин хизматрасониҳоро дар донишгоҳҳои кишвар вобаста ба шароити иқтисоди бозорӣ муайян намудан ва истифода бурдан зарур аст.

Калидвожаҳо: сифати хизматрасониҳои таълимӣ, муассисаи таҳсилоти олии касбӣ, мафҳум, категория, унсур, пирамидаи сифат, механизми рушд, самаранокӣ, идоракунии, талабот, истеҳсолкунанда, истеъмолкунанда, иқтисодиёти бозорӣ.

Раҳмонзода З.Ф.

КАЧЕСТВО ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ В ВЫСШИХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ: КАТЕГОРИЯ, ЭЛЕМЕНТЫ, ПИРАМИДА КАЧЕСТВА

В статье исследуются проблемы качества образовательных услуг в высших учебных заведениях страны. Понятие качества рассматривается как комплексное понятие и общенаучная категория, и с учетом критериев TQM (Total Quality Management – Общее управление качеством) описывается в виде эволюционной пирамиды «качество → качество заведения → качество деятельности → качество специалиста». На основе пирамиды качества показано, что основной задачей в сфере образования на современном этапе является совершенствование образовательных программ и повышение качества образовательных услуг. Эти элементы должны быть направлены, прежде всего, на подготовку специалистов, отвечающих требованиям рыночной экономики и образовательным потребностям общества.

Сделан вывод, что управление качеством образовательных услуг напрямую влияет на качество воспроизводства интеллектуальных ресурсов, что может поднять уровень и качество национальной экономики на более высокий уровень развития.

Хотя зависимость развития национальной экономики от компетентности специалистов и качеством образовательных услуг является обычной проблемой, текущие услуги, предоставляемые высшими учебными заведениями страны желают быть намного лучше. Их качество и эффективность могут быть улучшены только на основе современных информационных и коммуникационных технологий и соответствовать современным требованиям.

Анализы показывают, что сочетание компонентов болонской системы образования с существующей системой образования в стране усилило роль и влияние внешних факторов на управление и качество высшего образования.

Сделан вывод, что для правильной оценки особенностей образовательного процесса и качества образовательных услуг необходимо выявить влияющих факторов, и определить

механизма качественного развития этих услуг в вузах страны в зависимости от условий рыночной экономики.

Ключевые слова: качество образовательных услуг, вуз, понятие, категория, элемент, пирамида качества, механизм развития, эффективность, управление, спрос, производитель, потребитель, рыночная экономика.

Rahmonzoda Z.F.

QUALITY OF EDUCATIONAL SERVICES IN HIGHER PROFESSIONAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS: CATEGORY, ELEMENTS, QUALITY PYRAMID

The article examines the problems of the quality of educational services in higher educational institutions of the country. The concept of quality is considered as a complex concept and a general scientific category, and taking into account the criteria of TQM (Total Quality Management) is described in the form of an evolutionary pyramid «quality→quality of an institution→quality of activity→quality of a specialist». Based on the quality pyramid, it is shown that the main task in the field of education at the present stage is to improve educational programs and improve the quality of educational services. These elements should be aimed primarily at training specialists who meet the requirements of a market economy and the educational needs of society.

It is concluded that quality management of educational services directly affects the quality of reproduction of intellectual resources, which can raise the level and quality of the national economy to a higher level of development.

Although the dependence of the development of the national economy on the competence of specialists and the quality of educational services is a common problem, the current services provided by the country's higher education institutions want to be much better. Their quality and efficiency can only be improved on the basis of modern information and communication technologies and meet modern requirements.

Keywords: quality of educational services, university, concept, category, element, quality pyramid, development mechanism, efficiency, management, demand, producer, consumer, market economy.

Асри ХХI дар тамоми зухурот ва шукӯху шаҳоматаш – шурӯъ аз сифати молу маҳсулот, сифати истехсолот, меҳнат, хизматрасонӣ, таҳсил ва низому равандҳо то сифати ҳаёт – «асри сифат» мебошад. Чунин арзёбии таъсири сифат ба рушду инкишофи ҷабҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа зарурати идоракунии сифати хизматрасониҳои таълимиро ҳамчун тавлидгари воқеии сифати ҳаёт ба миён мегузорад. Идоракунии сифати хизматрасониҳои таълимӣ пеш аз ҳама ба сифати такрористехсоли захираҳои зеҳнӣ таъсир расонида, метавонад ба рақобатпазир гардонидани иқтисодиёти миллии Тоҷикистон нақши муассир гузорад.

Бо вуруди ҷузъҳои таркибии низоми таҳсилоти болонӣ ба низоми феълии маорифи мамлакат ва омезиш ёфтани ин ду низом нақш ва таъсири омилҳои беруна ба раванди идоракунии низоми миллии таҳсилот зиёд гашта, махсусан ба сифати таҳсилоти олии касбӣ ҳарчӣ бештар асар гузошта истодааст.

Барои дар фазои ҷаҳонии таҳсилот ишғол намудани мавқеи муносиб зарур аст, ки вобаста ба арзёбии аҳамият ва таъсири омилҳои беруна ба сифати низоми таҳсилоти миллии таҳқиқотҳои мувофиқи илмӣ анҷом дода шаванд. Самаранокӣ ва сифати таҳсил дар мактабҳои олии бояд бар пояи баҳисобгирии манфиатҳои кулли иштирокчиёни раванди таълим (донишҷӯёну омӯзгорон, роҳбарону маъмурон, ташкилоту корхонаҳо), муайянсозии дараҷаи таъсири мутақобила ва амалисозии ҳамкориҳои эҷодии байни онҳо ба роҳ монда шавад.

Тахлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки дар мактаби олий омилҳои ба сифати таълим таъсиркунандаро дар намуди умумӣ мебояд ба омилҳои беруна, дохилӣ ва омехта тақсим кард [1-15]. Ба омилҳои беруна, ки ба сифати таҳсилот метавонанд на танҳо таъсири мусбат, балки манфӣ низ дошта бошанд, равандҳои ҷаҳонишавӣ, талаботи баённомаи (декларатсия) Болон, сиёсати миллии дар соҳаи таҳсилот, афзоиши талаботи корфармоён ва ғайраро дохил кардан ба мақсад мувофиқ аст. Ба омилҳои дохилии сифати таҳсилот метавон масъулияти роҳбарияти муассисаи таълимӣ, сатҳи таҳассусии ҳайати профессорону омӯзгорон ва дараҷаи озодихоии академии онҳоро дар интихоби методика ва технологияҳои таълим ва инчунин ҳавасмандии донишҷӯёнро ба омӯзиш дохил кард. Ба омилҳои омехта бошад, омилҳоеро дохил кардан мумкин аст, ки онҳо ҳам аз ҷаҳолияти худӣ мактаби олий ва ҳам аз таъсири муҳити атрофи он (масалан, сатҳи музди меҳнати омӯзгорон, пойгоҳи ҳуқуқӣ ва меъёрии мактаби олий, дараҷаи омодагии докталабон ба таҳсили донишгоҳӣ ва ғайра) бармеоянд.

Вобастагии рушди иқтисодии миллии аз салоҳиятнокии мутахассисони касбӣ ва сифати хизматрасониҳои таълимӣ як масъалаи бебаҳс аст. Аммо, хизматрасониҳои таълимие, ки имрӯз аз тарафи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ба ниёзмандони илму маърифат пешниҳод карда мешаванд, бисёр беҳбудӣ мебошанд. Самаранокии онҳоро дар заминаи технологияҳои муосири иттилоотиву коммуникатсионӣ боло бурдан ва дар шакли сифати ба талаботи замона ҷавобгӯӣ ба роҳ мондан мебояд. Барои арзёбии дурусти хусусиятҳои раванди таълим ва сифати хизматрасониҳои таълимӣ дар донишгоҳҳои кишвар омилҳои таъсиррасон ва механизми рушди босифати ин хизматрасониҳоро вобаста ба шароити иқтисоди бозорӣ муайян ва ҳал кардан зарур аст.

Сифат мафҳуми комплексӣ аст. Вай тавсифгари самаранокии тамоми ҷанбаҳои ҷаҳолияти инсон, масалан, таҳияи стратегияи ҷаҳолият, ташкили раванди истеҳсолот, назорати ҷараёнҳои таълиму тадрис, муайян кардани шакли хизматрасониҳо ва ғайра мебошад. Муҳимтарин ҷузъи системаи сифат – сифати маҳсулот, аз ҷумла сифати маҳсулоти маҳсус – сифати мутахассисоне мебошад, ки муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ тайёр мекунанд [1, 2, 3].

Силсилаи стандартҳои байналмилалӣ ISO 9000 (International Standards Organization – Созмони байналмилалӣ стандартҳо), ки асосан ба ҳифзи манфиатҳои истеъмолкунандагон (муштарӣ) нигаронида шудааст, муносибати ягонаи эътирофи умумичаҳониро оид ба шартҳои қарордод дар бораи арзёбии системаи сифат роҳандозӣ намуда, ҳамзамон муносибати байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагонро ба танзим меорад. Тибқи стандартҳои силсилаи мазкур сифат маҷмӯи хосиятҳо ва тавсифҳои маҳсулот ё хизматрасониҳое мебошад, ки ба онҳо хусусияти қонегардонии эҳтиёҷоти воқеӣ ё эҳтимолиро бор (вогузор) намудааст [16].

Сифатро маъмулан дар шакли таҳаввулотии «сифат → сифати ташкилот → сифати ҷаҳолият → сифати маҳсулот», ки пирамидаи (нақшаи) сифат ном бурда мешавад, тасвир мекунанд. Дар қуллаи пирамида TQM (Total Quality Management – Идоракунии умумии сифат), яъне идоракунии фарогир ва қуллии сифат ҷойгир карда мешавад, ки сифати тамоми шаклҳои ҷаҳолиятро баҳри ба даст овардани дараҷаи зарурии сифати маҳсулот равона месозад. Ҷаҳолиятҳои мазкур, пеш аз ҳама, ба таъмини сатҳи сифати баланди қорҳои ташкилию техникаи истеҳсолий ва ташкили шароити созгор барои ҷаҳолияти муътадили қормандон равона карда мешаванд. Сифати ҷаҳолияти қорӣ аз сифати асоснокии қорҳои идоракунии қабулшаванда ва сифати системаи банақшагирӣ вобаста аст. Сифати ҷаҳолиятҳое, ки мустақиман ба истеҳсоли молу маҳсулот алоқамандӣ доранд (назорати сифати равандҳои технологӣ, саривақт ошкор намудани камбудию нуқсонҳои истеҳсолий ва ғайра), дар ин маврид аҳамияти хоса пайдо мекунанд. Сифати маҳсулот ҳамчун қисми таркибӣ ва натиҷаи сифати ҷаҳолияти қорӣ, бо дарназардошти фикру андешаҳо ва арзу шикоятҳои истеъмолкунандагон (муштарӣ), таҳти назорат ва таҳлили доимии истеҳсолкунандагон қарор дода мешавад [2].

«Сифат» – мафҳуми бағоят мураккаб ва пурихтилоф аст. Олимон ба моҳияти мафҳуми мазкур аз замонҳои қадим таваҷҷуҳ зоҳир менамоянд. Ба ақидаи қисми зиёди онҳо мафҳуми сифат ифодагари категорияҳои бунёди буда, низоми муносибатҳоеро инъикос менамояд, ки ба рушди устувор ва мутассили тамаддун нигаронида шудаанд.

Аз нуқтаи назари этимологӣ пайдоиши калимаи «сифат» мансуб ба калимаю ибораҳои «чӣ тавр», «чӣ гуна», «кадом», «дорои ягон хосият» буда, аз рӯи меъёри мураккабии таъриф бо мафҳумҳои «зебой», «латофат», «назокат» ва ғайра қиёспазир аст. Дар сарчашмаҳои гуногуни маълумотдиҳанда мафҳуми «сифат» ҳамчун «мувофиқати мақсад», «мувофиқати меъёр», «мувофиқати талабот», «дар истифода муфид», «қонеъгари ниёзҳои истеъмолкунанда», «баҳисобгирандаи талаботҳои ҷамъиятӣ» ва ғайра маънидод карда мешавад. Ҳатто аз ҳамин номбаркунии одӣ низ равшан аст, ки таъриф ва тафсири ниҳой, умумӣ ва фарогири ҳамаи паҳлӯҳо ва хусусиятҳои зоҳиршавии сифат ҳоло ҳам кор карда баромада нашудааст [5, 6, 7].

«Сифат» категорияи умумиилмӣ аст. Ба ин категория мутахассисони соҳаҳои гуногуни илму амалия муроҷиат мекунанд. Вобаста ба мақсад ва хусусиятҳои соҳаи мушаххас он метавонад дар ҷанбаҳои муайяни соҳаҳои фалсафа, иҷтимоӣ, техника, иқтисодӣ, ҳуқуқ ва ғайра мавриди истифода қарор гирад. Ақидаи мутахассисонро дар хусуси он, ки «гуногуншаклии мафҳуми сифат вобаста ба гуногуншаклии ҳодисаҳо ва робитаҳои мутақобилаи байни онҳо ба вучуд омадааст, ки боиси равандҳои ҳастии одамон, ташаккули талаботҳои онҳо, вазъи истеҳсолот ва истеъмоли молҳо гаштааст» [2], пурра ҷонибдорӣ мебояд кард. Ҳар як мафҳум барои шароити мушаххас мувофиқ аст ва онро маҳз дар доираи ҳамон шароит мебояд истифода бурд.

Масалан, дар шароити иқтисоди бозорӣ хизматрасониҳои таълимӣ худро ҳамчун молу маҳсулот муаррифӣ менамоянд. Рисолати асосии онҳо аз зиёд намудани сармояи инсонӣ (захираи асосӣ ва омили муҳими истеҳсолоти муосир) иборат мебошад. Аз ин рӯ, барои ҳалли масъалаҳои мавриди назари таҳқиқоти мазкур, категорияи «сифати хизматрасониҳои таълимӣ»-ро ба маънои категорияи «сифати маҳсулот (хизматрасонӣ)» дида баромадан ба мақсад мувофиқтар аст. Яъне, барои кушодани моҳияти категорияи сифат ба генезиси (пайдоиши) тафсири илмии мафҳуми «сифат» дар соҳаи истеҳсолот муроҷиат бояд кард. Вале ҳамзамон, мафҳуми сифатро дар маҷмӯъ метавон ба тамоми категорияҳои шакли «фаъолият» (масалан, на танҳо истеҳсолот, балки таҳсилот) ва шакли «ташкilot» (масалан, на танҳо корхона, яъне истеҳсолкунандаи молу маҳсулот, балки муассисаи таълимӣ, яъне оmodасозанда ё истеҳсолкунандаи мутахассисони оянда) низ паҳн кард.

Умуман, дар раванди таҳаввулоти идоракунии сифат объекти идоракунӣ ба таври мутассил тағйир ёфта, сифати идоракунии он, ҳамчун мақсади асосӣ, ҳамеша боқӣ мондааст. Яъне, агар дар ибтидо одамон танҳо ба сифати маҳсулоти мушаххас диққат меодагӣ бошанд, баъдтар таваҷҷуҳи онҳоро сифати раванди истеҳсоли ин маҳсулот ба худ ҷалб намудааст. Дар даврони TQM бошад, меҳвари идоракунии сифат ҳам ба сифати истеҳсолкунандагон (тахассуси кормандон) ва ҳам ба сифати равандҳои истеҳсоли нигаронида шудааст, ки мақсади асосии он – болобарии сифати натиҷаи ниҳоии корхона (молу маҳсулот) ва фалсафаи он – болобарии сифати зиндагии ҷомеа будааст.

Воқеан, дар ҷаҳони муосир ба сифати ҳаёту зиндагии одамон аҳамияти хоса ва афзалияти бештар дода мешавад. Худи мафҳуми «сифати ҳаёт» мафҳуми бисёр васеъ аст. Мо бо истифода аз нақшаи қаблан овардашудаи «пирамидаи сифат» сифати зиндагиро дар шакли «пирамидаи сифати ҳаёт» (расми 1) тасвир мекунем, ки бо ёрии он тавсифҳо, хусусиятҳо ва унсурҳои ҳаёт беҳтару возеҳтар ошкор мегарданд.

Тавре аз расми 1 дида мешавад, қуллаи пирамидаро худи сифати зиндагӣ ташкил додааст. Дар мобайни пирамида ҳолатҳои ҷисмӣ ва рӯҳии инсон ба ҳисоб гирифта шудаанд, ки сатҳу сифати зиндагии одамон маҳз тавассути онҳо (неқўаҳволии ҷисмӣ, осудаҳолии

рӯҳӣ) муайян карда мешавад. Пояи пирамидаро роҳҳо ва усулҳои расидан ба зиндагии босифат ташкил додаанд.

Расми 1 – Пирамидаи сифат ҳаёт

Масалан, некӯаҳволии ҷисмии инсонро саломатӣ, дарозумрӣ, бароҳатӣ ва ҳузуру ҳаловати ҷисмонии организми он муайян мекунанд. Некӯаҳволӣ ё беҳдошти ҷисмониро тавассути тибби муосир, ташкили тарзи ҳаёти солим, истеъмоли ғизои босифату муносиб ва муҳити мусоид барои зиндагӣ ба даст овардан мумкин аст. Дар маркази осудаҳои рӯҳии инсон имконияти муошират кардан бо аҳли хонавода, хешовандон, дӯстон, ҳамсабақон ва дар ҳаҷми кофӣ дастрасӣ доштан ба иттилооти зарурӣ қарор гирифтааст, ки дар амалӣ намудани онҳо технологияҳои муосири иттилоотӣ ва наслҳои нави таҷҳизоти алоқаҳои мобилӣ (масалан, телефонҳои ҳамроҳ) нақши азим бозида метавонанд.

Айнан ба мисли пирамидаи сифати ҳаёт дар ҳар як корхонаву ташкилот ва муассиса иерархияи дохилии сифат ташаккул меёбад, ки муносибату алоқамандии байни моҳияти ҳуди сифат ва самаранокии умумии фаъолияти ин корхона, ташкилот ё муассисаро ба таври возеҳ инъикос менамояд. Муассисаҳо ва корхонаву ташкилотҳое, ки тавассути технологияҳои муосир ва самарабахш маҳсулоти босифат истеҳсол карда, барои аҳоли ба фурӯш мебароранд, афзалиятҳои раднопазири рақобатиро ба даст оварда, натиҷаҳои умумию ниҳонии фаъолияти худро пайваста беҳ месозанд. Иерархияи дохилимуассисавии сифат асоси пирамидаи ба ном «сифати ҷомеа»-ро ташкил медиҳад, ки дар маҷмӯъ он таъсири сифати муассисаро ба тамоми ҷомеа паҳн мекунад: сифати маҳсулот, сифати фаъолият, сифати муассиса (ташкилот, корхона), сифати умумӣ (ҷомеа). Ҷомеа ба сифати баланди ҳамаи сатҳҳои иерархии пирамида манфиатдор аст.

Мо дар расми 2 пирамидаи сифати хизматрасониҳои таълимиро тасвир намудаем, ки дар заминаи пирамидаи сифати ҳаёт (расми 1) ҳосил шудааст.

Расми 2 – Пирамидаи сифати хизматрасониҳои таълимӣ

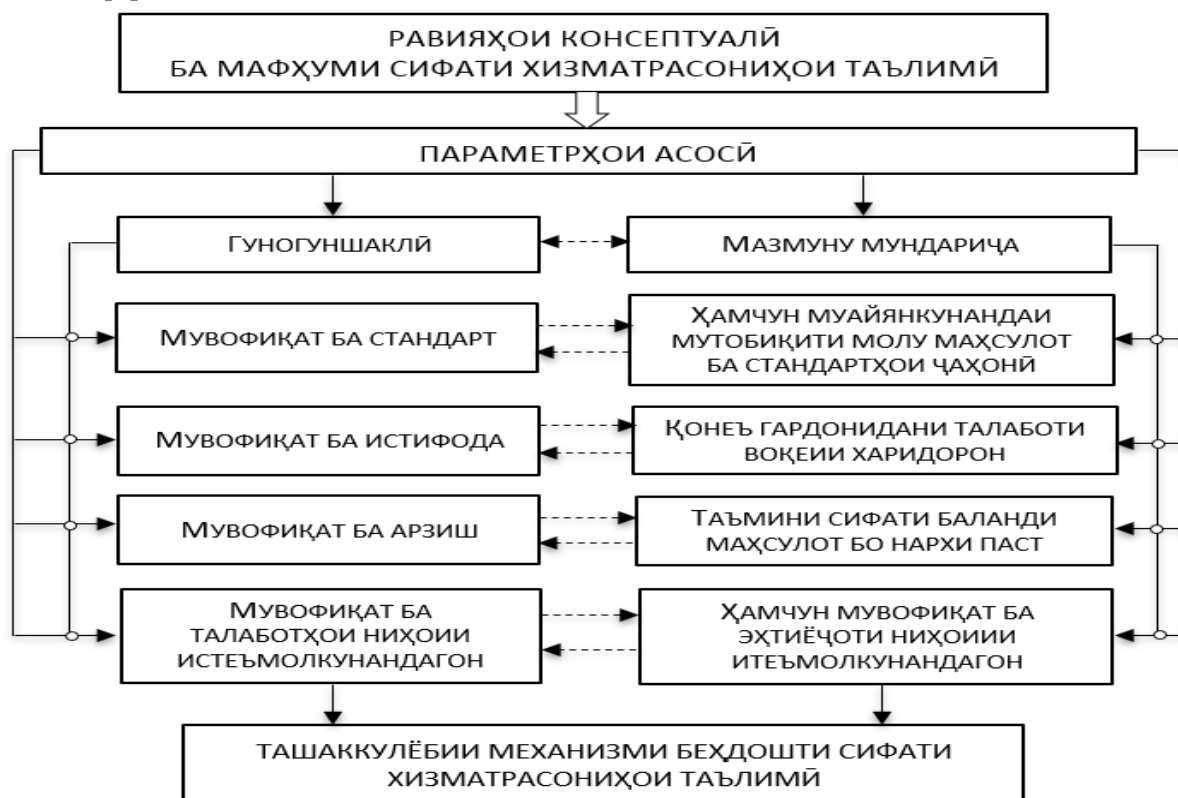
Дар чадвали 1 бошад, дар мисоли сифати хизматрасониҳои таълимӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ, дар намуди умумӣ тавсифҳо ва унсурҳои асосии сатҳҳои «пирамидаи сифат» пешниҳод гардидааст [8, 9, 10].

Ҷадвали 1 – Тавсифҳо ва унсурҳои сатҳҳои пирамидаи сифат дар мисоли сифати хизматрасониҳои таълимӣ

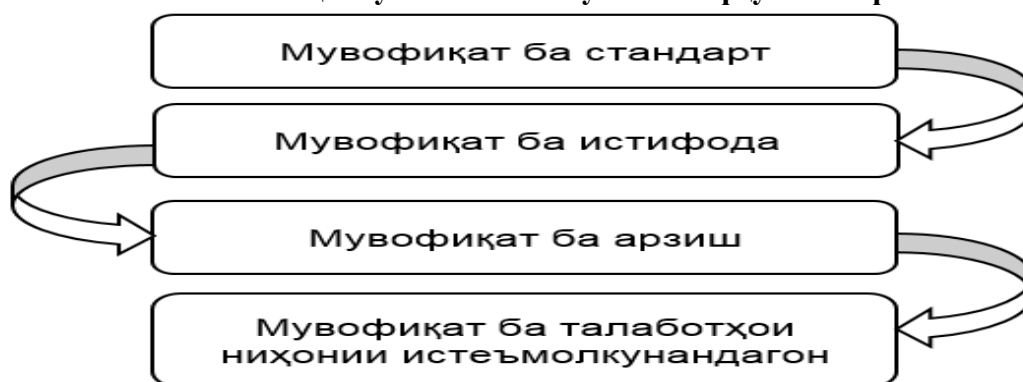
№	Сатҳи иерархӣ	Объекти идоракунии	Унсурҳои объекти идоракунии	Механизми асосии идоракунии сифат	Шакли эътирофи ҷомеа
1	Сифати донишҷӯ	Мутахассиси оянда	- сифати мутахассис; - сифати хизматрасониҳои таълимӣ	Назорати мутобиқат	Сертификати мутобиқат ба мутахассис
2	Сифати фаъолият (таҳсил)	Раванди таълим	- сифати докталабон; - сифати таҷҳизоти таълимӣ; - сифати технологияҳои таълимӣ (усулҳои омӯзиш); - сифати раванди таълим; - сифати шароити таҳсил; - сифати таҳассуси омӯзгор	Назорати оморӣ сифат	Сертификати мутобиқат ба раванди таълим
3	Сифати муассисаи таълимӣ (донишгоҳ)	Муассисаи таҳсилоти олии касбӣ	- сифати низомии идоракунии; - сифати таҷҳизоти таълимӣ муассиса; - сифати роҳбарият; - сифати омӯзгорон	Низомии идоракунии сифат	Сертификати мутобиқат ба низомии идоракунии сифат
4	Сифати умумӣ (сифати ҷомеа)	Ҷомеа	- сифати фарҳанг; - сифати низомии сиёсӣ ҳуқуқӣ; - сифати системаи иқтисодӣ; - сифати иттилоот; - сифати илму техника; - сифати зиндагӣ	Идоракунии умумӣ сифат	Ҷоизаҳои сифат

Дар умум таҳаввулотӣ концептуалии мафҳуми сифатро дар намуди «ҷаҳишҳои бузург» (аз мувофиқат ба стандарт, то ба мувофиқат ба талаботҳои ниҳонии истеъмолкунанда) тасвир кардан мумкин аст (расми 3). Дар расми 4 таҳаввулотӣ сифатӣ мафҳуми сифат пешниҳод шудааст. Онҳо тавсифгари дигаргуниҳои инқилобӣ дар низомии ғояҳои асосӣ (консепсияҳои) маънидокуниҳои мазмуни сифат мебошанд [11-15].

Тибқи концепсияи якум, мафҳуми сифат ҳамчун муайянкунандаи мутобиқати (мувофиқат ё номувофиқати) молу маҳсулот ба стандарт дида баромада мешавад, яъне он имконияти муайянкунии сатҳи ҷавобгӯ будан ё набудани сифати молу маҳсулотро ба талабот ва меёрҳои мавҷуда фароҳам меорад. Аммо, чунин усули муайянкунии сифат ва кафолати доимияти он ба нафъи истеъмолкунандагон равона нашудааст. Ба андешаи мо, нуктаи назари В.В. Окрепилов дар хусуси аз тариқи «назорати ҳатмии сифат (афзорҳои асосии он – усулҳои назорати омӯрӣ ва сохтори ташкилии истеҳсолот) ва инкори талаботи истеъмолий (бозор)» бартараф намудани камбудии концепсияи мазкур, хулосаи одилона мебошад [4].

Расми 3 – Таҳаввулоти концептуалии мафҳуми «сифат»

Расми 4 – Таҳаввулоти сифатии мафҳуми «сифат»

Баррасии минбаъдаи «сифат ҳамчун мутобиқат ба истифода (татбиқ)» (концепсияи дуюм) на танҳо ба риояи стандартҳои муқаррарнамудаи истеҳсолкунанда, балки ба қонеъ гардонидани талаботи воқеии харидор низ равона карда шудааст. Танҳо мавҷудияти талабот ба маҳсулот (хизматрасонӣ), дар ин ҳолат, нишондиҳандаи қаноатмандии истеъмолкунандагон мебошад. Ин усул, аз нуктаи назари мо, талаботи истеъмолкунандагонро ҳатман ба назар мегирад, аммо, мутаассифона, тавозуни (баланси) таносуби сифат ва нархро таъмин карда наметавонад.

Баррасии «сифат ҳамчун мутобиқат ба арзиш» (концепсияи сеюм) ба таври идеалӣ таъмини сифати баланди маҳсулотро бо нархи паст ба назар мегирад. Ин ду талабот амалан барои ҳам харидорон, ҳам молу маҳсулот ва ҳам хизматрасониҳо маъмултарин ва мақбул мебошад. Роҳи ягонаи ба даст овардани арзиши пастии маҳсулоти баландсифат, ба андешаи мутахассисон, ки мо низ онро пурра ҷонибдорӣ мекунем, номбурди истеҳсолоти бенуқсон аст. Аммо, ташкилоту корхонаҳое, ки концепсияи мазкурро истифода мебаранд, бояд доимо дар назар дошта бошанд, ки таъсиси истеҳсолоти бенуқсон аз бисёр ҷиҳат ба шуурнокии коргарони ба раванди истеҳсоли ҷалбшуда ва кӯшишҳои ҳамешагии онҳо барои таъмини доимии сифат вобаста мебошад.

Пешрафт ва татбиқи концепсияи сеюм, аз нигоҳи мо ягон шубҳаро ба миён намеорад, аммо рушди муносибатҳои бозорӣ, «лабрез» шудани бозор бо маҳсулоти аз ҷиҳати сифат камфарқкунанда, вале талаботи харидоронро пурра қонеъкунанда, равишҳои дигари ҳалли масъалаи сифатро тақозо менамояд.

Таҷрибаи кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдёр аз бартарии молҳои дарак медиҳанд, ки онҳо бо асолати худ аз ҳамин гуна молҳои ҳамчинсашон фарқ мекунанд ё дорои он гуна хосиятҳои мебошанд, ки истеъмолкунандагон дар бораи онҳо танҳо орзу мекунанд ё дар хусуси онҳо ҳанӯз чизеро намедонанд. Аз ин рӯ, баррасии концепсияи «сифат ҳамчун мувофиқат ба эҳтиёҷоти (талаботҳои) ниҳонии истеъмолкунандагон» нисбатан асоснок мебошад.

Дар тӯли 20-25 соли охир дар саросари ҷаҳон ҳазорон ташкилоту корхонаҳо ҳангоми ташкили фаъолияти худ аз методологияи «Идоракунии умумии сифат» (TQM) истифода бурдаанд. Идоракунии умумӣ ё саросарии сифат фалсафаест, ки бояд асоси фаъолияти корхона ва тақмили доимии равандҳои истеҳсолии онро ташкил диҳад. Методологияи TQM мустақиман бо як қатор стандартҳои кафолатдиҳандаи сифат алоқаманд буда, дар силсилаи стандартҳои байналмилалӣ ISO 9000 ба қайд гирифта шудааст [16].

Бояд зикр кард, ки дар ибтидо истифодаи усулҳои идоракунии сифат бештар дар соҳаи саноат паҳн шуда буд. Аммо, ҳоло фалсафаи идоракунии сифат ва меъёрҳои таъмини он, ки дар силсилаи стандартҳои байналмилалӣ ISO 9000 муқаррар шудаанд, ҳангоми пешниҳоди хизматрасониҳо низ дар соҳаҳои тандурустӣ, хизматрасонӣ (сервис), маориф ва ғайра васеъ истифода бурда мешаванд.

Агар дар соли 1995 дар тамоми ҷаҳон танҳо чор муассисаи таълимӣ тибқи талаботи стандартҳои байналмилалӣ силсилаи ISO 9000 соҳиби сертификат шуда бошанд, ҳоло корҳо оид ба татбиқи унсурҳои низомии сифат ва таҳияи дастурамал доир ба сифат амалан дар тамоми муассисаҳои таълимӣ кишварҳои Аврупо ва Иёлоти Муттаҳидаи Америка идома доранд. Мувофиқи нишондоди ISO 8402 «TQM – равиши идоракунии сифатноки ташкилот буда, бо иштироки ҳамаи аъзои он асос меёбад ва бо роҳи қонеъгардонии талаботи истеъмолкунандагон ва манфиатҳои ҷомеа ҳадафи ниҳонии ба даст овардани натиҷаҳои бобарори дарозмуҳлатро ба миён мегузорад» [16].

Тавре аз таъриф дида мешавад, аз мавқеи TQM муносибати босифат ба раванди идоракунии дар муассисаҳои таълимӣ имкон медиҳад, ки масъалаҳои мубрами зерин ҳал карда шаванд [11, 12]:

- қонеъгардонии талаботи ҷомеа ба мутахассисони баландихтисос;
- ҳалли мушкилоти иқтисодии соҳаи маориф;
- таъсиси гурӯҳи ҳаммаслаконе, ки масъалаҳои рӯзмарраро ба нафъи тамоми ҷомеа самаранок ҳал карда метавонанд ва ғайра.

Ҳамин тавр, мубрамияти татбиқи меъёрҳои TQM дар марҳилаи кунунӣ ба масъалаи асосии соҳаи маориф – тақмили барномаҳои таълимӣ ва беҳдошти сифати хизматрасониҳои таълимӣ алоқаманд аст, ки охири он ба қонеъ гардонидани ниёзҳои ҷомеа ва оморасозии мутахассисони ҷавобгӯ ба талаботи муносири рушди иқтисодиёти кишвар равона шудааст.

Андешаҳои олимонро вобаста ба омилҳои ба сифати таҳсилот таъсиркунанда чамбаст намуда, таснифоти зерини унсурҳои сифати хизматрасониҳои таълимиро аз нуқтаи назари истеъмолкунандагон ва сатҳу дараҷаи қаноатмандии онҳо пешниҳод намудан мумкин аст [1-15]:

1. Сатҳи сифати объекти дарёфткунандаи хизматрасониҳои таълимӣ (довталаб, донишҷӯ, магистр, докторанти PhD, аспирант, унвонҷӯ, шунавандаи курси тайёри ба дохилшавӣ, шунавандаи курси такмили ихтисос ва ғайра).

2. Сифати субъекти пешниҳодкунандаи хизматрасониҳои таълимӣ (муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ, олии касбӣ ва ғайра), аз ҷумла:

- сифати барномаҳои таълимӣ (сохтор, муҳтаво ва мундариҷа);
- сифати ҳайати профессорону омӯзгорон (тахассус, унвони илмӣ, дараҷаи илмӣ, сатҳи омодагӣ);
- сифати усулҳои таълим ва тарбия (методика ва технологияи таълим);
- сифати таъминоти захиравии раванди пешниҳоди хизматрасониҳо;
- сифати пояи моддию техникӣ (синфхонаҳои таълимӣ, озмоишгоҳҳо, таҷҳизот, маводҳои истеъмолӣ);
- сифати воситаҳои иттилоотӣ таълимӣ ва методӣ (адабиёт, васоит ва дастурҳои таълимӣ, маҷмӯаҳои мисолу масъалаҳо ва супоришҳои таълимӣ, амсилаю намунаҳои таълимӣ, дастгоҳҳои машқи таълимӣ);
- сифати таҳқиқотҳои илмӣ ва ғайра.

3. Сифати раванди пешниҳоди хизматрасониҳои таълимӣ, аз ҷумла:

- сифати ташкил ва татбиқи технологияҳои хизматрасониҳои таълимии пешниҳодшаванда (шакл ва муҳтавои равандҳои таълимӣ, омилҳои ҳавасмандгардонӣ);
- сифати назорати раванди пешниҳоди хизматрасониҳои таълимӣ;
- сифати натиҷаҳои раванди расонидани хизматрасониҳои таълимӣ (мувофиқати сатҳи дониши донишҷӯён ва хатмкунандагон ба талаботи стандарти давлатии таҳсилот аз рӯйи ихтисосҳо).

4. Дараҷаи қаноатмандии истеъмолкунандагон:

- қаноатмандии баланди истеъмолкунандагон (хонандагон, донишҷӯён, корфармоён ва ғайра) аз сифати хизматрасониҳои таълимӣ;
- қаноатмандии баланди омӯзгорон ва кормандони муассисаи таълимӣ аз фаъолияти худ;
- дараҷаи баланди маърифати аъзои ҷомеа ва ғайра.

Хулоса, фаъолияти муассисаи таълимии дилхоҳ – ин пеш аз ҳама, раванди пешниҳоди хизматрасониҳои таълимӣ ва болобарии сатҳи сифати таҳвили онҳо мебошад, ки аз маҷмӯи хосиятҳо ва тавсифҳои раванди таълим иборат буда, имконият муҳайё месозад, ки талаботҳои таълимии пешбинишуда ва ғайриҷашмдошти истеъмолкунандагони мушаххас қонё гардонидани шаванд.

АДАБИЁТ

1. Комилов, Ф. С. Информационное обеспечение системы управления качеством образовательных услуг [Текст] / Ф.С. Комилов, З.Ф. Рахмонов // Вестник Таджикского национального университета. – 2011. – № 4 (68). – С. 46-55.
2. Комилов, Ф. С. Информационные технологии в высшем образовании Республики Таджикистан [Текст] / Ф.С. Комилов, З.Ф. Рахмонов. – Душанбе: «Ирфон», 2012. – 174 с.
3. Комилов, Ф. С. Теоретические основы управления качеством образовательных услуг [Текст] / Ф.С. Комилов, З.Ф. Рахмонов // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – 2014. – № 2/8 (149). – С. 119-128.

4. Окрепилов, В. В. Управление качеством. Учебник для вузов [Текст] / В.В. Окрепилов. – М.: ОАО «Экономика». – 1998. – 639 с.
5. Рахмонзода, З. Ф. Качество образовательных услуг как экономическая категория и объект управления [Текст] / З.Ф. Рахмонзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – № 2/9 (218). – С. 142-148.
6. Рахмонзода, З. Ф. Применение автоматизированных систем управления образовательными учреждениями [Текст] / З.Ф. Рахмонзода, Р.Дж. Давлатов // Вестник Таджикского национального университета. – 2017. – № 3-6. – С. 315-319.
7. Рахмонзода, З. Ф. Системный подход к оптимизации управления образовательным учреждением [Текст] / З.Ф. Рахмонзода, Р.Дж. Давлатов // Балтийский гуманитарный журнал. – 2017. – Т. 6. – № 4 (21). – С. 383-386.
8. Рахронов, З. Ф. Внедрение ИКТ в образовательный процесс – основа совершенствования подготовки высококвалифицированных специалистов [Текст] / З.Ф. Рахронов // Вестник Российско-Таджикского (Славянского) университета. – 2010. – № 4 (30). – С. 140-145.
9. Рахронов, З. Ф. Информационное обеспечение системы управления качеством образовательных услуг [Текст] / З.Ф. Рахронов // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе: «Сино», 2011. – № 4 (68). – С. 51-59.
10. Рахронов, З. Ф. Система управления образовательного процесса, основанная на внедрении современных информационных технологий [Текст] / З.Ф. Рахронов // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе: «Сино», 2010. – № 8 (64). – С. 171-177.
11. Рахронов, З. Ф. Теоретические основы управления качеством образовательных услуг [Текст] / З.Ф. Рахронов, Ф.С. Комилов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2014. – № 2/8 (149). – С. 119-128.
12. Рахронозодa, З. Ф. Асосҳои назариявӣ ва иқтисодии идоракунии сифати хизматрасониҳои таълимӣ [Матн] / З.Ф. Рахронозодa, Ф.С. Комилиён // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ. – 2020. – № 4 (55). – С. 90-100.
13. Рахронозодa, З. Ф. Мушкилоти иҷтимоӣ иқтисодии раванди иттилоотӣ дар низоми маориф [Матн] / З.Ф. Рахронозодa, Ф.С. Комилиён // Паёми молия ва иқтисод. – 2020. – № 2 (22). – С. 49-57.
14. Рахронозодa, З. Ф. Оқибатҳои иҷтимоӣ ҷорисозии технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаҳои гуногуни ҷомеаи муосир ва равандҳои иҷтимоӣ иқтисодии низоми таҳсилот [Матн] / З.Ф. Рахронозодa, Ф.С. Комилиён // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 8. – С. 179-187.
15. Рахронозодa, З. Ф. Самаранокии татбиқи технологияҳои иттилоотӣ дар фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ: ҳолати муосир, беҳдошти усулҳои истифода [Матн] / З.Ф. Рахронозодa, Ф.С. Комилиён // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 9. – С. 273-280.
16. Руководство по применению стандарта ИСО-9000:2000 в области обучения и образования [Текст]. – М.: РИА «Стандарты и качество». – 2002. – 52 с.

Абдулазизова З.С., Турды-Аханова И.А.

МУЛОҲИЗАҲОИ МУЛЛО АБДУЛКАРИМ БУХОРИ ДАР БОРАИ РОССИЯ ВА ПОЙТАХТИ ОН САНКТ-ПЕТЕРБУРГ

Равобити дипломатӣ, иқтисодӣ ва тиҷоратии Мовароуннаҳр ва Русияи подшоҳӣ бештар дар асри XIX рушд карда буд. Дар як муддати кӯтоҳе намояндагони сафоратхонаҳои ҳарду кишвар борҳо ба сарзамини ҳамдигар ташриф оварда, бо ин амал сатҳи муносибатҳои сиёсӣ, дипломатӣ, иқтисодӣ ва тиҷоратии худро хеле баланд бардоштаанд.

Бо ташаббуси аморати Бухоро ва ҳокими он амир Ҳайдар (1800-1827) як ҳайат бо мақсади барқарорсозии муносибатҳои иқтисодӣ ва тиҷоратии байни ду кишвар ба шаҳри Санкт-Петербург Русияи подшоҳӣ фиристода шуд. Ба ин ҳайат шоир ва нависанда, муаррихи маъруф Мирзо Абдулкарими Бухорӣ низ шомил буд. Дар ин мақола муаллифон Мулло Абдулкарим Бухори ва қасидаи "Санкт-Петербург" -и ӯро ҳамачониба таҳқиқ намуда, ба он баҳои баланд додааст. Дар натиҷаи густариши муносибатҳои дипломатӣ ва тақвияти робитаҳои тиҷоратии Мовароуннаҳр бо Русияи подшоҳӣ, мавзӯи баҳсу таҳқиқотҳои Русия дар адабиёти тоҷик ҳам ба миён омадаст.

Калидвожаҳо: Мулло Абдулкарим Бухорӣ; шоир; муаррих, Бухоро, Мовароуннаҳр, Русияи подшоҳӣ; Санкт-Петербург; қасидаи мадҳия; мафҳуми нав, "зебо духтари аврупоӣ".

Абдулазизова З.С., Турды-Аханова И.А.

РАЗМЫШЛЕНИЯ МУЛЛО АБДУЛКАРИМА БУХОРИ О РОССИИ И ЕЁ СТОЛИЦЕ САНКТ-ПЕТЕРБУРГЕ

Наибольшего развития дипломатические, экономические и торговые отношения между Мавераннахром (Трансоксания) и царской Россией получили в XIX веке. За сравнительно короткий срок представители посольств этих двух стран многократно посетили друг друга, значительно повысив, таким образом, уровень политико-дипломатических, экономических и торговых отношений. По инициативе Бухарского эмирата, эмира Хайдара (1800-1827г.), в Санкт-Петербург была отправлена делегация с целью большего оживления экономических и торговых связей между двумя странами. В состав делегации входил поэт и писатель, известный летописец Мирзо Абдулкарим Бухори. В настоящей статье авторы дают оценку касиде (оде) "Санкт-Петербург" Мулло Абдулкарима Бухори. В результате укрепления дипломатических и торговых связей Мавераннахра с Россией в литературе возникает тема России.

Ключевые слова: Мулло Абдулкарим Бухори; поэт; летописец; Бухара, Мавераннахр, царская Россия; Санкт-Петербург; касида-мадҳия (хвалебная ода); новое понятие «нежная красавица европейка».

Abdulazizova Z.S., Turdy-Akhanova I.A.

**REFLECTIONS OF MULLO ABDULKARIM BUKHORI ABOUT RUSSIA
AND ITS CAPITAL ST. PETERSBURGH**

Diplomatic, economic and trade relations between Maverannahr (Transoxania) and Tsarist Russia were most developed in the 19th century. In a relatively short period of time, representatives of the embassies of these two countries have visited each other many times, thus significantly increasing the level of political, diplomatic, economic and trade relations. On the initiative of the Emirate of Bukhara Emir Khaidar (1800-1827), a delegation was sent to St. Petersburg with the aim of more revitalizing economic and trade relations between the two countries. The delegation included poets and writers, famous chronicler Mirzo Abdulkarim Bukhori. In this article, the authors evaluate the kaside (ode) "Saint Petersburg" of Mullo Abdulkarim Bukhori. As a result of the strengthening of diplomatic and trade relations of Maverannahr with Russia, the theme of Russia appears in literature.

Key words: Mullo Abdulkarim Bukhori; poet; chronicler, Bukhara, Maverannahr, tsarist Russia; St. Petersburg; qasida-madhiya (laudatory ode); a new concept of "gentle European beauty".

В изучении и освещении средневековой истории литературы народов Мавераннахра (Трансоксания), в том числе таджикского народа очень важную роль играет письменное наследие: диваны, баязы, тазкире и другие источники. Письменные памятники являются одним из ценнейших и значимых источников в изучении литературного, исторического, культурного наследия человеческого общества, определении их роли, места в культурных процессах народов.

Объектом данного исследования является касыда-мадхия (хвалебная ода) о столице России Санкт-Петербурге, автором которого является поэт, писатель, известный летописец Мулло Абдулкарим Бухори.

Автор касыды (оды) был очевидцем многих событий, поэтому его сведения заслуживают особого внимания для освещения литературы, истории этих государств в рассматриваемый нами период.

Политико-дипломатические и торгово-экономические отношения Мавераннахра и царской России были известны еще со второй половины XVI века, а большой размах они получили, начиная с 20-х годов XVII в., пример тому отправка И.В.Хохнова – посла России в Бухару и прибытие в столицу России Одамби - посла бухарского.

Ивану Даниловичу Хохлову (1620-1622) вменялось в обязанность провести переговоры с ханом о налаживании и укреплении торговых связей, об освобождении русских пленных. Испытав многие превратности, часто угрожавшие жизни, русский посол исполнил задание и попутно описал в отчете массу интересной информации о местных нравах, состоянии общества, взаимоотношениях Бухары и Хивы. Ему удалось вывезти с собой 31 пленного и организовать дипломатическую миссию эмира Бухары в Россию [11, с.1].

Наибольшего развития дипломатические, экономические и торговые отношения между Мавераннахром и царской Россией получили в половине XIX века. За сравнительно короткий срок представители посольств этих двух стран многократно посетили друг друга, значительно повысив, таким образом, уровень политико-дипломатических, экономических и торговых отношений. Подтверждением этому может служить трехкратный визит (с 1857 по 1874 гг.) в Санкт-Петербург дипломатической миссии эмира Бухары.

Однако ещё до этого времени, через год после возведения на престол Бухарского эмирата Эмира Хайдара (1800-1827г.), по его инициативе 22 января 1801 г. (1218 г.) в Санкт-Петербург была отправлена делегация в составе 29 человек с целью большего оживления экономических и торговых связей между двумя странами. Главой делегации был

Алоуддин–Девонбеги. В ранге четвертого в состав делегации входил поэт и писатель, известный летописец Мирзо Абдулкарим Бухори. В списке делегации его имя и происхождение зарегистрировано так: «Мулло Абдулкарим Исмоилов».

Главной целью данной работы является рассмотрение политической и литературной деятельности Мирзо Абдулкарима Бухори, мудрого предшественника Ахмада Дониша. Дипломатическая миссия главы делегации Алоуддина–Девонбеги по прибытию из Бухары в столицу России Санкт-Петербург заключалась во вручении специального послания (искреннего и братского письма) Эмира Хайдара его величеству – императору России – Александру Павловичу.

Мирзо Абдулкарим Бухори – поэт, входивший в состав делегации, написал великолепную касыду (оду) в честь императора России и преподнес её его величеству. Эта касыда состояла из 50 бейтов и начинается следующими бейтами:

*Я твой (Ваи) блажелатель о, царь, небесный свод,
Да будет жизнь твоя бесчетные месяцы и долга
Многие годы.*

В следующих двух бейтах воспеваются справедливость и щедрость русского императора, который «превосходит даже Хотаму и справедливого Нушервана, Бахмана Доро и Искандера».

В этой касыде очень сильной критике подвергаются деспоты, недруги императора России, при помощи колких и язвительных слов.

В последующих бейтах касыды описывается благоустроенность России. В ней, то есть в России мирно сосуществуют люди разных социальных слоёв (дословно: «*на пастбище мирно живут серна и тигр*»).

Храбрые и многочисленные воины императора бдительно и постоянно охраняют территорию России. В мире нет другого подобного ему, справедливого и могущественного царя. Такой природы, таких красивых пейзажей, такого живительного ветерка, как в этой замечательной стране не существует во всем земном шаре.

Кроме всего прочего, этот поэт при описании Зимнего дворца (Эрмитажа), который расположен на берегу Невы, ставит его выше над дворцом Хаварнак (древний Иран) по красоте и величию. Он подробно описывает оформление и росписи стен и потолков комнат дворца.

Он говорит:

*Наподобие дворца Хаварнак я видел дворец у берега Невы,
Высота его превзошла даже млечный путь и звезду Сухо.
Внутри дворца я видел китайскую галерею,
Потолок и стены которой, были расписаны чистым золотом.*

Поэт вновь в панегирической форме восхваляет императора России, его методы властвования и управления, уподобляет величию грандиозности Фаридуна, его внешность облику Джамшеда, а Кай Хусроу - владыку Ирана, Афросияба - владыку Турана считает слугами его дворца.

Поэт говорит:

*О величие твое подобно величию Фаридуна,
Лицо счастливое подобно Джамшеду Джама.
Слуги твоего двора Кайковус и Афросияб,
Твой авторитет высок, как Сураё (Плеяды).
А войско многочисленно, как звезды
Небесные светила с добрым именем.*

Владелец щедрости, мудрости и воспитанности.

Как мы видим в последнем бейте, поэт восхваляет безграничную щедрость, мудрость, разумность императора и его методы властвования.

Поэт Мирзо Абдулкарим Бухори в некоторых бейтах, которые мы приведем ниже, описывает и восхваляет императора России, называя его наследником владений Соломона, которому во всех его деяниях сопутствовала удача.

Благодаря справедливости императора, нигде в России нет развалин и неблагоустроенных мест. Подчеркивая это, поэт говорит, что все это, то есть величие и сан, императору дан Творцом.

Он пишет:

Наследник владений Соломона-счастливый царь,

Величайший из всех монархов удачливый царь.

Страна эта превратилась в райский сад.

О, Ваше величество, от ваших справедливых шагов (поступков).

Во времена ваших нет ни одной развалины (руины).

Я видел, волк и овца вместе шли на водопой.

Божья милость дала тебе величие и сан.

Венец шаха, трон Кайковуса и его владения.

С чувством восторга поэт вновь и вновь описывает несравненную красоту и чистоту Санкт-Петербурга. Он сравнивает этот бесподобный город с красивейшим цветником мира, называя его «розарием мира». Здесь имеется в виду Зимний дворец (Эрмитаж).

Мулло Абдулкарим Бухори очень поэтично изображает красоту мраморных полов и теплый свет, излучающий из камфорных свечей, горящие в золотых подсвечниках, а позолоченные купола домов подобны диску солнца. Очень интересно описано изображение панорамы города:

*В мире я видел очень много городов, но не было такого, как Санкт-Петербург
чистого, будто специально выбранное место,*

Всегда зелёный, чистый, о, боже, какое это место для отдыха.

Это – розарий мира, место для молодого царя,

Мостовые покрыты все мрамором.

Желто–зелёный купол сияет, как диск солнца,

Красавицы его без покрывала подобны полумесяцу и полной луне.

После этого поэт реалистично описывает танцы придворных девушек, их грациозную походку, очарование их движений сравнивает с очарованием плавающих рыб в реке:

Группами луноликие, танцуют и кокетничают,

Быстрые (их) движения подобны рыбам в воде.

Поэт также описывает новобрачных благоухающих, как жасмин и мускус. Невесты наряжены в атласные и шелковые платья.

Уши, плечи и грудь, украшены золотом,

Изумрудами, рубинами и алмазами.

Поэт подчеркивает, что луноликие девушки России как бы излучают такой блеск и сияние, что восхитительные многоэтажные здания Петербурга озаряются, как от лучей восходящего солнца и становятся еще более прекрасными.

Мирзо Абдулкарим Бухори, изображая золотую чашу в руках «бескорыстного, справедливого и мудрого царя России» говорит, что оживляющее вино обладает влагой, а мудрецам прибавляет приятную духовную и физическую силу:

Золотая чаша в руке царя - искреннего глашатая,

Пейте это чистое вино и утоляйте жажду.

Поэт в третий раз описывает торжественный и радостный вечер царского двора: игру музыкантов, радостное пение певиц небосвода - Зухры (Венера), которое доносилось до слуха. Поэт с вдохновением и изумлением говорит:

Вечер веселья и все кружится вокруг свечи-роз.

Каждый миг доносится до слуха Зухры звон рубаб.

Поэт был в изумлении от этого торжественного вечера.

Взирая на это веселье и радость, глядя на привлекательные и бесподобные картины художников в китайской галерее, на цветник царского сада, Мирзо Абдулкарим сравнивает все это с раем, так как здесь очень красиво, картины радуют невероятным богатством красок и оттенков, воздух благоухает мускусом и розовой водой. По мнению поэта, такой царский двор приятный, чистый, спокойный и безопасный - один во всем мире.

Он не верит своим глазам и разуму своему, как бы ни понимая - всё происходит на яву или во сне?

*Было безопасное место для отдыха людей,
То, что я видел, это было на яву или во сне?*

Конечно, в указанном бейте поэт прибегает к чрезмерной гиперболизации и входит за черту восхваления.

После этого поэт старается убедить императора и его приближенных в том, что он побывал в нескольких странах мира и убедился в том, что в четырех странах света никто не видел такую мощную, сильную, справедливую державу как Россия. Поэтому он не может не описывать и не изображать такого мудрого царя, как Александр Павлович:

*В странах: Индии, Туркестане, Хорасане и Ираке
Никто не видел такого рода державу.*

Перо мое не в состоянии полностью описать и комментировать.

Поскольку нет возможности перечислить все. Я коротко изложил словами.

В конце касыды поэт просит разрешения у императора дать ему возможность на некоторое время служить его величеству:

Просьба моя: «Служить Вам о, царь, со счастливым тронном.

Ибо я достойным образом был вознагражден Вашим приёмом».

Мирзо Абдулкарим с разрешения его величества Александра Павловича в течение 8 – месяцев оставался в столице России. Он тем самым пополнил свои знания и впечатления о жизни, быте и работе народов России, а в особенности жителей Санкт–Петербурга.

Таким образом, поэт в этой касыде (оде) посредством восхваления императора описал – неповторимые пейзажи, климат, достоинство Санкт-Петербурга, особенности быта, привлекательность придворных красавиц, внешность и поведения девушек столицы России. Поэт, в самом деле, смог привлечь внимание его величества к дипломатической миссии, прибывшей из Бухары в Санкт-Петербург.

Как следует из письма (послания) Эмира Хайдара Александру Павловичу, поэт и в самом деле хотел привлечь внимание императора к главным целям дипломатической миссии. Эмир посредством посылки драгоценных даров Российскому царю просил у него разрешения, чтобы бухарские послы и торговцы могли беспрепятственно торговать на территории России.

Так поэт через содержание касыды, посредством восхваления царя хотел привлечь внимание императора, а получив благосклонность, претворить в жизнь цель и намерения Бухарского эмира. В сущности, поэт достиг своей цели.

Научное значение и историческая сущность этой касыды (оды) заключается в том, что она была написана полвека назад до прибытия таджикского учёного, писателя, философа, мыслителя и поэта, наконец, государственного деятеля Бухарского эмирата, главы кружка таджикских просветителей XIX века великого просветителя Мавераннахра – Ахмада Дониша с дипломатической миссией в Санкт-Петербург.

В результате своих наблюдений над порядком, бытом и условиями жизни, как придворных, так и простых русских людей, Мирзо Абдулкарим пришёл в восхищение. Сопоставляя увиденную жизнь, быт жителей России и Санкт-Петербурга с Мавераннахром и Бухарой, поэт естественно хотел, чтобы и в его стране, и в знаменитой столице так же, как и у них, люди жили благополучно, царил порядок дисциплина и справедливость.

Несомненно, в условиях Бухарского эмирата претворение в жизнь этой прекрасной мечты было почти невозможно. Тем не менее, мысли и желания Мирзо Абдулкарима были как бы лучом света в темной, мрачной жизни знаменитой Бухары.

С точки зрения формы и содержания, касыда поэта входит в число хвалебных од (касыда-мадхия). Это ода не имеет вступительной части характерной для обычной касыды.

После предшествующей хвалы и бейта, повествующего о любви, сразу же начинаются восхваления императора. Однако в оде, кроме восхвалений, даются изображения пейзажей и панорам города, передаются любовные чувства поэта, которые чередуются с хвалой русскому царю.

По этой причине данная касыда получила особое качество. В ней поэт вышел из существующих правил написания традиционных касыд, в которых сначала давалось описание природы, а затем следовали восхваления императору.

Итак, в результате укрепления дипломматических и торговых связей Мавераннахра с Россией в литературе возникает тема России.

На рынках Мавераннахра появлялось большое количество российских промышленных товаров. Россия также нуждалась в товарах из Мавераннахра, в основном: хлопке, шелке, шерсти, сушеных фруктах.

Происходило взаимное узнавание и сближение народов, их культур. На этой почве в таджикской литературе наряду с формами лирического образа “европейки-красавицы” появился образ “хмельной европейки”, “безвнимательной красавицы” и др. В таджикской классической литературе появился новый образ, где все больше звучат жалобы поэтов не только на жестокость местных красавиц, но и на “похитительниц сердец-европеек”, на “искромётную любовь” и на “лучеподобных европеек-красавиц”.

Например, так описана бессердечность “хмельной европейки” Мирзо Сиддиком Истарафшани:

Отняла мою веру и сердце, сожгла чашу терпения,

Хмельная, искрометная, стремительная как молния европейка.

Такие лирические образы встречаются в газелях Нозили Худжанди “безвнимательная красавица”, Мулло Бухори “нежная красавица европейка” и Султанхана Адо “русская красавица европейка”.

“Хмельная, искрометная, стремительная как молния европейка”, «нежная красавица европейка», “красавицы (русские) без покрывала подобны полумесяцу и полной луне”, “Группами луноликие, танцуют и кокетничают; Быстрые (их) движения подобны рыбам в воде” - эти слова и выражения не были традиционными в Мавераннахре XVII века, а были новыми понятиями, которые Мулло Абдулкарим Бухори преподнес как дар своему народу. Используя эти слова и выражения, он обогатил духовную культуру, приумножил знание и образованность своего народа.

Далее, тема русской жизни и изображения Санкт-Петербурга более обширно развиваются в произведениях Ахмада Дониша.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бартольд В.В. Отчет о командировке в Туркестан // Соч.Т. VIII. – М., 1973. – 723 с.
2. Каримов У. Адабиёти тоҷик дар асри XVI - Душанбе: Маориф,1985. - 288 с.
3. Каримов У. Таджикская литература второй половины XVIII и первой половины XIX вв. – Душанбе: Дониш, 1974. – 188 с.
- 4.Каримов У. У.Иқтисоду тиҷорат дар фаёолияти адибони тоҷик - Душанбе:Маориф,1997. - 112 с.
5. Каримов У. Ҳодизода Р. Адабиёти тоҷик дар асрҳои XVI - XVII ва ибтидои асри XX (барои мактабҳои олии) - Душанбе:Маориф,1988. - 432 с.

6. Каюмов А. Кокандская литературная среда (XVIII-XIX вв.). – Ташкент: Изд-во АН Уз.ССР, 1961. – 361 с.
6. Крымский А.Е. История Персии, её литературы и дервишской теософии. Т.1. –М., 1909. – 568 с.
7. Мухтаров А. Очерк истории Ура-Тюбинского владения в XIX в. – Душанбе: Изд-во Акад.наук Таджикской ССР, 1964. – 185 с.
8. Собрание восточных рукописей АН УзССР. Т.1 / под ред. А.А.Семенова. – Ташкент, 1952. – 490 с.
9. Стори Ч.А. Персидская литература. Библиографический обзор. – М.: Наука, 1972. – 693 с.
10. Веселовский, Н.И. Иван Данилович Хохлов. (Русский посланник в Персию и Бухару в XVII веке) / Н.И. Веселовский. – Санкт-Петербург: Тип. В.С. Балашева и К°, 1891. – 28 с. – Режим доступа: URL: <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=77804> (дата обращения: 24.01.2021).
11. Вспоминая первых послов в Бухару [Электронный ресурс]: Режим доступа: URL: <https://vesti.uz/vspominaya-pervyh-poslov-v-buharu/> (дата обращения: 24.01.2021).

УДК:372.862

Бубиев М. Ч., Қурбонов А. А., Сафарова С. Ҳ.

ТЕХНОЛОГИЯИ ТАҲСИЛОТИ ФОСИЛАВӢ ДАР ТАЪЛИМИ ФИЗИКА

Таҳсилоти фосилавӣ зина ба зина дар таълими замони муосир нақши муҳим бозида истодааст. Зарурати истифодаи онро мо соли 2020 мушоҳида намудем. Падару модарон ва парасторони донишҷӯён, дар самти рушди имкониятҳои таҳсили фосилавӣ ва дастрасӣ ба маводи ёрирасон барои фарзандони худ, фаъолона дастгирӣ менамоянд. Дар шароити имрӯзаи хуручи паҳншавии бемории сироятии COVID-19, таҳсили фосилавӣ воситаи муфидест барои бехатар нигоҳ доштани саломатии донишҷӯён дар хона ва ҳамзамон ба таълими муттасил фаро гирифтани онҳо, ба ҳисоб меравад. Чунки таҳсилоти фосилавӣ, барои таъмини дастрасии баробар ба тамоми донишҷӯён ва тақвияти рушди малакаҳои мустақили таълимӣ аҳамияти муҳим дорад.

Мӯҳтавои мақола дар асоси низоми кредитӣ ва сатҳи имрӯзаи таҳсилоти фосилавии чумхуриро ба назар гирифта, шаклу воситаҳои муоширати омӯзгор бо донишҷӯро бо истифодаи технологияи информатсионӣ нишон дода шудааст. Инчунин методҳои додани супоришҳо, қабул ва интиқоли маводҳои дарсиро пурра баён намуда, намунаи онро дар як мавзӯи дарсӣ шарҳ додааст. Маслиҳатҳо, тавсияҳои методӣ, таълимӣ ва маълумотҳои зарурӣ гирд оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: таҳсилоти фосилавӣ, методикаи таълими физика, нақши таҳсилоти фосилавӣ, интернет, талаботҳои методӣ, машғулият, инкишоф, истифодабарӣ, синхронӣ, асинхронӣ, модемҳо, сервер, модем, хати телефонӣ, китобҳои дарсии электронӣ, тестҳои компютерӣ, асбобҳои медиавӣ, маводи чопӣ, васоити ахбори садоӣ, видеоӣ, суроғаи электронӣ, паҳши online, технология компютерӣ, дониш, малака, таҷрибаҳои амалӣ, озмоишӣ, таҳсили ғойбона, таҳсилоти фосилавӣ, маводи таълимӣ, конфронсҳо, рушди фаъолияти таълимӣ, эҷодии, қорӣ мустақилона, усули дастрасии маълумот.

Бубиев М. Ч., Курбонов А. А., Сафарова С. Х.

ТЕХНОЛОГИЯ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ В ПРЕПОДАВАНИИ ФИЗИКИ

Дистанционное образование постепенно играет важную роль в современном образовании. В 2020 году мы увидели необходимость его использовать. Родители и опекуны учащихся активно поддерживают развитие возможностей дистанционного обучения и доступ к вспомогательным устройствам для своих детей. В нынешнем контексте COVID-19 дистанционное образование является полезным инструментом для обеспечения безопасности учащихся дома, продолжая учебу. Потому что дистанционное образование важно для обеспечения равного доступа для всех студентов и развития навыков независимого обучения.

Содержание статьи основано на кредитной системе и текущем уровне дистанционного образования в стране и показывает формы и методы общения учителей и студентов с использованием информационных технологий. Он также подробно описал методы назначения, получения и передачи учебных материалов и объяснил их пример в теме. Собираются советы, методические рекомендации, обучение и необходимая информация.

Ключевое слово: Дистанционное обучение, методы обучения физике, роль дистанционного образования, Интернет, потребности в методах, работа, развитие, использование, синхронный, модем, сервер, модем, телефонная линия, электронные книги, компьютерные тесты, медиа-инструменты, печатные материалы, аудио-медиа, видео, электронная почта, потоковая передача онлайн, компьютерные технологии, знания, навыки, практический опыт, эксперименты, дистанционное обучение, обучение по материалам дистанционного обучения, конференции, развитие воспитательной работы, творческие, самостоятельные, методы доступа к информации.

Bubiev M. Ch., Qurbonov A. A., Safarova S. H.

DISTANCE EDUCATION TECHNOLOGY IN PHYSICS TEACHING

Distance education is gradually playing an important role in modern education. In 2020, we saw the need to use it. Parents and guardians of students actively support the development of distance learning opportunities and access to assistive devices for their children. In the current context of COVID-19, distance education is a useful tool to keep students safe at home while continuing their education. Because distance education is important to ensure equal access for all students and to strengthen the development of independent learning skills.

The content of the article is based on the credit system and the current level of distance education in the country and shows the forms and methods of communication between teachers and students using information technology. He also described in detail the methods of assigning, receiving and transmitting educational materials and explained its example in a topic. Tips, methodological recommendations, training and necessary information are collected.

Keyword: Distance education, physics education methods, the role of distance education, Internet, method needs, job, development, use, synchronous, modem, server, modem, telephone line, e-books, computer tests, media tools, print materials, audio media, video, e-mail, online streaming, computer technology, knowledge, skills, practical experience, experiments, distance learning, training from Distance learning materials, conferences, educational work development, creative, independent, information access methods.

Истифодаи технологияҳои таълими фосолавӣ ва таълими электронӣ имрӯзҳо дар таълими физика, ки фаъолияти таълимиро дар системаи таълимии кредитии донишгоҳҳои

Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ менамоянд, бениҳоят муҳим аст. Имрӯз зарурат пеш омадааст, ки инсоният барои дарку коркарди ғаврии ҳаҷми калони иттилоот, аз худ кардани воситаҳои техникаи муосир ва усулу технологияҳои замонавии корбарӣ бо иттилоот омода башад [8].

Аҳамияти мавзӯи технологияи таҳсилоти фосилавӣ дар он аст, ки натиҷаҳои пешрафти иҷтимоӣ, ки қаблан дар соҳаи технология мутамарказ буданд, ҳоло дар соҳаи иттилоотӣ мутамарказонида шудаанд [2, С. 87].

Таҳсилоти фосилавӣ зинаи нави рушди таҳсили ғоибонаи таҳсил буда, дар он истифодаи технологияҳои иттилоотӣ таъмин шудааст, фарқияти он аз намуди ғоибонаи таҳсил дар он аст, ки қисми муҳими маводи таълимӣ, пайваста бо муносибат бо омӯзгор (машварат бо воситаи суроғаи электронӣ, скайп, ватсап, семинарҳо, конференсҳо дар паҳши online-мустақим) азхуд мешавад.

Дар даҳсолаи охир, аксари донишгоҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо системаи таҳсилоти кредитӣ амал менамоянд, аз ҷумла таълими фосилавӣ дар шӯъбаҳои ғоибонаи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав низ бо ҷунин раванд ҷараён дорад [11].

Тавре маълум аст, бартарии асосии технология компютерӣ, алалхусус ба интернет дар он аст, ки ҳар як шахс ба ҳаҷми васеи максималии дониш ворид мешавад, ки айни замон он дар соҳаи мувофиқи ҷомеаи инсонӣ қабул карда шудааст. Донишҷӯ, аслан бо маводи нисбатан замонавии сатҳи баланд таъмин мегардад. Вале компютеркунонии босуръати раванди таълим дар мактабҳои олий, аз ҷумла дар раванди гуногуни таҳсилоти кушода ва фосилавӣ маҷбур месозад, ки ба нуқтаҳои муҳими ин раванд худӣ таълимгиранда бояд диққати хеле ҷиддӣ диҳад [12].

Азбаски раванди таълими кредитӣ ташкили кори мустақилонаи донишҷӯёнро барои азхудкунии дониш, малака, таҷрибаҳои амалӣ, озмоишӣ, рушди фаъолияти таълимӣ ва эҷодии онҳоро пешбинӣ менамояд. Аз ин лиҳоз, дар заминаи системаи таҳсилоти кредитии таҳияи курсҳои электронии омӯзиши, бо дарназардошти татбиқи имконияҳои дидактикии онҳо, аҳамияти хоса дорад [9].

Таҳсилоти фосилавӣ зина ба зина дар таълими замони муосир нақши муҳим бозида истодааст. Зарурати истифодаи онро мо соли 2020 мушоҳида намудем. Падару модарон ва парасторони донишҷӯён, дар самти рушди имкониятҳои таҳсили фосилавӣ ва дастрасӣ ба маводи ёрирасон барои фарзандони худ, фаъолона дастгирӣ менамоянд. Дар шароити имрӯзаи хуруҷи паҳншавии бемории сироятӣ COVID-19, таҳсили фосилавӣ воситаи муфидест барои бехатар нигоҳ доштани саломатии донишҷӯён дар хона ва ҳамзамон ба таълими муттасил фаро гирифтани онҳо, ба ҳисоб меравад. Ҷунки таҳсилоти фосилавӣ, барои таъмини дастрасии баробар ба тамоми донишҷӯён ва тақвияти рушди малакаҳои мустақили таълимӣ аҳамияти муҳим дорад.

Ҳамаи донишҷӯёни гурӯҳҳои фосилавӣ имконият доранд, ки дар семинарҳо иштироки фаъолона дошта бошанд. Фикри ҳар як донишҷӯ ба инобат гирифта шуда, диққати умумиро ҷалб мекунад. Ҳеч зарурате барои рафтани ба ҷаласаҳо ва машваратҳо нест. Афзалияти асосии таҳсилоти фосилавӣ имконпазирии машваратҳои мунтазами мустақим бо омӯзгор ва муносибати инфиродӣ ба ҳар як донишҷӯ мебошад [10, С.8].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳсилоти фосилавӣ бо қарори мушовараи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29-уми майи соли 2017, №7/35 “Низомномаи таҳсилоти фосилавӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон” тасдиқ гардидааст [15].

Моҳияти барномаи мазкур аз он иборат аст, ки дар донишгоҳҳои кишварамон ҷалби донишҷӯёнро ба илмомӯзӣ бедор намуда, тавачҷӯҳои онҳоро ба дониш, рушди маънавӣ ва баланд бардоштани ҷаҳонбинӣ ба вучуд меорад. Донишҷӯёнро бо назардошти вазифаҳои бунёдӣ ва рушди инноватсионии мамлакат ба фаъолияти касбӣ омода менамояд.

Дар айни замон, барои васеъ истифода намудани таҳсили фосолавӣ дар бисёр муассисаҳои таҳсилоти олии ҷумҳурӣ, заминаҳои техникӣ фароҳам оварда шудаанд. Яке аз монетаҳои, ки барои татбиқи васеи системаҳои таҳсилоти фосолавӣ мавҷуд аст, ин набудани усулҳои таҳияшуда мебошанд. Ба монанди ҳалли мушкилоти сохторӣ, методӣ, ташкилӣ ва ғайра.

Аҳамияти махсуси ташкили системаи таҳсилоти фосолавӣ дар Тоҷикистон имрӯз аз ҷанд омилҳо вобаста аст. Яке аз мушкилии махсус ин омилҳои ҷуғрофӣ мебошад. Ҳудуди Тоҷикистонро 93% кӯҳҳо ташкил медиҳанд, ки он ба иртиботи мардум ва дастрасӣ ба маълумоти илмӣ, техникӣ, таълимӣ ва методиро ба таври назаррас душвор мекунад [8].

Таҳсилоти фосолавӣ ин як шакли таълимест, ки барои гирифтани маълумоти босифати физика мустақил буда, аз дигар шаклҳои омӯзиш бо усули гирифтани ё расонидани маълумот, хусусияти муоширати таълимӣ фарқ мекунад, ки асосан дар масофаҳои дур сурат мегиранд [13].

Дарёфти иттилоот - ба даст овардани далелу маълумот дар бораи хосиятҳо, сохтор ва алоқамандии байни объектҳо ё рӯйдодҳои муҳити атроф мебошад. Иттилоот дорои хусусиятҳои зерин аст: сахтӣ, мукамалӣ, муҳимӣ, рӯзмарағӣ, возеҳӣ, аниқӣ, дастрасӣ ва ғайра [1. С. 253].

Таълими фосолавӣ - яке аз шаклҳои ба даст овардани касб, ки шахс берун аз муассисаи таҳсилоти олии касбӣ, тавассути воситаҳои электронӣ ва телекоммуникатсионӣ таҳсилоти олии касбро соҳиб мегардад [14].

Омӯзиши фосолавӣ аз физика - ин ҳамкориҳои омӯзгор ва донишҷӯён бо ҳамдигар дар фосолаҳои дури масофа мебошад, ки тавассути технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ амалӣ карда мешавад. Он имкон медиҳад, ки ҳадафҳои муқарраршудаи таълимиро татбиқ намуда, усулҳои педагогӣ, шаклҳои ташкили раванди таълим, ба монанди маърузаҳо, машваратҳо, семинарҳо, конференс ва қорҳои озмоишӣ истифода бурда шаванд.

Татбиқ ва истифодабарии технологияи иттилоотӣ-иртиботӣ дар раванди таълими физика, дастрасии донишҷӯёнро ба манбаҳои ғайримуқаррарии иттилоот, баланд бардоштани самаранокии қори мустақилона, эҷодқорӣ, омӯзиш ва мустаҳкамкунии малақаҳои гуногуни таълимӣ имкониятҳои нав фароҳам меоварад [4. С. 11].

Муҳити таълими иттилоотӣ (дар таълими физика) - маҷмӯи воситаҳои таҳсилоти фосолавӣ барои физика, ки ба татбиқи ҳадафҳои таълими физика нигаронида шудаанд, аз инҳо иборат аст:

1. захираҳои иттилоотӣ (вебсайтҳо, порталҳо, моҳвора);
2. санадҳои ҳамқорӣ бо шабақаҳои интернетӣ;
3. таҷҳизот ва таъмини барнома (физика-таҷҳизоти физикӣ, дастгоҳҳои пайвастанӣ, барномаю маводҳо ба омӯзгор: модем, шабақаҳои суръати баланди интернетӣ, барномаҳои компютерӣ барои иҷрои қор дар сомонаҳо.
4. ташкил ва таъмини раванди таълим дар омӯзиши физика, барои гирифтани таҳсилоти сифатнокӣ физикӣ [10, С.6].

Барои омӯхтани мушкилоти таълими фосолавӣ дар раванди таълими физика, бояд қор омилҳои муҳим ба назар гирифтани шаванд: мусалсалӣ (системавӣ), технологӣ, педагогӣ ва ташкилӣ [6, С.78-85].

Шаклҳои асосии технология, ки имрӯз дар таълими фосолавӣ истифода мешаванд, ба се гурӯҳҳо ҷудо карда мешаванд:

1. Интерактивӣ (маводи қопӣ, васоити аҳбори садоӣ, видеоӣ). Маводҳои қопшуда (қитобҳои дарсӣ, маълумотномаҳо, қитобҳои дарсӣ) воситаи анъанавии таълими фосолави физика мебошанд. Воситаҳои видео ва аудио воситаҳои беҳтарини таълими фосолавӣ дар ҳама қанҳо мебошанд [3, С. 65-69].

2. Воситаҳои таълими компютерӣ (қитобҳои дарсии электронӣ, тестҳои компютерӣ, асбобҳои медиавӣ, муҳити омӯзиш ва ғайра).

3. Суроғаи электронӣ аз ҷиҳати иқтисодӣ ва технологӣ воситаи муассиртарини технологияи телекоммуникатсионӣ мебошад, ки онро дар раванди таълими фосилавии физикӣ, барои расонидани мундариҷаи курсҳои омӯзишӣ ва пешниҳоди алоқаи хонандагон ба омӯзгор истифода бурдан мумкин аст. Дар айни замон, он аз сабаби имконнопазирии татбиқи муколамаи байни омӯзгор ва донишҷӯ, ки дар таҳсили рӯзона қабул карда шудааст, таъсири маҳдуди педагогӣ дорад. Аммо, агар донишҷӯ ба компютери шахсӣ бо модем, хати телефонӣ ба интернет дастрасии доимӣ дошта бошанд, паёми электрониро ба машваратҳо имкон медиҳад.

Бо мақсади фароҳам овардани дастрасӣ ба шунавандагон ба пойгоҳҳои иттилоотӣ, манбаъҳои дониш, сарчашмаҳои амалӣ, озмоиш ва дигар воситаҳои таълими фосилавии физикӣ, дар донишгоҳ аз шабакаҳои телекоммуникатсионӣ (модемҳо, сервер)-ҳо истифода мебаранд [6, С.114].

Системаи идоракунии шунавандагон таълими фосилавӣ дар физика бояд, баҳогузории объективии дониш ва малакаҳои физикаро таъмин намояд. Инчунин мавриди истифода, дастрасӣ ба зерсистема, кафолат, махфият ва яқпорчагии иттилоотро таъмин намояд.

Омӯзиши таҷрибаи физикӣ дар таълими фосилавӣ бо се роҳ ба мақсад мувофиқ аст. Аввалан, наворгирии видеои таҷрибаҳои воқеӣ, намоиши такрорӣ онҳо ба донишҷӯён (дар шакли пахши синхронӣ ва асинхронӣ). Дуюм, намоиши таҷрибаҳои виртуалӣ ва моделӣ (онлайн анҷом дода мешавад ё пешакӣ омода карда мешавад). Саввум, гузаронидани таҷрибаи физикии дастрасии фосилавӣ, бо истифода аз системаҳои махсуси шабакавӣ, технологияи информатсионӣ аз физика дар вақти воқеӣ, чен кардани параметрҳо пас аз муҳокимаи натиҷаҳои озмоиш [5, С.125].

Шаклҳо ва методҳои гузаронидани таҳқиқоти озмоишӣ аз фанни физика дар таълими фосилавӣ дорои чунин хусусиятҳо мебошанд:

1. иҷрои корҳои озмоишӣ ва дастрас ба фаъолияти илмӣ;
2. вақти бемаҳдуд барои ҷустуҷӯи маводҳои зарурӣ, маълумотҳо ва иҷрои корҳои озмоишӣ;
3. имконияти гирифтани маслиҳат, дар лаҳзаҳои гуногун;
4. қобилияти иҷрои корҳои озмоишӣ дар гурӯҳҳои хурд, муҳокимаи дастаҷамъонаи натиҷаҳо, мубодилаи таҷриба;
5. мавҷудияти супоришҳои гуногун барои корҳои озмоишӣ.

Воситаҳое, ки барои иҷрои корҳои озмоишӣ аз фанни физика дар таҳсили фосилавӣ бояд, ба талаботҳои зерин ҷавобгӯ бошанд:

1. моделҳои таҷҳизотҳои озмоишӣ бояд визуалӣ ва бехатар бошанд;
2. синфхонаи озмоишӣ бояд, интерактивӣ ва бо асбобҳои муосири технологӣ муҳайё бошанд;
3. дастурҳое, ки барои корҳои озмоишӣ пешбинӣ шудаанд, бояд аз қисми назариявӣ, амалӣ, раванди иҷрои кор дошта, баҳри баланд бардоштани фаъолияти таълимии донишҷӯёнро дар бар гирад [7, С. 45].

Кори амалиро оид ба ҳалли масъалаҳо дар шаклҳои зерин гузаронидан мувофиқи мақсад аст: бо тартиби пахш (бо истифода аз тахтаи фаъл, видеоконфронс, флеш - намоишҳо), мавриди машварат (чат, форум), дар пахши интерактивӣ [10, С.11].

Бори нахуст дар мамлакат Маркази таҳсилоти фосилавӣ барои зинаҳои ғоибонаи донишгоҳҳои кишвар роҳандозӣ гардид, ки имрӯз яке аз сохторҳои донишгоҳ ба ҳисоб рафта, раванди низомии фосилавиро дар гурӯҳҳои фосилавии донишгоҳ идора мекунад. Ҳангоми таҳсили фосилавӣ таълимгоҳҳо метавонанд аз шаклҳои гуногун, монанди барномаҳои компютерӣ махсус интихобшуда ва ба донишҷӯёну хонандагон мувофиқ, онлайн-конфронсҳо, суроғаи электронӣ, онлайн-мессенҷерҳо ва ғайраҳо истифода намоянд. Маркази таҳсилоти фосилавӣ тарзи амалигардонии раванди таълимро бо истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ дар масофаи дур бе иштироки

шахсии омӯзгор ва донишҷӯён имконпазир мегардонад. Кори низом шаффоф буда, тамоми маводи таълимӣ ба таълимгиранда дастрас мебошад.

Имрӯзҳо баъзе марказҳои фосилавӣ, бо барномаи беҳтарини таълими Zoom, Discord, moodle, Skype, Facebook Live, Instagram Live, G Suite (Hangouts), Microsoft teams пайваст буда, тариқи он дарсҳои фосилавӣ хеле сода ва фаҳмо мегузаранд. Бо ин нармафзорҳо (барномаҳо) омӯзгорон метавонанд дарсҳои худро ташкил намуда, речаи вурудшавӣ ба дарсро ба таълимгирандагон пешниҳод намоянд. Дар ин сурат таълимгирандагон метавонанд ба речаи вурудшавии дарси омӯзгор дохил шуда, дар дарси ин омӯзгор иштирок намоянд”.

Технологияи таҳсилоти фосилавӣ ва дастрас гардонидани манбаъҳои иттилоотии электронӣ бо истифодаи технологияҳои муосири иттилооти-коммуникатсионӣ ва шабакавӣ амалӣ гардонида мешавад.

Ин нармафзорҳо хеле оддӣ ва фаҳмост, зеро ворид гардидан ба ин низом омӯзгор дарси худро тариқи электронӣ мегузарад ва таълимгирандагон саволҳои лозимаро тариқи паёмак равон месозанд. Бартарияти барнома дар он аст, ки шумораи иштирокчиён бе маҳдуд мебошад ва дастрасии мавод низ, ба ҳама таълимгирандагон баробар мебошад.

Коркарди машғулияти фосилавӣ аз физика доир ба мавзӯи “Қувваи соиш”

Шарҳи мухтасар: Зарурати истифодаи чунин машғулиятҳо хело зарур аст. Зеро донишҷӯ дар лаҳзаҳои ба худ мувофиқ, маводҳои дастрасро пеш ва баъди дарсҳо самаранок омӯхта метавонад.

Фан: физика;

Курс: 1;

Мавзӯ: Қувваи соиш;

Намуди дарс: Омӯзиши маводи нав;

Шакли дарс: Фосилавӣ, кори индивидуалӣ;

Таҷҳизотҳои зарурӣ ва маводҳои барои дарси фосилавӣ:

1. Таъминот бо шабакаи Интернет ва нармафзор барои кушодани саҳифаҳои Интернетӣ;
2. Мавҷуд будани ТИК ва таъминоти нармафзор (IE, Firefox, Google Chrome, Adobe Flash Player, Skype, Viber ва WhatsApp ва ғайра);
3. Доштани суроғи почтаи электронӣ (e-mail).

Талабот ба сатҳи салоҳияти технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионии (ТИК) таълимгирандагон: Маҳорати кор бо шабакаи интернет, истифодаи Skype, Viber ва WhatsApp, истифодаи имкониятҳои низомҳои ҷустуҷӯи Google, Yandex.

Мақсади дарс: омӯхтани ҳодисаҳои соиш (сабаб ва қонуниятҳо)

Вазифаи дарс:

1. Маърифатӣ: муайян намудан ва фаҳмиши қонунҳои соиш, вобастагии соиш аз бузургӣҳо;
2. Инкишофӣ: ташаккули маҳорат ва ба нақшагирии соиш, алоқаи байни омӯзиши маводи назариявӣ ва ҳодисаҳои рӯзгор, бедор намудани рағбат ба кори эҷодӣ;
3. Тарбиявӣ: шавқи омӯзиши адабиётҳои иловагӣ доир ба мавзӯ;
4. Таъминоти дастурҳои таълимӣ: китоби дарсии физика, аёниятҳо ва маводҳои ёрирасон;
5. Вақти баргузори машғулиятҳо: давомнокии дарс дар машғулиятҳои фосилавӣ бо 50 дақиқа маҳдуд намешавад, бинобар хусусиятҳои инфиродӣ, таълимгирандагон метавонанд ба қадри кофӣ вақти омӯхтани мавод ва иҷрои супоришҳо сарф намояд. Таълимгиранда имкон дорад, ки маводро мустақилона омӯхта, супоришро ба омӯзгор равон намояд, инчунин бо омӯзгор дар иртибот бошад.

Технология, методҳо: ТИК, Технологияҳои таҳсилоти фосилавӣ, Технологияҳои бе зарар, Усулҳо: аёният, амалӣ, Усули кори мустақилона.

Тавсияҳои муаллиф бо истифодаи дарси фосилавӣ аз физика, доир ба мавзӯи “Қувваи соиш”. Усулҳои робативӣ (мубодилаи иттилоот, супоришҳои иҷрошуда, назорат муҳокима ва ғ.) байни омӯзгор ва таълимгиранда:

Натиҷаи пешбинишаванда:

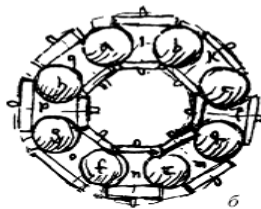
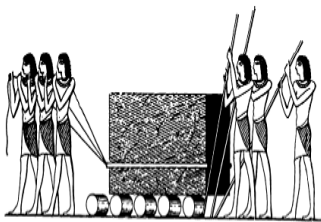
1. дар чараёни дарс таълимгиранда бо мафҳуми қувваи соиш шинос гардида, муайян менамояд, ки бузургии қувваи соиш аз чӣ вобастагӣ дорад;
2. мувофиқи формулаҳо, масъалаҳои физикиро ҳал менамояд;
3. қувваи соиш дар ҳолатҳои гуногун чӣ гуна таъсир мерасонад;
4. бо супоришҳои тестӣ дониши худро месанҷад ва мукамал менамояд.

Раванди дарс:

1. Қисми ташкилӣ;
2. Баёни мавзӯи дарсӣ.

Сараввал ба донишҷӯён оиди нақши қувваи соиш каме иброи андеша намуда, диққати онҳоро ба ҳодисаи суръати автомобил ва гардиши чархҳои он маълумот медиҳем. Масалан: Ронанда кӯшиш менамояд, ки дар мавсими зимистон чархҳои навро насб намояд. Сабаб дар чист? Зеро чархи нав соишро кам намуда, аз садамаҳои нақлиёти эмин нигоҳ медорад. Ҳатто дар бориши зиёди барф, ба чархҳо занҷир мебандад. Дар техника барои кам намудани қувваи соиш аз рағван ва ғелакҳо (подшипник) истифода мебаранд. Ҳар қадаре, ки сатҳҳои соишхӯранда сайқалхӯрдатар бошанд, қувваи соиш барои онҳо ҳамон қадар камтар хоҳад буд. Дар табиат аз ҳама моёби тефлон соиши камро ба вуҷуд меоварад, ки он тақрибан 0,002 ташкил мекунад.

Қувваи ниҳони соиши оромӣ ба қувваи реаксияи такягоҳ мутаносиб мебошад. $F_c = \mu N$ ки дар ин ҷо μ - зарби (коэффитсиент) соиш мебошад ва он аз маводу сифати коркарди сатҳҳои соишхӯранда вобастагӣ дорад.

3. Омӯзиши маводи таълимӣ.

Аз адабиёт, дастурҳо ва сарчашмаҳои электронӣ, доир ба қувваи соиш мавод омода намоед: Формула ва ишорати қувваи соиш; Намудҳои соиш; Қувваи соишро чӣ гуна чен кардан мумкин аст? Сабабҳои пайдоиши қувваи соиш; Сабаби кам намудани соиш; Усулҳои тағйир додани қувваи соиш.

4. Марҳилаи танаффус барои саломатӣ (чашм, асаб ва ғайра.).

5. Барои худсанҷи аз сарчашмаҳои иловагӣ истифода намоед.

6. Кори мустақилона: тайёр намудани маъруза дар мавзӯи “Чӣ мешавад, агар дар сатҳи Замин соиш набошад?”, Муайян намудани зарар ва фоидаи қувваи соиш дар ҳаёти инсон, Гирд овардани маълумот оиди нақши соиш дар рушди техника ва технологияи муосир.

Соختани маводҳои таълимии шабакавӣ ҳамчун маҷмӯи таълимии методӣ, ки ба китобҳои дарсии электронии муосир, бо функцияҳои интерактивии такмилёфта, тавассути истифодаи чунин амалиётҳои интернетӣ, ба монанди телеконференсҳо ва видеоконференсҳо тааллуқ дорад, мувофиқи мақсад аст [9, С.54-59].

Таҳсилоти фосилавӣ ва дарсҳои видеоӣ дар зинаи таҳсилоти умумӣ таҷрибаи аввалин аст. Итминон дорем, ки таҳсилоти фосилавӣ дар зинаи таҳсилоти умумӣ давра ба давра такмил ёфта, ба низоми муқаррарии таълим ворид мешавад ва дар ин самт таҷрибаи шарикони рушд ва дигар кишварҳо муҳим аст.

АДАБИЁТ

1. Авезов Н., Шоев С., Авезов З. Намуд ва хоситяхои иттилоот. Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои табиӣ риёзӣ: Воқеъият ва имкониятҳо дар шароити татбиқшавии он” ба муносибати 30 солагии истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. ДДОТ ба номи С.Айнӣ. Душанбе: ДДОТ, 2019. -379с.
2. Андреев, А.А., Солдаткин, В.И. Дистанционное обучение: сущность технология, организация [Текст] - Москва: МЭСИ, 2000г. - 350с.
3. Бакалов В.П. Дистанционное обучение, концепция, содержание, управление/ В.П. Бакалов. Горячая Линия - Телеком, 2008г. - 108стр.
4. Баротов Д.А., Методы использования информационных и коммуникационных технологий в преподавании физики [Текст]: автореф. дис. на соиск. учен. степ. кан. пед. наук (13.00.02) / Баротов Дилшод Абдуллоевич; диссертационный совет 6Д.КОА-035 при БГУ имени Н. Хусрава. – Бохтар, 2020. -25с.
5. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. /В.П. Беспалько. – Москва: Книга, 1995г. -380с.
6. Ибрагимов И. М. Информационные технологии и средства дистанционного обучения: учеб. Пособие для студ. высш. учеб. заведений / И. М. Ибрагимов; Под ред. А.Н. Ковшова. – М.: Академия, 2005г. - 336с.
7. Комилиён Ф.С., Шарапов Д.С., Раҷабов Б.Ф. Кибернетика ва ҷомеаи иттилоотӣ / Ф.С.Комилиён, Д.С.Шарапов, Б.Ф. Раҷабов. -Душанбе: Ирфон, 2018. -220с.
8. Қурбонов М. А., Қурбонов А. А. Пайдоиш ва рушди ғояи таълими фосилавӣ/ М. А. Қурбонов, А. А. Қурбонов.// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. –Душанбе: Тоҷир, 2019. № 3 (28). -С. 275-280.
9. Мирзоахмедов Ф., Раджабов Ф.С. Проблемы и перспективы дистанционного обучения в системе образования Таджикистана. Маводи конференсияи илмӣ-методии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Проблемаҳои муносири илмҳои табиӣ-математикӣ ва тайёрии касбӣ-методии муаллимон”. ДДОТ ба номи С.Айнӣ. Душанбе: ДДОТ, 2013. -Саҳ.226.
10. Снегов А.Д. Дистанционное обучение и новые технологии в образовании: Отчет о НИР // Московский технический университет связи и информатики (МТУСИ). -Москва: МТУСИ, 1995г. - 14 с.
11. Файзализода Б.Ф. Основные этапы формирования и развития дистанционного обучения/ Б.Ф.Файзализода// Пайёми ДДБ ба номи Н. Хусрав. №1/4 (80). -Бохтар: Матбаа, 2020с. –С. 116-119.
12. Шарифов Ҷ.Ш., Шарифов И.Ҷ. Таҳсилоти фосилавӣ: хусусият ва афзалиятҳои он./ Ҷ.Ш. Шарифов, И.Ҷ. Шарифов И// Пайёми ДДБ ба номи Н. Хусрав. №1/1 (59). -Бохтар: Матбаа, 2019с. –С.114-118.
13. Қурбонов А. А. Хусусиятҳои ташкили таҳсили фосилавӣ барои мактаббачагон дар раванди омӯзиши технологияи иттилоотӣ А. А. Қурбонов // Паёми ДДТТ (мачалаи илмӣ). Бахши илмҳои гуманитарӣ, №2 (31). -Душанбе: Тоҷир, 2020. -С. 220-227.
14. Қурбонов А. А. Мирзоев Р.Р. Зарурати педагогӣ - психологӣ ташкили таҳсилоти фосилавии мактаббачагон дар раванди таълими технологияи иттилоотӣ/ А. А. Қурбонов, Р. Р. Мирзоев // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон, №7. - Душанбе: ТНУ, 2020. - С. 212-218.
15. Низомномаи таҳсилоти фосилавӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]. –Речаи вуруд: <https://www.maorif.tj/asosi/nizomnoma0> (санаи мурочиат: 09.03.21).

Бахтовари Мурод

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ КРЕДИТНЫХ ОТНОШЕНИЯ

В статье рассматривается проблемы совершенствование уголовного законодательства в сфере кредитных отношения. Установлено, что преступления в сфере кредитных отношений (ст. ст. 264-266 УК РТ) являются достаточно распространенным явлением в Таджикистане. За последние годы такие виды злоупотреблений претерпели существенные изменения в структуре и способах их совершения.

Ключевые слова: кредит; выдача кредита; преступления; борьбы с преступностью;

Бахтовари Мурод

МУКАМАЛНАМОИИ ҚОНУНГУЗОРИИ ЧИНОЯТӢ ДАР САМТИ МУНОСИБАТҲОИ КРЕДИТӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои мукамалнамоии қонунгузори чиноятӣ дар самти муносибатҳои кредитӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода шудааст. Муайян карда шуд, ки чиноятҳо ба муқобили муносибатҳои кредитӣ (м. 264-266 ҚҶ ҚТ) яке аз чиноятҳои паҳншуда дар Тоҷикистон мебошад. Дар солҳои охир чунин суиистифода ба тағйиротҳои ҷиддӣ вобаста ба таркиб ва тарзи содиркунии чиноят гузаронида шуд.

Калидвожаҳо: кредит; додани кредит; чиноят; мубориза бо чинояткорӣ.

Bakhtovari Murod

IMPROVEMENT OF CRIMINAL LEGISLATION IN THE FIELD OF CREDIT RELATIONS

The article considers the problems of improving the criminal legislation in the field of credit relations. It is established that crimes in the field of credit relations (Articles 264-266 of the Criminal Code) are quite common in Tajikistan. In recent years, these types of abuses have undergone significant changes in the structure and methods of their commission.

Keywords: credit; loan issuance; crimes; fight against crime.

В каждое государство развитию правового государства, правовым институтам, повышению их качества, совершенствованию законодательства уделяется особое внимание. В юридической литературе отмечается важность роли и возможности права в решении социальных проблем. Чрезвычайно важным является также значение права в предотвращении преступлений в сфере кредитных отношений. Правовые меры не могут отделяться от общесоциальных мер, они должны дополнять их своим содержанием. Право способствует нормальному функционированию всей системы уголовно-правового воздействия и органов, их применяют, организует социальный механизм и организационно управленческую деятельность. В определенных рамках право регулирует действие наказания за совершение преступлений. По решению проблемы предупреждения преступлений в сфере кредитования, то нужна целенаправленная система правовых мер, обеспечит уменьшение и полную нейтрализацию причин и факторов, способствующих совершению таких преступлений на всех этапах и уровнях.

В юридической литературе такой вопрос фактически не нашло соответствующего отражения. Главные усилия ученых были направлены на разработку основных проблем борьбы с преступностью, повышение эффективности уголовного наказания. Однако это вовсе не свидетельствует о том, что наукой не разработаны мероприятия, касающиеся данной проблемы. Многие авторы обращали внимание на вопросы предупреждения преступлений в сфере экономики вообще [1], изучали программные меры противодействия легализации (отмыванию) денежных средств [2], исследовали общую характеристику криминализации кредитно-финансовой системы Республики Таджикистан [3].

Основательно исследовались правовые проблемы финансового контроля в Таджикистане, в частности необходимости совершенствования законодательства в исследуемой сфере, взаимодействия и координации контролирующих органов. Однако изучению мер предупреждения преступлений в сфере кредитных отношений, в частности совершенствованию законодательства уделено достаточно мало внимания. Кредитно-финансовая деятельность регулируется законодательными актами, основными из которых являются Законы РТ: «О банковской деятельности» [4], «Об ипотеке» [5], «О кредитных историях» [6], Инструкции, Рекомендации и Положения НБТ: Рекомендация Национального банка Республики Таджикистан «По кредитованию субъектов сельского хозяйства» [7], Инструкция НБТ от 28 апреля 2011 г. "О порядке предоставления кредита и начисления процента в кредитных организациях" [8], Правила предоставления кредитов кредитным организациям со стороны НБТ в чрезвычайных случаях [9], Рекомендации о порядке предоставления ипотечного жилищного кредита в кредитных организациях [10], Положение «О ломбардном кредитовании» [11], Инструкция «О порядке регулировании деятельности кредитных организаций» [12], Инструкция «О порядке предоставления микрокредитов в микрофинансовых организациях» [13], Инструкция «О работе с кредитами в Национальном банке Таджикистана» [14] и др. Кредитная система имеет большие возможности положительного влияния на развитие экономики, и одновременно испытывает негативное влияние неурегулированности определенных правовых положений, недостатков кредитно-финансовых технологий, документооборота, недостаточного профессионального уровня работников кредитной отрасли, а также существование возможности злоупотреблений как со стороны работников кредитно-финансовых учреждений, так и заемщиков. Эти обстоятельства обостряют криминогенную обстановку и способствуют росту преступных посягательств на кредитно-финансовые отношения.

В современном уголовно-правовом поле отечественного законодательства осуществлен важный шаг в создании правовой основы для борьбы с преступлениями в кредитно-финансовой сфере.

Общественная опасность преступлений в сфере банковского кредитования (ст. ст. 264-266 УК РТ) характеризуется высоким уровнем латентности; причинением ущерба коммерческим банкам, их владельцам и вкладчикам; разрушительным влиянием на функционирование экономической системы государства; торможением реализации денежно-кредитной политики государства; нарушением механизма свободной конкуренции.

Преступления в сфере кредитных отношений (ст. ст. 264-266 УК РТ) являются достаточно распространенным явлением в Таджикистане. За последние годы такие виды злоупотреблений претерпели существенные изменения в структуре и способах их совершения.

Определенное значение для защиты прав и интересов кредиторов имеет введение в раздел XI Особой части УК Украины «Преступления в сфере экономики» уголовно-правовых норм, предусматривающих ответственность за совершение преступлений в сфере кредитных отношений.

Согласно данным МВД РТ, динамика совершения преступления в сфере кредитных отношений с 2009 по 2017 была следующей (см. таблицу №1): [15]

Таблица №1

Статья 264 УК РТ											
Год	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Количество	1	3	249	41	29	96	52	103	103	98	110
Статья 265 УК РТ											
Год	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Количество	6	7	37	13	8	67	59	122	122	141	175

Нередко преступники способны в течение длительного периода скрывать свои противоправные действия, что можно объяснить несовершенством системы банковского контроля. На современном этапе основным направлением развития и построения Республики Таджикистан как правового государства является ее интеграция в страны, входящие в таможенный союз стран-участников Евразийского экономического союза.

Существует необходимость совершенствования отдельных норм особенной части УК РТ, в которых предусмотрена ответственность за преступления против кредитных отношений. Ведь в условиях разрастания теневой экономики, распространение организованной преступности, приобретение такими преступлениями международного характера, соответствующая систематизация уголовного законодательства имеет большое значение [16]. Очевидно, стоит полнее учитывать международный опыт, осуществить ряд научных разработок по криминализации и декриминализации отдельных злоупотреблений, посягающие на систему кредитных отношений.

Законодательство в сфере кредитных отношений, которое нуждается в совершенствовании находит отражение и в других отраслях права и законодательства. К ним следует отнести часть норм уголовно-процессуального права, административного, финансового и других отраслей права. Так, в уголовно-процессуальном праве есть нормы, которые прямо указывают на выявление причин и условий, способствующих совершению преступлений, а также обязательства органов дознания, следствия и прокуратуры по представлению о принятии мер по устранению этих причин и условий [17]. Нормы административного права регулируют управленческую деятельность правоохранительных органов, осуществляющих предупреждение преступлений в сфере кредитных отношений, закрепляют административное влияние на освобожденных от наказания, предусматривают другие меры, имеющие отношение к предотвращению преступлений в данной сфере (установленная ответственность за невыполнение законных требований НБТ относительно устранения нарушений банковского законодательства. Нормы финансового права: регулируют отношения в области деятельности банков и других кредитных учреждений, определяющие порядок проведения финансового контроля (проверка выполнения финансовых обязательств перед государством и всеми субъектами кредитно-финансовой системы, проверка соблюдения правил совершения финансовых операций, расчетов и хранения денежных средств данным учреждениями, предупреждение и устранение выявленных нарушений финансовой дисциплины и т.д.), устанавливают ответственность за невыполнение предписаний [18]. Таким образом, правовые меры предупреждения преступлений в сфере кредитных отношений составляют определенную систему мероприятий, которые относятся к разным отраслям права и законодательства.

Следующим мероприятием должно быть реформирование законодательства в сфере кредитных отношений [19]. Следует указать, что такое ужесточение должно касаться только финансовых санкций за совершенные преступления, поскольку в подавляющем большинстве преступления такого вида наносят большой материальный вред. Однако, стоит отметить, что все же некоторые работы по совершенствованию законодательства в сфере кредитных отношений проводится.

Преступления, совершаемые в сфере кредитных отношений - это одни из самых опасных финансовых, экономических преступлений, поскольку их негативное влияние

распространяется и отражается не только на кредитно-финансовой системе РТ, но и на других важных объектах экономической деятельности.

Основной причиной стремительного роста преступности в сфере кредитования, а также ошибок в правовой квалификации преступных деяний, является несовершенство как уголовного законодательства РТ, так и законодательства по кредитованию, к которому направляют «бланкетные» нормы УК РТ.

Важным является совершенствование законодательства по предупреждению преступлений в сфере кредитования, было бы направленным на более качественное регулирование кредитно-финансовых отношений, в защиту прав и экономических свобод всех субъектов отношений, и систему нормативного обеспечения деятельности правоохранительных органов по защите прав. Данное законодательство должно основываться прежде всего на принципе верховенства права, а также равенства в возможностях субъектов кредитных отношений.

Считаем целесообразным пополнить действующий УК Украины самостоятельным составом преступлений «Мошенничество в сфере кредитования».

ЛИТЕРАТУРА

1. Попович В. М. Транснациональные криминогенные процессы в сфере экономики: вопросы комплексных научно обоснованных подходов к их приостановлению // Экономические преступления: предупреждение и борьба с ними: Межвед. науч. сб. Под ред. А. И. Комаровой, М. А. Потребенко, В. П. Пустовойтенко, В. И. Радченко, Н. Я. Азарова и др. - Киев. - 2001. - Том 25. - С. 115-119.
2. Сафаров А.И. Развитие уголовной политики Таджикистана в области противодействия легализации отмыывания доходов, полученных преступным путем // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке. материалы XIII международной научно-практической конференции. 2016. С. 483-485; Сафаров А.И. Некоторые проблемы определения субъекта легализации преступных доходов по законодательству Республики Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета. 2010. № 4. С. 75.
3. Кудратов Н.А., Шарипов Р.И. Уголовно-правовая характеристика незаконного выдачи кредита хозяйствующим субъектам // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2017. - № 2/8. - С. 246-250.
4. Закон Республики Таджикистан «О банковской деятельности» // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2009 год, №5. ст.331; 2010 г., №7, ст. 555; 2011 г., №12, ст.846; 2013 г., №11, ст.786 2014 год, №11, ст.663.
5. Закон Республики Таджикистан «Об ипотеке» // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2008 год, № 3, ст. 185; №10, ст.798; 2010 год, №7, ст. 557; 2013 год, № 7, ст. 522
6. Закон Республики Таджикистан «О кредитных историях» // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан (во втором чтении принят) 2009 год, №3, ст. 85
7. Рекомендация Национального банка Республики Таджикистан «По кредитованию субъектов сельского хозяйства»¹ от 19 марта 2008г. №92 // [Электрон. ресурс] // АДЛИЯ: Централиз. банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 7.0 / М–во юстиции Республики Таджикистан. Душанбе, 2016. 1 электрон. опт. диск (CD–ROM).
8. Инструкция Национального банка Таджикистана от 28 апреля 2011 г. №186 "О порядке предоставления кредита и начисления процента в кредитных организациях"¹ // [Электрон. ресурс] // АДЛИЯ: Централиз. банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 7.0 / М–во юстиции Республики Таджикистан. Душанбе, 2016. 1 электрон. опт. диск (CD–ROM).
9. Правила предоставления кредитов кредитным организациям со стороны Национального банка Таджикистана в чрезвычайных случаях. Утверждена

Постановлением Правления Национального Банка Таджикистана от 23 декабря 2011 года, №237 // [Электрон. ресурс] // АДЛИЯ: Централиз. банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 7.0 / М-во юстиции Республики Таджикистан. Душанбе, 2016. 1 электрон. опт. диск (CD-ROM).

10. Рекомендации о порядке предоставления ипотечного жилищного кредита в кредитных организациях. Утверждено Постановлением Правления Национального банка Таджикистана за №14 от 30 января 2014 г. // [Электрон. ресурс] // АДЛИЯ: Централиз. банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 7.0 / М-во юстиции Республики Таджикистан. Душанбе, 2016. 1 электрон. опт. диск (CD-ROM).

11. Положение №110 «О ломбардном кредитовании». Утверждено Правлением Национального банка Таджикистана Протокол № 43 От 9 февраля 2001 г. // [Электрон. ресурс] // АДЛИЯ: Централиз. банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 7.0 / М-во юстиции Республики Таджикистан. Душанбе, 2016. 1 электрон. опт. диск (CD-ROM).

12. Инструкция №176 «О порядке регулирования деятельности кредитных организаций» «Утверждено» Постановлением Правления Республики Таджикистан Национального банка Таджикистана за №304 от «9» октября 2009г. // [Электрон. ресурс] // АДЛИЯ: Централиз. банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 7.0 / М-во юстиции Республики Таджикистан. Душанбе, 2016. 1 электрон. опт. диск (CD-ROM).

13. Инструкция № 199 «О порядке предоставления микрокредитов в микрофинансовых организациях». «Утверждено» Постановлением Правления Республики Таджикистан Национального банка Таджикистана от «29» ноября 2012г. за №308 // [Электрон. ресурс] // АДЛИЯ: Централиз. банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 7.0 / М-во юстиции Республики Таджикистан. Душанбе, 2016. 1 электрон. опт. диск (CD-ROM).

14. Инструкция №195 «О работе с кредитами в Национальном банке Таджикистана». «Утверждено» Постановлением Правления Национального банка Таджикистана от 21 июня 2012 г., №124. // [Электрон. ресурс] // АДЛИЯ: Централиз. банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 7.0 / М-во юстиции Республики Таджикистан. Душанбе, 2016. 1 электрон. опт. диск (CD-ROM).

15. Анализ и статистические данные МВД Республики Таджикистан 2009 по 2017 г.

16. Кудратов Н.А., Бахтовари М. Квалификация злостного уклонения от погашения кредиторской задолженности по объективным признакам. - Законодательство. 2016. - № 2 (22). - С. 30.

17. Кудратов Н.А., Бахтовари М. Уголовно-правовая оценка объективных признаков незаконного получения кредита по уголовному законодательству Республики Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2016. - № 2/8 (215). - С. 281

18. Кудратов Н.А., Бахтовари М. Юридическая характеристика объекта и предмета незаконного получения кредита // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2017. - № 2/1. - С. 258.

19. Кудратов Н.А., Шарипов Р.И. Уголовно-правовая характеристика незаконного выдачи кредита хозяйствующим субъектам // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2017. - № 2/8. - С. 246-250.

Раззоков Б.Х., Рустамова З.Х.

МОҲИЯТ ВА МАҚСАДҲОИ ЧАЗОИ МАЪМУРӢ

Дар мақола дар заминаи шиносӣ бо қонунгузорӣ, назари олимони соҳаи ҳуқуқи маъмурӣ ва таҳлили амалияи ҳуқуқтатбиқсозӣ моҳият ва мақсадҳои чазои маъмурӣ баррасӣ мегардад. Муаллифон таъкид доранд, ки мақомоти ваколатдори давлатӣ на ҳамеша нияти қонунгузор ва рисолати аслии чазои маъмуриро маърифат менамоянд ва такмили минбаъдаи ниҳоди чазои маъмурӣ яке аз вазифаҳои мубрами қонунгузори милли бокӣ мемонад.

Калидвожаҳо: чазои маъмурӣ, мақсади чазои маъмурӣ, маҷбурсозии маъмурӣ, мақомоти ваколатдори давлатӣ, салоҳиятноки, амалияи ҳуқуқтатбиқсозӣ.

Раззоков Б.Х., Рустамова З.Х.

СУЩНОСТЬ И ЦЕЛИ АДМИНИСТРАТИВНОГО НАКАЗАНИЯ

В статье на базе обобщения законодательства, мнения ученых в области административного права и материалов правоприменительной практики рассматриваются сущность и цели административного наказания. Авторы отмечают, что полномочные государственные органы не всегда правильно воспринимают замысел законодателя и истинное назначение административного наказания и в этой связи дальнейшее совершенствование института административных наказаний остается одним из актуальных задач национального законодательства.

Ключевые слова: административное наказание, цели административного наказания, административное принуждение, полномочные государственные органы, компетентность, правоприменительная практика.

Razzokov B.H., Rustamova Z.H.

ESSENCE AND PURPOSE OF ADMINISTRATIVE PUNISHMENT

In the article, based on the generalization of legislation, the opinions of scientists in the field of administrative law and materials of law enforcement practice, the essence and goals of administrative punishment are considered. The authors note that the authorized state bodies do not always correctly perceive the intention of the legislator and the true purpose of administrative punishment, and in this regard, further improvement of the institution of administrative punishments remains one of the urgent tasks of national legislation.

Key words: administrative punishment, goals of administrative punishment, administrative coercion, competence, midnight state bodies, law enforcement practice.

Чазои маъмурӣ бо ҷавобгарии маъмурӣ рабт дорад, ки яке аз намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ эътироф мегардад. Ба ҷавобгарии маъмурӣ ҳама аломатҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳос аст [1]. Дар низоми ҷавобгарии ҳуқуқӣ нақши ҷавобгарии маъмурӣ тамоюли афзоиш зоҳир менамояд, ки бо зарурати мубориза бо ҳуқуқвайронкуниҳо муайян мегардад. Санади асосии меъёрии ҳуқуқие, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиби ба ҷавобгарии маъмурӣ кашиданро танзим менамояд, Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад. Дар Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - КХМ), ки аз 01 апрели соли 2009 мавриди амал қарор гирифт, дар партави арзишҳои

Конститутсияи Тоҷикистон соҳибистиклол масоили марбут ба вазифаҳо ва принципҳои қонунгузорӣ дар бораи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ мустаҳкам карда шуданд. КҲМ таҳаввули тозаро дар нигоҳи қонунгузор нисбати танзими муносибатҳои ҷамъиятии дахлдор инъикос намуд. Пеш аз ҳама, дар он ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд бори нахуст ҳамчун вазифаи афзалиятноки қонунгузори соҳа муқаррар шуда, бобҳои алоҳида ҷавобгариро барои вайрон намудани ҳуқуқҳои сиёсӣ (масалан, ҳуқуқи интихоботӣ) ва иҷтимоӣ-иқтисодӣ (масалан, ҳуқуқҳои меҳнатӣ) дар бар мегирад. Бобҳои махсуси КҲМ ба ҳифзи муҳити зист, олами ҳайвонот ва наботот, вазъи санитарияро эпидемиологӣ, истифодаи шабакаҳои телекоммуникатсионӣ, моликияти зеҳнӣ, истифодаи захираҳои энергетикӣ ва ҳимояи ҳуқуқҳои конститутсионии шаҳрвандон аз ҳуқуқвайрокунии маъмурӣ бахшида шудаанд [8].

Зухуроти нави ҳаёти ҳуқуқӣ дар соҳаи баррасишаванда ба ҳайси субъекти ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ эътироф шудани шахсони ҳуқуқӣ мебошад, ки тақозои замона буда, аз тағйироти кулӣ дар низоми иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеа бармеояд. Ҳоло ҷавобгарии маъмурӣ чун шакли асосии татбиқи чораҳои ҷазои давлатӣ нисбати шахсони ҳуқуқӣ баромад мекунад. Зимнан, субъектҳои анъанавии ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, ки дар қонунгузори қаблӣ таҳти мафҳуми «шаҳрвандон» ифода мегаштанд, дар КҲМ бо ибораи «шахсони воқеӣ» иваз шудааст, ки чун ифодаи муттаҳидкунандаи доираи субъектҳои маъмул баромад менамояд.

Ҷолиби диққат аст, ки дар КҲМ мафҳуми «шахси мансабдор» дақиқ муқаррар шуда, тобиши нави ҳуқуқӣ касб намуд. Ин мафҳум бо назардошти дигаргунӣ дар ҳаёти иқтисодӣ мустаҳкам шуда, бо мазмуни худ на танҳо масъулини дастгоҳи давлатӣ, балки дигар шахсонро, ки вазифаҳои идоракуниро дар дилхоҳ ташкилот новобаста ба шакли моликият иҷро менамоянд, дар бар мегирад. Акнун доираи васеи қонундорон дар баробари шахсони мансабдори давлатӣ масъулияти баланди ҳуқуқӣ бар дӯш доранд [11, с.88].

Тағйироти хеле зиёди сифатӣ нисбати ҷазоҳои маъмурӣ мушоҳида мегардад, ки чун қоида, барои содир намудани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ таъйин мешаванд. Аз ҷумла, қорҳои ислоҳкунӣ аз зумраи ҷазоҳои маъмурӣ ҳориҷ шуда, дар баробари намудҳои маъмул ҷазоҳои нави маъмурӣ пешбинӣ шуданд: боздошти маъмурии амали иҷозатнома барои машғул шудан ба намудҳои муайяни ғайриқонуният; маҳрум кардан аз иҷозатнома барои машғул шудан ба намудҳои муайяни ғайриқонуният; боздошти маъмурии намуди муайяни ғайриқонуният. Мувофиқи талаботи КҲМ ҷазоҳои маъмурӣ ба монанди маҳрум кардан аз иҷозатнома ва ҳуқуқҳои махсус, мусодира ва бо подош ситонидани ашёе, ки олотӣ содир намудани ҳуқуқвайронкунӣ ё объекти бевоситаи он шуданд, ҳамаи маъмурӣ танҳо аз ҷониби судияи суди ноҳиявӣ (шаҳрӣ) таъйин мешаванд. Номгузи ҳуқуқҳои махсусе, ки шахси воқеӣ метавонад аз онҳо маҳрум шавад, дар фарқиат аз муқаррароти қаблӣ низ зиёд пешбинӣ мегардад: дар баробари ҳуқуқҳои маъмул ба монанди, идораи воситаи нақлиёт, шикор, истифодаи қитъаи замин, ҳуқуқҳои нави илова шудаанд - нигоҳ доштан ва бо худ гирифта гаштани силоҳи оташфишон, истифодаи воситаҳои радиоэлектронӣ ва дастгоҳҳои баландбасомад ва ғ-ра. Аз ин ҳуқуқҳо шахсони воқеӣ бинобар дағалона ё ба таври мунтазам рӯя накардани қоидаҳои истифодаи онҳо ба мӯҳлати аз ду моҳ то даҳ сол маҳрум мешаванд. Аз 22 июли соли 2013 эътибори ҳуқуқӣ пайдо кардани Кодекси мувофиқи ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд -КМҲМ) ғайриқонуниятҳои алоҳидаи КҲМ, ки ба чораҳои таъмини пешбурди парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ва доираи субъектҳои ба татбиқи ҷазоҳои маъмурӣ вақолатдор бахшида шуда буданд, ба он интиқол ёфтанд [7].

Акнун бо шарофати қабули санадҳои болономбурдаи кодификатсионӣ дар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон як навъ унификатсияи ҷазоҳои маъмурӣ ва ба низомдорони тафриқавии меъёрҳои моддию мувофиқавӣ вобаста ба ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ анҷом дода шуд. Тавре дар адабиёти ҳуқуқӣ бамаврид ишора мешавад, “ҳамаи ин навоариҳои қонунгузори соҳаи ҷавобгарии маъмурӣ, ки ифодаи сиёсати нави ҳуқуқӣ

мебошад, ба шиносӣ ва омӯзиши саҳеҳ ниёз доранд”[13, с.5]. Вале дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ мавзӯи мавриди назар ҳанӯз ба таври сӯроғавӣ баррасӣ ва таҳлил нашудааст. Дар иртибот ба тадқиқоти худ ё дар доираи адабиёти таълимӣ ҳуқуқӣ нисбати ин ё он ҷанбаи ниҳоди ҷавобгарии маъмурӣ олимони миллӣ – С.И.Иброҳимов, Р.Н.Марифхонов, Х.О.Ойев ва дигарон ибрози назар намудаанд. Аз ҷониби олимони кишварҳои ИДМ ниҳоди ҷавобгарии маъмурӣ ба таври густурда омӯхта шуда, нисбати табиати ҳуқуқии ҷазоҳои маъмурӣ тадқиқоти алоҳида низ анҷом дода шудааст [10].

Дар доираи мақолаи мазкур мо тасмим гирифтём тавассути баррасии моҳият ва мақсадҳои ҷазои маъмурӣ мазмуни нави ҷораҳои ҷавобгарии маъмуриро ошкор созем, ки дар сохтори КҲМ инъикос ёфтааст. Оғози матраҳи вазифаи мазкурро аз таҳлили мафҳуми ҷазои маъмурӣ муфид медонем, зеро қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон айни ҳол таърифи расмӣ онро дар бар мегирад. Дар моддаи 34 КҲМ ҷазои маъмурӣ чунин тавсиф меёбад: “Ҷазои маъмурӣ ҷораи маҷбуркунии давлатӣ буда, тибқи Кодекси мазкур аз ҷониби судя, мақомоти ваколатдори давлатӣ (шахси мансабдор) нисбат ба шахси воқеӣ, соҳибкори инфиродӣ, шахсони мансабдор ва ҳуқуқӣ барои содир намудани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ татбиқ карда мешавад”[8, с.16]. Зимнан, дар қонунгузори маъмурии Федератсияи Россия тавсифи зухуроти баррасишаванда бо тавофутҳои муайян мустаҳкам шудааст. Моддаи 3.1. Кодекси Федератсияи Россия дар бораи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, ки ба мақсади ҷазои маъмурӣ бахшида шудааст, таърифи алоҳидаи ҷазои маъмуриро дарбар нагирифта, танҳо “ҷораи ҷавобгарии муқаррар намудаи давлат барои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ” будани он таъкид мешавад [6].

Новобаста ба муайян шудани мавқеи қонунгузор нисбати мафҳуми ҷазои маъмурӣ байни олимону мутахассисони соҳа ҳанӯз ҳам мубоҳисаҳо идома доранд. Дар адабиёти маъмурӣ-ҳуқуқӣ тобишҳои мухталифи зухуроти баррасишаванда таъкид мешавад:

- вокуниши давлат ба ҳуқуқвайронкунии содиршуда;
- ҷораи ҷавобгарӣ барои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ;
- аз ҷониби давлат татбиқ шудани ҷораҳои маҷбурсозии дар меъёри маъмурӣ-ҳуқуқӣ пешбинишуда барои ҳуқуқвайронкунӣ;
- сазо, яъне расонидани ҷафою маҳрумиятҳои муайян ба гунаҳкор барои содир кардани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ;
- ифодаи нигоҳи манфии давлат ба ҳуқуқвайронкунии содиршуда ва ҳуди ҳуқуқвайронкунанда;
- ҷораи маҷбурии таъсиррасонии давлатӣ нисбати вайронкунандаи қоидаҳои дахлдори маъмурӣ ва ғ. [10, с.82-84].

Бешак, ҳар кадом аз ишораҳои дар болозиркшуда ин ё он тобиши махсуси ҷазои маъмуриро, ки зухуроти бисёрҷанбаӣ мебошад, ифода намуда, ҳуқуқ ба арзи вучуд дорад. Вале баҳри дарёфти “мағзи” зухуроти мавриди назар, ки ифодаи моҳияту хосиятҳои асосӣ буда, мавҷудият ва таъиноту нақши онро дар ҳаёти ҷомеа муайян менамояд, тавачҷух ба мавқеи қонунгузори миллӣ муфид арзёбӣ мегардад. Аз таърифи дар КҲМ баёншуда чунин аломатҳои ҷазои маъмуриро ҷудо намудан мумкин аст:

- ҷазои маъмурӣ ҷораи маҷбуркунии давлатӣ маҳсуб меёбад;
- ҷазои маъмурӣ барои содир намудани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ татбиқ мешавад;
- ҷазои маъмурӣ тибқи талаботи КҲМ таъйин мегардад;
- ҷазои маъмурӣ танҳо нисбати шахси мушаххас (воқеӣ, мансабдор, ҳуқуқӣ ё соҳибкори инфиродӣ), ки дар содир намудани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ гунаҳкор эътироф шудааст, татбиқ шуда метавонад;
- ҷазои маъмурӣ аз ҷониби доираи васеи мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдори онҳо, ки ба баррасии парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ваколатдор мебошанд, таъйин мешавад;

Ҳамаи аломатҳои номбаршудаи ҷазои маъмурӣ тобиши баръалои маъмурӣ-ҳуқуқӣ доранд ва бо ҳам зич алоқаманд мебошанд. Аломати аввали ҷазои маъмурӣ, ки баҳри

матрахи ҳадаф таваккуфи бештарро дар он зарур мебинем, чораи маҷбуркунии давлатӣ мебошад. Воқеан ҳам, баҳри танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ бо истифода аз иқтисодии ҳуқуқ аз ҷониби давлат воситаҳои васеъ истифода бурда мешаванд, ки дар маҷмӯъ механизми танзими ҳуқуқиро ташкил медиҳанд. Яке аз унсурҳои таркибии ин фишанги азими муҳаррик маҷбурсозии давлатӣ баромад мекунад. Дар илми ҳуқуқи маъмурӣ маҷбурсозӣ дар баробари боваркунонӣ анъанавӣ ҳамчун усулҳои таъсиррасонӣ дар идораи давлатӣ баррасӣ мегардад, ки бо назардошти истифодаи ваколатҳои ҳокимиятӣ тафриқа мешаванд. А.И.Каплунов ба маҷбурсозӣ чунин тавсифи ҳуқуқӣ додааст: "...усули таъсиррасонӣ, ки аз татбиқи чораҳои муқаррарнамудаи қонун аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдори онҳо иборат буда, низоми маҳдудсозии ҳуқуқӣ, маҳрумиятҳо, норухатиҳо ё дигар амалҳои дар бар мегирад, ки барои аз ҷониби шахсони ӯҳдадор иҷборан иҷро намудани супоришҳои ба зиммашон воғузуршуда ва риояи муқаррароти манъкунандаи қонун имкон медиҳад, инчунин тартиботи ҳуқуқӣ, амнияти шахсият, ҷомеа ва давлатро аз хатарҳои имконпазиру воқеӣ таъмин месозад" [7, с.17]. Мавқеи хеле монандро дар тавсифи маҷбурсозӣ А.И.Козулин ишғол намуда, чунин таъкид менамояд: "усули зӯрваронаи амалисозии ҳокимияти умум буда, дар чунин таъсиррасонӣ ба рафтори одамон ифода меёбад, ки зимни он имконияти рафтор хилофи талаботи муқарраршуда истисно мегардад" [9, с.11].

Аён мегардад, ки дар фаҳмиши касбӣ маҷбурсозӣ ба ҳайси таъсиррасонӣ тавсиф меёбад, ки дар муносибатҳои иҷтимоӣ татбиқ мегардад. Аз ин рӯ, дар ҷомеа навҳои гуногуни ин зухурот ҷой дошта метавонанд: ҷисмонӣ, психологӣ, оилавӣ, интизомӣ, молиявӣ, иқтисодӣ, давлатӣ ва ғ. Ҳама гуна маҷбурсозӣ, ки бидуни пардаи ҳуқуқӣ сурат мегирад, ғайриқонунӣ мебошад. Моҳияти зухуроти баррасишванда, ба андешаи мо, ташкили иҷроӣ ҳатмии иродаи маҷбурсозанда, яъне бо зӯрӣ бор кардани иродаи ҳукмрон, мебошад. Дар ин миён маҷбурсозии давлатӣ нақши махсус мебозад, ки бо тавсифҳои сифатии давлат ҳамчун субъекти идора ва роҳбарӣ ба ҷомеа муайян мегардад. Мақомоти расмӣ дар тақвият ба ваколатҳои ҳокимиятӣ, ки бо меъёрҳои ҳуқуқӣ муқаррар шудаанд, ба мақсади ҳифзи манфиатҳои шахсият, ҷомеа ва давлат ин навъи маҷбурсозиро амалӣ менамоянд. Дар адабиёти ҳуқуқӣ аломатҳои муҳими маҷбурсозии давлатӣ чунин ёдрас мешаванд:

- хислати расмӣ-ҳокимиятӣ дорад, яъне аз номи давлат ва тавассути иқтисодии дастгоҳи давлатӣ амалӣ мегардад;

- ба ҳифзи муқаррароти ҳуқуқӣ нигаронида шудааст, яъне дар тақвият ба ҳокимият давлат амали субъектҳои муносибатҳои ҷамъиятиро дар доираи меъёрҳои ҳуқуқӣ нигоҳ медорад;

- асоси татбиқи он ҳуқуқвайронкунии содиршуда ё хавфи содиршавии он баромад мекунад;

- вобастагии дақиқи меъёрӣ-ҳуқуқӣ дорад, яъне ҳама гуна амали дар доираи он анҷомёбанда расмиёти худро дорад;

- бо ҳуқуқмаҳдудсозӣ алоқаманд мебошад, яъне истифодаи он боиси маҳдудсозии манфӣ нисбати шахс мегардад [18, с.91].

Ҷанбаҳои муҳталифи маҷбурсозии давлатӣ ҳамчун зухуроти иҷтимоӣ ва василаи таъмини тартиботу амнияти ҷамъиятӣ дар илми маъмурӣ-ҳуқуқӣ аз замони шӯравӣ то инҷониб васеъ омӯхта шудааст. Олимони соҳа таъкиддоранд, ки ба истифодаи он зиддият байни иродаи давлатӣ, ки дар меъёри ҳуқуқ муқаррар шудааст ва иродаи инфиродӣ, ки онро вайрон мекунад, боис мегардад [2, с.586]. Ба ин андеша дар умум розӣ шудан мумкин аст, вале бояд хислати пешгирисозандаи чораҳои маҷбурсозии давлатиро низ дар назар дошт. Илова бар он, маҷбурсозии давлатӣ сохтори мураккаб дошта, дар навбати худ ба намудҳои ҷудо мешавад: ҷиноятӣ, маъмурӣ, граждонӣ, интизомӣ. Мутахассисони алоҳида нисбати мавҷудияти маҷбурсозии мувофиқавӣ, маҷбурсозии байналхалқӣ ва ғ. низ ибрази андеша менамоянд.

Ҳамзамон, таърифи дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ нисбати ҷазои маъмурӣ ҷой дошта ба таҳриру тасҳеҳ ниёз дорад. Дар илми ҳуқуқи маъмурӣ ҷазои маъмурӣ анъанавӣ бо маҷбурсозии маъмурӣ рабт дода мешавад. Маҷбурсозии маъмурӣ бошад ҳамчун яке аз усулҳои умдаи маъмурӣ-ҳуқуқии идораи давлатӣ баррасӣ гашта, дар мавриде истифода мешавад, ки чораҳои боварқунонӣ барои ба даст овардани ҳадафҳои идора нокифояанд. Тавассути он иҷрои қоидаҳои дар меъёрҳои маъмурӣ-ҳуқуқӣ пешбинӣ гашта таъмин мешавад. Дар адабиёти ҳуқуқии миллӣ ба ин зухурот чунин таърифи ҷолиби диққат дода шудааст: “Тарзу воситаҳои таъсирасонии давлат тавассути истифодаи ваколатҳои ҳокимиятӣ, ки дар ҷорҷубаи меъёрҳои маъмурӣ-ҳуқуқӣ сураат мегирад, маҷбурсозии маъмурӣ номида мешавад” [12, с.75]. Ба андешаи мо, баҳри мушаххас нишон додани тобишҳои хоси маҷбурсозии маъмурӣ ва фаро гирифтани ҳама субъектҳои ваколатдори он баёни ҳамин тавсиф дар таҳрири зайл муфид ба назар менамояд: *тарзу воситаҳои иҷборан таъмин намудани рафтори матлуби шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ аз ҷониби субъектҳои ваколатдори давлатӣ, ки дар асоси меъёрҳои маъмурӣ-ҳуқуқӣ сураат мегирад.*

Ин навъи маҷбурсозии давлатӣ хусусиятҳои асосии зерин дорад: татбиқи, чун қоида, ғайрисудӣ; бо ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ алоқаманд аст; берун аз тобеъияти хизматӣ амалӣ мегардад, бо доираи васеи субъектҳои татбиқ фарқ мекунад, ки асосан мақомоти ҳокимияти иҷроияи (идораи давлатии) ваколати махсус мебошанд; бо меъёрҳои ҳуқуқи маъмурӣ дақиқ танзим шудааст; ба мақсади таъмини қоидаҳои умумихатмӣ рафтор дар соҳаи идораи давлатӣ истифода мешавад. Маҷбурсозии маъмурӣ вобаста ба таъинот ба се намуд ҷудо мешавад: а) чораҳои огоҳсозии маъмурӣ; б) чораҳои ҷилавгирии маъмурӣ; в) чораҳои ҷазои маъмурӣ. Ҳадаф аз истифодаи чораҳои гурӯҳи аввал - роҳ надодан ба содиршавии ҳуқуқвайронкунӣ мебошад, яъне ин чораҳо хислати пешгирисозанда (профилактикӣ) доранд. Чораҳои гуруҳи дуюм чун шакли воқуниши давлат ба ҳуқуқвайронкунии содиршуда баромад мекунанд ва ҳадаф аз истифодаи онҳо қатъ намудани ҳуқуқвайронкунӣ, пешгирии оқибати он мебошад. Чораҳои гуруҳи сеюм баъди банду бастии кирдори содиршуда дар доираи парвандаи оғозшудаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ истифода шуда, тавассути ҷавобгарии маъмурӣ татбиқ мешаванд. Аз ин рӯ, *баҳри ба хулосаҳои илмӣ мувофиқ гардонидани муқаррароти қонунгузорӣ ва дуруст муайян намудани табиати ҳуқуқии зухуроти баррасишаванда зимни тавсифи ҷазои маъмурӣ дар м.34 КҶМ ба ҷойи “чораи маҷбуркунии давлатӣ” истифодаи ибораи “чораи маҷбурсозии маъмурӣ” мақсаднок мебошад.*

Ҷазои маъмурӣ дар фарқият аз дигар чораҳои маҷбурсозии маъмурӣ сазо барои ҳуқуқвайронкунӣ буда, бо тартиби қатъӣ танзимшудаи мурофиавӣ татбиқ мегаранд. Ба ҳайси ҷазои маъмурӣ танҳо ҳамон чораҳои маҷбурсозие эътироф мешаванд, ки дар моддаи 36 КҶМ муқаррар гашта, тартиби таъйини онҳо низ бо меъёрҳои дахлдори ҳамин санади қонунгузорӣ муайян шудааст. Ҷазои маъмурӣ, ифодаи баҳои ҳуқуқии давлат ба кирдори содиршуда ва ҳуқуқвайронкунида мебошад. Хосияти мазкур аз робитаи ҷавобгарии маъмурӣ бо ҷавобгарии ҷиноятӣ манша мегирад. Эҳтимол, яке аз сабабҳои зимни тавсифи мафҳуми ҷазои маъмурӣ аз ҷониби қонунгузори миллӣ истифода шудани ибораи “чораи маҷбуркунии давлатӣ” инобати қаробати ҳамин ду намуди ҷавобгарии ҳуқуқӣ бошад. Ба муайян намудани моҳияти ҷазои маъмурӣ дарёфти хусусиятҳои асосии он мусоидат мекунанд. Дигар ин ки ҷазои маъмурӣ танҳо баҳри ҳифзи меъёрҳои ҳуқуқи маъмурӣ нигаронида нашудааст. Таъмини риояи теъдоди васеи меъёрҳои соҳаҳои мухталифи ҳуқуқи миллӣ - конституционӣ, меҳнатӣ, иқтисодӣ, граждонӣ, мурофиавӣ ва ғ. маҳз тавассути истифодаи ҷазои маъмурӣ роҳандозӣ мешавад. Таъйини ҷазои мазкур ба ҳуқуқвайронкунида талафи ҳуқуқӣ расонида, тавассути маҳдудсозии ҳуқуқҳои муайян ва воғузур намудани ўҳдадорихои иловагӣ ба вазъи ҳуқуқии ӯ таъсир мерасонад, ба як маънӣ ҳолати ҳуқуқиашро ногувор месозад. Ғайр аз ин, таъйини ҷазо ба пайдо шудани доғи маъмурӣ боис мешавад, ки давоми сол амал карда, зимни тақрори кирдор ҳамчун ҳолати

вазникунандаи ҷавбгари маъмурӣ, дар мавридҳои пешбинишуда - аломати таҳассусии банду басти ҳуқуқвайронкунии нави маъмурӣ ё асос барои оғози парвандаи ҷиноятӣ зимни мавҷудияти преюдицсияи маъмурӣ мегардад.

Аломатҳо ва ҳосиятҳои баррасишуда дар маҷмӯъ барои ошкор намудани моҳияти ҷазои маъмурӣ имкон медиҳанд: азбаски ин чора унсури таркибии ҷавбгари маъмурӣ баромад мекунад, *ифодаи маҳкумияти давлатӣ барои кирдори содиришуда мебошад*. Чунин гузориши масъала аз хислати умумии ҷазои маъмурӣ бармеояд, ки ба ҳифзи манфиатҳои аҳамиятноки ҷамъиятӣ равона шудааст. Субъектҳои ваколатдор зимни баррасии парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ва татбиқи ҷазои маъмурӣ аз номи давлат қарор оид ба таъйини ҷазо мебароранд. Аз ин рӯ, ҳангоми ба ҷавбгари маъмурӣ кашидани шахс баҳри таъмини қонуният баҳододи ҳама ҳолатҳои воқеӣ ва татбиқи дурусти ҷазо муҳим арзёбӣ мегардад. Вале дар амалияи ҳуқуқтатбиқсозӣ муқаррароти моддии КҲМ на ҳамеша риоя мешавад, ки натиҷаи таҳрифи ҳолати ҳуқуқии субъекти ҳуқуқваронкунӣ буда, ба татбиқи нодурусти ҷазои маъмурӣ ё берун баромадан аз ҳадди санҷсияи меъёри ҳуқуқӣ меорад.

Масалан, судьяи Суди ноҳияи Исмоили Сомонӣ шаҳри Душанбе зимни баррасии парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ дар асоси моддаи 481 КҲМ, ки ҷавбгарии маъмуриро барои риоя накардани талаботи қонунгузорӣ дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим муқаррар менамояд, нисбати шаҳрванд Н. ҷаримаи маъмуриро дар ҳадди муқарраршуда барои шахсони мансабдор таъйин намуда буд [3]. Ҳол он ки шаҳрванди мазкур, ки дар он лаҳза вазифаи директори Китобхонаи миллии ба номи А.Фирдавсро ба ўҳда дошт, тибқи талаботи ҳамин моддаи КҲМ шахси мансабдор ҳисобида намешуд. Боиси нигаронӣ мебошад, ки ин қабил иштибоҳи судӣ ҳанӯз ҳам мушоҳида мешавад. Моҳи августи соли 2020 Суди шаҳри Хӯҷанд шаҳрванд С.-ро, ки мудирӣ шӯъбаи молиявӣ хоҷагии дастгоҳи раиси вилояти Суғд буд, бар асоси моддаи 481 КҲМ дар қонуншиканӣ гунаҳкор доништа, нисбат ба ў ҳамчун шахси мансабдор ҷазо дар намуди ҷарима ба андозаи панҷсад нишондиҳанда барои ҳисобҳо баробар ба 29000 сомонӣ таъйин кардааст [17].

Ин зайл камбудӣҳо дар амалияи ҳуқуқтатбиқсозӣ таъиноти ҳуқуқии ҷазои маъмуриро таҳриф намуда, ниҳоди ҷавбгари маъмуриро коста мегардонанд. Ҳамзамон, принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ, ки асоси конституционӣ дорад, дар муруфияи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ низ бояд пойбарҷо бошад. Агар меъёри моддӣ дар фаъолияти судяҳо, ки ҳуқуқшиносони касбӣ мебошанд, нодуруст татбиқ шавад, пас, чӣ ҳолат ба мақомоти ҳокимияти иҷроия менамояд, ки ба баррасии парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ва таъйини ҷазои маъмурӣ ваколатдор мебошанд?

Тавре маълум аст, номгӯӣи мақомоти ваколатдор ба баррасии парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ дар боби 10 КМҲМ пешбинӣ мегардад, ки ҷамъ 40 сохтори ғайрисудиро дарбар мегирад. Бо назардошти миқдори афзалиятноки онҳо аксарияти олимони соҳавӣ тартиби ғайрисудии татбиқи ҷазоҳои маъмуриро яке аз аломатҳои муайянкунанда меҳисобанд, ки қобили дастгирӣ аст. Вале ҳамзамон таркиби ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, ки баррасии онҳо ба салоҳияти судҳо ҳавола мегардад, дар қонунгузорӣ майлони афзоиш дошта, мувофиқан шумораи ҷазоҳои маъмурӣ, ки танҳо аз ҷониби судяҳо таъйин карда мешаванд, зиёд мегардад. Ин раванд аз ҷониби олимони мусбӣ тавсиф ёфта, ҳамчун шакли қобили қабули амалишавии ҷазодиҳии маъмурӣ дар давлати демократӣ арзёбӣ мегардад. Олимони шинохтаи россиягии ҳуқуқи маъмурӣ Н.Г.Салишева ва Н.Ю.Хаменева менависанд, ки аз нигоҳи доктринаи ҳуқуқии дар аксар мамлакатҳои аврупоӣ ҳукмрон таъмини қонуният ва арҷгузори қатъӣ ба ҳуқуқи шаҳрвандон афзоиши доираи парвандаҳоеро тақозо дорад, ки таҳти салоҳияти судҳо қарор мегиранд [15, с.34].

Дар умум ин нигоҳ арзандаи тавачҷуҳ аст, вале мушоҳидаҳо ва таҳлили амалияи собит менамоянд, ки *пурзӯр намудани нақши судҳо дар муруфияи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ба таври худкор ба натиҷаи дилхоҳ намеорад*. Муҳимтар аз он сатҳи соҳибқасбии ҳайати судӣ ва ҷамъбасти саривақтии таҷрибаи судӣ мебошад. Дар ислоҳи вазъи мавҷуда Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши муассиру рӯзмара мебозад. Ба он зарур аст ҳар чӣ бештар

санчиши мувофиқати санадҳои судиро ба муқаррароти санадҳои қонунгузори маъмурӣ ҷиҳати табиқи дурусти меъёрҳои моддӣ ва мувофиавӣ анҷом дода, тавассути тавзеҳоти дастурӣ мавқеи ҳуқуқи худро изҳор намояд. Мутаассифона, ғайолияти мақоми олии судӣ дар бобати назорати судии ғайолияти судҳо оид ба баррасии парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ҳанӯз ҳам дар сатҳи матлуб қарор надорад.

Ҷазои маъмурӣ ба таҳкими тартиботи ҷамъиятӣ хизмат мекунад, ки аз мақсадҳои он аён мегардад. Яке аз афзалиятҳои қонунгузори маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муқоиса, масалан, аз Федератсияи Россия дар он аст, ки мафҳум ва мақсадҳои ҷазои маъмуриро тафриқавӣ муқаррар мекунад. Чунин мавқеъгирии қонунгузори миллий имкон медиҳад, ки ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии мақсади ҷазои маъмурӣ дар алоҳидагӣ ва фосила аз ҷазои маъмурӣ баррасӣ гардад. Моддаи 35 КҲМ ду мақсади бо ҳам зич алоқаманди ҷазои маъмуриро номбар менамояд:

а) дар рӯҳияи риояи бечунучарои қонунҳо тарбия кардани шахси содиркунандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ;

б) пешгирӣ намудани ҳуқуқвайронкунии нави маъмурӣ ҳам аз ҷониби ҳуди ҳуқуқвайронкунанда ва ҳам аз тарафи шахсони дигар [8, с.16].

Аз мафҳуми дар қонунгузори мустақамшуда мақсади пешгирисозандаи ҷазои маъмурӣ баръало аён гашта, дар он пешгирии махсус нисбати ҳуди ҳуқуқвайронкунанда ва пешгирии умумӣ нисбати ҳама таъкид мешавад. Мақсади пешгирӣ на танҳо ба ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, балки содиршавии ҷиноятҳо низ нигаронида шудааст. Маърифати ин масъала барои амалияи ҳуқуқтатбиқсозӣ хеле муҳиму муассир арзёбӣ мегардад, зеро маҷмӯи муаммоҳои дар ин бобат ҷой дошта аз ноқофӣ будани пажӯҳишҳои назариявӣ ва хароб будани мавқеи методологӣ гувоҳӣ медиҳад. Тадқиқоти илмӣ дар ин ҷода на ба асоснокии мавҷудияти ҷазои маъмурӣ, балки тафсири зухуроте бояд равона гардад, ки зарурати таъкиби маъмуриро ба миён мегузоранду ҳислати ғайолияти ҳуқуқтатбиқсозиро муайян менамоянд. Мақсадҳои ҷазои маъмурӣ натиҷаҳои ниҳой мебошанд, ки давлат гунаҳкорро барои содир намудани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ мазамат карда, баҳри ноил шудан ба онҳо кӯшиш дорад. Аз ин рӯ, мақсадҳои ҷазои маъмурӣ бо мазмуни ҷазои маъмурӣ робитаи зич ва ногусастанӣ доранд.

Мутобиқ ба кирдори содиршудаи зиддихуқуқӣ интиҳоб ва таъйини дурусти ҷазои маъмурӣ, ки чораи мушаххаси ҷавобгарии шахси гунаҳкор махсуб меёбад, ҳалли вазифаҳои назди ҳуқуқи маъмурӣ истодаро оид ба ҳимоя ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳо ва манфиатҳои қонунии шахсият ва давлат аз ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ва пешгирии онҳо таъмин мекунад. Дар ин маврид риояи таносуби ҷазо ва кирдори маъмурӣ содиршуда, инобати хусусияти ҳуқуқвайронкунии маъмурии содиршуда, вазъи молумулкӣ ва молиявии субъекти ҳуқуқвайронкунӣ, ҳолатҳои сабуккунанда ва вазнинкунандаи ҷавобгарии маъмурӣ, инчунин дар доираи салоҳияти мақоми ваколатдор таъйин шудани ҷазо муҳим доништа мешаванд.

Ҷамзамон, дар КҲМ алоҳида зикр мегардад, ки ҷазои маъмурӣ наметавонад ба мақсади таҳқири шаъну эътибори шахси содиркунандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, расонидани ранҷу озори ҷисмонӣ ё рӯҳӣ, тарсонидан, ҳама гуна таъзия ё таҳқири шаъну эътибори инсонии шахси воқеӣ ва ё расонидани зарар ба шӯҳрату эътибори қорӣи шахси ҳуқуқи содирнамудаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ истифода гардад [8, с.16]. Вале таҳлили амалияи ҳуқуқтатбиқсозӣ собит менамояд, ки дар мавридҳои хеле зиёд мақсадҳои ҷазои маъмурӣ таҳриф ёфта, ҳаросонидани субъекти ҳуқуқвайронкунӣ вазифаи аслии мегардад. Барои мисол, нимаи аввали соли 2020 дар айни авҷи эпидемияи «COVID-19» Бонки миллии Тоҷикистон санчиши ғайолияти ташкилоти молиявии «Алиф бонк»-ро гузаронд ва бинобар ошкор шудани камбудии дар ҳаҷми даҳ ҳазор нишондиҳанда барои ҳисобҳо (муодил ба 50 ҳазор доллари ИМА) ҷаримаи маъмурӣ таъйин кард. Маблағ бо тариқи худкор аз ҳисоби ташкилоти мазкур рӯёнида шуд [4].

Дар амали мазкур чанд ҳолати дағалона вайрон шудани талаботи КҲМ ва КМҲМ мушоҳида мешавад. Аввалан, андозаи ҳадди ниҳоии ҷаримаи маъмури барои шахсони ҳуқуқӣ тибқи қисми 4 моддаи 39 КҲМ аз ҳазор нишондиҳанда барои ҳисобҳо (ё аз дусад фоизи маблағи андозҳо) зиёд буда наметавонад. Моддаи мазкур мушаххасот дорад, ки “агар Қисми махсуси ҳамин Кодекс андозаи дигарро муқаррар накарда бошад”. Дар боби 29 КҲМ, ки ба ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи қонунгузори бонкӣ бахшида шудааст, ҳадди ниҳоии ҷаримаи маъмуриро барои шахсони ҳуқуқӣ ба андозаи шашсад нишондиҳанда барои ҳисобҳоро муқаррар намудааст (моддаи 541 - Муомилоти ғайриқонунӣ бо асъори хоричӣ). Дуюм, тибқи қисми 5 модаи 39 КҲМ парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмури, ки дар он андозаи ҷарима аз сесад нишондиҳанда барои ҳисобҳо зиёд аст, аз тарафи судя баррасӣ мешавад. Истисно бо тағйироту иловаҳо аз 8 августи соли 2015 ба КҲМ танҳо нисбати парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи андоз ва қонунгузори зиддиинҳисорӣ муқаррар шуд [8, с.17].

Дар таъйини ҷазои маъмури на қатъияти (вазнинии) он, балки таъсири тарбиявӣ ба субъект муҳим мебошад. Дар мисоли болобаёншуда ин рисолати ҷазои маъмури сарфи назар шудааст. Зимни таъйини ҷазо хусусиятҳои ҳуқуқвайронкунии содиршуда ва ташаббусҳои наҷиби «Алиф бонк» дар авҷи пандемия оид ба бекор кардани ҷаримаҳо барои саривақт напардохтани қарз ва ҷорӣ намудани низоми бидуни комиссияи интиқоли маблағҳо аз Россия ба Тоҷикистон ба инобат гирифта нашуданд. Чунин ҳолат ба шӯҳрату эътибори кории ташкилоти мазкур, ки аввалин шуда дар ҷумҳури принципҳои хизматрасонии бонки исломиро ҷорӣ намуда истодааст, зарар расонида, ба фаъолияти босуботи моливи он низ бетаъсир намонд.

Умуман гирем, ҳуди масъалаи субъекти ҳуқуқвайронкунии маъмури эътироф намудани шахсони ҳуқуқӣ хеле мубрам буда, бинобар таҳия нашудани концепсияи томи он дар илми ҳуқуқи маъмури аз ҷониби муттаҳассисони соҳа интиқод мешавад [16, с.32]. Ва тавре яке аз олимони шинохтаи ҳуқуқи маъмури Б.В.Россинский бамаврид таъкид дорад, “маҳз хозир, дар шароити носуботии иқтисодӣ, зарурати рушди фаъолияти соҳибкорӣ аксар маврид сабук кардани “фишори ҷаримавӣ”- и давлат ба шахсони ҳуқуқӣ мақсаднок мебошад” [14, с.39]. Воқеан ҳам, бознигарии амалияи ҷаримабандии субъектҳои соҳибкорӣ тақозои замон шудааст. Албатта, чунин иқдом ба ихтисори сатри даромади бучети давлатӣ меорад, вале ба онҳо имкони медиҳад, ки ба мушкилоти бухрони иқтисодӣ тоб оварда, фаъолияти худро идома диҳанд. Баҳри паст намудани таваккалҳо зимни таъйини ҷазоҳои маъмури нисбати субъектҳои хоҷагидорӣ дар санҷиши аввал татбиқи огоҳии маъмури бо нишон додани муҳлати бартарафсозии камбудихо мақсаднок мебошад.

Ҳамин тавр, таҳлили моҳият ва мақсадҳои ҷазои маъмури тавассути шиносӣ бо муқаррароти қонунгузорӣ, нуқтаи назари олимону мутахассисони соҳавӣ ва маводи амалия собит менамояд, ки новобста ба танзими дақиқ, муаммову мушкилот ҳанӯз ҳам ҷой доранд. Таҳлили қонунгузорӣ ва амалияи нишон медиҳад, ки мақомоти ваколатдори давлатӣ, бинобар сатҳи номатлуби соҳибкасбӣ, на ҳамеша нияти қонунгузор ва рисолати аслии ҷазои маъмуриро маърифат менамоянд. Аз ин рӯ, такмили минбаъдаи ниҳоди ҷазои маъмури яке аз вазифаҳои мубрами қонунгузори миллӣ боқӣ мемонад.

АДАБИЁТ

1. Kudratov N.A. Features of Subjective Attributes of State Treason: Criminal Law and Psychological Analysis // Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems. - 2020. - Vol. 12, Issue-02. - P. 2863-2869.
2. Бахрах Д.Н., Россинский Б.В., Стариков Ю.Н. Административное право. -М.: “Норма”, 2008. -926с.
3. Бойгонии Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018

4. Захираи электрони и тилооти “Спутник”: речаи дастрасӣ: <https://tj.sputniknews.ru>: санаи муроҷиат: 02.11.2020
5. Каплунов А. И. Об основных чертах и понятии государственного принуждения // Государство и право. -2004. -№12. -С.10-17.
6. Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях: Речаи дастрасӣ: <http://www.consultant.ru>: санаи вурӯд: 12.11.2020
7. Кодекси муҷрибаи ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. -2013. -№7. -М.502.
8. Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе: “Қонуният”, 2009. -80бс.
9. Козулин А. И. Правовое принуждение (правовые начала государственного принуждения в советском обществе): Автореф. дис ... канд. юрид. наук. -Свердловск, 1986. -23с.
10. Максимов И.В. Административные наказания. -М.: “Норма”, 2009. -299с.
11. Раззоқов Б.Ҳ. Баъзе масъалаҳо марбут ба ҷавобгарии маъмурии шахсони мансабдор // Ҳаёт ва Қонун. -2018. -№2. -С.87-94.
12. Раззоқов Б.Ҳ. Ҳуқуқи маъмурии Тоҷикистон: курси мухтасари лексионӣ барои бакалаврҳо. -Душанбе: “Озар”, 2013. -199с.
13. Раззоқов Б.Ҳ., Сафаров Б.С. Ҷавобгарии маъмури: маҷмааи таълимӣ методӣ барои бакалаврҳо. -Душанбе: ДДТТ, 2011. -132с.
14. Россинский Б.В. Некоторые проблемы и перспективы развития административной ответственности // Административное право и процесс. -2017. -№ 6. -С. 39-41.
15. Салищева К.Т., Хаманева К.Ю. Административная юстиция и административное судопроизводство в Российской Федерации. -М., 2001. -67с.
16. Севрюгин В.Е. «Старая одежда» нового КоАП РФ: концептуальные недоработки и перекося законопроекта // Административное право и процесс. -2016. -№10. С. 29-37.
17. Танзим. Баҳси қонуншикании як мансабдор дар суд // Ҷумҳурият: речаи дастрасӣ: <https://www.jumhuriyat.tj>
18. Чиркин В.Е. Современное государство. -М., 2001. -411с.

УДК.519.613

Қурбонов М.А., Раҳмонова З.Ф., Акрамов Ф.М.

ҲИФЗИ ПАРВАНДА ВА ҶУЗВДОНҲО ДАР СИСТЕМАИ ОМИЛИИ MS WINDOWS: BITLOCKER ВА EFS

Дар мақола мо дар бораи рамзгузори парвандаҳо ва ҷузвдонҳо бо истифодаи усулҳои стандартӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта аст. Системаи амалиёти Windows утилитҳои дарунсохт дорад, ки барои рамзгузори додаҳо пешбинӣ шудаанд. Бо ёрии онҳо шумо метавонед додаҳоро аз шахсони сеюм муҳофизат намоед ва мундариҷаро аз онҳое, ки рамзро намедонанд, пинҳон намоед. Инчунин, дар системаи амалиёти Windows 10 ду барномаи ёрирасон барои рамзгузори додаҳо баррасӣ шудааст: BitLocker ва EFS.

Калидвожаҳо: барнома, рамзгузорӣ, ҷузвдон, системаи омилӣ, парванда, рамз, низом, ширкат, маҳфи.

Қурбонов М.А., Раҳмонова З.Ф., Акрамов Ф.М.

ШИФРОВАНИЕ ФАЙЛОВ И ПАПЕК В WINDOWS: BITLOCKER И EFS

В этой статье мы узнаем, как кодировать файлы и папки стандартными методами. Операционная система Windows имеет встроенные утилиты, предназначенные для шифрования данных. С их помощью можно защитить данные от третьих лиц и скрыть содержимое от тех, кто не знает пароль. А также в Операционная система Windows 10 мы рассмотрим две утилиты для шифрования данных: BitLocker и EFS.

Ключевые слова: программа, шифрование, папка, операционная система, код, режим, компания, секретный.

Qurbonov M. A., Rahmonova Z. F., Akramov F. M.

WINDOWS AND FILE ENCRYPTION: BITLOCKER AND EFS

In this article, we will learn how to encode files and folders using standard methods. The Windows operating system has built-in utilities for data encryption. With their help, you can protect data from third parties and hide content from those who do not know the password. And also in the Windows 10 operating system, we will look at two utilities for data encryption: BitLocker and EFS.

Keywords: program, encryption, folder, operating system, the cod, mod, company, secret.

Дар замони муосир иттилоот натанҳо як маълумот оиди ягон ҳодиса, балки он ҳамчун маҳсулот ё хизматрасони амал карда истода аст. Аз ин лиҳоз, ҳифзи иттилоот дар компютери шахси ё корхона масъалаи аввалиндараҷаи ҳар як нафар мебошад. Қобили зикр аст, ки барои рамзгузори намудани захираҳои электронии компютери фардӣ (КФ) ба истифодабаранда лозим меомад, ки барномаи иловаги ба КФ сабт намояд. Барои ҳалли ин масъала ширкати Microsoft дар силсила барномаи MS Windows 10 имконияти ҳифзи захираҳои электронии компютери фардиро ба воситаи барномаи BitLocker ва EFS фароҳам оварда аст.

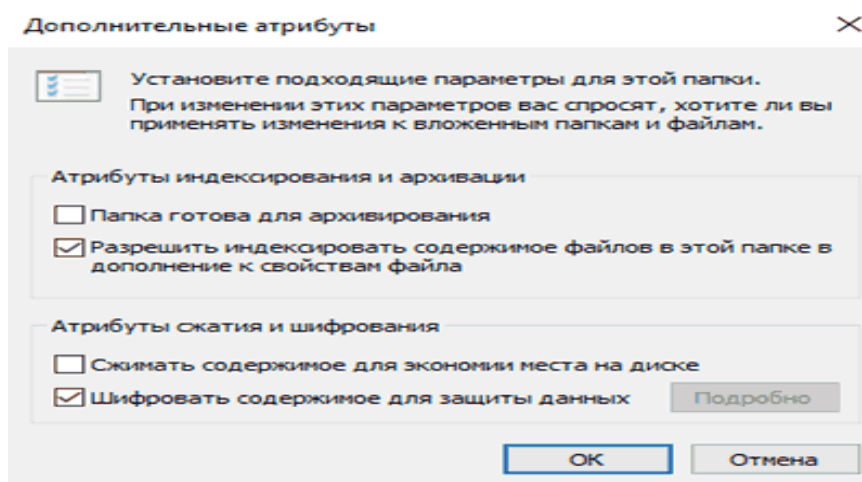
BitLocker - яке аз барномаҳои хизматрасонии махсус барои рамзгузории дискҳо ва захираҳои электронии компютери фардӣ мебошад. Бо ёрии он, истифодабаранда захираҳои электронии компютери фардиро дар тамоми диски саҳт ё қисмати он бе зарурати рамзгузории файлҳои алоҳида муҳофизат намояд [5, С.180-186].

Утилити EFS – барномаи мазкур фосолаи кори BitLocker - ро пурра намуда чувздонҳоро инфиродӣ ва гурӯҳи рамзбанди мекунад. Функцияи EFS имкон медиҳад, ки захираҳои электронии КФ ба корбарони дигар махфи бошад.

Бояд қайд намуд, ки рамзгузории **EFS** дар навъҳои пешинаи системаи омили Windows барои рамзгузории иттилоотҳо бо истифодаи барномаи мазкур мувофиқ нестанд, зеро алгоритмиҳои кори бо ин силсилаи система самаранок намебошад.

Барои рамзгузорӣ намудан бо барномаи EFS, захираи электронии лозимаро интиҳоб карда, онро дар як чувздон ҷойгир мекунем. Ба болои захираи электронии интиҳобшуда тарафи рости мушакро паҳш намуда, ба унсури “Свойства” ва аз равзанаи ғайолшуда ба қисмати “Общие” мегузарем. Дар қадами навбати фармони “Другие”-ро паҳш менамоем, ки дар натиҷа равзанаи “Дополнительные атрибуты” ғайол мешавад.

Дар равзанаи кушодашуда, фармони "Шифровать содержимое для защиты данных"-ро интиҳоб менамоем ва тугмачаи "ОК" -ро паҳш мекунем. Фармони мазкур барои рамзбандии захираи электронии интиҳобшуда хизмат мерасонад (Расми 1).

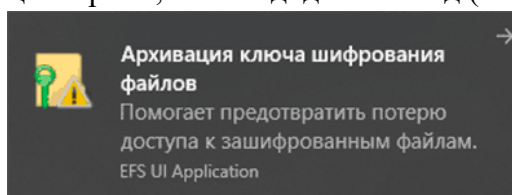

Расми 1. Рамзгузории чувздони интихобшуда.

Акнун чувздон барои дигар истифодабарандагон дастрас намешавад. Қобили зикр аст, ки истифодабарандаи чорӣ ҳар лаҳза метавонад захираи электронии рамзбасташударо кушодад, бинобар ин барои беҳтар ҳифз намудани захираи мазкур, истифодабаранда бояд рамзи махфии иловаги барои кушодан гузорад.

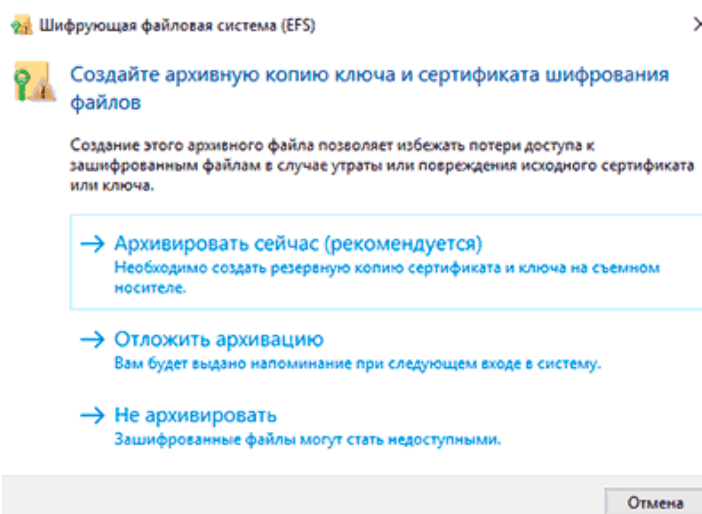
Калидҳои рамзгузориҷо чӣ гуна бояд истифода кард?

Пас аз рамзбандӣ кардан, система ба таври худкор шуморо аз таъсиси калиди махсус огоҳ мекунад, ки бо ёрии он шумо чувздони таъиншударо дар ҳолати фавқуллода рамзгузорӣ карда метавонед. Одатан, равзанаи огоҳкунанда дар кунҷи рости поён, ки танзимоти овоз аксар вақт ҷойгир аст, нишон дода мешавад (Расми 2).

Расми 2. Равзанаи огоҳкунанда калиди махсус

Дар ҳолати паҳш намудани огоҳнома, равзанаи дигаре, ки дар расми 3 овардашудааст, бо амалҳо ё ки худ фармонҳои махсус, ки барои нусхабардории калиди эҳтиёти имконият медиҳад, дар ҳолати лозима метавон истифода кард “Архивировать сейчас”.

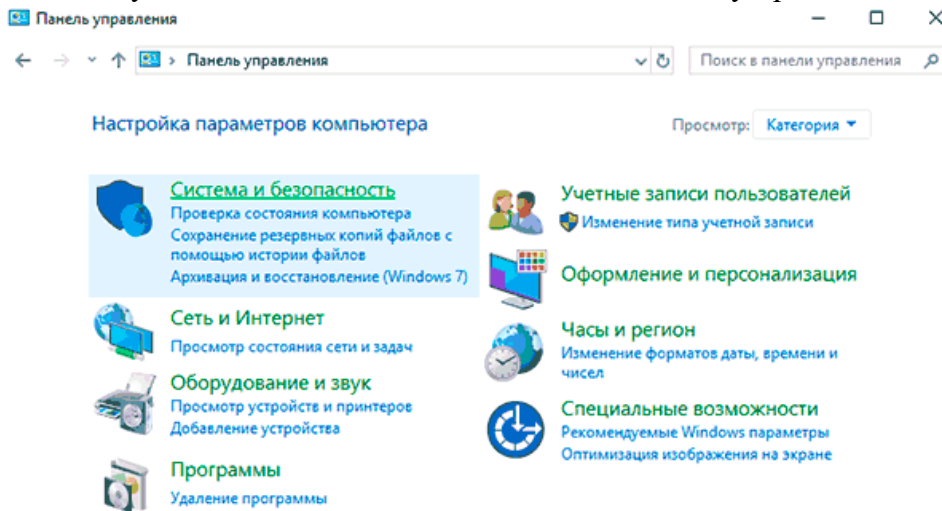
Расми 3. Равзанаи рамзбандии парвандаҳои системавӣ

Баъд аз ин, равзанаи содироти шаҳодатномаҳо кушода мешавад, "Next" -ро пахш мекунем ва ба равзанаи танзимот мегузарем. Мо параметрҳоро интихоб менамоем ва ё метавонем параметрҳои чориро тарк карда, "Next" -ро пахш мекунем.

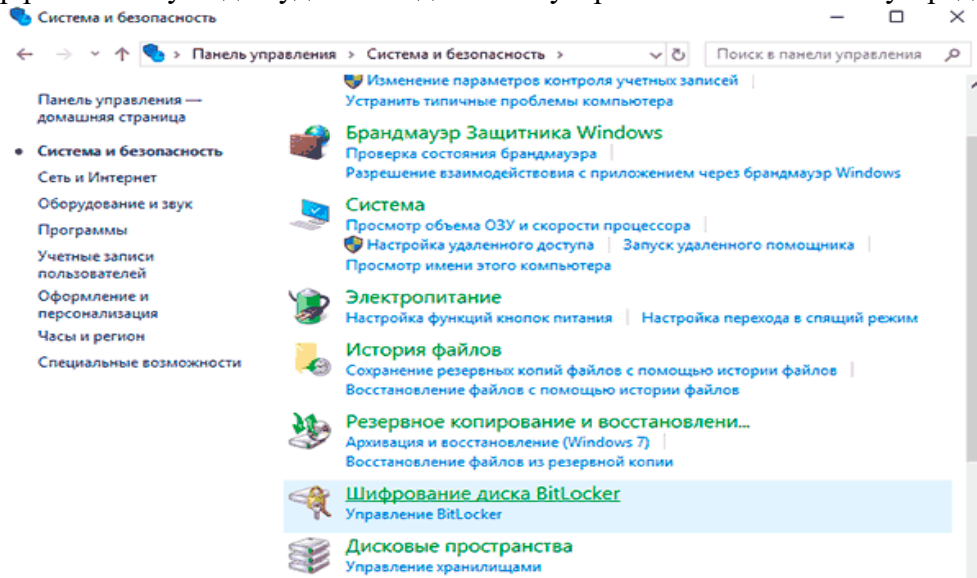
Рамзгузори диск ба воситаи BitLocker

Агар ба Шумо лозим бошад, диски сахт ё дискҳои кушодашавандаро рамзгузорӣ намоед, аз барномаи BitLocker истифода баред, ки ба Шумо имкон медиҳад, ки микдори зиёди маълумотро рамзгузорӣ намоед. Барои оғози кор бо BitLocker, ба шумо версияи ҳадди аксар(максималный), касбӣ(профессиональный) ё кориӣ(рабочий) системаи омили Windows лозим аст [3].

Барои дастрасӣ ба BitLocker, тугмаи "Оғоз" -ро пахш мекунем, "Панели идоракунӣ" -ро интихоб намуда ба бахши "Система и безопасность" мегузарем.

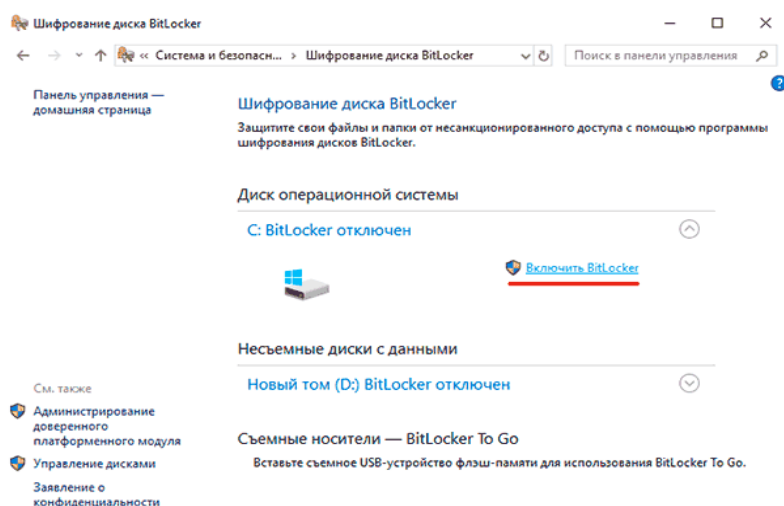

Дар равзанаи кушодашуда ба банди "Рамзгузори Bitlocker Drive" гузаред (Расми 4).

Расми 4. Рамзбанди ба воситаи Bitlocker Drive

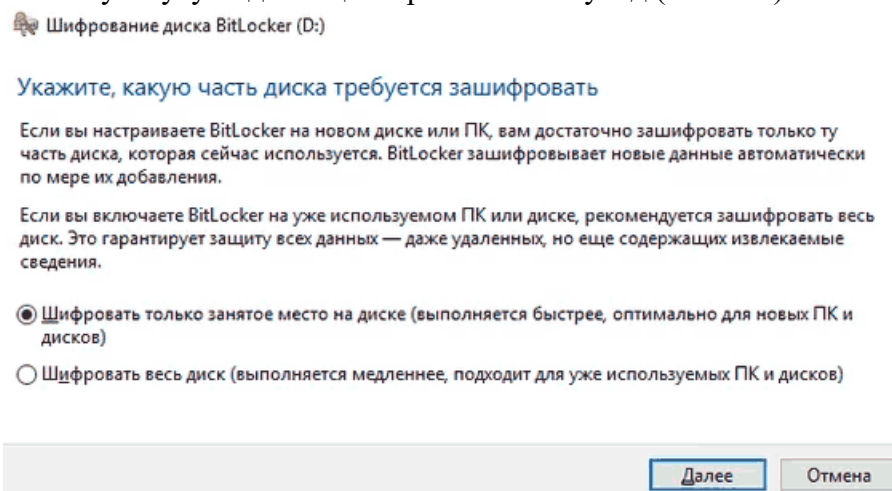
Акнун ба Шумо лозим аст, ки захираи электронӣ ва ҳаҷми дархостшударо ҷабб созад (Расми 5).

Расми 5. Равзанаи интихоби захираи электронӣ ва ҳаҷми он

Барнома ба таври худкор дискро таҳлил намуда, усули кушодани онро пешниҳод мекунад. Агар платаи асосии компютери фардӣ дорои модули TPM(Trusted Platform Module) – крипто протсессоре бошад, ки дар он калидҳои криптографи мафҳуз меистанд, шумо метавонед усулҳои иловагии кушоданро интихоб кунед. Он инчунин дар утилит мавҷуд аст, дискҳо ва USB барандаҳои махсусро бо рамз муҳофизат кардан, бо калиди рамзи мумкин аст, ки ҳангоми пайвастандӣ дискро мекушояд [2].

Новобаста аз интихоби усули кушодани BitLocker, калиди махсус барои кушодани диск дода мешавад. Он метавонад ҳангоми гум кардани диски ё рамзи калиди истифода шавад. Ин калид метавонад сабт карда шавад, ҳамчун ҳуҷҷат дар медиаи ҷудошуда, ё дар сервери Microsoft нигоҳ дошта шавад. Қобили зикр аст, ки ин марҳила хеле муҳим аст, зеро бе калиди ғавқулӯда ва бо аз даст додани дигар воситаҳои кушодан, диск қулф хоҳад монд. Пас аз анҷом додани ҳамаи амалҳо, утилит ба Шумо интихоби усули рамзкуниро пешниҳод мекунад, ки аз он шумо усули дилхоҳатонро интихоб кунед (Расми 6).

Расми 6. Рамзбандии дискҳои системавӣ

Пас аз он, компютер дубора ба қор мебарояд ва ҳангоми аз нав оғоз кардани қор, система нишондиҳандаи ҷараёни рамзгузорию нишон медиҳад.

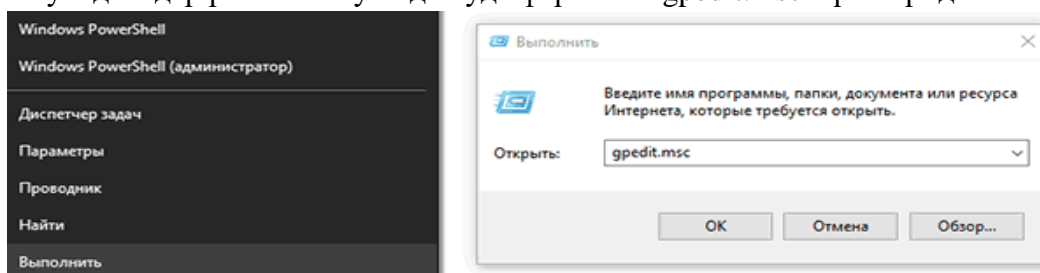
BitLocker - бе TPM ғавол карда намешавад, яъне TPM ин микрочипи махсус мебошад, ки дар он калидҳои шифршуда сабт мегардад ва барои кушодани дискҳо истифода мешаванд [5, С.98-102].

Запуск BitLocker

✘ Это устройство не может использовать доверенный платформенный модуль (TPM).
Администратор должен задать параметр "Разрешить использование BitLocker без совместимого TPM" в политике "Обязательная дополнительная проверка подлинности при запуске" для томов ОС.

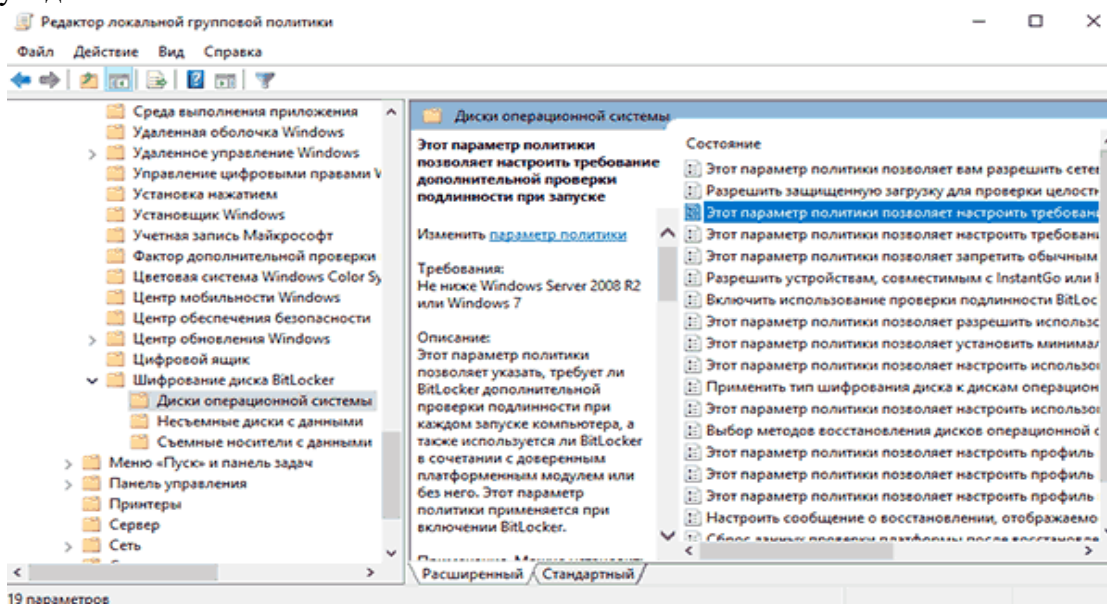
Агар модуль пайваст нашуда бошад, амалҳои зеринро иҷро намоед:

Қадами 1. РМВ-ро аз тугмаи "Пуск" пахш намоед, фармони "Выполнить" -ро интихоб кунед ва дар равзанаи кушодашуда фармони "gpedit.msc" -ро ворид менамоем.

Қадами 2. Дар муҳаррири сиёсати гурӯҳӣ ба роҳи зерин гузаред: "Компютерҳои локалӣ (маҳаллӣ)", "Танзимоти компютерӣ", "Шаблонҳои маъмури", "Компонентҳои Windows", "Шифркунии BitLocker Drive", "Диски амалиётӣ".

Бо ворид шудан ба баҳши охир, дар равзанаи рост шумо нишонаи бисёр чузъоро мебинед. Аз ҷумла, дар байни онҳо шумо имкон доред, ки тасдиқи иловагӣ ҳангоми оғоз ёбӣ насб кунед.

Қадами 3. Дар қисми чапи равзанае, ки пайдо мешавад, чузъи "Включено" -ро интихоб кунед ва инчунин дар назди параметри "Иҷозати BitLocker ..." нишона гузоред. Амалҳои иҷрошуда бояд бо тугмаи "Применить" пахш карда шаванд.

Чӣ тавр диски рамзшударо мекушоанд?

Диски рамзонидашуда мутобики усули интихобшудаи рамзбанди кушода мешавад. Ин метавонад рамзи махсуси пинҳонӣ бошад, ки бояд дар оғози кор сабт карда шавад. Пас аз кушодани истифодабаранда, метавонад BitLocker-ро танзим кунед, рамзро иваз намоем ё рамзро хориҷ намоед [4, 76-82].

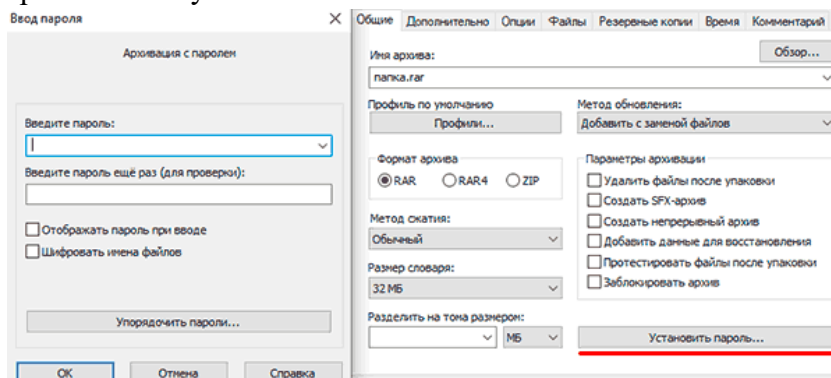
Қайд кардан бамаврид аст, ки BitLocker як воситаест, ки дар ҳоли кор бо захираҳои электронӣ истифода мешавад. Бо фаълкунии рамзгузори диск, иҷрои система метавонад то даҳ дарсад коҳиш ёбад.

Муҳофизат кардани чузвдонҳо ва парвандаҳои инфиродӣ – функсияи рамзгузори маълумотҳои EFS метавонад маҳдуд ба назар расад ва ҳангоми истифодаи шабака он қадар қулай нест, аз ин рӯ бисёр корбарон бо истифода аз бойгонии маълумотҳои WinRAR ба рамзгузории маълумот муроҷиат менамоянд. Бо бастаи файлҳо ба бойгонӣ, шумо метавонед рамзеро илова кунед, ки парвандаҳоро аз ҷониби шахсони бегона муҳофизат кунад.

Барои рамзгузории чузвдон ё парванда, қадамҳои зеринро иҷро намоем:

Қадами 1. Захираи электрониро интихоб карда тугмачаи рости мушақро паҳш намуда аз рӯйхати фаълшуда фармони "Добавит в архив" -ро интихоб кунед.

Қадами 2. Аз равзанаи фаълшуда сатри "Введите пароль" -ро интихоб интихоб намуда рамзи махфиро бо мувофиқаи талаботи система иҷро менамоем. Дар хотима фармони "ОК" -ро паҳш мекунем.

Қадами 3. Марҳилаи ниҳой интихоби усули фишурдасозӣ, ном ва дигар параметрҳои бойгонии оянда бо рамз хоҳад буд. Ин параметрҳо метавонанд мувофиқи хости Шумо интихоб карда шаванд. Акнун парванда Шумо бойгони ва бо рамз ҳифз гардид.

АДАБИЁТ

1. Безбогов, А. А. Безопасность операционных систем : учеб, пособие / А. А. Безбогов, А. В. Яковлев, Ю. Ф. Мартемьянов. -М.: Машиностроение, 2007. – 320с.
2. Beaulieu, N. C. A composite importance sampling technique for digital communication system simulation / N. C. Beaulieu // IEEE Trans. Commun. - 1990. - № 4. -Vol. COM-38. -P. 393-396.
3. Braband, J. Systematic Process for the Definition of Safety Targets for Railway Signaling Applications / J. Braband, A. Lennartz // Signal + Draht. -1999. -№ 9. -P. 53-57.
4. Васильев, Д. В. Ускоренное статистическое моделирование систем управления/ Д. В. Васильев, О. Ю. Сабинин. -Л.: Энергоатомиздат, 1987. -700с.
5. Внуков, А. А. Защита информации : учебное пособие для бакалавриата и магистратуры / А. А. Внуков. 2-е изд., испр. и доп. –М.: Книга, 2017. -530с.
6. Қурбонов М.А., Раҳмонова З.Ф., Акрамов Ф.М. Усулҳои анъанавии ҳифзи иттилоот ва автоматикунонии он дар забони барномасозии С#/ М.А.Қурбонов, З.Ф.Раҳмонова, Ф.М.Акрамов// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 2020. № 4/2 (34). -С. 272-279.

Сатторов А.Э., Абдуллоев И.К., Курбонов А.А.

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ҚОБИЛИЯТИ ХОНАНДА ДАР ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ МАТЕМАТИКӢ БА ВОСИТАИ ТЕХНОЛОГИЯИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур ташаккул ва рушди қобилияти хонанда дар ҳалли масъалаҳо бо ёрии технологияи муосир, ки дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ мавқеи хоса дорад, баён карда шуда яқчанд мисолҳо ҷиҳати ифодаи ин алоқамандӣ оварда мешаванд. Агар дар раванди таълим аз забонҳои барномарезӣ QBasic истифода барад, беҳтар аст. Инчунин, шавқу завқи хонанда бо омӯзиши фанни математика ва информатика хеле зиёд мегардад. Сатҳи дониши имрӯза ва доираи васеи хонандагонро ба назар гирифта мисолу масъалаҳо ба таври нисбатан соддаву оммафаҳм баён ёфтааст. Дар ҷомеаи имрӯза фанни информатика дар омӯзиши математика нақши муҳим мебозад.

Калидвожаҳо: информатика, математика, компютер, проектор, алгоритм, системаи ҳисоб, амалҳои арифметикӣ, барномаҳои офисӣ, технологияи иттилоотӣ, интернет.

Сатторов А.Э., Абдуллоев И.К., Курбонов А.А.

ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЕ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ СПОСОБНОСТИ РЕШЕНИЯ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ЗАДАЧ С ПОМОЩЬЮ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

В данной статье объясняется формирование и развитие способности учащегося в решении вопросов с помощью современных технологий, имеющих особое положение в общеобразовательных учреждениях, и приводятся несколько примеров относительно этого взаимодействия. В процессе обучения лучше использовать языки программирования QBasic. Также будет увеличен интерес учащегося к изучению предметов математики и информатики. Уровень сегодняшних знаний и широкий круг читателей, которые учитывают цели и задачи, выражаются относительно просто и открыто. В современном обществе предмет информатики играет важную роль в изучении математики.

Ключевые слова: информатика, математика, компьютер, проектор, алгоритм, система учета, арифметические операции, арифметические операции, офисные программы, информационные технологии, интернет.

Sattorov A.E., Abdulloev I.K., Kurbonov A.A.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF READING ABILITY FOR SOLVING MATHEMATICAL PROBLEMS USING MODERN TECHNOLOGIES

This article explains the formation and development of the student's ability to solve problems with the help of modern technologies, which have a special position in educational institutions, and provides several examples of this interaction. It is better to use QBasic if you are learning programming languages. Also, the student's interest will be increased with the study of the subject of mathematics and computer science. The level of today's knowledge and a wide range of readers who take into account the goals and objectives are expressed relatively simply and openly. In modern society, the subject of computer science plays an important role in the study of mathematics.

Key words: informatics, mathematics, computer, projector, algorithm, accounting system, arithmetic operation, office programs, information technology, internet.

Вазифаи асосии таълими математика ва информатика дар муассисаҳои таълимӣ аз он иборат аст, ки хонандагон системаи дониш ва малакаҳои математикӣ ва иттилоотиро, ки дар кор ва ҳаёти ҳар як аъзои ҷомеаи муосири мо ҳамарӯза заруранд, азхуд кунанд. Дар айни замон ҳар як шахс фаъолияти худро бе истифодаи технологияи иттилоотӣ тасаввур карда наметавонад. Донишгирӣ ва вазифаҳои амалӣ, ки дар дарси информатика иҷро шуда дар хона мустақкам мегарданд, ба хонандагон барои беҳтар омӯхтани маводи зарурӣ барои тамос бо компютер ва инчунин омӯхтани донишҳои нав кӯмак мерасонанд [1].

Инкишофи технологияҳои иттилоотӣ нав ва компютерикунони умумӣ ба он оварда расонд, ки ҳалли масъалаҳои иқтисодию математикӣ на фақат ба таври ҳатмӣ, балки ба воситаи барномаҳои компютери тезтар ҳалли хубро пайдо намуда ба истифодабарандагон имкон медиҳанд, ки вақтро сарфа намоянд [2].

Имрӯз ба қучое, ки назар кунем, компютерро дидан мумкин ва ин, хушбахтона, ба талаботи замон бисёр мувофиқ аст.

Бояд қайд намуд, ки дар муддати начандон зиёди таърихӣ технологияи иттилоотӣ аз як фанни техникӣ дар бораи методҳо ва воситаҳои коркарди маълумоти додашуда бо ёрии машинҳои электронии ҳисоббарор ба илми бунёдӣ дар бораи иттилоот ва равандҳои иттилоотии на танҳо системаҳои техникӣ, балки табиат ва ҷомеа табдил ёфтааст.

Технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсонӣ, фаъолият мекунад, рафти идоракунии истеҳсолот, нақшакашиҳо, амалиётҳои молиявӣ иқтисодӣ, маъориф ва ғайраро идора менамояд [3, С.8].

Давраҳои инкишофи технологияҳои иттилоотиро шартан ба шаш марҳала тақсим мекунад [4, С. 12].

Фанҳои табиӣ – риёзӣ бо фанни технологияи иттилоотӣ робитаи бевосита доранд ва аз ин лиҳоз, ба робитаҳои байни ин фан диққати ҷиддӣ дода мешавад. Фанҳои табиӣ – риёзӣ (физика, химия, биология, математика, технологияи иттилоотӣ, нақшакашӣ) хонандагонро ба бисёр масъалаҳои умумӣ шинос карда, онҳоро аз нуқтаи назари дигар маънидод менамоянд.

Робитаи байнифаннӣ имкон медиҳад, ки савияи баланди азхудкунии мафҳумҳои илми табиатшиносӣ таъмин карда шавад. Робитаи байнифаннӣ барои ба даст овардани савияи баланди маҳорату малакаҳои таҳлили донишҳои аз дарсҳои фанҳои гуногун азхуднамудаи хонандагон, дар ҳалли масъалаҳои барои ташаккули маҳорату малакаҳои ҳаматарафа омӯхтани ҳодисаҳои дар табиат амалоянда кумак мерасонад.

Математика ҳамчун илм нисбат ба технологияи иттилоотӣ барвақтар шинохта шудааст ва барои технологияи иттилоотӣ замина мебошад.

Амалҳои арифметикӣ ва як қатор амалҳои дигари технологияи иттилоотӣ аз математика мерос мондаанд. Дар ҷараёни омӯзиши технологияи иттилоотӣ мафҳумҳои зерини математикӣ аз қабилӣ: алгебраи мантикӣ, системаи ҳисоб, назарияи эҳтимолият, омори математикӣ, назарияи алгоритмҳо ва ғайраҳо вохӯранд.

Барои мисол системаи ҳисоб ва назарияи алгоритмҳо дида мебароем.

Системаи ҳисоби даҳӣ, ки дар фаъолияти рӯзмарраи инсон истифода мешавад, барои он ба амал омад, ки инсон дар дастони худ даҳ ангушт дорад ва барои ҳисоб кардан онҳо воситаи хеле қулай буд.

Аз нуқтаи назари математика, ба сифати системаи ҳисоб дилхоҳ ададро интихоб кардан мумкин аст, агар барои ашёи ченшаванда қулай бошад.

Аз як системаи ҳисоб ба системаи дигари ҳисоб гузоштан душворие эҷод намекунад ва алгоритми онро сохтан низ сода аст [5, с. 6].

Алгоритмҳо дар алгебра бисёр васеъ истифода мешаванд. Оғоз аз амалҳои одитарини арифметикӣ то баробариҳои дифференциалӣ.

Амалҳои сода бо ададҳо, аз ҷумла ҷамъ, тарҳ, зарб ва тақсимо як қисми математика – арифметика меомӯзад. Онҳо ҳамчун воситаҳои гуногуни ҳисоб бисёр хуб омӯхта шудаанд.

Таваҷҷуҳи математика ба ҳама гуна ҳисобҳое, ки ба ҳалли ин ё он масъала оварда мерасонад, зоҳир аст, ҳатто ҳисобҳое, ки ҳалли худро наёфтаанд. Масалан, даҳҳо алгоритми ёфтани масоҳати секунҷаи росткунҷа мавҷуд аст (теоремаи Пифагор).

Азҳудкунии бомуваффақияти мавзӯҳои таълимӣ дар курси математика бо омӯзиши мавзӯҳои арифметика, алгебра, геометрия асос мегирад.

Алоқаи байнифаннӣ ба мазмун ва мундариҷаи предметҳои таълимӣ таъсир мерасонад. Ҳар як фанни таълимӣ манбаи ин ё он намуди алоқаи байнифаннӣ мебошанд. Бинобар ин, он алоқаҳоеро ҷудо намудан мумкин аст, ки дар мундариҷаи фанни математика ба эътибор гирифта мешавад, ё баръакс, аз математика ба дигар фанҳои таълимӣ маълумот меравад.

Дарсҳои, ки алоқаманди байнифаннӣро нигоҳ медорад, қувваи дониши хонандагонро такмил медиҳад, атрофро дуруст дарк намудан, водор менамояд, васеъ шудани фикрҳои мантиқӣ ва мукаммал гаштани қобилияти онҳо мусоидат мекунад. Чунин намуд омодакунии мутахассиси рақобатпазир дар давраи муосир ба талаботи замон ҷавобгӯро таъмин менамояд [6, С. 52].

Ҳамин тариқ, агар дар раванди таълим аз забонҳои барномарезӣ QBasic истифода барем, беҳтар аст. Баргарӣ дар он аст, ки як маротиба барномаашро месозем ва барои қимати аъзоҳои дилхоҳро ҳал карда медиҳад. Инчунин, шавқу завқи хонанда бо омӯзиши фанни математика ва дигар фанҳо пайдо мегардад. Иҷрои чунин корҳо дар ҷараёни дарсҳо ба он оварда мерасонад, ки хонандагон дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот бо ахбори зарурӣ сари вақт таъмин карда мешаванд. Омӯзгор низ метавонад ба хонандагон манфиати амалии робитаҳои байнифаннии математика ва забонҳои барномарезиро нишон диҳад. Дарсҳои амалӣ, ки бо чунин мисолу масъалаҳо гузаронида мешаванд, ҳатто пас аз хатми мактаб, дар давраи таҳсил дар муассисаҳои олии касбӣ ба онҳо ёри мерасонад. Дар мақолаи мазкур якҷанд мисолҳои математикӣ оид ба забони барномарезӣ пешниҳод менамоем.

Мисоли – 1. Системаи муодилаҳоро ҳал кунед [7, С. 19]:

$$\begin{cases} x + 2y + z = 8 \\ 3x + 2y + z = 10 \\ 4x + 3y - 2z = 4 \end{cases} \quad (1)$$

Ҳалли системаи се муодилаҳои хаттии сеномаълума

$$\begin{cases} a_1x + b_1y + c_1z = d_1 \\ a_2x + b_2y + c_2z = d_2 \\ a_3x + b_3y + c_3z = d_3 \end{cases} \quad (2)$$

аз рӯи формулаи Крамер бо шакли зайл ёфта мешавад.

$$x = \frac{D_x}{D}, \quad y = \frac{D_y}{D}, \quad z = \frac{D_z}{D}, \quad (3)$$

дар ин ҷо

$$D = \begin{vmatrix} a_1 & b_1 & c_1 \\ a_2 & b_2 & c_2 \\ a_3 & b_3 & c_3 \end{vmatrix}, \quad D_x = \begin{vmatrix} d_1 & b_1 & c_1 \\ d_2 & b_2 & c_2 \\ d_3 & b_3 & c_3 \end{vmatrix}, \quad D_y = \begin{vmatrix} a_1 & d_1 & c_1 \\ a_2 & d_2 & c_2 \\ a_3 & d_3 & c_3 \end{vmatrix}, \quad D_z = \begin{vmatrix} d_1 & b_1 & d_1 \\ d_2 & b_2 & d_2 \\ d_3 & b_3 & d_3 \end{vmatrix}.$$

Ҳал: (бо тарзи анъанавӣ)

$$x = \frac{D_x}{D} = \frac{\begin{vmatrix} 8 & 2 & 1 \\ 10 & 2 & 1 \\ 4 & 3 & -2 \end{vmatrix}}{\begin{vmatrix} 1 & 2 & 1 \\ 3 & 2 & 1 \\ 4 & 3 & -2 \end{vmatrix}} = \frac{8 * \begin{vmatrix} 2 & 1 \\ 3 & -2 \end{vmatrix} - 2 * \begin{vmatrix} 10 & 1 \\ 4 & -2 \end{vmatrix} + 1 * \begin{vmatrix} 10 & 2 \\ 4 & 3 \end{vmatrix}}{1 * \begin{vmatrix} 2 & 1 \\ 3 & -2 \end{vmatrix} - 2 * \begin{vmatrix} 3 & 1 \\ 4 & -2 \end{vmatrix} + 1 * \begin{vmatrix} 3 & 2 \\ 4 & 3 \end{vmatrix}} = \frac{14}{14} = 1,$$

$$y = \frac{D_y}{D} = \frac{\begin{vmatrix} 1 & 8 & 1 \\ 3 & 10 & 1 \\ 3 & 4 & -2 \end{vmatrix}}{14} = \frac{1 * \begin{vmatrix} 10 & 1 \\ 4 & -2 \end{vmatrix} - 8 * \begin{vmatrix} 3 & 1 \\ 4 & -2 \end{vmatrix} + 1 * \begin{vmatrix} 3 & 10 \\ 4 & 4 \end{vmatrix}}{14} = \frac{28}{14} = 2,$$

$$z = \frac{D_z}{D} = \frac{\begin{vmatrix} 1 & 2 & 8 \\ 3 & 2 & 10 \\ 4 & 3 & 4 \end{vmatrix}}{14} = \frac{1 * \begin{vmatrix} 2 & 10 \\ 3 & 4 \end{vmatrix} - 2 * \begin{vmatrix} 3 & 10 \\ 4 & 4 \end{vmatrix} + 8 * \begin{vmatrix} 3 & 2 \\ 4 & 3 \end{vmatrix}}{14} = \frac{42}{14} = 3.$$

Ҳал: (бо ёрии забони барномарезии QBasic).

```
REM "Sistamai muodilaro hal kuned"
```

```
REM A1*X+A2*Y+A3*Z=A4
```

```
REM B1*X+B2*Y+B3*Z=B4
```

```
REM C1*X+C2*Y+C3*Z=C4
```

```
DECLARE SUB LETT (b(), a(), k!)
```

```
DECLARE FUNCTION DET3 (a!())
```

```
DIM a(3, 4)
```

```
DIM b(3, 3)
```

```
CLS
```

```
PRINT "4 KOEFFITSIENTI 1-UM = ?"
```

```
INPUT a(1, 1), a(1, 2), a(1, 3), a(1, 4)
```

```
PRINT "4 KOEFFITSIENTI 2-YUM = ?"
```

```
INPUT a(2, 1), a(2, 2), a(2, 3), a(2, 4)
```

```
PRINT "4 KOEFFITSIENTI 3-YUM = ?"
```

```
INPUT a(3, 1), a(3, 2), a(3, 3), a(3, 4)
```

```
CALL LETT(b(), a(), 0)
```

```
JH = DET3(b())
```

```
IF JH = 0 THEN PRINT "NO": END
```

```
CALL LETT(b(), a(), 1)
```

```
Jx = DET3(b())
```

```
CALL LETT(b(), a(), 2)
```

```
Jy = DET3(b())
```

```
CALL LETT(b(), a(), 3)
```

```
Jz = DET3(b())
```

```
X = Jx / JH
```

```
Y = Jy / JH
```

```
Z = Jz / JH
```

```
PRINT
```

```
PRINT " X = "; X
```

```
PRINT " Y = "; Y
```

```
PRINT " Z = "; Z
```

```
END
```

```
FUNCTION DET3 (b())
```

```
D = D + b(1, 1) * b(2, 2) * b(3, 3)
```

```
D = D + b(1, 3) * b(2, 1) * b(3, 2)
```

```
D = D + b(3, 1) * b(1, 2) * b(2, 3)
```

```
D = D - b(1, 3) * b(2, 2) * b(3, 1)
```

```
D = D - b(1, 1) * b(2, 3) * b(3, 2)
```

```
D = D - b(1, 2) * b(2, 1) * b(3, 3)
```

```
DET3 = D
```

```
END FUNCTION
```

```
SUB LETT (b(), a(), k)
```

```
FOR i = 1 TO 3
```

```
FOR j = 1 TO 3
```

```
IF j = k AND k > 0 THEN
```

```
b(i, j) = a(i, 4)
```

```
ELSE
b(i, j) = a(i, j)
END IF
NEXT j, i
END SUB
```

Иҷроиш дар барнома

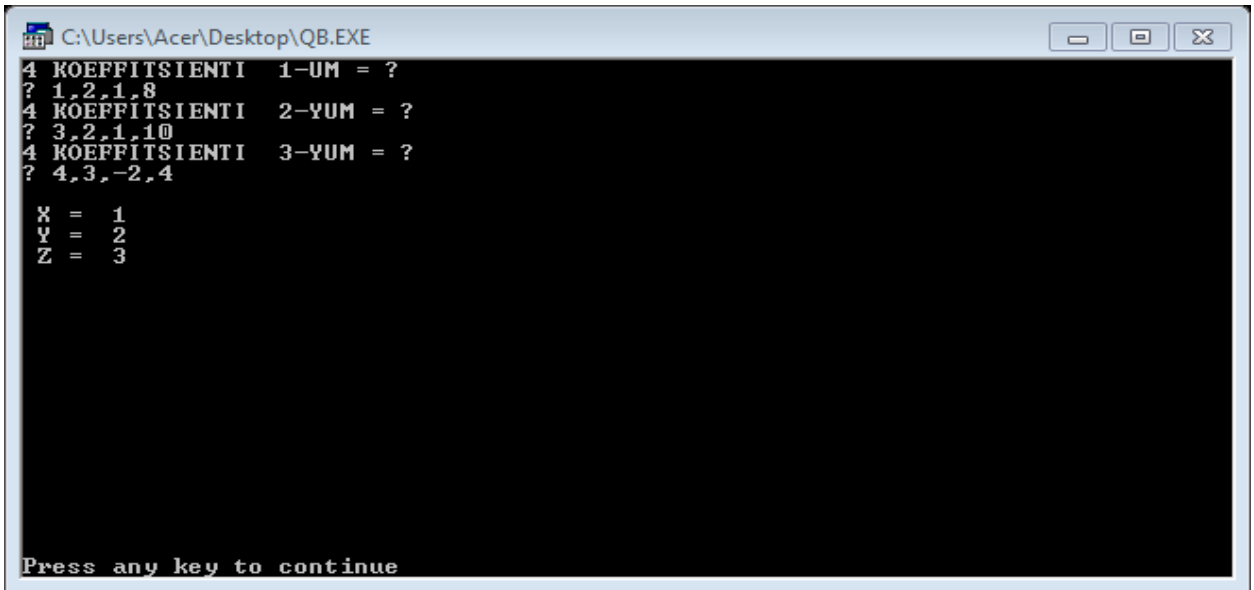
```
QB64 x32
File Edit View Search Run Options Help
Untitled*
REM "Sistemi muodilaro hal kuned"
REM A1*X+A2*Y+A3*Z=A4
REM B1*X+B2*Y+B3*Z=B4
REM C1*X+C2*Y+C3*Z=C4
DECLARE SUB LETT (b!(), a!(), k!)
DECLARE FUNCTION DET3 (a!())
DIM a(3, 4)
DIM b(3, 3)
CLS
PRINT "4 KOEFFITSIENTI 1-UM = ?"
INPUT a(1, 1), a(1, 2), a(1, 3), a(1, 4)
PRINT "4 KOEFFITSIENTI 2-YUM = ?"
INPUT a(2, 1), a(2, 2), a(2, 3), a(2, 4)
PRINT "4 KOEFFITSIENTI 3-YUM = ?"
INPUT a(3, 1), a(3, 2), a(3, 3), a(3, 4)
CALL LETT(b(), a(), 0)
JH = DET3(b())
Status FindAbdulloev Imomali #1
OK
```

Расми 1. Ҳуруфчинии қиматҳои муодила дар барнома

```
QB64 x32
File Edit View Search Run Options Help
Untitled*
D = D + b(3, 1) * b(1, 2) * b(2, 3)
D = D - b(1, 3) * b(2, 2) * b(3, 1)
D = D - b(1, 1) * b(2, 3) * b(3, 2)
D = D - b(1, 2) * b(2, 1) * b(3, 3)
DET3 = D
END FUNCTION
SUB LETT (b(), a(), k)
FOR i = 1 TO 3
FOR j = 1 TO 3
IF j = k AND k > 0 THEN
b(i, j) = a(i, 4)
ELSE
b(i, j) = a(i, j)
END IF
NEXT j, i
END SUB
Status FindAbdulloev Imomali #1
OK
```

Расми 2. Ҳуруфчинии қиматҳои D , D_x , D_y , D_z

Баъди ҳуруфчини намудани қиматҳо барои натиҷаро ба даст овардан аз сатри болоии сафҳакалид тугмачаи F5 ё аз барнома тугмаи Run-ро пахш намудан лозим.

Расми 3. Натиҷаи ҳалли муодила дар барнома

Мисоли – 2. Амалҳоро иҷро намуда, ифодаҳоро сода намоед.

$$\frac{1 + \sqrt{3}}{2} + \frac{2 - \sqrt{3}}{3} \dots \dots \dots (4)$$

Алгебра, синфи 10 №42(1) [8, С.28].

Ҳал: а) (бо тарзи анъанавӣ)

$$\frac{1 + \sqrt{3}}{2} + \frac{2 - \sqrt{3}}{3} = \frac{3(1 + \sqrt{3}) + 2(2 - \sqrt{3})}{6} = \frac{3 + 3\sqrt{3} + 4 - 2\sqrt{3}}{6} = \frac{7 + \sqrt{3}}{6} = 1,45534$$

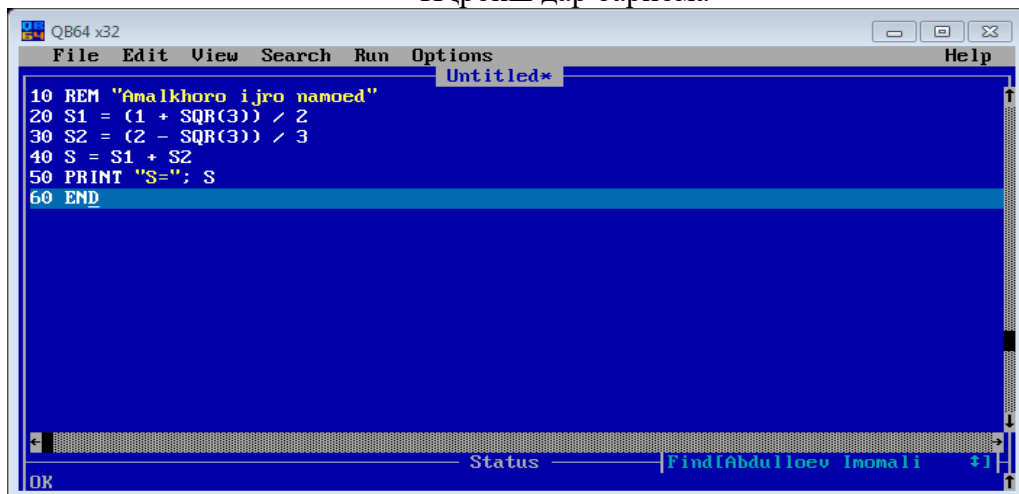
Ҷавоб: $\frac{7 + \sqrt{3}}{6}$

Ҳал: (бо ёрии забони барномарезии QBASIC).

```

10 REM "Amalkhoro ijro namoed"
20 S1 = (1 + SQR(3)) / 2
30 S2 = (2 - SQR(3)) / 3
40 S = S1 + S2
50 PRINT "S="; S
60 END
    
```

Иҷроиш дар барнома

Расми 4. Сода намудани ифодаҳо дар барнома

Мисоли - 2. Тарафҳои росткунҷа ба a см ва b см баробар аст. Масоҳат $S = a \cdot b$ ва периметри росткунҷа $P = 2 \cdot (a + b)$ - ро ёбед.

```
REM "Perimetr va masohati rostkunja"
```

```
INPUT a, b
```

```
S = a * b
```

```
P = 2 * (a + b)
```

```
PRINT "Masohat="; S
```

```
PRINT "Perimeter="; P
```

Яке аз мақсадҳои асосии дарси ҳар як фани таълимӣ аз он иборат аст, ки ба хонандагон оиди мавзӯи фаҳмиши дуруст ва мукамал ҳосил гардад. Барои ба ин ҳадаф расидан истифодаи компютер ва техникаи компютерӣ дар раванди таълим беҳтарин восита мебошад.

Ҳамин тавр, дар ҷомеаи имрӯза фанни информатика дар омӯзиши математика нақши муҳим мебозад, зеро ин фани имконоти васеъ дорад, он ба ташаккули шахсияти комил мусоидат менамояд, фикрронии мантиқии хонандаро рушд медиҳад, дар сохти асоси фикронии илмӣ, технологияи ба мувофиқати он шинос мегардад ва на танҳо ҳангоми омӯзиши фанҳои дигар, инчунин дар тамоми фаъолияти самараноки касбиашон истифода бурда метавонад.

АДАБИЁТ

1. Сатторов А.Э., Абдуллоев И.К. Нақши робитаи байнифаннии математика ва информатика дар раванди таълим / А.Э.Сатторов, И.К. Абдуллоев// Конф. илмӣ – амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Масоили мубрами математика ва таълими он”. – Бохтар: Матбаа, 2019. – С. 209–216.
2. Қурбонов М.А., Қурбонов А.А., Наимов Н.Қ. Усули ҳалли матритсаҳо бо воситаи чадвали электронии Ms Excel/ М. А. Қурбонов, А. А. Қурбонов, Н. Қ. Наимов.// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. –Душанбе: Тоҷир, 2020. -№ 4/1 (33). -С. 210-217.
3. Қурбонов М.А., Буриев Б.М, Қурбонов А.А. Дастури методӣ оид ба иҷрои корҳои озмоишӣ аз фанни асосҳои алгоритмсозӣ ва забонҳои барномасозӣ/ М.А. Қурбонов, Б.М. Буриев, А.А.Қурбонов. –Душанбе: Тоҷир, 2020. -71с.
4. Комилиён Ф.С., Қурбонов С., Саидов И.М. Роҳнамои фанни технологияи иттилоотӣ синфи 5-ум барои омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ/ Ф.С. Комилиён, С.Қурбонов, И.М. Саидов. –Душанбе: Маориф, 2018. –116 с.
5. Сафаров С. / Омӯзгор / №48 (12272) 26 ноябри соли 2020. – 16 с.
6. Сатторов А.Э., Абдуллоев И.К., Афзалшоҳи С. Алоқамандии байнифаннии математика ва информатика / А.Э.Сатторов, И.К. Абдуллоев, С. Афзалшоҳи // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н. Хусрав. – Бохтар: Матбаа, 2019. – С. 49 - 53.
7. Кибориён Б.К., Бобочонов Ф.Б. Алгебра ва геометрия дар ҳалли мисолу масъалаҳо / Б.К. Кибориён, Ф.Б.Бобочонов. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 147 с.
8. Пиров Р., Усмонов Н. Алгебра: китоби дарси барои синфи 10-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ/ Р.Пиров, Н.Усмонов. –Душанбе: Маориф, 2017. -288с.

МАЪЛУМОТ ОИД БА МУАЛЛИФОН
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абдулазизова Зебо Садуллаевна - кандидат филологических наук, доцент кафедры языков Таджикского государственного университета коммерции. 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти1/2. Тел.: (+992) 93506915. E-mail: zebo161@mail.ru.

Абдуллоев Имомали Комилжонович, докторант PhD кафедры информационные технологии и методики преподавания информатики БГУ имени Носира Хусрава. Адрес: 735140, Республика Таджикистан, город Бохтар, улица Айнка 67. Телефон: (+992) 93-838-66-44; e-mail: imomali_abdulloev93@mail.ru.

Акрамов Фарход Мирхайтович - Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, магистр второго курса специальность “Информационной безопасности”. Тел. (+992)938825228. E-mail: fedisttu@gmail.com.

Амонов Сахбон Сарватжонович – старший преподаватель кафедры экономика и организация предпринимательства Таджикского государственного университета коммерции. Тел. 93-577-92-00, e-mail: a_sahbon@mail.ru.

Ахмадов Фарахманд Муфазалович- к.э.н., ассистент кафедры статистики Таджикского национального университет, Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: Farahmand@mail.ru. Телефон: (+992) 901-61-66-33.

Бахтовари Мурод - соискатель Института философии, политологии и права имени А.М. Баховиддинова Национальной Академии наук Таджикистана. E-mail: bakhtovar-@mail.ru. Тел: 902 21 00 01.

Бобоев Бахтовар Бароталиевич соискатель кафедры информационных систем в экономике, Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан. Тел: (+992) 908898957, E-mail: boboev_bb@mail.ru.

Бубиев Мумин Чоршанбиевич, Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, кандидат педагогических наук, преподаватель кафедры методики преподавания физики, Адрес: 735140, Республика Таджикистан, город Бохтар, улица Айнка 67. Телефон: (+992) 000-10-23-10.

Давлатов Гулахмад Пирахмадович – соискатель кафедры экономическая теория Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. Куляб, Республика Таджикистан. Тел.: 985 07 82 07. Email: ibrohimov_odil@mail.ru.

Давлатова Зухро Акбаровна соискатель кафедры информационных систем в экономике, Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан. Тел: (+992) 908898957, E-mail: boboev_bb@mail.ru.

Давлатова Рухсора Махмадшарифовна - ассистент кафедры экономическая теория Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. Куляб, Республика Таджикистан. Тел.: 985-98-51-87. Email: ibrohimov_odil@mail.ru.

Давлятова Моҳистон Султоновна - Таджикского национального университет, соискатель кафедры статистика. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: (+992) 918-76-50-49.

Досиев Махмадшоҳ Назарович – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой управления государственными финансами Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, п. И. Сомони, к. С. Nosir 33 Email: dostiev68@mail.ru. тел: (+992) 918 11 96 48.

Дустматов Баходур Муродович – к.э.н., доцент кафедры «Финансы и кредит» Таджикского государственного университета коммерции. тел: (+992)918986464. E-mail: dust_81@mail.ru.

Зубайдов Саидахмад – кандидат технических наук, доцент Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Телефон: (+992) 900201157. E-mail: zubaydov57@mail.ru.

Иброхимзода Одилхон Юлдош - соискатель кафедры экономической теории Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. Республика Таджикистан. Куляб. Тел: 918-84-34-10. Email: Ibrohimov_odil@mail.ru.

Икромов Нуриддин Киёмович – Институт туризма, предпринимательства и сервиса, ассистент кафедры «Финансы и кредит». Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Борбада, 48/5. Телефон: (+992) 933-76-76-76. Email: fazliddin-91-91@mail.ru.

Исмоилов Шухратджон Мамарахимович – кандидат экономических наук, доцент кафедры информационные технологии в экономике, Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики. Тел.: +992927933244, E-mail: shuhrat_29@mail.ru.

Кабатов Курбонали Мирзоевич – старший преподаватель кафедры менеджмент Таджикского государственного университета коммерции. Республика Таджикистан. Душанбе. Тел. 93-524-21-91, e-mail: kabutov-83@mail.ru.

Комилов Сироджиддин Джалолиддинович – доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры экономической теории Российско-Таджикского (славянского) университета. Республика Таджикистан, Душанбе. Тел.: 951433996. E-mail: sirodj.tj@mail.ru.

Кудратов Рустам Рахматович - доктор экономических наук, профессор, депутат Маджлиси Намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан. Душанбе, Республика Таджикистан. Тел.: +992907708950. Email: drrajab@mail.ru.

Курбонзода Махмадали Рахмат – кандидат экономических наук, доцент, Ректор Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан, ул. Дехоти 1/2. Email: tguk@mail.ru.

Курбанов Махмарасул Абдукодирович - Таджикский государственный университет коммерции, к.э.н., доцент, заведующий кафедрой информационных систем в экономике. Тел: (+992) 936000186. Почта: Kmahmarasul@gmail.com.

Курбанов Азизджон Абдукодирович – Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, докторант PhD третьего курса кафедры Информационная технология и МПИ. Адрес: 735140, Республика Таджикистан, город Бохтар, улица Айнка 67. Телефон: (+992)909777736. E-mail: jamiko_jamik@mail.ru.

Лутфулоев Мазбутджон Дадожонович – старший преподаватель кафедры информационные технологии в экономике Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Тел.: +992928622266, E-mail: maz_lutf@mail.ru.

Маджидзода Давлатбахт Маджид - кандидат экономических наук, доцент кафедры национальной экономики и экономической безопасности Таджикского национального университета. Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail: ssaid.85@mail.ru.

Махмудов Махмуджон Абдуджаборович – старший преподаватель кафедры банновское дело Таджикского государственного университета коммерции. Республика Таджикистан. Душанбе. Тел.: +992933774407. Email: m_mahmud@mail.ru.

Махмудов Фариддунджон Фарходджонович – магистр 2 курса Института экономики и демографии Национальной Академии наук Республики Таджикистан. Республика Таджикистан. Душанбе. Тел.: +992939233344. Email: m_mahmud@mail.ru.

Машокиров Джамшед Нёматуллоевич - к.э.н., старший преподаватель кафедры экономической теории Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти 1/2. E-mail: jamshed.tguk@gmail.com. Телефон: +992 934313131.

Маъмуров Анварджон Махмуджонович – кандидат экономических наук, доцент кафедры налоги и налогообложение Таджикского государственного университета права, бизнеса и

политики. Худжанд, Республика Таджикистан. Тел:+(992)927681717, e-mail::
mamurov1974@mail.ru.

Мирзоалиев Абдумалик Абдунабиевич – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции. Тел. (+992) 937473109, E-mail: abdumalik001@mail.ru.

Мирзоев Сайали Сайвалиевич - кандидат экономических наук, доцент кафедры статистики Таджикского национального Университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Айни 35. Тел.: +992 987-20-43-44. Email: Sajali@mail.ru.

Мирзоев Устощариф Ёрахмадович – ассистент кафедры «Финансы и кредит» Таджикского государственного университета коммерции, тел: (+992)988322320. E-mail: m.ustosharif1966@mail.ru.

Ниязова Саломат Каримовна - старший преподаватель кафедры экономики и управления Горно-металлургического института Таджикистана, тел: (+992) 92 722 08 04, Email: Salomat.nyazova@bx.ru.

Нурдинов Бахриддин Хизралиевич – к.э.н., ст. преподаватель кафедры маркетинга и коммерции Таджикского государственного университета коммерции, тел: (+992)988873383, E-mail: bahriddin_11@inbox.ru.

Нуров Бурхониддин Абдуалимович – докторант (PhD) кафедры экономика предприятий и предпринимательства Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Куляб, улица С. Сафарова 16. E-mail: bnurov@internet.ru. Телефон: +992 988544930.

Одиназода Комрон Саидаброр – кандидат экономических наук, и.о., доцент кафедры менеджмента и маркетинга Институт туризма, предпринимательства и сервиса Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан г. Душанбе, проспект Борбад, 48/5. Тел: (+992) 905-55-46- 46. Email: Odinakomron@mail.ru.

Раджабов Олимхон Джурахонович – докторант PhD кафедры бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти ½. E-mail: Rajabov1989tguk@mail.ru, тел. (+992) 555552978., (+992) 918 22 20 28.

Раджабов Раджаб Кучакович- доктор экономических наук, профессор кафедры таможенного дела Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан. Тел.: +992934444107. Email: drrajab@mail.ru.

Раджабова Нурхаёт Раджабовна- кандидат экономических наук, доцент кафедры таможенного дела Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан. Тел.: +992988036546. Email: drrajab@mail.ru.

Раззоков Баходур Хаётович – доктор юридических наук, доцент, Таджикский государственный университет коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан, тел.: (+992) 918617980, E-mail: razzokov_b@mail.ru.

Рахматов Абдумавлон Ахмадович - старший преподаватель кафедры экономики и управления Горно-металлургического института Таджикистана, Республика Таджикистан, Согдийская область, г. Бустон, тел: (+992) 92 767 10 04. Email: mavlon-1988@inbox.ru.

Рахмонзода Зоир Файзали – кандидат экономических наук, доцент кафедры систем и информационных технологий в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета. Душанбе. Республика Таджикистан. Телефон: +(992) 988948888; E-mail: rzoir@mail.ru.

Рахмонова Зумрад Файзалиевна - Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, магистр второго курса специальность “Информационной безопасности”. Тел. (+992) 938133296.

Рустамов Фитрат Музафарович – старший преподаватель кафедры мировой экономики и международных отношений Таджикского государственного университета коммерции.,

Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица А. Дехоти, 1/2 . Телефон: (+992) 935-39-20-20. e-mail: Fitrat_f@mail.ru.

Рустамова Зебо Хабибуллоевна – магистр второго года обучения специальности 240103, Таджикский государственный университет коммерции, Душанбе, Республика Таджикистан, тел.: (+992) 904142449, E-mail: zebo.rustamova.72@mail.ru.

Саидов Мустафохон Каримович – к.э.н., старший преподаватель кафедры экономики и управления Горно-металлургического института Таджикистана, Республика Таджикистан, Согдийская область, г. Бустон, тел: (+992) 92 825 95 99, Email: Said_1987-87@mail.ru.

Саидов Саймахмуд Сайдахмадович – кандидат экономических наук, доцент Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти ½, Тел: 918432053, e-mail: ssaaid.85@mail.ru.

Сатторов Абдуракул Эшбекович, доктор педагогических наук, профессор кафедры алгебра и геометрии БГУ имени Носира Хусрава. Адрес: 735140, Республика Таджикистан, город Бохтар, улица Айнка 67. Телефон: (+992) 987-67-57-73; e-mail: asattorov50@mail.ru.

Сафаров Амирали Гурезович – старший преподаватель кафедры экономической теории Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. Куляб, Республика Таджикистан. Тел.: 918-45-26-17. Email: ibrohimov_odil@mail.ru.

Сафарова Саёхат Хотамовна – Бохтарский государственный университет имени Н. Хусрава, ассистент кафедры Информационная технология и МПИ. Адрес: 735140, Республика Таджикистан, город Бохтар, улица Айнка 67. Телефон: (+992) 880585851. Почта: hotamzodasayohat@gmail.com.

Ситамов Музафар Сикандарович - ассистент кафедры Производство строительных материалов, технология и организация строительства, Таджикского технического университета им. академика М.С. Осими. Республика Таджикистан. Душанбе. Тел.: +992918802185. Email: sitamov88@mail.ru.

Содилов Рахмон Хамроевич - кандидат экономических наук, доцент, Технологический университет Таджикистана, Душанбе, Республика Таджикистан. Тел: (+992) 935180012, E-mail: rakhmon67@mail.ru.

Субхонзода Икром Субхон – кандидат экономических наук, доцент. Директор Агентства гражданской авиации при Правительстве Республики Таджикистан. Республика Таджикистан. Душанбе. Тел.: +992918625262. Email: Isubhonzoda@yandex.tj.

Тоджеев Манучехр Наджмиддинович – научный сотрудник Института экономики и демографии национальной академии наук Таджикистана. Душанбе, Республика Таджикистан. Тел: 918-49-72-39, 900-88-33-28. Email: tojev-1985@mail.ru.

Турди-Аханова Ирода Абдумаликовна – кандидат филологических наук, заведующая кафедрой английского языка и межкультурной коммуникации Таджикского государственного университета коммерции. 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти1/2. Тел: 934444579, E-mail: E-mail: turdiakhanova@gmail.com.

Факеров Хамидуллохон Нуриддинович – доктор экономических наук, профессор Таджикского государственного университета коммерции.

Хайруллоев Фаррух Нематуллоевич - старший преподаватель кафедрой экономики и управление Таджикского технологического университета. Душанбе, Республика Таджикистан Email: khayrulloev1990@bk.ru. Тел.: +992915351516.

Халимов Парвиз Абдувакилович – старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции. Тел. (+992) 935340037, E-mail: parvi-tguk@mail.ru.

Хасанов Нурали Мамедович – кандидат технических наук, доцент кафедры Подземные сооружения, основания и фундаменты Таджикского технического университета им. академика М.С. Осими. Республика Таджикистан. Душанбе. Тел.: +992988899575. Email: sitamov88@mail.ru.

Ходжаев Диловар Хайриддинович - ассистент кафедры экономика и организация бизнеса Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, Республики Таджикистан. тел: (+992)987526060, E-mail: khojaev02@mail.ru.

Холов Рустам Шермахмадович - старший преподаватель кафедры статистики Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефоны: 985-24-96-95. Email: 1977-rustam-77@mail.ru.

Хоналиев Назарали - доктор экономических наук, главный научный сотрудник, Института экономики и демографии Академии наук Республики Таджикистан, г. Душанбе. Республика Таджикистан, тел: (+992) 907 30 06 01. Email: Said_1987-87@mail.ru.

Шаронов Афзалишо Джанобилович - соискатель кафедры бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции. Тел. (+992) 935799494, E-mail: a_sharafov@mail.ru.

Шаронов Фарход Разокович – доктор экономических наук, доцент кафедры экономики и организации бизнеса Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица А. Дехоти, 1/2. Тел. 93-577-79-00, e-mail: farkhod79@mail.ru.

Шобеков Мирзобек - кандидат экономических наук, доцент кафедрой бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции. Тел: (+992) 937345574, E-mail: RT_AJ@mail.ru.

Юнусова Махбуба Махмуродовна – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории Таджикского государственного университета коммерции. Тел.: +992)934445499, Email: yu_mahbuba@mail.ru.

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН	ПАМЯТКА ДЛЯ АВТОРОВ
<p>1. Маводи ба нашр пешниҳодшаванда бояд асли буда, дар дигар маҷаллаҳо нашр нагардида бошад. Мавод дар асоси адабиёти илмии муосир бо назардошти навгониҳои илмӣ коркард гардида бошад.</p> <p>2. Муаллиф(он) ба идораи маҷалла 2 нусхаи мақоларо ба суроғаи 734061, ш. Душанбе, к. Дехотӣ 1/2 оварда мерасонад, инчунин шакли электронии маводро ба почтаи электронии vestnik-tsuc@mail.ru мефиристад.</p> <p>3. Маълумот оид ба муаллиф(он) дар охири мақола бо забони русӣ ба таври зерин оварда мешавад: Султонов Зоиршо Султонович – кандидат эҷодаи илмӣ, доцент, Таджикский государственнй университет коммерции, тел: (+992) 937266050, E-mail: zoir1978@gmail.com.</p> <p>4. Насаб ва номи муаллиф (Фамилия И.О.), номи мақола, фишӯрдаи мақола (то 600 калима), вожаҳои калидӣ (7-10 калима), рӯйхати адабиёти истифодашуда (то 10 номгӯй).</p> <p>5. Ҳаҷми мақола (хуруфчинии компютерӣ) на зиёда аз 0,5 ҷ.ч. (8 сах.) бо назардошти шакли А4, ҷадвалҳо ва расмҳо.</p> <p>6. Мақола дар шакли MS Word, шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1. Сохти саҳифа: боло ва поён -2 см, рост -1,5 см, ҷап -3 см.</p> <p>7. Ҷадвалҳо, расмҳо ва схемаҳо бояд ғайриранга, дорои рақам ва ном бо нишондоди сарчашма, амсоли [12, с. 77] коркард шаванд.</p> <p>8. Барои ҷадвал ва расмҳо шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1 истифода бурда шаванд.</p> <p>9. Воҳидҳои ченак ба таври зайл (м, кг, сомонӣ ва ғ.), сол монанди «с.» навишта мешавад.</p> <p>10. Нохунақҳои китобӣ («») истифода бурда шаванд. Тире бошад (–) ва дефис (-) истифода шаванд.</p> <p>11. Рӯйхати адабиёт дар охири саҳифа оварда шуда, дар матни мақола истинод дода мешавад. Адабиёти аз забонҳои хориҷа истифодашударо ба забони аслиаш гузашта мешавад ё тарҷума намуда калимаи «тарҷума» илова карда мешавад.</p> <p>12. Номҳои ширкатҳои хориҷӣ, институтҳои молиявӣ бо ҳарфҳои лотинӣ, бе истифода аз ноҳунақ ва шакли сиёҳ навишта мешавад. Баъди истифодаи насаби олимони хориҷӣ, роҳбарони ширкатҳо ҳангоми истинод надовдан, дар қавс бо ҳарфҳои лотинӣ навишта мешавад.</p> <p>13. Маводҳо (мақолаҳо)-и дорои дараҷаҳои «махфӣ» ё «барои истифодаи хидматӣ» дар маҷалла нашр карда намешавад.</p> <p><i>Дар ҳолати зарурӣ ҳайати таҳририя ҳуқуқ доранд, ки ҳаҷми мақоларо то андозаи даркорӣ кӯтоҳ намояд.</i></p>	<p>1. Материал, предлагаемый для публикации, должен быть оригинальным, не опубликованным ранее в других изданиях, написан в контексте современной научной литературы и содержать очевидный элемент создания нового знания.</p> <p>2. Автор(ы) присылают в редакцию 2 экземпляра статьи (подписанной автором) в печатном и в электронном виде по (электронной) почте для иногородних авторов по адресу: 734061 Душанбе, ул. Дехоты 1/2, E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru; dtgajab@mail.ru;</p> <p>3. Информация об авторе(ах) оформляется следующим образом: Султонов Зоиршо Султонович – кандидат эҷодаи илмӣ, доцент, Таджикский государственнй университет коммерции, тел: (+992) 937266050, E-mail: : zoir1978@gmail.com</p> <p>4. Фамилия и инициалы (Фамилия И.О.), название статьи, краткая аннотация статьи (до 600 печ. знаков), ключевые слова (7-10 слов), библиографический список, на который дана ссылка в тексте статьи (до 10 наименований).</p> <p>5. Объем статьи не должен превышать 0,5 п.л. (1800 п. знаков -8 стр.) компьютерного текста формата А4, включая таблицы, список литературы и рисунки (схемы).</p> <p>6. Файлы с текстом статьи и сведениями об авторе оформляются в формате MS Word, шрифт – Times New Roman, размер-12 пт, интервал- 1. Поля: верхнее, нижнее – 2 см, правое -1,5 см, левое – 3 см.</p> <p>7. Таблицы, рисунки и схемы должны быть: черно-белыми, пронумерованы и озаглавлены, снабжены ссылками на источники, например, [12, с.77].</p> <p>8. Для оформления таблиц и рисунков необходимо использовать следующие параметры: шрифт- Times New Roman (TJ), размер – 12 пт, интервал – 1.</p> <p>9. Обозначения единиц измерения различных величин (м, кг, сомон и т.д.), сокращениями типа «г.» (год).</p> <p>10. При использовании в тексте кавычек используется типографские кавычки («»). Тире обозначается символом «–» (длинное тире); дефис «-».</p> <p>11. Библиографический список приводится в порядке упоминания в конце статьи. Ссылки на иностранные источники даются на иностранном языке и сопровождаются, в случае перевода на таджикский или русский язык, с указанием на перевод.</p> <p>12. Названия зарубежных компаний, финансовых институтов приводятся в тексте латинскими буквами без кавычек и выделений. После упоминания в тексте фамилий зарубежных ученых, руководителей компаний и т.д. на русском языке, в круглых скобках приводится написание имени и фамилии латинскими буквами, если за этим не следует ссылка на работу зарубежного автора.</p> <p>13. Материалы (статьи), содержащие информацию с грифом «Секретно» или «Для служебного пользования» не могут быть опубликованы в данном журнале.</p> <p><i>Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать объем статьи, подвергая их редакционной правке.</i></p>

<p>ҚОИДАҲОИ ҚАБУЛИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА БА ИДРАИ МАҶАЛЛА</p>	<p>ПОРЯДОК ПОЛУЧЕНИЯ ПОСТУПИВШИХ В РЕДАКЦИЮ МАТЕРИАЛОВ</p>
<p>Ҳангоми қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, баъди баррасии ҳайати таҳририя барои тақриз ба мутахассиси соҳа супорида мешавад. Баъди гирифтани тағризи ғайриқаноатбахш мақола ба муаллиф барои бартараф намудани камбудихо баргардонида мешавад.</p> <p>Муаллиф метавонад дар муддати 15 рӯз аз ҳолати мақолаи худ тариқи телефонҳои (+992) 93 44 44 107, (+992 37) 234 85 44 ё почтаҳои электронии vestnik-tsuc@mail.ru, drrajab@mail.ru хабардор шавад.</p> <p>Дар ҳолати мақолаи бори дувум аз ҷониби муаллиф коркардшудаи қобили қабул бошад, мақола барои чоп бори дувум қабул карда мешавад.</p>	<p>По получении статья регистрируется, рассматривается редакционной коллегией и направляется на рецензию специалистам по данной тематике. При получении отрицательных отзывов - статья передается автору для доработки.</p> <p>Автор может узнать результаты рецензирования в течение 15 дней и о судьбе своей статьи позвонив в редакцию по тел. (+992) 93 44 44 107, (+992 37) 234 85 44; или прислав запрос по электронной почте в редакцию E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru; drrajab@mail.ru.</p> <p>Если переработанная автором с учетом принципиальных замечаний рецензента и редакции, статья удовлетворяет требования опубликования, она принимается обратно редакцией журнала.</p>

ҚОИДАҲОИ ТАҚРИЗ ШУДАНИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА	ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ РУКОПИСИ СТАТЬИ
<p><i>Ҳар як мақолае, ки ба идораи маҷаллаи «ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИЧОРАТИ ТОҶИКИСТОН» ворид мегардад, ҳатман тақриз мешавад. Ин раванд ба муаллиф ва барои муқарризон махфӣ боқӣ мемонад. Ба сифати муқарриз идораи маҷалла аз ҳисоби ҳайати таҳририя ва берун аз онро ҷалб менамояд. Бояд муқарриз дорои унвони илми номзади илм ё доктори илми иқтисодӣ, ва дар ҳолати зарурӣ таҷрибаи баланд дар соҳиби иқтисодиёт дошта бошад.</i></p> <p>1. Баъди қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, ҳайати таҳририя барасӣ менамоянд, баъдан ба муқарризи соҳавӣ фиристода мешавад. Муқарриз бояд аз рӯи хусусиятҳои зерин арзёбӣ намояд:</p> <ul style="list-style-type: none"> - сатҳи илми мавод; - муҳимияти масъалагузорӣ; - навгонӣ ва иттилоотӣ; - мувофиқати миқдор оид ба интиҳоби мавзӯ ва талаботи таҳририя. <p>2. Мақола аз ҷониби муқарриз дар муддати 15 рӯзи корӣ баррасӣ мегардад ва тавассути мактуб ба шакли тақриз ба идораи маҷалла бо назардошти талаботҳои зерин баргардонидани мешавад:</p> <ul style="list-style-type: none"> - мавҷудияти ҳатоғиҳо ва плагиат; - маводро ҷоп кардан мумкин аст ё не; - мавод бори дуввум ба тақриз фиристода шавад ё не (бо нишондоди муқарризони мавҷуда); - мавод рад карда шавад (бо пешниҳоди раддия). <p>3. Ҳангоми ба даст овардани пешниҳоди мусбӣ «баъди коркард нашр карда шавад...» бояд иловаҳои қайд карда шавад (қайдҳои характери пешниҳодотӣ дошта бошанд).</p> <p>4. Дар ҳолати мувофиқ набудани пешниҳоди муқарриз бо муаллиф, муаллиф метавонад ба идораи маҷалла ҷавоби аргументӣ пешниҳод намояд. Мақола бо тағйиротҳои дар асоси қайдҳои тақриран ба муқарриз фиристода мешавад. Агар дар ин ҳолат фикру андешаҳои муаллиф ва муқарриз мувофиқ ояд, мақола ба нашр пешниҳод карда мешавад.</p>	<p><i>Каждая статья, предоставленная в редакцию журнала «ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ» проходит процедуру обязательного рецензирования. Эта процедура анонимна и для автора, и для рецензента. В качестве рецензентов редакция журнала привлекает членов редакционной коллегии, а также внешних экспертов из числа ученых и специалистов. Рецензент должен иметь ученую степень кандидата, либо доктора экономических наук или опыт практической работы по данному направлению.</i></p> <p>1. После получения статьи редакцией она регистрируется, рассматривается редколлегией и направляется на рецензию специалистам по соответствующему профилю. Рецензент должен оценить:</p> <ul style="list-style-type: none"> - научный уровень материала; - актуальность освещаемых вопросов; - новизну и информационность. - соответствие объема выбранной темы требованиям редакции. <p>2. В течение 15 рабочих дней статья должна быть рассмотрена рецензентом и его письменный отзыв должен быть оформлен в виде рецензии, которая должна отвечать следующим требованиям:</p> <ul style="list-style-type: none"> - замечания и недоработки, нет ли элементов плагиата - следует ли материал опубликовать; - вернуть ли автору (авторам) для доработки; - направить ли материал на дополнительное рецензирование (с указанием возможных рецензентов); - или отклонить материал как непригодный для публикации (с обоснованием мотивации отказа). <p>3. При рекомендации «опубликовать материал после доработки...» должны быть указаны замечания (требования к данному материалу), которые являются обязательными, с точки зрения рецензента, и замечания, которые могут рассматриваться, как пожелания.</p> <p>4. В случае несогласия с мнением рецензента автор статьи имеет право предоставить аргументированный ответ в редакцию журнала. Статья с изменениями на основе замечаний повторно направляется для согласования рецензенту. Если переработанная автором статья и одобренная рецензентом удовлетворяется требованиям редакционной коллегии, она публикуется в журнале.</p>

Шартнома КИЭ №56-02-2014 доир ба
ворид намудани маҷалла ба ИИБР
Шаҳодатномаи Вазорати фарҳанги ҶТ
дар бораи сабти номи ташкилоти
табъу нашр – №0146/мҷ аз 26 майи
соли 2011

Индекси обунашавӣ дар феҳрасти
«Почтаи тоҷик» - 77734

Шаҳодатнома дар бораи бақайдгирии
давлатии захираи иттилоотӣ ММП -
№1121300264 аз 10 майи соли 2013

Шакли электронии маҷала дар
сомонаи www.payom.ddtt.tj ҷой дода
шудааст

Договор с НЭБ №56-02-2014 о
включении журнала в РИНЦ
Свидетельство Министерства
культуры РТ о регистрации–
№0146/мҷ

от 26 мая 2011 года

Индекс подписания в
«Почтаи тоҷик» - 77734

Свидетельство о государственной
регистрации информационного
ресурса ИПЦ - №1121300264 от 10 мая
2013 года

Электронная версия опубликована
на сайте www.payom.ddtt.tj

**МАСЪУЛИЯТ ОИД БА МУҲТАВО ВА САҲЕҲИЯТИ ИТТИЛООТИ ДАР
МАҚОЛАҲО ИСТИФОДАШУДАРО ДАР МАҶАЛЛАИ МАЗКУР (ПАЁМ) БА
МУАЛЛИФ ВОГУЗОР КАРДА МЕШАВАД**

**ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ОТНОСИТЕЛЬНО
СОДЕРЖАНИЯ И ДОСТОВЕРНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАННОЙ
ИНФОРМАЦИИ НЕСЕТ АВТОР СТАТЬИ В ДАННОМ ЖУРНАЛЕ (ВЕСТНИК)**

Маълумот барои тамос:

Сармуҳаррир: Курбонзода Маҳмадали Раҳмат,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Ҷонишини сармуҳаррир: Самиев Фаҳриддин Бобоевич,
Тел./факс: (+992) 935722020; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Котиби масъул: Султонов Зоиршо Султонович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Контактная информация:

Главный редактор журнала: Курбонзода Маҳмадали Раҳмат,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Зам. гл. редактора журнала: Самиев Фаҳриддин Бобоевич,
тел./факс: (+992) 935722020; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Ответственный секретарь журнала: Султонов Зоиршо Султонович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Подписано в печать 15.03.2021. Бумага офсетная
Формат 60x84 1/8. Печат офсетная. Усл. печ. л. 19,31
Тираж 100 экз. Заказ №202.

«Точир»,
г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2,
